

HISTORIA

Mihai Ciucă

PE URMELE LUI
ROBERT MURRAY M'CHEYNE

Istoricul Misiunii Scoțiene
pentru evreii din Iași

Ratio et Revelatio

2020

Referenți științifici:

Antropologie și etnologie: Conf. dr. Mihaela Bucin
Teologie: Dr. Dănuț Mănăstireanu

Redactor: Otniel Vereș
DTP: Narcis Cârciu
Copertă: Narcis Cârciu

Copyright © 2020

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Ciucă, Mihai

**Pe urmele lui Robert Murray M'Cheyne : istoricul Misiunii Scoțiene
pentru evreii din Iași / Mihai Ciucă. - Oradea : Ratio et Revelatio, 2020**

Conține bibliografie. - Index

ISBN 978-606-9659-06-9

94
323.1

Editura Ratio et Revelatio
Str. Sofiei, nr. 3, 410183 – Oradea, Bihor, România
e-mail: office@ratioet revelatio.com
www.ratioet revelatio.com

*Moto: În orice lucrare pentru Cristos, dar mai ales în
lucrarea cu evreii, lucrul de care avem nevoie este
mila din dragoste, nu dragostea din milă.*

Alfred Edersheim

In memoriam

Rev. Michael Neil Cohen (1945-2012)
fost rector al Christ Church din Ierusalim

Cuprins

Din partea autorului.....	9
Abrevieri uzuale.....	12
Scurt glosar de termeni protestanți uzuali.....	13
I. CADRUL GENERAL.....	15
Evreii și convertirea la creștinism.....	15
Comunitatea evreilor din Iași.....	23
II. COMITETUL DE MISIUNE PENTRU EVREI AL BISERICII SCOȚIEI.....	39
O istorie prea puțin cunoscută.....	39
Cum au ajuns protestanții interesați de încreștinarea evreilor.....	50
Protestanții britanici și convertirea evreilor.....	62
Formarea Comitetului de Misiune pentru evrei al Bisericii Scoției.....	77
III. MISSION OF INQUIRY.....	85
Plecarea spre Levant.....	85
Divizarea echipei la Beirut.....	96
Sosirea în Principate: Galați și Brăila.....	105
București.....	120
Focșani, Bîrlad și Vaslui.....	135
Iași – orașul cu mai mulți evrei decât Palestina.....	144
Botoșani, Tișăuți și carantina de la Bosanci.....	161
Bucovina și Galiția.....	167
Prin Germania spre casă: primele concluzii.....	177
Peripețiile lui Black și Keith.....	182
Raportul final al Misiunii.....	187
IV. MISIUNEA SCOȚIANĂ DIN IAȘI.....	195
Formarea și trimiterea echipelor.....	195

Primii ani în capitala Moldovei.....	201
Vizita lui Edward în Scoția și sosirea la Iași a lui Alfred Edersheim.....	215
Înființarea dispensarului medical.....	225
Căsătoria lui Daniel Edward.....	241
Apogeul Misiunii din Iași.....	252
Conflictele și slăbirea Misiunii.....	265
Pendulînd între extaz și agonie.....	270
Fatidicul an 1848 și închiderea Misiunii.....	284
V. REZULTATELE MISIUNII.....	293
O evaluare la rece.....	293
Mihail Vitlimescu: protestantul latent printre ortodocși.....	305
Destinul altor convertiți.....	331
John Mason, Hermann Philipp și Alfred Edersheim.....	337
Daniel Edward – o viață dedicată Misiunii.....	346
VI. EPILOG.....	355
Ce s-a întîmplat cu ceilalți actori principali ai Misiunii Scoțiene.....	355
Misiunea pentru evrei în ziua de azi.....	381
O mică lecție a istoriei.....	397
VII ANEXE.....	399
Bibliografie.....	399
Index alfabetic de persoane.....	427

Din partea autorului

Deși am pornit de la ideea scrierii fascinantei povești a Misiunii Scoțiene pentru evreii din Iași, am realizat pe parcurs că acest demers istoriografic deschide o fereastră spre o epocă de mare antagonism. Ni se așterne în fața ochilor o permanentă tensiune între nou și vechi, între progres și conservarea privilegiilor, între dorința de libertate și cea de control, între cosmopolitism și naționalism, între alogen și autohton, între european și levantin, între modernitate și feudalism, între rafinement cultural și bigotism, între universul protestant, cel ortodox și cel iudaic, precum și între grija zilei de azi și grija veșniciei. Simpla istorisire n-ar fi completă fără o inventariere, măcar sumară, a bagajului teologic care a determinat-o, dându-i direcția, cât și fără valențele antropologice și etnologice care-i explică mai bine succesele și eșecurile. S-a dorit păstrarea atmosferei de epocă prin folosirea denumirilor din acele vremuri ale diverselor orașe precum Lemberg, Pesta, Constantinopol, Smirna sau Breslau. Cum protestanții scoțieni foloseau Biblia ca pe un îndrumar zilnic, găsind în ea, pas cu pas, analogii semnificative care-i ajutau în înțelegerea vremurilor și a oamenilor, pentru multele versete biblice citate de ei am fost nevoit să apelez la o sumedenie de traduceri românești, spre a păstra intactă semnificația pasajelor din ediția engleză „King James” [Authorised Version] folosită în textele originale. Similar, am păstrat uzul sintagmei *Mission of Inquiry*, întrucât aceasta este folosită pe larg în literatura de specialitate pentru a denumi călătoria misionară descrisă în această lucrare.

În ce privește ilustrațiile grafice folosite, în marea lor majoritate reprezintă desene, gravuri sau fotografii de epocă, îndeosebi dintre cele realizate de Robert Murray M'Cheyne în călătoria sa din 1839, ale pictorului Denis Auguste Marie Raffet (1804-1860), realizate în 1837, ale doctorului John Mason, din perioada 1846-1849, respectiv ale lui Dieudonné Auguste Lancelot (1822-1894) realizate în 1860. Acolo unde a fost cazul am indicat în paranteză numele autorului.

Nu pot mulțumi îndeajuns aici tuturor celor care m-au inspirat, m-au ajutat și m-au încurajat în acest demers istoriografic. Soția mea

a făcut posibilă scrierea lucrării, fiul meu m-a motivat și încurajat, iar mulți prieteni dragi m-au ajutat să găsesc lucrările de care aveam nevoie. Referenții științifici, dr. Dănuț Mănăstireanu și dr. Mihaela Bucin, mi-au dat sfaturi competente și neprețuite; unchiul meu, prof. Josef Ciucă (1939-2007), mi-a sădit de mic dragostea față de istorie, pastorul Iosif Ștefănuți (1948-2010) m-a provocat adesea să scot la lumină comori ascunse, iar dragul meu prieten Revd. Michael Neil Cohen (1945-2012), intrat în odihna veșnică pe Muntele Sionului, fost coordonator național al CMJ UK și rector al *Christ Church Jerusalem*, cu atașamentul lui neclintit atît față de poporul său, față de *Cartea Cărților*, cît și față de *Yeshua Ha' Mashiach*, a constituit mereu o vie inspirație pentru mine.

Bunicii mei materni au fost oameni simpli, originari din Cahul, care s-au refugiat la Brăila în 1944, dorind a fugi de spectrul amenințător al stalinismului. În microuniversul lor n-au știut decît buna înțelegere între oameni, fără deosebire de nație, rasă, culoarea pielii sau religie. În spiritul vremurilor, născută în 1900, bunica n-a fost dată la școală. Bunicul în schimb a făcut parte din grupul restrîns al celor care au urmat patru clase în Basarabia țaristă a primilor ani din secolul XX. Fiind un elev silitor a primit ca premiu o Biblie. Mai tîrziu, în fiecare seară citea cu glas tare din aceasta, ca să-l audă și soția lui. Astfel, la bătrînețe, bunica știa Biblia mai bine decît mulți înțelepți ai vremurilor actuale și, categoric, mult mai bine decît politicienii noștri. Bunicul comenta mereu cele citite, repetîndu-i bunicii că există unii oameni care vor fi mîntuiți, dar cu siguranță nu ei doi, și nici preoții, pe care-i cunoscuse bine pe vremea cînd a fost copil bun la toate în biserica din sat. Într-o zi însă bunica a găsit Calea și, prin ea, și bunicul. Amîndoi au rămas pe această Cale pînă la capăt, deși au traversat o viață plină de vitregii. Am crescut cu poveștile bunicii despre Avraam, Isaac și Iacov, despre Iosif, tălmăcitorul de visuri, despre Faraon cel rău, despre pruncul Moise, lepădat pe Nil într-un „sicriș”, cît și despre modul cum Dumnezeu l-a folosit ca să-l pedepsească pe Faraon și să conducă poporul evreu în Țara Promisă. Poveștile bunicii au continuat cu neascultarea endemică a evreilor față de Cel care-i scosese din robie și i-a ales ca popor al Său, culminînd cu evreul Isus, Mesia lui Israel, care „a venit la ai Săi, și ai Săi nu L-au primit. Dar tuturor celor ce L-au primit le-a dat dreptul să devină copii ai lui Dumnezeu, anume celor ce cred în Numele Său.” [Ioan 1:11-12 – EDCR]. Tot așa cu evreul Saul, ucenicul

crescut la picioarele lui Gamaliel și convertit pe drumul Damascului în „Pavel, rob și apostol al lui Isus Cristos”. Povestea bunicii ajungea în secolul XX la mărturii ale unor persoane cunoscute ei, care relatau cum bande de bolșevici îi duceau în miez de iarnă rusească pe creștini în pădure, unde îi obligau să se dezbrace. Erau abandonați acolo, pradă fiarelor sălbatice, toți cei care nu se lepădau de credință. Relatarea urma cu așa-ziși creștini care au pornit o urgie cumplită contra evreilor, ducându-i la moarte. Un lagăr de tranziție era chiar în Cahulul său natal, de unde zilnic plecau căruțe pline spre cimitir cu oameni uciși ori în bătaie, ori de foame și de molime. Fără puterea de a înțelege cum de era posibil așa ceva, cu inima zdrobită, bunica cocea pâine, multă pâine. Apoi o trimitea pe mama, o adolescentă de 12-13 ani pe-atunci, cu papornița plină, să-nduplece pe vreun gardian mai cumsecade, ca să o lase să arunce peste gard pâinea proaspătă. Imediat după război, aceeași fată devenită o tânără de 16-18 ani s-a implicat alături de alți tineri creștini, printre care se afla și cel care i-a devenit soț mai târziu, în a distribui, în colaborare cu Misiunea Norvegiană pentru Evrei din Galați, un alt tip de Pâine evreilor din Brăila, scăpați de Holocaust.

Am crescut și am citit apoi povești pe care mi le-am ales eu singur din biblioteca școlii, unde aveam acces neîngrădit, sau care mi-au fost date să le citesc ca temă școlară. Și am citit mult, cu pasiune. Fără a-mi rămîne în memorie mare lucru, de parcă n-ar fi fost. Dar poveștile bunicii și ale părinților mei, spuse cu har și cu drag, mi-au rămas întipărite, fără vreo șansă de a fi lovite de uitare. Datorită lor m-am apropiat de acest subiect fascinant și, dacă am scris această carte, este doar meritul lor și le sînt recunoscător.

Brăila, februarie 2020

Abrevieri uzuale

ABMU	American Baptist Missionary Union
AARMSI	Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
ANI	Arhivele Naționale Iași
BFBS	British and Foreign Bible Society
BSS	Biblia sau Sfânta Scriptură, tipărită cu aprobarea Sfântului Sinod, 2012
BTF 2015	Biblia Fidela, traducere Dr. Brian J. Nibbe, Sr., 2015
BVA 2015	Biblia Versiunea Actualizată, traducere Viorel Silion, 2015
CMJ	The Church's Ministry Among Jewish People
EDCR	Noul Testament Ediția Dumitru Cornilescu Revizuită, 2019
LJS	London Jews' Society
LSPCJ	London Society for Promoting Christianity Among the Jews
NT	Noul Testament
NTR	Biblia, Noua Traducere Românească, coord. James L. Courter, 2017
VBRC 2013	Biblia, versiunea romano-catolică, traducere pr. Alois Bulai și pr. Eduard Pătrașcu, 2013
VDC	Biblia, versiunea Dimitrie Cornilescu, 1924
VT	Vechiul Testament

Scurt glosar de termeni protestanți uzuali

Amilenist – adept al perspectivei escatologice amileniste;

Dispensaționalist – adept al dispensaționalismului;

Evangelic – în lucrarea de față termenul este folosit pentru a-l defini pe adeptul teologiei evanghelice, sau al evangelicalismului,¹ așa cum acesta este definit de Bebbington;

Mesianic – termen folosit pentru denumirea evreilor creștini care nu s-au asociat confesiunilor existente, ci au format o confesiune creștină particulară, păstrând o amprentă națională distinctă;

Non-denominațional – creștini, respectiv biserici, care se distanțează de confesiunile celelalte, păstrând autonomie organizatorică și de crez;

Ordinare – hirotonisire;

Pietism – mișcare spirituală originată în luteranism, cu accent pe disciplinele spirituale, rigorism moral și comportamental;

Postmilenist – adept al perspectivei escatologice postmileniste;

Premilenist – adept al perspectivei escatologice premileniste;

Revivalist – care privește o mișcare de „trezire spirituală”;

Trezire spirituală – o mișcare de creștere vertiginoasă a interesului pentru credință, sau de renaștere a vieții spirituale, a unei biserici sau comunități, marcată de fervoare spirituală, devoțiune, mărturisire publică a păcatelor, convertiri în masă și impact pozitiv în comunitate.

¹ Unii teologi, precum Dănuț Mănăstireanu, preferă termenul „evangelism” în loc de „evangelicalism”. Dacă acestuia din urmă i se reproșează a fi un calc prea agresiv din engleză, primul e mai imprecis, putând genera confuzie.

I. CADRUL GENERAL

Evreii și convertirea la creștinism

Istoria a consemnat două milenii de raporturi zbuciumate și dureroase între creștini și evrei. Se știe că Biserica primelor trei veacuri creștine a fost interesată de convertirea evreilor, existând evidențe potrivit cărora numărul creștinilor proveniți din rîndul acestora era semnificativ, chiar și în secolul al III-lea. În următorul veac s-a produs însă o răsturnare de situație, care a marcat profund atitudinea creștinilor față de evrei. În decursul a doar șapte decenii, creștinii au trecut mai întîi de la stadiul de *religio illicita* la acela de *religio licita*, prin Edictul dat în 311, înaintea morții sale, de către Galerius (260-311), act reconfirmat prin Edictul de la Milan din 313, ca apoi să ajungă religia oficială a Imperiului Roman prin Edictul de la Tesalonic din anul 380, emis de Theodosius (347-395) și Grațian (359-383). În urma acestui Edict din anul 380, evreii și-au păstrat teoretic statutul de excepție de la regulă, menținîndu-și privilegiile avute în vremea împăraților păgîni,¹ anteriori lui Constantin cel Mare, fiind în continuare *religio licita*. În practică, acest statut și-a pierdut mare parte din semnificație în noul cadru, al unui stat cu o religie oficială unică. Întrucît în Imperiul Roman s-a declanșat procesul creștinării cu forța a păgînilor, nu a trecut mult timp pînă la înregistrarea de atacuri și contra iudeilor.² Probabil că episoade de acest gen au fost numeroase, dar nu prea au fost înregistrate de istorici. O excepție este acela din vara anului 388, care a generat un conflict uriaș. Conform surselor, o ceată de călugări, cu aprobarea și sub conducerea episcopului local, au incendiat o sinagogă din orașul Callinicum, aflat pe malul Eufratului, în Siria. Aflînd de incident, împăratul Theodosius a ordonat ca sinagoga să fie reconstruită pe cheltuiala episcopului respectiv, poruncind pedepsirea drastică a incendiatorilor.

¹ Printre altele, evreii erau singurii din Imperiul Roman care erau scutiți de obligativitatea închinării la Jupiter.

² E. Mary Smallwood, *The Jews Under Roman Rule: From Pompey to Diocletian* (Leyden: E. J. Brill, 1976), 539-545.

Evreu iberic torturat de inchiziție pentru a se converti

Episcopul Ambrozie al Milanului (337-397), care avea pretenția ca împăratul să nu se amestece în chestiunile bisericii, i-a cerut acestuia să revoce ordinul. În scrisoarea trimisă lui Theodosius, Ambrozie i-a spus că dacă episcopul va reclădi sinagoga, acesta va fi un act de apostazie, iar dacă nu o va face, va fi vinovat de nesupunere față de împărat și va fi martirizat. Pus în încurcătură, Theodosius a renunțat la reconstruirea sinagogii, dar nu și la pedepsirea incendiatorilor. În timp ce împăratul asista la o slujbă în Catedrala din Milan, Ambrozie l-a abordat fățiș în predică. Amintindu-i că îi datorează lui Dumnezeu poziția de împărat, i-a spus acestuia că nu-i este îngăduit să permită ca inamicii lui Dumnezeu, evreii, să obțină pedepsirea slujitorilor săi. Episcopul recomanda ca mai degrabă să-i ierte pe incendiatori, pentru a se restaura astfel pacea în biserică. Ca să fie și mai convingător, Ambrozie a recurs la șantaj, spunându-i lui Theodosius că, pînă ce nu va revoca ordinul de pedepsire dat incendiatorilor, nu i se va permite accesul la Euharistie. Văzînd determinarea episcopului și faptul că poziția acestuia era împărtășită de toți cei prezenți, după cîteva momente în care tensiunea în biserică a devenit maximă, Theodosius a cedat.³

³ Craig Alan Satterlee, *Ambrose of Milan's Method of Mystagogical Preaching* (Collegetown, MN: Liturgical Press, 2002), 58-59. Ambrose, „Letters 40 and 41:

Un caz notoriu a fost și acela din anul 418, al convertirii întregii comunități evreiești, numărând 540 de persoane, din insula Minorca. În urma luării cu asalt de către creștini a sinagogii locale, care a fost incendiată și distrusă complet, comunitatea evreiască, aflată în stare de șoc, a trecut în bloc la creștinism. Istoria, cu o cosmetizare evidentă, a fost descrisă ulterior într-o scrisoare, în care evenimentele, prezentate ca fiind miraculoase, ar fi fost prevestite anterior de viziuni apărute în vis unora dintre protagoniști.⁴

Dacă *Codex Theodosianus*, emis în anul 438 de împăratul Theodosius al II-lea (408-450), stăpînind peste partea răsăriteană a Imperiului Roman, sugera doar un declin ușor al statutului evreilor care aveau cetățenia romană, prin interdicția dată acestora de a tăia împrejur pe copiii sclavilor lor creștini, precum și prin aceea de a se căsători cu femei creștine, *Corpus Iuris Civilis* elaborat între anii 529-534, în timpul domniei lui Iustinian I (483-565), deja îi privea pe evrei ca fiind cetățeni de rang inferior, iudaismul nemaifiind *religio licita*, adică religie permisă. Scopul acestei schimbări de atitudine, de altfel niciodată atins, era „încurajarea” evreilor de a se converti la creștinism, pentru a se dovedi superioritatea Bisericii asupra Sinagogii. Mai mult, convertirea de la orice religie la iudaism era pedepsită cu moartea. Noua lege *De Hebraeis* controla sever limitele practicării iudaismului, recomandînd folosirea Septuagintei. În paralel se încerca suprimarea studiului Talmudului. În plus, de la statutul de „legi naționale, obiceiuri și credințe ale poporului evreu”, iudaismul a fost redefinit drept o sectă rea, caracterizată de un mod de închinare, legi și credințe pline de superstiții. Chiar dacă aceste legi nu au fost transpuse plenar în practică la vremea emiterii lor, ele au servit ca fundament al abordărilor ulterioare.⁵ Există și alte explicații pentru creșterea presiunii întru convertirea forțată a evreilor

The Synagogue at Callinicum”, in *Early Latin Theology*, ed. S. L. Greenslade (Louisville: The Westminster Press, 1956), 226-250.

⁴ A. D. Lee, *From Rome to Byzantium AD 363 to 565: The Transformation of Ancient Rome* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013), 154. Scott Bradbury, „The Jews of Spain, c. 235-638”, in *The Cambridge History of Judaism: The Late Roman-Rabbinic Period*, Vol. IV, ed. Steven T. Katz (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 510-511.

⁵ Kevin Madigan, *Medieval Christianity: a new history* (New Haven and London: Yale University Press, 2015): 96-97.

semnalată la finele secolului al IV-lea și în secolele următoare. Conform unor calcule și estimări, în anul 250, aproximativ 10% dintre creștini erau evrei, aceștia exercitând încă influență în Biserică.⁶ Odată cu edictele date succesiv în anii 311, 313 și 380, baza de recrutare a creștinilor dintre neamurile păgâne a crescut enorm, aceștia fiind obligați în cele din urmă să adopte în bloc creștinismul. În același timp, baza de recrutare a creștinilor din rîndul evreilor a rămas la aceeași scară. Mai mult, evreii nu erau obligați prin lege să adere la creștinism, păstrîndu-și statutul de religie tolerată, chiar dacă au existat și abuzuri. Realitatea este că, la finele secolului al IV-lea, creștinismul și-a pierdut orice amprentă evreiască. Chiar dacă mai existau comunități locale unde evreii creștini aveau un procent mai mare, cum ar fi în Asia Mică, Siria, sau Mesopotamia, la nivel global evreii creștini nu mai aveau influență. Cu siguranță că ei n-ar fi fost de acord și n-ar fi permis folosirea forței sau intimidarea în vederea convertirii altor evrei. A urmat un mileniu în care atitudinea față de evrei a pendulat între toleranță și cruzime, în care presiunile conversioniste au condus la atrocități abominabile, la expulzarea acestora din Peninsula Iberică, din Anglia și din alte țări occidentale, la vărsări de sînge de nedescris în timpul cruciadelor, la pogromuri și la nenumărate alte persecuții. Nu intrăm aici în detalii întrucît nu acesta este scopul lucrării noastre.

Încă din Evul Mediu, Biserica a folosit, inițial cu valoare de metaforă, un termen împrumutat din chimie și, de ce nu, din alchimie, care presupunea transformarea unei substanțe în ceva total diferit, într-un proces considerat aproape miraculos. *Convertirea*, văzută ca proces spiritual, mai ales cînd este asociată cu trecerea unui evreu de la iudaism la creștinism, a devenit tot mai dificilă odată cu trecerea anilor. Dacă pînă la epoca cruciadelor, evreii au beneficiat de oarece toleranță în Europa creștină, atrocitățile comise de cruciați împotriva lor au culminat cu botezurile forțate, sub amenințarea morții, motiv pentru care o convertire sinceră a devenit aproape imposibilă pentru evrei, mentalul lor colectiv idealizînd martirajul și sinuciderile, considerînd botezul drept cea mai umilitoare, înjositoare și degradantă opțiune pe care o putea avea un evreu. Și, dacă pînă atunci evreii L-au respins pe Cristos

⁶ Oscar Skarsaune, „We Have Found the Messiah”, *Mishkan*, Nr. 5 (2005): 84-85.

Iankel atacându-și nevasta fiindcă s-a convertit la creștinism (Mason)

dintr-o „împietrire a inimii”, după cum afirmă Noul Testament, acțiunile mercenarilor crucii au radicalizat la extrem poziția lor, transformând acest refuz de a-L primi pe Isus, această respingere a „ofertei divine”, într-o opoziție colosală. Argumentele profetice și apologetice au fost subminate profund de experiențele abominabile, care nu puteau fi trecute cu vederea, și care s-au constituit într-un adevărat blocaj psihologic, care-l dubla pe cel spiritual.

Evreul convertit la creștinism devenea un *meshumad*, un termen care implică trădare și distrugere. Conform evreilor conservatori, *meshumad* derivă din verbul a distruge: *sh-m-d*, avînd semnificația de „vrednic de distrugere” sau „care merită a fi distrus”.⁷ Moise Maimonide (1135-1204) distinge între *meshumad*, cel care în mod voluntar abandonează iudaismul, considerînd că acesta părăsește poporul Israel, nemaifiind considerat evreu, și *anusim*, evreul care se convertește forțat, dar care rămîne în secret evreu și așteaptă un moment prielnic pentru a se întoarce la iudaism. Solomon Ibn Farhun,

⁷ Solomon Zeitlin, „Mumar and Meshumad”, *The Jewish Quarterly Review*, Vol. 54, No. 1 (July 1963): 84-86.

un erudit cărturar din secolul al XII-lea, menționa că *meshumad* reprezintă de fapt *meshu^smad*, dar din cauza problematicii pronunții a literei *ayin*, aceasta a fost eliminată. Conform interpretării sale, cuvântul provine din siriacă, semnificând imersia în apă. El s-a bazat pe faptul că Judah ha-Levy, inspirat de Joshua b. Perahyan, considerat contemporan cu Isus, a scris că Isus și ucenicii Săi au fost *meshu^smadim*, din secta celor care practicau „imersia” în râul Iordan.⁸

Interpretările s-au amestecat în timp, cert este că în mediul *așkenazi*⁹ perspectiva evreilor asupra botezului era asociată cu trădarea valorilor comunitare și cu respingerea destinului propriului popor, fiind o supunere în fața unui iluzoriu verdict al istoriei.¹⁰ Acesta era un compromis vrednic de dispreț, descalificant și dezonorant, care conducea automat la excluderea totală din comunitate, din sinagogă, din familie și chiar din cimitir. În acest context, putem considera că pentru un evreu român din secolul al XIX-lea, în mod special al celor din marile comunități existente în Bucovina, Basarabia și Moldova, a deveni un ucenic al lui Cristos era un proces mult mai dureros și mai greu de asumat decât fusese în cazul apostolilor și al celor care L-au urmat fizic pe Isus în primul veac. Cu atât mai mult cu cât Isus nu le ceruse acestora să-și schimbe ziua de odihnă, să iasă din Sinagogă sau să se distanțeze de moștenirea lor culturală și spirituală. Lucrurile nu s-au schimbat nici în prima jumătate a secolului XX. După ce martirul creștin Isaac Feinstein (1904-1941) s-a botezat, tatăl său l-a declarat mort. Acesta a rostit rugăciunea *kadiș* pentru fiul său, jeluindu-se ghemuit la pământ vreme de șapte zile, ca semn al intensei sale dureri. Totodată a intonat cântecele de jale tradiționale pentru cei morți.¹¹

⁸ Norman Roth, *Conversos, Inquisition, and the expulsion of the Jews from Spain* (Madison: The University of Wisconsin Press, 2002), 6.

⁹ Așkenazi sînt evreii originari din Europa Centrală și de Răsărit, vorbitori ai dialectului iudeo-german sau idiș. În 1931, evreii așkenazi reprezentau 92% din populația evreiască la nivel global, procent schimbat datorită Holocaustului. În prezent se estimează că ar reprezenta cam 50% din evreii din Israel și 75% dintre evreii la nivel global. Există semnificative diferențe cultice, organizatorice și culturale între sefarzi, care sînt evreii de rit spaniol, și așkenazi. Pentru mai multe detalii, vezi: Heiko Haumann, *A History of East European Jews* (Budapest: CEU Press, 2002).

¹⁰ Elisheva Carlebach, *Divided Souls: Converts from Judaism in Germany, 1500–1750* (New Haven, CT: Yale University Press, 2001), 12.

¹¹ Kai Kjær-Hansen, „Isaac Feinstein – a martyr for Christ in Romania”. (Paper presented at LCJE International Conference, Keszthely, Hungary, August 2007).

Tematica convertirii evreilor la creștinism nu a fost cercetată suficient în arealul românesc, chiar dacă în Europa și SUA a stîrnit și stîrnește în continuare interes. O singură excepție este teza de doctorat¹² a lui Mihai-Răzvan Ungureanu, publicată în anul 2004 la Iași. Demersul său a vizat însă cu preponderență convertirile la ortodoxie din arealul moldovenesc, cu accent pus pe implicațiile sociologice, antropologice și psihologice ale fenomenului. Ungureanu a plecat de la perspectiva antropologică a convertirii, oferită de Lewis Ray Rambo (n. 1946)¹³ în cartea *Understanding Religious Conversion*,¹⁴ conform căreia convertirea este: (1) un proces desfășurat cronologic, și nu o secvență biografică; (2) un proces contextual, care influențează și este influențat de un complex de situații și de relații interpersonale, interinstituționale, intercomunitare; (3) un proces ai cărui factori determinanți sînt multipli, complecși, interactivi și cumulativi.¹⁵ Rambo tratează convertirea ca o experiență radicală, considerînd-o drept o lovitură la rădăcina situației umane, rădăcină pe care o descrie ca pe un vortex de vulnerabilitate.¹⁶ El prezintă un model secvențial ultrasofisticat, cu șapte stadii ale convertirii, și anume: context, criză, căutare, întîlnire, interacțiune, dedicare și consecințe.¹⁷

Lucrarea de față nu își propune a descifra mecanismele convertirii evreilor din Iașiul secolului al XIX-lea. Mai degrabă dorește a creiona apariția aceluia ethos misionar protestant care și-a propus ca scop încreștinarea evreilor. Vizăm în mod special cazul Bisericii Scoției

¹² Mihai-Răzvan Ungureanu, *Convertire și integrare religioasă în Moldova la începutul epocii moderne* (Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2004).

¹³ O somitate mondială în domeniul studiilor asupra convertirii religioase, Rambo este profesor de psihologie și religie la San Francisco Theological Seminary din cadrul Graduate Theological Union, Berkeley. Vezi: „Lewis R. Rambo”, *GTU*, accesat 8 februarie 2018, <https://www.gtu.edu/faculty/lewis-r-rambo>. Aprofundarea tematicii legate de convertire poate fi făcută consultînd valoroasele lucrări ale lui William James (1842-1910) și Raoul Allier (1862-1939). Vezi: William James, *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature* (New York: Longmans, Green and Co., 1902). Raoul Allier, *La Psychologie de la conversion chez les peuples non-civilisés* (Paris: Payot, 1925).

¹⁴ Lewis R. Rambo, *Understanding Religious Conversion* (New Haven: Yale University Press, 1993).

¹⁵ Ungureanu, 9.

¹⁶ Rambo, xii.

¹⁷ Rambo, 17.

[Church of Scotland], prima implicată pe aceste meleaguri, urmărind și evaluînd totodată impactul și rezultatele. Privind la inițiatorii demersului misionar vom observa că, în cadrul protestant, în marea majoritate a cazurilor, convertirea este un proces survenit în urma unui demers evanghelistic deliberat și intenționat, care își propune pe baza unei motivații teologice puternice să creeze un cadru de încredere și acceptare, în care mesajul Evangheliei să fie prezentat în mod pozitiv, nu doar prin proclamare, ci și prin întrupare, pentru a favoriza acea întâlnire și interacțiune de care pomenește Rambo, care să deschidă drumul spre dedicare și asumarea consecințelor, sau a „crucii”, cum spun creștinii.

În prezent, majoritatea confesiunilor protestante care au fost implicate puternic în demersuri de încreștinare a evreilor și-au reconsiderat poziția, retrăgîndu-se de pe această scenă. Chiar dacă unele organizații misionare au supraviețuit trecerii timpului, acestea și-au comprimat masiv implicarea, bugetul, strategia și aria de acțiune, schimbîndu-și chiar și numele, motiv pentru care ne putem întreba dacă acest demers protestant conversionist a fost realist sau nu. Poate că răspunsul reiese singur din cuvintele unui învățat evreu. Cartea Berakhot¹⁸ descrie ultimele ore ale faimosului Rabbi Jochanan ben Zakkai (30-90), lider al fariseilor și unul dintre discipolii lui Hillel (110 î.Cr.-10 d.Cr.):

Cînd Jochanan zăcea pe patul de moarte, ucenicii săi au venit cu toții la el să-l vadă. Cum i-a văzut, el a început să plîngă cu multă amărăciune. Uifîndu-se cu uimire la omul înțelept și virtuos, ucenicii săi au exclamat: «Lumina lui Israel! Tu, cel care ești un adevărat stîlp de sprijin! Tu care ești puternic precum lovitura unui ciocan, de ce plîngi?» Răspunzînd, Rabbi Jochanan le-a spus: «Dacă aș fi dus înaintea unui rege, care-i doar carne și sînge, azi fiind aici și mîine în mormîntul său; dacă ar fi mînios pe mine, mînia sa n-ar fi veșnică; sau dacă el ar dispune să fiu înlănțuit, lanțurile sale nu vor trebui suportate pentru totdeauna; sau dacă ar pune să fiu omorît, acea moarte n-ar fi pentru totdeauna. Ba încă, poate că l-aș putea împăca cu vorbele; sau aș izbuti asta cu bani. Și totuși, dacă aș fi dus înaintea acestui rege, chiar și atunci ar trebui să plîng. Dar acum voi fi dus înaintea Regelui tuturor regilor. Cînd i se va aprinde mînia împotriva mea, mînia Lui este veșnică. Cînd mă va lega, legăturile Lui sînt veșnice. Cînd mă va ucide, voi muri pentru totdeauna. Nu-L pot îmbuna nici cu vorbele, nici cu banii. Și asta nu este totul. Există două drumuri pentru mine: unul ducînd

¹⁸ Componentă a Talmudului.

în Paradis [Gan Eden (GAHN ehy-DEHN) – Grădina Eden], celălalt în Iad [Gehinnom (g'hee-NOHM); Gehenna (g'HEHN-uh); Gheena (rom.)].¹⁹ Nu știu pe care dintre ele voi fi condus. N-am oare motive ca să plîng?»²⁰

Comunitatea evreilor din Iași

Evreii din Moldova și, implicit, cei din Iași, proveneau aproape exclusiv din spațiul polono-german, fiind din ramura așkenazi. Din secolul al XVI-lea, Moldova a înregistrat o afluență constantă de evrei, care, în timp, a condus la formarea de comunități în mai multe orașe. Procesul n-a fost lipsit de incidente. În 1579, Petru Șchiopul (1537-1594) a ordonat expulzarea acestora, considerînd că evreii îi ruinau pe comercianții locali. Demersul a fost decis de „un consiliu extraordinar compus din boieri de țară și toți neguțătorii moldoveni”. O asemenea măsură drastică indică faptul că, la acea oră, comunitatea evreiască era suficient de numeroasă. Oricum, edictul nu a fost dus la îndeplinire în mod riguros, fiind semnalate prezențe evreiești și în continuare.²¹ La Iași, oraș care a fost cel mai important centru al evreilor din Moldova, comunitatea evreilor a debutat, conform lui Constantin C. Giurescu, odată cu cea a armenilor, pe la sfîrșitul secolului al XV-lea sau în prima parte a secolului al XVI-lea.²² Iacob Psantir (1820-1902) antcipa afirmația istoricului, semnalînd două

¹⁹ Provine de la Grădina fiilor lui Hinom sau valea Hinom, loc în care, conform Vechiului Testament, israeliții și-au trecut copiii prin foc în practicile lor idolatre. În vremea lui Isus, valea Hinom, aflată dincolo de zidul sudic al cetății, era folosită drept loc de depozitare a gunoaielor. Spiritual, Gheena este asociată cu iadul.

²⁰ „Traditions of the Rabbins”, *Blackwood's Magazine*, Vol. XXXII (Edinburgh: William Blackwood, 1832): 745.

²¹ Moses Schwarzfeld, „Ochire asupra istoriei evreilor în România din cele mai vechi timpuri pînă la jumătatea veacului al XIX”, în *Analele Societății Istorice Iuliu Barasch*, Anul I (1887): 20-21. Articolul a fost publicat în paralel, cu același titlu, în *Anuar pentru Israeliți pe anul 5648 (1887-1888)*, 19-72. Theodor Lavi, Lucian-Zeev Herșcovici and Leon Volovici, „Romania”, în *Encyclopædia Judaica*, 2nd edition, Vol. 17, eds. Fred Skolnik and Michael Berenbaum (Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007), 376.

²² Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea* (București: Editura Academiei RSR, 1967), 55.

pietre tombale datînd din 1467 și 1549. Un document din 1619 vorbește despre un rabin care era și medic, Solomon ben Aravi. Acesta deservise deja timp de mai bine de patru decenii comunitatea israelită din tîrg.²³ O altă piatră tombală din 1610, provenind din fostul cimitir Ciurchi, demonstrează vechimea și continuitatea acestui cimitir. Pe un teren cumpărat încă din 1657 în Tîrgul Cucului, în 1670 a fost inaugurată Sinagoga Mare, existentă și azi.²⁴ Misionarii franciscani semnalau deja în 1634 o prezență numeroasă de evrei în Moldova.²⁵

Sosirea evreilor a fost provocată de cauze multiple. Unii au venit pentru a scăpa de persecuții și pogromuri. Așa a fost cazul celor care s-au refugiat din cauza cumplitelui masacru ordonat de hatmanul Bogdan Hmelnițki (1595-1657), pe vremea rășcoalei din 1648-1649. Se estimează că zeci de mii de evrei polonezi și ucraineni au fost masacrați atunci, cu precădere cei din zonele rurale. Au fost distruse complet peste trei sute de comunități. Mii de evrei au fost vînduți ca sclavi de către tătarii din Crimeea, aliații lui Hmelnițki. Oamenii acestuia s-au dedat la acte de cruzime nemaiauzite. Unii evrei au fost jupuți de vii și aruncați cîinilor hămesiți. Altor li s-au tăiat mîinile și picioarele, fiind lăsați așa în stradă. Mulți alții au fost îngropați de vii. Pruncii au fost spintecați fără milă. Femeilor însărcinate li s-a scos fetusul din pîntece. În loc le-a fost pus o pisică vie, după care au fost cusute. Cu un sadism nemaivăzut li s-au tăiat mîinile, ca să nu poată face nimic. Acest tratament barbar i-a determinat pe mulți dintre supraviețuitori să caute azil în altă parte.²⁶ Alți evrei au fost încurajați să se stabilească în Moldova de către unii domnitori, care le-au asigurat diverse avantaje, cum ar fi scutiri de taxe. Elias Schwarzfild identificase în arhivele de la Lemberg o invitație lansată tuturor negustorilor de acolo, inclusiv celor evrei, de către Ștefan Tomșa al II-lea (d. 1623) în anul 1612. Acesta îi poftea în țara lui „spre a-și face nesupărat negoțul”. Cu acea ocazie, Vodă cerea scuze

²³ Moses Schwarzfild, „Ochire asupra istoriei evreilor în România din cele mai vechi timpuri pînă la jumătatea veacului al XIX”, 21-22.

²⁴ Ițic Kara, *Contribuții la istoria obștii evreilor din Iași*, Cuvînt înainte de Mihai Cernea (București: Hasefer, 1997), 13-14.

²⁵ *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, II/1, ed. Mihai Spielmann (București: Editura FCER, 1988), 210.

²⁶ Rabbi Nathan Hanover, *Abyss of Despair (Yeven Metzulah): The Famous 17th Century Chronicle Depicting Jewish Life in Russia and Poland during Chmielnicki Massacres of 1648-1649* (New York: Bloch Publishing Company, 1950), 31-32.

pentru izgonirea evreilor făcută de predecesorul său, Petru Șchiopul. Aproape jumătate de veac mai târziu, pe 15 aprilie 1658, Gheorghe Ghica (1600-1664) lansa o invitație similară negustorilor din Lemberg și din alte țiguri.²⁷ Cert este că o creștere numerică destul de semnificativă a început a se produce din secolul al XVIII-lea.²⁸ În acea perioadă evreii se bucurau de oarece autonomie, aveau drept de rezidență, cât și posibilitatea de a presta anumite activități economice, comerciale, culturale, sociale etc.²⁹ Odată cu pierderea Bucovinei în 1775 și a Basarabiei în 1812, mulți evrei din aceste provincii s-au refugiat în Moldova, unde beneficiau de un tratament ceva mai bun. Un val de imigranți a continuat a sosi din Rusia în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în special din cauza politicii intolerante a țarului Nicolae I (1796-1855).³⁰

Astfel se face că, la finele perioadei fanariote și începutul celei regulamentare, în Moldova se găseau trei categorii de evrei. Primii erau evreii pămînteni aflați pe aceste meleaguri de cîteva generații. Aceștia formau *breasla jidovească*. Urmau *hrisoveliții* [sau *hrisovoluții*] al căror nume vine de la hrisovul domnesc prin care li s-a dat dreptul de a se stabili în Moldova. Față de ceilalți beneficiari de hrisoave, evreii totuși plăteau impozite. În fine, a treia categorie era cea a *sudiților*, numiți și *nația jidovească*. Aceștia dețineau un pașaport străin, dar preferau să locuiască în Moldova, unde aveau avantaje fiscale față de ceilalți evrei și beneficiau de sprijin consular rus din 1782, austriac din 1783, francez din 1796 și britanic din 1803.³¹ Această protecție era foarte importantă, fiindcă „evreii străini nu pot fi așa lesne apucați de guler, barbă și perciuni, cum se întîmplă unui raia de acolo și astfel duși de dorobanț la agie”.³²

²⁷ Elias Schwarzfeld, *Din istoria evreilor: Împopulara, reîmpopulara și întemeierea țărgurilor și a țirgușoarelor în Moldova* (București: Editura Uniunii Evreilor Pămînteni, 1914), 12-14.

²⁸ *O istorie a evreilor din România în date, Vol. I, De la începuturi, pînă la 1919* (București: Hasefer, 2000), 139.

²⁹ *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România, II/2*, eds. Lya Benjamin, M. Spielman și S. Stanciu (București: Hasefer, 1990), XLVII.

³⁰ Lavi, Herscovici and Volovici, 376.

³¹ M. A. Halevy, *Comunitățile evreilor din Iași și București pînă la 1821, Vol. I* (București: Editura Institutului de Istorie Evreo-Română, 1931), 17-18.

³² Iulius Barasch, „Evreii din Moldova și Valachia”, trad. Elias Schwarzfeld, *Anuar pentru Israeliți pe anul 5641 (1880-1881)*, Anul IV (1881): 10.

Dacă în 1774 numărul birnicilor evrei din Iași era de 171, în secolul al XIX-lea comunitatea are o dezvoltare fulminantă.³³ În 1803 erau 652 de familii, în 1821 erau 4 654 de *dajnici* evrei, iar la recensământul din 1831 erau 17 032 de persoane din totalul celor 48 350 de locuitori, adică 36%. În acel an, în toată Moldova se estimau a fi 30 725 de evrei. În 1838 numărul evreilor din Iași ajunge la 29 652 de persoane, iar la catagrafia din 1845, din 12 579 birnici, 6 178 erau evrei, adică aproximativ 30 890 de suflete din totalul de 62 895, sau 49%.³⁴ Creșterea fulminantă din perioada reglementară se datorează mai ales desființării monopolului turcesc în comerțul cu cereale. Avînd cale liberă spre piețele apusene, Moldova a devenit foarte atractivă pentru negustorii evrei. Aceștia aveau experiență în comerț și erau favorizați de inexistența unei clase de mijloc autohtone. Un alt factor a fost arghirofilia lui Mihalache Sturdza, care a încurajat imigrarea evreilor, dorind a-și înmulți numărul birnicilor.

Încă din vechime, evreii de pe meleagurile noastre locuiau în comunități religioase, credința mozaică fiind un factor extrem de important în menținerea identității lor naționale. Din rîndul lor s-au ridicat oameni care au fost apreciați inclusiv în sferile înalte, cum ar fi la curțile domnești. Un doctor numit Cohen a fost semnalat în 1656 ca medic personal al lui Vasile Lupu. Aceste comunități evreiești beneficiau în general de autonomie religioasă și juridică. Aceasta din urmă se referea strict la diferendele lor interne, care erau judecate în general de către rabini. Organizați de la începutul secolului al XVIII-lea în *breasla jidovilor* în Moldova, respectiv *breasla ovreiască* în Valahia, aparent evreii beneficiau de același tratament cu alte minorități, precum cea armeană, taxele fiind proporționale cu numărul membrilor.³⁵ Modul lor de existență i-a ferit de asimilare, păstrîndu-și sute de ani neschimbate religia, portul și tradițiile. Oriunde existau 16-20 de familii, departe de alte comunități mai mari, acestea se organizau singure, înființînd

³³ Gheorghe Platon, *Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea pînă la 1859*, reeditat în Gheorghe Platon, *De la constituirea națiunii la marea uniune. Studii de istorie modernă*, vol. IV, partea I (Iași: Editura UAIC, 2002), anexa IV.

³⁴ Cifrele surselor variază, avînd estimări de la numărul birnicilor. Vezi: Verax [Radu Rosetti], *La Roumanie et les Juifs* (Bucharest: I. V. Socec, 1903), 3-32. Kara, 18-19. Dumitru Vitcu, Dumitru Ivănescu și Cătălin Turliuc, *Modernizare și construcție națională în România. Rolul factorului alogen, 1832-1918* (Iași: Junimea, 2002), 83. Platon, 18-19; 24-25; 31; anexe IV, VI, VII, XIII și XV.

³⁵ Lavi, Herșcovici and Volovici, 376-377.

instituțiile tradiționale. Nu lipseau o casă de rugăciune sau sinagogă, o baie rituală, un lider religios care slujea și drept cantor, un învățător, un cimitir, precum și asociații caritabile, în special pentru îngrijirea bătrânilor și a bolnavilor.³⁶

Din vechime, precum și în perioada fanariotă, evreii au fost tolerați și oarecum protejați, avînd acest drept la autoadministrare, precum și libertate religioasă. Cînd era vorba de construirea de sinagogi, problema se complica. Era nevoie de acordul domnitorului și de respectarea unor condiții. Sinagoga trebuia făcută din lemn și la distanță de minimum cinci sute de stînjieni față de bisericile ortodoxe. Numărul sinagogilor era stabilit în funcție de numărul evreilor din localitate. De asemenea, evreii beneficiau de libertatea negoțului și a meseriilor. Ei puteau deține anumite categorii de proprietăți în mediul urban și în tîrguri, dar nu moșii. Obligația lor era să plătească dările și singura problemă era că drepturile lor nu erau garantate. Oricînd acestea puteau fi schimbate, îngrădite sau suprimate. Exista o diferențiere între evreii pămînteni și cei sudiți. Sudiții aveau protecție superioară din partea consulatelor străine și unele avantaje fiscale, dar nu puteau deține funcția de *staroste* sau de *hahami* și nu puteau avea rabini sau măcelari rituali.³⁷ *Breasla jidovilor* avea două instituții, una religioasă și cealaltă laică. Lider al comunității era *hahambașa*, care primea recunoașterea domnitorului, fiind echivalat unui demnitar. Acesta avea atribuții religioase, culturale, administrative și laice, precum și dreptul de a judeca după legea iudaică conflictele ordinare dintre evrei.³⁸ Numele *hahambașa* era de factură turcească, provenind de la *Bash-haham*, unde *haham* înseamnă în limba ebraică „înțelept”, dar combinația era interpretată drept „mare rabin”. Funcția *hahambașei* a apărut în Moldova în 1719,³⁹ fiind strîns conectată cu familia Naftulovici, formată din urmașii rabinului

³⁶ Kara, 14-15.

³⁷ Moses Schwarzfild, „Ochire asupra istoriei evreilor în România din cele mai vechi timpuri pînă la jumătatea veacului al XIX”, 48-51; 57. *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, III/1, Editori: Ladislau Gyémánt și Lya Benjamin (București: Editura Hasefer, 1999), 59-60.

³⁸ Pentru mai multe detalii despre instituția și privilegiile unui *hahambașa*, vezi: Elias Schwarzfild, „Așezămintele evreilor din Moldova în veacul al XVIII și jumătatea veacului al XIX”, *Anuar pentru Israeliți pe anul 5646 (1885-1886)*, Anul VIII (1885): 1-9.

³⁹ Halevy, 60.

Naftali Cohen (d. 1724). Rabinul Iacob Ițhak Nemierower (1872-1939) a definit perioada anterioară ca fiind „timpul rabinilor mari”, marcată de personalități deosebite, precum Iacob Solomon ben Aravi sau de Patachia Lida, care s-a refugiat la Iași din Lemberg. Tot Nemierower împarte perioada *hahambașiei* în două. Prima dintre ele, pînă la 1776, a fost a *hahambașiei* puternice. Cealaltă a fost a *hahambașiei* decadente, care a culminat cu desființarea acesteia prin lege, pe 4 septembrie 1834. Acest lucru s-a realizat la presiunea nou-veniților evrei sudiți polonezi, care nu suportau „supremația unui om inferior față de cei mai mulți dintre ei, [a] unui om care era un flagel și o batjocură pentru evreii și religiunea lor”. Ulterior aveau să regrete, cum mărturisea Moses Schwarzfild jumătate de secol mai tîrziu: „Prin intrigi și desbinări își pierdură evreii din România dreptul de a avea un șef moral și religios, instituția *hahambașiei*, care pe lîngă multe defecte avea o parte bună, de o importanță esențială, aceea a unui reprezentant permanent, legal, căruia-i sta deschise toate porțile și aplecate, spre auz, toate urechile”. Perioada dintre 1834 și 1848 a fost perioada consolidării masive a hasidismului. Rabinatul devenind mărginit în influența sa, a crescut rolul elementului profan în conducerea comunității.⁴⁰

O altă structură organizatorică a fost cea a *stăroștiilor*, care erau conduse de către un *staroste*. Aceștia erau aleși anual. *Hahambașa* propunea mai mulți candidați, membrii notabili ai comunității avînd drept de vot. Și *starostele* trebuia confirmat de către domnitor, beneficiind de facilități fiscale și de jurisdicție. *Starostele* îl reprezenta pe *hahambașa* în teritoriu. El prelua o seamă de funcții administrative pentru o localitate sau un județ. Numărul *staroștilor* pe plan local depindea de numărul evreilor din localitate. În Iași, unde a existat cea mai numeroasă comunitate evreiască, erau la un moment dat trei *staroști*. Una dintre responsabilitățile acestora era colectarea dărilor. Fiii și rudele influente ale staroștilor, precum și staroștii care nu erau realeși, formau *fruntașii* comunității.⁴¹

⁴⁰ Moses Schwarzfild, „Ochire asupra istoriei evreilor în România din cele mai vechi timpuri pînă la jumătatea veacului al XIX”, 54-56. Kara, 23-24. Moses Schwarzfild, „Excursiuni critice asupra istoriei evreilor în România”, *Analele Societății Istorice Iuliu Barasch*, Anul II, No. 1 (1888): 58. Hary Kuller, *Opt studii despre istoria evreilor din România* (București: Hasefer, 1997), 65-66.

⁴¹ Elias Schwarzfild, „Așezămintele evreilor din Moldova în veacul al XVIII și jumătatea veacului al XIX”, 10-11. *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, III/1..., 89.

Evrei din Moldova, secolul al XIX-lea

Din punct de vedere religios, liderii spirituali erau rabinii. Aceștia erau aleși pe viață de către adunarea obștească a membrilor, cu aportul staroștilor, fruntașilor și eforilor (Gabaimii) sinagogilor, dar și cu consimțământul familiilor înstărite, fiind subordonați *hahambașei*. Odată aleși, rabinii trebuiau confirmați de *hahambașa*, care mijlocea primirea unui act de confirmare de la pîrcălăbie sau isprăvnicie. De cele mai multe ori, rabinii erau mult mai bine văzuți în comunitate, datorită erudiției și înțelepciunii lor. Uneori, datorită primirii unui post mai bun sau din cauza unor certuri interne, se întâmpla ca un rabin să se retragă. Rabinii erau cei care oficiau ceremoniile de logodnă sau căsătorie și tot ei luau decizii în cazul divorțurilor. Pe lângă aceasta, aveau și atribuții în ce privește judecarea proceselor civile și penale, în cauzele de gravitate mai mică. Cine nu era mulțumit de judecata rabinului putea face apel la *hahambașa*. Pentru pricinile mai importante, apelul se făcea la Vel Cămăraș sau la Divanul Domnesc. Și rabinii beneficiau de anumite facilități fiscale. Sub supravegherea acestora activau de pildă *hahamii* [Șochtim / Șohet], care făceau parte din cler și se ocupau cu tăierea rituală a vitelor și păsărilor, asigurînd hrana *cușer*.⁴²

⁴² Elias Schwarzfeld, „Așezămintele evreilor din Moldova în veacul al XVIII și jumătatea veacului al XIX”, 11-13.

Odată cu desființarea instituției *hahambașiei* în 1834, a fost instituită funcția de Șef-Rabin. Acesta nu mai avea decât rol cultic, judecățile fiind transferate către tribunal. Conducerea comunității a revenit „epitropiei nației evreești”.

Iașiul a fost un centru important al mișcării hasidice, numeroșii partizani ai acesteia fiind grupați în jurul unui *țadic*, considerat a fi un bărbat sfânt. Hasidismul a devenit popular la Iași încă de la finele secolului al XVIII-lea și era la apogeu în perioada în care au lucrat misiionarii scoțieni. Chiar în acei ani, la Tipografia «Albina» a lui Gheorghe Asachi au fost publicate mai multe lucrări hasidice, atât în ebraică, cât și în idiș.⁴³ Tradiționalismul vestimentar extrem al acestora făcea ca urbea moldovenească să pară una evreiască, după cum comenta Iuliu Barasch la 1854:

Israeliiții în Moldova sînt numeroși. Capitala sa Iași s'ar putea numi un oraș israelit; căci costumele judaico-polon, cu tot curiosul său original, după forma sa antică, cum nu'l mai putem vede nici chiar în orașele cele mari din Polonia și Rusia, e de văzut acolo cu îndestulare în toate ulițele, și în toate colțurile orașului. Emigrarea zilnică din Galiția și mai cu seamă din Rusia apropiată mărește contingentul lor în mod vădit în Iași.⁴⁴

În acea perioadă era deja în dezvoltare mișcarea *Haskalah*, un curent raționalist, atât reformator, cât și laicizant, originar din Germania. Adepții acestei mișcări de emancipare se numeau *maskili* și făceau apel la abandonarea portului tradițional și la integrarea socio-culturală, începînd cu învățarea limbii române. Printre liderii ieșeni ai mișcării s-au numărat frații M. E. și B. Finkelstein, Benjamin Schwarzfild, Avram Goldfaden și Moritz Schwarz. Primul dintre aceștia, M. E. Finkelstein, a fost vîrful de lance al mișcării de emancipare. În mai 1847, tinerii i-au adresat o petiție lui Mihalache Sturdza, solicitînd emiterea unui decret care să impună evreilor adoptarea portului european, în dauna celui „galițian”. Neprimind vreun răspuns, prin intermediul amicului său Gheorghe Asachi, Finkelstein a obținut pentru el și doi dintre prietenii săi o audiență la Mihalache Sturdza, de ziua sa onomastică, pe 8 noiembrie. Au obținut bunăvoința domnitorului, iar decretul solicitat a fost emis după o săptămînă. Se motiva că, din cauza portului, evreii „sînt adeseori

⁴³ Kuller, *Opt studii despre istoria evreilor din România*, 66-67. Kara, 62.

⁴⁴ Barasch, „Evreii din Moldova și Valachia”, 2.

supuși la defăimări și înjurări din partea poporului de gios, uneori încă și la desplăcutele tratărisiri, întâmplări ce aduc neamului evreesc, nu numai întristare, dar și piedecă la interesuri". Nu a fost însă chip de a se introduce o asemenea schimbare de sus în jos, nici măcar prin decret domnesc. O manifestație violentă a tradiționaliștilor a avut loc chiar în fața palatului domnesc. Furioși, evreii i-au rupt în bătaie pe tinerii care îndrăziseră să pună în practică decretul. Însuși Finkelstein a scăpat cu greu de „brutalitatea fanaticilor”. Pentru a

Mihail Sturdza cînd era mare vornic (Leca)

se domoli furia tradiționaliștilor, după cîteva zile termenii decretului au fost schimbați. Astfel s-au dat indicații ca acesta să fie aplicat „fără sălnicie”. Cu toate greutățile neașteptat de mari în aplicarea sa, primul pas esențial fusese făcut.⁴⁵

Catagrafia din 1844 arăta din totalul de 12 579 de plătitori de impozite existența a 6 168 de evrei implicați în activități comerciale la Iași. Dintre aceștia, 2 073 erau negustori, alți 2 219 meșteșugari și 860 de calfe și slugi. Mai erau cinci *hahami*, treizeci de *melamdimi* [dascăli], un rabin, un ceauș, șase psalți, un ajutor de rabin, patru ciocli și un secretar.⁴⁶ Se consideră că o familie avea în medie cinci membri. Rezultă că în acel an existau vreo 30 890 de evrei în Iași.⁴⁷ Aceștia erau implicați în

⁴⁵ Elias Schwarzfeld, „Evreii din Moldova sub Reglementul Organic. Studiu istoric”, *Anuar pentru israeliți pe anul 5652 (1891-1892)*, Anul al XIV-lea (1891): 221-222. *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, III/2, Editori: Ladislau Gyémánt și Lya Benjamin (București: Hasefer, 1999), 455.

⁴⁶ Kara, 34.

⁴⁷ Platon, 31; anexa XV. Dan Dumitru Iacob, „Sinagogile din Iași la mijlocul secolului al XIX-lea (Aspecte culturale, sociale, arhitectonice și urbanistice)”, *Historia Urbana*, Tomul XVII (2009): 136.

aproape toate domeniile de activitate, începînd cu crîșmăritul [orînda beuturilor], fabricarea băuturilor spirtoase, comerțul de toate tipurile, cămătăria, arendarea moșiilor, și pînă la variate meșteșuguri: croitorie, blănărie, cizmărie, covrigărie și brutărie, ceasornicărie, dogărie, cărămidărie, ceaprazărie, sticlărie etc. Prăvăliile și atelierile evreilor erau găsite cu predilecție pe ulița Rusească, azi strada Grigore Ghica, cît și pe Podul Hagioaiei, azi Bulevardul Independenței.⁴⁸ Barasch remarca faptul că nu găseai între evrei niciun fierar sau lăcătuș. În schimb erau mulți croitori, stoleri [dulgheri] și zugravi. Tot așa, printre sticlari și tinichigii se întâlneau numai evrei. Din acest motiv constata Barasch că „toate acoperămintele caselor și bisericilor din Principate sînt acoperite cu tinichea de tinichigii evrei”. Mulți evrei practicau medicina, dar în Moldova aceștia nu aveau dreptul la un post public.⁴⁹ Importanța și potențialul comunității evreiești din Iași rezultă și din datele furnizate de consulul prusac Neigebauer. Acesta afirma în 1843 că dintr-o mie de prăvălii din Iași, doar cincisprezece aparțineau creștinilor, restul fiind al evreilor.⁵⁰ Evreii erau organizați în bresle profesionale, care în 1885 ajunseseră la 23.⁵¹

Tot în anul 1843, la Iași existau doar douăsprezece școli elementare tradiționale,⁵² așa numitele *heder*, cu tot ațiția *melamdimi* [dascăli], care școlau în total 653 de elevi. Aceasta în contextul în care locuiau

⁴⁸ Kara, 25. Moses Schwarzfild, „Ochire asupra istoriei evreilor în România din cele mai vechi timpuri pînă la jumătatea veacului al XIX”, 38-47.

⁴⁹ Barasch, „Evreii din Moldova și Valachia”, 6-7.

⁵⁰ J. F. Neigebaur, *Die Donau-Fürstentümer, Gessamelte Skizzen, geschichtlich statistisch politischen Inhalts*, (Breslau: Kern, 1854), 93-94. Citat în N. Iorga, „Istoria evreilor în Țările Române”, *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria a II-a, Vol. XXXVI (1913-1914): 196.

⁵¹ Kara, 34.

⁵² Informația provine de la francezul Jean-Alexandre Vaillant (1804-1886). Totuși, Wilhelm Schwarzfild considera, fără a avea vreo dovadă, că numărul școlilor era probabil mai mare. Similar, istoricul Dan Dumitru Iacob consideră că Vaillant a consemnat doar școlile evreiești mai importante, care funcționau în cadrul unor sinagogi sau case de rugăciune. Un argument important ar fi acela că un document statistic din 1851 semnală că în Iași existau peste 150 de dascăli evrei. Ce educație dădeau aceștia copiilor și care era calitatea învățămîntului vom observa mai tîrziu în lucrare. Vezi: J. A. Vaillant, *La Roumanie, ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or; Ardaliens, Vallaques et Moldaves résumés sous le nom de Romans*, Tome III (Paris: Arthus Bertrand, 1844), 94. Wilhelm Schwarzfild, „Instrucția la evreii din Iași

aproape treizeci de mii de evrei în oraș. În plus, aceste școli tradiționale erau de factură religioasă. Ele nu-i învățau pe elevi limbi străine, limba română, științe etc., copiii învățând doar să citească în limba ebraică.⁵³ Zece ani mai târziu, Barasch sesiza că evreii din Moldova nu aveau nicio școală publică, nici institute private pentru cultură: „comunitatea cea mare a Iașilor nici că s'a gândit pînă acuma de a înființa acolo vr'o școală pentru tînăra generație foarte numeroasă, a cărei spirit e lăsat în părăsire!”

Pînă la jumătatea secolului al XIX-lea, evreii moldoveni s-au menținut ca o grupare distinctă, așezîndu-se cu predilecție în zone compacte, fără a intenționa să se integreze în societatea gazdă. Școlile confessionale *heder / hadarim*, portul tradițional (caftan, căciula de viezure, numită *straimel*, barbă și perciuni), religia iudaică, puternica rezistență la schimbare, manifestată și de valențele tragice pe care le confereau convertirii unuia dintre ei la creștinism, dar și slaba preocupare pentru însușirea limbii române,⁵⁴ denotă o predilecție pentru păstrarea unui caracter alogen, cu o tentă intențională profund izolaționistă, văzută ca o metodă de autoconservare culturală și spirituală. Lucrurile acestea au generat anumite clișee care, conform lui Andrei Oișteanu, compun portretul evreului imaginar din mentalul colectiv, fiindcă „antisemitismul popular” care este inconștient și pasiv l-a influențat pe cel „intelectual și politic”, care este conștient și activ.⁵⁵

Dacă înainte de începutul secolului al XIX-lea, manifestările antisemite în Moldova au fost mai degrabă excepții decît regulă, fiind mult reduse comparativ cu cele din țările vecine, în epoca regulamentară avem deja cristalizat un sentiment general de respingere față de evrei.

de la începutul veacului actual pînă la anul 1866”, *Anuar pentru israeliți pe anul 5650 (1889-1890)*, Anul al XII-lea (1889): 24. Iacob, 126-127.

⁵³ Lucian-Zeev Herșcovici, „Iași”, *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Iasi>. Accesat 24 ianuarie 2017.

⁵⁴ Evreii pămînteni erau cunoscuți din vechime ca vorbitori ai limbii române. Imigrația masivă de evrei polonezi din prima parte a secolului al XIX-lea a fost vinovată de faptul că „limba română încetează cu încetul a fi, în Moldova, limba predilectă a evreului-român”. Moses Schwarzfild, „Ochire asupra istoriei evreilor în România din cele mai vechi timpuri pînă la jumătatea veacului al XIX”, 32.

⁵⁵ Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central european* (București: Humanitas, 2001), 5; 50-54.

Mihalache Sturdza a avut o atitudine ambivalentă față de ei. Pe de-o parte, i-a stors de bani și a promovat măsuri restrictive contra lor. Pe de altă parte, a fost receptat de către boieri și țărani drept favorabil imigrării evreilor, fenomen pe care aceștia considerau că l-ar fi încurajat. Din acest motiv a primit o poreclă umilitoare, anume cea de „jidan roș”, iar un hîtru a lansat un vers cu iz de satiră, care circula clandestin în folclorul urban: „Mihail Sturdza, lungă gheară / A băgat jidanii-n țară”.⁵⁶ Nu-i de mirare că, atunci cînd un negustor de flori a fost sfătuit să cultive usturoi, pentru că erau mulți evrei în Iași, acesta a răspuns: „Eu bucuros aş cultiva pentru acest neam și zece soiuri de plante, încă din acelea care ar împruțina generația, căci, cu asupra de măsură, deja l-a înmulțit marele iubitor de jidani”.⁵⁷ Epoca regulamentară a cunoscut, pentru întâia oară, adoptarea unei politici oficiale față de evrei, care își propunea o reformă categorică a statutului acestora. Desființarea *hahambașiei*, transformarea *breslei jidovilor* în *națiunea evreiască*, pierderea autonomiei fiscale și juridice, interzicerea achiziționării de bunuri imobile, condiționarea frecventării școlilor publice de abandonarea portului tradițional sînt măsuri care au culminat cu o politică extrem de severă, introdusă din 1832 față de „vagabonzi”. Considerați „fără căpătîi”, „fără meșteșug și netrebnici”, aceștia erau automat expulzați, adesea cu exces de zel, pentru ca asemenea indivizi „să nu mai poată intra în Moldova”.⁵⁸

În ce privește strict manifestările antisemite din Moldova, în 1710, în timpul domniei lui Dimitrie Cantemir, a fost semnalat primul caz cunoscut în care evreii au fost acuzați de omor ritual. Îngroziți de acuzațiile false, evreii din Tîrgu Neamț au trimis o solie la domnitor, ancheta acestuia restabilind adevărul și ordinea.⁵⁹ În 1726, evreii din Onișcani au fost învinuiți, în urma unei înscenări, tot de omor ritual. Domnitorul Moldovei, Mihai Racoviță, a trecut la represiuni contra lor, întemnițîndu-i. Pentru a-i elibera le-a pretins acuzaților plata unei

⁵⁶ *Satire politice care au circulat în public, manuscrise și anonime, între anii 1840-1866*, culese de C. D. Aricescu (București: Tiparul modern Grigore Luis, 1884), 69.

⁵⁷ *Anuar pentru israeliți*, An XII (1889): 127.

⁵⁸ *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, III/2, 23; 223-225; 309.

⁵⁹ Elias Schwarzfeld, „O acuzare de sînge la 1710”, *Fraternitatea*, Anul VI, Nr. 44 (1884): 349.

sume fabuloase. Aceștia au apelat la sprijinul lui Rafail, un negustor evreu de vază, care era unul dintre furnizorii Marelui Vizir. Ca urmare, lui Racoviță i s-a ordonat eliberarea nevinovaților, fiind el însuși mazi-lit după câteva zile.⁶⁰

Pe 8 februarie 1803, în zilele celei de-a doua domnii a lui Alexandru Moruzi în Moldova, vedea lumina tiparului la Iași *Înfruntarea jidovilor asupra legii și a obiceiurilor lor, cu dovediri din sfânta și dumnezeiasca scriptură, atît din cea veche cît și din cea noao*. Lucrarea a apărut „cu blagoslovenia și cu toată cheltuiala preosfinției sale Kiriu Kir Iacov”, nimeni altul decît Iacov Stamati, mitropolitul Moldovei, protectorul viitorului mitropolit Veniamin Costachi, căruia i-a dat cîrja episcopală pe cînd acesta avea doar 24 de ani. Lucrarea a fost tipărită de „ieromonahul Kir Macarie, duhovnicul sfintei Mitropolii, și de Gherasim ierodiacon tipograf”. În anul în care Anglia a dat în folosință prima linie de cale ferată pentru călători și jurnaliștii au primit permisiunea să asiste la dezbaterile din Camera Comunelor pentru a relata despre acestea, în SUA s-a înființat prima bibliotecă publică, în Germania Beethoven și-a scris cea de-a doua simfonie, diverși chimiști din lume descopereau elemente precum osmiu, iridiu, paladiu sau ceriu, iar John Dalton (1766-1844) a prezentat primul tabel cu greutatea atomică a unor elemente, primul capitol al lucrării blagoslovite de mitropolitul Stamati din Iași era: „Asupra jidovilor pentru sîngele carele iau ei de la creștini și ce fac cu dînsul, cu dovediri din Sfînta Scriptură”. Nici conținutul lucrării nu era mai prejos:

Dară scoposul pentru care pricină fac ei uciderea aceasta, iaste pentru trei lucruri: Întîiu pentru mare urăciune ce au ei asupra creștinilor, pîrîndu-le că făcînd această ucidere aduc jertvă lui Dumnezeu precum și mîntuitorul nostru Isus Cristos au zis cătră ucenicii săi: Va veni o vreme că cine va ucide pre voi i să va pîria că aduce jărtvă lui Dumnezeu. Al doilea pentru multe desidemonii, adecă pentru farmecele ce fac jidovii cu acest sînge. Și al treilea că sînt rabinii la îndoială, poate că au fost Isus fiul Mariei cel adevărat Mesia, și stropindu-se ei cu acel sînge ce iau de la creștini muncit, să vor mîntui [...].⁶¹

⁶⁰ *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, II/1, 52-54.

⁶¹ „Înfruntarea jidovilor, Iași, 1803”, *Tipărituri românești*, 24.10.2015, <https://tiparituriromanesti.wordpress.com/2015/10/24/infruntarea-jidovilor-iasi-1803/>.

Veniamin Mitropolit Moldaviei

Semnătura lui Veniamin Costachi

Autorul era, chipurile, un fost rabin, NoihBelfer, convertit la ortodoxie sub numele Nicolae Botezatul și călugărit sub numele Neofit. În realitate, textul fusese ticluit în spațiul polono-lituanian cu aproape un secol mai devreme. Versiunea română a avut peste zece ediții, ultimele în perioada interbelică. Dar a circulat mult în copii scrise de mână, în zeci de versiuni. Putem să ne imaginăm ce efect a avut această lucrare, blagoslovită de mitropolit!⁶² În urma apariției sale afit în 1803, cât și în 1804, au fost declanșate pogromuri la Iași. Disperați, evreii și-au căutat salvarea în curtea Mitropoliei, unde noul mitropolit, Veniamin Costachi, a potolit mulțimile. Tot acesta a dispus arestarea călugărilor de la Neamț, implicați în cazul Neofit.⁶³ În 1804, Alexandru Moruzi, care nu era străin de aceste tulburări antisemite, a decretat că evreii din Moldova nu pot lua moșii în arendă, ca nu cumva să aibă stăpînire asupra creștinilor. Un an mai târziu, tot acesta le-a interzis să facă comerț cu produse agricole.⁶⁴ Prin *Codul Callimachi*, elaborat la inițiativa domnitorului Moldovei, Scarlat Callimachi (1773-1821), în 1817 evreilor li s-au oferit drepturi civile și permisiunea achiziționării de case și dughene la oraș. În schimb li s-a interzis achiziționarea de terenuri agricole și de vii.⁶⁵ În ciuda unor pusee antisemite și restricții, pînă la pacea de la Adrianopol „evreii se

⁶² Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română...*, 374.

⁶³ Lya Benjamin, „O pagină puțin cunoscută din istoria Țărilor Române”, *Buletinul Centrului Muzeului și Arhivei istorice a evreilor*, ed. Dumitru Hîncu, Harry Kuller și Eugen Preda (București: C.S.I.E.R., 1999), 29-30.

⁶⁴ Max J. Kohler and Simon Wolf, *Jewish disabilities in the Balkan states; American contributions toward their removal, with particular reference to the Congress of Berlin* (New York: American Jewish Committee, 1916), 116. *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, III/1, 309.

⁶⁵ Kohler and Wolff, 116. *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, III/1, 61.

aflau pe atunci în ambele Principate într-o stare materială și politică foarte favorabilă”, conform lui Barasch.⁶⁶

Regulamentul Organic a fost defavorabil evreilor. Mai ales cel din Moldova, cu al său capitol special intitulat „Nația jidovească”. Acest cod juridic i-a lipsit pe evrei de drepturi civile și politice. Vădit discriminați, aceștia erau obligați să se înregistreze, precizându-și ocupația. Cei neavând surse de venit sau care nu se dovedeau a fi de folos urmau a fi expulzați. Liderii evreilor și-au pierdut privilegiile, scutirile anterioare de dări au fost anulate, iar breslele evreiești au fost desființate. Similar le-au fost impuse o sumedenie de restricții comerciale. În 1848 nu li se mai permitea să locuiască în orice localitate, iar practicarea anumitor profesii le era interzisă.⁶⁷

Din 1839, fiecare evreu din Moldova a fost obligat să plătească un impozit anual de 60 de piaștri.⁶⁸ Totodată, cei care nu puteau dovedi că practică o meserie anume sau că dispuneau de capital au fost considerați vagabonzi și expulzați la ordinul lui Mihail Sturdza. Această hotărâre era valabilă atât pentru evreii pămînteni, cât și pentru cei care erau supuși străini. Statutul legal al evreilor moldoveni era definit astfel: „Jidovii nu au în Prințipat niciun drept civil decât numai acel al speculației și al plății dării cuvenită ocîrmuirii”.⁶⁹ Lucrurile s-au agravat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, România căpătînd o tristă faimă mondială, pentru tratamentul inuman acordat evreilor. În acele vremuri, situația evreilor români ținea capul de afiș în lumea civilizată. Unul dintre cei mai respectați lideri ai Free Church of Scotland, Dr. Alexander Moody Stuart (1809-1898), adresîndu-se pe 19 mai 1876 Adunării Generale a Bisericii Libere a Scoției, al cărei moderator fusese numit în 1875, a relatat că, în România, profesorii dădeau elevilor de școală primară exerciții de aritmetică formulate astfel:

Dacă într-un un oraș mic se află 4 000 de locuitori evrei, dintre care 800 sînt aruncați în Dunăre și înecați, 900 omorîți și 1 000 înjunghiați într-o

⁶⁶ Barasch, „Evreii din Moldova și Valachia”, 4.

⁶⁷ Max Raisin, *A History of the Jews in Modern Times* (New York: Hebrew Publishing Company, 1919), 225. *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, III/1, 63.

⁶⁸ Kohler and Wolff, 116.

⁶⁹ *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, III/1, 65.

busculadă după un jaf de amploare, cât de mulți mai rămîn pentru a fi vînați?⁷⁰

Antisemitismul românesc a avut un caracter generalizat, fiind asumat deschis de elita intelectualității. Biograful lui Nicolae Iorga, Barbu Theodorescu (1905-1979), descria extrem de plastic acest lucru:

...a lupta în contra evreului înseamnă că te afli pe linia cea dreaptă a dezvoltării normale a poporului român; antisemitismul a încălzit sufletul elitei intelectuale românești; antisemitismul este cea mai vitală problemă a propășirii românești...; nu există român de seamă, cărturar creator în cultura română, care să nu fi activat și să nu fi simțit nevoia luptei în contra evreului.

Fără a realiza o listă exhaustivă, sînt enumerați Mihai Eminescu, Simion Bărnuțiu, Ion Ghica, Vasile Conta, Nicolae Iorga, Nicolae Grigorescu și B. P. Hașdeu printre cei mai reprezentativi antisemiți români. Nu poate fi uitat I. C. Brătianu, cel care a afirmat că „evreii și-au propus ca scop distrugerea existenței noastre naționale”.⁷¹

⁷⁰ „Speech of Dr. Moody Stuart”, *Proceedings of the General Assembly of the Free Church of Scotland* (Edinburgh: Ballantyne, Hanson & Co., 1876): 18.

⁷¹ Kuller, *Opt studii despre istoria evreilor din România*, 114-116.

II. COMITETUL DE MISIUNE PENTRU EVREI AL BISERICII SCOȚIEI

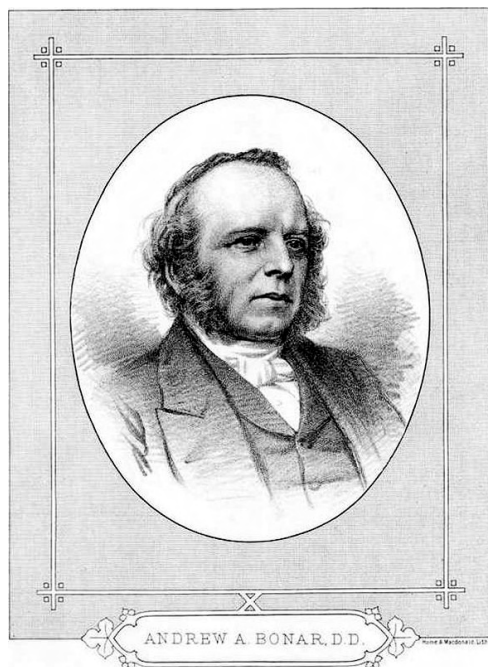
O istorie prea puțin cunoscută

În anul 1839, Principatele Române au fost vizitate de doi importanți lideri evanghelici scoțieni, Andrew Alexander Bonar (1810-1892) și Robert Murray M'Cheyne (1813-1843). Aceștia fuseseră trimiși de Comitetul Misiunii pentru Evrei [Jewish Mission Committee] din cadrul Bisericii Scoției, într-o așa-numită *Mission of Inquiry* [Misiune de cercetare / investigare]. Această *Mission of Inquiry* a fost considerată ulterior ca fiind probabil cea mai influentă călătorie misionară din cadrul întregului areal protestant, pentru perioada secolului al XIX-lea.¹

Pastor, renumit predicator și autor, Andrew Bonar s-a născut într-o familie cu mulți copii. Trei dintre cei cinci băieți² au ajuns predicatori de seamă, Andrew fiind precedat de pastorii John Bonar (1803-1891) și Horatius Bonar (1808-1889). Tatăl lor, James Bonar, avocat la Eccise, era apreciat drept o persoană cu o vastă cultură literară, fiind autor al mai multor tratate de filologie. Cum familia sa avea o tradiție evanghelică excepțională în Biserica Scoției, Andrew Bonar amintea mereu că face parte dintr-un trib cu reprezentanți de seamă în cele două secole anterioare ale istoriei Bisericii Scoțiene. S-a remarcat ca un elev eminent încă din liceu, primind o seamă de distincții. Similar cu John, respectiv Horatius, Andrew a studiat la University of Edinburgh, pe care a absolvit-o în 1835. La teologie, a fost studentul profesorilor Thomas Chalmers și David Welsh (1793-1845). Împreună cu alți colegi, a înființat o societate de exegeză biblică, care avea întâlniri sîmbăta dimineața la ora 6:30. Cei mai mulți membri ai societății au ajuns reprezentanți de seamă ai ramurii evanghelice a Bisericii Scoției. Patru dintre aceștia

¹ Crawford Gribben, *Evangelical Millennialism in the Trans-Atlantic World, 1500–2000* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011), 86.

² Unii biografi afirmă că era cel mai mic dintre cei cinci fii, alții în schimb susțin că era cel mai mic dintre cei șapte fii.

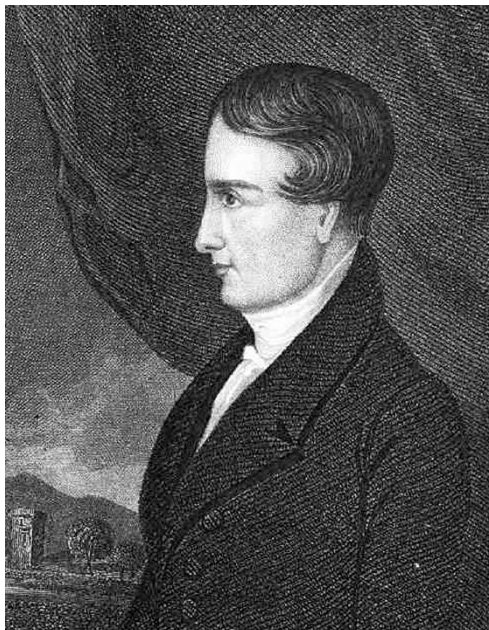
sînt cunoscuți la nivel global: Robert Murray M'Cheyne, Alexander Neil Somerville (1813-1889), precum și frații Horatius și Andrew Bonar. Licențiat la absolvire ca predicator de către Presbiteriul din Jedburgh, Andrew Bonar a slujit vreme de optsprezece luni ca misionar, asistîndu-l pe Rev. John Purves (1800-1877). La finele anului 1836 a devenit asistentul lui Robert Smith Candlish la St. George's Church din Edinburgh, pentru ca în 1838 să fie ordonat ca pastor al unei biserici de țară, din Collace, în Perthshire. Un pre-

milenist ardent, Andrew Bonar a fost un predicator revivalist pasionat, plin de căldură. Un bun exeget, după cum dovedesc scrierile sale, Bonar predica întotdeauna liber, fără a se folosi de vreo ciornă.³

Robert Murray M'Cheyne, al cărui nume este scris uneori McCheyne, a fost la rîndul său un cunoscut pastor, predicator revivalist, poet și apreciat autor devoțional scoțian. S-a născut la Edinburgh pe 21 martie 1813, fiind cel mai tînăr fiu al lui Adam M'Cheyne, un membru al baroului. La patru ani cunoștea alfabetul grec, cînta și recita fluent. La doar opt ani a fost înscris la liceu, distingîndu-se nu doar prin rezultatele școlare, ci și prin entuziasmul și implicarea sa. La paisprezece ani, în noiembrie 1827, s-a înscris la Universitatea din Edinburgh. Manifesta un talent po-

³ Vezi: Alexander Moody-Stuart, „Andrew A. Bonar”, in *DisruptionWorthies: A Memorial of 1843*, ed. James A. Wylie (Edinburgh: Thomas C. Jack, 1881), 31-35. John Fordyce, „Rev. Andrew A. Bonar, D.D.”, *The Free Church of Scotland Monthly* (March, 1893): 57. David L. Larsen, *The Company of the Preachers: A History of Biblical Preaching from the Old Testament to the Modern Era*, Vol. 2 (Grand Rapids: Kregel Publishing, 1998), 420. „The Late Rev. Dr. Andrew A. Bonar, Glasgow”, *The Scotsman*, 31st December 1892, p. 7. „Biography”, *Andrew Bonar*, accesat 16 mai 2016, <http://www.andrewbonar.co.uk/biography2.html>.

etic deosebit și abilități pentru desen, muzică și limbi străine, excelînd îndeosebi la ebraică. Pe cînd avea optsprezece ani, în 1831, a murit fratele său cel mai mare, David, pierdere care l-a afectat profund. Mai tîrziu avea să scrie: „în această zi, cu unsprezece ani în urmă, l-am pierdut pe iubitul și iubitorul meu frate și am început a căuta un Frate care să nu poată muri”. În acel an a început a studia teologia la Divinity Hall, fiind studentul lui Thomas Chalmers la teologie și al lui David Welsh la istoria Bisericii. Pe 1 iulie 1835, M'Cheyne a fost licențiat ca

Robert Murray M'Cheyne

predicator de către Presbiteriul din Annan. În noiembrie 1835 a devenit asistentul pastorului John Bonar, în bisericile din Larbert și Duniplace. Parohia avea șase mii de locuitori, majoritatea fiind mineri sau metalurgiști, de un nivel moral și spiritual scăzut. După doar un an, predicile sale au devenit faimoase în Scoția. Pe 24 noiembrie 1836 a fost ordonat ca pastor la St. Peter's Church din Dundee. Parohia sa avea patru mii de locuitori, dintre care o mie o sută participau regulat la serviciile bisericii. În ciuda sănătății sale precare, nu s-a ocupat doar cu predicarea, ci a umblat din casă în casă, făcînd evanghelizare, consiliindu-și enoriașii și întărindu-le credința. În plus a împărțit parohia în mai multe districte, asociînd fiecăruia cîte un presbiter. A organizat întruniri săptămînale pentru tineri și s-a ocupat de instruirea celor mai devotați, pentru a-i implica în slujire. În fiecare joi M'Cheyne găzduia o oră de rugăciune. Datorită bunului renume i-au fost oferite parohii mai atractive, însă le-a refuzat politicos. A fost adeptul predicării expositive, despre care a scris: „sufletele sînt sfințite prin adevăr, nu prin eseuri despre adevăr”.⁴

⁴ Rev. Andrew A. Bonar, *Memoir and Remains of the Rev. Robert Murray M'Cheyne* (Dundee: William Middleton, 1846), 1-84. *Dictionary of National*

Trecerea celor doi pastori prin Principate a fost semnalată pe larg de istoricul Alexandru I. Lapedatu (1876-1950).⁵ Acesta i-a dedicat două prelegeri ample, susținute în fața „nemuritorilor” membri ai Academiei Române în ședințele din 15, respectiv 22 iunie 1934.⁶ Spre deosebire de Mihai-Răzvan Ungureanu, care șapte decenii mai târziu le-a acordat un spațiu semnificativ în lucrarea sa doctorală, în care misionarii protestanți sînt văzuți oarecum ca un fel de vînători de scalpuri nu prea eficienți,⁷ Lapedatu vorbește cu respect și apreciere despre acești scoțieni, afirmînd din capul locului că „misionarii noștri au fost așadar personalități de seamă ale timpului, cu proeminente situații sociale, culturale

Biography, Vol. XXXV, ed. Leslie Stephens (New York: Macmillan and Co., 1893), 3. Larsen, 420-422.

⁵ Născut la Săcele, Lapedatu și-a luat mai întîi licența în Litere și Filozofie în 1904 la București, pentru ca în 1910 să aprobe *magna cum laude* Istoria și Geografia. Profesor universitar, director al Arhivelor Statului, membru al Academiei Române, vice-președinte, președinte și secretar general al acesteia, totul asezonat cu o bogată activitate politică, creionează viața acestui intelectual rafinat din perioada interbelică. A fost parlamentar, precum și de șase ori Ministru al Culturii și Cultelor în perioada interbelică și de patru ori Ministru de Stat. A încetat din viață la închisoarea Sighet. Vezi: Ioan Opriș, *Alexandru Lapedatu în cultura românească* (București: Editura Științifică, 1996). Ioan Opriș, *Alexandru Lapedatu și contemporanii săi* (Cluj-Napoca: Editura Albastră, 1997).

⁶ Alex. Lapedatu, „Doi misionari scoțieni în Țările Române acum o sută de ani”, *AARMSI*, Seria III, Tomul XV (București: Academia Română, 1934), 175-196. Alex. Lapedatu, „Evreii în țările noastre acum o sută de ani – după relația a doi misionari scoțieni”, *AARMSI*, Seria III, Tomul XV (București: Academia Română, 1934), 197-218.

⁷ Fără îndoială lucrarea lui Ungureanu este valoroasă, mai ales sub aspectul cercetării convertirilor evreilor la ortodoxie în arealul Moldovei. În ce privește lucrarea protestanților, pe lîngă o perspectivă ușor tendențioasă pe alocuri, el comite unele erori semnificative, datorită insuficienței valorificării a bibliografiei și a folosirii cîtorva surse de slabă calitate. Printre erorile sale sau a surselor folosite notăm pretinsa stabilire a lui Robert Pinkerton la București în 1819; pretinsa deschidere a unei filiale a *Societății Biblice Britanice* la Istanbul în 1806; distribuirea de către aceasta a doar 2 500 000 de Biblii la nivel global, în decursul primului secol de activitate; transformarea lui Benjamin Barker în predicator; indicarea faptului că evreii erau țintă predilectă a strădaniilor sale sau că acesta a petrecut nouă luni la București în 1834; faptul că Barker ar fi expedit rapoarte la Edinburgh; faptul că domnitorul Alexandru D. Ghica i-ar fi asigurat cazarea la Hanul lui Manuc; planul de a tipări șase mii de Biblii românești, cînd a fost vorba de cinci mii de Nou Testamente etc. Vezi: Ungureanu, 236-240.

și spirituale”, care „pretutindenea țin să cerceteze, cu nespusă iubire creștinească și remarcabil zel apostolic, și deci să cunoască, în primul loc, situația evreilor, condițiile în care se găsesc și trăiesc și posibilitățile de a fi aduși la staulul dreptei credințe”. Lapedatu a fost înștiințat despre istoria vizitei celor doi misionari pe meleagurile românești de către jurnalista Sanda I. Mateiu (1890-1949).

Aceasta era editor al revistei „Lumea femeilor” și soția lui Ion Mateiu (1884-1946),⁸ cunoscut profesor universitar și om politic. După absolvirea liceului la București, viitoarea jurnalistă a obținut o bursă de studiu surprinzătoare pentru doi ani la Glasgow Bible Training Institute, un colegiu înființat datorită emulației din urma campaniilor evanghelistice ale lui Dwight Lyman Moody din perioada 1874-1891. Acolo a aflat despre istoria celor doi misionari și l-a cunoscut personal pe ginerele lui Andrew Bonar, și anume, David M. McIntyre (1859-1938), profesor și, din 1913, decan al școlii.⁹ Tot la Glasgow s-a familiarizat cu spiritualitatea profundă a protestantismului scoțian, fapt care a trezit în ea o dorință puternică după o viață spirituală de calitate. Chiar dacă n-a renunțat la religia ortodoxă, tînăra femeie a împrumutat anumite practici de factură protestantă de la gazdele sale. Una dintre acestea a fost aceea de a organiza un grup de studiu al Bibliei cu tinerele fete din anturajul său. Cînd ierodiaconul Dimitrie Cornilescu (1891-1975) a tradus Biblia cu ajutorul Principesei Ralu Callimachi (1867-c.1941) la conacul acesteia de la Stănțești, publicînd-o în 1921, Sanda I. Mateiu a

⁸ Fiu al unui preot din Sebeșul de Sus, județul Sibiu, Ion Mateiu a urmat *Seminarul Andrian*, după care a studiat dreptul la Cluj. După Unire a devenit Director General al Învățămîntului din Ardeal, apoi profesor și rector al *Academiei Comerciale din Cluj*. S-a impus printr-o activitate didactică, științifică și publicistică vastă. A publicat circa cincizeci de lucrări și peste două mii de articole în periodicele românești din Transilvania: *Lucașfărul*, *Ardealul*, *Tribuna*, *Patria*, *Gazeta Transilvaniei*, *Națiunea*, *Renașterea* etc., cu subiecte din domeniile dreptului, învățămîntului, culturii și istoriei naționale, atingînd și problemele minorităților. A primit în anul 1927 premiul «Gh. Asachi» al Academiei Române, pentru lucrarea *Dreptul bisericesc de stat în România în-tregită*. Vezi: „Prof. Dr. Ion Mateiu”, *Renașterea*, Anul XXIV, Nr. 14 (7 aprilie 1946): 1. Vasile Dobrescu „Studenti la Budapesta – profesori și economiști la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din Cluj”, *Simpozion*, Giula (2011): 80-81.

⁹ Sînt profund îndatorat conf. dr. Mihaela Bucin pentru multe detalii legate de biografia și activitatea Sandei Mateiu.

fost cucerită de limbajul clar și curat, ușor de înțeles al noii traduceri, devenind o promotoare insistentă a respectivei versiuni a Bibliei. Ea a fost cea care a insistat pe lângă James W. Wiles (1877-1950), agentul de la Belgrad al Societății Biblice Britanice [British and Foreign Bible Society / BFBS], care coordona și activitatea din România, ca Societatea Biblică să adopte ca versiune oficială traducerea Bibliei efectuată de Dimitrie Cornilescu. Wiles, bun cunoscător al realităților românești, era uimit peste măsură că Ion Mateiu, aflat în campanie electorală, împărțea alegătorilor din circumscripția sa Nou Testamente versiunea Cornilescu.¹⁰

Așadar Sanda I. Mateiu i-a furnizat profesorului Lapedatu detalii biografice despre Bonar și M'Cheyne, oferindu-i și traducerea completă în limba română a capitolului care descrie călătoria acestora prin Principate, din cartea pe care cei doi misionari au publicat-o după ce s-au întors în Scoția.¹¹ Lapedatu a apreciat și valoarea științifică a scrierii lăsate de Bonar și M'Cheyne: „știrile și mărturiile privitoare la Evreii din țările noastre, cuprinse în cartea lui Andrew A. Bonar și Robert M'Cheyne, sînt, cum am spus, foarte interesante și merită a fi amintite și cercetate în mod special”. Amintind că, dacă există suficiente informații asupra evreilor din Țările Române, mai ales cu privire la cei din Moldova, numărul lor, starea socială și îndeletnicirile profesionale, „nu avem însă astfel de știri și mărturii cu privire la viața lor sufletească, la starea lor culturală și spirituală. Cel puțin eu nu cunosc. Iată de ce știrile și mărturiile ce ni le-au lăsat cei doi călători scoțieni în această privință sînt foarte prețioase...”, declara reputatul istoric.¹² Nu doar conținutul inedit era apreciat de către Lapedatu, ci și calitatea informațiilor, precum și obiectivitatea autorilor. „Luate în cursul unei călătorii destul de grăbite – de trei săptămîni numai – știrile și mărturiile acestea se văd a veni de la spiritul de observație și de la simțul critic al unor oameni culți, care, prin natura și disciplina educației lor

¹⁰ CUL BSA/E3/3/499/1. „J. W. Wiles to J. H. Ritson, Bucharest, December 6th, 1922.” Sînt îndatorat lui Emanuel Conțac pentru furnizarea copiei acestei scrisori. Vezi și: Emanuel Conțac, *Cornilescu: din culisele publicării celei mai citite traduceri a Sfintei Scripturi* (Cluj-Napoca: Logos; Risoprint, 2014), 158-159.

¹¹ Lapedatu, „Doi misionari scoțieni în Țările Române acum o sută de ani”, 175-177.

¹² Lapedatu, „Evreii în țările noastre acum o sută de ani...”, 198.

spirituale, știau a privi în miezul lucrurilor, căutau să se informeze serios și nu se lăsau, ca alți călători, seduși de aparențe și de închipuire.”¹³

Publicarea prelegerilor lui Lapedatu în „Analele Academiei Române” a fost prezentată pe scurt de Nicolae Iorga în „Revista istorică”. Acesta afirma cu emfază că „D. Alex. Lapedatu a găsit o carte rară, tipărită la 1839”, apreciind că cei doi misionari nu s-au oprit doar la a analiza situația evreilor, ci au relatat și alte date „văzute în calea lor de la Sulina la Cernăuți”.¹⁴ Dincolo de faptul că prima ediție a cărții a apărut în 1842 și nu 1839, cartea nu era deloc una rară, cum o eticheta Iorga, întrucât fusese reeditată de nenumărate ori, nu doar în Scoția și Anglia, ci și în SUA și în alte țări. Tot Iorga amintește de sosirea celor doi misionari scoțieni la București și de timpul petrecut în capitala valahă, în cartea sa *Istoria Bucureștilor*.¹⁵ Foarte pe scurt, despre trecerea scoțienilor prin hanurile bucureștene pomenesc și George Potra,¹⁶ respectiv Constantin C. Giurescu.¹⁷ Merită semnalat că selecții semnificative din discursul tipărit al lui Lapedatu au fost incluse în «Analele Brăilei», Nr. 1 / 1935,¹⁸ precum și în lucrarea *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*.¹⁹

Bonar și M'Cheyne au făcut parte inițial dintr-o echipă care-i conținea și pe Alexander Black (1789-1864), respectiv pe Alexander Keith (1792-1880). Născut la Aberdeen în familia unui grădinar umil, Black a absolvit Grammar School, după care a studiat literele și medicina la Marischal College. La final a decis să se dedice studiului teologiei. A fost licențiat ca predicator de către Presbiteriul din Aberdeen, pe 9 februarie 1814, slujind ca asistent al Rev. Dr. James Ross la East Church

¹³ Lapedatu, „Doi misionari scoțieni în Țările Române acum...”, 194.

¹⁴ Nicolae Iorga, „Dări de samă”, *Revista Istorică*, Anul XX, Nr. 10-12 (Octombrie – Decembrie 1934): 388-389.

¹⁵ N. Iorga, *Istoria Bucureștilor* (București: 1939), 250-251.

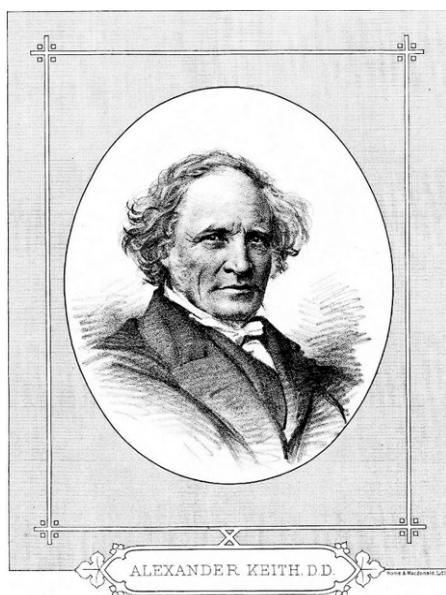
¹⁶ Vezi: George Potra, *Hanurile bucureștene* (București: Tiparul Românesc, 1943), 51. George Potra, *Din Bucureștii de altădată* (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1981), 357.

¹⁷ Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre* (București: Editura pentru literatură, 1966), 313.

¹⁸ *Analele Brăilei*, Anul VIII, Nr. 1 (Ianuarie-Martie 1935): 67-69.

¹⁹ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie Nouă, Vol. III, coord. Paul Cernovodeanu (București: Editura Academiei Române, 2006), 781-790.

Aberdeen. Pe 1 aprilie 1818 a fost ordinar ca pastor la Tarves. Black era foarte apreciat pentru abilitățile sale lingvistice, mai ales în ebraică și alte limbi semitice. Putea comunica în nouăsprezece limbi și scrie în douăsprezece. O scrisoare adresată de el în limba greacă unui prieten i-a fost arătată unui renumit profesor de la Oxford. Acesta a întrebat dacă Black n-ar putea fi convins să se mute la Oxford ca profesor, întrucât ei aveau pe atunci multe persoane care puteau fi buni pastori la Tarves, dar pe nimeni care să poată scrie o asemenea scrisoare în limba greacă! În mai 1824, Black a obținut titlul de Doctor of Divinity (D.D.) la Marischal College. Din toamna anului 1831 el a devenit profesor la aceeași instituție de învățământ, unde a fost titularul unui curs de Religie Practică. Abilitățile sale intelectuale și-au găsit aici pe deplin folosul bine meritat. Alexander Black s-a căsătorit pe 9 noiembrie 1826 cu Rachel Booth, fiica unui comerciant din Aberdeen.²⁰

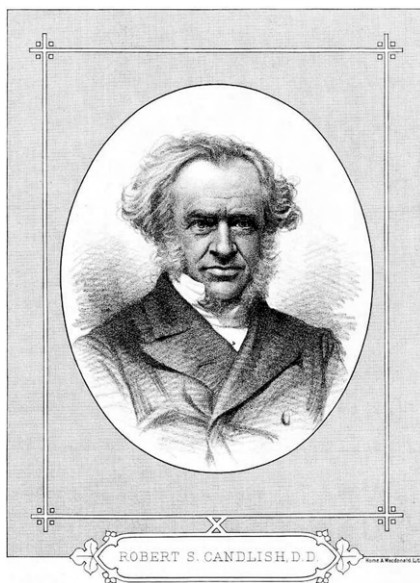
Teolog și scriitor scoțian, Alexander Keith a fost fiul pastorului George Skene Keith din Keithhall, apoi din Tulliallan, un om energic, cu o cultură peste medie. Alexander Keith a fost și el educat la Marischal College, absolvind cu titlul de Master pe 1 aprilie 1809. A fost licențiat să predice pe 17 martie 1813, de către Presbiteriul din Garioch. Pe 27 august 1816 a fost ordinar ca pastor la St. Cyrus Church din Kincardineshire, biserică pe care a slujit-o toată viața. În 1816 s-a căsătorit cu Jane Blaikie. Keith a

cochetat cu scrisul. Cea mai cunoscută carte a sa, apărută inițial în 1823 și reeditată de nenumărate ori (primele ediții suferind și adăugiri), ulti-

²⁰ „The Late Dr. Alexander Black”, *The Record of the Free Church of Scotland* (March 1st, 1864): 473. *Dictionary of National Biography*, Vol. V, ed. Leslie Stephens (New York: Macmillan and Co., 1886), 106. Hew Scott, *Fasti ecclesiae scoticanæ: the succession of ministers in the Church of Scotland from the reformation*, Vol. VII (Edinburgh: Oliver and Boyd, 1928), 363.

ma oară în 2005 de către Kessinger Publishing este *Evidence of the Truth of the Christian Religion Derived from the Literal Fulfillment of Prophecy* [Dovezi privind adevărul religiei creștine derivate din împlinirea literală a profețiilor]. Cartea i-a adus prestigiu internațional, fiind tradusă în mai multe limbi. În 1833 a obținut titlul de Doctor of Divinity [D.D.] la Universitatea din Aberdeen. Interesant este că, inițial, pentru *Mission of Inquiry* fusese desemnat Robert Wodrow, din Glasgow, cel care a promovat primul ideea lansării unei Misiuni pentru evrei, însă acesta n-a mai putut pleca din motive de sănătate. Dintre cei patru, Keith a fost singurul care nu era lingvist, avînd chiar abilități modeste în acest domeniu.²¹ M'Cheyne a fost recrutat pentru această delegație de către pastorul Robert Smith Candlish (1806-1873), cu care era bun prieten.

Acesta s-a născut la Edinburgh, în familia unui profesor de medicină, care a murit pe cînd Robert avea doar cinci săptămîni. Tatăl său James Candlish a fost în copilărie primul prieten al celui mai renumit poet scoțian, Robert Burns, cei doi fiind de-o seamă. De altfel, mama sa, Jane Smith, este una dintre cele șase frumoase din *Mauchline*, personajele unui cîntec celebru, cu versurile scrise de Burns, *The Belles of Mauchline*. Candlish nu a fost dat niciodată la școală, pînă ce s-a înscris la universitate, fiind educat acasă de mama, sora și de singurul său frate.

S-a remarcat în timpul studiilor la Universitatea din Edinburgh, fiind apreciat pentru cunoștințele sale, pentru subtilitatea argumentelor fo-

²¹ Vezi: *Dictionary of National Biography*, Vol. XXX, ed. Sidney Lee (London: Smith, Elder & Co., 1892), 315-316. R. S. Candlish, „Conversion of the Jews”, *The Home and Foreign Missionary Record of the Church of Scotland* (April 1839), 191. David Brown, „Alexander Keith, D.D.,” in *Disruption Worthies: A Memorial of 1843*, ed. James A. Wylie (Edinburgh: Thomas C. Jack, 1881), 331-335. Hew Scott, *Fasti ecclesiae scoticae: the succession of ministers in the Church of Scotland from the reformation*, Vol. V (Edinburgh: Oliver and Boyd, 1925), 483.

losite, dar și pentru caracterul său deosebit. După doi ani cât a servit ca tutore la Eton pentru un tânăr din înalta aristocrație, provenind din familia lui Sir Hugh Hume Campbel of Marchmont, pe 6 august 1828 Candlish a fost licențiat ca predicator de către Presbiteriul din Glasgow, devenind pastor asistent la St. Andrews Church. A fost ordonat pe 14 august 1834 ca pastor la St. George's Church, cea mai influentă biserică din Edinburgh, fiind foarte apreciat pentru predicile sale. În 1839 el devenise deja un lider cu influență al Bisericii Scoției.²² Surprinzător, Candlish i-a propus lui M'Cheyne să participe la *Mission of Inquiry* pe când acesta luase o pauză motivată de la activitatea pastorală. Doctorii i-au recomandat să se ducă o vreme într-o zonă cu climat mai blînd, fiind bănuțit de TBC pulmonar. Candlish a socotit că ideea sa era benefică ambelor părți. El considera că o călătorie de șase luni, desfășurată în cea mai mare parte în zone cu un climat mult mai blînd decît cel scoțian, avînd ca motivație un scop înalt, captivant, era exact ceea ce M'Cheyne avea nevoie. După ce s-a consultat în prealabil cu Alexander Moody Stuart, cu care și-a verificat premisele, Candlish i-a făcut tînărului pastor invitația. Acceptînd, se pare că M'Cheyne a fost cel care a insistat ca prietenul său Andrew Bonar să fie și el implicat în acest proiect.²³

Scopul acestei echipe a fost acela de a investiga posibilitatea trimiterii de misionari pentru evanghelizarea evreilor care locuiau în Țara Sfîntă și în Europa, îndeobște acolo unde aceștia aveau o prezență numeroasă. Inițiativa fusese demarată la imboldul lui Thomas Chalmers, care considera că evanghelizarea evreilor trebuie să fie cel mai înalt obiectiv al misiunii creștine. Adunarea Generală a Bisericii Scoției a rezonat cu acest apel, înființînd în 1838 *Comitetul Misiunii pentru Evrei*. Era epoca în care *premilenismul*²⁴ începuse să domine copios *mainstreamul*

²² Vezi: *Dictionary of National Biography*, Vol. VIII, ed. Leslie Stephens (London: Smith, Elder & Co., 1886), 405-408. William Wilson, *Memorials of Robert Smith Candlish, D.D.* (Edinburgh: Adam and Charles Black, 1880).

²³ Bonar, 86-87. Gavin Carlyle, *Mighty in the Scriptures: A Memoir of Adolph Saphir D.D.* (London: John F. Shaw and Co., 1893), 3.

²⁴ Sistem teologic privitor la „vremurile din urmă”, opus *amilenismului* și *postmilienismului*. Premilenismul cunoaște în principal două forme: premilenismul istoric și premilenismul dispensaționalist. Primul, cunoscut în Biserica primelor veacuri creștine sub termenul de *chiliasm*, identifică Biserica drept *Israelul spiritual*, care împreună cu Israelul real, convertit chiar în vremurile din urmă, vor participa la Împărăția de o mie de ani, stabilită de Isus pe

teologic din cadrul Bisericii Scoției și nu numai. M'Cheyne însuși scria într-o scrisoare: „Văd clar acum că toate vederile noastre cu privire la faptul că evreii sînt obiectivul principal al eforturilor misionare reprezentă adevăruri clare, serioase, bazate pe Scriptură.”²⁵ Cum s-a ajuns aici?

pămînt. Înainte de aceasta Biserica și omenirea vor trece printr-o perioadă cumplită, numită *necazul cel mare*, care va dura șapte ani (cifra e uneori interpretată simbolic), după care va urma a doua venire a lui Isus, învierea celor morți în Cristos și instaurarea unei domnii literale, idilice, de o mie de ani, în care Ierusalimul este reconstruit. La finele *Mileniului* urmează *Judecata de Apoi* și crearea unui *cer nou* și a unui *pămînt nou*, unde cei mîntuiți vor fi veșnic în prezența lui Dumnezeu. Spre deosebire, premilenismul dispensaționalist afirmă că, întrucît la prima Sa venire evreii nu L-au acceptat, Isus a amînat stabilirea Împărăției Sale pînă la a doua venire. Dar mai întîi a fondat Biserica, care este separată de Împărăție. În această dispensație, biserica evanghelizează lumea cu succes doar parțial. La a doua venire, Biserica Îl înfîlnește pe Isus pe nori, fiind *răpită* pentru a celebra, ca *Mireasă*, nunta *Mielului*. Urmează *necazul cel mare* de șapte ani. Aici opiniile diferă. Unii teologi susțin că *răpirea* Bisericii are loc înainte, în mijlocul sau la finalul *necazului cel mare*. Dar toți dispensaționaliștii consideră că după *răpire*, între cei rămași va exista o convertire generală, oamenii pocăindu-se la predicile ținute de evreii creștini, a căror convertire în masă o va preceda pe a celorlalți. După cei șapte ani are loc (re)venirea Domnului, învierea sfinților care și-au pierdut viața în timpul *necazului cel mare*, nimicirea Anticristului, înlănțuirea Satanei și instaurarea Împărăției de o mie de ani. Aceasta este practic o re-creare a Împărăției lui Israel, cu restaurarea închinării și sacrificiilor rituale la Templul din Ierusalim, care devine capitala lumii. După *Mileniu* are loc victoria supremă asupra diavolului, aruncarea acestuia în *iazul cu foc*, învierea celor răi și judecata lor, precum și stabilirea unui *cer nou* și a unui *pămînt nou*. Spre deosebire de amileniști, premileniștii insistă pe o hermeneutică strict literală, gramatical-istorică, aplicată escatologiei, de aceea ei așteaptă împlinirea literală a tuturor promisiunilor biblice făcute poporului Israel. Amileniștii spiritualizează semnificația multor profeții, transferîndu-le asupra Bisericii, care a preluat rolul lui Israel. Pentru aprofundarea subiectului vezi: John F. Walvoord, *The Millennial Kingdom* (Grand Rapids: Zondervan, 1959). *Essays on Premillennialism*, eds. K. Neill Foster and David E. Fessenden (Chicago: Moody Publishers, 2002). *A Case for Historic Premillennialism*, eds. Craig L. Bloomberg and Sung Wook Chung (Grand Rapids: Baker Academic, 2009).

²⁵ Alexander Keith, „Origin of the Mission to the Jews at Pesth”, *The Home and Foreign Missionary Record of the Free Church of Scotland for 1867* (Edinburgh: Thomas Nelson and Sons, 1867): 104. John S. Ross, „The Legacy of John Duncan”, *International Bulletin of Missionary Research*, Vol. 29, No. 3 (March, 2005): 151.

Cum au ajuns protestanții interesați de încreștinarea evreilor

Dacă evreii au fost puternic persecutați de catolici, nici Reforma nu a adus imediat o schimbare radicală. Martin Luther²⁶ s-a arătat la început deschis față de aceștia. El a scris

Despre evrei și minciunile lor

că dacă apostolii care erau evrei s-ar fi comportat cu cei din rîndul neamurilor [neevrei] așa cum creștinii contemporani lui se purtau cu evreii, nimeni din rîndul neamurilor n-ar fi ajuns vreodată creștin. Cu altă ocazie, el a afirmat că noi, creștinii, sîntem „cumnați” cu evreii, fiindcă aceștia au o legătură de sînge, fiind frați cu Domnul. În ciuda acestei perspective promițătoare, ulterior Luther și-a reconsiderat drastic poziția, penița sa devenind extrem de vituperantă. Mesajele sale antisemite au ieșit periodic în prim-plan, uneori cu o virulență ieșită din comun, care i-a contrariat chiar și pe unii dintre contemporanii

²⁶ Pentru o trecere excelentă în revistă a modului de raportare a lui Luther față de evrei, vezi: Thomas Kaufmann, *Luther's Jews* (Oxford: Oxford University Press, 2017). Evoluția antisemitismului lui Luther a fost marcată și de biografia săi recentă, vezi: Lyndal Roper, *Martin Luther: Renegade and Prophet* (London: Penguin Random House, 2016). Roland Herbert Bainton, *Here I Stand: A Life of Martin Luther* (Nashville, Abingdon Press, 2013). [Cartea a apărut și în limba română cu titlul: *Luther – omul și reformatorul*, trad. Dan Tomuleț (Oradea: Casa Cărții, 2017)]. Heinz Schilling, *Martin Luther: Rebel in an Age of Upheaval* (Oxford: Oxford University Press, 2017). Andrew Pettegree, *Brand Luther: How an Unheralded Monk Turned His Small Town Into a Center of Publishing, Made Himself the Most Famous Man in Europe – and Started the Protestant Reformation* (New York: Penguin Books, 2016). *The Cambridge Companion to Martin Luther*, ed. Donald K. McKim (Cambridge: Cambridge University Press, 2003). *The Oxford Illustrated History of the Reformation*, ed. Peter Marshall (Oxford: Oxford University Press, 2015). Carter Lindberg, *The European Reformations*, 2nd Edition (Oxford: Wiley-Blackwell, 2010).

săi, deși antisemitismul era o plagă uzuală a acelor vremuri. Luther a ajuns să condiționeze un tratament bun evreilor de încreștinarea lor. Când Josel de Rosheim (1480-1554), primul lider al evreilor din Sfântul Imperiu Roman, i-a cerut în 1537 să intervină ca Electorul Saxoniei să le acorde evreilor libertate de mișcare, Luther a refuzat să se întâlnească cu acesta. În 1543, el a scris *Despre evrei și minciunile lor*, o lucrare profund batjocoritoare, unde afirma: „După Diavol, creștinul nu are niciun vrăjmaș mai amarnic și mai rău ca evreul”. Folosind un vocabular și figuri de stil insuportabile cititorului modern, Luther îi șochează pe cei care se încumetă să-l citească. Pentru el, modul în care evreii interpretau Scriptura era descris ca o privire prin anusul unui porc. Creștinilor care se întâlneau cu evrei pe drum le recomanda să arunce în aceștia cu excremente de scoafă și să-i gonească. Totodată recomanda autorităților seculare să incendieze și să demoleze sinagogile și școlile evreiești. Talmudul și cărțile lor de rugăciune trebuiau distruse. Accesul evreilor pe străzi trebuia interzis și pentru cei care se ocupau cu camăta cerea să fie obligați să depună muncă fizică, după confiscarea proprietăților. Lucrarea era un program practic de eradicare a evreilor. Când Philipp Melanchthon (1497-1560) i-a trimis un exemplar electorului Philip de Hessa (1504-1567), considerat unul dintre campionii Reformei protestante, acesta a lăudat-o, considerînd că include multă învățătură de folos. La scurt timp, în același an, Luther a scris *Vom Schem Hamphoras und vom Geschlecht Christi* [*Despre numele inefabil și genealogia lui Cristos* – germ. orig.], altă lucrare virulent antisemită, condamnată de teologul elvețian Heinrich Bullinger (1504-1575), succesorul lui Huldrych Zwingli (1484-1531). Andreas Osiander (1498-1552), cunoscutul teolog german din Nürnberg, i-a scris în privat unui prieten evreu din Veneția pentru a-și exprima repulsia față de respectiva lucrare a lui Luther. Aceasta nu a fost repudiată de luterani, fiind retipărită atît în 1577, cît și în 1617, la centenarul Reformei, antisemitismul lui fiind propagat cu ardoare de către suporterii săi. În mod tragic, antisemitismul lui Luther nu a reprezentat repetarea unor clișee medievale, ci o dezvoltare a lor, pe baza unei rădăcini teologice profunde. El credea din răsputeri că evanghelicii luterani reprezentau acum poporul ales, iar respingerea evreilor era o cerință fundamentală a identității protestante.²⁷

²⁷ Roper, 389-396. J. A. Graham, *Missionary Expansion since the Reformation*, 3rd Edition (Chicago: Fleming H. Revell, 1899), 17.

Fobia antisemită a lui Luther a durat pînă la moarte și era împărtășită în egală măsură, ba chiar încurajată, de către soția sa. În ultima lui călătorie spre locul său de naștere, Eisleben, Luther a suferit un atac de inimă. Patru zile mai tîrziu îi scria soției:

Am simțit că m-au lăsat puterile chiar înainte de a intra în Eisleben. A fost greșeala mea. Dar dacă ai fi fost aici, ai fi spus că era din vina evreilor sau a Dumnezeului lor. Fiindcă înainte de Eisleben am trecut printr-un sat unde trăiesc mulți evrei și, probabil, ei au suflat așa de tare asupra mea. Eisleben este un loc cu mai bine de cincizeci de evrei și nu e nicio îndoială că, atunci cînd am traversat satul, am simțit un vînt rece și puternic, pătrunzînd pînă în trăsura, pe capul meu, prin pălăria mea, încît părea ca și cum creierii mei se transformau în gheață. Aceasta probabil a fost cauza amețelii mele.²⁸

Luther s-a întremat oarecum pentru cîteva săptămîni și, aparent doar, și-a ameliorat discursul antisemit în ultima sa predică, ținută pe 15 februarie 1546:

Vrem să acționăm creștinește în direcția lor și să le oferim mai întîi credința creștină, ca ei să-L poată accepta pe Mesia, care, dincolo de toate, este din neamul lor, născut din carnea și sîngele lor, fiind din sămînța reală a lui Avraam cu care ei se mîndresc... Noi vrem să-i tratăm cu dragostea creștinească și să ne rugăm pentru ei, ca să se poată converti și să-L primească pe Domnul.²⁹

N-a rezistat pînă la finalul predicii, adăugînd o celebră avertizare contra evreilor. S-a pronunțat pe față contra menținerii lor în țară, întrucît aceștia ar fi produs mari stricăciuni. Din acest motiv, ei trebuiau fie convertiți și botezați, fie expulzați. Preluînd vechea sa retorică, Luther avertiza societatea să nu ia parte la „păcatul evreilor”, hulitorii lui Cristos. Convertire sau expulzare, nicio altă opțiune. Cu un asemenea testament, nu e de mirare că pînă în 1547, cu concursul Contelui Albrecht al VII-lea von Mansfeld-Hinterort (1480-1560), tărîmurile natale ale lui Luther au fost curățate integral de evrei.³⁰ Conform prof. Miriam Bodian de la University of Texas, specialist în istoria medievală și modernă a evreilor europeni:

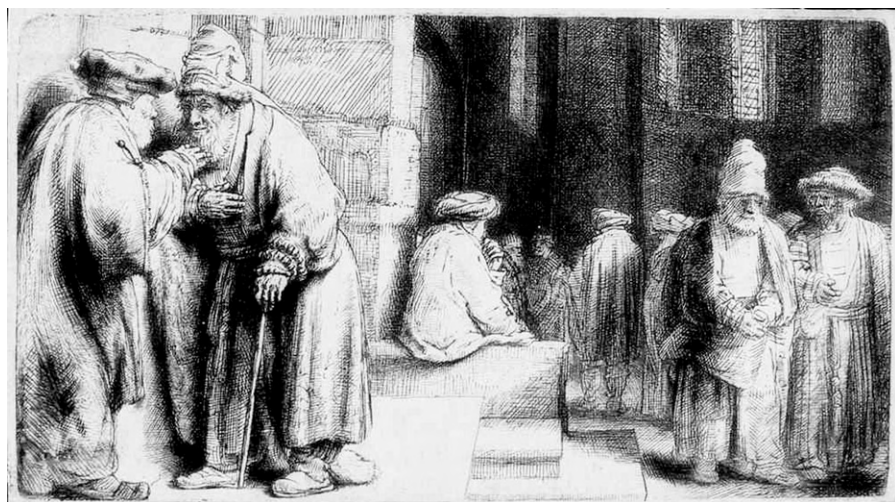
²⁸ Kaufmann, 1.

²⁹ Graham, 17.

³⁰ Kaufmann, 3-4.

Nu fiecare reformator a fost la fel de lipsit de moderație precum Luther. Dar „programul” lui Luther a reflectat un lucru clar și important – anume că atitudinea ostilă către evrei nu era străină teologiei protestante. Niciunul dintre inovatorii majori teologici ai vremii – nici Erasmus sau Reuchlin, Bucer sau Müntzer, Calvin sau Zwingli – nu au produs o poziție semnificativ nouă față de evrei. Cu toții au reiterat vechea doctrină cum că evreii erau în mod deliberat perversi în refuzul lor de a accepta adevărul Evangheliei, în ciuda faptului că acest adevăr le-a fost demonstrat prin învățătura creștină.³¹

În timp s-a produs un fenomen interesant, pe măsură ce Bibliile au devenit un lucru comun în orice casă protestantă. Citirea zilnică a Scripturii a provocat o schimbare de paradigmă în modul în care creștinii protestanți îi percepeau pe evrei. După o vreme, ei nu-i mai asociau cu ucigașii farisei și cărturari ai Noului Testament, ci cu figurile istorice ale Pentateuhului și ale cărților istorice, cu eroi ai credinței

Evrei în Sinagogă (Rembrandt)

precum Avraam, Iacov, Iosif, Moise, David etc. O schimbare similară s-a produs și în rîndul elitelor teologice protestante, prin creșterea semnificativă a numărului ebraiștilor, al celor care au început a prețui

³¹ Miriam Bodian, „Jews in a Divided Christendom”, in *A Companion to the Reformation World*, ed. R. Po-chia Hsia (Malden: Blackwell Publishing Ltd, 2004), 472.

Scripturile în limba ebraică, care adesea aveau nevoie de asistența unor rabini pentru a le desluși tainele. Deși unii au rămas antisemiți, alții au început a iubi poporul evreu.³²

Odată cu trecerea timpului, avînd convingerea că mesajul și practicile lor sînt net superioare decadentei Biserici Catolice, bisericile protestante au dezvoltat așteptări pe măsură, considerînd că e parte a misiunii lor să provoace convertiri autentice ale evreilor, care să nu fie smulse cu forța. Curentele pietiste, mileniste și puritane n-au făcut decît să energizeze proiectele misionare, în dorința de „a grăbi venirea Domnului”,³³ marele pas înainte fiind renunțarea la utilizarea metodelor coercitive de convertire în cadrul arealului protestant. În schimb a început să fie pus accentul pe cunoașterea limbii ebraice, a scrierilor de bază ale iudaismului, pe crearea unor contexte în care evreii să citească Noul Testament și să poată face comparații între persoana lui Isus din Nazaret și profețiile vetero-testamentare despre Mesia. În locul metodelor coercitive au fost elaborate strategii și practici misionare bazate pe fapte bune, caritate, împlinirea nevoilor stringente, oferte educaționale, îngrijire medicală, protecție în fața abuzurilor autorităților, asistență acordată convertiților pentru a depăși expulzarea din comunitate, mergînd pînă la protejarea evreilor de manifestările antisemite și de violențele apărute în timpul acuzațiilor de omor ritual, al pogromurilor etc. Chiar și fără eforturi misionare concertate au existat în primul veac al Reformei atît în bisericile luterane, cît și în cele reformate, o sumedenie de evrei convertiți, printre cei mai de seamă numărîndu-se Immanuel Tremellius (1510-1580) din Ferrara.

Acesta a studiat la Universitatea din Padova și s-a convertit la catolicism în 1540 prin interacțiunea cu Cardinalul Reginald Pole (1500-1558), Arhiepiscop de Canterbury, care i-a fost naș de botez. După doar un an el a trecut la protestantism și s-a refugiat la Strasbourg. Tremellius a fost un erudit, considerat una dintre mințile cele mai luminate ale epocii. A predat limba ebraică la Strasbourg, de unde a plecat în Anglia din cauza războiului, fiind găzduit la Lambeth Palace de

³² Bodian, 478-480.

³³ „Deci, fiindcă toate aceste lucruri au să se strice, ce fel de oameni ar trebui să fiți voi, printr-o purtare sfîntă și evlavioasă, așteptînd și grăbind venirea zilei lui Dumnezeu, în care cerurile aprinse vor pieri și trupurile cerești se vor topi de căldura focului?” [2 Petru 3:11-12 VDC].

către Arhiepiscopul Thomas Cranmer (1489-1556). Ulterior a predat ebraica la Cambridge [Regius Professor of Hebrew] și, după revenirea pe continent, a predat Vechiul Testament la Heidelberg între 1561-1577. Din pricina convingerilor sale calviniste, a fost concediat în decembrie 1577. Astfel a fost nevoit să-și încheie cariera didactică în Franța, la Sedan. Acolo Henri de La Tour d'Auvergne (1611-1675) a înființat o Academie pentru aristocrația hughenotă.³⁴ Când a murit, Tremellius ar fi exclamat: „Vivat Christus, et pereat Barabbas!”³⁵ El a făcut o traducere a Bibliei în limba latină, după textul ebraic și cel siriac, lucrare care a fost tipărită în nenumărate ediții, fiind considerată o alternativă la *Vulgata*. De asemenea, Tremellius a tradus *Catehismul* lui Calvin în limba ebraică, publicându-l la Paris în 1551, lucrare republicată de LSPCJ trei secole mai târziu. Printre altele, el a mai alcătuit o gramatică a limbilor caldeeană și siriacă, lucrare apărută tot la Paris în 1569. La doi ani de la debutul său profesoral la Heidelberg, în 1563, Facultatea de Teologie a publicat renumitul *Catehism* de la Heidelberg.³⁶ Conform lui Philip Schaff, Tremellius și-a adus o contribuție semnificativă alături de alți teologi la compilarea acestuia.³⁷

O primă inițiativă misionară în direcția evreilor a fost efectuată de Esdras Edzard (1629-1708), teolog protestant născut la Hamburg, discipol al ebraistului creștin Johannes Buxtorf (1564-1629). Acesta a organizat un mini-institut în parohia sa din Hamburg, dedicat instruirii pastorilor luterani, atât din Germania, cât și din Europa Centrală și de Nord, cu privire la iudaism și la metode evanghelice pentru abordarea evreilor. Se estimează că 148³⁸ de evrei au fost botezați în parohia sa,

³⁴ Pentru mai multe detalii, vezi: Kenneth Austin, *From Judaism to Calvinism: The Life and Writings of Immanuel Tremellius (c. 1510-1580)* (Aldershot: Ashgate Publishing, 2007).

³⁵ James Morison, *A Practical Commentary on the Gospel According St. Matthew* (London: Hodder and Stoughton, 1902), 581.

³⁶ Austin, 104.

³⁷ *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, Vol. VI, ed. Samuel Macauley Jackson, s.v. „Jews, Missions to the.” (Grand Rapids: Baker Book House, 1953), 178.

³⁸ Endelman afirmă că numărul convertiților între 1656-1708 a fost de cel puțin 152. Vezi: Todd Endelman, *Leaving the Jewish Fold: Conversion and Radical Assimilation in Modern Jewish History* (Princeton: Princeton University Press, 2015), 34.

cît timp a fost el activ. Pentru a-i susține pe evreii care se converteau, a înființat în 1677, la Hamburg, o instituție numită *Proselyte-Anstalt*, care există și în ziua de azi, fiind cunoscută sub numele de *Azilul «Esdras Edzard» pentru prozeliții evrei*.³⁹ Edzard a avut o reputație excelentă, fiind considerat un „apostol autentic al copiilor lui Israel”. După moartea sa în 1708, lucrarea i-a fost continuată, deși cu o intensitate ceva mai scăzută, de către fiii săi Georg și Sebastian.⁴⁰

Pietismul german a fost cel care a stîrnit interesul pentru evanghelizarea evreilor. Pînă atunci, atitudinea creștinilor din arealul protestant a pendulat între indiferență și intoleranță. În zonele protestante ale Germaniei, secolul al XVII-lea a marcat un progres evident în ce privește nu numai atitudinea față de evrei, ci și numărul celor convertiți. Existînd misiuni protestante și în afara Germaniei, se poate evalua această perioadă drept una roditoare, considerînd că spiritul misionar era încă într-o fază incipientă. Reprezentant marcant al fraților moravieni, Samuel Lieberkühn (1710-1777) s-a născut la Berlin în familia unui giuvaergiu și a studiat teologia la Halle și la Jena. El a lucrat treizeci de ani printre evrei. S-a implicat în misiune începînd cu anul 1736, după ce doar cu un an mai devreme intrase în contact cu Herrnhut [Adăpostul Domnului – germ. orig.],⁴¹ organizația *fraților moravieni*. Din 1739 a continuat pe cont propriu misiunea printre evrei la Amsterdam, continuînd lucrarea lui Leonard Dober (1706-1766). În 1740 Lieberkühn a vizitat comunitățile evreiești din Anglia, fiind primit favorabil. Ulterior, în 1751, a fost numit pastor al congregației din

³⁹ Deborah Sadie Hertz, *How Jews became Germans: the history of conversion and assimilation în Berlin* (New Haven & London: Yale University Press, 2007), 32.

⁴⁰ *The New Schaff-Herzog...*, Vol. VI, s.v. „Jews, Missions to...”, 178.

⁴¹ Herrnhut a fost inițial un sat, creat în 1722 pe domeniul Bethelsdorf, moștenit de Nikolaus Ludwig von Zinzendorf de la bunica sa. O femeie extrem de pioasă, care citea Biblia după textele ebraice și grecești, aceasta făcea parte din cercul pietistului August Hermann Francke (1663-1727). În umbra acestuia a crescut și tînărul Zinzendorf, care a studiat la Institutul Paedagogium din Halle. La Herrnhut s-au refugiat mulți frați moravieni, încurajați chiar de proprietarul domeniului, Zinzendorf. În timp, a luat naștere o mișcare focalizată pe misiune, Leonard Dober fiind de exemplu trimis de aici ca misionar pentru evreii din Amsterdam. Pentru mai multe detalii despre Herrnhut, vezi: W. R. Ward, *The Protestant Evangelical Awakening* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 81-90; 116-142. J. E. Hutton, *The History of the Moravian Church*, 2nd ed. (London: Moravian Publication Office, 1909).

Zeyst, de lângă Utrecht, iar în 1756 a fost implicat în misiune printre evreii din Boemia. Pretutindeni a fost considerat un prieten al poporului Israel.⁴² În timpul vieții sale a fost pastorul mai multor congregații ale fraților moravieni din Germania, misionînd printre evreii din Pomerania, Prusia și Olanda. Lieberkühn a învățat afît de bine limba ebraică și cultura evreiască, încît era onorat de către evrei cu titlul de „Rabbi Schmuel”. În 1756, devotamentul său și implicarea totală în misiunea printre evrei l-au condus la o dispută cu liderul moravienilor, Nikolaus Ludwig von Zinzendorf (1700-1760).⁴³

Philipp Jacob Spener (1635-1705), teologul german considerat tatăl pietismului, a fost primul care a propus o agendă misionară detaliată, întru convertirea evreilor. El a fost avocatul acordării deplinei libertăți religioase acestora, nefiind de acord cu măsurile restrictive sau coercitive folosite pentru a declanșa convertirea lor. Totodată Spener era convins că „vremurile din urmă” vor fi marcate de o convertire în masă a evreilor, motiv pentru care declara că este datoria guvernului să aibă în vedere convertirea evreilor. În spiritul acesta, la Universitatea din Halle, care a fost un centru major al mișcării pietiste din secolul al XVIII-lea, la sugestia lui August Hermann Francke (1663-1727) a fost înființat în 1728 Institutum Judaicum de către unul dintre studenții eminenți ai lui Spener, orientalistul Johannes Heinrich Callenberg (1694-1760). Institutul a funcționat pînă în 1791 însă și-a redus mult activitatea după moartea fondatorului. Acesta avea ca scop pregătirea de misionari destinați a lucra printre evrei.⁴⁴ Primii doi misionari trimiși de acest institut au fost Johann Georg Widmann (1696–1753) și Johann Andreas Manitius (1707–1758). Între 1730-1735, cei doi au călătorit intens prin Polonia, Boemia, Germania, Danemarca și Anglia. În 1736 li s-a alăturat Stephan Schultz, care și-a extins aria de misiune în întreaga Europă și Orient.⁴⁵

Institutul din Halle este considerat a fi prima instituție misionară organizată și implicată nemijlocit în convertirea evreilor. Acesta a

⁴² „Relinquished Missions – Moravian Mission to the Jews, from 1738 to 1764,” *The Christian Observer*, Vol. 33 (1833): 51.

⁴³ Gustav Dalman und Adolf Schulze, *Zinzendorf und Lieberkühn* (Leipzig: 1903), 63-75.

⁴⁴ Mark S. Kinzer, *Postmissionary Messianic Judaism: Redefining Christian Engagement with the Jewish People* (Grand Rapids, MI: Brazos Press, 2005), 269.

⁴⁵ *The New Schaff...*, Vol. VI, s.v. „Jews, Missions to the.” ..., 178.

publicat literatură evanghelică în ebraică și idiș, oferind găzduire, instruire și asistență prozelitilor. A angajat misionari, în general dintre studenții la teologie, care vorbeau idiș și erau familiari cu limba ebraică, pe care îi trimitea să lucreze printre evreii din Europa Centrală și de Răsărit. Callenberg a fost un adevărat pionier în domeniu, strategiile imaginate de el devenind un standard pentru majoritatea organizațiilor misionare înființate ulterior, fiind folosite pe scară largă pînă în secolul XX.⁴⁶ În perioada de maximă activitate, din deceniile trei și patru ale secolului al XVIII-lea, douăzeci de misionari itineranți, vorbitori de idiș și cunoscători ai iudaismului, erau angajați ai acestui institut. Rapoartele lor, precum și diferite articole erau publicate cu consecvență, menținînd interesul publicului pentru această activitate. Cîteva sute de evrei au fost convertiți în prima jumătate a secolului în toată Germania, doar în Berlin înregistrîndu-se 153 de botezuri pînă în 1757.⁴⁷

Întrucît mulți dintre cei convertiți nu erau din rîndul comercianților de succes sau al meșteșugarilor pricepuți, fiind de proveniență umilă, fără calificări adecvate, sau cu calificări care nu le mai erau de folos, cum erau învățătorii religioși, numiți *melamed* [pl. *melamdin*], sau măcelarii ritualici, specializați în pregătirea cărnii „curate”, numiți *șohet*, aceștia ajungeau în situații cu adevărat desperate după botez, nemai-găsindu-și de lucru și neputîndu-și cîștiga existența pe cont propriu. Tot așa, puțini erau evreii educați care, după convertire, își găseau slujbe didactice, fie particulare, fie în universități, în cazul cărturarilor. Nevoia de a-i ajuta pe aceștia să răzbată implica eforturi financiare mari, care au ridicat obstacole serioase în calea lui Callenberg și a celor care i-au urmat exemplul. Odată cu acordarea de sprijin material convertiților, au apărut și suspiciuni cu privire la sinceritatea convertirii lor,⁴⁸ mulți considerînd că, așa cum metodele coercitive minaseră în trecut eforturile misionare, la fel de nocivă era acum „coruperea” financiară. Suspiciunile nu erau numai în rîndurile creștinilor, evreii

⁴⁶ Endelman, *Leaving the Jewish Fold...*, 34.

⁴⁷ Hertz, 33-35.

⁴⁸ Fenomenul a fost prezent și în alte contexte misionare, precum acela numit generic „rice Christians”, implicînd săraci din China, India sau Coreea, convertiți formal la creștinism pentru a primi orez ca hrană. Vezi: Paul S. Cha, „Unequal Partners, Contested Relations: Protestant Missionaries and Korean Christians, 1884-1907”, in *The Journal of Korean Studies*, Vol. 17, Number 1 (Spring 2012): 8-15.

considerînd că absolut toți cei care se converteau o făceau pentru bani și pentru glorie, lucru pe care un evreu i l-a declarat fățiș unuia dintre misionarii trimiși de Callenberg. Această poziție a fost încurajată de răspîndirea veștilor despre botezuri multiple, efectuate fraudulos în mod repetat de către unele persoane, în diferite localități, pentru a primi asistență financiară. Sentimentul de neîncredere a condus din 1773 ca în unele cazuri să se solicite candidaților la botez scrisori de recomandare, confirmînd un comportament pozitiv în locurile unde candidatul trăise anterior.⁴⁹

Secolul al XVIII-lea a introdus odată cu iluminismul și schimbări în ce privește convertirea evreilor. Pînă atunci, așa cum bine remarcă Endelman, liniile de demarcație dintre evrei și creștini erau trasate foarte vizibil, cele două tabere manifestînd clar o atitudine de excludere reciprocă. Odată cu iluminismul, evreii au început a obține gradual în Vestul Europei cetățenie și drepturi. Pentru mulți dintre ei acest lucru a provocat o reconsiderare a propriei percepții despre sine, generînd o mutare de la tendința de auto-excludere către cea dominată de dorința de includere, acceptare și asimilare. Astfel evreii occidentali au adoptat stilul de îmbrăcăminte european, punînd preț pe educația seculară. Obținerea drepturilor și libertăților individuale în contextul progresist european a slăbit atașamentul și nevoia drepturilor comunitare, a dependenței de bresle. Religia a încetat a mai fi o pavăză identitară, devenind una dintre multele variabile distinctive ale cetățenilor. Aparent, cu disoluția vechii orînduiri și cu acceptarea evreului în rîndul cetățenilor statelor moderne, convertirea la creștinism pierdea mult din atractivitatea anterioară, dar lucrurile n-au stat așa. Gustînd din ceea ce le oferea emanciparea, după secole de excludere și persecuții, destul de mulți evrei au început a-și dori asimilarea totală. Acest lucru era mult mai ușor de obținut acum odată ce legăturile comunitare și religioase slăbiseră. Tendința aceasta era ajutată și de faptul că, deși marginalizarea legală a evreilor încetase, în practică prejudecățile vechi de secole, cît și sentimentele de respingere erau larg răspîndite în societate, chiar și în democrațiile cele mai liberale ale secolului al XIX-lea.⁵⁰

⁴⁹ Endelman, *Leaving the Jewish Fold...*, 35.

⁵⁰ Endelman, *Leaving the Jewish Fold...*, 49-52.

Teologul liberal german Friedrich Schleiermacher (1768-1834) nota în 1799 o schimbare radicală în ce privește originea socială a convertirilor proveniți din iudaism. Dacă pînă cu cîteva zeci de ani în urmă, cei mai mulți veneau din cele mai umile pături sociale sau din rîndul condamnaților pentru crime și tîlhării, apostazia lor nefiind considerată o pierdere pentru comunitatea israelită, la ora respectivă crescuse semnificativ numărul convertirilor între evreii educați și înstăriți.⁵¹ Un factor important care a generat această tendință a fost aculturalizarea evreilor care își desfășurau activitatea în serviciul caselor princiare europene și ale aristocrației. Aceștia au devenit extrem de bogați, împrumutînd stilul de viață al celor pe care îi slujeau. Deși inițial au rămas devotați iudaismului și au încercat sprijinirea comunităților de proveniență, în timp, acest atașament a fost erodat de stilul lor de viață și de mediul în care își desfășurau activitatea, unul puternic secularizat. Originea lor israelită îi vulnerabiliza, putînd fi expulzați sau chiar deposedați de averi la toanele claselor conducătoare. Nu e de mirare că, din secolul al XVIII-lea, în mod special în Germania și Austria, mai ales tinerii din păturile bogate au început a se separa de comunitatea evreiască, accep-tînd botezul.

Spre sfîrșitul secolului, tendința de convertire a acestei clase de evrei s-a generalizat.⁵² Au existat situații dramatice unde copiii s-au botezat deși părinții i-au amenințat cu dezmoștenirea. Așa a fost în cazul a patru dintre cei cinci copii ai lui Moses Isaac-Fliess (c. 1707-1776), evreu berlinez care acumulase o avere impresionantă în timpul Războiului de 7 ani (1756-1763). Tonul l-au dat cele două fiice, care s-au botezat în 1780 pentru a se căsători cu doi aristocrați germani. În cele din urmă, prin negocieri cu frații lor, au obținut anularea prevederii testamentare paterne, obținînd amîndouă peste 90% din drepturile cuvenite. În final, ani mai tîrziu, chiar și copiii singurului fiu care nu renunțase la iudaism s-au convertit la creștinism.⁵³ La Viena, bancherul Karl Abraham Wetzlar (1715-1799) s-a convertit împreună cu

⁵¹ Alfred D. Low, *Jews in the Eyes of the Germans: From the Enlightenment to Imperial Germany* (Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues, 1979), 179–180.

⁵² Endelman, *Leaving the Jewish Fold...*, 58-61.

⁵³ Deborah Hertz, „Intermarriage in the Berlin Salons”, *Central European History*, 16 (1984): 303–304.

toți cei zece copii ai săi, fiind înnobilit ulterior, deși soția sa a refuzat convertirea.⁵⁴

Iluminismul și presiunile de emancipare ale evreilor germani au generat situații ridicole de convertire, întâlnite ulterior și în România. Întrucât numirile în posturile administrației publice și pozițiile academice erau interzise evreilor, mulți au realizat, după cum scria istoricul Isaac Marcus Jost (1793-1860), că „nu există nicio rațiune pentru a-și sacrifica existența, doar pentru a fi numiți evrei”. Lista celor care s-au convertit motivați de obținerea unei poziții academice sau administrative a fost lungă. Cunoscut a fost cazul filozofului Eduard Gans (1798-1839) care în 1819 a aplicat pentru poziția de profesor la Facultatea de Drept din Berlin. Ministrul l-a respins în mod repetat fiindcă era evreu. Gans a încercat fără succes să obțină o poziție similară în Belgia, Anglia sau Franța. Învins, s-a convertit în decembrie 1825 la Paris. Întors la Berlin a obținut imediat numirea. El a mărturisit unui prieten că dacă statul era așa de tâmpit ca să-l blocheze în a-și devota talentele, pînă nu-și mărturisea public credința în ceva în care el oricum nu credea, i-a îndeplinit dorința! Evreii care obținuseră poziții administrative sau academice în teritoriile germane ocupate de Napoleon, după înfrîngerea acestuia au fost puși să aleagă între convertire sau demitere. Heinrich Heine (1797-1856) însuși, autorul unei expresii celebre – „certificatul de botez este biletul de intrare în cultura europeană” – a fost confruntat cu o asemenea alegere pe cînd își finaliza studiile juridice la Göttingen, în 1825. În secret el a fost catehizat de luterani, acceptînd botezul în acel an. Cu doi ani înainte, i-a mărturisit prietenului său apropiat, bancherul și filantropul evreu Moses Moser (1797-1838), că familia sa făcea presiuni semnificative asupra lui în direcția convertirii, pentru a putea avansa în carieră. În scrierile sale de mai târziu, Heine și-a nuanțat perspectiva referitoare la credința sa, devenită autentică între timp, atitudine care nu anulează cauzele primare ale convertirii.⁵⁵

⁵⁴ Hilde Spiel, *Fanny von Arnstein: Daughter of the Enlightenment, 1758–1818* (New York: Berg, 1991), 52–56.

⁵⁵ Endelman, *Leaving the Jewish Fold...*, 68-70.

Protestanții britanici și convertirea evreilor

În ciuda suspiciunilor și neîncrederii, entuziasmul și interesul pentru evanghelizarea evreilor a crescut constant. Acest interes a migrat și peste Canalul Mîneicii, în Anglia. Convinși că „vremurile sînt aproape”, puritanii englezi au propus încă din secolul al XVII-lea readmiterea evreilor în regat, aceștia fiind încă sub efectul juridic al expulzării⁵⁶ din 1290. Presiunile conversioniste filosemite au generat suficient sprijin politic pentru ca în 1753 să fie elaborat importantul decret *Jewish Naturalization Bill* [*Legea de naturalizare a evreilor*], care a transformat Marea Britanie în cel mai tolerant loc pentru evrei din întreaga Europă.⁵⁷ Puritanii radicali aveau viziunea instaurării *Mileniului* într-un viitor apropiat, considerînd că regatul lor protestant avea un important rol de jucat. Planul escatologic viza readucerea evreilor în Anglia, convertirea în masă a acestora și dirijarea ulterioară spre Țara Sfîntă. Necesitatea convertirii în masă a evreilor înainte de instaurarea Mileniului nu era una originală, nici nouă. Părinții Bisericii, precum Iustin Martirul (100-165), Irineu de Lyon (130-202), Tertullian [Quintus Septimius Florens] (160-220) și Lucius Caecilius Firmianus Lactantius (c.250-325) au propovăduit un milenarism apocaliptic, în care evreii aveau un rol determinant. Înțelegerea lor escatologică prevedea că, după revenirea lui Isus și victoria Sa asupra Anticristului, urma instaurarea Împărăției Păcii de o mie de ani, învierea morților și Judecata de Apoi. Abia la începutul secolului al V-lea, Augustin de Hippo (354-430) a lansat teoria potrivit căreia Biserica întrupează Împărăția milenară a lui Dumnezeu. Devenind parte a ortodoxiei Bisericii și învățătură standard, doctrina lui Augustin a împins la periferie teoriile milenariste.

⁵⁶ Primele comunități evreiești au apărut în arhipelag după ocuparea Britaniei de William Cuceritorul (1028-1087) în anul 1066. În 1290, aceștia au fost expulzați din Anglia de către Edward I. Pentru mai multe detalii asupra subiectului, vezi: Robin R. Mundill, „Edward I and the Final Phase of Anglo-Jewry”, in *The Jews in Medieval Britain: Historical, Literary, and Archaeological Perspectives*, ed. Patricia Skinner (Woodbridge: Boydell Press, 2003), 55-70. Robin R. Mundill, *England's Jewish Solution: Experiment and Expulsion, 1262-1290* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 1-2; 254. Todd M. Endelman, *The Jews of Britain, 1656 to 2000* (Berkeley: University of California Press, 2002), 15-16.

⁵⁷ Endelman, *Leaving the Jewish Fold...*, 34.

Acestea au răbufnit însă mereu, cu pusee acute mai ales în vremurile de criză.⁵⁸ Interesul pentru încreștinarea evreilor a crescut exponențial după marile treziri spirituale din secolul al XVIII-lea și odată cu cristalizarea evanghelicismului.⁵⁹

Trezirile spirituale, acele *Awakenings*, au afectat nu doar Anglia și Scoția, ci și o mare parte din zona protestantă continentală, producând acel *Erweckungsbewegung* din Germania, respectiv *Réveil* în Elveția, Olanda și Franța. Deși aceste treziri spirituale aveau particularitățile lor, unul dintre punctele comune a fost însuflarea activismului și mobilizarea generală pentru răspândirea Evangheliei. În acest context, evreei au devenit o țintă prioritară a misiunii. Nu este de mirare că imediat au proliferat Societățile Biblice și Societățile Misionare, dintre care multe au fost gândite special pentru evrei. Mai ales în Anglia și în Scoția, aceste treziri spirituale au pregătit terenul pentru adoptarea unei filozofii de misiune care să aibă în centrul ei tocmai evanghelizarea evreilor. Revoluția franceză și războaiele napoleoniene care au răsturnat vechea

⁵⁸ Todd M. Endelman, *The Jews of Georgian England, 1714-1830: tradition and change in a liberal society* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1999), 50-51.

⁵⁹ Evanghelicismul îi definește pe adepții teologiei evanghelice (a nu se confunda cu bisericile care se numesc „evangelice”, cum ar fi Biserica Evanghelică Română sau Biserica Evanghelică Luterană). Conform lui Bebbington, teologia evanghelică este descrisă prin accentul pus pe predicarea Evangheliei și fundamentarea pe cei patru mari piloni: (1) conversionismul – nevoia experimentării unei convertirii autentice, care transformă viața; (2) crucicentrismul – moartea lui Cristos pe cruce și învierea Sa reprezintă reperul esențial al credinței și teologiei; (3) biblicismul sau bibliocentrismul – Biblia este autoritatea supremă și sursa credinței, chiar dacă anumite tradiții sau uzul educației, rațiunii și științei sînt considerate de folos; (4) activismul – evanghelicii sînt focalizați pe răspândirea Evangheliei și credința lor e vizibilă prin roade concrete pe care le aduc, inclusiv prin caritate. Spre deosebire de catolicism sau ortodoxie, evanghelicismul nu are o teologie oficială, nici o ierarhie centrală, fiind o mișcare creștină, nu o tradiție confesională sau o biserică instituționalizată. Instituțiile evanghelice, anume bisericile, organizațiile para-bisericești, editurile, școlile etc. formează o rețea informală. Acestea pot avea nuanțe sau expresii teologice variate, de la baptistă, la penticostală sau metodistă și pînă la non-denominațională. Vezi: D. W. Bebbington, *Evangelicalism in modern Britain: a history from the 1730s to the 1980s* (London: Routledge, 2005), 1-17. Charles J. Scalise, „Protestant Evangelicalism”, in *The Wiley-Blackwell Companion to Practical Theology*, ed. Bonnie J. Miller-McLemore (Oxford: Wiley-Blackwell, 2012), 577-578.

ordine în mare parte a Europei au re-trezit și alimentat speculațiile milenariste. Sîngeroasa Revoluție Franceză a fost interpretată ca un semn care arăta „clar” iminența sosirii *Vremurilor de Apoi*. Convertirea și restaurarea poporului Israel în Țara Sfîntă erau considerate a fi cheia pentru întoarcerea lui Isus și instaurarea Împărăției de o mie de ani. Din acest motiv, chiar de la începutul secolului al XIX-lea, a început să se manifeste intens preocuparea pentru misiunea în rîndul evreilor, mai ales că aceștia se bucurau în Imperiul Britanic de un grad de toleranță neîntîlnit în celelalte țări europene. Vreme de secole creștinii le-au solicitat convertițiilor din rîndul evreilor să se dezbrace de evreitatea lor și să rupă orice legătură cu iudaismul. Acum a apărut ideea că pentru aceștia acceptarea creștinismului era o împlinire a propriului lor destin. Circulau intens teorii care prevesteau iminența prăbușirii Imperiului Otoman, eveniment care urma să deschidă calea pentru restaurarea poporului evreu în Țara Sfîntă. Mulți britanici considerau că țara lor urma să joace un rol important în acest proces de restaurare. Apocalipsa 16:12⁶⁰ era văzută ca o profeție a prăbușirii Înaltei Porți, „semnul” fiind secarea rîului Eufrat. Chiar și la mijlocul secolului al XIX-lea, mulți evanghelici britanici nu considerau că Marea Britanie protestantă era chemată de Dumnezeu ca să lupte alături de Franța catolică pentru a sprijini „osîndita Turcie” în Războiul Crimeii. Niciodată pînă atunci politicienii britanici nu au fost confrunțați cu un lobby atît de puternic, generat de interpretările escatologice în vogă.⁶¹

În 1795, Joseph Levi (1771-1850), un tînăr din orașelul german Meinstockheim, Franconia, provenind dintr-o familie de evrei ortodocși polonezi, a călătorit de la Hamburg la Schwerin împreună cu

⁶⁰ „Al șaselea a vărsat cupa lui peste rîul cel mare, Eufrat. Și apa lui a secat, ca să fie pregătită calea împăraților de la răsăritul soarelui.” [EDCR]

⁶¹ Kinzer, 268. Endelman, *The Jews of Georgian England...*, 65-66. Stephen Orchard, „Evangelical Eschatology and the Missionary Awakening”, *The Journal of Religious History*, Vol. 22, No. 2 (June 1998): 132-151. Meir Vereté, „The Restoration of the Jews in English Protestant Thought 1790-1840”, *Middle Eastern Studies*, Vol. VIII, No. 1 (1972): 1-6. Sarah Kochav, „Beginning”, in *Jerusalem in the Mind of the Western World, 1800-1948*, Vol. V, *With Eyes Toward Zion*, eds. Yehoshua Ben-Arieh and Moshe Davis (Westport, CT: Praeger, 1997), 92-93. Olive Anderson, „The Reactions of Church and Dissent towards the Crimean War”, *Journal of Ecclesiastical History*, Vol. 16, No. 1 (1965): 211-212.

un tânăr pietist german, agent al unei fabrici de tutun. După o conversație pornită de la capitolul 31 din cartea profetului Ieremia, Levi a ajuns la convingerea că Isus este Mesia. Pe 8 mai 1799 a fost botezat într-o biserică luterană, devenind Joseph Samuel Christian Frederick Frey.⁶² A urmat apoi cursurile unei școli de misiune nou înființate, condusă de Johannes Jänicke (1748-1827), și anume, Berliner Missionschule.⁶³ De aici, împreună cu alți doi absolvenți, în 1801 a plecat la Londra, recrutat fiind de către London Missionary Society [LMS], organizație înființată doar cu câțiva ani mai devreme,

Joseph Frey

în 1795. Din Londra cei trei urmau a fi trimiși ca misionari la Capul Bunei Speranțe, în sudul Africii, ca să lucreze printre hotențoți. Avînd de așteptat cîteva luni pentru a se găsi o navă cu care să plece, dar și

⁶² Joseph Samuel C. F. Frey, *Narrative of the Rev. Joseph Samuel C. F. Frey* (New York: J. K. Moore, 1834), 19-26. William B. Sprague, D. D., *Annals of the American Pulpit: Baptist*, Vol. VI (New York: Robert Carter & Brothers, 1860), 757-759.

⁶³ Înființată la 1 decembrie 1800, aceasta este considerată prima școală pentru pregătirea misionarilor din Germania. A început cu șapte studenți care erau instruiți în Homiletică, Cunoștințe biblice, Teologie sistematică, Muzică, Aritmetică, Științe, Ebraică, Latină și Engleză. Pînă în 1827, anul morții fondatorului, au fost pregătiți optzeci de misionari care au plecat pe toate meridianele planetei. Jänicke a integrat pregătirea teoretică cu trăirea în comunitate, instruirea fiind dublată astfel de ucenicie și mentorare. Scopul declarat era formarea de lideri spirituali puternici, accentul fiind pus pe disciplinele spirituale și pe însușirea abilităților necesare slujirii. Școala de Misiune a lui Jänicke a inspirat în 1824 formarea Societății Misionare din Berlin, o organizație cu un impact deosebit de-a lungul timpului. Rev. J. N. Lenker, *Lutherans in All Lands: The Wonderful Works of God*, Vol. I-Z, Fifth Revised Edition (Milwaukee: Lutherans in all Lands Co., 1896), 217-219. Karl Friedrich Ledderhose, *Johann Jänicke, der evangelisch-lutherische Prediger an der böhmischen oder Bethlehems Kirche zu Berlin: nach seinem Leben und Wirken dar gestellt* (Berlin: Selbstverlag des Hrs., 1863). Birgit Herppich, *Pitfalls of Trained Incapacity: The Unintended Effects of Integral Missionary Training in the Basel Mission on Its Early Work in Ghana (1828-1840)* (Eugene: Wipf and Stock Publishers, 2016), 59.

fiindcă nu cunoștea bine limba engleză, Frey s-a implicat activ printre evreii londonezi, încercând chiar să-i evanghelizeze. Curînd a devenit convins că această comunitate trebuie misionată. Motiv pentru care a solicitat conducerii LMS să-i aprobe rămînerea pentru încă un an la Londra. Considerînd că aportul său era mai valoros în misiunea pentru evrei decît în cea pentru hotentoti, liderii LMS nu doar că i-au aprobat solicitarea, dar în martie 1802 l-au trimis să studieze la Gosport Missionary Seminary, lângă Portsmouth. În timpul studiilor, începînd cu luna mai 1802 a început să le predice evreilor. După ce a absolvit Seminarul pe 8 iunie 1805, Frey a fost numit responsabil cu misiunea pentru comunitatea evreilor londonezi.⁶⁴

În urma unor neînțelegeri cu LMS care a refuzat să-i aloce mai multe resurse, fiindcă focalizarea principală a organizației nu era convertirea evreilor ci a păgînilor, împreună cu un grup de susținători, Frey a înființat pe 15 februarie 1809 prima organizație britanică focalizată exclusiv pe creștinarea evreilor, cu numele inițial The London Society for Promoting Christianity amongst the Jews [Societatea londoneză pentru promovarea creștinismului printre evrei / LSPCJ]. În același an a închiriat pe termen lung clădirea unei foste capele a hughenotilor, situată în Spitalfields,⁶⁵ stabilindu-și acolo baza activității misionare. Redenumită Jews Chapel, pentru o vreme aceasta a găzduit servicii speciale de evanghelizare destinate evreilor. A urmat în 1813 achiziționarea unui teren. Acesta era destinat unui proiect ambițios care prevedea o capelă, o școală, un Seminar, precum și dormitoare pentru noii convertiți. Complexul a fost denumit Palestine Place, devenind din

⁶⁴ Yaron Perry, *British Mission to the Jews in Nineteenth-Century Palestine* (London: Frank Cass, 2003), 13-14. Frey, 43-64.

⁶⁵ Clădirea există și azi, fiind exemplificatoare pentru parcursul spiritual britanic din ultimul sfert de mileniu. Inițial a fost construită ca o capelă – Neuve Église – de către un grup de refugiați hughenoti în 1743. Închiriată pe termen lung către LSPCJ în 1809, după care a fost convertită în Wesleyan Methodist Chapel of East London în anul 1819, capela și-a păstrat această destinație pînă spre finele secolului al XIX-lea. Din 1898 a fost ocupată de o grupare de evrei ultraortodocși, fiind cunoscută drept *Spitalfields Great Synagougue*. În 1975 a fost vîndută, devenind *London Jamme Mashid* sau *Brick Lane Great Mosque*, folosită cu preponderență de musulmani originari din Bangladesh. În 2009 a fost înălțat și un minaret. Vezi: Endelman, *The Jews of Georgian England...*, 72. Carol Herselle Krinsky, *Synagogues of Europe: Architecture, History, Meaning* (Mineola, N.Y.: Dover Publications, Inc., 1985), 417-419.

1819 noua bază a activității misionare. Și-a păstrat această funcție pînă în 1898.

În conducerea și printre suporterii LSPCJ s-au aflat printre cei mai influenți evanghelici ai momentului. William Wilberforce (1759-1833) i-a fost primul vicepreședinte. Thomas Baring (1772-1848), bancher faimos și fiu al fondatorului Barings Bank, a fost președinte pînă la moartea sa în 1848. Fratele viitorului rege George al VI-lea, Ducele de Kent, a patronat organizația în primii șapte ani de existență. Thomas Babington Macauley (1800-1859), ca și mulți alți evanghelici marcanți, au sprijinit dezvoltarea LSPCJ. Aflată sub patronajul Bisericii Anglicane, organizația a crescut semnificativ în importanță după implicarea din 1815 a lui Lewis Way (1772-1840), un influent avocat creștin. Acesta promise de la un străin o moștenire neașteptată, de valoare imensă, cu mențiunea de a fi folosită „spre gloria lui Dumnezeu”. Way a fost de fapt cel care a salvat LSPCJ de la faliment, după angajarea în ambițiosul proiect de construcție. El a plătit din banii săi datoriile acumulate, implementînd totodată metode și politici administrative sănătoase, care i-au energizat activitatea. În septembrie 1817 a fost finalizată traducerea Noului Testament în limba ebraică.

O realizare notabilă a fost trimiterea lui Alexander McCaul (1799-1863) ca misionar în Polonia, în zona ocupată de Rusia. În cei zece ani cît a lucrat acolo a învățat limba, obiceiurile și învățăturile religioase ale evreilor polonezi. Ulterior McCaul s-a întors la Londra, implicîndu-se în misiunea printre evreii britanici. Devenit un adevărat expert, publica săptămînal tratate intitulate *Old Paths* [*Cărări vechi*], care erau distribuite de voluntari în cartierele evreiești. În anul 1837, acestea au fost adunate într-un volum intitulat *The Old Paths*. Cartea a devenit

THE OLD PATHS;

OR,

A COMPARISON OF THE PRINCIPLES AND DOCTRINES

OF

MODERN JUDAISM

WITH THE

RELIGION OF MOSES AND THE PROPHETS.

BY THE
REV. ALEXANDER M'CAUL, D.D.,
OF TRINITY COLLEGE, DUBLIN.

LONDON:

PUBLISHED AND SOLD AT THE LONDON SOCIETY'S OFFICE,

16, KEEXER HALL, STRAND:

BY DUNCAN, PATERNOSTER ROW; HATCHARDS, PICCADILLY;
NISBET, BERNERS STREET; AND WERTHEIM,
ALDERMAN STREET.

1837.

principala unealtă de evanghelizare a misionarilor pînă la finele secolului al XIX-lea, fiind tradusă în multe limbi. Lucrarea este o critică acută a iudaismului, demonstrînd cît de departe s-a îndepărtat de învățăturile Bibliei ebraice. Abia cînd cei mai mulți evrei au fost influențați de mișcarea *Haskalah* de reformă a iudaismului, cartea lui McCaul și-a pierdut din relevanță.⁶⁶

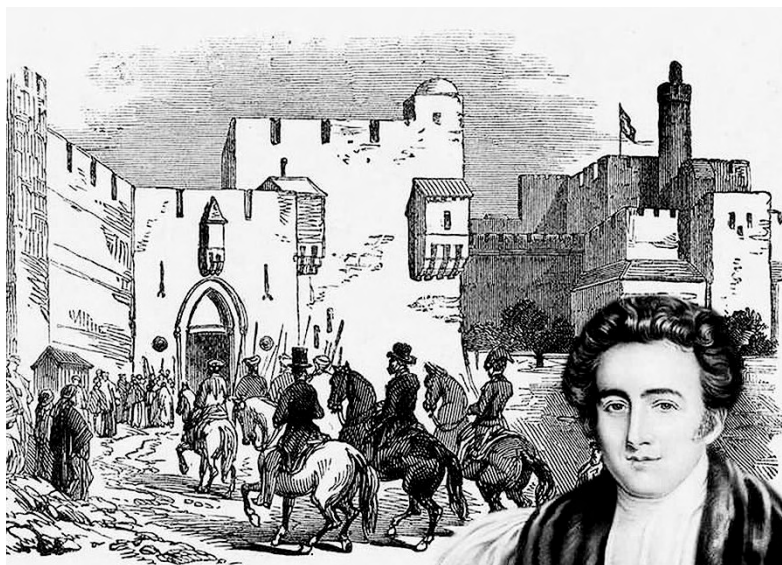
Frey, care a fost o personalitate complexă dar și controversată, a înființat în 1813 o congregație a evreilor credincioși în Yeshua numită *Beni Abraham*, care își avea locul de întîlnire în clădirea din EastEnd, Londra. Lucrarea LSPCJ nu s-a desfășurat fără probleme. Identificarea acestora diferă de la autor la autor și este greu de stabilit care a fost situația reală. Unii consideră că Frey și cîțiva colaboratori erau în disidență față de Biserica Anglicană, care avea la rîndul său un cuvînt greu de spus în organizație. S-a ajuns la o luptă între facțiuni, în care tabăra lui Frey a fost cea perdantă, acuzată fiind de un management păgubos, poziție care este împărtășită de Perry. Alții criticau metodele lui Frey, afirmînd că mai mult îi mituia pe evrei să se convertească decît îi evangheliza. Converteții erau toți din pătura de jos și mulți nu aveau roade vizibile în viața lor, ci din contră. Endelman, care are o poziție foarte critică față de activitatea de convertire a evreilor în general, pomeneste de un scandal în care Frey a fost bănuț de o relație nepotrivită cu soția unuia dintre converteți, care la rîndul său falsificase un cec de 500 de lire sterline, cu semnătura angajatorului său, Lewis Way! Întrucît bîrfele și calomniile erau armele uzitate frecvent de inamicii Misiunii, e imposibil de stabilit acum adevărul. Cert este că în mai 1816 Frey s-a retras din LSPCJ și a plecat cu familia sa în SUA. Aici a înființat în 1820 American Society for Meliorating Condition of the Jews.⁶⁷ Pe 28 august 1827 el a fost re-botezat în SUA, prin imersie totală, și a devenit pastorul unei biserici baptiste din Newark. În 1829 a publicat o carte cu eseuri despre botez⁶⁸ în care respingea pedobaptismul, susținînd că botezul prin imersie totală al adulților este singurul botez scriptural.⁶⁹

⁶⁶ Jorge Quiñónez, „Alexander McCaul (1799–1863): The Doyen of 19th Century British Jewish Missions”, *Mishkan*, Nr. 43 (2005): 780. Endelman, *The Jews of Georgian England...*, 73. Perry, 15-16.

⁶⁷ Endelman, *The Jews of Georgian England...*, 74-75. Perry, 16.

⁶⁸ J. S. C. F. Frey, *Essays on Christian Baptism* (Boston: Lincoln & Edmands, 1829).

⁶⁹ Sprague, 761-764.

Instalarea episcopului Michael Solomon Alexander

În ce privește LSPCJ, un alt element notabil a fost în 1825 convertirea rabinului Michael Solomon Alexander (1799-1845), activ ca misionar al organizației între 1827 și 1841, an în care a devenit primul episcop anglican al Ierusalimului. Calea a fost deschisă în 1834, când James Cartwright (1798-1861), secretarul LSPCJ a scris un pamflet intitulat „Biserica evreiască din Ierusalim”. Acesta aborda direcția pe care organizația trebuia să se axeze în Palestina. „Este foarte cunoscut”, explica el, „că de multe secole, diferite ramuri ale Bisericii creștine au comunitățile și locurile lor de închinare în Ierusalim. Ortodocșii, romano-catolicii, armenii, toți pot găsi frați care să-i primească și o casă de rugăciune în care să se închine. Și turcii au moscheea lor în Ierusalim, iar evreii, sinagoga lor. Singur creștinismul pur al Reformei arată ca un străin.”⁷⁰

Asocierea Lordului Shaftesbury [Anthony Ashley Cooper, 7th Earl of Shaftesbury] (1801-1885) cu LSPCJ în anul 1830 a atras sprijin politic organizației. În cei cincizeci de ani de activitate, acesta și-a folosit influența politică pentru a sprijini ideea întoarcerii evreilor în Țara Sfântă. Construirea bisericii anglicane Christ Church din Ierusalim, stabilirea Consulatului britanic din același oraș, precum și trimiterea primului

⁷⁰ Perry, 30.

episcop protestant acolo sînt realizări care i se datorează în mare parte. De notat că LSPCJ a trimis misionari în Principatele Române după 1840.⁷¹ Organizația și-a schimbat ulterior numele în London Jews' Society [LJS], cunoscută și ca Jews' Society. La acea vreme, printre publicațiile importante editate de LJS se aflau „The Jewish Advocate” și „The Jewish Intelligencer”. În perioada interbelică, LJS și-a schimbat numele în Church Missions to Jews, iar din 1995 poartă numele de The Church's Ministry Among Jewish People sau, prescurtat, CMJ. În România, cu precădere în secolulul XX, avea să fie cunoscută sub numele de Misiunea Anglicană pentru Evrei.⁷² Unul dintre punctele slabe ale organizației a fost rigiditatea față de parcursul spiritual ulterior convertirii, dorindu-se înregimentarea noilor credincioși într-o biserică protestantă locală, acolo unde exista una. Adesea aceste biserici nu ofereau un cadru spiritual propice și nici nu erau interesate de evrei. Din acest motiv, mulți dintre misionarii LSPCJ, în special dintre cei proveniți din rîndul prozeliților, au dezertat în timp, considerînd că evreii creștini trebuiau să-și formeze propriile biserici etnice, aconfesionale. În opinia lor acest lucru ar fi favorizat misiunea printre evrei. Pe lângă LSPCJ, care poate fi considerată o organizație etalon, în secolul al XIX-lea au mai fost înființate aproximativ o sută de agenții în Europa și în SUA care au avut ca scop principal evanghelizarea evreilor. Se estimează că în decursul secolului respectiv, cel puțin două sute cincizeci de mii de evrei au fost încreștinați, printre aceștia enumerîndu-se omul de stat britanic Benjamin Disraeli (1804-1881), compozitorul Felix Mendelssohn-Bartholdy (1809-1847), egiptologul George Ebers (1837-1898), teologul Alfred Edersheim, istoricul Sir Francis Cohen Palgrave (1788-1861) etc.⁷³

În Scoția însă, lucrurile s-au mișcat ceva mai greu. Primul demers misionar de amploare îndreptat spre evrei a survenit relativ tîrziu față de alte națiuni protestante, oarecum ciudat, avînd în vedere că nu există relatări istorice privind vreo atitudine antisemită scoțiană,

⁷¹ *The Missionary Year-Book for 1889* (London: The Religious Tract Society, 1899), 242-243.

⁷² Pentru un istoric concis al activității LSPCJ din România vezi: Mihai Ciucă, „Demersuri misionare anglicane care îi vizau pe evreii din România: 1842-1941”, *Revista de Istorie a Evreilor din România*, Nr. 3 (19) (2018): 186-199.

⁷³ Hugh Schonfield, *The History of Jewish Christianity* (London: Duckworth, 1936), 147-148.

relațiile dintre evrei și neevrei fiind dintotdeauna armonioase.⁷⁴ O opinie care este împărtășită și de autorii evrei. De pildă, Abel Philips afirmă că scoțienii s-au eliberat de intoleranța unor vremuri apuse, fiind oameni care respectă cu reverență învățăturile și principiile morale ale Vechiului Testament.⁷⁵

În 1810 a fost fondată publicația „The Edinburgh Christian Instructor” de către Andrew Mitchell Thomson (1778-1831). Aceasta a devenit principala voce a partidei evanghelice din Biserica Scoției. Publicația a încurajat și sprijinit constant orice inițiativă misionară, ajutând la creșterea interesului scoțienilor pentru misiunea printre evrei. Astfel a publicat periodic rapoarte și știri ale diferitelor societăți, inițial mai mult de la LSPCJ. După 1815, Thomson s-a focalizat pe implicarea scoțienilor în misiune, având în vedere că se formaseră în acei ani trei mici organizații cu acest profil: The Glasgow Society for Promoting Christianity Among the Jews, înființată în 1812, Edinburgh Society for Promoting Christianity Among the Jews, fondată în 1818, respectiv The Aberdeen Association for Promoting Christianity Among the Jews, înființată în 1820. Aceste organizații se bazau pe donații voluntare, aveau buget redus și o activitate pe măsură.⁷⁶

Cel care a oferit fundamentul teologic pentru impulsivitatea acestei orientări misionare a fost Thomas Chalmers (1780-1847), considerat cel mai reprezentativ lider creștin scoțian din secolul al XIX-lea. Pastor, profesor, filantrop, scriitor prolific și fondator al Free Church of Scotland [Biserica Liberă a Scoției], Chalmers a fost considerat cel mai de seamă predicator scoțian de la părintele Reformei protestante din Scoția, John Knox (1513-1572). Al șaselea copil dintre cei paisprezece ai familiei unui comerciant, Chalmers a studiat științele la St. Andrews University înainte de a se dedica teologiei, dovedind mari abilități pentru matematică. Pe 31 iulie 1799, când avea doar nouăsprezece ani, cu doi ani înainte de a împlini vârsta regulamentară de minimum două-

⁷⁴ T. M. Devine, *The Scottish Nation 1700 – 2000* (London: Penguin Books, 1999), 498f. Vezi și nota de subsol 4 de la Introducere.

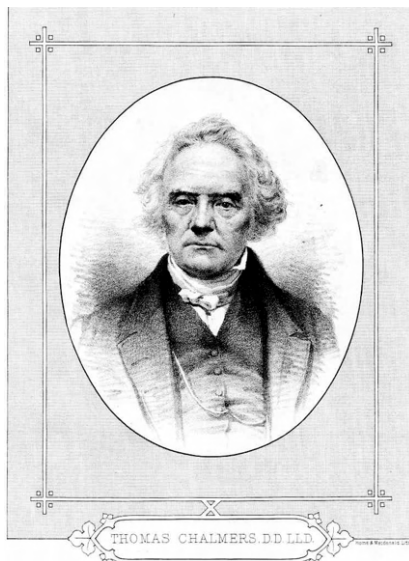
⁷⁵ Abel Philips, *A History of the Origins of the First Jewish Community in Scotland, Edinburgh 1816* (Edinburgh: John Donald, 1979), 25.

⁷⁶ J. H. S. Burleigh, *A Church History of Scotland* (London: Hope Trust, 1983), 313. John S. Ross, „Time for Favour: Scottish Missions to the Jews, 1838–1852.” (Ph.D. Diss., University of Wales, Lampeter, 2004), 21-23.

zeci și unu de ani, el a fost licențiat ca predicator de către Presbiteriul din St. Andrews. Decizia a fost luată pe baza aptitudinilor sale intelectuale ieșite din comun. Mai târziu avea să mărturisească că pe atunci era complet ignorant cu privire la calea mântuirii atât teoretic, cât și practic. S-a remarcat în acea vreme prin rugăciunile sale atipice, de genul „Izbăvește-ne de fanatismul credinței!”. Odată a citat în predică un pasaj din Predica de pe Munte, după care a întrebat cu un aer triumfător: „Există aici vreun singur lucru măcar despre credință?” În mai 1823, după ce fusese mai mulți ani pastor asistent la Cavers și, în paralel, asistent la catedra de Matematică a St. Andrews University, Chalmers a fost ordonat ca pastor la Kilmany. Concepțiile sale despre pastorație erau deplasate. Unui profesor de matematică i-a scris că, în opinia sa, două zile pe săptămână erau suficiente unui cleric pentru a se ocupa de biserică. În restul zilelor acesta ar fi trebuit să se dedice unor activități extra-profesionale. Lucru pe care Chalmers chiar îl practica, predând chimia la St. Andrews. Predicile sale demonstrau calități intelectuale, dar erau lipsite de putere spirituală.

O schimbare radicală s-a produs după ce o boală l-a scos din circuit vreme de câteva luni. Chiar înainte de a se îmbolnăvi fusese afectat profund de moartea a două persoane apropiate, sora lui și un ofițer de marină, Ballardie, care-i fusese ca un al doilea tată. Acesta din urmă trecuse la cele veșnice în timp ce se ruga pe genunchi. În acea perioadă, Chalmers a lecturat unele lucrări care l-au marcat, printre care o carte a lui Wilberforce, *Practical View of Christianity* [*Perspectivă practică asupra creștinismului*], precum și *Meditațiile* lui Pascal. Când s-a făcut bine, era deja un alt om. Acum predica o Evangheliie curată, cu o fervoare pe care nu o avusese mai înainte. Pe 4 august 1812 s-a căsătorit cu Grace Pratt, fiica unui ofițer de marină. Chalmers a fost foarte dedicat cauzei de a salva de la mizerie clasele sociale inferioare, dovedind multă creativitate în dezvoltarea unor programe extrem de eficiente. Acestea au fost puse în practică în special în parohia săracă de la Tron Church, Glasgow. Preluată în 1815, aceasta număra douăsprezece mii de persoane. Printre altele și-a mobilizat congregația să organizeze Școli Duminicale pentru copiii din parohie, în care se oferea atât alfabetizare, cât și instruire creștină. Programul a avut un asemenea succes, încât în doi ani însuma două mii de copii înrolați în multitudinea Școlilor Duminicale care fuseseră deschise.

Reputația sa a crescut atât de mult, încât pe 15 mai 1817 a fost invitat să țină predica aniversară pentru London Missionary Society. Deși serviciul religios era programat la ora unsprezece, încă de la șapte dimineața, sala cu capacitatea de trei mii de locuri era plină-ochi. Mii de oameni care au sosit ulterior au fost nevoiți să plece. Unul dintre martorii oculari a scris imediat după predică: „scriu sub imboldul emoțiilor puternice, auzind și mărturisind despre cea mai uimitoare manifestare a talentului uman care a putut fi

văzută și auzită vreodată”. Wilberforce notase și el în jurnal: „Toată lumea e înnebunită după Dr. Chalmers”. Cunoscutul om politic George Canning (1770-1827), pe atunci ocupînd o importantă funcție guvernamentală, viitor ministru de externe și prim-ministru britanic, care avusese și el un mesaj, s-a exprimat pe șleau: „soldatul scoțian ne-a bătut pe toți”. Canning a mărturisit apropiaților săi că, în ciuda accentului nordic și a manierelor nerafinate ale vorbitorului, el niciodată n-a fost atât de captivat [eng. *arrested* – n.n.] de către vreun orator. Un an mai târziu, Chalmers a fost transferat la o parohie nou-înființată, St. John’s Church, Glasgow, unde i s-a dat mîna liberă să administreze programele sociale. A reușit să adune în jurul său un grup de laici dedicați, care au lucrat cu el la elaborarea unor planuri pentru emanciparea oamenilor de rînd din comunitate. Organizația parohială creată a devenit un instrument puternic de luptă contra sărăciei, viciilor și ignoranței. Predicile sale atrăgeau mulțimile. William Wilberforce afirma că nu mai auzise un predicator a cărui elocvență să fie la fel de irezistibilă.

Din punct de vedere academic, în februarie 1816 a obținut titlul de *Doctor of Divinity* la Glasgow, după care în 1823 a fost numit profesor de filozofie morală la St. Andrews, iar în 1828 profesor de teologie sistematică la Metropolitan University din Edinburgh. Cursurile sale erau audiate nu doar de studenți, ci și de mulți oameni cu preocupări intelectuale. În 1832 a fost ales ca Moderator al Adunării Generale a

Bisericii Scoției, o încununare a bunei reputații de care se bucura. Doi ani mai târziu a devenit membru corespondent al Institutului Franței, iar în 1835 a obținut titlul de Doctor în Legi Canonice (D.C.L.) la Oxford.⁷⁷ Prelegerile sale de la University of St. Andrews pe marginea Epistolei lui Pavel către Romani, publicate în patru volume între 1836-1842, afirmau că evanghelizarea evreilor constituie tema centrală a misiunii Bisericii. În opinia sa, misiunea către evrei nu era doar obligatorie, ci „trebuie să fie obiectul primordial al acțiunii creștine”. Chalmers considera drept un faliment al Bisericii faptul că evreii contemporani nu erau creștini, „fiindcă am făcut așa de puțin sau chiar nimic ca să-i atragem. Lumina religiei noastre nu a strălucit deasupra lor, ca să apară glorioasă în ochii lor”.⁷⁸ Chalmers nu a fost doar un teoretician, evidențele sale financiare stînd mărturie că a fost un donator foarte generos pentru această cauză.⁷⁹ Deși Chalmers însuși nu a lăsat în scris o recunoaștere a acestui lucru, Andrew Bonar a scris despre mentorul său că se declara a fi premilenist.⁸⁰

O influență particulară, greu de cuantificat, a avut-o și Edward Irving (1792-1834)⁸¹ fostul asistent al lui Thomas Chalmers la biserica St. John din Glasgow. În timpul săptămînii în care s-a desfășurat Adunarea Generală a Bisericii Scoției din luna mai 1828, Irving a or-

⁷⁷ *A Biographical Dictionary of Eminent Scotsmen in Four Volumes*, Ed. Robert Chambers, Division VIII (Glasgow: Blackie and Son, 1855), 98-134. *Dictionary of National Biography*, Vol. IX, ed. Leslie Stephens (New York: Macmillan and Co., 1887), 449-454. Larsen, 423-425. Hew Scott, *Fasti ecclesiae scoticae: the succession of ministers in the Church of Scotland from the reformation*, Vol. III (Edinburgh: Oliver and Boyd, 1920), 446. Rev. David Couper, „Thomas Chalmers, D.D.. L.L.D.” in *Disruption Worthies: A Memorial of 1843*, ed. James A. Wylie (Edinburgh: Thomas C. Jack, 1881), 153-157.

⁷⁸ Thomas Chalmers, *Lectures on the Epistle of Paul the Apostle to the Romans*, Vol. IV, Lecture LXXXV (Glasgow: William Collins, 1854), 159; 170.

⁷⁹ Ross, „Time for Favour: Scottish Missions to the Jews...”, 28-29.

⁸⁰ Andrew A. Bonar, *Sheaves after Harvest: A Group of Addresses*, ed. Marjory Bonar (Glasgow: Pickering and Inglis, 1936), 44.

⁸¹ Pentru o perspectivă asupra vieții și teologiei lui Irving vezi: Mark Paterson and Andrew Walker, „„Our unspeakable comfort’: Irving, Albury and the origins of the pre-tribulation rapture”, in *Christian Millenarianism: From the Early Church to Waco*, ed. Stephen Hunt (London: C. Hurst & Co. Publishers, 2001), 98-115. Sheridan Gilley, „Edward Irving: Prophet of the Millennium”, in *Revival and Religion since 1700: Essays for John Walsh*, eds. Jane Garnett and Colin Matthew (London: The Hambledon Press, 1993), 95-110.

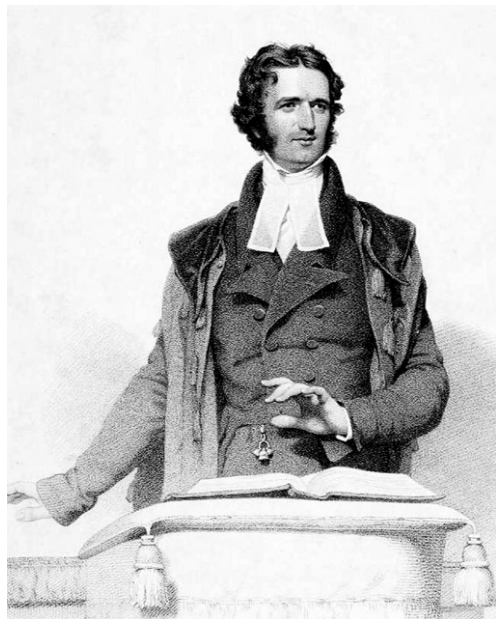
ganizat o serie de douăsprezece prelegeri la Edinburgh, toate pe teme profetice. Acestea au atras mulțimi atât de mari, încât a fost nevoie să se schimbe locul de desfășurare, optându-se pentru cea mai mare biserică din oraș, West Church. În ciuda succesului de public, Alexander Thompson de la „Edinburgh Christian Instructor” a publicat o critică devastatoare, arătând că, atât metodologia hermeneutică a profețiilor folosită de acesta, cât și concluziile trase erau suspecte. Un an mai târziu, Irving a revenit la Edinburgh și, fiindcă nu a mai obținut sala de la West Church, a folosit-o pe cea de la Hope Park Chapel. Studenții la teologie fiind, frații Andrew și Horatius Bonar fuseseră impresionați de mesajele lui Irving din 1828. Ca atare, când acesta a revenit în 1829, l-au întrebat pe mentorul lor, Thomas Chalmers, dacă era în regulă pentru ei să participe la prelegerile lui Irving. Fără a ezita, Chalmers le-a spus: „Mergeți domnilor, acest lucru nu vă va face niciun rău”. Chalmers însuși fusese să-l asculte cu un an înainte pe fostul său asistent și și-a notat concluzia: „nesatisfăcător și obscur”.

În ciuda părerii sale, în acest al doilea an popularitatea lui Irving a crescut exponențial. Chalmers a subestimat influența pe care o putea avea Irving asupra studenților săi. Cel puțin frații Bonar au fost marcați puternic de ideile premileniste ale lui Irving. Andrew Bonar nota, de exemplu, în jurnalul său: „Am ascultat toată săptămîna prelegerile Mr. Irving și sînt convins acum că perspectiva sa asupra venirii lui Cristos este adevărată”. La fel, fratele său Horatius și-a întărit convingerile premileniste căpătate în anul anterior, pe care nu le-a mai abandonat toată viața. Cum popularitatea lui Irving în Scoția acelor ani era foarte mare, mulți alți pastori au fost și ei influențați de teologia sa. Chiar dacă ulterior Irving a intrat în alte conflicte teologice, fiind declarat eretic de către Biserica Scoției, eșuînd în final ca fondator al unei secte obscure, după cum se poate observa în cazul celor doi frați Bonar, concepțiile sale premileniste au prins rădăcini solide.⁸²

Faptul că premilenismul a jucat un rol-cheie în lansarea Misiunii către Evrei este autentificat și de unul dintre primii convertiți ai acesteia, Adolph Saphir (1831-1891),⁸³ el însuși devenit misionar și teolog

⁸² Ross, „Time for Favour: Scottish Missions...”, 81-83.

⁸³ În urma convertirii familiei sale în 1843, Israel Saphir, un foarte bogat comerciant din Pesta, l-a trimis la Edinburgh pentru studii pe adolescentul de doar 12 ani, Adolph, împreună cu Edersheim și Tomory, în grija lui John

Edward Irving

creștin. Acesta afirma fără dubiu că interpretarea premilenistă a profețiilor biblice a echipat Biserica secolului al XIX-lea cu „suficientă lumină profetică” pentru a se focaliza asupra evreilor.⁸⁴ De altfel, foarte mulți dintre fondatorii sau liderii Misiunilor britanice sau americane, destinate convertirii evreilor, care au operat în secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX, au fost premileniști. Între ei îi numărăm pe John Wilkinson (1826-1907), fondatorul organizației *Mildmay Mission to the Jews*, implicată multă vreme și

în Basarabia; David Baron (1855-1926), fondatorul organizației *Hebrew Testimony to Israel*; William Blackstone (1841-1935), fondator al *Chicago Hebrew Mission*; Adolph Saphir și Alfred Edersheim, ambii evrei converțiți prin Misiunea Scoțiană din Pesta, care au ajuns teologi renumiți etc.⁸⁵

Duncan. Între 1844-1848, Adolph a studiat la Gymnasium Berlin, după care și-a continuat studiile la Glasgow University, unde a absolvit (M.A.) în 1854. În paralel, din 1849 a studiat și la Marischal College, iar din 1851 a studiat Teologia la New College din Edinburgh. În 1854 a fost trimis ca misionar la Hamburg, iar după doi ani în South Shields, Anglia. La fel ca prietenul său Edersheim, Saphir a fost devotat studiului biblic, fiind un autor prolific care a combătut liberalismul teologic. În 1887, când a fost formată o asociație care să susțină activitatea lui Iosif Rabinovici (1837-1899) din Chișinău, cel mai faimos evreu mesianic al secolului al XIX-lea, Saphir a fost desemnat președintele acesteia. Vezi: *Dictionary of National Biography*, Vol. L, ed. Sidney Lee (London: Smith, Elder & Co., 1897), 299.

⁸⁴ Adolph Saphir, *Christ and Israel* (London: Morgan and Scott, 1911), 93.

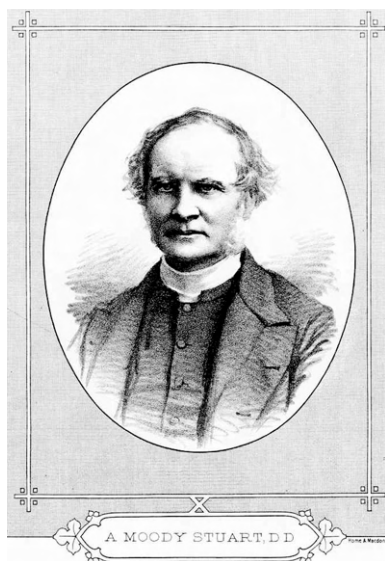
⁸⁵ Vezi: Ross, „Time for Favour: Scottish Missions...”, 87, nota de subsol 59.

Formarea Comitetului de Misiune pentru evrei al Bisericii Scoției

În emulația mare creată cu privire la subiectul încreștinării evreilor, Alexander Moody Stuart (1809-1898),⁸⁶ unul dintre liderii proeminenți ai Bisericii Scoției, a primit vizita unei doamne, Mrs. Smith, fiica unui renumit avocat și om politic, Henry Erskine (1746-1817).⁸⁷ Aceasta i-a înmînat respectabila sumă de o sută de guinee [aproximativ o sută zece lire sterline], ca donație pentru Misiunea pentru evrei a Bisericii Scoției. Perplex, Moody Stuart i-a spus că Biserica Scoției nu are o asemenea Misiune și nici nu a auzit să fie plănuită. „Ei bine, pune banii într-un cont bancar, pînă ce Domnul va avea nevoie de ei pentru acea Misiune.” Moody Stuart s-a conformat, deși bancherului i s-a părut ciudat să deschidă un cont pentru ceva care nu exista. Cu franchețe acesta a comentat: „noi niciodată nu refuzăm bani.” [!] Nu după multă

⁸⁶ Născut la Paisley pe 15 iunie 1809, Alexander Moody a fost cel de-al șaselea fiu al magistratului și bancherului Andrew Moody, un om cu o reputație impecabilă. Alexander a studiat la Grammar School din Glasgow, continuînd la universitatea din același oraș, pe care a absolvit-o (M.A.) în 1826. În acel an s-a înscris la Teologie, începînd la Glasgow și absolvind la Edinburgh, unde i-a fost student lui Thomas Chalmers. A fost licențiat ca predicator de Presbiteriul din Glasgow în 1831, an cînd a fost solicitat să meargă ca misionar pe o insulă mică de pe coasta Northumberlandului, cu aproximativ cinci sute de locuitori, majoritatea pescari. A rămas acolo pentru cîțiva ani, chiar și după ce insula a fost lovită de o gravă epidemie de holeră. În 1835 a fost chemat ca asistent al lui Robert Smith Candlish la *St. George's Church* din Edinburgh. Aici a fost însărcinat să se ocupe de un district al parohiei, unde a înființat o biserică separată, *St. Luke*, care a crescut numeric foarte repede. Ca urmare, în mai 1837 a fost construită o capelă nouă. O lună mai tîrziu a fost ordinar ca pastor al *St. Luke's Church*. După doi ani, în 1839, s-a căsătorit cu Jessie Stuart, fiica lui Kenneth Bruce Stuart Esq., motiv pentru care a adoptat și numele Stuart, devenind Moody Stuart. Vezi: J. G. Cunningham, „Rev. A. Moody Stuart, D.D.,” în *Disruption Worthies: A Memorial of 1843*, ed. James A. Wylie (Edinburgh: Thomas C. Jack, 1881), 463-466. Hew Scott, *Fasti ecclesiae scoticanae: the succession of ministers in the Church of Scotland from the reformation*, Vol. I (Edinburgh: Oliver and Boyd, 1915), 110-111.

⁸⁷ De origine nobiliară, Erskine a avut o carieră legală impresionantă. Fiind un excelent orator, a fost considerat drept un al doilea Cicero de către contemporanii săi.

vreme, insistența unei alte persoane a determinat Biserica Scoției să se angajeze în Misiunea pentru evrei. Cîteva decenii mai tîrziu, Moody Stuart povestea că, în 1873, pe cînd era coordonatorul Comitetului de Misiune pentru evrei, de la aceeași doamnă, care murise la vîrsta de 90 de ani, s-a primit prin testament suma de șase sute de lire sterline, cu condiția de a fi folosiți pentru lucrarea printre evreii din Palestina. Doar că Misiunea Scoțiană nu avea misionari în Palestina! Banii au stat în bancă doisprezece ani pînă în 1885, cînd scoțienii au trimis misionari la Tiberias și Safed.

Abia atunci au putut dispune de banii respectivi!⁸⁸

Cel care avea să fie numit părintele Misiunii Scoțiene pentru evrei a fost Robert Wodrow (1793-1843). Acesta a fost un comerciant din Glasgow, care era foarte pasionat de soarta evreilor. Avînd o sănătate precară, s-a retras din afaceri pentru a se dedica studiului istoriei evreilor și a trăsăturilor lor caracteristice. Totodată s-a implicat în acte de caritate pentru ajutorarea evreilor săraci, arătîndu-se foarte preocupat de ducerea mesajului Evangheliei către aceștia. Wodrow a fost pasionat de studiul profețiilor biblice neîmplinite, scriind chiar o carte publicată postum, în care propunea un *timeline* pentru împlinirea profețiilor din cartea profetului Daniel.

Se consideră că meritul major al lui Wodrow a fost propunerea făcută în 1838 Adunării Generale a Bisericii Scoției de a lansa un program dedicat lucrării de convertire a evreilor.⁸⁹ Se pare că solicitarea sa a fost doar vîrfurile de lance, întrucît pînă la convocarea Adunării Generale

⁸⁸ Vezi: Kenneth Moody Stuart, *Alexander Moody Stuart DD: A Memoir, partly autobiographical* (London: Hodder and Stoughton, 1899), 145-146. A. Moody Stuart, „The Origin of the Mission”, in *The Sea of Galilee Mission of the Free Church of Scotland* (Edinburgh: T. Nelson and Sons, 1895), 16-17.

⁸⁹ John G. Lorimer, „Preliminary Essay”, in *The Past History and Future Destiny of Israel, as Unfolded in the Eighth and Succeeding Chapters of the Book of Daniel* (Glasgow: Blackie and Son, 1844), v-xxxviii.

din 1838 au fost recepționate nu mai puțin de șaisprezece propuneri venite de la diverse parohii scoțiene reprezentate de pastori precum Lorimer din Glasgow, Dempster din Denny, Dewar din Aberdeen sau Buchanan din Kelloe. Cu toții cereau adoptarea unei politici misionare față de evrei. Astfel, prin *Act on the Conversion of the Jews*,⁹⁰ „recunoscând marea importanță a folosirii de mijloace pentru convertirea vechiului popor al lui Dumnezeu și recomandând acest obiectiv spre atenție Bisericii, pentru ca lucrătorii, în predicarea lor și în rugăciunile publice să se implice mai frecvent în a semnala oportunitățile privind evreii”, Adunarea Generală întrunită pe 26 mai 1838 a decis formarea unui Comitet de Misiune pentru evrei [Committee for the Conversion of the Jews], cunoscut și drept Jewish Missions Committee.⁹¹

Formarea cu atât entuziasm a acestui comitet a fost total atipică scoțienilor, care au fost inerti față de ideea de misiune în general. Comitetul de Misiune Externă al Bisericii Scoției a fost înființat abia în 1824, iar primul misionar extern, Alexander Duff (1806-1878), a fost trimis în India abia în 1829. Compus din optzeci de persoane, în proporții egale clerici și laici, noul organism a fost pus sub coordonarea lui Stevenson MacGill (1765-1840), profesor de teologie. Comitetul a fost însărcinat să colecteze mai întâi informații cu privire la comunitățile de evrei atât în ce privea mărimea, cât și starea lor. Apoi trebuia să studieze demersurile misionare creștine lansate anterior pentru convertirea acestora. În plus, se dorea să se afle unde anume exista deschidere din partea evreilor și unde era benefic să fie deschisă o Misiune. După finalizarea investigațiilor, un raport complet trebuia prezentat la următoarea Adunare Generală. Întrunit pe 30 mai la Edinburgh sub conducerea lui John Gordon Lorimer (1804-1868)⁹² ca președinte de zi,

⁹⁰ Varianta prescurtată a fost publicată în: *Acts of the General Assembly of the Church of Scotland, 1638-1842* (Edinburgh: Edinburgh Printing & Publishing Co., 1843), 1080. Varianta integrală a apărut în: *A Course of Lectures on the Jews by Ministers of the Established Church in Glasgow* (Philadelphia: Presbyterian Board of Publication, 1840), 5-7.

⁹¹ *A Course of Lectures on the Jews by Ministers of the Established Church in Glasgow*, 5.

⁹² Fiul unui pastor din Haddington, Lorimer a studiat la University of Edinburgh și la St. Andrews University. Licențiat să predice pe 28 august 1827 la Haddington, el a fost ordonat ca pastor pe 22 aprilie 1829 la Torryburn. În 1843 a fost printre pastorii care au decis formarea Free Church of Scotland,

din motive practice Comitetul a decis formarea a două subcomitete. Primul la Glasgow, coordonat de J. G. Lorimer, celălalt la Edinburgh, coordonat de Candlish. Publicul reacționa foarte bine chiar din această fază incipientă. Astfel, pînă pe 28 iunie se înregistraseră donații în valoare de două sute de lire sterline. Cele două Sub-Comitete și-au luat rolul în serios și s-au apucat de treabă.

Detaliu cu cele 10 porunci de pe Menora din fața Knesset-ului Israelian

Pe 9 octombrie 1838, Robert Lorimer⁹³ a semnalat Comitetului că la Glasgow urma a fi susținut un ciclu de prelegeri, reprezentînd o apologie puternică în favoarea angajării în lucrarea cu evreii. Totodată îi sfătuia pe cei din Edinburgh să acționeze în același mod. Se urmăreau atît mobilizarea oamenilor și creșterea entuziasmului publicului pentru această temă, cît și strîngerea de fonduri. Aceste prelegeri susținute la St. Stephen's Church au avut un succes nebănuit. Existînd așa de mulți doritori de a le asculta, a fost necesar să fie reluate și la St. John's Church. Pînă pe 16 mai 1839, douăsprezece dintre aceste prelegeri

au fost selectate pentru a fi tipărite în volum, considerîndu-se că ar fi de folos și altora din Marea Britanie sau SUA. Prelegerile erau axate atît asupra unor subiecte profetice și escatologice, cît și asupra unor texte biblice și chestiuni de credință care sprijineau activitatea de convertire a evreilor. Printre acestea erau: Rev. D. Forbes – *Originea, planul și*

devenind pastor la St. David's Glasgow pînă în 1868. Lorimer a fost un autor extrem de prolific, scriind cărți pe teme precum istoria Bisericii, organizarea Bisericii, cărți legate de probleme doctrinare și, mai ales, anti-catolice. Vezi: Scott, *Fasti ecclesiae scoticanae: the succession of ministers in the Church of Scotland from the reformation*, Vol. III, 439-440.

⁹³ *Minute book of the Committee for the Conversion of the Jews* (NLS Dep. 298/249). Citat în Ross, „Time for Favour: Scottish...”, 95.

uzul dispensației evreilor; Rev. Alexander N. Somerville – *Istoria evreilor văzută în conexiune cu profețiile, de la captivitatea babiloniană și pînă la venirea lui Cristos și dărîmarea Ierusalimului*; Rev. Robert Buchanan – *Istoria evreilor văzută în conexiune cu profețiile, de la distrugerea Ierusalimului și pînă în vremea de azi*; Rev. John Duncan – *Lucrarea Duhului Sfînt în conexiune cu convertirea evreilor*; respectiv, J. G. Lorimer – *Datoria imediată a Bisericii Creștine cu privire la Israel*.⁹⁴ Sub-Comitetul din Edinburgh s-a mișcat puțin mai lent, dar în noiembrie anunța că pe parcursul iernii era programată o serie de prelegeri la St. George's Church.⁹⁵ Tematica lor a fost similară cu cele prezentate la Glasgow. Andrew Bonar a vorbit despre *Prima captivitate și restaurare a evreilor văzută în conexiune cu venirea lui Mesia*. Charles Brown s-a axat pe modul în care istoria poporului evreu a pregătit venirea lui Isus. Alexander Moody Stuart a vizat mandatul obligatoriu al fiecărui creștin de a-i iubi și onora pe evrei iar prelegerea finală, susținută de Robert Smith Candlish, s-a referit la interdependența dintre viitorul fericit al Bisericii și restaurarea și convertirea evreilor. În mod similar cu cele din Glasgow, prelegerile din Edinburgh au fost tipărite în volumul *The Conversion of the Jews: A Series of Lectures Delivered in Edinburgh by Ministers of the Church of Scotland*.⁹⁶ Odată inițiată Misiunea, cu sprijinul acestor serii de prelegeri, dar și prin promovarea ei de către cei optzeci de membri ai Comitetului, entuziasmul a cuprins ramura evanghelică a Bisericii Scoției, convertirea evreilor devenind în scurt timp cea mai populară temă a epocii.⁹⁷ Acest lucru a fost ajutat și de întrunirile speciale de rugăciune. În contextul presbiterian scoțian, întrunirile de rugăciune erau extrem de comune, atît cele organizate în biserici, cît și cele private, inițiate în casele oamenilor. În prelegerea sa din seria prezentată la Glasgow, John Duncan (1796-1870) atrăgea atenția asupra importanței cruciale a rugăciunii pentru mîntuirea lui Israel:

⁹⁴ *A Course of Lectures on the Jews by Ministers of the Established Church in Glasgow*, 5-12.

⁹⁵ *Home and Foreign Missionary Record of the Church of Scotland* (13 November 1838): 2-3.

⁹⁶ *The Conversion of the Jews: A Series of Lectures Delivered in Edinburgh by Ministers of the Church of Scotland* (Edinburgh: John Johnstone, 1842).

⁹⁷ James A. de Jong, *As the Waters Cover the Sea: Millennial Expectations in the Rise of Anglo-American Missions, 1640-1810* (Kampen: Kok, 1970), 198.

Se pot înființa societăți [misionare], bisericile se pot implica pe câmpul de misiune, se pot predica predici, se pot efectua investigații și obține informații, pot fi instruiți și trimiși misionari, pot fi formate instituții, pot fi distribuite din abundență Biblii și tractate, pot exista discuții după discuții, ținute interminabil, dar totul e degeaba fără Duhul Domnului. Dumnezeu nu-și va da gloria altcuiva. Sursa Duhului Sfânt este la El și va fi acordat ca răspuns rugăciunii perseverente, zeloase, insistente, plină de credință. Oh, atunci rugați-vă, rugați-vă fără încetare, ca mîntuirea lui Israel să vină din Sion.⁹⁸

Tot așa, în prelegerea sa, John G. Lorimer a accentuat importanța rugăciunii Bisericii pentru succesul mărturiei misionarilor. El era încurajat să vadă că nu puțini creștini, atât în Anglia, cât și în Scoția sau Irlanda, aveau deja o rutină a rugăciunii pentru condiția actuală a evreilor, experimentînd-o pe atunci într-un mod cum n-o mai experimentaseră anterior. În opinia lui, Biserica primise în vechime beneficii mari de pe urma rugăciunilor evreilor și acum era obligată a se ruga la rîndul său pentru aceștia.⁹⁹ Lorimer era un specialist în tema rugăciunii, avînd publicat deja la acea oră un ghid devoțional pentru rugăciunea în familie.¹⁰⁰ Tot în perioada aceasta, cei implicați în Comitetul de Misiune au fost încurajați să ia cuvîntul la întrunirile de rugăciune organizate peste tot în Scoția, abordînd cu orice ocazie necesitatea rugăciunilor pentru evrei și pentru convertirea lor. Întrunirile acestea atrăgeau mulțimi de oameni. La o întrunire de acest tip, găzduită la Edinburgh în decembrie 1840 de St. Andrew's Church, al cărei sanctuar era foarte spațios, presa a scris că interesul a fost foarte mare, biserica fiind realmente aglomerată.¹⁰¹ Perseverența rugăciunilor pentru evrei i-a fidelizat și mai

⁹⁸ John Duncan „The Work of the Holy Spirit in connection with the Conversion of the Jews”, in *A Course of Lectures on the Jews by Ministers of the Established Church in Glasgow* (Philadelphia: Presbyterian Board of Publication, 1840), 361-362.

⁹⁹ J. G. Lorimer, „Immediate Duties of the Christian Church in Relation to Israel”, in *A Course of Lectures on the Jews by Ministers of the Established Church in Glasgow* (Philadelphia: Presbyterian Board of Publication, 1840), 461-463.

¹⁰⁰ *The Book of Family Prayer: A Guide to Devotion Selected Chiefly from Standard Work of Eminent Christian Authors*, ed. John G. Lorimer (Glasgow: W. R. M'Phun, 1838).

¹⁰¹ *Home and Foreign Missionary Record of the Church of Scotland* (1st December 1840): 258.

mult pe creștinii scoțieni pentru susținerea acestei lucrări inedite, dar atât de exotice.

După încercarea de a se determina cele mai potrivite locuri de misiune, prin trimiterea unor chestionare către parohii, la sugestia lui Candlish a fost decisă formarea unei delegații din patru persoane, care să fie trimisă într-o Misiune de investigare, cunoscută sub numele de *Mission of Inquiry*. Scopul acesteia era de a întocmi un raport pe baza căruia să se ia decizia cea mai potrivită pentru alegerea punctelor de lucru. La o întrunire a Comitetului, de pe 6 martie 1839, Candlish a citit o scrisoare de la Alexander Keith, care îl recomanda pe Alexander Black pentru delegație.

John Duncan

În replică, Sub-Comitetul de Est [Edinburgh] l-a recomandat pe M'Cheyne. În cursul discuțiilor au mai fost propuși Andrew Bonar și Robert Wodrow. Bonar a fost într-o poziție incertă, unii respingând vederile sale milenariste, pe care le considerau extreme, pînă la urmă fiind admis. Din cauza stării sale precare de sănătate, Wodrow nu a putut onora nominalizarea. În locul său a plecat în cele din urmă Alexander Keith.¹⁰² Legat de Wodrow, deși nu a fost pastor sau misionar, ardoarea sa pentru cauza mîntuirii evreilor l-a făcut să pună lucrurile în mișcare. Contemporanii săi i-au recunoscut rolul principal în lansarea Misiunii. Pe 23 octombrie 1843, Candlish a anunțat Adunarea Generală desfășurată la Glasgow despre decesul lui Robert Wodrow, declarînd: „Dintr-un punct de vedere, el poate fi considerat tatăl Misiunii pentru evrei a Bisericii Scoției. Cred că, în mod formal, prin faptul că el a înaintat o petiție pe această temă către Presbiteriul din Glasgow, s-a ajuns la propunerea oficială care a fost pusă pe masa Adunării Generale, în ve-

¹⁰² R. S. Candlish, „Conversion of the Jews”, *Home and Foreign Missionary Record for the Church of Scotland* (April 1839): 191. Ross, „Time for Favour: Scottish Missions to the Jews...”, 33; 37-38.

derea înființării unui Comitet de Misiune pentru evrei.¹⁰³ Adresându-se Adunării Generale în 1862, la aproape două decenii de la decesul lui Robert Wodrow, John Duncan n-a omis să amintească de rolul critic jucat de acesta în determinarea Bisericii Scoției să treacă la acțiune.¹⁰⁴ Similar, William Wingate afirma că Misiunea pentru evrei a Bisericii Scoției își are originea „în cel mai special și frumos specimen al harului divin pe care l-am cunoscut, Robert Wodrow din Glasgow.”¹⁰⁵

Interesant este modul în care Bonar a reflectat la procesul includerii sale în această echipă. Duminică, 17 februarie 1839, el nota în jurnal că a fost tulburat de aflarea unei propuneri făcute la Edinburgh, privind trimiterea sa împreună cu M'Cheyne, vreme de șase luni în Europa și la Ierusalim, pentru a cerceta situația comunităților de evrei. Trei zile mai târziu a predicat la Kelso, înlocuindu-l pe fratele său Horace. Tot acolo le-a vorbit copiilor de la Școala Duminicală despre evrei. Lucru care i-a reamintit de propunerea recentă, devenind ceva mai liniștit cu privire la aceasta. „M-am gândit că *mîna Domnului era peste mine*. Sînt gata acum să mă rog ca, dacă această misiune propusă va aduce un rezultat, oricare ar fi acesta, să pot fi trimis.” Sîmbătă 2 martie a putut să se roage mai puternic pentru înviiorarea membrilor bisericii sale, dar și pentru problema evreilor. „Posibilitatea de a merge curînd vreme de șase luni pentru această cauză e acceptată în pace de mintea mea, avînd sentimentul solemn că trebuie să lucrez atunci cînd am oportunitatea.” Doar șase zile mai târziu, vineri, 8 martie, el a primit confirmarea că a fost numit, împreună cu M'Cheyne, Wodrow și Black, pentru a merge în această expediție. Jurnalul său arăta o schimbare clară de atitudine: „Voi dedica toată noaptea aceasta ca să mă rog pentru această cauză, pentru succesul ei și pentru contribuția mea.” A doua zi, primind scrisoarea din partea Comitetului prin care era solicitat oficial să plece cu ceilalți, Bonar scria în jurnal: „Este o chestiune foarte solemnă pentru mine”.¹⁰⁶

¹⁰³ *Proceedings of the General Assembly of the Free Church of Scotland held at Glasgow, October 17, 1843* (Glasgow: William Collins, 1843), 106-107.

¹⁰⁴ John Duncan, „Assembly Address”, in *Rich Gleanings from Rabbi Duncan*, ed. John Sinclair (London: Chas. J. Thynne & Jarvis, Ltd., 1925), 371.

¹⁰⁵ Gavin Carlyle, *Life and Work of Rev. William Wingate: Missionary to the Jews* (London: R. L. Alan, 1900), 7.

¹⁰⁶ Andrew A. Bonar, *Diary and Letters*, ed. Marjorie Bonar (London: Hodder and Stoughton, 1894), 79-81.

III. MISSION OF INQUIRY

Plecarea spre Levant

Cei patru delegați au plecat spre Egipt, avînd cu ei o scrisoare din partea Ministrului de Externe britanic, Henry John Temple, Lord Palmerston (1784-1865), care solicita tuturor ambasadurilor și consulilor britanici de pe traseu să le acorde asistență. În plus aveau o împuternicire formală din partea moderatorului Adunării Generale a Bisericii Scoției, precum și diverse scrisori de recomandare de la diverși aristocrați și nobili, ori de la unele persoane influente, pe care urmau a le folosi pe traseu.¹ La plecarea de acasă, Bonar fiind pe atunci parohul unei biserici de țară, cu enoriași de condiție simplă, a fost confruntat cu felurite perspective bizare ale acestora. O femeie în vîrstă se întrebă cum o să ajungă pastorul lor la Ierusalim. Cînd i s-a spus că va merge în Egipt și de acolo în Palestina, bătrîna și-a ridicat mîinile cu disperare, spunînd: „Ah, asta înseamnă că n-o să-l mai vedem 40 de ani...” [!]² Au pornit la drum din Londra, pe 11 aprilie 1839, traseul lor trecînd succesiv prin Dover și Boulogne, spre Paris, unde au ajuns duminică 14 aprilie. Capitala Franței i-a produs o impresie negativă lui M'Cheyne, acesta scriind mamei sale:

Iată, săracul Paris, nu cunoaște Sabatul! [nu respectă duminica – n.n.] N-am știut încă ce înseamnă cu adevărat călcarea Sabatului, pînă ce n-am ajuns la Paris. Cu greu găsești un magazin care să fie închis. Plăcerea pare a fi cuvîntul la ordinea zilei. Fiecare minte care gîndește corect trebuie să fie rănită profund la priveliștea unei asemenea Sodome. [...] Un lucru care m-a șocat foarte mult în Franța este acela că doamnele nu poartă bonete pe stradă, ci umblă de parcă ar fi în interior.³

¹ Keith, „Origin of the Mission to the Jews at Pesth”, 104. Ross, „The Legacy of John Duncan”, 151. Ross, „Time for Favour: Scottish Missions to the Jews, 1838–1852”, 41.

² Bonar, *Diary and Letters*, 82.

³ Robert Murray M'Cheyne, *Familiar letters by the Rev. Robert Murray M'Cheyne*. Edited by his Father. (New York: Robert Carter, 1848), 25. Andrew A. Bonar

Reacția scoțienilor față de ignorarea zilei de odihnă de către parizieni este explicabilă. Scoțienii echivalau Sabatul vetero-testamentar cu duminica, rînduială care a fost stabilită atît prin lege, de către Parlament, cît și de Biserică, prin hotărîrea Adunării Generale a Bisericii Scoției. Călcarea, desacralizarea Sabatului, era considerată a fi un viciu grav. În secolul al XIX-lea, cînd s-a pus problema ca trenul să circule duminica, evanghelicii au protestat vehement. Pe 18 decembrie 1841, M'Cheyne a ținut o predică intitulată *I love the Lord's Day* [*Eu iubesc ziua Domnului*] în care-i acuza dur pe directorii căilor ferate din Glasgow și Edinburgh:

Sînteți niște tîlhari. Îl jefuiți pe Dumnezeu de ziua Lui sfîntă. Sînteți uci-gași. Ucideți sufletele slujitorilor voștri. [...] Păcătuiți împotriva luminii. [...] Sînteți trădători ai țării voastre. [...] Nu a fost călcarea Sabatului pricina pentru care Dumnezeu l-a respins pe Israel? Și voi aduceți acum același blestem în Scoția. Comiteți un suicid moral, proclamînd lumii că nu sînteți oamenii lui Dumnezeu, grăbindu-vă sufletele să primească osînda călcătorilor de Sabat.⁴

Pe 16 aprilie au părăsit capitala Franței, înnoptînd la Troyes. „Ororile unui *breakfast* franțuzesc sînt de nedescris. Începe cu supă, continuă cu alte feluri și salate fără vreun nume, iar vinul spală din belșug totul.” Următoarea oprire a fost la Dijon, unde M'Cheyne ironiza aranjamentul dormitoarelor, afirmînd că francezii „sînt ignoranți cu privire la plăcerea de a avea un lavoar mare, să te poți spăla. În locul acestuia au ceva ca o farfurie mică, cum este cea de colț, dintr-un set pentru cină.” Drumul i-a condus spre Lyon, de unde au luat un vapor pe Ron, care i-a dus la Avignon și, de acolo, au plecat spre Marsilia. Fiindcă vaporul pe care doreau să-l ia spre Malta plecase deja, pe 23 aprilie s-au îmbarcat pe nava *Sully*, spre Genova. „Așa vedere glorioasă nu am mai văzut”, comenta M'Cheyne despre orașul italian. Și-au continuat drumul prin Livorno, unde au stat cîteva zile. „Papalitatea este în mod egal dușmanul protestantismului și al lui Israel.” Abia debarcați, li s-a cerut să se prezinte la Comisariatul de Poliție cu documentele și literatura pe care o aveau la ei. Întrucît lucrarea lui Keith, *Evidences of Prophecy*,

and Robert Murray M'Cheyne, *Narrative of a Mission of Inquiry to the Jews from the Church of Scotland in 1839* (Edinburgh: William Whyte & Co., 1842), 3-11.

⁴ James Gilfinnan, *The Sabbath Viewed in the Light of Reason, Revelation and History* (Edinburgh: Andrew Elliot, 1863), 158-160. Bonar, *Memoir and Remains of the Rev. Robert Murray...*, 547-554.

conținea interpretări opuse doctrinelor catolice, au fost confiscate toate exemplarele, fiindu-le dată tuturor interdicție permanentă de intrare în Toscana. Plecând de acolo pe 3 mai, misionarii au ocolit Sicilia și s-au îndreptat spre Malta, unde au debarcat pe 5 mai în La Valletta. După un popas de două nopți au plecat spre Alexandria, unde au ajuns pe 13 mai. Pretutindenii unde au oprit pe drum, după o vizită la consulul britanic, îi căutau pe pastorul protestant, dacă era cazul, precum și pe evreii din loc, cărora le dădeau literatură, inițiind cu ei discuții evanghelistice.⁵

Ajunși în Egipt au aflat de la Consulatul britanic că o epidemie de ciumă bubonică tocmai izbucnise în Alexandria, cu puțin înainte de sosirea lor. Pentru a evita o carantină îndelungată, care i-ar fi așteptat în orice port dacă plecau pe calea apei, consulul i-a sfătuit să străbată cu o caravană deșertul Sinai, îndrep-

tându-se spre Palestina. După ce s-au aprovizionat cu tot ce le trebuia din bazar, au pornit la drum. Prima parte au parcurs-o călare pe măgari, înnopțind în corturi. Ideea de a traversa deșertul Sinai i-a dat palpitații lui M'Cheyne. Plin de candoare, înainte de a porni la drum i-a scris mamei sale: „Patul meu pentru deșert va servi bine drept covor acasă. Am găsit și niște perne frumoase, de care Iacov n-a avut parte când a dormit la Betel. Poate Domnul ni se va descoperi și nouă, așa cum i s-a arătat lui.” Apoi i-a împărțit

Guvernatorul din Damietta (M'Cheyne)

șit cu totul alte informații: „Evreii care sînt serioși se așteaptă ca Mesia să vină curînd. Există o impresie inexplicabilă că El va veni curînd. Cîteva mii de evrei din Polonia i-au cerut împăratului să-i lase să plece în Canaan pentru doi ani. Dacă Mesia nu vine în acest interval, au pro-

⁵ Bonar and M'Cheyne, 12-62. M'Cheyne, 27-80.

mis că vor deveni creștini. Toate aceste lucruri arată că oasele uscate n-au odihną. Cei patru misionari au plecat din Alexandria pe 16 mai. Pentru ei și bagajele lor au fost necesari șaptesprezece măgari, „precum fiii lui Iacov când au cărat cereale din Egipt”, după cum comenta M'Cheyne. Viteza de croazieră era de cinci mile pe oră. Fiecare măgăruș era însoțit de către un arab, angajat special pentru acest lucru. În plus, au angajat doi slujitori pentru uzul lor, Ibrahim și Ahmet. Aceștia erau experți în traversarea deșertului. Fiecare dintre ei a fost plătit cu câte 36 de dolari. Pe 23 mai au ajuns la San [azi Tanis / Țoan – cf. Biblia VDC], una dintre vechile capitale ale Egiptului antic. Acesta e considerat a fi locul unde Iosif a fost vîndut ca sclav și unde Moise a făcut minunile înaintea lui Faraon. De aici, mijlocul de transport a devenit cămila, opt la număr. Viteza de croazieră a scăzut la trei mile pe oră, însoțitorii lor fiind niște beduini. Pe 25 mai a avut loc un accident semnificativ. Black a adormit pe cămilă și, în marele balans făcut de animal în mers, a fost practic aruncat peste bord. S-a ales cu o zdruncinătură foarte serioasă, cu toate că a scăpat fără oase rupte. Pe 31 mai au trecut frontiera. Ideea că se aflau deja în Țara Sfîntă le-a produs o foarte mare încîntare, a cărei doză creștea gradual cu fiecare loc biblic pe care-l parcurgeau.⁶

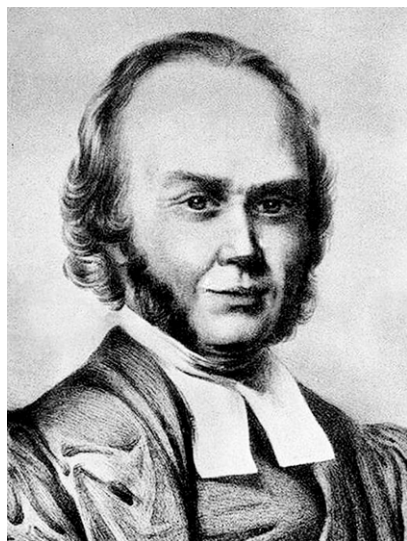
La Ierusalim au ajuns pe 7 iunie. Arzînd de nerăbdare, înainte de a se zări orașul, M'Cheyne a coborît de pe cămila cu viteză prea lentă, fugind să prindă primul imaginea „celui mai minunat loc din întreaga lume, unde Isus a trăit, a umblat, s-a rugat, a murit și va reveni”. Aici au mers la proaspăt înființatul Consulat britanic,⁷ unde consulul William Tanner Young, venit la post de doar două luni, era el însuși membru al Comitetului LSPCJ. Consulatul britanic a fost primul consulat străin înființat în Ierusalim. La înființarea sa, Lordul Shaftesbury a solicitat ca acesta să acorde asistență nu doar cetățenilor britanici, ci și comunității evreiești. El a intervenit la Lordul Palmerston care a trimis instrucțiuni în această direcție. Ajungînd la Ierusalim, Young a realizat imediat semnificația gestului: „Orice sat izolat din Europa care include un rezident

⁶ Bonar and M'Cheyne, 63-167. M'Cheyne, 80-95.

⁷ Deși misionarii vorbesc de consulat și consul, de fapt a fost viceconsulat la înființare, abia în 1841 fiind transformat în consulat. Vezi: Isaiah Friedman, „Lord Palmerston and the Protection of Jews in Palestine, 1839-1851”, *Jewish Social Studies*, XXX, No. 1 (January 1968): 23-41. Mark Tennenbaum, „The British Consulate in Jerusalem, 1838-1890”, *Cathedra*, 5 (September 1978): 83-108.

evreu va auzi vestea că Marea Britanie a fost prima dintre națiuni care s-a arătat a fi prietenă copiilor lui Israel”. De la Young au aflat că numărul evreilor din Palestina era mult mai mic decât cel pe care-l anticipaseră. În total se aflau aproximativ 9 690 de evrei, iar comunitatea acestora din Ierusalim era alcătuită în majoritate de oameni foarte săraci.

La Consulat, cei patru misionari s-au înfilnit cu John Nicolayson (1803-1856), liderul Misiunii LSPCJ din Ierusalim.⁸ Pe numele său

John Nicolayson

real Hans Nicolajsen, acesta era un misionar danez care fusese recrutat de LSPCJ. El a fost primul misionar protestant trimis în Palestina, care a reușit să se stabilească aici pe termen lung. Cei câțiva care încercaseră anterior au abandonat sau au murit în primii doi ani. Simțind o reală chemare pentru a sluji ca misionar, între 1821-1823 Nicolayson a studiat la Berliner Missionschule, condusă de Johannes Jänicke. Aici a fost recrutat de către LSPCJ, fiind trimis să studieze suplimentar la colegiul organizației, situat atunci la Stansted Park, lângă Portsmouth. Pe 25 august 1825 a

părăsit Londra, îmbarcându-se spre Beirut. La Ierusalim, Nicolayson a dus o activitate misionară prodigioasă, coordonând lucrarea pe o zonă foarte vastă, incluzând Beirut și Smirna. A fost primul protestant care a primit oficial rezidența la Ierusalim, în 1831. Aflat la Beirut câteva luni între 1836/1837, Nicolayson a călătorit la Smirna, unde l-a cunoscut pe un evreu bucureștean, Simeon Rosenthal (d. 1882), care căuta pe cineva să-l învețe despre Isus. În primii ani după 1830, Simeon avusese parte de o trezire spirituală când a citit Noul Testament și câteva tractate. Acestea i le dăruise un alt evreu, pe motiv că nu le putea înțelege. Lecturându-le, a devenit convins de adevărul celor citite, însă

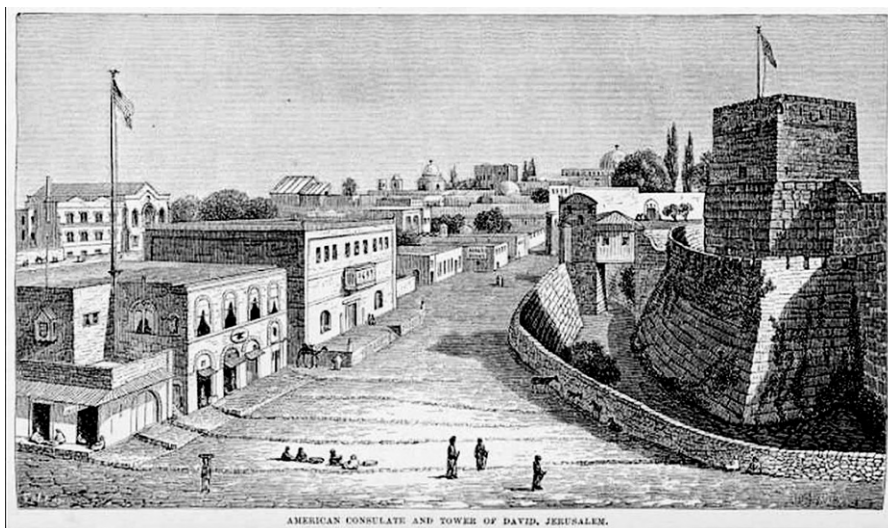
⁸ M'Cheyne, 95-100. Bonar and M'Cheyne, 167-170. Albert Montefiore Hyamson, *The British Consulate in Jerusalem in Relation to the Jews of Palestine, 1838-1914*, Vol. I (London: Pub. for the Society by E. Goldston, 1939), xxxiii; 2.

avea multe întrebări fără răspuns. Un evreu creștin aflat în trecere prin București l-a sfătuit să meargă la Constantinopol, informându-l că acolo se aflau misionari special pentru evrei, care puteau să se ocupe de el. Simeon i-a urmat sfatul, dar nu i-a găsit pe acei misionari. Atunci a plecat la Smirna, unde s-a înfîlnit cu Eliezer, un alt evreu aflat exact în situația sa. În acest timp a aflat că în oraș se afla în trecere un misionar din Ierusalim, nimeni altul decît Nicolayson.

Întîlnirea celor doi a fost providențială, Nicolayson oferindu-i toate răspunsurile pe care le aștepta. Mai mult, misionarul l-a luat cu sine la Ierusalim, unde i-a dat și o slujbă temporară, de servitor. Astfel Simeon a putut rămîne cîțiva ani la Ierusalim, fiind catehizat. În cele din urmă, soția sa care inițial refuzase să-l urmeze, opunîndu-se cu vehemență convertirii sale, a fost convinsă să vină la Ierusalim. Aici, prin intermediul unui alt misionar, G. W. Pieritz, s-a convertit și ea. În final, cei doi soți împreună cu fiul și fiica lor au fost botezați pe 14 aprilie 1839 de către Nicolayson. Din împotrivoare, soția lui Simeon a început a face ea însăși evanghelizare, vorbindu-le cu multă îndrăzneală femeilor evreice. Este semnificativ faptul că Rosenthal a fost primul evreu convertit de Nicolayson după treisprezece ani de activitate. La botez a primit un nou nume, anume Wildon Charles Simeon. El a fost primul evreu botezat în Palestina de vreo misiune protestantă, devenind la rîndul său misionar al LSPCJ.⁹ Nicolayson i-a primit foarte călduros pe cei patru, găzduindu-i într-una dintre casele organizației, aflată pe Muntele Sion. De la ferestrele care dădeau spre răsărit puteau vedea Moscheea lui Omar, dar și clădirea aflată în construcție¹⁰ a ceea ce va deveni Christ Church, prima biserică protestantă [anglicană] din Ierusalim.

⁹ Nicolayson a construit la Ierusalim Christ Church, prima biserică protestantă din Palestina, care a fost consacrată în 1849 și care este în uz și astăzi. Totodată a înființat un spital pentru evrei și a fost omul care a coordonat pentru mai bine de două decenii Misiunea din Ierusalim, cea mai mare lucrare a LSPCJ din afara Londrei. Decedat în Ierusalim la 53 de ani și înmormîntat în cimitirul protestant de pe Muntele Sion pe care tot el l-a înființat, Nicolayson a lăsat a se scrie pe piatra sa funerară inscripția: „Pentru 23 de ani un veghetor credincios pe zidurile Ierusalimului...” Perry, 21-75. Kai Kjær-Hansen, „John Nicolayson and the Beginning of the Jerusalem Mission in the 19th Century”, *LCJE Bulletin*, No. 72 (May 2003). „Jews’ Society”, *The Missionary Register for MDCCCXLIII* (London: L. and G. Seeley, 1843): 135-136.

¹⁰ Probabil era vorba de construirea unor anexe, întrucît aprobările de construire pentru biserică s-au obținut abia în vara anului 1840, cînd a fost așezată și fundația bisericii.

Stînga: consulatul american cu Christ Church în spate –
Dreapta: Turnul lui David (1857)

Un lucru care i-a intrigat pe misionari a fost chiar Muntele Sion. Mare parte din acesta era utilizat pentru agricultură. Au văzut cu ochii lor că, în mod literal, acesta era arat cu plugul, terenul fiind cultivat cu orz și conopidă. Din măreția orașului de altădată rămăseseră doar grămezi de pietre, exact cum profetise Mica:

De aceea, din pricina voastră, Sionul va fi arat ca un ogor, Ierusalimul va ajunge un morman de pietre, și muntele Templului o înălțime acoperită de păduri. [Mica 3:12–VDC]

Impresionați de împlinirea reală a profeției, n-au fost descurajați de priveliște, considerînd-o un semn pozitiv. Chiar au luat cîteva spice de orz cu ei să ducă acasă, ca semn al împlinirii profeției din Mica. Se gîndeau că, dacă Dumnezeu a împlinit literal această profeție a judecării, cu siguranță va împlini promisiunea Sa de a restaura poporul Israel. În altă ordine de idei, orașul, fiind lovit de o epidemie, se afla în carantină. Au folosit timpul pentru a face vizite, au trecut prin Grădina Ghețimani spre Muntele Măslinilor, unde s-au întîlnit cu Sir Moses Haim Montefiore (1784-1885), care-și pusese cortul acolo.

Montefiore s-a numărat printre cele mai faimoase personalități evreiești din Marea Britanie și din lume, din secolul al XIX-lea. Era fiul unei familii de evrei sefarzi din Londra, ai cărei ascendenți proveneau

Bancnotă israeliană de un Shekel din 1978, cu portretul lui Montefiore din Ancona și Livorno. A lucrat ca broker la Bursa din Londra, unde a reușit să acumuleze rapid o avere semnificativă, după care s-a retras din afaceri. Și-a dedicat viața evreilor, fiind un cunoscut filantrop și activist pe tărîm obștesc¹¹ și, de asemenea, a îndeplinit un timp și funcția de Șerif al Londrei. Era un partizan înfocat al colonizării Țării Sfinte cu evrei din Europa. Misionarii au profitat de ocazie, stînd de vorbă

¹¹ Montefiore a vizitat România, împreună cu Adolphe Crémieux, în anii 1866-1867 și a obținut promisiunea guvernului român, precum și cea a lui Carol I, că se va anula persecuția evreilor, dar această promisiune n-a fost respectată. Cînd Montefiore se afla la București, ziarul „Națiunea” a publicat pe 28 august 1867 un editorial furibund la adresa sa, solicitînd cititorilor semnarea unei petiții pentru expulzarea evreilor intrați în țară după 1848, precum și limitarea drastică a drepturilor celorlalți. Masa cu listele de semnat a fost plasată chiar sub ferestrele apartamentului din Hotelul Oteteleşanu unde era cazat Montefiore, iar miile de oameni adunați acolo s-au manifestat violent la adresa sa. A fost nevoie de sprijinul jandarmilor ca protestatarii să nu treacă la acte de violență. În acele zile, Napoleon al III-lea i-a telegrafiat personal lui Carol I: „Nu pot să nu vă informez cu privire la impactul avut asupra publicului de persecuțiile despre care se spune că au căzut victime evreii din Moldova. Nu-mi vine să cred că luminatul guvern al Înălțimii voastre autorizează măsuri atît de opuse umanității și civilizației.” Vezi: *Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore: comprising their life and work as recorded in their diaries from 1812 to 1883*, Vol. II, ed. Dr. L. Loewe (Chicago: Belford-Clarke Co., 1890), 195-211. *Dictionary of National Biography*, Vol. XXXVIII, ed. Sidney Lee (New York: Macmillan and Co., 1894), 278-280. Pentru telegrama lui Napoleon al III-lea, vezi: Kohler and Wolf, 2-3.

cu el pe 10 iunie, asigurându-l că „Biserica Scoției se va bucura de orice ameliorare ar putea aduce condiției deplorabile a poporului evreu”. Montefiore i-a primit foarte amabil, servindu-i cu prăjituri și vin. Au vizitat apoi Betleem, Hebron, Betania și alte locuri de interes. Peste tot au fost încântați, doar biserica Sf. Mormânt întristându-i pentru starea în care se afla. Fiindcă epidemia creștea în intensitate, au plecat cu cămilele și corturile, traversând Samaria prin Rama, Betel, Sihar [Nablus] și Muntele Carmel, la poalele căruia se află portul Haifa.¹² Aici au fost ținuți șapte zile în carantină, aceeași soartă având-o și Montefiore, care a sosit imediat după ei. Acesta a părut a fi surprins plăcut de reîntâlnirea cu misionarii. După ce și-a așezat cortul în apropiere, le-a trimis cadou un pepene roșu și două sticle de vin din Liban. „Probabil și-a pierdut mult din calitățile avute în vremea lui Osea,¹³ fiindcă nu e prea plăcut la gust” au notat Bonar și M'Cheyne, referindu-se la vin. De multe ori aristocratul evreu s-a plimbat pe plajă însoțit de Alexander Keith, cu care a purtat discuții îndelungi pe marginea împlinirii profețiilor veterotestamentare. Montefiore și-a notat în jurnalul său că aceste discuții erau interesante, întrucât și el se gândise anterior la unele chestiuni abordate cu acea ocazie, dar nu i-a permis niciodată lui Keith să aducă vorba despre Noul Testament. După ce au ieșit din carantină, misionarii s-au intersectat din nou cu el. Fiindcă Montefiore purta o pălărie nemțească, l-au abordat în limba germană, pe care acesta o cunoștea bine. Scoțienii i-au dat două tractate în germană și unul în ebraică, apoi i-au prezentat pe scurt Evanghelia, arătându-i nevoia sa de iertare, care poate veni doar prin Mesia, după care s-au despărțit.

De pe muntele Carmel, pe 27 iunie, M'Cheyne i-a scris o lungă scrisoare lui Candlish, descriind călătoria de la Alexandria și pînă acolo. A inclus datele culese despre evreii care locuiau în Palestina, precum și opinia sa privind calificările necesare pentru cei care ar fi trimiși ca misionari în zonă. Următoarea scrisoare, adresată aceluiași Candlish, a fost scrisă la Beirut, pe 3 iulie. Sfătuiți de vice-consulul britanic din Haifa, care i-a avertizat că drumul terestru spre Beirut era plin de tîlhari, misionarii au parcurs această porțiune pe mare, de-a lungul coastei. Au plecat pe 1 iulie cu o ambarcațiune mare, cu pînze, fără vreo

¹² M'Cheyne, 100-105. Bonar and M'Cheyne, 170-307.

¹³ „Iarăși vor locui la umbra lui, iarăși vor da viață grîului, vor înflori ca via și vor avea faima vinului din Liban.” [Osea 14:7 VDC]

cabină, avînd un echipaj format doar de un bărbat și un băiat. „O urmă umilă a navigatorilor fenicieni, atît de faimoși în vechime”. Spre seară au ajuns în dreptul orașului Tir. Fiindcă vîntul s-a oprit, au staționat cîteva ore bune. Noaptea a fost dificilă în barcă, căzînd rouă din belșug peste ei, „dar ne-am amintit cum Învățătorul a dormit chiar într-o barcă ca aceasta și nu ne-am plîns”. A doua zi au ajuns la destinație.¹⁴

La Beirut, Bonar și M'Cheyne au făcut cunoștință cu doi proze-liți evrei, unul dintre aceștia fiind George Wildon Pieritz (1809-1884), misionar al LSPCJ. „El pare a fi unul dintre lucrătorii cei mai luminați și plini de rîvnă în lucrarea cu evreii, iar succesele sale au fost considerabile”, nota despre acesta M'Cheyne. Pieritz era un fost rabin din Yarmouth care se convertise la creștinism. Născut la Klecko în Prusia, devenise deja rabin la vîrsta de 18 ani, fiind un bun cunoscător al limbii ebraice. La 25 de ani s-a convertit la creștinism, fiind botezat cu spri-jinul regelui Prusiei și al cunoscutului teolog german Johann August Wilhelm Neander (1789-1850). În 1837 a fost recrutat de LSPCJ ca misionar la Ierusalim, fiind asistentul lui John Nicolayson, calitate în care s-a dovedit a fi foarte capabil. În 1840 avea să părăsească Ierusalimul, dar viața i-a rezervat un parcurs¹⁵ semnificativ. Pieritz le-a împărtășit

¹⁴ Sir Moses Montefiore, *Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore: a facsimile of the 1890 edition*, ed. Louis Loewe (London: Jewish Historical Society of England, 1983), 190. M'Cheyne, 106-122. Bonar and M'Cheyne, 307-320.

¹⁵ În martie 1840 a fost detașat patru luni la Damasc și Alexandria, pentru a investiga o situație celebră, în care un grup de evrei erau acuzați de uciderea unui călugăr capucin, Padre Tomaso. Relatările sale de la fața locului au cunoscut o largă circulație, fiind publicate inclusiv de „Times”, iar raportul întocmit este citat și azi în literatura de specialitate [The Damascus Affair]. Avînd un conflict cu Nicolayson, în toamna anului 1840 a părăsit Ierusalimul, fiind trimis în 1841 ca misionar la București de LSPCJ. Conflictul de la Ierusalim se pare că l-a ajuns din urmă și, după doar trei luni petrecute la București, a întrerupt legăturile cu LSPCJ. S-a întors în Anglia unde a studiat teologia la Cambridge, fiind hirononisit pastor anglican în 1847. La scurt timp a plecat ca misionar în India, de unde s-a întors în 1851 pentru a preda la Cambridge pînă în 1865. Apoi a fost cinci ani pastor la Hardwicke, reîntorcîndu-se la catedră în 1870 ca profesor de ebraică la Cowley St. John, Oxford. În 1873 a publicat cartea *The Gospels from the Rabbinical Point of View*. Vezi: Rev. W. T. Gidney, *The History of the London Society for Promoting Christianity amongst the Jews from 1809 to 1909* (London: Palestine House, 1909), 179-181; 229; 254-256. „Jews Society, Bucharest – 1841 – G. W. Pieritz”, *Missionary Register for MDCCCXLII* (London: L. and G. Seeley, 1842): 131. „Pieritz Family”, *Ss Mary & John Churchyard*, accesat 28 decem-

din experiența sa, făcându-le recoman-dări pentru cele mai bune locuri unde puteau fi stabilite Misiuni. Palestina avea atunci doar comunități de evrei ultraortodocși, care opuneau o mare rezistență eforturilor evanghelistice. El le-a recomandat Europa, indicînd mai întîi Marele Ducat de Posen [Poznań], apoi Moldova și Valahia: „unde este un teren deosebit, neîncercat încă. Ieftinătatea vieții de acolo este extraordinară, astfel că evreii interesați de credință și cei convertiți își pot cîștiga singuri pîinea, independent de comunitatea lor. Limba vorbită de ei este idiș [Judeo-Polish and Judeo-German].”

Cel de-al doilea prozelit pe care l-au cunoscut era Erasmus Scott Calman (1796-1890), un evreu originar din Bauska, Rusia [azi în Letonia], vorbitor de germană, poloneză, idiș, arabă, rusă și ebraică. Acestuia i-au propus, după ce i-a însoțit în drumurile lor prin Țara Sfîntă, să îi însoțească în călătoria lor prin Europa, oferindu-se să-i plătească toate cheltuielile, inclusiv cele de întoarcere.¹⁶ Calman se refugiase în Anglia, din cauza oprimării evreilor în Rusia. Aici l-a cunoscut pe pastorul A. J. (Sandy) Scott, fostul asistent al lui Edward Irving. Scott l-a botezat în ianuarie 1831, după care l-a luat să locuiască împreună cu el, mentorîndu-l. În 1832, Calman a plecat să deschidă o școală pentru evrei la Bagdad, alături de Anthony Norris Groves (1795-1853). N-a putut ajunge la destinație, fiindcă trebuia să

Pagină din carnetul de notițe
al lui M'Cheyne aflat la
New College Library

brie 2016, http://www.ssmjchurchyard.org.uk/pieritz_family.php. Jonathan Frankel, *The Damascus Affair: 'Ritual Murder', Politics, and the Jews in 1840* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 268. Alan Dundes, *The Blood Libel Legend: A Casebook in Anti-Semitic Folklore* (Madison: The University of Wisconsin Press, 1991), 119-123. „Extract of Letters from Mr. Pieritz, a Christian Missionary Living at Jerusalem, to the Jews in Alexandria”, *Times*, London, (July 6, 1840). „Jews Society, Bucharest – 1841.” *Missionary Register for MDCCCXLIII* (London: L. and G. Seeley, 1843): 133.

¹⁶ M'Cheyne, 122-123; 126; 154. Bonar and M'Cheyne, 320-333.

treacă prin zone de conflict. Din acest motiv s-a întâlnit cu Nicolayson la Beirut, stabilindu-se cu acesta pentru o vreme la Ierusalim. Ulterior a reușit să plece la Bagdad. Pînă la urmă, proiectul școlii a căzut din cauza circumstanțelor total nefavorabile. Din acest motiv, în octombrie 1834 Calman a revenit la Ierusalim pentru a-l asista pe Nicolayson. S-a implicat sistematic nu doar la Ierusalim, ci și la Beirut și Bagdad. Spirit luminat și cu o educație aleasă, în urma unui cutremur distrugător din Galileea, produs pe 1 ianuarie 1837, el a trimis un amplu reportaj în Anglia, bine documentat, cu o sumedenie de explicații, care a fost publicat și citat de nenumărate ori.¹⁷

Divizarea echipei la Beirut

Fiindcă Black căzuse în total de trei ori de pe cămilă, căzături care l-au zdruncinat serios la cei cincizeci de ani ai săi, situație la care s-au adunat oboseala și căldura excesivă, rigurile călătoriei nefiind deloc ușoare, cei patru misionari și-au schimbat planurile. Se dorea neapărat vizitarea Galileii, întrucît aveau informații despre existența a două comunități destul de numeroase de evrei la Tiberias și Safed. Black le-a împărtășit celorlalți că nu se simte în stare să continue călare drumul spre și prin Galilea și înapoi. După ce au discutat toate posibilitățile și

¹⁷ După ce i-a însoțit pe misionarii scoțieni în drumul lor prin Europa, în 1840, Calman a publicat o carte intitulată *Some of the Errors of Modern Judaism contrasted with the Word of God*. Tot în 1840 i-a adresat o scrisoare Lordului Ashley, susținînd că era nevoie și totodată era posibilă relocarea evreilor europeni și așezarea lor în Palestina. În 1843, Calman a devenit asistentul lui Ferdinand Christian Ewald (1802-1874), directorul nou-înființatului Hebrew College din Ierusalim, instituția de pregătire a misionarilor LSPCJ. În 1858 s-a retras la Londra, unde a moștenit de la un prieten o avere considerabilă, care i-a dat posibilitatea de a se implica în ajutorarea evreilor creștini. La moartea sa, în 1890, el a lăsat o avere de valoare semnificativă, pentru o fundație care să se ocupe de același lucru. Vezi: Perry, 25-27; 67. Elliot Horowitz, „Straying from the Fold?”, *Jewish Review of Books*, Fall 2017, <https://jewishreviewofbooks.com/articles/2784/straying-from-the-fold/>. *Missionary Herald*, XXXII (July 1836): 251-254. *A Gazetteer of the Old and New Testaments: To which is Added the Natural History of the Bible*, Vol. II (Edinburgh: The Edinburgh Printing and Publishing Company, 1838), 462-464. Hyamson, Vol. II, lxxviii-lxxxiii.

s-au rugat împreună, au luat decizia ca cei doi membri mai în vârstă ai echipei, respectiv Black și Keith, să plece pe calea apei spre casă, pentru a evita agravarea situației. Planul lor era să ia vaporul de la Beirut spre Smirna, apoi Constantinopol, după care, pe Marea Neagră, respectiv pe Dunăre, să se îndrepte spre Pesta și Viena. Pe drum, acolo unde era cu putință, urmau a face investigații pentru a vedea totuși dacă nu există vreo șansă pentru stabilirea unei Misiuni, inclusiv în Ungaria și Austria, deși la plecare stabiliseră că Imperiul Habsburgic iese hotărît din discuție pentru evanghelizarea evreilor, din cauza atitudinii extrem de severe a autorităților catolice față de protestanți. Din Viena urmau să plece spre Olanda, utilizînd în mare parte vaporul pe Rin, după care, prin Londra, urmau a se întoarce acasă. Aparent, pierderea celor mai experimentați doi membri ai echipei, cînd nu se încheiase decît cel mult un sfert din călătorie, era o pagubă imensă, care ridica semne de întrebare dacă aceasta va putea fi finalizată. Ulterior, s-a considerat că cel mai mare merit al lui Black a fost acela că a căzut de pe cămilă [!], întrucît schimbarea de plan a adus rezultate cu totul neașteptate. Motiv pentru care Black a fost tachinat adesea pentru mulți ani de atunci înainte. În realitate, Comitetul de Misiune a văzut în această cădere și în consecințele ei un semn plin de har al Providenței. Divizarea echipei s-a produs pe 7 iulie, cînd Black și Keith s-au îmbarcat din Beirut spre Smirna. Mai tinerii M'Cheyne și Bonar au revenit la planul inițial.¹⁸

Folosind ponei, împreună cu Calman și cu doi slujitori arabi, au pornit din Beirut pe 8 iulie, prin Liban spre Sidon, Tir, Cana și Safed, unde cu ceva vreme în urmă însoțitorii lui Montefiore îi avertizaseră pe evrei că scoțienii erau determinați să-i convertească la creștinism! Și-au continuat drumul prin Ghenizaret, Capernaum și Tiberias, unde s-au urcat pe Muntele Tabor, deși în zonă se aflau bande de jefuitori din rîndul beduinilor. În fiecare loc și-au notat cu grijă situația, numărul și caracteristicile particulare ale comunităților de evrei. După ce au trecut prin Nain s-au îndreptat iar spre Tir și Sidon, mergînd înapoi la Beirut, unde au ajuns pe 20 iulie. În toate localitățile vizitate au interacționat cu evreii, atît cît a fost posibil. Întrucît următorul vapor pleca spre Smirna după o săptămînă, au folosit prilejul pentru a se odihni și rela-

¹⁸ M'Cheyne, 123-124. Bonar and M'Cheyne, 334-335.

xa. Printre altele, i-au făcut o scurtă vizită lui Montefiore, cu care s-au intersectat pentru a patra oară. Acesta aștepta un vapor către Egipt.¹⁹

În altă ordine de idei, cei doi au profitat de acest timp liber pentru a face o primă evaluare a celor constatate în Palestina și, în ciuda sfaturilor bune pe care li le dăduse Pieritz, au concluzionat că „Țara Sfântă prezintă nu doar cel mai atractiv, ci și cel mai important câmp de operațiuni misionare printre evrei”. Concluzia lor era bazată pe cinci argumente majore: (1) evreii din Palestina erau săraci, oprimați și vulnerabili, dar sensibili față de cei care le arătau bunătate; (2) deși evreii de aici erau ultraortodocși, credința lor că Biblia este Cuvântul lui Dumnezeu și faptul că îl așteptau pe Mesia furniza un teren comun pentru interacțiune; (3) fiindcă Ierusalimul și Palestina constituiau centrul întregii lumi evreiești, orice se întâmpla aici era raportat pînă în cel mai îndepărtat loc din diaspora; (4) confruntată cu antisemitismul creștinilor din alte denominațiuni și cu ostilitatea mahomedanilor, comunitatea evreiască locală îi privea pe britanici cu prietenie; (5) lucrarea făcută în Țara Sfântă urma să primească un sprijin puternic din partea publicului creștin, al cărui interes era maxim față de aceste ținuturi. Întrucît la Ierusalim LSPCJ avea o Misiune activă, Bonar și M'Cheyne considerau că Safed era un loc cît se poate de potrivit pentru Misiunea pentru evrei a Bisericii Scoției. Era situat la doar șase ore de drum de Tiberiada, precum și la cîteva zile distanță de Tir, Sidon, Haifa, Beirut și Damasc, localități care aveau fiecare o comunitate evreiască semnificativă. Fără doar și poate, decizia lor luată în ciuda sfaturilor pragmatice pe care le primiseră de la un bun cunoscător al țării și al oamenilor era una mai mult de natură afectivă, produsă de multitudinea sentimentelor trezite pe parcursul cutreierării Țării Sfinte:

Dacă Biserica Scoției ar fi privilegiată să fondeze o Misiune în Safed, ce onoare ar fi să pășești chiar pe urmele pașilor Mîntuitorului, unde sînt acele stînci care provocau ecoul lacrimilor și plînsului Său puternic; și dealurile unde El a spus „Fericiți făcătorii de pace”, răsunînd cu plînsul rugăciunii pline de credință și cu proclamarea Evangheliei păcii! Și dacă Dumnezeu va voi să binecuvinteze eforturile noastre, nu vor primi cuvintele profetului o a doua împlinire? „Țara lui Zabulon și țara

¹⁹ Bonar and M'Cheyne, 338-428. M'Cheyne, 124-178. Bonar, *Memoir and Remains of the Rev. Robert Murray M'Cheyne*, 105-107.

lui Neftali, drumul spre mare, dincolo de Iordan, Galileea neamurilor: poporul care stătea în întuneric a văzut o mare lumină, iar peste cei ce locuiau în ținutul și în umbra morții a răsărit lumina.” [Ev. după Matei 4:15-16 EDCR]²⁰

Nu ne îndoim că cei doi misionari și-au dat toată silința să facă o investigație serioasă, pe baza căreia să tragă concluzii de valoare. Poate că tinerețea lor, poate că lipsa experienței pe câmpul de misiune, poate impetuozitatea dată de emoțiile venirii în contact cu tărîmurile biblice, poate și faptul că n-au stat în niciun loc prea mult ca să cunoască în profunzime situația, posibil una sau toate acestea la un loc au generat o asemenea concluzie. Cu cincisprezece ani mai devreme, un tînăr pastor britanic dăduse un raport cu totul diferit despre misiunea în Țara Sfîntă.

Este vorba despre Rev. William Bucknor Lewis (1801-1870), un irlandez născut la Limerick²¹ într-o familie cu tradiție, atît tatăl său, cît și bunicul său, ambii avînd numele de William Lewis, fiind pastori.²² Tînărul Lewis era absolvent al Trinity College din Dublin.²³ La scurt timp după finalizarea studiilor, în decembrie 1822, a fost desemnat ca misionar al LSPCJ pentru a lucra în Levant, cu sarcina de a stabili o bază permanentă pentru misiune în Ierusalim.²⁴ A primit totodată sarcina de a-l însoți pe avocatul Lewis Way, unul dintre liderii proeminenți ai organizației, care dorea să vadă cu ochii săi cum stau lucrurile la fața locului, în Țara Sfîntă. După un sejur în sudul Franței și în Malta, unde cei doi au pus umărul la înființarea organizației Malta Jews' Society,²⁵ s-au îmbarcat spre Tir, ajungînd pe 21 mai 1823 la Sidon.²⁶ Din cauza sănătății sale, Lewis Way nu a mai ajuns la Ierusalim, plecînd înapoi spre casă pe 8 august 1823.²⁷ Pe 18 decembrie, William Bucknor Lewis

²⁰ Bonar and M'Cheyne, 429-432.

²¹ „William Bucknor Lewis tree”, *Levantine Heritage*, accesat 4 iunie 2017, <http://www.levantineheritage.com/wftree.htm>.

²² „Memoirs of Helen (Lewis) Lawrence”, *Levantine Heritage*, accesat 21 decembrie 2017, <http://www.levantineheritage.com/testi32.htm>.

²³ „Seminary and Missionaries”, *The Missionary Register for MDCCCXXIII* (London: Church Missionary Society, 1823): 531.

²⁴ *Jewish Expositor and the Friends of Israel*, VIII (1823): 101.

²⁵ *Jewish Expositor and the Friends of Israel*, VIII (1823): 307.

²⁶ *Jewish Expositor and the Friends of Israel*, IX (1824): 24; 41-53.

²⁷ *Jewish Expositor and the Friends of Israel*, IX (1824): 243.

a intrat în Ierusalim unde a găsit o comunitate de evrei împovărată de sărăcie și lipsită de orice protecție. Impresionat de starea acestora, a vorbit cu guvernatorul, atrăgându-i atenția asupra tratamentului injust primit de evrei. Totodată i-a luat apărarea lui Rabbi Mendel, care fusese găsit vinovat că a lăsat ușa de la intrare deschisă într-o noapte. Lewis a primit o scrisoare de mulțumire de la Rabbi Mendel și de la un alt rabin, în care aceștia îl rugau să-și folosească influența în Anglia, pentru a obține o îmbunătățire a situației evreilor din Ierusalim. În consecință, Lewis a lansat în premieră ideea deschiderii unui consulat britanic în Ierusalim. Cum adusesse cu sine o cantitate însemnată de Biblii, Psaltiri, Nou Testamente și Cărți Profetice, el a reușit să vîndă un număr destul de semnificativ evreilor, în total peste o mie două sute de exemplare.

A fost unul dintre primii protestanți care au distribuit Biblii în Țara Sfântă și primul care a distribuit o cantitate atât de importantă. După șase săptămîni petrecute la Ierusalim, Lewis a plecat la Hebron, pentru a face și acolo investigații complete.²⁸ Pe 28 mai 1824, de la Beirut a trimis acasă un raport exhaustiv, informînd despre comunitățile de evrei existente în Palestina, precum și despre cerințele pe care trebuiau să le îndeplinească eventualii misionari trimiși aici. Pentru îmbunătățirea activității, el a propus ca evreii să nu fie tratați ca un grup omogen, ci abordați separat după proveniența lor: sefarzi sau așkenazi. Recomandarea sa era ca LSPCJ să trimită misionari germani pentru a lucra cu așkenazi și britanici pentru a lucra cu sefarzii. Legat de posibile baze de misiune, Lewis recomanda stabilirea uneia la Ierusalim, care să acopere și Hebronul, iar cealaltă la Safed, care să acopere și Tiberias. În mod semnificativ, Lewis atrăgea atenția la final că misionarii nu trebuiau să se aștepte ca evreii locali să fie deschiși față de Evanghelie, nefiind indicat a sosi aici dacă nu erau pregătiți să moară ca martiri, să fugă oricînd din țară sau să găsească pe cineva care să-i poată apăra.²⁹ Pe 2 aprilie 1825 a sosit la Ierusalim ca misionar al LSPCJ un medic, anume George Edward Dalton, tot irlandez de origine.

La scurt timp după aceea, Dalton, Lewis și comunitatea de evrei au fost prinși în mijlocul unei revolte îndreptate contra Pașei din Damasc,

²⁸ *Missionary Herald*, XXI (February 1825): 33. *Jewish Expositor and the Friends of Israel*, IX (1824): 20; 380-382. *Jewish Expositor and the Friends of Israel*, X (1825): 15-16; 108-109; 341; 427.

²⁹ *Jewish Expositor and the Friends of Israel*, X (1825): 13-17

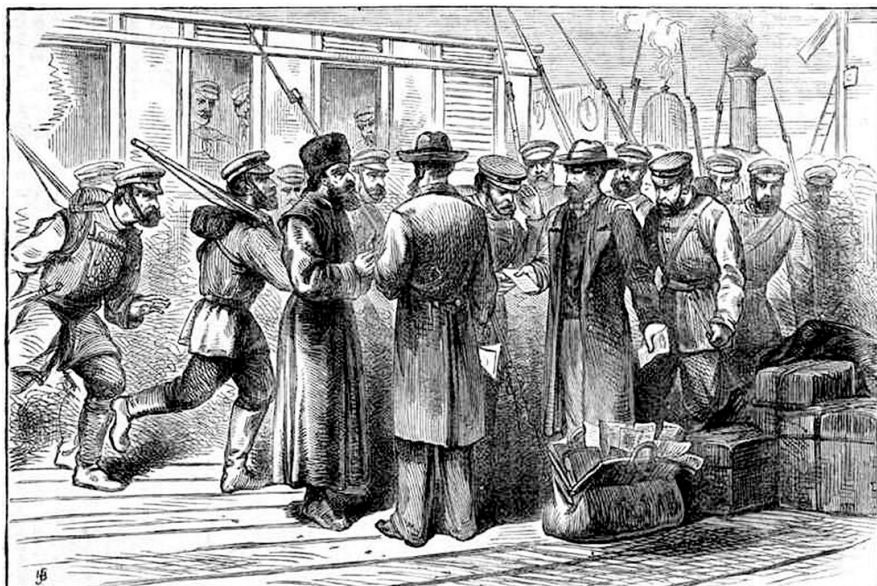
care fusese cauzată de o creștere majoră a taxelor. Cei doi misionari au intervenit pentru a calma situația. Lewis a obținut eliberarea unui rabin din închisoare, în timp ce Dalton s-a ocupat cu îngrijirea evreilor răniți. În acest context ei au început să aibă temeri cu privire la validitatea proiectului de a stabili o Misiune permanentă în Ierusalim. Dalton le scria șefilor săi că „misionarii trebuie să vină spre acest câmp pregătiți să aștepte cu răbdare și, când și când, să facă puțin aici, puțin acolo.” O rază de speranță era dată totuși de faptul că, de când îi ajutaseră pe evrei, din contactele avute cu rabinii a observat că aceștia manifestau o stimă deosebită pentru cetățenii britanici.³⁰ Se poate observa diferența majoră dintre raportul realist al lui Lewis, alcătuit după o ședere de șase săptămâni în Ierusalim, cât și după investigațiile făcute de el la Hebron, timp în care a putut analiza în profunzime situația existentă pe teren, comparativ cu concluziile pripite ale scoțienilor, trase doar după o scurtă vizită. Lewis nu a lăsat ca importanța simbolică a acelor locuri să-i influențeze percepția asupra stării reale de lucruri, dând un raport pragmatic și nu unul spiritualizat. Totodată, putem observa de unde a izvorât atitudinea de prietenie a evreilor din Ierusalim, față de cetățenii britanici.

La finele lunii mai 1825, William Bucknor Lewis a plecat spre Anglia pentru a se căsători. În locul său LSPCJ l-a trimis pe John Nicolayson. Traseul de întoarcere al lui Lewis a trecut prin Smirna, Constantinopol, București și Viena, ca să ajungă pe 23 decembrie la Londra.

Acest parcurs merită o paranteză aparte. În drumul său prin Țara Românească și Transilvania, el a adunat informații despre aceste locuri, despre situația evreilor locali, cât și despre posibilitățile existente pentru distribuirea Scripturii. Privind distribuția de Biblii, a stabilit câteva contacte importante, pe care i le-a trimis lui Henry D. Leeves (1790-1845), care fusese angajat de Societatea Biblică Britanică [BFBS] în 1821 ca agent principal pentru Levant, cu baza la Constantinopol.³¹ Printre contactele realizate de Lewis merită menționat pastorul luteran Johann Klockner din București, precum și librarul Wilhelm Heinrich Thierry (1787-1834) din Sibiu. Originar din Mühlhausen, Elveția,

³⁰ *Missionary Herald*, XXIII (February 1827): 35–36. *Jewish Expositor and the Friends of Israel*, XI (1826): 74–76; 135–138; 178; 183–186.

³¹ „Rev. H. D. Leeves's Letters. Constantinople, January 10, 1826”, 101. „Jews Society”, *The Missionary Register for MDCCCXXVI* (London: Church Missionary Society, 1826): 66.

Evrei într-o gară din Polonia, sec. al XIX-lea

Thierry a fost ofițer în armata franceză dar, fiind rănit, a fost decorat și trecut în rezervă. S-a căsătorit la Sibiu în 1816, unde a preluat cunoscuta tipografie a lui Martin von Hochmeister (1767-1837). Pe lângă aceasta, a deschis o editură cu filiale la Aiud, Tîrgu Mureș și Cluj, ocupîndu-se mai ales de editarea cărților științifice. Cărțile le difuza printr-o rețea de cîteva librării [saloane de lectură], care erau proprietatea sa, unul dintre acestea fiind la București. Thierry a fost poate cel mai de seamă comerciant de carte din Transilvania și Valahia, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, motiv pentru care Lewis l-a încurajat să contacteze BFBS pentru a i se trimite Biblii pe care să le comercializeze. Acesta a scris la Londra pe 9 noiembrie 1825, solicitînd Biblii în limba română. Fiindcă BFBS nu avea în stoc așa ceva, comitetul societății l-a autorizat să cumpere de pe piața locală o sută de Nou Testamente în limba română. Pe 25 februarie 1826, Thierry a răspuns că lucrul acela era imposibil, întrucît nu existau nicăieri de vînzare. Astfel s-a realizat la Londra cît de mare era lipsa de Biblii în teritoriile românești.

Thierry nu numai că deplîngea sărăcia și oprimarea la care erau supuși românii, atît cei transilvăneni, cît și cei din Principate, dar a transmis un mesaj șocant Londrei, că niciunul dintr-o mie nu posedă un Nou Testament sau o Biblie. La acest capitol, nici măcar clericii nu

stăteau mai bine, exceptând o mică parte a lor. În Sibiu, de pildă, doar directorul Seminarului Ortodox avea o Biblie, acesta asigurându-l că niciun laic nu deținea așa ceva. Absolvenții Seminarului învățau pe de rost un set de formule și rugăciuni, propagând „erori peste erori congregației”, din cauza lipsei accesului la Biblie. Thierry s-a oferit să riște tipărirea unei ediții a Bibliei în limba română, cu condiția ca BFBS să cumpere o parte din tiraj la prețul de producție, menționând că el renunța la avantajele comerciale. Pe 22 mai 1826, comitetul BFBS a decis să-i scrie lui Thierry pentru a afla dacă își asumă tipărirea Bibliei fără cărțile apocrife, precum și termenii în care urma să furnizeze Societății Biblice un număr de o mie sau mai multe exemplare. Din motive necunoscute, negocierile au fost abandonate și proiectul a căzut.

În ce-l privește pe pastorul Klockner al luteranilor germani din București, pe 10 ianuarie 1826, Leeves a solicitat Comitetului londonez să i se trimită cu prima ocazie cincizeci de NT și o sută de Biblii în limba germană, „Luther's version”, pe care intenționa să le trimită la București, menționând despre informațiile importante primite de la Lewis, privind Valahia și Moldova. Raportul anual al BFBS pe 1826 menționa că s-au luat măsuri pentru furnizarea de Scripturi pentru coloniștii germani din București, cât și pentru cei din Țara Românească și Moldova. Mai mult, Leeves menționa pe 25 aprilie 1826 că în ziua precedentă pusese pe un vapor cu destinația Galați o ladă cu Biblii și NT în germană, franceză și greacă, acestea avându-l ca destinatar pe pastorul luteran din București. El își exprima satisfacția că de acum încolo distribuirea de Biblii în cele două Principate urma să fie o sarcină mai ușoară. De la Adrianopole, Mr. Marcello îl înștiințase că va direcționa și el spre Principate o cantitate de Nou Testament în limba greacă. Așa a fost inițiată distribuirea Bibliilor de la BFBS în cele două Principate, procesul conducând la producerea în 1838 a Noului Testament românesc de la Smirna.³² După căsătorie, Lewis s-a

³² Vezi: Constant von Wurzbach, *Biographisches lexikon des kaiserthums Oesterreich*, Vol. 44 (Wien; Druckund Verlag, 1882): 231. E. D. Tappe, „Rumania and the Bible Society until the Crimean War”, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 46, No. 106 (Jan., 1968): 95-97. „Rev. H. D. Leeves's Letters. Constantinople, January 10, 1826”, *The Twenty-Second Report of the British and Foreign Bible Society* (London: Society's House, 1826), 101. „Twenty-Third Report: Constantinople”, *The Twenty-Third Report of the British and Foreign Bible Society* (London: Society's House, 1827), xlv. „The Rev. H. D. Leeves's

întors în Levant, dar nu ca misionar al LSPCJ, preferînd a lucra pe cont propriu.³³

Împreună cu Calman, pe 28 iulie 1839 Bonar și M'Cheyne s-au îmbarcat din Beirut pe vaporul austriac Schnell-Segler, mergînd prin Cipru spre Smirna, unde au ajuns pe 1 august. Pentru plătîndul M'Cheyne, drumul de la Beirut la Smirna a fost o corvoadă grea, suferind puternic de friguri și debarcînd mai mult mort decît viu, motiv pentru care a rămas la Smirna ca să se refacă. După o ședere de două săptămîni, ceilalți doi au plecat la Constantinopol pe 17 august cu vaporul austriac Stamboul, ca să facă și acolo cercetările necesare. Fără vreo altă opțiune, M'Cheyne a intrat într-o perioadă de repaus și tratament, fiind îngrijit inițial de un chirurg britanic de la bordul unei fregate acostate în port. Ulterior i-a fost recomandat un specialist local, doctorul grec Dracopoli, care l-a tratat într-un mod remarcabil, diagnosticul pus de el fiind febră pernicioasă. În mod surprinzător, M'Cheyne a fost găzduit chiar de către fostul misionar LSPCJ din Ierusalim, William Bucknor Lewis, care era acum capelanul comunității britanice din Smirna. Locuința acestuia era în imediata vecinătate a orașului, la Bouja. Atît Bonar și Calman, în primele două săptămîni, cît și M'Cheyne, au fost extrem de încîntați de ospitalitatea desăvîrșită a lui Lewis și a familiei sale. Odihna și tratamentul au avut efect, astfel că misionarul scoțian și-a revenit. Pe 24 august, M'Cheyne a plecat după ceilalți doi. Au făcut joncțiunea la Constantinopol două zile mai tîrziu. După doar cîteva ore s-au îmbarcat împreună pe Fernando Primo, vapor al cărui căpitan era un englez manierat și inteligent. Navigînd pe Marea Neagră, pe 28 august au intrat pe brațul Chilia. Un popas de jumătate de oră a fost făcut la Tulcea, după care s-au îndreptat spre Galați, unde au debarcat pe 29 august.³⁴

Letters. Constantinople, April 25, 1826", *The Twenty-Third Report of the British and Foreign Bible Society* (London: Society's House, 1827), 57-58.

³³ Kjør-Hansen, „John Nicolayson and the Beginning of the Jerusalem Mission in the 19th century.”

³⁴ Bonar and M'Cheyne, 433-493. M'Cheyne, 179-190. Bonar, *Memoir and Remains of the Rev. Robert Murray M'Cheyne*, 107-110.

Sosirea în Principate: Galați și Brăila

Dintre cele șapte luni cât a durat în total această misiune de investigație, exact trei săptămâni și jumătate au fost alocate Principatelor Române. În tot acest timp, misionarii au fost aproape permanent pe drumuri, exceptând carantina din prima săptămână. Ajunși la Galați nu li s-a permis să coboare în port, fiind transportați cu o ambarcațiune direct la stația de carantină,³⁵ plasată la două mile de oraș, într-o zonă mai ridicată. Acolo se afla o incintă mare construită din lemn, cu multe căsuțe tot din lemn, plasate la mijloc. Una dintre căsuțe le-a fost destinată ca loc de ședere pentru cele șapte zile. Există un contrast enorm între această carantină și cea de pe Muntele Carmel. Unicul peisaj era acela al dealurilor prăfuite care-i separau de Galați și cei „cinci munți” [ai Măcinului] de pe malul opus al Dunării. În prima seară au avut dificultăți în a-și procura mâncare, fiindcă nu le fusese atribuit un gardian care să-i servească. Iar patronul locantei din care se aprovizionau cei din carantină nu știa decât grecește și românește. Luați pe nepregătite de condițiile primitive, s-au trezit că n-aveau nimic din ce le-ar fi fost necesar, cu excepția covorașelor pe care dormeau, cumpărate de la Constantinopol. „Am descoperit acum beneficiile de a fi deja obișnuiți cu viața rudimentară a celor care locuiesc în corturi.” A doua zi de dimineață au primit vizita viceconsulului britanic, Charles Cunningham (d. 1860),³⁶ un scoțian originar din Edinburgh, care le-a procurat tot ce

³⁵ Carantina de la Galați a fost înființată în 1830, conform stipulațiilor Regulamentului Organic, portul fiind singurul prin care se făcea tranzit de mărfuri și persoane spre Moldova. Construcția carantinei și a cazarmii pentru detașamentul de pază s-a făcut pe moșia mănăstirii Mavromol de la Țiglina 39 (cartierul Țiglina I). Întrucât carantina a devenit necorespunzătoare în scurt timp, în anul 1840 s-a construit o nouă clădire pentru aceasta în apropierea orașului, lângă Bădălan. Transportul persoanelor de la vasele sosite la stația de carantină se făcea cu șase caiace cu vîsle. Uzîndu-se acestea, în 1841 poliția fluvială care deservea carantina a fost dotată cu o ambarcațiune mai potrivită. Vezi: Mircea Tîrziu, Simion Pădureanu, *Istoria construcțiilor și domeniilor militare* (București: Editura Militară, 1995), 69. *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”*, Vol. 21 (Iași: Editura Academiei RSR, 1984), 221.

³⁶ Fiul lui James și Marion (Wright) Cunningham, tatăl său fiind un brutar, proprietar al morii Bonnington Mills din Leith, suburbie a orașului Edinburgh. A studiat la Old High School și s-a implicat în afaceri la Smirna, unde se afla

aveau nevoie. A urmat fumigația temeinică atât a lor personală, cât și a hainelor și lucrurilor avute cu ei. Dintre toate, hainele au stat la fumigație vreme de 24 de ore. După aceasta au fost mutați într-un „apartament” mai confortabil, primind și un gardian care să răspundă de ei. Costandi era „un sărman rus”, foarte habotnic în privința respectării preceptelor ortodoxe.

Această schimbare în bine a situației le-a permis să se orienteze asupra regiunii în care au intrat, „vechea Dacie, cu râul Istru”. Cu tunici de in, chimire late din piele, încălțați cu opinci [sandale romane de piele], cu părul lung, nepieptănat, curgînd pe spate și purtînd pălării cu borul larg, negre, locuitorii sînt „descendenții barbarilor care atât de des au tulburat Imperiul Roman.” Pretutindeni se aflau turme numeroase de vite, păscînd pe pășuni nesfîrșite. Lungi șiruri de căruțe greoaie și șubrede, ale căror roți neunse scîrțiau prelung și strident, la care erau înhămați boi puternici, răbdători, sau cai mărunți, cîte patru sau chiar cîte opt împreună, întregeau peisajul. Ocazional, vapoarele care treceau pe Dunăre aduceau puțină varietate în cadru. Paza carantinei era asigurată de un soldat înarmat cu o muschetă, avînd ținută europeană. Între stația de carantină și oraș se aflau corturile primitive ale unei șatre de țigani, care erau implicați în munca grea a fabricării cărămizilor. Înainte de apusul soarelui, o ploaie torențială cu tunete puternice a împropătat atmosfera, fiind prima precipitație de acest fel de cînd plecaseră din Anglia. A doua zi era duminică, așa că s-au închinat împreună în camera lor, iar seara au discutat cu cîțiva evrei

în 1827. Nu este clar cînd a fost numit viceconsul britanic la Galați, existînd mai multe variante, cum ar fi 1 aprilie 1835, 7/19 septembrie 1836 sau 1 aprilie 1837, aceasta din urmă fiind data oficială din arhivele britanice. A avut un salariu de două sute de lire sterline anual, nefiind diplomat de carieră, motiv pentru care a desfășurat în paralel și activități comerciale. Și-a construit cîte o casă la Galați și Brăila, întrucît o scurtă vreme a reprezentat și interesele supușilor britanici din portul vecin. A fost avansat la rangul de consul în 1859 și a murit pe 16 noiembrie 1860, fiind îngropat în cimitirul devenit ulterior Parcul Libertății. Mormîntul a fost mutat, la dezafectarea cimitirului, găsindu-se și azi în Cimitirul „Eternitatea”. A rămas în istorie pentru rolul său privind înființarea Comisiei Europene a Dunării, fiind cel care a sugerat într-un raport diplomatic din 1850 înființarea acestui organism, cu mari beneficii pentru Principate și ulterior pentru România. Vezi: Tudose Tatu, „Părintele Comisiei Europene a Dunării, Charles Cunningham (I)”, *Boema*, Anul V, Nr. 8, august 2013, p. 36.

din Ierusalim, care intraseră în carantină. Seara, Costandi, bine făcut, dar foarte lent în orice treabă, obișnuia să aprindă un foc pe pardoseală, pentru a afuma încăperea contra țințarilor, după care le aducea apă ca să-și spele mâinile. Singurele plimbări pe afară erau limitate de împrejmuirea carantinei. Aceasta nu restrângea însă priveliștea fluviului, pe care îl contemplau adesea, urmărind bărcile pescarilor sau păsările sălbatice, admirând diferitele nuanțe ale apei și peștii care uneori îi plesneau suprafața.³⁷

Au primit și o a doua vizită a lui Cunningham, care de data aceasta a făcut aranjamentele necesare pentru plecarea lor din carantină, oferindu-le informațiile trebuincioase privitoare la Moldova. „O țară in-

Dans valah – 1837 (Raffet)

teresanță, dar mult rămasă în urmă din punctul de vedere al civilizației”. Galațiul nu avea decât de puțină vreme ceva asemănător unui han. Guvernul își apăsa cetățenii cu taxe grele. Fiecare proprietar de pământ beneficia de opt zile de muncă pe an de la țăranii de pe moșiile sale, precum și o zecime din tot ce aceștia produceau. Munca era totuși plătită bine. Un lucrător putea câștiga șase piaștri pe zi, iar cu un piastru cumpăra aproape un kilogram de carne. Țara era fertilă, fiind supranu-

³⁷ Bonar and M'Cheyne, 493-495.

mită „Peru al grecilor [ortodocșilor?]”, dar multe dintre câmpurile sale vaste erau necultivate. Anual, patru sute de mii de vite erau sacrificate pentru producerea seului iar două sute cincizeci de mii de oi alimentau piața din Constantinopol. Protipendada folosea limbile greacă și franceză. Româna [valaha] era limba nativă a locului, fiind folosită de oamenii obișnuiți. Religia Principatelor era cea ortodoxă, dar o mână de străini catolici își înălțaseră recent o biserică în Galați.

Existau mulți evrei în oraș, însă majoritatea se aflau într-o stare jalnică. Datoria viceconsulului era aceea de a proteja interesele comerciale ale supușilor britanici, cei mai mulți fiind greci din Insulele Ioniene.

Țigani valahi (Raffet)

Țiganii, al căror nume provenea conform unora de la Zoan [azi Tanis / Țoan – cf. Biblia VDC], una dintre vechile capitale ale Egiptului antic, deși alții îi asociau cu năvălirea tătarilor, numărau în Moldova optsprezece mii, iar în Valahia optzeci de mii. Majoritatea erau robi, cumpărați și vânduți după plac. Unul fusese vândut recent cu două sute de piaștri, dar prețul era în general de cinci sute. În medie, costau trei lire sterline, dar femeile erau mult mai ieftine. Vânzarea lor se făcea în general prin tocmeală privată. Aspectul țiganilor locali era similar cu al acelor din alte țări, fiind închiși la culoare, cu ochi negri și păr lung, tot negru. Deși nu aveau propria lor religie, erau superstițioși, considerând anumite zile norocoase, iar altele nu. Vorbeau o limbă ciudată și erau cei mai buni fierari și zidari din țară. Femeile lor erau considerate a fi cele mai bune bucătărese, mai toate familiile bogate avînd ca bucătăreasă o țigancă. Excelau cu toții la aptitudini muzicale, atît vocale, cît și instrumentale. Exista și o categorie a țiganilor turci care-și cumpăraseră libertatea de la guvern. Relativ puțini, în mod evident aceștia proveneau din Turcia. În Galați se aflau douăsprezece astfel de familii. Bărbații se ocupau cu comerțul de cai, iar femeile confecționau traiste, saci și alte lucruri similare. Iarna locuiau în

Țiganii, al căror nume provenea conform unora de la Zoan [azi Tanis / Țoan – cf. Biblia VDC], una dintre vechile capitale ale Egiptului antic, deși alții îi asociau cu năvălirea tătarilor, numărau în Moldova optsprezece mii, iar în Valahia optzeci de mii. Majoritatea erau robi, cumpărați și vânduți după plac. Unul fu-

oraș, în locuințe săpate în pământ, dar vara își așezau corturi la exterior. Deși acestea erau plasate tot în limitele orașului, ei n-ar fi locuit vara în adăposturile de iarnă. Boierii nu erau oameni educați și își pierdeau vremea cu distracții fără rost, precum petrecerile și jocul de cărți. Preoții ortodocși ai Moldovei aveau un caracter deplorabil, întrucât la orice oră a zilei puteai găsi o jumătate de duzină bînd fără rușine în taverne. Aceștia se implicau adesea în afaceri și se opuneau citirii Bibliei.³⁸

Scriindu-i din Galați surorii sale, Eliza, M'Cheyne îi împărtășea o primă impresie despre Moldova, care „este o țară ciudată”, în care văzuse o mulțime de „mame dacice și de tineri barbari la joacă”.³⁹ În altă scrisoare, adresată părinților „ca să vă asigur cât de bine am grijă de mine, sau mai bine zis cum sînt păzit prin grija Tatălui meu Ceresc”, descria plastic carantina:

O carantină este ca o închisoare. Ești sechestrat într-un spațiu anume, cu gard din lemn. Trăiești într-o cameră solitară în care nu se află nimic, cu excepția unei mese și a cîtorva scînduri sub forma unui divan sau canapea. Gardianul responsabil de tine are grijă să nu atingi pe nimeni și îți aduce alimentele. Am fost fumigați în primele două zile, iar hainele au stat la fumigat pentru 24 de ore. Viceconsulul englez la Galați ne-a vizitat de două ori și, cu amabilitate, ne-a invitat la el acasă după carantină. Îl cheamă Charles Cunningham, este scoțian din Edinburgh, fratele proprietarului Bonnington Mills, cu educație făcută la Old High School. I-a făcut plăcere să evoce scene trecute pe care le-am împărtășit. Ne-am simțit ca niște păsări scăpate din cușcă cînd, după ce ne-a examinat medicul, ni s-a dat voie să plecăm. Droșca consulului ne-a dus repede la el acasă.

Tot părinților le-a mai scris despre valahi și moldoveni că sînt oameni aparte. „Ei par a fi foarte blînzi și supuși – își scot căciula ori de cîte ori te apropii de ei. Pe ansamblu, țăranul are un caracter vecin cu servilitatea.”⁴⁰ Era 5 septembrie cînd au plecat din carantină. În drum spre reședința lui Cunningham au văzut de aproape colonia de țigani. Înfățișarea acestora le-a amintit de sătenii de pe malul Nilului. Erau îmbrăcați cu zdrențe, copiii în pielea goală fiind cărați ori pe umeri, ori în lateral, cum îi cărau și egiptenii. Trudeau din greu în arșița soarelui la munca laborioasă a confecționării cărămizilor. Vederea lor le-a

³⁸ Bonar and M'Cheyne, 496-498.

³⁹ M'Cheyne, 198-199.

⁴⁰ M'Cheyne, 201-202.

amintit de robia israeliților în Egipt, unde egiptenii „le făceau viața amară prin munci grele, la lut, la cărămidă și la tot felul de munci ale câmpului...” [Exod 1:14 – BSS]. Foarte sugestiv, Bonar și M’Cheyne apreciau că, dacă într-adevăr ȝiganii erau descendenți ai egiptenilor antici, „așa după cum numele, trăsăturile și obiceiurile par a dovedi clar”, atunci se părea că ei „sînt un exemplu al justiției răzbunătoare a lui Dumnezeu în tratamentul acordat națiunilor care produc suferință lui Israel”. Pentru ei, toate detaliile păreau a indica că ȝiganii „acești mult disprețuiți rătăcitori împlinesc de trei ori repetata profeție: *Voi împrăștia pe egipteni printre neamuri, îi voi risipi în felurite țări, și vor ști că Eu sînt Domnul.*” [Ezechiel 30:26 – VDC]

Deși sosiseră aici pentru evrei, au început să se gîndească dacă nu era posibil ca inima bună a celor din țara lor care se îngrijeau de binele ȝiganilor britanici să își extindă raza de activitate și asupra celor din Principate, „ca să trimită astfel lumina Evangheliei către acești exilați ignoranți, aflați în alte țări. Numărul lor, starea de ignoranță și degradare strigă tare după ajutorul unui misionar creștin.” Drumul continua plin de care trase în general de boi, dar uneori de cai. Călăuzirea acestora pe drum se făcea cu lovituri în capetele boilor, care suportau cu răbdare. Scîrșitul și pocniturile constante de la roțile neunse ale căruțelor, care-și semnalau astfel singure prezența, au condus la apariția unei zicale: „Nimeni nu-și unge roțile, cu excepția pungașilor și fîlharilor”. Iarna, din cauza stării drumurilor, nu era neobișnuit să vezi douăzeci de boi înjugați la un singur car, fapt care le-a reamintit de justetea rugăciunii lui David: „Ca boii noștri să fie tari să muncească” [Psalmul 144:14 – BTF2015].⁴¹

Prezența evreilor în Galați este menționată din veacul al XVI-lea, inițial fiind stabiliți cu preponderență în Valea orașului, pe strada Dogarilor [azi Dogăriei] și împrejurimi. Primul cimitir evreiesc a fost înființat prin 1590-1595, în zona de azi a gării feroviare. Stabilirea lor la Galați a fost favorizată de existența unui drum comercial care lega Iașiul de Constantinopol, în cadrul căruia portul gălățean ocupa un loc important. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, evreii, precum și ceilalți locuitori înstăriți ai orașului, s-au mutat în zona mai înaltă. Străzile lor predilecte au fost Cojocarilor [Mineralelor], Israelită [Războieni],

⁴¹ Bonar and M’Cheyne, 498-499.

Tecuci, Movilei, Română și Traian.⁴² Cunningham a fost cel care le-a fost ghid prin oraș, după ce mai întâi le-a oferit micul dejun. Galațiul, pe atunci „oraș al salcîmilor” și nu al teilor ca astăzi, avea peste zece mii de locuitori. Casele erau construite mai mult din lemn, tencuite cu lut și văruiate, fiind acoperite cu stuf. Chiar și bisericile erau construite din lemn. Multe străzi erau pavate cu dulapi de lemn, așezați perpendicular pe axa drumului. Erau și multe străzi nepavate, pline de praf vara și de noroi iarna. Pretutindeni se zăreau cârciumi.

Evreii din Galați vorbeau germana și româna, foarte puțini cunoscînd ebraica. Aveau portul evreilor polonezi, „cu pălărie

Tînără româncă la 1860 (Lancelot)

mare, nemțească, sau căciulă rusească de blană”, barbă și perciuni, ocupîndu-se fie cu cămătăria, fie cu diverse meserii. Cei dinții stăteau pe stradă, așezați la niște măsuțe, precum zarafii de odinioară. Evreii nu umblau după slujbe, fiindcă fiecare avea meseria lui. Oamenii păreau harnici, „nu precum cei din Orient, care stau cu lenevie la stradă, pierzînd vremea cu pipa în gură”. Femeile erau și ele foarte active. „Ele torc în fuior chiar și cînd merg de ici colo.” Îmbrăcămintea acestora nu era prea specifică, exceptînd acoperămîntul capului care consta într-o basma sau broboadă, legată sub bărbie. Adesea aceasta era albă, amintind de femeile genoveze. Soldații oprimbau populația civilă. Cu cîteva zile în urmă, cîțiva soldați îl abordaseră pe un om care pescuia de o oră cu barca pe Dunăre, îi luaseră permisul și îi confiscaseră peștele, toate acestea fără motiv. Pe turla unei biserici au observat un cuib mare de berze. Acestea se mai vedeau pe unele coșuri de fum cu evacuare

⁴² Arthur Viorel Tuluș, *Aspecte din viața comunităților evreiești din jurul gurilor Dunării (pînă în 1938): Mituri istoriografice, percepții contemporane și realități istorice* (Brăila: Istros, 2016), 46-48.

laterală. Localnicii nu permiteau ca aceste păsări să fie deranjate, considerînd că ar aduce nenoroc. „Aceste păsări remarcabile vin regulat pe 16 aprilie”, motiv pentru misionari să cugete la cuvintele profetului: „Pînă și barza își știe vremea sa hotărîtă sub cer...” [Ieremia 8:7 – BSS], cunoaștere care, iată, „permite omului să calculeze apariția ei cu precizie de o zi”. Misionarii au văzut și o movilă de pămînt, nu departe de oraș, care marca locul unde, la rebeliunea eteristă a lui Alexandru Ipsilanti (1792-1828) din 1821, șase sute de oameni ai săi au fost măcelăriți de către cei cinci mii de turci cu care s-au luptat. Cimitirele erau așezate aproape de intrarea în oraș.

Dacă Cunningham estima că sînt vreo două mii de evrei în oraș, rabinul a fost mai reținut, afirmînd că erau doar vreo cinci sute. Această reținere a evreilor gălățeni de a-și prezenta numărul este reflectată și de catagrafia din 1845, unde dintre cele 4 695 de familii din Galați, doar 243 se declaraseră evrei. Cum aceeași catagrafie menționa 1 430 familii de sudiți, cu siguranță că mulți evrei se declaraseră ca aparținînd naționalității statului sub a cărui protecție se aflau,⁴³ majoritatea sudiților evrei din cele două porturi dunărene fiind supuși britanici și austrieci. Nu exista nicio școală pentru copii lor. Ocazional, grupe mici de copii erau instruite de către un evreu din comunitate. Sinagoga era mică și sărăcăcioasă,⁴⁴ iar rabinul suspicios, însă cînd a aflat că cei doi erau protestanți, a devenit cooperant. Pe ortodocși îi urau fiindcă aceștia, oriunde ar fi fost, îi oprimbau puternic. E lesne de înțeles atitudinea evreilor, întrucît cu un an înainte, doisprezece dintre ei fuseseră aruncați în închisoare și amendați cu cinci mii de galbeni, fiindcă îi luaseră în zeflema pe preoții ortodocși, parodiindu-i într-o scenetă. Grecii ionieni ardeau public efigia unui evreu de Paște, deși formal guvernul interzisese acest lucru. În acest context, nu ne mirăm că evreii erau uimiți să întîlnească creștini care declarau că iubesc poporul Israel. Cutia milei, aflată la ușa sinagogii, a fost pretextul unei discuții privitoare la „modalitatea de a-I

⁴³ Tuluș, 49.

⁴⁴ Se pare că la acea vreme exista într-adevăr o singură sinagogă, numită impropriu Sinagoga Mare, compusă din două camere și un coridor lung, care fusese construită în 1780 pe strada Podul de Piatră, ulterior Marc Aureliu. Fiind neîncăpătoare, aceasta a fost reconstruită din temelii în 1850. Abia în 1846, pe strada Războieni a fost înființată Sinagoga Habad, ulterior fiind înființate și altele. Vezi: Tuluș, 64-65.

fi plăcut lui Dumnezeu și de a îndepărta mînia Sa". Cu ocazia fiecărei nunți, evreii făceau o colectă pentru confracții lor din Țara Sfîntă.⁴⁵

În aceeași seară, Cunningham i-a dus cu două *droște* la Brăila. Drumul a fost interesant prin noutatea circumstanțelor, nu neapărat

fiindcă locurile ar fi avut vreo frumusețe deosebită. Cîmpurile păreau adesea necultivate, uneori acoperite de stufăriș, lucru care trăda faptul că erau zone inundabile. Au trecut pe lîngă unele case cu aspect liniștit, amintindu-le de scene similare din locurile natale. La una dintre ele, o femeie făcea unt. La altele, cîteva „mame daci” ședea la ușa, discutînd împreună și observînd străinii. O altă femeie întîlnită pe drum își mîna vaca acasă, cu furca de tors în mîna. „Ele păreau harnice și liniștite – dar oare a fost *Fiul păcii* pe aici?” se întrebau misonarii. Turme imense de vite, toate de aceeași culoare cenușie, pășteau în diferite locuri. Cîini mari și frumoși, cu statura între ogari și ciobănești, țîșneau adesea de pe ușile caselor pe lîngă care treceau. Au traversat Siretul la amurg, pe un pod plutitor, tras cu funia de pe malul opus. Ofițerul de la vama dintre Moldova și Valahia, tributar năravurilor locale, a încercat să-i stoarcă de bani, deși aveau toate hîrțile în regulă, dar Cunningham l-a pus la respect. Drumul între cele două orașe durăre a durat trei ore, *droștile* sosind deja pe întuneric la Brăila.

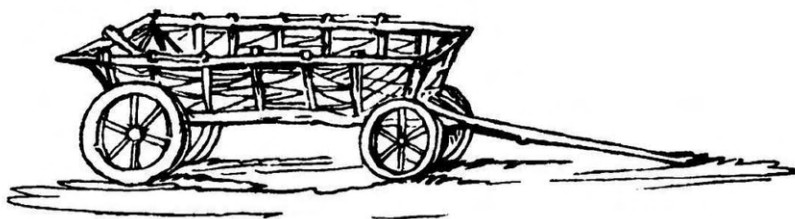
Aici au fost găzduiți confortabil de către viceconsulul britanic, St. Vincent Lloyd. Cînd s-au trezit a doua zi, au constatat că ploua din greu. „Era de parcă am fi întîlnit un prieten vechi, fiindcă nu mai văzusem o așa dimineață ploioasă de cînd plecasem din Scoția; dar timpul nu era cel mai potrivit pentru noi.” Intenționau să pornească de dimineață la drum spre București, cu modalitatea curentă de transport, care era căruța de poștă. Aceasta era un vehicul rudimentar, căruia i-au fă-

Surugiu (M'Cheyne)

Aici au fost găzduiți confortabil de către viceconsulul britanic, St. Vincent Lloyd. Cînd s-au trezit a doua zi, au constatat că ploua din greu. „Era de parcă am fi întîlnit un prieten vechi, fiindcă nu mai văzusem o așa dimineață ploioasă de cînd plecasem din Scoția; dar timpul nu era cel mai potrivit pentru noi.” Intenționau să pornească de dimineață la drum spre București, cu modalitatea curentă de transport, care era căruța de poștă. Aceasta era un vehicul rudimentar, căruia i-au fă-

⁴⁵ Bonar and M'Cheyne, 499-502.

Schița unei căruțe (M'Cheyne)

cut și o schiță, un model arhaic, confecționat în întregime din lemn, cu roțile mici. Hamurile cailor erau din frînghie și din sfoară, uzate și mereu rupte. Interiorul căruțelor era umplut cu paie, pe care stăteau pasagerii cum le venea mai bine. „Asemenea vehicule jalnice nu am mai văzut”,⁴⁶ comenta M'Cheyne într-o scrisoare adresată părinților. Aparent pare o descriere extrem de critică, dar alte mărturii de epocă⁴⁷ descriu în mod similar experiența rudimentarului sistem de transport valah din acea vreme. Au tocmit trei asemenea căruțe, fiecare cu cîte patru cai. Dar, întrucît în acea zi ploua, Cunningham a insistat să-și amîne

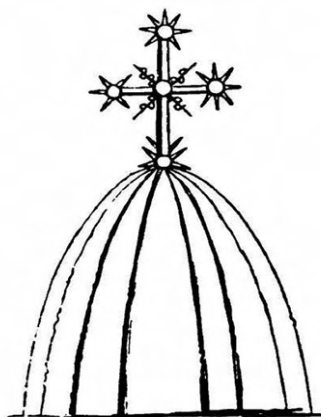
⁴⁶ M'Cheyne, 203.

⁴⁷ De exemplu, cu doi ani mai devreme, Valahia și Moldova făcuseră parte din traseul turneului sud-est european al contelui Anatoli Nikolaievici Demidov (1813–1870), devenit mai tîrziu Prinț de San Donato prin căsătoria sa din 1839 cu Mathilde-Letizia Bonaparte, fiica lui Jérôme Bonaparte. Putred de bogat, acesta a făcut respectivul turneu între 1837-1838, fiind însoțit de douăzeci și doi de cărturari, scriitori și artiști, inclusiv pictorul Auguste Raffet. Costul expediției a fost de 500 000 de franci. „Nu există nimic mai simplu sau mai ciudat decît aceste *trăsuri* valahe, numite aici *caroussi* [căruțe]. Ele au un corp destul de mic, format din bare din lemn, plasate peste patru roți, mai mult sau mai puțin circulare [!] și două osii din lemn, fără vreun singur cui, ori vreo particulă de fierărie. Acest receptacol, încărcat din abundență cu fîn aflat adesea în grad avansat de fermentare, poate găzdui unul, maximum doi călători. Acesta, săracul, stă ghemuit pe vine, fără a avea ceva de care să-și rezeme spatele, ținîndu-se strîns de părțile laterale, precum un călăreț sălbatic se lipește de coama unui cal fugar. Căruțele astea pot fi comparate doar cu teleguțele rusești, față de care sînt mult inferioare. Acest mod de transport care combină toate inconvenientele pe care un călător încearcă să le evite, este oricum singurul disponibil în Valahia.” Vezi: M. Anatole de Demidoff, *Travels in Southern Russia and the Crimea; through Hungary, Wallachia, & Moldavia, during the year 1837*, Vol. I (London: John Mitchell, 1853), 135-136.

plecarea, pînă ce trimeea la Galați după trăsura sa personală. Numită *brașoveancă*, aceasta era acoperită și, deși fără arcuri, era confortabilă și permitea transportul lejer a patru persoane. Mai mult, Cunnigham s-a oferit cu generozitate să le-o pună la dispoziție pentru întreg circuitul lor prin Principate. Oferta era de nerefuzat, așa că au acceptat.

Această pauză le-a permis să viziteze pe-ndelete și Brăila, menționînd că era un oraș curat, aerisit, bine încheșat, cu străzi largi, unele dintre ele chiar pavate. Este interesant acest lucru, fiindcă scoțienii nu pomenesc despre pavaj la niciun alt oraș din Principate. Toate celelalte aveau străzi cel mult podite cu dulapi din lemn. Multe case erau construite din cărămidă, majoritatea însă cu un singur etaj. În jurul caselor erau plantați salcîmi, tot aici scoțienii afirmînd că au văzut pentru ultima oară în expediția lor măslini în mărime naturală. Nu știm dacă nu cumva au confundat măslinii cu alți pomi, sau climatul era mai blînd acum două secole și le-a permis grecilor mulți din oraș să aclimatizeze vreun soi mai rezistent la frig. Crucile aurite de pe turlele bisericilor bogat ornamentate străluceau în soare, atrăgînd privirile. „Iată! Ele ascund gloria divină care strălucește din adevărata cruce a lui Cristos și încearcă a o înlocui cu o imagine aurită care orbește ochiul carnal.” Cuiburile de barză erau la fel de comune precum în Galați. Într-o curte pășeau agale vreo două sau trei, fără ca cineva să îndrăznească a le face vreun rău. La bazar, ca unități de măsură se foloseau pietre, ca în Orient. Dunărea trecea pe lîngă oraș, avînd o adîncime mare. Comerțul cu cereale era în creștere, făcînd ca orașul să-și sporească rapid importanța.

Brăila avea o populație înfloritoare, de șase mii de persoane. Portul valahilor era similar cu al moldovenilor, dar fiind o zi umedă și ploioasă, mulți țărani purtau un cojoc din piele brută de oaie, cu blana la interior, precum și o căciulă similară. Au întîlnit și cîtiva ruși pe stradă, cu trăsăturile lor fizionomice particulare și ochii bleu deschiș, purtînd căciuli mari, înalte. Țăranii obișnuiau a-și descoperi capul cînd întîlneau pe cineva, dar și un boier aflat într-o birjă i-a salutat pe scoțieni în același mod. „Nu se întîlnesc prea multe crime violente în aceste provincii, dar cu greu ar putea fi depășite în ce privește profunda și larg răspîndita imoralitate din viața privată”, notau cei doi misionari, sensibili la starea morală a populației. Aproape de intrarea în oraș, scoțienii menționau existența un vechi fort roman, situat pe o movilă. Probabil

Cruce (M'Cheyne)

nord. Conform lui Tuluș există evidențe care atestă că primii negustori evrei au fost semnalați în Brăila încă din anul 1165, chiar dacă prezența lor a fost doar temporară. În timpul ocupației otomane, Brăila a devenit o cetate strategică, obiectiv important care a atras stabilirea unei populații diversificate, incluzând și evrei. Catagrafia lui Grigore Tăut semnala la 1828 prezența a o sută douăzeci de familii pe Ulița târgului cu prăvălii, dintre care douăzeci și una⁵⁰ erau evreiești. După desființarea kazalei otomane și retrocedarea Brăilei către Valahia în 1829, orașul a crescut rapid din punct de vedere comercial, catagrafia din 1837 semnalând prezența a șaptezeci și două de familii evreiești, dintre care doar paisprezece aveau vechime mare în oraș. Ca profesie erau bogasi-

referința este la castrul roman de pe înălțimea Tirighina, de lângă Barboși, doar că aceasta era mai degrabă în proximitatea orașului Galați, nefiind nicidecum aproape de intrarea în Brăila. Tot acolo se afla, spuneau ei, un sat de lipoveni, „sau eunuci”,⁴⁸ referindu-se la Pisc, care într-adevăr era adiacent orașului.⁴⁹

Deși Brăila și-a comemorat la scrierea acestei lucrări cea de-a 650-a aniversare a atestării documentare, originea urbei este cu mult mai veche, devansând bine pe cea a orașului învecinat de la

⁴⁸ Indicație privind existența lipovenilor scopiți, care după ce făceau copii, practicau castrarea bărbaților și mastectomia femeilor, precum și o seamă de alte auto-mutilări, ca măsuri împotriva poftelor sexuale. Birarii muscali din marile orașe românești de altădată făceau aproape cu toții parte din această sectă. Aparent, secta a dispărut din România în perioada interbelică, dar în URSS s-au înregistrat cazuri pînă prin 1970. Pentru motivațiile lor, vezi: Didier Diers and Xavier Valla, „The Skoptzy”, in *Sexual Mutilations: A Human Tragedy*, eds. George C. Denniston and Marilyn Fayre Milos (New York: Springer Science, 1997), 63-66.

⁴⁹ Bonar and M'Cheyne, 502-505.

⁵⁰ Lucian-Zeev Herșcovici precizează numărul de 105 evrei sefarzi în oraș la acea oră. Aceștia aveau un cimitir înființat încă din 1819 și o sinagogă din 1820. Lucian-Zeev Herșcovici, „Brăila”, *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, accesat 15 septembrie 2018, <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Braila>.

eri, cîrciumari, ceasornicari, cizmari, comisionari, croitori, căruțași sau cărauși, geamgii, rachieri, sacagii, sticlari, șepcari, fîmplari, tinichigii, vopsitori și zarafi, o paletă foarte vastă din punct de vedere profesional. Conform lui Nicolae Iorga, strada Mihail Sebastian de astăzi, denumită în trecut Coroanei, se numea în 1839, anul vizitei misionarilor scoțieni, Ulița Ovreicii Groasa. Treptat, evreii s-au așezat în proximitatea Uliței tîrgului cu prăvălii, numită Calea Bucureștilor, devenită strada Regală, apoi Republicii, azi fiind 1 Decembrie și Mihai Eminescu.⁵¹

Mergînd prin oraș, misionarii au intrat în prăvălia unui ceasornicar evreu, un tînar plăcut, originar din Odesa, care se refugiase aici pentru a scăpa de recrutarea în armată. Ucazul Țarului prevedea ca doisprezece din fiecare sută de bărbați, atît creștini, cît și evrei, să fie luați la oaste. Acesta i-a informat că în oraș locuiau vreo treizeci de familii de evrei, care utilizau o sinagogă veche,⁵² foarte mică. Alte opt familii, evrei veniți de la Viena, își construiau propria lor sinagogă, întrucît nu se înțelegeau cu ceilalți. Fiindcă nu aveau rabin, fiecare încerca să se ridice deasupra celorlalți, făcînd ce considera el că era bine. Tînarul avea două tractate, dintre cele distribuite de către misionari la Ierusalim. Fuseseră aduse aici de către un călător evreu, fiindcă niciun misionar nu vizitase vreodată această țară. Această mărturie i-a convins pe scoțieni de importanța de a-i echipa pe misionari cu o abundență de tractate, conținînd o învățătură clară și duhovnicească, potrivită evreilor. „Cine știe în ce suflet poate fi transportată sămînța bună, iar acolo să fie determinată a încolți?” Tînarul i-a mai informat despre zvonul că, în Anglia, mai mulți studenți evrei au devenit creștini, precum și despre faptul că tractate creștine adresate evreilor au ajuns pînă în Rusia. Pe cînd stăteau de vorbă, în jurul lor s-au strîns vreo zece evrei care i-au condus spre sinagogă. Printre aceștia era un tînar sefard, un om blajin cu trăsături alese, foarte politicos cu misionarii. Nu putea vorbi decît limba spaniolă, înțelegînd puțin și limba germană. Cu el se mai afla

⁵¹ Tuluș, 69-76.

⁵² Era prima sinagogă din Brăila, numită Frankische Schul [Sinagoga Franceză]. A fost ridicată încă de pe vremea stăpînirii turcești între anii 1820-1825 pe un teren cumpărat de un evreu sefard, Bohoricu Cohen, pe Ulița Evreiască, azi strada Petru Maior. Între 1863-1866, pe locul acesteia a fost construit *Templul Nou* sau *Coral*, singura sinagogă funcțională din Brăila la ora actuală. Vezi: Tuluș, 88.

un prieten, evreu german, la fel de interesat și foarte afabil. Au ajuns la locul unde se clădea noua sinagogă,⁵³ pe când evreii care lucrau la construirea ei se aflau în pauză de masă. Cîțiva i-au spus lui Calman că ei credeau totuși că Mesia va veni curînd și că mulți evrei din Smirna și din alte părți ale Turciei îi învățau pe alții că El va veni în anul care urma. Calman le-a răspuns că important era motivul pentru care venea Mesia, și anume, acela de a lua păcatul, menționînd că evreii nu aveau la acea oră vreo cale de iertare.

Voi păziți Sabatul ca să fiți iertați. Mergeți în pelerinaj la Ierusalim ca să fiți iertați. Credeți că oricine străbate patru yarzi [aproape patru metri – n.a.] în Țara Sfîntă va fi iertat – mîncăți trei mese de Sabat, vă rugați deasupra mormintelor, sărbătorii Ziua Ispășirii, toate acestea ca să găsiți iertarea. Și totuși nu sînteți niciodată satisfăcuți cu ceea ce obțineți. Conștiința voastră nu este liniștită, cum ar fi dacă ați fi găsit într-adevăr calea de iertare autentică. Și-ar lăsa oare Dumnezeu poporul Său fără o ispășire a păcatelor, după distrugerea Ierusalimului și încetarea jertfelor? Nu, El li l-a lăsat pe Mesia. Voi înșiși oferiți un cocoș și o găină în seara dinainte de Ziua Ispășirii, lucru care dovedește convingerea voastră că încă aveți nevoie de o jertfă. Creștinii au pace, nu sînt terorizați în timpul vieții și pot muri fără frică, știind că vor merge la un Tată cu care sînt reconciliați – nu ca voi, care sînteți atît de nesiguri de soarta voastră, încît chiar în ceasul morții angajați rugăciunile rabinilor și ale copiilor voștri, să fie făcute pentru voi și după ce veți fi morți.

Tînărul evreu german l-a ascultat cu interes pe Calman, spunînd că evreii aveau acum mai multă credință decît Avraam, fiindcă ei credeau Cuvîntul lui Dumnezeu, fără a fi văzut miracole. Calman i-a replicat că a crede aceste lucruri nu te mîntuie, fiindcă tot așa și diavolul crede. Alt evreu a intervenit cu replica standard: „Noi nu avem păcat, fiindcă păzim Sabatul, nu mîncăm porc, nu bem vinul pe care un *Goi* [neevreu] l-a atins, nu mîncăm niciodată fără a ne spăla mîinile și noi purtăm *tsitsits* [ciucurii de la șalul de rugăciune – n.n.]” Calman i-a răspuns direct: „Dumnezeu vrea ceva mai mult decît toate acestea – inima. Este inima ta în regulă cu Dumnezeu? Ai curajul să spui că Îl iu-

⁵³ Este vorba de Sinagoga Grosse Schul [Sinagoga Mare], a cărei construcție a început în 1836 în spatele hanului lui Petre Boiangiu, situat pe Ulița Ovreicii Groasa (strada Mihail Sebastian), cumpărat din 1832 de către Leizer Goldfinger. Vezi: Tuluș, 89.

bești întotdeauna? Chiar când îți pui pe cap *tefillim* [filacteriile],⁵⁴ nu-ți zboară gândurile niciodată? De aceea sînteți păcătoși. Și unde vă sînt jertfele? Nu aveți niciuna, nici măcar la Sărbătoarea Ispășirii.” Tot mai interesat, evreul german venea după ei pe stradă. El le-a povestit că ignoranța celorlalți evrei brăileni era foarte mare, în timp ce mîndria lor era excesivă, fiecare voind să fie șef. Aveau nevoie să primească învățătură în limba lor, fiindcă niciunul nu vorbea limba ebraică și doar puțini înțelegeau cîte ceva. Dacă ar fi fost înființată o școală, în opinia sa ar fi avut succes. La ora respectivă, părinții cu bani își trimeau odraslele la Viena.

Faptul că evreii din Valahia se bucurau de un tratament mai bun decît cei din Moldova, asupra căroră fusese pusă recent o taxă suplimentară, era motivul pentru care scoțienii credeau că aceștia fuseseră mult mai liberi să discute cu ei. Totuși aveau și aici parte de persecuții. De exemplu, un evreu care cobora din centrul orașului spre port, era adesea ridiculizat pînă și de hamali și de căruțași, cei mai umili dintre locuitori. Același evreu german le-a povestit despre un „mare rabin”, Yehuda Bibas (c. 1789-1852),⁵⁵ Șef-Rabinul din Corfu, care trecuse prin Brăila în drumul său către București. Acesta călătorea prin Europa, căutînd reformarea fraților săi. Bibas le-a predicat evreilor brăileni din

⁵⁴ *Tefillim* sau *tefillin* – Mici cutii din piele conținînd pasaje ale Torei care sînt atașate unor fișii de piele, purtate în mod tradițional pe cap și pe brațul drept de către bărbații evrei în timpul rugăciunilor de dimineață. Denumirea de filacterii provine din NT.

⁵⁵ Yehuda Aryeh Leon Bibas sau Judah Bibas a fost urmașul unei familii de evrei expulzați din Spania și stabiliți în Nordul Africii. Născut la Gibraltar ca fiu al unui rabin cunoscut, Bibas s-a mutat după moartea tatălui său în Italia, la Livorno, unde a fost crescut de bunici. Aici a beneficiat de o educație aleasă, atît în domeniul religios, cît și în cel secular, obținînd diploma de medic. S-a întors în 1805 în Gibraltar, unde a înființat propria sa *Yeșiva*. După cinci ani, în 1810, el s-a mutat la Londra, conectîndu-se aici cu Moses Montefiore. În 1831 a fost numit Șef-Rabin al insulei Corfu, unde a reorganizat comunitatea evreiască și sistemul educațional, introducînd reforme. Între 1839-1840 a făcut un turneu lung prin Europa, în cadrul căruia s-a oprit și la București. Bibas a fost unul dintre precursorii sionismului, încurajînd evreii din toată lumea să se întoarcă în Palestina. La un an după ce soția sa a murit, în 1852, Bibas a făcut el însuși *Alyiah* în Palestina, stabilindu-se la Hebron, unde a murit după doar două luni. Vezi: David Corcos and Getzel Kressel, „Bibas”, in *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 3, ed. Fred Skolnik and Michael Berenbaum (Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007), 571-572.

Isaia 11:1-5,⁵⁶ despre Duhul Domnului care se odihnește peste Mesia. El argumenta că cele șapte înțelepciuni ar fi muzica, astronomia etc. Când un om sănătos ar lua un medicament în loc de pâine, i-ar face rău, dar atunci când e bolnav, dă pâinea la o parte și ia medicamentul, care îl vindecă. Pâinea era Legea. Cum evreii acum erau bolnavi, ignoranți, într-o stare deplorabilă, ei trebuiau să lase Legea deoparte, spunea Bibas, pentru a-și lua medicamentele, care erau cele șapte înțelepciuni sau științe. Rabinul lăsase o puternică impresie, atît la Brăila, cît și în alte părți unde fusese. Se vedea după marea admirație cu care vorbea despre el acest tînăr. Conform lui Bibas, evreii trebuiau să se instruiască în științe și în mînuirea armelor, ca să se poată lupta cu turcii sub conducerea unui Mesia politic, pentru a-și elibera țara, așa cum grecii și-o eliberaseră pe a lor.⁵⁷

București

În aceeași seară la ora 9 au plecat spre București cu *brașoveanca* lui Cunningham, la care au înhămat cei doisprezece cai de poștă pe care-i tocmiseră. La prima oprire au fost treziți de o voce de român: „Domnu’ dă menzil!”⁵⁸ Totodată li s-a cerut „podorojna”,⁵⁹ care reprezenta actul

⁵⁶ „Apoi, o Odraslă va ieși din tulpina lui Isai și un Vlăstar va da din rădăcinile lui. Duhul Domnului Se va odihni peste El, duh de înțelepciune și de pricepere, duh de sfat și de tărie, duh de cunoștință și de frică de Domnul. Plăcerea Lui va fi frica de Domnul; nu va judeca după înfățișare, nici nu va hotărî după cele auzite, ci va judeca pe cei săraci cu dreptate și va hotărî cu nepărtinire asupra nenorociților țării; va lovi pămîntul cu toiagul cuvîntului Lui și cu suflarea buzelor Lui va omorî pe cel rău. Neprihănirea va fi brîul coapselor Sale și credincioșia, brîul mijlocului Său.” [VDC]

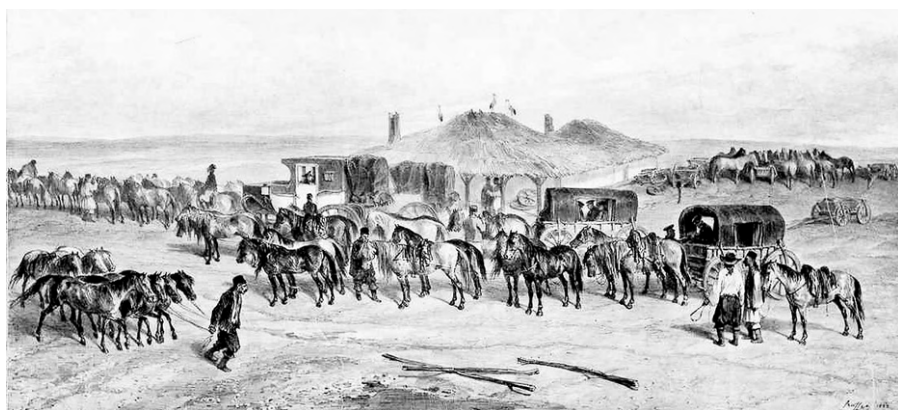
⁵⁷ Bonar and M’Cheyne, 505-508.

⁵⁸ Termenul de *menzil* vine de la turci, care aveau ca sistem de curierat / poștal, „menzilhane”. *Menzil* era numele dat în Țările Române serviciului de transport pentru călători și corespondență, similar cu cel turcesc. Cuvîntul mai era folosit ca sinonim pentru curier sau ștafetă, poștă, diligență, poșta-lion etc. Conform lui Lapedatu, cînd se cerea *menzil* celor care utilizau cai de poștă, era vorba de fapt de plata cuvenită pentru etapa respectivă. Vezi: *Writing Ottoman History: Documents and Interpretations*, ed. Colin Heywood (Aldershot: Ashgate, 2002), 360. Lapedatu, „Doi misionari scoțieni în Țările Române acum o sută de ani”, 180.

⁵⁹ *Podorojna* este un cuvînt preluat din limba rusă, unde era folosit exact în același scop. Vezi: *A Handbook for Travellers in Russia, Poland and Finland* (London:

de călătorie. Au avut ocazia să învețe și cutumele levantine. „Domine, da buckshish” [!] adăuga surugiul. Procedura s-a repetat la fiecare dintre cele șapte stații de poștă, de fiecare dată înmînîndu-i-se celui care verifica documentele cîte o monedă.⁶⁰ Demidov aruncă mai multă lumină asupra procedurii în uz:

Dreptul de a obține cai de poștă este acordat în Valahia, la fel cum se practică și în Rusia, doar purtătorului unui permis obținut în prealabil de la autoritățile superioare ale orașului. Era necesar să se pună banii jos pentru costul întregii călătorii de la un oraș la altul, înainte ca acest document, numit „podorojnaia”, necesar a fi prezentat căpitanului la fiecare stație de poștă, să fie emis. Obținînd acest lucru, călătorul nu mai are de dat altceva decît bacșișul cu care-i recompensează pe surugii. Obținerea acestui document [pașaport, în original – n.n.] este adesea complicată, întrucît mereu sînt zile de sărbătoare care încurcă toate lucrurile și pe toți oamenii.⁶¹

Stație de poștă din Principate în 1837 (Raffet)

O scrisoare a lui Ion Ghica, adresată lui Vasile Alecsandri, arată cum se desfășura o călătorie în acele vremuri. Pentru exemplificare, includem doar porțiunea referitoare la traseul București-Urziceni:

Îmi aduc aminte că odată plecam din București spre Moldova: După mai multe vizite pe la vornicie, la postelnicie, la agie, la casa poștei, alergături

John Murray, 1865), 37-38. Henry Lansdell, *Through Siberia*, Vol. 1, Second Edition (London: Sampson Low, Marston, Searle, and Rivington, 1882), 134-135.

⁶⁰ Bonar and M'Cheyne, 508-509. M'Cheyne, 204.

⁶¹ Demidoff, 141.

cari au dăinuit vreo zece zile, într-o vineri, în sfârșit, pe la orele 3 d.a., trosc, pleosc, intră în curte opt cai cu doi surugii, precedați de un ceauș călare. Cît te ștergi la ochi înșirase caii, cîte doi-doi la trăsură, un fel de brișcă ușoară, s-o duci cu un cal; într-o clipă eram la capul Podului Tîrgului de Afară, Bariera Moșilor de astăzi; chiuiau și plesneau surugii pe ulițele Bucureștiului de ridicau lumea în picioare, bărbați și femei alergau la uși și la ferestre ca să vadă cine trece. [...] La barieră se isprăviseră caldarîmul și o luam pe șleau cu roatele în noroi pînă la bucea, caii la pas și surugiii croindu-le cu bicele la dungii beșicate pe spinare. După patru ore de răcnete și înjurături, cruci și răscruci, sfinți și evanghelii, pe la opt seara intram în curtea poștei de la Șindrilița; picioarele cailor pocneau de cîte ori ieșeau din noroiul gros, cleios și adînc. Făcusem 16 kilometri. Acolo, după ce m-am rugat și m-am certat vreo două ceasuri cu căpitanul de poște, cu căpităneasa și cu ceaușul, mi s-a dat de hațir un surugiu cu șase cai în loc de opt scriși în podorojnă; și pe cînd se ridica luceafărul de ziuă eram la Movilița, altă poștă. Aici, refuz complet de a mă porni înainte, argumentul căpitanului era convingător. – Cum să-ți dau cai, domnule, păcatele mele, că aștept din ceas în ceas să pice curierul rusesc de la Țarigrad; și cu omul împărătesc nu e de glumă, că-i știu păpara!

Iată-mă dar oprit în drum, Domnul știe cît. Căpitanul, om politicoș, m-a poftit în odaia de mosafiri, să mă încălzesc și să mă odihnesc pîn-or sosi cai din sus sau din jos. Pe un pat-sofa, de la sobă pînă la fereastră, dormea de-a lungul căpităneasa cu un copil la sîn, alături cu culcușul căpitanului, care, la strigătul de tenor al surugiului meu, sărise din plapomă, numai în papuci și în cămașă de borangic; picioare la picioare cu căpităneasa, dormeau sforăind doi bieți călători, cari, ca și mine, așteptau sosirea de cai. O căldură amestecată cu duhoarea de oameni adormiți de nu-ți puteai trage sufletul! Sîmbătă seara ajungeam în Urziceni, capitala județului Ialomița, oraș înecat în mocirlă dintr-un capăt la altul.⁶²

Stațiile de poștă erau de fapt niște case mici, cu două-trei încăperi nemobilate. Caii de schimb se aflau în permanență la păscut pe cîmp, fiind aduși uneori cu mare întârziere. Ori de cîte ori aveau ocazia, surugiii opreau la cîte un bordei ca să-și aprindă pipele, din care pufăiau și în timpul mersului. La o stație de poștă unde au rămas să mănînce, așteptînd adunarea cailor de pe cîmp și schimbarea lor, curioși, scoțienii au testat latinitatea limbii române cu un cuplu de localnici. Au reușit să

⁶² Ion Ghica, „O călătorie de la București la Iași, înainte de 1848”, în Ion Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri* (București: Leon Alcalay, 1905), 228.

identifice o sumedenie de cuvinte. Intercomunicarea a produs plăcere ambelor părți, românii fiind uimiți, dar și amuzați în același timp. S-au bucurat foarte mult cînd, la final, au primit un mic cadou. La rîndul lor, scoțienii au fost tratați cu lapte și au putut să-și facă ceai cu apa fiartă pe soba gazdelor. De-a lungul călătoriei prin Principate, au învățat și alte cuvinte românești de sorginte latină, pe unele notîndu-le conform foneticii englezești: *apu* – apă, *cuin latra* – cîine latră, *furc* – furcă, *fune* – funie, *puin* – pîine, *spoune* – spune etc. Drumul în continuare li s-a părut precum traver-

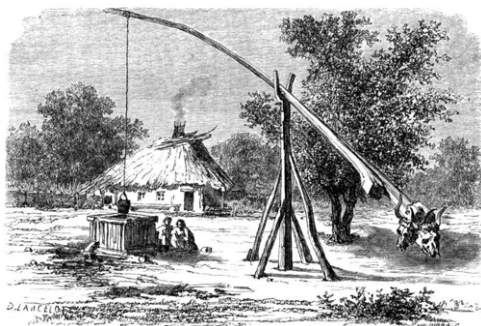
Surugii la 1837 (Raffet)

sarea unei cîmpii fără sfîrșit. Aceasta era rareori cultivată, în schimb au întîlnit adesea turme imense de vite cenușii, uneori de bivoli, cai sau oi, dar și cîrduri mari de gîște. Singurele obiecte făcute de mîna omului, care se întîlneau la diferite intervale, erau crucile mari de piatră.

Acestea s-ar putea să fi fost făcute cu intenția de a aminti călătorilor despre El, Cel care a murit pentru noi; dar bineînțeles că oamenii nu arată niciun fel de reverență. Foarte rar am observat vreun semn de devoțiune printre ei. Dimineața totuși, unul dintre durii noștri surugii, înainte de a înhăma caii, își face semnul crucii de trei ori, se înclină și rostește o scurtă rugăciune; însă foarte rar vedem chiar și măcar atîta atenție pentru îndatoririle religioase.

Au trecut pe lîngă un mic lac, primul întîlnit în cale. Destul de frecvent au început să apară fîntînile cu cumpănă, caracteristice Egiptului, dar și Poloniei și Rusiei. Au observat cum se treiera cu caii. La amiază au ajuns la Slobozia, primul sat întîlnit de la plecarea din Brăila. Au remarcat biserica și vechea mănăstire,⁶³ în care nu mai locuia niciun

⁶³ Fondată de marele postelnic Iancu Caragea, după ce a primit în martie 1614 moșia domnească pe care se afla satul Vaideei, actuala Slobozie, de la domnitorul Radu Mihnea (1586-1626). Afectate de atacul tătarilor din 1623, au fost refăcute și protejate cu un zid puternic de către Matei Basarab (1580-1654) în

Fînfînă de lângă București
(Lancelot)

aflat pe malul unui lac. Numeroase turme de oi coborau la apă, iar oamenii păreau cu toții foarte ocupați. Minunatul apus de soare le-a pus în fața ochilor o scenă pastorală inedită, față de monotonia anterioară a peisajului. Altă localitate nu au mai întâlnit pînă la destinație.⁶⁴

În București au ajuns înainte de zorii zilei de 8 septembrie, la ora trei, după treizeci de ore petrecute pe drum. Cu greu au găsit loc la un han. După ce au încercat la Hanul Roșu [Khan Rosso],⁶⁵ unde au bătut la ușă jumătate de oră pentru a primi răspunsul sec „Nuiloghi”, surugiul i-a dus la Casina di Martini, unde nu le-a răspuns nimeni. Conduși de un evreu binevoitor, au avut succes la Hanul lui Manuc, pe malul Dîmboviței. Parterul conținea boxele pentru cai, etajul întâi era pentru călătorii aflați în trecere, în timp ce al doilea etaj era pentru cei care poposeau pe termen lung, de pildă șase luni. Configurația hanului, ca un caravanserai oriental, le-a permis să facă o observație interesantă, explicînd istoria staulului din Betleem. „Nu a fost loc pentru Iosif și

1633. Un an mai târziu a avut loc sfințirea oficiată de Patriarhul Chiril Lucaris de la Constantinopol, asistat de un uriaș sobor de preoți. Conform unor surse, aceștia erau în număr de cinci sute. De altfel, mănăstirea a fost închinată la Athos. Biserica și clopotnița au fost puternic afectate de un cutremur din 1838, cu un an înaintea vizitei misionarilor scoțieni, fiind consolidate în 1842. Vezi: T.G. Bulat, „O ctitorie a lui Matei Vodă Basarab în mijlocul Bărăganului: Slobozia lui Ienache, Vai de Ei”, *Glasul Bisericii*, Anul XXVIII, Nr. 3-4 (martie-aprilie 1969), 393-408. Ștefan Grigorescu, *Mănăstirea Sfinții Voievozi Slobozia. Scurt istoric și prezentare generală* (Slobozia: Editura Episcopiei Sloboziei și Călărașilor, 2009).

⁶⁴ Bonar and M'Cheyne, 509-513.

⁶⁵ Construit pe un teren care aparținuse de Curtea Veche. Potra, *Hanurile bucureștene*, 47-48.

monah, decît starețul și doi diaconi care oficiau slujbele. Au trecut apoi Ialomița pe un pod de vase, drumul continuînd cu un peisaj similar. Au apărut lanuri de porumb din care surugii nu se jenau să ia cîte un braț, sperînd potîrnichile și dropiile care zburau în stoluri. Spre seară au ajuns la Obilești [azi Siliștea, jud. Călărași], sat

Hanul lui Manuc în 1841

Maria în camerele pentru călători, așa că au trebuit a rămîne la parter [unde era locul de adăpost al animalelor], și acolo păstorii L-au găsit pe Prunc – Luca 2:7-12.” Deranjați de hărmălaia de duminică dimineață,⁶⁶ au căutat un loc mai potrivit și mai curat de găzduire, Hanul Simeon,⁶⁷ al unui grec. „Religia ortodoxă este singura credință în Valahia și duminica nu este deloc respectată”, nota M’Cheyne.

La acest han a venit să-i salute consulul britanic, Robert Gilmour Colquhoun (1803-1870),⁶⁸ scoțian și el, cu care au cinat în fiecare seară.

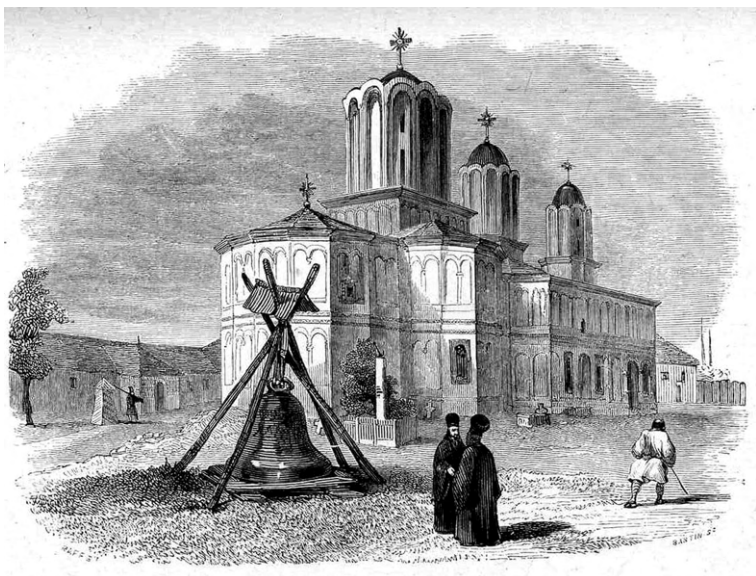
⁶⁶ În însemnările de călătorie ale pictorului francez Auguste Lancelot, care a vizitat Bucureștiul prin 1860, acesta scria: „Oamenii cu nervi delicați, cu piele subțire, vor face mai bine să nu intre în acest han, dar curioșii, doritorii de a cunoaște trecutul, vor avea ce să vadă. S-a păstrat neatinsă prima-i fizionomie, întunecată din nenorocire de necurățenie. [...] Așa cum este el acum e locul de întâlnire al chirigiilor transilvăneni, al tolbașilor germani, al speculanților mărunți turci, bulgari, greci, al tuturor călătorilor cu bani puțini, precum și al meseriilor fără nume, cărora nu le place lumina zilei.” *Vezi: Potra, Din Bucureștii de altădată*, 357.

⁶⁷ Situat pe strada Blănari, față în față cu *Hanul cu Tei*, a fost construit în 1811 și demolat în 1933. *Potra, Hanurile bucureștene*, 48-51.

⁶⁸ Colquhoun a venit la postul din București pe 18 ianuarie 1835, după moartea predecesorului său E. L. Blutte. După doi ani s-a căsătorit, rămînînd însă văduv în 1838. Acest lucru a determinat-o pe sora sa mai mică Harriet Vaucher (1807-1864) să vină la București pentru a-l asista. A rămas la postul din București pînă în 1854.

Acesta avea trei servitori scoțieni cărora li s-a luminat imediat fața, bucuroși să întâlnească niște compatrioți. Consulul i-a informat că Black și Keith vizitaseră și ei orașul, după ce au stat paisprezece zile în carantină. Ca urmare, Bonar și M'Cheyne n-au rămas prea mult la București. Au avut însă timp să-i întoarcă a doua zi vizita consulului, să se intereseze sumar despre evrei, dar și să prindă o slujbă specială, desfășurată pe 11 septembrie la Mitropolie, ocazionată de ziua domnitorului Alexandru Dimitrie Ghica (1795-1862).

Cu acest prilej, moaștele Sfântului Dimitrie cel Nou fuseseră expuse într-o raclă de argint, deschisă la partea superioară. Mii de oameni, bărbați și femei, săraci și bogați, soldați și ofițeri, au stat la rînd pentru a-i pupa sfântului mîna, lăsată la vedere deasupra. Cei care se închinau, îngenuncheau mai înfii de trei ori, făcîndu-și cruce și sărutînd pardo-seala. Alții făceau acest lucru de mai multe ori, un băiat fiind observat că a îngenunchiat de vreo douăzeci de ori. După aceea se apropiau, pupau mîna sfântului mort și crucea așezată sub ea, punînd o monedă pe o farfurie așezată la picioare. Apoi preotul îi atingea pe frunte cu o mică cruce, rostind în barbă ceva care părea a fi o binecuvîntare. După alte trei plecăciuni, omul se îndepărta. Un țăran cu plete lungi venise cu soția și pruncul, ca acesta să fie binecuvîntat lîngă raclă. Preotul i-a pus și lui crucea pe frunte. „Erau cu toate scene de cea mai grosieră idolatrie și era trist să vezi atît de mulți oameni respectabili, care păreau inteligenți, implicîndu-se în așa ceva. Ce piatră de poticnire sînt asemenea creștini în calea convertirii evreilor!” comentau scoțienii. În diferite părți ale bisericii, oamenii își alegeau cîte un sfînt pictat pe perete și, după repetarea de multe ori a semnului crucii, urmată de numeroase proșterneri la pămînt, pupau picioarele și mîinile sfântului pictat. „Inimile noastre s-au îmbolnăvit doar privind” avea să noteze M'Cheyne, condamnînd faptul că preoții făceau obiect de speculă din închinarea oamenilor. În catedrală au remarcat amvonul cu podoabe deosebite, care stătea mai mult neocupat, decorațiunile sale luxoase fiind un trist surogat al „Cuvîntului Vieții” care ar fi trebuit proclamat de acolo. La slujbă a participat Principele sîrb Miloș Obrenovici (1780-1860), care tocmai fusese obligat să renunțe la tron în favoarea fiului său. Îmbrăcat în uniformă purpurie, cu spada și cingătoarea bătute în diamante, sîrbul avea un aspect întunecat și greoi. Toți consulii străini erau prezenți, în uniformele lor de gală, și o mulțime de oameni

Mitropolia (Raffet)

foarte bine îmbrăcați umplea biserica. Deși era ziua sa onomastică, domnitorul n-a fost prezent, acuzînd o problemă de sănătate. Au fost în schimb de față toți marii boieri, precum și Mitropolitul,⁶⁹ purtînd o mitră cu o cruce bătută în diamante. Aflînd probabil de la consul că acesta a permis libera circulație a Scripturii în Valahia, misionarii l-au considerat a fi demn de respect. La finalul slujbei, toți boierii au venit la Mitropolit, sărutînd crucea din mîna sa sîngă, Biblia de pe masă și mîna prelatului, primind de la el o bucățică de pîine. „Aceasta părea a fi pîine sacramentală – o profanare mizerabilă a Sfintei Euharistii”⁷⁰ au comentat scoțienii.⁷¹

⁶⁹ În realitate, după decesul Mitropolitului Grigorie Dascălul în 1834, scaunul metropolitan a rămas vacant pînă în 1840, conducerea fiind asigurată de o locotenență formată din trei episcopi, Ilarion al Argeșului, Chesarie al Buzăului și Neofit al Rîmnicului. Acesta din urmă, Neofit Gianoglu, a devenit în 1840 titular al scaunului metropolitan, cu numele de Neofit al II-lea. Probabil cel prezent la slujba din 1839 a fost unul dintre cei episcopi, poate chiar Neofit.

⁷⁰ Foarte interesant, această indignare și comentariul dur al scoțienilor nu apare la Lapedatu. Ori Sanda Mateiu a cenzurat-o la traducere, ori el a găsit de cuviință să nu menționeze acest aspect, amintind sec că a fost sărutată crucea și a fost luată anafura. Vezi: Lapedatu, „Doi misionari scoțieni în Țările Române acum o sută de ani”, 184.

⁷¹ Bonar and M'Cheyne, 513-515; 525-527. M'Cheyne, 204-208.

Consulul britanic le-a făcut o scurtă prezentare a țării și a locuitorilor. Conform lui Colquhoun, Bucureștiul avea atunci o sută douăzeci de mii de locuitori, trei sute șaiszeci și șase de biserici ortodoxe,⁷² una catolică, una luterană, una calvină și nicio moschee. Conform Tratatului de la Adrianopole, niciun musulman nu putea deține proprietăți sau să aibă rezidența în Principatele Române. Valahia era o țară frumoasă, care putea găzdui douăsprezece milioane de locuitori, dacă terenurile ar fi fost cultivate în întregime. Cîmpiile vaste pe care le străbătuseră și care erau necultivate puteau fi ușor exploatate, cu profit mare, dar nu exista mîna de lucru. Oamenii nu erau încurajați și viciile populației îi împiedicau progresul. Trei sferturi dintre pămînturile țării, la fel ca acelea ale Moldovei, se aflau în proprietatea mănăstirilor. Multe moșii aparțineau unor mănăstiri de la Athos sau Sinai. În afară de exportul de cereale, exista un comerț extensiv cu cantaride [gîndacii frasinului], care erau colectate în pungi speciale, mai ales în pădurile din Oltenia. Părul de la porcii crescuți aici era foarte lung și tare, fiind exportat în Anglia pentru confecționarea pensulelor. Cantități imense de lipitori erau trimise la Paris. Toți boierii din țară locuiau în București. Foarte rar mergeau pe la moșii, unii dintre ei nevăzîndu-le vreodată. Administrarea acestora era dată pe mîna arendașilor care aveau grijă să se îmbogățescă ei mai întîi. Domnitorul Ghica avea reputația de a fi sub influența puternică a Rusiei, fiind considerat mai puțin iscusit ca Mihail Sturdza, domnitorul Moldovei. E sugestivă părerea consulului despre cîteva subiecte, dintre care am putea spune că unele sînt valabile și azi:

Angajații guvernamentali nu sînt oameni de caracterul cel mai bun și tribunalele justiției sînt corupte în mod lamentabil, astfel că singura cale sigură să cîștigi un proces în țara asta este să te duci cu o pungă cu bani la judecător. Există însă și unii valahi onești, a căror inimă e hotărîtă pentru îmbunătățirea țării lor. Preoții ortodocși de aici nu sînt cufundați în vicii

⁷² Cifra este exagerată. În 1873, raportul consular britanic specifica faptul că în popor se vehicula eronat cum că Bucureștiul ar avea 300 de biserici ortodoxe, în realitate numărul acestora fiind de 116. De altfel, la vizita sa din iulie 1837, Demidoff afirma că Bucureștiul avea 95 de biserici și 26 de mănăstiri, cifre mult mai plauzibile. Vezi *Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce, &c., of Their Consular Districts* (London: Harrison and Sons, 1873), 370. Demidoff, 162.

precum cei din alte țări. Clerul inferior se poate căsători; dar cei de grad superior nu, și printre aceștia imoralitatea abundă. Țăranii din cîmpie sînt o rasă servilă, dar adevăratul țăran valah este găsit în Munții Carpați. Acela este fără teamă, independent, își îngroapă banii în pămînt și are un mers țațoș.

Frecvența divorțurilor a fost lucrul care i-a scandalizat, misionarii numindu-l „cel mai revoltător simptom al depravării morale”.⁷³ Divorțul se obținea ușor, era tratat cu naturalețe și părțile se recăsătoreau rapid cu alți parteneri.⁷⁴ Scoțienii nu erau primii care constatau acest lucru. Cu zece ani mai devreme, un vizitator occidental nota că Bucureștiul a fost lovit de „boala dragostei”. „Divorțurile, aventurile amoroase, fuga fetelor de acasă și violurile păreau a fi parte a culturii *mainstream* a nobilimii din capitala Valahiei.”⁷⁵

Vedere a Bucureștiului de la Filaret, în 1860 (Lancelot)

⁷³ Subiectul este tratat de Constanța Vintilă-Ghițulescu, care arată temeiniția celor observate de scoțieni. Problema se manifesta pe larg și în Moldova, unde pe 5 martie 1839 Veniamin Costachi i-a cerut într-un memoriu lui Mihail Sturdza să se implice în stoparea acestui flagel „care din zi în zi sporește, lăfîndu-se ca o epidemie fără stavilă de la cei mari pînă la cei mici a norodului”. Veniamin sugera adoptarea unor legi care să impună respectarea pravilelor, iar pînă atunci dorea suspendarea proceselor de divorț pe o perioadă de un an și oprirea eliberării cărților de „despărțenie”. Vintilă-Ghițulescu vede criza familiei legată de criza prin care trecea Biserica, „o Biserică de care populația se îndepărtează cu indiferență”. Vezi: Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Evgheeniți, ciocoi, moșici: Despre obrazele primei modernități românești 1750-1860* (București: Humanitas, 2013), 183-186.

⁷⁴ Bonar and M'Cheyne, 515-517. M'Cheyne, 215.

⁷⁵ Misha Glenny, *The Balkans: Nationalism, War, and the Great Powers, 1804-2012* (Toronto: Anansi Press Inc., 2012), 60.

De pe acoperișul casei lui Colquhoun, scoțienii au admirat panorama orașului. Cu câțiva ani în urmă, străzile acestuia fuseseră pavate cu scîndură. Sub acestea se aflau inițial canale cu apă și noroi, adevărate focare pentru epidemiile de friguri și malarie. Rușii însă le-au distrus, drenînd orașul. Bisericele nu arătau bine în interior, dar impresionau pe dinafară. Atît la interior, cît și la exterior erau pictate cu figuri ale sfinților. Numărul turelor era foarte mare, multe fiind acoperite recent cu tablă lucioasă. În trecut acestea erau executate integral din cărămidă. S-a renunțat la acest tipar din cauza cutremurelor frecvente. Clădirile se intercalau cu grădini luxuriante, conținînd viță-de-vie și pomi fructiferi, precum caiși, sau nuci falnici. Multe case erau din lemn, de unde și frecvența incendiilor care erau foarte periculoase. A fost observat și Foișorul de Foc, unde zi și noapte cineva veghea continuu să dea alarma în caz de incendiu.⁷⁶

Evreu din București
(Lancelot)

Evreii erau tratați mai bine de către autorități în Valahia decît în Moldova. Totuși, pentru a se stabili aici, trebuiau să prezinte un certificat care să dovedească faptul că aveau o meserie care le permitea să-și cîștige existența. În estimarea consulului britanic, evreii numărau două mii opt sute de persoane, deși aceștia pretindeau a fi vreo cinci mii în oraș, iar alții aproximau chiar șapte mii, adevărul fiind probabil la mijloc. Demidoff afirma în 1837 că Bucureștiul avea 2 583 de evrei pămînteni,⁷⁷ însă cu siguranță că tot atîția se aflau între cei zece-douăsprezece mii de sudiți din oraș. La rîndul său, în 1854, Iuliu Barasch⁷⁸ estima că în București se aflau o mie de familii de evrei, dintre care

o sută cincizeci de sefarzi. Scoțienii au aflat că, în total, evreii bucureșteni aveau opt sinagogi, una singură fiind sefardă. Aceasta era frumoasă, fiind frecventată de oameni bogați, cu influență. Sinagogile erau

⁷⁶ Bonar and M'Cheyne, 517-518. M'Cheyne, 216.

⁷⁷ Demidoff, 162.

⁷⁸ Barasch, „Evreii din Moldova și Valachia”, 12; 23.

grupate după meserii, fiecare breaslă avînd sinagoga proprie. Cei mai mulți erau mecanici, croitori, cizmari, tîmplari și bijutieri.

Bonar și M'Cheyne au asistat la slujbe atît în sinagoga sefardă, cît și în două ale evreilor așkenazi, unde tocmai se sărbătorea Roș Hașana [Anul Nou], comunicînd și cu unii, și cu ceilalți. Prima sinagogă vizitată a fost una așkenazi, care era supraaglomerată. Niciun evreu nu dorea să lipsească de la o asemenea sărbătoare importantă, toți fiind îmbrăcați în portul tradițional polonez, caftanul negru și căciula de blană, pe deasupra căreia era înfășurat un *tallit* [eșarfa / șalul de rugăciune – vezi Numeri 15:37-41]. Ceremonia era bazată pe repetarea Psalmului 47. Evreii consideră ziua Anului Nou un fel de zi de judecată, cînd păcatele fiecăruia sînt cîntărite împotriva meritelor sale. Toți cei găsiți merituoși sînt pecetluiți pentru viață, cei găsiți răi, pentru moarte. Ei își imaginează că Diavolul vine în acest sezon la Dumnezeu pentru a acuza fiecare suflet. Pentru a-i provoca confuzie lui Satan, ca să nu-și poată aduce acuzațiile, și, de asemenea, pentru a-L determina pe Dumnezeu să revină cu îndurare asupra judecăților grele, înțelepții din vechime au ordonat să sune trompeta în prima zi a lunii Elul a fiecărui an. Bătrînul rabin a încercat să folosească cornul unui berbec pe post de trompetă, reușind cu greu a scoate cîteva sunete. La semnul altui rabin, au suflat și alții în cornuri similare. Procedura a fost repetată de nouă ori, ultima dată producîndu-se ceva asemănător unei explozii lungi. Apoi, toți cei prezenți au început să strige, imitînd sunetul cu mîinile la gură, formînd un fel de corn propriu. „Ei aminteau de un grup de copii care imitau o fanfară militară”. Rugăciunile care au urmat au fost strigate pe un ton vehement. În altă sinagogă din apropiere, ceremonia era identică. La sinagoga sefardă, atît bărbații cît și femeile aveau îmbrăcămintea foarte elegantă. Urmau o ceremonie similară, însă în desfășurarea ei nu consumau atîta energie ca ceilalți, fiind mult mai temperați.

După-amiază, scoțienii au revenit la sinagogă, sperînd a-i vedea pe evrei mărșăluind spre rîul Dîmbovița, „ca să-și arunce păcatele în adîncul mării”, lucru pe care-l făceau prin a-și scutura hainele deasupra apei, ca și cum păcatele ar fi curs din ele. Această practică provenea din interpretarea pe care o dădeau unui verset al profetului Mica: „Tu vei avea iarăși milă de noi și vei zdrobi sub tălpi nelegiuirile noastre; vei arunca în adîncurile mării toate păcatele noastre.” [Mica 7:19 – NTR]

Sosiseră însă prea devreme și li s-a spus că operațiunea va avea loc la amurg, când oamenii din oraș nu-i vor observa. Calman le-a prezentat pe drum o mostră a decadenței evreilor. Într-o bodegă unde se servea mîncare, peretele era plin de inscripții triviale făcute de clienți, multe dintre ele fiind cu caractere evreiești, dovadă că aici se ospătau mulți evrei, acesta fiind un local care nu respecta cerințele religiei iudaice. Au sesizat și un alt avantaj semnificativ în perspectiva eventualei stabiliri a unei Misiuni la București, și anume faptul că aici evreii erau angajați de persoane de orice religie, neexistînd pericolul pierderii sursei de cîștig al existenței în cazul convertirii și al repudierii unuia din familie și comunitate.⁷⁹

Misionarii au aflat că existau vreo două sute de evrei care se convertiseră la ortodoxie, însă doar vreo trei dintre aceștia avuseseră parte de o convertire autentică, la ceilalți fiind una formală. Gradul de religiozitate varia. Destul de mulți evrei nu credeau că Biblia este Cuvîntul lui Dumnezeu, mai ales sefarzii fiind puternic secularizați. Dar, în general, starea evreilor era coruptă spiritual de o asemenea manieră, încît cu trei ani înainte, cînd un rabin a încercat să-i reformeze, predicînd contra viciilor lor, aceștia l-au izgonit, ridicîndu-i împotriva lui chiar și pe nevasta și copiii săi. Un secol mai tîrziu, reputatul rabin Meyer Abraham Halevy (1900-1972), cu doctorat în litere la Sorbona, a confirmat această stare de lucruri,⁸⁰ menționînd că rabinatul la București nu a avut o pondere importantă: „Toți cei ce au păstorit aici, pînă la 1848, au fost pur și simplu alungați unul după altul de către enoriașii lor. În deceniul următor am avut la 1853 episodul și mai rușinos al predicatorului Israel Pick [cel care a fondat Școala israelito-română la 1852 – n.n.], izgonit și el din Sinagogă. Evreimea începu să se deprindă cu lipsa de conducător spiritual, credincioșii mulțumindu-se cu oficiile rituale ale celor doi asesori ai scaunului rabinic”. Asupra cazului lui Israel Pick vom reveni mai tîrziu, acesta convertindu-se la protestantism. Auzind că rabinul Bibas din Corfu, despre care li se povestise la Brăila, se afla încă în oraș, Bonar și M'Cheyne i-au solicitat bancherului Samuel Hillel să îi introducă la acesta. Cînd au ajuns la bancher, Hillel

⁷⁹ Bonar and M'Cheyne, 518-522. M'Cheyne, 216-217.

⁸⁰ Vezi: Dr. M. A. Halevy, *Monografia istorică a Templului Coral din București* (București: Tipografia „Cartea de aur”, 1935), 35.

lipsea de acasă, misionarii fiind primiți de fiul acestuia, Manoah.⁸¹ Au constatat imediat că acesta era un *maskil*, fără interes pentru Palestina și care nu-l aștepta pe Mesia. Manoah considera că doar educația și civilizația pot înălța poporul evreu. În plus, el susținea că era nevoie de educație militară, „ca să-și poată apăra țara, atunci când o vor lua în stăpânire”. Se pare că a fost un *maskil* aparte, cu un oarecare spirit profetic, după cum remarcăm, anticipând parcă ceea ce avea să se întâmple un secol mai târziu, după 1948. Când a sosit tatăl său, acesta i-a condus pe scoțieni la casa unde era găzduit rabinul.

Originar din Gibraltar, acesta vorbea engleza fluent și era cetățean britanic. Au discutat cu Bibas în două rînduri diverse aspecte teologice, acesta conducînd cu dibăcie discuțiile în așa fel încît misionarii să nu aibă prea mult teren de manevră. Totuși ei au încercat să-l determine să se aplece asupra semnificației jertfei lui Isus. El păru mișcat de sinceritatea demersului scoțienilor, dar, deși s-au despărțit în termeni calzi, nu a dat niciun semn că ar lua în considerare ce i se spusese. Oricum, Bibas a încercat să-i descurajeze privind intenția lor de a trimite misionari pentru evrei, spunînd că nimeni nu-i va lua pe aceștia în seamă. Când i l-au arătat pe Calman drept dovadă că nu era așa, a părut surprins să afle că acesta era evreu, dar s-a repliat, spunînd că doar unul sau doi, în sens de cantitate neglijabilă, sînt cei care s-au convertit la creștinism. După întîlnirea lor, Calman l-a vizitat pe un tînăr evreu respectabil, Alexandru Rosiski, care era profesor de muzică, recent botezat în Biserica Ortodoxă. Întrebat „cum de un evreu scrupulos poate deveni vreodată idolatru, așa cum erau ortodocșii”, acesta a răspuns că el nu se închină niciodată imaginilor, deși participă la slujbele bisericesti. El explica faptul că simțise o nevoie în sufletul său și, din ce auzise despre Isus, s-a gîndit că în El toate nevoile sale vor fi împlinite, lucru care l-a condus la biserică. Totuși își mărturisea marea ignoranță, fapt pentru care nu putea răspunde argumentelor evreilor, foștii săi coreligionari, evitîndu-i din această cauză. Calman i-a explicat semnifi-

⁸¹ Manoah Hillel a fost un bancher la fel de vestit ca tatăl său, ocupînd un loc de seamă în viața Bucureștiului din acea vreme. A fost unul dintre cei mai de seamă Mecena ai vremii, lăsîndu-și prin testament întreaga avere Universității din București, pentru a se acorda studenților burse și premii, unul dintre beneficiari fiind istoricul de mai târziu Constantin C. Giurescu. Vezi: Giurescu, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri pînă...*, 272.

cația capitolului 53 din cartea profetului Isaia, spre încântarea tânărului profesor, care a declarat că ceea ce a aflat din această discuție era mai important decât toată instrucția primită la ortodocși. El se arăta foarte dornic de instruire și s-a bucurat mult aflând că exista șansa ca în viitor să fie trimiși misionari aici.⁸²

Referitor la București, faptul că se găsea de lucru din belșug, precum și ieftinătatea alimentelor păreau a fi surprinzătoare pentru cei doi misionari. Un miel putea fi cumpărat cu doi șilingi, o oaie, pentru patru șilingi și șase pence, o oca de carne [1,291 kg] costa un piastru, echivalentul a două pence, pâinea și vinul fiind la rîndul lor foarte ieftine. O casă cu patru camere putea fi închiriată cu 25-30 de lire sterline pe an. Lemnul de foc însă era foarte scump, consulul afirmînd că o familie numeroasă trebuia să cheltuiască cincizeci de lire sterline anual doar pentru lemne. Costul unei călătorii din Anglia la București era estimat la treizeci de lire sterline. În opinia lui Colquhoun, un misionar avea nevoie de două sute cincizeci de lire sterline pe an pentru a trăi la București, precizînd că starea străzilor era așa de rea iarna că „va trebui să aibă o trăsură și doi cai, așa cum orice persoană respectabilă are”, precum și cîțiva servitori, fiecare cu propria responsabilitate. Referitor la șansele de succes ale unui posibil demers misionar, consulul a avertizat că orice încercare directă de a face prozeliți din rîndul ortodocșilor ar fi fatală oricărei Misiuni. Un misionar pentru evrei trebuie să se dedice în întregime evreilor, fără a interfera cu nativii. Este de remarcant intuiția sa:

Lumina se va răspîndi indirect. Singurul pericol pentru Misiune este acela ca preoțimea, temîndu-se de influența indirectă a acesteia, să atragă brațul Rusiei pentru a o nimici, iar Rusia poate face ușor acest lucru, în modalitatea ei secretă, dacă își propune acest obiectiv.⁸³

Iată că diplomații britanici erau în temă cu intervențiile Rusiei, precum și cu metodele ei neortodoxe de rezolvare a problemelor. Nimic nou sub soare.

⁸² Bonar and M'Cheyne, 522-525; 527-529. M'Cheyne, 217-218.

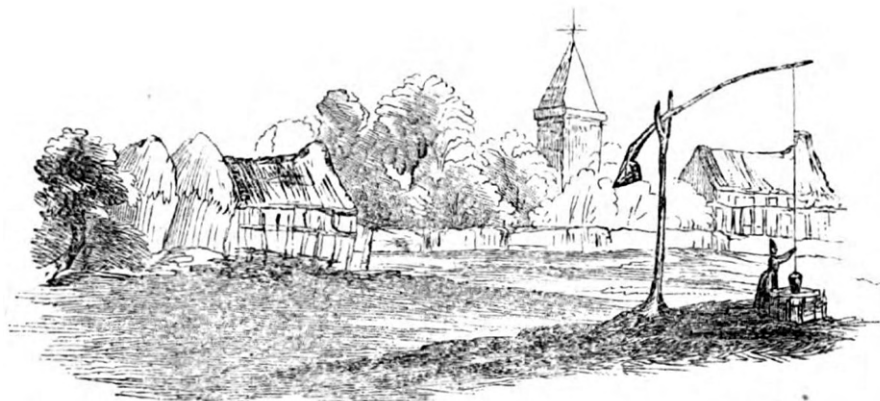
⁸³ Bonar and M'Cheyne, 522. M'Cheyne, 218-219.

Focșani, Bîrlad și Vaslui

În dimineața de 13 septembrie au plecat spre Focșani, cale de unsprezece poște, o călătorie în care surugiii au gonit nebunește, lăsînd mari nori de praf în urmă. Fînfîna cu cumpănă era cel mai întîlnit obiect pe cîmpurile pustii străbătute. Scoțienii au avut însă ochi să observe și să aprecieze frumusețea căpițelor numeroase de fîn, cîinii mari și frumoși care alergau după trăsura, crucile de lemn din cimitire, acoperișurile de stuf, ba chiar și porcii care aveau un păr imens pe spate. Drumul n-a fost fără peripeții. Înainte de a ajunge la prima poștă s-a rupt osia *brașovenței*. După o lungă așteptare în cîmp, ajutorul a venit de la un tăietor de lemne care a trecut din întîmplare pe acolo. Acesta a tăiat doi pomi tineri care au fost legați pentru a susține osia ruptă. Apoi au mers încet pînă la stația de poștă, unde osia a fost dusă la un *Zingan* [țigan] care a reparat-o. După trei ore au pornit iar la drum. În ciuda problemelor, scoțienii se bucurau de pitorescul situației, admirîndu-i pe cei doi surugii și modul în care erau îmbrăcați. Cu pieptarele lor tradiționale și cămășile cu mîneci largi, aceștia erau încălțați cu cizme largi sau cu opinci, alternînd pălăriile cu bor larg sau cușmele mici de blană. Ofereau un spectacol inedit cu „pletele lungi, curgînd pe spate, în vînt”, plesnitul puternic al bicelor lungi și ecoul pe care-l făcea pădurea la strigătele lor sălbaticе, precum și fuga celor cîteva stoluri de prepelițe întîlnite în cale.

Cînd încalecă, fiecare surugi, sărînd în șa, strigă prelung: Hiii! Și toți caii pornesc deodată. Țipătul lor, ca de vulpe, este foarte ciudat. Începe foarte încet, apoi se tot întetește, crescînd pînă ce ajunge un strigăt prelung, care se pierde în vînt. Înainte de a sfîrși unul, începe celălalt și așa mai departe. Pocnesc neconținut din bice cînd pornesc sau cînd se apropie de vreo stație de poștă sau de vreun oraș.

Spre seară au ajuns în „satul” Buzău [sic!], remarcînd biserica ale cărei clopote băteau chiar atunci. Buzăul le-a amintit de satul scoțian *Longforan*, din cîmpia Carse of Gowrie, sat aflat aproape de Dundee. Continuînd drumul toată noaptea au trecut prin vad o apă largă, dar de adîncime mică, iar în zori au ajuns în „satul” Rîmnic. Curînd, o roată s-a desprins, dar, cu ajutorul unei funii, a fost fixată la locul său [!]. După ce au mai trecut peste o apă, la zece dimineața au ajuns la

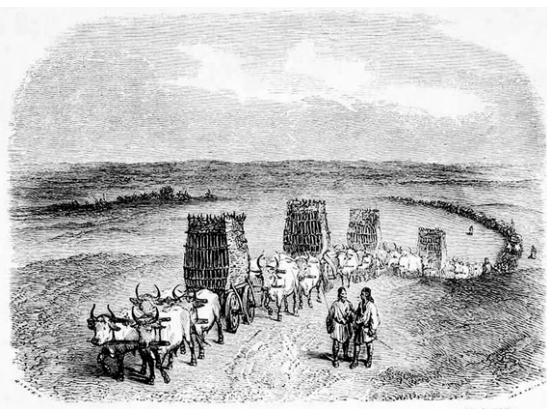

„Satul” Buzău (M’Cheyne)

Focșani. Negăsind cai de schimb au tras la un han „tolerabil, învrednicit cu numele Hôtel de France”. Proprietarul acestuia era un spaniol scund, care îndeplinea și rolul de agent consular al Franței. Caii disponibili la poștă fuseseră extenuați de Consulul Rusiei și de Principele Miloș Obrenovici, care trecuseră înainte pe acolo, neputînd a fi înhămați iar. Pentru a nu pierde vremea, au angajat contra unei sume considerabile pe un țaran care avea patru cai, ca să-i ducă pînă la Bîrlad. Între timp au vizitat orașul, observînd o școală mare care își ținea orele în aer liber, pe o verandă. La finalul orelor, toată lumea s-a rugat, făcîndu-și semnul crucii.

Aflînd că în oraș erau șaiszeci de familii de evrei așkenazi, scoțienii au dorit să-i cunoască. Aceștia aveau un rabin care era susținut din contribuțiile lor, precum și patru profesori, plătiți cu eforturi mari de către părinți. Un evreu care le-a servit de ghid prin oraș i-a întrebat cu privire la scopul vizitei lor, prilej folosit pentru a-i explica acestuia „calea mîntuirii”. Evreii focșăneni erau lăcătuși, croitori și cizmari, foarte religioși cu toții, niciunul nevrînd a le închiria cai, fiindcă a doua zi era Sabat. În oraș erau două sinagogi și o *Beth-midraș*, sală publică de studiu. După ce au asistat la slujba de la sinagogă, la final au fost înconjurați de o mulțime de oameni, care i-au întrebat cine erau și cu ce ocazie se aflau acolo. Au răspuns că au venit dintr-o țară îndepărtată, din dragoste pentru Israel, pentru a le vorbi despre „calea iertării”. Neștiind cum să se raporteze la ei, aceștia i-au întrebat dacă Mesia a venit sau dacă trebuia să vină. Scoțienii au precizat că amîndouă ipotezele sînt

adevărate, „că El a venit o dată ca să moară și trebuie să vină a doua oară în glorie”. Cei mai mulți evrei s-au întors atunci cu spatele, nedorind să-i mai asculte. Avînd de traversat iar granița dintre Principate, a fost nevoie de vizarea pașapoartelor. Au trecut rînd pe rînd pe la ispravnicul ținutului,

Coloană de care cu boi (Raffet)

apoi la poliția valahă, unde ordinea se făcea cu cnutul, apoi la poliția moldoveană, iar în final la viceconsulul britanic, procedura fiind descrisă a fi una „hărțuitoare”.⁸⁴ Nu e greu să ne imaginăm! Au înnoptat în Focșani, de unde au plecat la ora trei, în zori. La trecerea frontierei, grănicerul nu știa nici să scrie, nici să citească, iar funcționarul care trebuia să examineze pașapoartele dormea, astfel că li s-a refuzat trecerea. „Aici am fost obligați să așteptăm o oră, offînd în zadar după libertatea locurilor noastre natale”.

Era o dimineață rece și umedă cînd au traversat Siretul pe un pod de vase. Locul era periculos, cu apă adîncă și cu viteză mare; adesea multe vieți se pierduseră acolo. Aproape patruzeci de care mari și grele, trase de boi, care mergeau la un tîrg, așteptau pe celălalt mal. Acestea treceau unul cîte unul, după ce plăteau taxa de traversare. La scurt timp, terenul a devenit ondulat și mai bine împădurit. Cîteva sate frumoase au apărut în cale, unul dintre ele fiind Tecuci. Au remarcat că în sate casele nu erau construite una lîngă cealaltă, ci cu spații între ele, unde erau plantați pomi, căpătînd astfel un aspect pitoresc. Bisericile din zonă erau în mod frecvent văruiate în alb și prevăzute cu turlă strălucitoare. Porci uriași și urîți, cu o creastă de păr țepos pe spate, cîini frumoși și mari, fîntînile înalte cu cumpănă și multitudinea de căpițe de fîn, toate dădeau un farmec aparte locurilor. La nouă dimineața au poposit la o fermă unde au cumpărat lapte și au servit micul dejun, șezînd pe iarbă. La prînz, surugiul i-a anunțat că au ajuns la „podovino”,

⁸⁴ Bonar and M'Cheyne, 530-534. M'Cheyne, 219-220.

Copil supraveghind porcii (Lancelot)

adică jumătatea drumului. Au oprit pentru a da liber cailor să pască, după care au pornit din nou.

La Bîrlad au ajuns la cinci după-amiază, acesta fiind la cinci poște de Focșani.⁸⁵ Fiind sîmbătă seara, au înnoptat într-un han decent, în camera de la etaj. S-au relaxat scriind scrisori și pregătindu-se pentru a doua zi. Dimineață, duminică 15 septembrie, au rămas la han. Cu greu au găsit ceva de mîncare, fiind trimiși inițial la bazar ca să-și cumpere. După-amiază au vizitat Bîrladul, pe care l-au găsit așezat în mod plăcut, pe o suprafață de teren generoasă, cu o populație de zece mii de locuitori. La biserica cea mai importantă, care avea trei turle frumoase, subțiri, împodobite fiecare cu cîte patru cruci aurite, foarte ornamentate, slujba era ținută de un preot asistat de trei diaconi, dar niciun credincios nu era de față! Rugăciuni grăbite, fără devoțiune... În curtea bisericii, în loc de pietre funerare sau cruci din piatră erau doar cruci de lemn. Pe marginea drumului însă, din loc în loc se întîlnea cîte o cruce de piatră, uneori grupate cîte două sau cîte trei. La o altă biserică mai mică, construită integral din lemn, în afară de preot se aflau șase sau opt copii zdrențăroși, care repetau după preot, doi bătrîni și vreo șase bătrîne. Cînd slujba s-a încheiat, fiecare a îngenunchiat, atingînd par-

⁸⁵ Bonar and M'Cheyne, 534-535.

doseala cu fruntea de trei ori, făcându-și semnul crucii de fiecare dată, după care au pupat icoanele și au plecat. Au aflat că la slujba de dimineață bisericile erau pline. După terminarea acesteia, ziua era petrecută în distracții, jocuri de cărți, biliard, precum și în consumul de băuturi, chiar preoții dând exemplu. Această stare spirituală decăzută i-a frământat pe scoțieni, veniți dintr-o țară unde cinstirea duminicii era atât o practică centrală, propovăduită de Biserică, cât și o lege a țării.

Cruce de piatră (M'Cheyne)

N-ar putea un misionar pentru evrei să fie binecuvântat prin a aduce ceva lumină chiar și asupra acestor locuri întunecate de superstiții lipsite de inimă? Sinagoga din Corint și Tesalonic au adus mântuire celor dintre neamuri, din orașele respective; ar putea fi din nou la fel în aceste regiuni, dacă Domnul răspunde rugăciunilor noastre și misionarii noștri vor avea succes.

Bîrladul avea o sută treizeci de familii de evrei, aceștia fiind originari din Rusia, Austria și Germania. Locuiau în liniște, fără a suferi persecuții. La Sinagogă, doi tineri i-au abordat în limba germană. Misionarii le-au povestit cât de diferiți erau creștinii din Anglia și Scoția față de cei din această țară. Evreii s-au minunat mult și au întrebat dacă se poartă *tefillim* [filacterii]. Răspunsul a fost negativ, explicînd că așa ceva nu e cerut de Dumnezeu, fiind doar o tradiție. Apoi au avut o lungă discuție, pe baza faptului că Scripturile sînt Cuvîntul lui Dumnezeu, în timp ce Talmudul este cuvîntul oamenilor. Cei doi au ascultat cu atenție, mirîndu-se că englezii respectă Scripturile la fel ca ei. Între timp, un grup s-a strîns în jurul lui Calman. Aceștia și-au declarat credința în divină autoritate a unui rabin hasidic⁸⁶ din Rusia. Foarte bogat, acesta avea cîțiva asistenți și o formație muzicală care îl însoțea oriunde pleca cu trăsura. În casa lui exista o cameră unde se credea că va locui Mesia.

⁸⁶ Este vorba despre Rebbe Israel Friedman de Ruzhin, care s-a stabilit mai tîrziu la Sadagura, lângă Cernăuți. Mai multe despre acest rabin vom prezenta într-un alt capitol.

La fiecare Sabat, rabinul intra în acea cameră pentru a-l saluta pe Mesia și a-i ura un Sabat bun. De curînd însă fusese acuzat înaintea Țarului de către evreii care nu erau hasidici că trimite sume mari de bani în Palestina și că-i învață pe ceilalți că nu e niciun păcat să înșeli guvernul făcînd contrabandă. Ca urmare a fost închis la Kiev și, deși au fost oferite sume mari pentru eliberarea sa, se afla în continuare închis. După lungi discuții, scoțienii le-au împărțit tractate și s-au retras. Înainte de a pleca luni dimineață din Bîrlad, l-au convins cu greu pe hangiu să le vîndă o icoană atipică, care atîrna ca o decorație pe perete. Aceasta îl reprezenta pe Isus răstignit pe cruce, înconjurat de draci.⁸⁷

Pe drumul spre Vaslui au luat aminte cum arăta jugul de lemn cu care boii erau puși la carele mari folosite de țărani români. Folosindu-și talentul la desen, M'Cheyne a făcut o schiță foarte clară, de interes pentru posteritate. Contemplînd jugul, misionarii au înțeles mai bine

Țărani români (Raffet)

semnificația textului biblic: „I-am tras cu funii omenești: cu legături de dragoste. M-am comportat cu ei ca aceia care ridică jugul de pe umeri; și M-am aplecat spre ei ca să îi hrănesc” [Osea 11:4 – BVA2015]. Peisajul s-a schimbat treptat, predominînd salcîmii și morile de vînt. Le-a ieșit în cale un mic lac, nu departe de Bîrlad [Rîpa Albastră – n.n.], unde se afla un stîlp pe care era reprezentat Sfîntul Petru cu cheile în mînă. Din loc în loc, pe drum, erau fîntîni, cu scaune de jur-împrejur, pentru

⁸⁷ Bonar and M'Cheyne, 535-538. M'Cheyne, 220.

folosul călătorilor, după moda orientală introdusă aici de turci. Au trecut și pe lângă o tabără de țigani, aflată lângă un pîrîu, de cealaltă parte a căruia oamenii prelucrau in. La amiază au poposit două ore la un han numit Tatamarești,⁸⁸ unde s-au intersectat cu niște evrei cu care au intrat în vorbă. Fiindcă unul dintre aceștia era bolnav, i-au dat un medicament care i-a făcut bine. Omul a fost atît de fericit, încît a trimis pe cineva înapoi ca să le ofere bani ca recompensă. Altui evreu nu-i venea a crede că ei erau creștini, dar cunoșteau limba ebraică. I-au povestit puțin despre creștinii din Anglia și despre datoria de a cerceta Scripturile. Evreul le-a spus că mulți rabini polonezi interziceau citirea Bibliei. Le-a mai povestit despre un evreu din Iași care era poreclit Epicur de către ceilalți, pe motiv că acesta studiasse foarte mult Biblia.

Noaptea tîrziu au ajuns la Vaslui. Primul han întîlnit, unul evreiesc, nu avea locuri libere. Acesta era plin de evrei care se îndreptau spre Iași pentru a celebra Praznicul Ispășirii. Au dormit pe jos, pe pardoseala de lut a altui han, unul mizerabil. Acolo gazdele le-au cedat propriul lor spațiu de dormit, mutîndu-se pe verandă. N-au izbutit însă să adoarmă, nu atît din cauza condițiilor precare, cît de suspansul zilei care urma. O zi în care puteau observa pe viu cum celebrau evreii Sărbătoarea Ispășirii⁸⁹ [Yom Kippur / Yom ha-Kippurim]. Considerată

Surugiu bucureștean
(Lancelot)

⁸⁸ Lapedatu afirmă că este vorba de Tatomirești. Însă acesta este un sat la mijlocul distanței dintre Vaslui și Iași.

⁸⁹ Vezi: Levitic 16:29-31; 23:27-28 și Numeri 29:7-11. Yom Kippur este climaxul a zece zile de penitență, stabilit pentru a zecea zi a lunii Tișri. Această zi trebuia să fie un Sabat solemn, în care oamenii să-și smerească sufletele. Pedapsa pentru nerespectarea ei era distrugerea și extirparea (Levitic 23:29-32). În *Halaha* [corpusul Legii iudaice], smerirea sufletului se obținea prin interdicția totală la mîncare și băutură, la îmbăiere și la ungerea trupului, la purtarea încălțăminte de piele și la acte sexuale. Băieții sub 13 ani și fetele sub 12 ani erau exceptați de la toate interdicțiile, mai puțin cea cu încălțăminte. Înaintea

cea mai importantă dintre cele trei mari sărbători ale evreilor, Sărbătoarea Ispășirii reprezintă cea mai sfântă și cea mai însemnată zi a anului.⁹⁰ În această zonă majoritatea evreilor erau hasidici,⁹¹ aceștia

apusului soarelui din ziua a noua se începe cu rugăciunea *Kol Nidre* [toate promisiunile sau toate jurămintele], în limba aramaică. *Kol Nidre* reprezintă anularea preventivă a jurămintelor care vor fi pronunțate în decursul anului care vine, inclusiv acelea făcute din slăbiciune, mînie, neștiință sau alte cauze omenești. Se motiva că un credincios nu vrea să-l ofenseze cu nimic pe YHWH, și chiar dacă din cauze omenești i se întîmplă, el se căiește anticipat. „Toate făgăduințele pe care le-am putea face, toate jurămintele și promisiunile pe care le-am putea rosti între acest Yom Kippur și următorul Yom Kippur, renunțăm la ele în mod public. Să fie toate abandonate, nule și fără valoare, nici ferme, nici stabilite. Fie ca făgăduințele, promisiunile și jurămintele noastre să nu fie considerate nici făgăduințe, nici promisiuni, nici jurămintele.” Așa cum indică numele sărbătorii, scopul ei este de a obține iertarea. Respectarea preceptelor asigură iertarea din partea lui Dumnezeu, dar nu și din partea celor lezați, motiv pentru care trebuie a se solicita individual iertarea de la fiecare dintre aceștia; la rîndul lor ei trebuie să ofere iertarea, pentru a fi și ei iertați. Iertarea trebuie acordată inclusiv celor care au răposat. „Pentru păcatele omului față de Dumnezeu, Ziua Ispășirii aduce ispășirea, dar pentru păcatele dintre om și aproapele său, ispășirea are efect numai cînd omul își liniștește aproapele.” [Yoma 8:9]. Aspirația rugăciunii de Yom Kippur este „să intrăm în Cartea Vieții”, lucru pe care îl acordă Dumnezeu celor demni de așa ceva. Conform lui Philon din Alexandria (25 î.Cr.–50 d.Cr.) Yom Kippur este și sărbătoare, și timp de pocăință simultan. Dar nu se manifestă prin plîsete, ci prin bucurie, însă nu bucuria dată de muzică, dans și mîncare. Vezi Moshe David Herr și S. David Sperling, „Day of Atonement”, în *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 5, ed. Fred Skolnik and Michael Berenbaum (Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007), 488-493.

⁹⁰ Bonar and M'Cheyne, 538-539.

⁹¹ Adepți ai mișcării hasidice apărută în secolul al XVIII-lea în sud-estul Poloniei, preponderent în Podolia și Volînia, cu cea mai puternică prezență în Galiția, dar și în Bucovina și Basarabia, răspîndindu-se ulterior în centrul Poloniei, în Bielorusia și Lituania. Aceasta a dat naștere unui tipar de viață comunală marcată prin rolul înalt acordat Cabalei, stări de extaz mistic și de entuziasm în masă, o coeziune de grup extrem de puternică și un stil de conducere carismatic. Scopul principal al acestei mișcări este ca individul să nu rămînă închistat în dogme teologice fără o finalitate practică, să-l vadă pe Dumnezeu în orice lucru și să-l atingă prin orice act considerat autentic. Se consideră că fondatorul acestei mișcări a fost Israel ben Eliezer Ba'al Șem Tov, numit de adepți pe scurt Ba'al Șem Tov [Cel cu nume bun] sau pe scurt, Beșt. Atît Beșt, cît și toți ceilalți Ţadici, cum sînt numiți liderii hasidici, s-au prezentat avînd un comportament extatic și antiascetic, definindu-se ca oa-

fiind majoritari în tot nordul Moldovei, precum și în Bucovina și Galiția. Fiind sărbătore, scoțienii s-au sculat cu puțin înainte de ora unu noaptea pentru a urmări ritualurile practicate de evrei. Aceștia aduceau cu această ocazie singurele jertfe aflate în uz. Bărbații jertfeau un cocoș, iar femeile o găină. Au putut observa nemijlocit cum *șohetul* [măcelar ritual / sakter / haham] a trecut pe la toate casele, trezind fiecare familie și dându-le lumină din felinarul său, pentru a se putea ridica și aduce *Cipporah* sau *Ispășirea*.

Ba'al Şem Tov

Spectacolul era impresionant. Pretutindeni pe străzi se auzea gălăgia făcută de găinile captive, lumina fiind zărită în toate casele evreiești. Privind pe fereastra unei locuințe, scoțienii au văzut un băiat mic citind rugăciunile, în timp ce mama sa care era văduvă stătea în picioare cu o găină albă în brațe. La un anumit moment al rugăciunii, femeia a ridicat pasărea deasupra capului, rotind-o de jur-împrejur, în timp

meni sfinți. Aceștia aveau parte de viziuni, fiind vindecători și făcători de minuni care utilizau formule și amulete magice etc. Beșt și-a început „misiunea” în urma unei revelații primite prin 1730. La a treia generație, considerată în perioada 1773-1815, mișcarea hasidică s-a extins mult, fiecare lider stabilindu-și propria curte, solicitând fidelitate adepților și tăind comunicarea cu celelalte curți. În fapt au fost stabilite adevărate dinastii, titlul de Rebbe transmițându-se de la părinți la copii. Una dintre cele mai reputeate facțiuni este Habad (Chabad), mult mai intelectuală decât celelalte, fiind centrată pe studiu și avînd o puternică școală de teologie sistematică. La momentul vizitei scoțienilor, mișcarea hasidică devenise *mainstream* pentru evreii din această parte a lumii, fiind în final acceptată a fi parte a taberei ortodoxe. Expansiunea mișcării a încetat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, hasidicii manifestîndu-se ca cei mai fervenți oponenți ai oricărei schimbări, mai ales a emancipării evreilor. Ei s-au opus inclusiv mișcării sioniste, deși unii Ṭadici au făcut *Aliyah*. Secolul XX a afectat puternic hasidismul, prin schimbarea hărții Europei după Primul Război Mondial. Cu acea ocazie s-a rupt legătura dintre mulți adepți și liderii lor. Mai târziu, Holocaustul a distrus complet toate centrele hasidice, mișcarea supraviețuind în mare parte datorită emigrării în America a unor lideri proeminenți. Vezi: Avraham Rubinstein, „Hasidim”, in *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 8, ed. Fred Skolnik and Michael Berenbaum (Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007), 390-408.

ce spunea continuu: „aceasta este înlocuitoarea mea – aceasta este [în] schimbul meu – aceasta este ispășirea mea – această găină să meargă la moarte, iar eu spre o viață binecuvîntată.” Ritualul s-a repetat de trei ori, după care ușa s-a deschis și băiatul a plecat fugind cu pasărea spre șohet pentru a fi sacrificată. „Pentru acest jalnic sacrificiu auto-conceput”, au notat misionarii, „ei leapădă sîngele Fiului lui Dumnezeu”. Totuși, într-o scrisoare adresată lui Candlish zece zile mai tîrziu, M'Cheyne scria: „Minunați oameni! Chiar și în rătăcirea lor orbecăită, păstrează o imagine a sîngelui ispășitor al Fiului lui Dumnezeu.”⁹²

Iași – orașul cu mai mulți evrei decît Palestina

În aceeași noapte, pe la ora două, au pornit iar la drum. La șapte s-au oprit pentru a se odihni cîteva ore la un han mare și mizerabil, aproape gol. În zonă se aflau cîteva mlaștini care-și făceau simțită prezența prin miasele puternice, făcîndu-i să considere că această parte a țării era foarte nesănătoasă. Mergînd spre nord, peisajul s-a îmbunătățit. Au trecut prin mijlocul unei văi înconjurată de dealuri împădurite cu ulmi, meri sălbatici și pruni, plini de roadă. Vegetația era abundentă, cu caprifoi, hamei și o mulțime de flori sălbatice, care dădeau locului un farmec aparte. Cum drumul ducea direct peste creasta dealurilor, surugiii își îndemnau continuu caii „cu strigătele lor barbare, pînă atingeam vîrfurile”. Iașul li s-a prezentat cu case mai sărăcăcioase decît cele ale Bucureștiului. Aveau doar un etaj și erau înșirate pe străzi lungi, pline de meșteșugari. La prima impresie puteau considera că au intrat într-un oraș din Israel, în vremurile bune ale acestuia. Au ajuns chiar înainte de apus, pe cînd evreii își închideau prăvăliile, îmbrăcîndu-se grăbiți să meargă la sinagogă. Multe familii se aflau deja pe drum, fiindcă nimeni nu dorea să fie absent de la această ocazie solemnă. Mulți bărbați se vădeau a fi prezentabili, iar evreicile erau îmbrăcate minunat, unele purtînd bijuterii selecte. Scoțienii au părăsit *brașoveanca*, grăbindu-se să observe pe viu cum celebrau evreii din partea locului *Ispășirea*. Prima sinagogă era plină pînă la refuz, inclusiv balconul rezervat femeilor, aflîndu-se și mulți copii. *Kol Nidre*, cîntecul absolvirii de vină, fusese

⁹² Bonar and M'Cheyne, 540-541. M'Cheyne, 220-221.

cîntat înainte de sosirea misionarilor, spre regretul lor. Ar fi dorit să-l audă în întregime, întrucît era un cîntec despre care se credea că evreii l-au cîntat prima dată în Sinai,⁹³ în vremea Exodului. Trei rabini îmbrăcați în alb au oficiat slujba. I-au absolvit în numele lor și în numele lui Dumnezeu pe toți cei prezenți în sinagogă de păcatele comise în anul care trecuse. Numeroasele lumînări mari și marea aglomerație umană făcuseră aerul irespirabil în ambele sinagogi pe care le-au vizitat în acea noapte. Transpirația curgea șuvoaie pe credincioșii zeloși, ale căror strigăte frenetice puteau fi auzite din exterior. Băteau din palme și le frîngeau, le loveau de cartea de rugăciune și se băteau în piept, răsucindu-și încontinuu corpul. Priveliștea amintea de evreii pe care-i văzuseră în Safed și Tiberias. Postul, rugăciunea și plînsetele au continuat toată noaptea și a doua zi, fiind finalizate abia o seară mai tîrziu, la apariția stelelor.⁹⁴

Dimineața s-au dus la casa lui Samuel Gardner, consulul britanic, care i-a primit foarte amabil. Probabil la recomandarea acestuia, misionarii au tras la Hôtel St. Petersburg,⁹⁵ aflat în proprietatea unui evreu convertit la ortodoxie. Printre chelnerii acestuia se mai afla un prozelit evreu. A doua zi, 18 septembrie, s-au dus foarte devreme la sinagogă. Veniseră evreii din toată țara pentru această sărbătoare solemnă, așa cum veneau cîndva la Ierusalim. Au vizitat în total douăsprezece sinagogi, toate înșesate de bărbați, femei și copii, mulți dintre ei plîngînd și tînguindu-se. La una dintre ele au văzut cam o sută de mame cu pruncii lor la sîn sau în leagăn, șezînd afară. Erau îmbrăcate elegant, cu cele mai bune haine ale lor. Priveliștea le-a amintit de cuvintele profetului:

⁹³ Presupoziția lor se pare că este falsă. Se consideră că pentru a evita consecințele nerespectării unei promisiuni sau juruințe făcute lui Dumnezeu, conform avertismentelor din Deuteronom 23:22-24, această rugăciune a fost concepută în perioada secolelor VI-XI, cînd evreii erau forțați cu sabia să se convertească, fie la creștinism, fie la mahomedanism. Vezi: Abraham Z. Idelsohn, *Jewish Liturgy and its Development* (New York: Henry Holt, 1932), 227-228. Israel Davidson, „Kol Nidre”, *The American Jewish Year Book: 5684*, Vol. 25 (Philadelphia: Jewish Publication Soc., 1923), 186-187.

⁹⁴ Bonar and M'Cheyne, 541-543. M'Cheyne, 221-222.

⁹⁵ Este vorba de Casa Ghica-Callimachi, existentă și în ziua de azi, cu modificările inerente pe care le-a suferit în timp. Se afla pe vechea uliță a Goliei, azi strada Cuza-Vodă numărul 41. Pentru un istoric bine documentat al clădirii, vezi: Sorin Iftimi, „Casa Callimachi din Iași (str. Cuza Vodă nr. 41)”, *Monumentul*, XII/2 (2011): 425-447.

Evreu (M'Cheyne)

„Adunați poporul, consacrați o adunare! Întruniți-i pe bătrâni, convocați-i pe prunci și pe copiii de la sân!” [Ioel 2:16 VBRC2013]. Fiindcă nu era suficient loc înăuntru, mulți bărbați stăteau afară, la umbra zidurilor, sau cu fața către Ierusalim, rugându-se alături de cei din interior. Pe pardoseala sinagogilor era așternut un strat de paie sau de fîn, pentru a face locul mai confortabil, întrucît majoritatea celor prezenți se descălțaseră, din cauza sfințeniei acestei zile.

De-a lungul întregii zile, în sinagogă a strălucit multitudinea lumînărilor, unele dintre acestea fiind foarte mari. Fiecare familie adusese cîte o lumînare și fiecare membru al familiei avea un fir în fitilul acelei lumînări. Firul reprezenta sufletul persoanei, interpretare preluată de la Solomon: „Sufletul omului este un sfeșnic de la Domnul” [Proverbe 20:27 – BSS]. Niciun evreu nu atingea cu mîna vreo lumînare, nici măcar dacă s-ar fi răsturnat și era pericol de incendiu. Gestul ar fi fost considerat drept o muncă. Din acest motiv, în asemenea situații se apela la un slujitor ne-evreu, chemat atunci cînd una dintre lumini trebuia micșorată. Slujba din această zi conținea rugăciuni, timp în care se trecea prin textul din Levitic 16. Cea mai mare parte a timpului s-a recitat un poem în limba ebraică, din care majoritatea celor prezenți nu pricepeau nimic. Uneori mai cîntau, scoțienii remarcînd vocea profundă de bas a cantorului, contrastînd cu vocile de tenor ale tinerilor care-l acompaniau. Periodic, congregația întrerupea cu „Amin!” Mulți bărbați păreau deja obosiți datorită închinării îndelungate sau, mai degrabă, a mișcărilor neîntrerupte ale corpului. Unii aveau ochii roșii și umflați de plîns. Și dintre femei unele plîngeau, chiar în hohote. Iașiul avea vreo două sute de sinagogi,⁹⁶ dintre care aproximativ treizeci erau mai mari. Într-un cartier se aflau pe aceeași stradă douăzeci de sinagogi. Plafonul unora era pictat cu imagini ilustrînd Paradisul și Creația, animale săl-

⁹⁶ Conform istoricului Dan Dumitru Iacob, cifra este exagerată. În opinia sa, cei doi călători au luat în calcul sinagogile, casele de rugăciune și școlile, fie de tip *heder*, fie de tip *Beth midraș* sau *Yeșiva*. Vezi: Iacob, 126.

Strada principală din Iași, în 1845

batice, copaci, pești etc. În mai multe părți, aproape de intrarea în oraș, au observat *Eruv*,⁹⁷ o frînghie întinsă de la o casă la alta, delimitînd o arie mai largă. Frînghia simboliza zidul unui oraș. Ceva similar observaseră și la Safed.⁹⁸ Pe la șase seara, misionarii s-au dus la două dintre cele mai mari sinagogi ale orașului, pentru a observa ceremoniile de final ale Zilei Ispășirii. La asfințit, strigătele evreilor din tot orașul au

⁹⁷ Întrucît de Sabat era interzisă transportarea oricărui lucru, cît de mic, în afara casei, pe domeniul public, s-a adoptat cutuma utilizării unei pîini, numite *eruvhazerot*, care era proprietatea tuturor rezidenților din casele care dădeau în aceeași curte sau piațetă. Pîinea era plasată pe una dintre aceste case, toate casele respective formînd astfel împreună o proprietate comună. Practica datează din perioada celui de-al doilea Templu. Pentru a se combina mai multe asemenea grupe, separate între ele de spații publice, un *eruv* se stabilea uneori în jurul unui întreg cartier. Acesta trebuia înconjurat de o frînghie întinsă între stîlpi avînd cel puțin 10 coți înălțime, realizînd un perimetru în interiorul căruia se putea căra ceva, fără a se încălca cerințele Sabatului. Frînghia simboliza zidurile Ierusalimului, întregul perimetru delimitat de ea devenind o singură incintă. Fundamentul acestei teorii este versetul biblic: „Așa vorbește Domnul: «Aveți grijă de sufletele voastre și nu purtați vreo greutate în ziua de sabat și s-o aduceți prin porțile Ierusalimului! Nu scoateți nicio greutate din casele voastre în ziua de sabat și nu faceți nicio lucrare, ci sfințiți ziua de sabat după cum le-am poruncit părinților voștri!»” [Ieremia 17:21-22 – VBRC 2013]. Vezi Zvi Kaplan, „Eruv”, în *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 6, ed. Fred Skolnik and Michael Berenbaum (Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007), 484-485.

⁹⁸ Bonar and M'Cheyne, 543-545. M'Cheyne, 222-223.

devenit mai intense, întrucît, dacă nu obțineau iertarea în acea zi, după răsăritul stelelor era prea tîrziu. La sunetul unei trompete, toți au ieșit din sinagogi, cu lumînările aprinse, sînd în grupuri cu fața la lună.

Rugăciunea finală rostită cu ochii ațintiți spre lună era îndreptată spre *Șechina*. În concepția lor, petele de pe suprafața lunii reprezentau *Șechina*,⁹⁹ manifestarea prezenței lui Dumnezeu. Fiecare grup avea cîte o lumînare, permițînd unuia dintre ei să citească rugăciunea cu glas tare. Unii și-au ridicat mîinile în sus, alții răcneau tare, cu toții însă își arătau prin gesturile lor simțirile intense ale inimii. „Era o scenă grotescă, dar și o noutate ciudată, să stai în mijlocul unei asemenea companii, fiecare cu căciulă înaltă și cu *tallit*-ul înfășurat în jurul umerilor, cu barba curgînd în vînt peste cartea din care citeau.” „Era o vedere dureroasă”, îi scria M'Cheyne lui Candlish. „Ne-a făcut să ne gîndim la închinarea adresată Astarteei,¹⁰⁰ pe vremea cînd părinții lor căzuseră în idolatrie. „Cît de diferit e totul de ziua solemnă cînd marele preot intra în Sfînta Sfințelor!” Sfîrșind cu această ultimă rugăciune, evreii au pornit plini de veselie spre casele lor, urîndu-și „pace mie și pace ție”, bucuroși că păcatele le fuseseră iertate. Unii dintre ei cîntau veseli pe drum. „Cît de puțin cunoșteau ei despre iertare! Iertarea obținută prin metoda de justificare a lui Dumnezeu sfințește și atrage inima păcătosului la El, în loc de a lăsa sufletul să se întoarcă la sminteală”, comentau scoțienii. Nu era neobișnuit pentru evrei ca în acea noapte să se întîlnească mai tîrziu în sinagoga lor pentru a cheui. La scurt timp, privind prin ușa unor cîrciumi care erau deschise, misionarii au putut vedea grupuri de evrei care beau împreună rachiu și cîntau plini de veselie. Într-una, un evreu cînta deasupra paharelor, modulîndu-și la maximum vocea. „Pacea falsă conduce la sfințenie falsă”. Așa s-a terminat Ziua Ispășirii. Scoțienii au observat că ceilalți

⁹⁹ Pentru aprofundarea conceptului, vezi Alan Unterman and Rivka G. Horwitz, „Shekhinah”, in *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 18, ed. Fred Skolnik and Michael Berenbaum (Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007), 440-441.

¹⁰⁰ Astarte, zeița supremă a fenicienilor, a fost la origine zeița procreației și a fecundității. Este echivalentul zeiței Iștar din Akkad, amîndouă fiind asociate luceafărului de seară. În Vechiul Testament, închinarea la Astarte și la Baal era cea mai mare urîciune în ochii lui Dumnezeu. Vezi: Tikva S. Frymer, „Ashtoreth”, in *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 2, ed. Fred Skolnik and Michael Berenbaum (Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007), 581-582.

locuitori ai orașului nu i-au întrerupt în vreun fel, nici nu i-au incomodat cu ceva pe evrei.¹⁰¹

Conform lui Gardner, Iașiul avea cincizeci de mii de locuitori, dintre care douăzeci de mii erau evrei. Unii evrei afirmau că sînt trei mii cinci sute de familii, cei mai mulți susțineau că ar fi cinci mii cinci sute de familii, dar erau și persoane pretinzînd că ar fi zece mii de familii evreiești în localitate, adevărul¹⁰² fiind probabil la mijloc. Guvernul încasa o taxă *capitation* de la fiecare evreu. Aceasta era strînsă de liderii lor, fiind în medie de un ducat de familie, echivalînd cu zece șilingi. Taxa nu se plătea egal, protejîndu-se cei săraci prin impozitarea produselor considerate de lux. Evreii nu se considerau oprimați de autorități, în schimb oamenii de rînd îi tratau rău. Dacă un evreu îi solicita unui moldovean să facă ceva pentru el, adesea primea un răspuns de felul acesta: „Aș face-o mai degrabă pentru un țigan.” Numele de „țigan”¹⁰³ și epitetul „blestemat” le erau adesea destinate. Majoritatea vorbeau limba idiș, numărul cunoscătorilor de ebraică fiind extrem de scăzut. Practicau cam toate meseriile, mai puțin cea de fierar. Cei mai mulți erau croitori, cizmari, tîmplari și ceasornicari. Cîțiva erau fără ocupație și dormeau pe străzi. Erau și vreo douăzeci de convertiți la ortodoxie, dintre care trei cu stare materială și poziție bună. Pe lîngă patronul hotelului în care stăteau, mai era un tîmplar, precum și un student, dar toți erau ignorați cu privire la viața spirituală.¹⁰⁴ Se considera că cei care se botezaseră o făcuseră pentru a obține mai multă libertate. Nu exista nicio diferență în ce privește slujba lor. „Dacă vreunul dintre evreii de frunte ar îmbrățișa credința creștină, mulți i-ar urma exemplul”, considerau misionarii, deși lucrurile nu stăteau chiar așa. O ignoranță habotnică predomina în rîndurile lor. Unii îl așteptau pe Mesia să vină în 1840, alții considerau că va veni în cel de-al 7 000-lea an al lumii, după care va urma un timp de Sabat. Unii manifestau convingerea că rușii vor

¹⁰¹ Bonar and M'Cheyne, 547-548. M'Cheyne, 223-224.

¹⁰² Vezi datele din subcapitolul *Comunitatea evreilor din Iași*.

¹⁰³ Intuim că scoțienii au confundat aici termenii *jidan* cu țigan, *jidan* fiind apelativul preferat al moldovenilor la adresa evreilor.

¹⁰⁴ Se observă că nu toate informațiile adunate erau exacte. La acea oră, în Iași erau încă cel puțin doi prozeliti evrei cu stare. Primul era Samuel Botezatu, profesor la Gimnaziul Vasilian, la Academia Mihăileană și la alte instituții de învățămînt. Celălalt a fost Mihail Vitlimescu, bibliotecarul domnitorului Mihail Sturdza, cu care ne vom întîlni într-un alt capitol din această carte.

stăpîni lumea, crezînd că Rusia era *Iavane* din Vechiul Testament: „Căci Mi-l încordez pe Iuda ca pe un arc, iar pe Efraim îl potrivesc ca pe o săgeată. Îi voi ridica pe fiii tăi, Sioane, împotriva fiilor tăi, Iavane, și te voi face ca sabia unui viteaz” [Zaharia 9:13 – NTR]. Existau multe *hedere* în oraș, dar nicio școală bună. Disciplina era foarte dură, evreul care le-a slujit de ghid prin oraș menționînd că fiul său venea adesea de la școală cu urechile sîngerînd, cu părul vîlvoi sau cu nasul răsucit, totul din cauza tratamentului barbar al profesorului său. De multe ori fusese tentat să-l reclame pe acesta la poliție, luînd în calcul chiar ideea de a-și trimite fiul la școală în Rusia. Șase dintre familiile importante au refuzat să-și trimită copiii la aceste școli, motivînd că prin învățarea Talmudului ar deveni mediocri. Au preferat să-i trimită în alte părți sau să le angajeze profesori particulari.¹⁰⁵

Scoțienii au notat, informați fiind mai ales de Gardner, că și aici alimentele erau ieftine ca la București, în schimb chiriile erau foarte mari, nefiind multe case bune de închiriat. O trăsură, cît de modestă, era absolut necesară, avînd în vedere starea proastă a străzilor. Pînă și croitorii sau cizmarii făceau uz de așa ceva. De asemenea era nevoie să țină mulți slujitori. Populația era fără teamă de Dumnezeu și foarte orientată spre chefuri și distracții. În ianuarie 1838, nici măcar un cutremur violent n-a împiedicat desfășurarea unui bal la curte, chiar dacă salonul fusese afectat serios de mișcarea seismică. Gardner n-a mai vrut să se ducă la acel bal, în urma cutremurului întîmplat cu puțin înainte de ora de început. Își imagina că nimeni nu va mai fi acolo după un asemenea cataclism. La insistențele mari ale unui prieten, totuși s-a dus, găsind pe toată lumea palidă și crispată. Aceasta pentru scurt timp, pînă ce o persoană a dat tonul petrecerii și toți s-au apucat să cheuiască și să danseze, de parcă nimic nu s-ar fi întîmplat, prilej pentru scoțieni să apeleze iar la un verset biblic: „Cei care doresc la ospețele lor chitara, harpa, toba, flaut și vin, ei nu iau în seamă faptele Domnului și nu văd lucrurile mîinilor Sale” [Isaia 5:12 – BSS]. Spre deosebire de București, mitropolitul Moldovei, „un om bigot”, nu dădea voie ca Noul Testament în limba română să circule liber, în ciuda faptului că domnitorul Mihail Sturdza era favorabil acestui lucru. Tot așa, la Iași, numărul bisericilor era mult mai mic comparativ cu

¹⁰⁵ Bonar and M'Cheyne, 545-547. M'Cheyne, 222.

Bucureștiul,¹⁰⁶ existînd doar vreo șaptezeci. A existat și o invitație venită din partea lui Sturdza de a se întîlni cu cei doi misionari, transmisă prin Gardner, însă tot domnitorul a anulat-o, din motive de sănătate. Aflînd de la consulul britanic de sosirea scoțienilor, Sturdza se interesase de motivul care i-a adus în Moldova. „Există toate motivele să credem că autoritățile nu vor interfera cu activitatea unui misionar pentru evrei în această țară”, concluzionau cei doi.¹⁰⁷

Un evreu inteligent cu care s-au întîlnit seara le-a povestit despre faptul că, în urmă cu trei ani, un rabin, „cel mai mare om din Iași”, începuse să citească mult Scripturile și să predice împotriva Talmudului. Coreligionarii săi au fost așa de furioși, încît l-au expulzat din oraș, împreună cu familia sa, fiind obligat să plece la Brody. Fiindcă se considera un mare păcat izgonirea unui rabin, ca pedeapsă i-au plătit suma de o mie de ducați. Același evreu i-a informat despre bancherul Michel Daniel (d.1847),¹⁰⁸ pe atunci octogenar, care se instruia acasă la el în tainele Cabalei cu un profesor particular. În altă ordine de idei, tînărul i-a informat despre existența la Hotin a sectei hasidice *Habad*, formată din „oameni care mărturisesc înțelepciune, înțelegere și cunoaștere”. A patra informație provenită de la acest evreu se referea la un episod antisemit mai vechi, extrem de violent. Un țigan, servitor la un evreu care se îmbătase crișă în seara care a urmat Zilei Ispășirii, a înscenat o parodie a pelerinajului ortodox ocazionat de Paște. Folosindu-se de un grup de evrei care erau și ei foarte puternic sub influența alcoolului, s-a îm-

¹⁰⁶ Dacă se raportează la numărul locuitorilor români, Iașiul rezultă cu mai multe biserici la zece mii de locuitori români. Oricum, este posibil ca și această cifră să fie exagerată. O statistică guvernamentală din 1830 (Adunarea statisticeștilor științi a orașului Iași) dădea zece mănăstiri și treizeci și patru de biserici din piatră, precum și cinci biserici din lemn, fiind greu de crezut că numărul s-ar fi dublat în nouă ani. Vezi: Iacob, 136-137.

¹⁰⁷ Bonar and M'Cheyne, 548-550. M'Cheyne, 227.

¹⁰⁸ De origine galițiană, Michel Daniel i-a lăsat fiului său, Israil Chaim Daniel, o avere de patruzeci de mii de galbeni. Inteligent, educat și poliglot, acesta a pus bazele unui adevărat imperiu financiar, fiind în relații și cu familia Rothschild. A fost boierit de autorități, primind rangul de spătar, a primit cetățenia română în 1879 și decorațiile *Coroana României*, respectiv *Steaua României* în 1892 și 1894. Pînă în 1884, Israil Chaim Daniel a fost administratorul domeniilor lui Mihail Sturdza. Dumitru Vitcu, „Personalități ale vieții economice din secolul al XIX-lea: bancherul moldovean Israil Chaim Daniel”, *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, IV (1999), 53-66.

brăcat cu hainele stăpînului său beat și i-a condus pe aceștia prin oraș, ca într-o procesiune. Cu toții l-au cărat de-a lungul străzilor pe bețivul dezbrăcat, făcînd mare haz. La final l-au dus pe respectivul la o altă casă, nu a sa. Avînd dușmănie pe evrei, țiganul s-a dus la moldoveni spunîndu-le că aceștia își bat joc de ei, maimuțărind procesiunea creștină de Înviere. Înfierbîntată, mulțimea a ucis un evreu, alți doisprezece fiind întemnițați și condamnați la spînzurătoare. Abia la intervenția a doi bancheri evrei care au uns roțițele sistemului, iertînd două creanțe lui Mihail Sturdza, una de șase mii de galbeni de la Michel Daniel și cealaltă de două mii, de la un alt bancher, la care au fost adăugați alți două mii de galbeni din vistieria evreiască, cei condamnați au fost grațiați și expulzați din țară. Scoțienii au meditat imediat la un pasaj biblic adecvat: „vei bîjbîi ziua la amiază cum bîjbîie orbul pe întunerice și nu vei avea succes pe căile tale. Vei fi asuprit și prădat în toate zilele și nu va fi cine să te salveze.” [Deuteronom 28:29–VBRC 2013].¹⁰⁹ Lăcomia de bani a lui Sturdza era renumită, chiar și cei care-i erau favorabili reproșîndu-i acest lucru, așa cum a făcut-o, într-un mod inimitabil, Radu Rosetti:

Mihalache Sturdza a fost, fără îndoială, bărbatul de stat cel mai capabil ce l-a produs Moldova de două veacuri încoace și mare păcat este, nu numai pentru Moldova, dar chiar și pentru întreaga românie, că strălucitele însușiri politice au fost pătate de neastîmpărata sete de bani de care era stăpînit. [...] Totuși acei cari l-au cunoscut recunoșteau într-un glas că acest bărbat, atît de rău tratat de natură în privința fizicului, făcea, oriunde se arăta, impresia unui grandseigneur și a unui bărbat cu totul superior. [...] Era în fond un om de omenie; bunătatea de inimă înnăscută în moldovan nu era cu totul străină de dînsul. Ce păcat că era atît de ahtiat după bani! Această lăcomie cumplită de care a fost stăpînit întîiul domn regulamentar al Moldovei a fost o mare nenorocire, poate nu numai pentru dînsa. [...] În loc de a aduna împrejuru-i o mulțime de indivizi fără caracter, fără cultură, fără creștere și mai ales fără scrupule, cari se îmbogățeau prin toleranța lui, el ar fi putut fi steagul împrejurul căruia s-ar fi strîns toate elementele sănătoase și curate. [...] Dar din nenorocire, stăpînit de setea banului, dînd însuși exemplul prevaricațiunilor, în loc să fi pus stăvili corupțiunii trecutului, a mai adăugat la ea, favorizînd ridicarea și îmbogățirea prin jaf a unei întregi clase de bărbați fără scrupule,

¹⁰⁹ Bonar and M'Cheyne, 550-551.

dar cari erau unelte servile ce le putea întrebuița pentru interesele lui personale.¹¹⁰

Ziua de 19 septembrie a fost dedicată de Bonar, M'Cheyne și Calman spre a petrece timp cu evreii din Iași. Mai întâi au vizitat o școală unde învățau treizeci de copii, afiți băieți, cât și fete, toți avînd trăsături evreiești plăcute. Un băiețuș bolnav de tuberculoză zăcea pe o canapea în aceeași încăpere. Au aflat de la profesor că elevii săi erau învățați doar să citească mecanic, fără a li se traduce ceea ce citeau. Nici el însuși nu putea explica cuvintele din pasajele citite! Întrebat de ce nu le explica semnificația cuvintelor, acesta a făcut referire la textul biblic: „Deschide-mi ochii, ca să văd lucrurile minunate ale Legii Tale!” [Psalmul 119:18 – VDC] El considera că nu trebuia să existe așteptarea ca un profesor să fie în stare să explice tot ceea ce are de predat. „Am testat profesorii cu propriile lor rugăciuni și cu Psalmii, dar nici ei nu cunosc înțelesul – practic nu pot pricepe nimic. Am încercat a-i convinge de rușinoasa lor ignoranță. Păreau să o admită, dar au replicat că în tot Iașul existau doar doi evrei care înțelegeau gramatical limba ebraică”, îi scria cîteva zile mai tîrziu M'Cheyne lui Candlish. Singura carte folosită era cea de rugăciune și metoda utilizată era de a repeta fiecare silabă, pînă cînd toți elevii o puteau pronunța corect. Taxa școlară era egală pentru fiecare copil, aceștia minunîndu-se de sosirea străinilor și înconjurîndu-i imediat.

Întrucît mai mulți evrei s-au adunat în jurul lor, Calman a profitat de ocazie explicîndu-le cît de păguboasă era starea lor de ignoranță

Mihail Sturdza (copie C. D. Stahl după Josef August Schoefft)

¹¹⁰ Radu Rosetti, *Amintiri: ce am auzit de la alții, din copilărie, din prima tinerețe*, pref. Neagu Djuvara (București: Humanitas, 2013), 164-173.

Trei Ierarhi în 1837 (Raffet)

față de Cuvîntul lui Dumnezeu. Deși păreau convinși de cele auzite, au răspuns, în chip de scuză, că această stare era universală în Iași.¹¹¹ S-au dus apoi să-l vadă pe evreul mai în vîrstă, considerat epicurian de către compatrioți. Avînd vreo 60 de ani, acesta arăta bine, fiind un tip domol și gînditor. A avea un fiu care îi semăna foarte mult, amîndoi erau neologi, respingînd integral Talmudul și, în mare măsură, Cuvîntul lui Dumnezeu. Bătrînul spunea că, în tinerețe, învățase că atît Scriptura, cît și Talmudul proveneau din sursă divină. Odată ce se emancipase, observînd poveștile și închipuirile din Talmud, în mod natural a căpătat tendința de a se îndoii de autoritatea Bibliei. El afirma că „regretă că nu poate să creadă că Biblia reprezintă Cuvîntul lui Dumnezeu”. Se considera drept singurul evreu din Iași care putea vorbi în limba ebraică. Aproape nimeni nu cunoștea gramatical limba ebraică și nici nu doreau să-și învețe copiii așa ceva, respingînd orice schimbare. Cei doi, tatăl și fiul, făceau tot ce le stătea în putință „să arunce torțe în miriștea Talmudului”, dar *Der alte Stierwill nichtler nenmehr* – boul bătrîn nu mai vrea să învețe! Au angajat profesori pentru a-i învăța gramatical pe tineri, dar părinții nu și-au trimis odraslele la cursuri. Erau însă și

¹¹¹ Bonar and M'Cheyne, 551-552. M'Cheyne, 224.

copii care țineau așa de mult la ei, că mergeau în urma lor pe stradă, căutînd instruire.

Seara, cei doi evrei neologi, tatăl și fiul, au venit pentru a continua discuția la hotel. „Ei au fost mai deschiși cu această ocazie”, îi scria M'Cheyne lui Candlish. Cînd misionarii au deschis Biblia la capitolul 53 din Isaia, bătrînul le-a spus că el credea că este vorba despre Isus, numai că, în opinia sa, pasajul fusese scris de către un creștin, după ce s-au întîmplat cele descrise. Același lucru îl credea și despre alte pasaje ale Vechiului Testament, afirmînd de exemplu că Numeri 21:27-28 ar fi fost scris după Ieremia 48:45-46. Aceste idei le împrumutase citind *Geschichte der Israeliten*, o masivă istorie a evreilor publicată în nouă volume, între 1820-1828, de către Isaac Marcus Jost (1793-1860),¹¹² un fost profesor evreu din Berlin. Referitor la nevoia iertării de păcate, el considera că omul nu păcătuiește împotriva lui Dumnezeu, întrucît acesta este infinit, dincolo de noi, dar noi păcătuim contra aproapelui nostru și singura pedeapsă este în conștiința noastră. Fiul său era totuși mai puțin înrădăcinat în ideile neologice, spunîndu-le scoțienilor că se considera mai mult creștin decît evreu. Cu toate acestea nu credea în inspirația cărților profetice ale Bibliei.

Acești doi evrei afirmau că fac parte dintr-o societate secretă cu sediul în orașul polonez Tarnopol [azi Ternopil, Ucraina], conducă fără știrea evreilor ortodocși chiar de Șef-Rabinul¹¹³ din localitate.

¹¹² Jost și-a propus prin lucrarea sa să „elibereze” istoria evreilor de legătura cu teologia creștină. Era totuși atît de pornit și contra iudaismului rabinic că scrierile sale transpiră din plin această atitudine. El a descris istoria iudaismului rabinic în culori nefaste, considerînd-o drept un declin. Asemenea altor critici din interior ai rabinismului, Jost refuza criticile cărturarilor creștini aduse aceluiași rabinism. Lucrarea sa a fost notabilă pentru uzul extensiv al surselor ne-evreiești, cît și pentru încrederea acordată scrierilor lui Flavius Iosefus. În opinia sa, creștinismul era în esență un fel de iudaism filtrat, în timp ce iudaismul contemporan lui era o formă de creștinism pîngărit. Jost a fost un ardent susținător al ideii asimilării evreilor, îndoindu-se că aceștia și-ar mai putea continua existența într-o Europă marcată de iluminism. Vezi: Matthew B. Hoffman, *From Rebel to Rabbi: Reclaiming Jesus and the Making of Modern Jewish Culture* (Stanford: Stanford University Press, 2007), 24-25.

¹¹³ Este vorba despre Solomon Judah Loeb Rapoport (1786-1867), rabin și cărturar galițian născut la Lemberg. După ce s-a implicat în afaceri, în 1837 a fost numit Șef-Rabin la Tarnopol iar în 1840 la Praga. A publicat articole și biografii care i-au adus multă apreciere pentru erudiția sa. Lucrarea sa de căpătîi a fost

Societatea urma principiul similar iezuiților, conformându-se în exterior iudaismului, dar subminându-l în ascuns prin difuzarea propriilor idei. Tinerii societății erau profesori de limbi, având oportunitatea de a face să încolțească ideile lor în mintea celor cu care lucrau. Băiatul epicurianului, de exemplu, era tutorele a șase familii bogate din Iași, ai căror copii erau cu totul sub influența sa, urînd iudaismul și păzind duminica așa cum făceau cu Sabatul. Fratele său locuia împreună cu cumnatul lui la Viena, fiind botezat și lucrînd la creșterea și îndrumarea tinerilor evrei creștini. Erau mulți evrei în Viena ai căror copii se botezau, în timp ce părinții preferau să moară ca evrei. La fel și în Galiția, unde mulți părinți își îndreptau copiii spre creștinism, spunîndu-se că erau mai multe botezuri decît nașteri. În acest mod, spunea bătrînul, „nu va mai fi picior de evreu în Galiția într-o sută de ani”. Cînd a auzit că ei erau calvini, a menționat că citise mult despre calvinism, considerîndu-l cel mai filozofic. „Dacă m-aș converti la creștinism aș deveni un calvin”. Discuția a fost foarte amabilă, scoțienii

o enciclopedie (Erek Millin) pe care n-a apucat să o finalizeze. A fost unul dintre pionierii mișcării *Haskalah* de emancipare a evreilor. Totodată Rapoport a fost unul dintre fondatorii de bază ai cunoscutei mișcări *Wissenschaft des Judentums* [Studii iudaice], care și-a propus o investigație critică a literaturii și culturii iudaice, inclusiv a literaturii rabinice, folosind metode științifice în analiza tradițiilor evreiești. Rapoport a fost cel care practic a pavat drumul pentru abordarea științifică a literaturii rabinice și talmudice. Scopul său a fost emanciparea națională a evreilor. Printre fondatorii mișcării s-au numărat ucenicul lui Hegel, Eduard Gans (1797-1839), Heinrich Heine (1797-1856), Leopold Zunz (1794-1886), Moritz Steinschneider (1816-1907) și alții. Scopul declarat al mișcării a fost acela de a plasa cultura ebraică pe picior de egalitate cu cultura europeană și introducerea Studiilor Iudaice în curricula universităților, eliminînd concepția predominantă că iudaismul era un precursor inferior al creștinismului. Cei mai mulți adepți ai mișcării totuși considerau iudaismul drept o relicvă istorică, fără relevanță contemporană. Se spune că Steinschneider a afirmat că rolul mișcării este acela de a se asigura că iudaismul va primi o înmormîntare cum se cuvine, cu un necrolog elogios de factură academică. Mișcarea a produs o sumedenie de lucrări de mare valoare științifică, culminînd cu publicarea monumentalei lucrări *Jewish Encyclopedia* între 1901-1906. Vezi: Victor A. Mirelman, „Rapoport (Rappaport), Solomon Judah Leib”, în *Encyclopædia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 17, eds. Fred Skolnik and Michael Berenbaum (Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007), 97. Benzion Dinur, „Wissenschaft des Judentums”, în *Encyclopædia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 21, eds. Fred Skolnik and Michael Berenbaum (Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007), 105-114.

reflectând asupra ineditului situației: „Cei care au suficientă lumină să vadă bazaconiile din Talmud, nu au har suficient pentru a crede Cuvîntul lui Dumnezeu.” Observau că mii de oameni din poporul Israel erau în tranziție, dar nu acea tranziție de care vorbea profetul: „Și va grăi atunci: *Merge-voi și mă voi întoarce la bărbatul meu cel dintîi, că atunci îmi mergea mai bine decît acum*” [Osea 2:7 – BSS]. Concluzia lor era că ușa era deschisă, într-un timp critic, datorită Bisericii Creștine fiind aceea de a interveni fără întârziere în acest proces.

Ce ușă este deschisă aici pentru noi ca să le arătăm «Calea, Adevărul și Viața!» Am fi noi oare fără vină dacă în această oră a nevoii sale nu am veni în ajutorul lui Israel, dacă nu preluăm chemarea afectuoasă a profetului: «Voi, cei din casa lui Iacov, veniți să umblăm în lumina Domnului?» [Isaia 2:5 – BSS]¹¹⁴

Următoarea vizită a fost făcută la Șef-Rabinul¹¹⁵ din Iași. În curtea acestuia era în lucru o colibă pentru Săptămîna Corturilor. Rabinul era un om prezentabil, dar neînvățat [!]. Părea obosit după slujbele lungi și grele ale zilei precedente. I-au explicat obiectivele lor, deplîngînd sta-

Iașiul văzut în 1837 de la balconul Hotelului Petersburg (Raffet)

rea de ignoranță în care constataseră că se aflau evreii. Au pus accentul pe nevoia de școli unde copiii să fie învățați să citească gramatical Cuvîntul lui Dumnezeu. Părînd a fi de acord, rabinul i-a sfătuit

¹¹⁴ Bonar and M'Cheyne, 552-554. M'Cheyne, 224-225.

¹¹⁵ Este vorba de Taubes, asupra căruia vom reveni amplu în alt capitol.

Rabin evreu (M'Cheyne)

să discute cu diverși oameni influenți, cum ar fi unii comercianți. Respectivii trebuiau să se implice personal dacă ar fi fost ca acest obiectiv să fie pus în practică vreodată. Pe când discutau, a sosit o femeie cu prietenii săi, dorind a divorța. O practică la fel de comună la evrei, precum se întâmpla și la ortodocși, menționau cei doi. Au vizitat apoi prăvălia celui mai important comerciant de carte, unde au găsit cărți de rugăciune, comentarii și fascicule ale Talmudului, dar nimic foarte interesant. Seara au fost

invitați la o nuntă. Deși au sosit la timp, exista un mare impas, întrucât mirele nu cumpărase șiragul de diamante promis pentru împodobirea părului miresei – o podoabă foarte prețuită local. Mireasa și prietenele sale au refuzat să înceapă ceremonia pînă ce bijuteria nu era cumpărată. Cum pentru orice situație inedită misionarii aveau un pasaj biblic, aici au citat iar cuvintele profetului: „Poate o fecioară să își uite podoabele ei, sau o mireasă, îmbrăcămintea ei? Totuși, de zile fără număr, poporul meu m-a uitat.” [Jeremia 2:32 – BTF 2015] Întorcîndu-se mai tîrziu, au găsit ceremonia terminată, toată lumea fiind acum așezată la ospățul de nuntă. Calman, care rămăsese acolo cît fuseseră ei plecați, i-a informat cu privire la desfășurarea ceremoniei, chiar și cu partea la care nu fusese de față. În dimineața nunții, *badhanul*,¹¹⁶ un personaj foarte important la nunțile așkenazi cu rol complex, de la maestru de ceremonii la comic și la responsabil cu întreținerea atmosferei, mergea la casa miresei, unde îi vorbea solemn despre păcatele sale și o îndemna să-și ceară iertare.

La evrei, căsătoria era privită ca un ritual prin care păcatele sînt iertate, precum la Ziua Ispășirii, la pelerinaje etc. Ei considerau că în

¹¹⁶ Pentru mai multe detalii vezi: Meir Ydit, „Badhan”, in *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 3, ed. Fred Skolnik and Michael Berenbaum (Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007), 48.

această zi se va decide dacă mirii vor avea noroc sau nu în căsnicie. Mireasa și alaiul său plîngeau adesea în hohote în timpul acestui discurs, care uneori dura pînă la două ore. Apoi *badhanul* pleca la casa mirelui, acționînd similar. La urmă, mirele se îmbrăca cu haina albă, pe care o poartă de Ziua Ispășirii și petrecea un timp rugîndu-se și mărturisindu-și păcatele, folosind chiar rugăciunile din acea zi solemnă, după care era dus la sinagogă, acompaniat de o formație muzicală. La fel venea și mireasa. În sinagogă, mirii erau așezați unul lîngă celălalt sub baldachinul de nuntă, susținut deasupra lor cu patru prăjini. Se citea contractul de căsătorie care conținea suma pe care bărbatul o datora femeii în caz de divorț. Părinții, prietenii mirilor și domnișoarele de onoare luau mireasa de mîină și se învîrteau în jurul mirelui, conform cuvintelor „Iahve va face în țară un lucru nou: o femeie va înconjura un bărbat” [Jeremia 31:22 – BVA 2015]. Se aducea apoi o cupă cu vin, pronunțîndu-se șapte binecuvîntări asupra ei. Mirele punea verigheta pe degetul miresei spunîndu-i fraza tradițională: „Iată, îmi ești consacrată mie cu acest inel, în conformitate cu legea lui Moise și a lui Israel.” Urmau alte șapte binecuvîntări care erau pronunțate asupra vinului, după care mirele și mireasa gustau din el. Paharul era aruncat pe jos și spart, simbolizînd că ei înșiși, în toată bucuria lor, nu erau mai buni decît un ciob spart. După aceea erau duși cu toții la casa miresei, unde avea loc ospățul de nuntă, mirii stînd în capul mesei. Mireasa avea fața acoperită pînă la gură cu o batistă pe care o purta în tot timpul ceremoniei. Afît rochia ei, cît și cea a tovarășelor sale era complet albă. La masă, bărbații stăteau pe o parte și femeile pe cealaltă. Înainte de a mîncea și-au spălat mîinile într-un vas cu două toarte, făcut în așa fel încît o mîină să n-o spurce pe cealaltă.

Scoțienilor li s-a părut bizară priveliștea bărboșilor care ședeau la masă, pe cei mai mulți considerîndu-i drept modele perfecte pentru studiul unui pictor. Încotinu făceau comparații mentale cu nunta din Cana. S-a cîntat mult muzică instrumentală: viori, violoncel, cinel, tamburină, precum și o harpă de construcție ciudată, gazdele afirmînd că e o harpă evreiască, nu creștină. „Este remarcabil că dincolo de granițele țării lor, Israel poate avea atîtea instrumente muzicale, în timp ce în Palestina, așa cum a zis profetul: *Bucuria harpei a încetat*”. *Badhanul* și cantorul întrerupeau uneori muzica, întreținîndu-se cu musafirii. Glumeau și făceau atmosferă, inclusiv prin a improviza versuri în lim-

ba germană despre cei doi miri și despre prietenii lor. Scoțienilor nu li s-a permis să se așeze la masă cu ceilalți, întrucât dacă le-ar fi atins mîncarea, aceasta ar fi fost socotită „necurată”, nefiind evrei. În schimb le-a fost adusă mîncare la o masă separată. De cîteva ori o farfurie de colectă a trecut de jur-împrejur. Prima colectă a fost pentru bucătar, fiind numită „supa de aur”. A doua colectă a fost pentru Ierusalim, iar a treia, pentru miri. Mirele ar fi trebuit să țină un discurs, dar fiind un om needucat a vorbit cantorul în locul său. După ce s-a terminat masa, a avut loc un fel de bal. Mai întîi, au început să danseze cîteva fete. Apoi unchiul, un tip frumos, cu barbă, a dansat de unul singur. La urmă a dansat cu mireasa, ducînd-o de jur-împrejur, cu o batistă. Conform Talmudului, aceasta era partea finală a ceremoniei. Vinul a curs din belșug, ca la Cana, „dar vin simplu de-al țării, nici cel mai mic semn de extravaganță nu a fost vizibil. Cînd oare va veni acea zi de nuntă de care vorbește profetul: *cum se bucură mirele de mireasa lui, așa Se va bucura Dumnezeuul tău de tine?*” [Isaia 52:5 VDC]¹¹⁷

Pe 20 septembrie, ultima lor zi la Iași, au primit vizita multor evrei doritori să stea de vorbă cu ei. Aceștia nu erau interesați de credința creștină, dar au fost atenți la cele spuse de către misionari. În opinia lor, cei mai mulți din Iași erau legați de iudaism doar prin avantaje temporale, cum ar fi posibile moșteniri de la rude. Deși s-a discutat pe marginea multor pasaje din Biblie, nivelul a fost limitat de cunoașterea redusă a interlocutorilor. După micul dejun au sosit doi bărbați. Primul, Leb Keri, era un avocat foarte inteligent care le-a cerut un Nou Testament în limba ebraică. După ce l-a primit împreună cu cîteva tractate le-a spus că avea nevoie de acel Nou Testament pentru a putea discuta cu prietenii săi despre respectivele subiecte. Au venit și alți evrei, ajungînd să fie opt în cameră. Printre ei se aflau un rabin tînăr și o persoană care căuta călăuzire, afirmînd că de mult era convinsă de adevărurile creștinismului. Misionarii și Calman s-au ocupat separat de cîte doi-trei fiecare, citind din Noul Testament și comentînd pasaje ale Vechiului Testament, precum Isaia 9 și 53, Ieremia 23, Zaharia 12 și Daniel 9. „Era interesant să observi efectul unei traduceri literale a pasajelor, corectă gramatical”. Unul a comentat: „Totul este clar în această Biblie, dar nu și în a noastră, care-i plină de termeni în limba calde”. Discuțiile au fost armonioase, fără certuri.

¹¹⁷ Bonar and M'Cheyne, 554-558.

„Holdele sînt deja albe, gata de seceriș.” O, fie ca oamenii lui Dumnezeu din Scoția să roage pe Domnul secerișului să trimită lucrători la secerișul său! Le-am dăruit Nou Testamente și tractate. Au cerut și mai multe, dar nu aveam. Din prima poți observa că este nevoie aici în primul rînd de educarea copiilor în limba ebraică, precum și de un om al lui Dumnezeu, credincios și puternic în rugăciune, care să le arate că „Isus este Cristosul.”

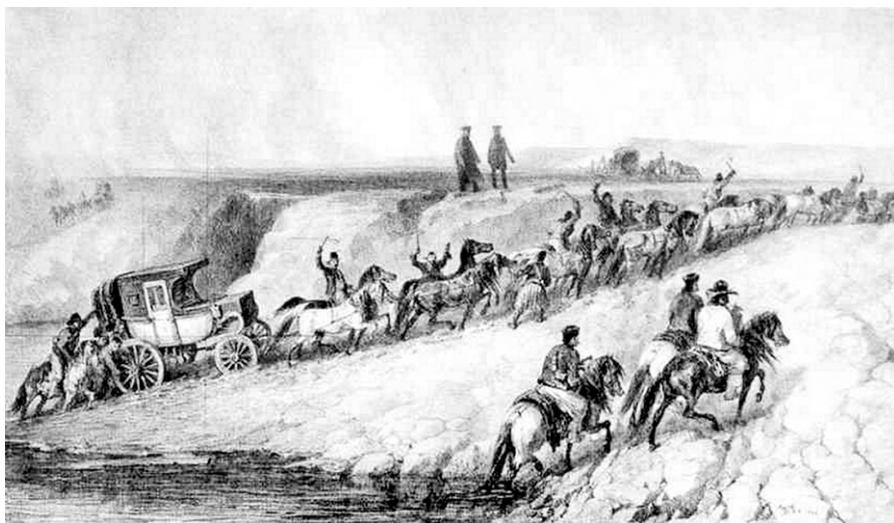
Un tînăr prozelit botezat care lucra la hotel s-a arătat foarte interesat de vizita acestor evrei. Pentru o vreme locuise împreună cu alți cinci convertiți la o mănăstire, pentru a fi catehizați, dar cu toții au fost dezgustați de superstițiile și comportamentul monahilor.¹¹⁸

Botoșani, Tișăuți și carantina de la Bosanci

Spre finele zilei de 20 septembrie s-au dus să-și ia rămas-bun de la consulul Gardner, iar la nouă seara au plecat din Iași. Au ajuns la Botoșani a doua zi la ora unsprezece dimineața. Prima vizită a fost la viceconsulul britanic Cesare Scotto, de origine italiană. Acesta le-a furnizat amabil informații, sfătuindu-i să tocmească de aici caii necesari pînă la Tișăuți, fiind vorba de un drum de trei ore. Satul se afla pe graniță, lîngă stația austriacă de carantină. Caii i-au obținut de la un evreu. Fiind Sabat, totul a fost rezolvat printr-un intermediar moldovean pe care acesta-l angajase special și care i-a însoțit la drum, neputînd fi trimis un slujitor evreu. Malițios, M'Cheyne îi scria lui Candlish: „El a uitat cuvintele: «nici vreunul dintre dobitoacele tale, nici străinul care este în locurile tale»” [Deuteronom 5:14 – VDC]. „Dar acesta este un specimen al ipocriziei propovăduite de Talmud”, concluziona el. Deasupra ușii acestui evreu se afla o inscripție înrămată, conținînd un singur cuvînt: „Estul”. Scrisă cu caractere mari, aceasta indica direcția în care se afla Ierusalimul. Printre cei douăzeci de mii de locuitori au aflat că patru sau cinci mii erau evrei. Conform viceconsulului, aceștia aveau șaisprezece sinagogi; nu au mai verificat informația întrebîndu-i și pe evrei. Au înfîlnit mulți dintre aceștia îmbrăcați foarte bine. Păreau mai curați și într-o situație mai bună decît evreii din București și Iași. Casele lor erau, de asemenea, curate, fiind văruite în alb, dotate cu o mică ve-

¹¹⁸ Bonar and M'Cheyne, 558-559. M'Cheyne, 226-227.

randă în fața ferestrelor. „Oraș curat”, Botoșaniul avea și unsprezece biserici ortodoxe. Spre seară au plecat mai departe, realizând că trei cai evreiești erau egali cu opt cai moldovenești... Drumul era plăcut, trecând alternativ prin zone împădurite și de pajiște. La mare distanță, înspre vest, se puteau vedea Munții Carpați. De-a lungul drumului au văzut multe turme de porci care se hrăneau pe câmp. La un moment dat au trecut printr-o zonă populată cu sălcii foarte dese, după care au ajuns la albia largă a râului Suceava, pe care l-au traversat prin vad. După ce au parcurs un crîng plin de copaci frumoși, la asfințit au sosit la Tișăuți.¹¹⁹

Trecere prin vadul râului (Raffet)

Era prea târziu ca să mai traverseze râul Suceava, care aici forma linia de frontieră, pentru a ajunge la stația de carantină, așa că au înnoptat la un mic han, aproape de râu, ținut de un evreu pe care îl chema Baruch Ben-Roze. Acesta își construise în fața ușii o colibă din ramuri de salcie, întrucât în următoarea seară începea Săptămîna Corturilor. După ce proprietarul hanului a efectuat toate ritualurile tradiționale privind încheierea zilei de Sabat, iar scoțienii au primit o gustare, întreaga familie s-a strîns nerăbdătoare în jurul lor, fiind curioși să-i vadă, mai ales că aflaseră că au vizitat Ierusalimul. Stăpînul casei le-a

¹¹⁹ Bonar and M'Cheyne, 559-561.

mărturisit că el însuși spera să ajungă într-o zi la Ierusalim. Soția sa i-a întrebat dacă au văzut ce mai rămăsese din Templu. Folosind o hartă a Ierusalimului, scoțienii le-au arătat celor doi băieți ai gazdelor diferite locuri interesante, ilustrând descrierea cu câteva desene făcute de M'Cheyne. Unul dintre băieți a fost dornic să-și arate cunoștințele privind istoria evreilor. Pe parcurs, amîndoi au devenit din ce în ce mai deschiși, minunîndu-se de marele interes purtat de misionarii scoțieni evreilor. I-au întrebat chiar dacă poartă *tefillim* și cite porunci păzesc. Replica acestora a fost că păzesc două porunci: „Să iubești pe Domnul Dumnezeuul tău cu toată inima ta, cu tot sufletul tău și cu tot cugetul tău” și „Să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuți” [Matei 22: 37-39 VDC]. Soția gazdei i-a întrebat dacă au auzit de o profeție pe care ar fi făcut-o cîțiva evrei din Ierusalim că în anul următor, în luna martie, un nor mare va acoperi pămîntul și ploaia va aduce un potop care va îneca lumea. Afirmînd că nu auziseră de acea profeție, care sigur era falsă, scoțienii au amintit că Dumnezeu a făcut un legămînt cu Noe că nu va mai distruge niciodată omenirea cu apa potopului. Femeia a insistat, afirmînd că după potop pămîntul va fi restaurat din nou. Atunci ei au deschis Biblia la Daniel,¹²⁰ unde scria despre Mesia că va veni pe norii cerului. Soțul ei, după ce a citit cu ochii săi textul, a zis că probabil de aici s-au inspirat cei care făcuseră predicția.

Popas al unei caravane moldovenești care transporta cărbune (Raffet)

¹²⁰ „Am privit în vedenia de noapte, și iată pe norii cerului venea cineva ca Fiul Omului”. [Daniel 7:13 – BSS]

Gazdele aveau și o fetiță, Estera, care se așezase aproape de Bonar. Amintindu-i că purta numele unei regine, el a întrebat-o ce anume cunoaște din Biblie. Fetița i-a răspuns că tot ce știe a aflat din ce îi povestise mama ei, fiindcă ea nu citise cu ochii săi. „Știu despre Avraam, Isaac, Iacov, Iosif”, afirmând că nu cunoaște mai mult. Întrebată ce știe despre Dumnezeu, răspunsul ei a fost mișcător: „Dumnezeu este mai bun decât toți; mai bun decât tata și mama, de o sută de sute de ori. Și dacă aș fi bolnavă, tatăl meu sau mama mea nu mă pot ajuta, dar Dumnezeu poate!” Ei i-au spus că este de datoria ei să-L iubească pe Dumnezeu, întrucât Dumnezeu și-a trimis Fiul ca să ne mîntuiască. Apoi au întrebat-o „unde este Dumnezeu.” Arătînd în sus, aceasta a spus „acolo”. „Și nu mai este nicăieri?” Arătînd cu degetul de jur-împrejur, a răspuns: „Da, aici”, apoi a adăugat: „În inima mea de asemenea și pretutindeni!” Întrebată dacă știa că era păcătoasă, Estera a răspuns: „Eu nu am păcat”. Așa fusese învățată de mama ei, pe motiv că era „fiica lui Avraam”. Apoi misionarii i-au spus ce scria în Biblie despre păcat, după care i-au dăruit o scoică pe care o culeseră de pe malul Mării Galileii. Fericită, fetița a spus că o va purta la gît. Discuția a continuat în diverse direcții. Gazda le-a arătat două cutii speciale de colectă, una folosită pentru Ierusalim, cealaltă pentru un rabin cu care era prieten, care plecase acolo. Apoi le-a prezentat un bulgăre de pămînt luat de pe mormîntul unui rabin pe care-l iubise mult și la care mergea pentru a obține iertarea.

Soția sa i-a întrebat dacă știa ceva despre rabinul care fusese închis de Țarul Rusiei, întrbîndu-se din ce motiv fusese închis, fiindcă era fără păcat. „Probabil din cauza păcatelor poporului Israel”, a tras tot ea concluzia. „Ce idei ciudate trec prin mintea copiilor lui Israel”, notau misionarii. „Cunoașterea lor consistă în fragmente de adevăr și acestea sînt toate stropite cu superstiții. Au principiul substituirii și totuși îl folosesc greșit, aplicîndu-l unui rabin, uitînd Psalmul unde scrie «nu pot să se răscumpere unul pe altul, nici să dea lui Dumnezeu prețul răscumpărării»” [Psalmul 49:7 – VDC]. Hangiul le-a mărturisit că avusese dubii dacă să continue activitatea cu hanul, fiindcă adesea aceasta interferează cu cerințele Sabatului. Consultîndu-și rabinul, acesta l-a sfătuit să nu renunțe, fiindcă ar fi un păcat mai mare. Așa îi putea ajuta și asista pe evreii nenorociți de peste frontieră, fiindcă aceștia nu cunoșteau nici limba rusă, nici pe cea română. „Cazuistica iezuită este o trăsătură

la fel de mult a iudaismului, precum a papistașilor!”, își notau musafirii. „Amîndouă sistemele au același autor și transpiră același spirit de înșelăciune”. După ce s-au despărțit, hangiul i-a auzit în timp ce cântau un psalm, la timpul lor de închinare de seară. Întrebîndu-l pe Calman ce anume făceau, a părut foarte surprins cînd acesta i-a răspuns că se închinau împreună lui Dumnezeu, înainte de a se duce la culcare.¹²¹

A doua zi, 22 septembrie, fiind duminică, au petrecut dimineața într-un loc lîngă rîu, aproape de sălcii și arini, care creșteau pe ambele maluri. Nu departe pășteau turme de vite și dincolo de rîu se vedeau cîteva case țărănești, văruiute în alb. Un soldat austriac care patrula pe celălalt mal era singura persoană aflată în cîmpul lor vizual. Spre seară, fiindcă la han nu aveau liniște, au decis să treacă granița, intrînd în carantină la Bosanci. Au fost conduși acolo de un grănicer austriac, drumul trecînd pe lîngă o bisericuță¹²² din lemn. Aici M'Cheyne a comentat că „n-am văzut niciun semn al zilei de odihnă”. Scoțienii erau încercați acum de sentimente noi.

Am petrecut seara în liniște și pace, încercînd să cîntăm cîntecul Domnului într-o țară ciudată. Intrasem acum într-altă împărăție a acestei lumi, și tînjeam la vremea cînd va deveni împărăția Dumnezeului nostru și a Cristosului Său.¹²³

În carantina de la Bosanci au petrecut vreme de cinci zile, timp în care s-au odihnit, au redactat scrisori și au avut timp să evalueze tot ceea ce

¹²¹ Bonar and M'Cheyne, 561-565.

¹²² Aceasta a fost construită în anul 1774 de către meșterii populari Chiril Ungureanu și Crăciun Cazac din Udești, folosind lemn de stejar. Cum în 1907 fusese inaugurată o biserică mai mare, construită de Prințul Mihail Sturdza (1886-1980), în 1920 vechea biserică a fost mutată într-un sat din vecinătate, Moara Nica. Biserica există și azi, fiind inclusă recent pe lista monumentelor protejate. Vezi: Teodor Balan, „Satele dispărute din Bucovina”, în *Omagiu lui Ion I. Nistor* (Cernăuți: Glasul Bucovinei, 1937), 62.

¹²³ Acesta este pasajul tradus după textul primei ediții a cărții, publicată în 1842. Începînd cu ediția a 3-a, publicată în 1844, textul a suferit o revizuire semnificativă: „Intrasem acum într-altă împărăție a acestei lumi, unde Satana își are tronul, pînă ce va veni vremea cînd va deveni Împărăția Dumnezeului nostru și a Cristosului Său.” Aluzia este la Papalitate, desconsiderată total pe atunci de către protestanții britanici, mai ales în lumina persecuției la care protestanții erau supuși în statele catolice. Această versiune apare și în textul utilizat de Lapedatu. Vezi: Lapedatu, „Doi misionari scoțieni în Țările Române acum o sută de ani”, 189.

văzuseră și investigaseră în Principate. De aici drumul avea să-i conducă într-o lume mult mai civilizată.¹²⁴ În cartea sa de memorii, dedicată lui M'Cheyne, Bonar avea să scrie mai târziu:

Călătoria noastră ne-a dus prin Moldova, Valahia și Austria, țări ale întinericului și umbrei morții. Total străini față de adevăr, așa cum acesta este prezentat în Isus, locuitorii de aici pretind a fi creștini. Superstițiile și idolatriile ascund privirii tuturor gloriosul obiect al credinței.

Puțin mai jos el amintește declarația lui M'Cheyne făcută la Iași, după o zi interesantă, petrecută cu un grup de evrei: „...îmi voi aduce aminte de fețele acestor oameni la scaunul de judecată”.¹²⁵ În raportul lor final, M'Cheyne și Bonar au specificat în detaliu:

Valahia și Moldova sînt provincii foarte interesante în ce privește misiunea pentru evrei. Numărul evreilor de aici este foarte mare. În București sînt aproape trei mii, iar în Iași vreo douăzeci de mii.¹²⁶ Doar în orașul Iași sînt mai mulți [evrei – n.n.] decît în toată Palestina.¹²⁷ Pășind în el, aproape că ne credeam într-un oraș din Israel. În alte șase orașe vizitate din aceste provincii am găsit un număr mare de evrei. Se pare că guvernul n-ar fi contra unei Misiuni pentru evrei. Însă orice încercare de convertire a populației ortodoxe s-ar dovedi fatală Misiunii. Dar dacă misionarii s-ar focaliza doar pe proscrisii evrei, există motive să credem că vor fi lăsați în pace. Există un consul britanic în fiecare capitală. Biblia circulă liber în Valahia. Domnitorul Moldovei se arăta de asemenea favorabil liberei circulații [a Bibliei – n.n.], dar preoții ortodocși n-o permit. Singurul lucru de care ar trebui să ne temem este acela că lumina răspîndindu-se către populația locală ar stîrni gelozia preoțimii, care ar chema brațul Rusiei pentru a închide Misiunea. Dar este responsabilitatea noastră să mergem înainte pe calea datoriei, lăsînd evenimentele viitoare în mîna lui Dumnezeu. [...] Acest cîmp minunat a fost în întregime neocupat, pînă acum. Niciun misionar n-a fost trimis încă aici, cu cuvintele vieții veșnice.

¹²⁴ Bonar and M'Cheyne, 565-568.

¹²⁵ Bonar, *Memoir and Remains of the Rev. Robert...*, 110.

¹²⁶ Se observă că scoțienii și-au făcut propria estimare asupra numărului evreilor din oraș.

¹²⁷ Pentru anii 1850-1851, estimativ, în Palestina, dintre cei trei sute patruzeci de mii de locuitori, 88% (trei sute de mii) erau musulmani, 8% (douăzeci și șapte de mii) erau creștini și doar 4% (treisprezece mii) erau evrei. Vezi: J. McCarthy, *The Population of Palestine. Population History and Statistics of the Late Ottoman Period and the Mandate* (New York: The Institute for Palestinian Series, 1990), 10, 37.

Am descoperit că evreilor nu le venea a crede că sîntem creștini fiindcă, spuneau ei, «niciun creștin din țara asta nu-i iubește pe evrei». Mai adăugați și faptul că aceste provincii se învecinează cu Polonia austriacă,¹²⁸ acea țară a bigotismului și umbrei morții, unde niciun călător nu are curajul să transporte o Biblie, fie ea și în limba engleză, și unde niciun misionar n-ar primi permisiunea să rămînă. Dacă evreii din Moldova primesc lumina Evangheliei, ei o vor răspîndi cu ușurință, prin relațiile lor constante, chiar și unde piciorul mesagerului Evangheliei nu poate călca.¹²⁹

În predica sa, „Our Duty to Israel”, care a fost publicată, atît în volum, cît și în mai multe publicații, M'Cheyne preciza:

În Valahia și Moldova, cea mai mică încercare de a converti un ortodox ar atrage instantaneu răzbunarea Sfîntului Sinod, precum și cea a guvernului. Dar în fiecare oraș am putut vorbi liber evreilor: în București, în Focșani, în Iași, precum și în multe alte localități românești unde ne-am adresat fără predică evreilor. Ușa este larg deschisă!¹³⁰

Bucovina și Galiția

Pentru prima dată, timpul petrecut în carantină nu a fost deloc neplăcut, stația fiind plasată pe un loc înalt de unde aveau o perspectivă largă asupra ținuturilor Bucovinei. Aerul curat, odihna și priveliștea frumoasă au făcut ca vremea să treacă repede. Printre altele, s-au întreținut cu un maghiar care cunoștea bine limba latină. În aceeași limbă au dialogat și cu medicul carantinei, care a avut grijă ca ei să beneficieze de tot confortul. Tot personalul era civilizată și politicos. Hainele le-au fost fumigate, iar cărțile cercetate în detaliu, nefiindu-le reținută totuși niciuna. Era a treia carantină de cînd plecaseră din Scoția și, de departe, a fost cea mai agreabilă. Au avut timp, printre altele, să decidă traseul pe care urmau a-l străbate prin Austria. Au ales ca de la Suceava să plece

¹²⁸ La împărțire Poloniei, o parte consistentă, incluzînd Galiția și Silezia, a revenit Imperiului Habsburgic.

¹²⁹ „Report of the Committee for the Conversion of the Jews. Jassy and Bucharest”, *Monthly Supplement to The Scottish Christian Herald* (Edinburgh: July, 1840): 77.

¹³⁰ Rev. R. M. M'Cheyne, „Our Duty to Israel”, *The Jewish Chronicle*, New York, January 1849, p. 202.

spre Cernăuți, Tarnapol, Brody, Lemberg și apoi să iasă din Imperiul Austriac, mergînd la Cracovia. În dimineața zilei de 27 septembrie au plecat cu o brișcă la Suceava, unde au ajuns după o oră. Atît turlele lucitoare ale bisericilor, cît și ruinele cetății le-au atras atenția. Casele văruiate în alb dădeau o aparență curată, fiind toate acoperite cu șindri-lă. Jumătate din oraș era locuit de armeni, care făceau comerț cu vite. În schimb, evreii făceau negoț cu cereale, mulți dintre ei fiind oameni respectabili și bogați. Așteptînd vizarea pașapoartelor au stat de vorbă cu mai multe persoane pe stradă. Au fost informați că în oraș erau două sute de familii de evrei. Mulți dintre copiii acestora frecventau o școală unde se învățau germana și latina. Evreii din Suceava erau în așteptarea lui Mesia și a restaurării țării lor. Întrebați dacă erau catolici, misionarii le-au răspuns că erau calvini britanici. Referindu-se la colibeile construite pentru Săptămîna Corturilor, scoțienii le-au vorbit despre modul „cum Dumnezeu a cortuit printre oameni, în trup, pentru noi”. Pe cînd se urcau în trăsura cu care plecau mai departe, un evreu a venit în grabă și i-a întrebat cît de departe plănuiau să meargă în acea zi. Voia de fapt să depisteze dacă erau într-adevăr creștini, fiind bănuți a fi evrei deghizați. Acest lucru se datora faptului că era cu totul neobișnuit ca niște creștini să le vorbească așa de frumos. Fiind vineri, voiau să descopere dacă se vor opri pentru Sabat la apus. Aflînd că vor călători pînă tîrziu, respectivul a clătinat puternic din cap, comunicîndu-le și celorlalți că nu erau evrei. Misionarii le-au lăsat un tractat în limba ebraică, unul dintre puținele pe care aveau voie să le distribuie pe teritoriul austriac.¹³¹

Plecînd din Suceava au apreciat ceea ce atrage și azi orice persoană care iese din România, și anume, calitatea drumului. Șoseaua macadamizată era excelentă, oferindu-le un confort de care nu avuseseră de mult parte. Casele păreau mult mai confortabile decît cele din Moldova, țara arătînd foarte civilizată. Grădinile înflnite în cale erau pline de meri și pruni. Au trecut pe lîngă mai multe biserici de țară care le-au adus oarecum aminte de liniștile biserici parohiale ale Scoției. La un moment dat au trecut peste un pod de lemn, acoperit, ca un fel de pavilion, dintr-un capăt în celălalt. Un evreu încasa o taxă pentru traversarea podului. „Întotdeauna dai de evrei în postura lui Matei, cel care ședea să încaseze vama”. După aceea, vreme de trei ore

¹³¹ Bonar and M'Cheyne, 569-571.

șoseaua a urmat o linie dreaptă. Două sate împrăștiate pe un deal și un han evreiesc, avînd în fața sa colibele pentru Săptămîna Corturilor, au fost singurele lucruri întîlnite în cale. După un alt pod, taxat tot de un evreu, peisajul le-a amintit de casă, cu oamenii cosind ovăz, alții mai departe culegînd cartofi. Din cînd în cînd au întîlnit și culturi de hamei. Pe la ora două au ajuns la Siret. Observînd cazărmile armatei austriece, s-au familiarizat cu uniforme albastre ale soldaților și cele verde închis ale ofițerilor. În hanul unde s-au odihnit era forfotă mare. „Am fost îndurerați de aspectul imoral al oamenilor”. Cînd cei de acolo au aflat că sînt britanici au exclamat: „Ah, au aceleași nasuri și ochi cum avem și noi!” Mulți dintre ei erau beți. Apropiindu-se, un bătrîn și-a cerut scuze, precizînd că în acea zi avuseseră loc funeraliile unui bogătaș, lucru care ocazionase o adevărată orgie. El spera că străinii nu vor pleca cu o impresie nefavorabilă, ca și cum austriecii ar fi fost total dedați acestui viciu.¹³²

Intrînd în localitate au întîlnit mulți evrei îmbrăcați de sărbătoare, dar au observat și un grup care dansa într-o cîrciumă. Au încercat să-i abordeze pe doi evrei și unul dintre aceștia s-a dovedit a fi foarte comunicativ, acceptînd să le servească drept ghid local. De la el au aflat că în Siret erau trei sute de familii evreiești, cu două sinagogi și trei săli de studiu *Beth-midraș*. Sinagoga mare, o construcție impresionantă, era închisă. În cealaltă s-au angajat în discuții cu doi tineri care i-au întrebat dacă sînt evrei. Cînd li s-a răspuns că sînt creștini, au replicat „poate că sînteți și evrei, de asemenea”, zîbind cu subînțeles. Evreii din zonă așteptau venirea lui Mesia în acel an, sau măcar să aibă loc niște evenimente semnificative. Li s-a spus relatat și despre un rabin remarcabil, de la Cosov, localitate aflată la opt mile distanță, unde mii de oameni mergeau în pelerinaj de Sărbătoarea Corturilor. Au mai precizat că în Bucovina se bucurau de mai multă libertate decît în Galiția, întrucît acolo era percepută o taxă pe lumini. Cum ei foloseau foarte multe lumînări de Sabat, aceasta era împovărătoare. Toți evreii din localitate erau talmudiști, mai puțin trei epicurieni, bănuți de scoțieni a fi membri ai societății secrete din Tarnopol, despre care auziseră la Iași. În sinagoga unde se aflau erau mai multe exemplare ale Talmudului și Mișnei, dar numai cîteva fragmente ale Scripturii evreiești. Tinerii cu

¹³² Bonar and M'Cheyne, 571-572.

care au conversat nu știau mai nimic din Scriptură, iar când Calman le-a prezentat diferență dintre spiritul emanat de Scripturi și cel din Talmud, aceștia au luat imediat apărarea Talmudului și rabinilor. După multe discuții, Calman le-a spus direct că el crede în Isus, dar ei n-au înțeles ce semnificație avea acest lucru. Când le-a explicat că este creștin, au bătut în retragere și, cu un aer de îndoială și teamă, l-au întrebat dacă totuși îi iubește pe evrei. După ce le-a confirmat că îi iubește din toată inima, s-au despărțit.¹³³

La plecarea din Siret au traversat râul, mergînd pe o șosea „dreaptă, ca o săgeată”. Dealurile din zonă erau bine împădurite, cîmpul era

Personificare a Hasidismului pe Menora din fața Knesset-ului israelian

lucrat, iar roadele păreau de calitate. Pe unde treceau recunoșteau fiecare casă locuită de evrei după coliba din ramuri de salcie sau din alți copaci, destinată Săptămîinii Corturilor. Satele unde locuiau comunități de evrei se distingeau prin prezența, încă de la intrare, a *eruv*-ului. Sub cerul luminat de luna plină au călătorit spre Cernăuți, unde au ajuns la zece seara. Au rămas peste noapte la un han foarte decent. Cernăuți li s-a părut a fi un oraș frumos, cu străzi largi, aerisite și curate. Majoritatea caselor erau cu două-trei etaje, existînd și cazărmi militare, precum și clădiri publice. Numele celor mai multe prăvălii părea polonez. Piața era mare și pătrată, pe o latură avînd aliniată tarabele comercianților. În mijloc se afla o cruce mare, avînd la bază o statuie a Fecioarei Maria ținînd în brațe trupul mort al lui Isus. Capul ei era decorat cu douăsprezece stele, Fecioara fiind străjuită de doi îngeri. Dincolo de malul Prutului au observat satul Sadagura unde locuiau mulți evrei. Orașul era aspectuos și curat, situat pe o înălțime, fiind înconjurat pe toate părțile de cîmpuri fertile. Cernăuți avea o comunitate de trei mii de evrei, cu opt sinagogi, trei dintre ele fiind mai mari, pe care le-au

¹³³ Bonar and M'Cheyne, 572-574.

și vizitat de altfel. Ele erau sub acoperișul unui edificiu foarte mare. Când au intrat în cea mai mare sinagogă, deși slujba era în desfășurare, fiecare dintre cei trei a fost realmente înconjurat de mulți evrei. Aflându-se de vizita lor la Ierusalim au fost întrebați dacă evreii de acolo erau la fel ca cei bucovineni. Li s-a răspuns afirmativ, cu

Hasidici din Jaglinsky (M'Cheyne)

excepția faptului că absolut toți vorbeau limba ebraică. Aflînd că doar rabinul știa aici evreiește, misionarii i-au întrebat dacă ei se așteaptă ca vreodată să revină în țara lor. „Sperăm asta în fiecare zi”. Atunci cei trei le-au spus că ei, creștinii, așteaptă zilnic a doua venire a lui Mesia. „Ce Mesia? A fost Mesia fiul lui Iosif?”, prilej pentru misionari să le vorbească despre singurul care putea să ierte păcatele lui Israel. Apoi le-au povestit că în țara lor creștinii îi iubesc pe evrei. „Ei nu fac asta și aici”, a fost răspunsul localnicilor. Celelalte două sinagogi mari aparțineau evreilor hasidici, închinătorii fiind extrem de fervenți în rugăciune și mult mai vehemenți în strigătele și plîsetele lor. La plecare, unul dintre aceștia i-a întrebat cît de mult din zidul Templului mai era în picioare, cît de înalt și cît de întins era. Același evreu i-a întrebat dacă au văzut Hebronul și dacă peștera Macpela era cunoscută; și aici evreii erau ignorați. Copiii învățau doar să citească, fără a înțelege limba ebraică. Dar mulți evrei își dădeau copiii la școli unde învățau germana și latina. Unii renunțaseră la Talmud și nu mai puneau preț pe mersul la sinagogă, participînd doar la *Sărbătoarea Ispășirii*.¹³⁴

Înainte de prînz au plecat cu o excelentă trăsură cu arcuri, care le amintea de trăsurile englezești [*hackney coach*]. Aceasta era proprietatea hangiului, care le-a pus la dispoziție cai și un vizitiu care să-i ducă la Tarnopol. Au trecut pe lîngă niște deținuți, duși în lanțuri la muncă, după care au traversat Prutul pe un pod lung, de lemn. Malurile rîului erau pline de sălcii iar cîmpurile întîlnite arătau a fi fertile. Pe marginea

¹³⁴ Bonar and M'Cheyne, 574-576.

drumului, o sumedenie de cruci înalte și de felurite reprezentări ale Fecioarei Maria le aducea permanent aminte că se aflau în țara „chipurilor cioplite”. Pe la cinci și jumătate s-au apropiat de Zalesky [Zalișciîkî, Ucraina], oraș galițian. Pentru a ajunge la acesta a fost nevoie să treacă pe un pod de vase peste apa adâncă și zvăpăiată a Nistrului. Aici se aflau vreo trei mii de locuitori evrei, dar n-au rămas mult, plecând spre Jaglinsky [probabil Iahilnîțea, raionul Ciortkiv, Ucraina]. Acolo au tras la un han polonez de calitate, pe la zece seara. În cele două nopți cât au rămas aici, întrucât existau mulți evrei hasidici, au petrecut cu aceștia ziua de Sabat în numeroase discuții. Au putut observa cum celebrau ultima zi a Sărbătorii Corturilor. Țopăiau, dansau și cântau în maniera cea mai fanatică posibil. Pe 30 septembrie, misionarii au plecat spre Tarnopol, „unul dintre cele mai drăguțe orașe din Galiția”, unde au ajuns pe înserate. Mulți evrei bine îmbrăcați se puteau vedea pe stradă.

Au vizitat și câteva sinagogi. La fel ca la Jaglinsky, hasidicii aveau un dans ritualic în sinagogă pe care îl efectuau cu mare dedicare, cîntînd și uneori bătînd din palme simultan. Acest dans le-a amintit scoțienilor de dansurile și muzica arabă, înfîlnite în Orient. Orașul avea cincisprezece mii de locuitori, dintre care mai mult de jumătate, adică o mie opt sute de familii, erau evrei. Au vizitat de două ori o sinagogă, numită a Noii Școli, frecventată de evreii care nu credeau nici în Talmud, nici în Scripturi, dar păstrau formal tradițiile. Rabinul fondator¹³⁵ al acesteia murise chiar în acea zi, spre bucuria hasidicilor. Respectivul rabin, în colaborare cu autoritățile, înființase o Academie unde se predau limbile poloneză, germană, latină și ebraică, precum și diverse științe. Fiecare copil din oraș fusese obligat de autorități să învețe la această școală, dar la protestele uriașe ale hasidicilor, care nu

¹³⁵ Este vorba despre Joseph Perl (1773-1839), figură proeminentă a mișcării *Haskalah*, de emancipare a evreilor din Galiția. Perl a scris multe lucrări polemice și satirice la adresa hasidismului, apărute mai ales sub pseudonim, multe dintre ele circulînd ca manuscrise, neprimind viza cenzurii. În altă ordine de idei, el este unul dintre cei mai importanți autori de literatură de ficțiune în limba idiș, din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Multe dintre manuscrisele sale s-au pierdut în timpul Holocaustului, altele au văzut pentru întâia oară lumina tiparului în ultimii ani. Perl este cel care a înființat, în 1813, la Tarnopol, prima școală modernă pentru evreii din Galiția. Vezi: Samuel Werses, „Perl, Joseph”, in *Encyclopædia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 15, eds. Fred Skolnik and Michael Berenbaum (Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007), 773-774.

acceptau nicio schimbare, a fost pusă o taxă de trei creițari pe ocaua de carne pentru fiecare copil care nu era trimis la această școală. Astfel, dintre cei trei mii de copii, doar două-trei sute frecventau Academia. Evreii din această sinagogă păstrau interes pentru Palestina, dar nu se așteptau să se întoarcă acolo. Mulți dintre ei credeau că emanciparea politică este singurul Mesia pe care trebuiau să-l urmărească. Deși formal aveau respect față de Biblie, nu credeau că aceasta le poate oferi răspunsuri. Unul le-a spus: „Biblia a fost de folos la vremea ei, azi avem nevoie de altceva”. Se estima că, în ciuda opoziției puternice, jumătate dintre evreii din oraș trecuseră deja de partea acestora.

Misionarii nu au ratat ocazia de a-l vizita pe rabinul Rapoport, despre care li se povestise la Iași că ar conduce o societate secretă, considerat a fi unul dintre cei mai învățați evrei din lume, atât în limbi străine, cât și în cultură generală. Deși i-a primit politicos, Rapoport avea o atitudine rigidă, asumându-și, se pare, importanța poziției sale. Le-a pus multe întrebări cu privire la Palestina, cât și la vizita făcută de Montefiore, părînd a fi familiar cu tot ce se întîmpla în Țara Sfîntă. Cînd misionarii l-au întrebat cu privire la Mesia, a răspuns rezervat că „nu a fost fixat un timp anume pentru venirea Sa și că doctrina unui Mesia nu

Solomon Judah Rapoport

a făcut parte din articolele crezului iudaic original. Acestea se refereau doar la Dumnezeu, înviere și la judecata finală a omului”. Unul dintre asistenții rabinului a exprimat și mai clar opinia acestuia că „ar fi fost mai bine dacă nu s-ar fi profețit vreodată despre Mesia”.¹³⁶ Au reușit să viziteze și un cimitir evreiesc, cu multe pietre funerare vechi de două sute de ani, avînd încă inscripțiile în stare bună. În timp ce se aflau acolo, a fost înmormîntat un băiețel; acesta a fost adus înfășurat într-un giulgiu alb și a fost așezat pe un catafalc. Un polonez a săpat groapa, nefiind permis pentru un evreu să efectueze un asemenea lucru într-o

¹³⁶ Bonar and M'Cheyne, 576-595.

Țigani moldoveni (Raffet)

zi de sărbătoare. Înainte ca trupul să fie coborât în mormânt, prietenii prezenți s-au aplecat asupra celui decedat, cerându-i să-i ierte dacă i-au greșit cu ceva în timpul vieții, și să-și ierte tatăl și bunicul sau pe orice alt prieten care ar fi făcut așa ceva. Apoi corpul a fost așezat în mormânt, cu o pernă umplută cu pământ afînat pusă sub capul său. Fața i-a fost lăsată neacoperită. O placă sau o scîndură a fost plasată deasupra trupului, ca pământul aruncat să nu-l lovească. Placa nu era solidă, astfel ca mortul să nu aibă vreo dificultate în a o îndepărta la înviere [!]. Călăuza lor le-a mai arătat mormântul fiicei unui rabin, numită Galla, care murise de două secole. Cu ceva vreme în urmă, aceasta le-ar fi apărut în vis mai multor evrei din oraș, spunându-le că are puterea de a vindeca. Mulți veneau pentru a se ruga aici, iar în opinia publică circula zvonul că unii dintre aceștia fuseseră vindecați. Ghidul susținea că inclusiv bunica lui fusese vindecată complet de o boală care o dusesese la disperare. Imediat, misionarilor le-au venit în gînd versetele profetice: „Nu va întreba oare un popor pe Dumnezeuul său? Va întreba el pe cei morți pentru cei vii? La Lege și la mărturie! Căci dacă nu vor vorbi așa, nu vor mai răsări zorile pentru poporul acesta.” [Isaia 8:19-20 VDC]. Chiar înainte de a pleca din Tarnopol, de cealaltă parte a hanului unde au tras s-a adunat o mulțime de peste cinci sute de persoane. Era casa

rabinului Perl, în acea zi fiind înmormântarea sa, astfel că mulți oameni veneau să-și aducă omagiul.¹³⁷

În timpul în care au stat la Tarnopol, M'Cheyne i-a adresat o scrisoare lungă surorii sale Eliza, povestindu-i telegrafic detalii inedite din călătoria sa, de la momentul plecării din București și pînă la plecarea din Bucovina. Pentru a putea rezista comod nopților în *brașoveanca* lui Cunningham, pe care o caracteriza drept confortabilă, cumpărase o manta din piele de vulpe, cu care se învelea. În cele două Principate erau foarte mulți țigani, aproximativ optzeci de mii. Cei mai mulți erau robi, dar unii își cumpăraseră libertatea și vagabondau. Avusese intenția să-i scrie despre ei lui Candlish, dar uitase. Știa că exista în țara lor o societate de ajutorare a țiganilor și se întreba dacă aceasta nu ar fi dispusă să-și extindă activitatea și aici, asupra „rătăcitorilor din Egipt”. Considerînd că originea țiganilor era Egiptul, M'Cheyne afirma că „asemănarea lor cu egiptenii, la piele, trăsături, îmbrăcăminte și comportament este remarcabilă”. Bisericile vechi din Principate erau în întregime din lemn.

Ele sînt locuri curioase, de modă veche. Slujba constă doar în rugăciuni și liturghia euharistică ținută de preot. Serviciile de seară sînt cu biserica goală. Într-o biserică am găsit doar preotul și doi diaconi, citind cît de tare puteau. Amvonul este ornamentat, dar niciodată ocupat. Nicio voce de mîntuire nu sună prin pereții pictați. Nu este citită nicio pagină a scrierilor sfinte. Nu se oferă nicio rugăciune doar în Numele lui Isus. Mă întreb adesea dacă trîmbița va suna vreodată în aceste tărîmuri întunecate sau nu cumva judecata va veni mai întîi, pentru toate urîciunile lor. Bisericile noi sînt din cărămidă sau piatră și arată realmente frumos, cu turlele lucind.

În descrierea sa, Iașiul era un oraș plăcut, întins pe o suprafață imensă. Cele șaptezeci de biserici erau foarte frumoase la exterior. Consulul s-a purtat foarte bine cu ei, trimițîndu-le seară de seară trăsura și invitîndu-i la cină. Cum cei mai mulți locuitori erau evrei, au avut de lucru zi și noapte. Limba germană era limba lor universală acum, dar și singura limbă în care el personal se poticnea, cu toată străduințele fostului său profesor, Dr. Russel. Întrucît Bonar se descurca foarte bine în germană, și Calman la fel, el a păstrat pentru sine dialogurile în ebraică, spre amuzamentul evreilor, întrucît puțini dintre ei o înțelegeau, dar căuta

¹³⁷ Bonar and M'Cheyne, 596-598.

pe cineva care o cunoștea bine, care să-i slujească drept traducător pentru ceilalți. Motivul statului în carantină la Bosanci a fost o epidemie care izbucnise la Silistra; fără aceasta nu ar fi fost nevoie să stea acolo cinci zile. Crucile și icoanele de pe marginea drumului în Austria erau în număr șocant de mare, mai multe chiar decît în Italia. Ar fi fost o sarcină imposibilă a le număra pe cele întîlnite în cale.¹³⁸

Au plecat de la Tarnopol cu brișca unui evreu, fără arcuri și foarte incomodă, pornind spre Brody,¹³⁹ unde exista o comunitate israelită foarte numeroasă. Vizitiul, un evreu bărbos, a oprit chiar la prima cîrciumă din drum, recunoscînd că s-a dus să bea un șnaps. Au reușit totuși să ajungă la Brody seara, tîrziu de tot, după ce au trecut prin mai multe sate cu o numeroasă populație evreiască. Au găsit un han confortabil, ținut de un evreu german. Orașul avea zece mii de creștini și douăzeci și cinci de mii de evrei, fiind foarte înfloritor din punct de vedere economic. Avea doar trei biserici și o sută cincizeci¹⁴⁰ de sinagogi. Principala sinagogă avea în interior aspectul unei catedrale gotice, cu acoperișul susținut de patru coloane mari. Candelabre splendide atîrnau de plafon. Era atît de spațioasă că putea primi trei mii de persoane. Un polițist, vădit ostil, i-a acuzat că sînt evrei care circulă cu pașapoarte false, sugerînd că sînt implicați în activități ilegale. Ca dovadă le-a arătat o scrisoare de la Jaglinsky în care se raporta că au fost văzuți într-o sinagogă unde s-au rugat alături de evrei rugăciunea *Șema*. Tot așa au fost văzuți cumpărînd filacterii. Perplecși, dar și amuzați în același timp, cei doi misionari i-au explicat polițistului că sînt pastori protestanți și au învățat în cadrul studiilor lor teologice și limba ebraică. Faptul că au citit în sinagogă fusese doar ca să le arate evreilor că le cunosc limba, iar filacteriile le cumpăraseră ca suvenire, pentru acasă. Deși a fost satisfăcut de răspunsul lor, polițistul a dispus ca toate cărțile lor, inclusiv Bibliile personale, să fie împachetate și sigilate, cu interdicția de a se desigila pachetul pînă la ieșirea din Austria. Acestea au fost expediate în avans spre Cracovia. Au rămas la dispoziție doar cu un mic Nou Testament, care a scăpat ca prin minune vigilenței acestui om al legii.¹⁴¹

¹³⁸ M'Cheyne, 229-236.

¹³⁹ La Brody s-a născut Iulius Barasch (1815-1863), unul dintre cei mai cunoscuți evrei români, medic, filozof, animator cultural, popularizator al științei și avocat al emancipării evreilor.

¹⁴⁰ M'Cheyne, 244.

¹⁴¹ Bonar and M'Cheyne, 598-611.

Prin Germania spre casă: primele concluzii

De la Brody au plecat către Lemberg, apoi spre Cracovia, unde activa Rev. Thomas E. Hiscock (d. 1844),¹⁴² un misionar al LSPCJ. Autoritățile tolerau prezența sa, dar, la imboldurile ierarhiei catolice, îi puneau felurite bețe-n roate. Au făcut și aici cercetări la fel ca în toate locurile, fiind profund impresionati de importanța acestui oraș ca posibil câmp de lucru cu evreii. După ce au participat duminica la slujba unei biserici luterane au plecat la Breslau [Wrocław], capitala Sileziei, și la Posen [Poznań], unde au sosit pe 19 octombrie. Aici existau misionari ai LSPCJ, conduși de R. Bellson (n. 1805)¹⁴³, cu care au vizitat o școală misionară, dedicată copiilor evrei. În toată provincia li s-a spus că existau șaptezeci și trei de mii de evrei. Următorul popas a fost la Berlin unde evreii numărau opt mii de persoane. În capitala Prusiei s-au întreținut cu F. W. Becker (1797-1863), misionar de marcă al LSPCJ, de la care au primit informații valoroase. O vizită la universitate le-a permis să facă cunoștință cu Johann August Wilhelm Neander, reputatul profesor de teologie și istoric al Bisericii. Neander [om nou – n.n.] era un evreu convertit, pe numele său original David Mendel. În acea epocă în care teologia liberală făcea ravagii în rîndul luteranilor germani, Neander era un oponent al raționalismului, dar nu agreea nici pietismul. Asistînd la un curs al acestuia, pioșii Bonar și M'Cheyne au fost surprinși neplăcut cînd au observat că orele de curs nu începeau, nici nu sfîrșeau cu rugăciune. O altă surpriză a fost să constate că Neander nu era adeptul Misiunii printre foștii săi coreligionari. În schimb au fost plăcut impresionati aflînd că veștile despre dedicarea Bisericii Scoției spre lansarea Misiunii către Evreii au fost primite cu entuziasm în cercurile evanghelice din Germania. Evreii berlinezi erau necredincioși, unul dintre afirmînd: „Cristos a fost un om bun și Moise a fost un om bun, dar eu nu cred în niciunul.” Din Berlin au plecat direct la

¹⁴² Hiscock fusese trimis la Cracovia din 1833 și a rămas acolo pînă în 1841, cînd, din motive medicale, a fost transferat la Frankfurt, unde a și murit în 1844. Vezi: Gidney, 165, 225-227.

¹⁴³ Bellson a fost un evreu prozelit, născut la Cassel, în Germania. În 1831 a fost recrutat ca misionar de LSPCJ, fiind trimis în 1838 la Posen. În 1844 a fost trimis la Berlin, perioada aceea fiind apogeul lucrării sale, doar în primul an botezînd douăzeci de persoane. Vezi: Bernstein, 103.

Hamburg, un drum de 32 de ore, unde s-au întâlnit cu Johann Christian Moritz (1786-1868),¹⁴⁴ pe numele său adevărat Moses Treitel. Acesta era un evreu din Pomerania care s-a convertit la Londra în 1809 și a intrat în serviciile LSPCJ din 1825, lucrând la Hamburg pînă în 1827. Revenit în acest oraș între 1834-1840, Moritz era foarte apreciat de superiorii săi. Bonar și M'Cheyne erau informați de prezența în Hamburg a lui J. G. Oncken (1800-1884), agent al Edinburgh Bible Society. Acesta înființase în 1834 o biserică baptistă, prima din Germania, însă era puternic persecutat de autorități. În drum spre vechea sinagogă, cei doi misionari s-au întâlnit cu Oncken, care abia sosise dintr-o vizită misionară în Danemarca. Caracterizându-l drept „un om amabil și inteligent”,¹⁴⁵ Bonar și M'Cheyne și-au continuat drumul spre sinagogă împreună cu acesta. În aceeași zi, au primit un ziar de la Mr. Rheder, pastorul unei biserici independente. Din lectura acestuia, cei doi misionari au aflat că în Scoția, la Kylsith și, mai ales, la St. Peters Church din Dundee, biserica lui M'Cheyne, avea loc o puternică trezire spirituală. Încântați de veștile bune, misionarii au grăbit plecarea spre casă. În noaptea de 3 spre 4 noiembrie, puțin după miezul nopții, cei doi s-au îmbarcat spre Schulau. De acolo, cu vaporul Lonsdale s-au îndreptat spre Londra, unde au ajuns pe 6 noiembrie.¹⁴⁶

Sosiți acasă în noiembrie, înaintea lui Black și Keith, cei doi tineri au fost întâmpinați cu entuziasm. Biserica lui M'Cheyne, care într-adevăr experimenta o trezire spirituală puternică, a fost imediat expusă, duminică, 17 noiembrie, unei predici motivaționale cu

¹⁴⁴ Pentru Moritz, vezi: Gidney, 168. Rev. A. Bernstein, *Some Jewish Witnesses for Christ* (London: Palestine House, 1909), 381-383.

¹⁴⁵ De menționat că Scoția a avut un rol important în evoluția spirituală a lui Oncken. Pe cînd avea doar 14 ani, fiind orfan de tată, Oncken a fost luat la Leith, suburbie a orașului Edinburgh, de către un prieten vechi de-al tatălui său, scoțianul John Walker Anderson, cel care i-a cumpărat și prima Biblie. Fiind o credincioasă devotată, mama lui Anderson l-a dus pe adolescentul german la biserica presbiteriană pe care o frecventa. Oncken a fost impresionat puternic de pioșenia scoțienilor și de faptul că ei respectau ziua de odihnă. Acest sentiment s-a consolidat în cei cinci ani petrecuți în Scoția, creînd premisele pentru convertirea sa, petrecută imediat după aceea la Londra. Vezi: Gunnar Westin, *The Free Church Through the Ages* (Nashville: Broadman Press, 1958), 284.

¹⁴⁶ Bonar and M'Cheyne, 612-692.

titlul *Our duty to Israel* [*Datoria noastră față de Israel*],¹⁴⁷ în care erau oferite cinci motive importante pentru implicarea în evanghelizarea evreilor, pornind de la întîietatea acestora. Primul începea de la Romani 2:6-10¹⁴⁸ – *Fiindcă judecată va începe cu ei*. Odată ce l-au respins pe Mesia, evreii au devenit vulnerabili în fața justiției divine și trebuie tratați cu compasiune, ca pasagerii de pe o ambarcație care se scufundă. Al doilea argument proclama: *La fel ca Dumnezeu, trebuie să purtăm de grijă mai întîi evreilor* – făcînd așa, devenim asemenea lui Dumnezeu. *Fiindcă exista un acces cu totul unic la evrei* – al treilea argument pornea de la constatarea făcută în călătoria lor, cînd au trecut printr-o sumedenie de state unde prozelitismul era aspru pedepsit, cu excepția celui la adresa evreilor. Din țările catolice, precum Toscana și Austria, în Egipt și întregul Imperiu Otoman islamic, în Principatele Române ortodoxe, evanghelizarea era permisă doar printre evrei. Penultimul argument: *Fiindcă ei vor dăruia viața unei lumi moarte* – convingerea lui M'Cheyne era aceea că evreii care erau acum marginalizați și persecutați în întreaga lume, considerați un blestem, vor fi cei prin care va străluci lumina Domnului – convingere bazată pe Zaharia 8:13¹⁴⁹ și 23,¹⁵⁰ precum și pe Mica 5:7.¹⁵¹ În final: *Fiindcă există o răsplătă mare* – accentuînd că Biserica nu trebuie să fie doar evanghelică, ci și evanghelistică, M'Cheyne încuraja oamenii săi să

¹⁴⁷ La trei ani după moartea lui M'Cheyne, această predică a fost distribuită în publicația produsă de *British Society for Propagating the Gospel Among the Jews*, «The Jewish Herald». Vezi: *The Jewish Herald*, Vol. I, No. 1 (January 1847): 10.

¹⁴⁸ „Care va răsplăti fiecăruia după faptele lui: Viața veșnică celor ce, prin stăruința în fapta bună, caută mărire, cinste și nestrîcaciune; Iar iubitorilor de ceartă, care nu se supun adevărului, ci se supun nedreptății: mînie și furie. Necaz și strîmtorare peste sufletul oricărui om care săvîrșește răul, al iudeului mai întîi, și al elinului; Dar mărire, cinste și pace oricui face binele: iudeului mai întîi, și elinului.” [BSS]

¹⁴⁹ „După cum ați fost un blestem între neamuri, casa lui Iuda și casa lui Israel, tot astfel vă voi mîntui, și veți fi o binecuvîntare. Nu vă temeți, ci întăriți-vă mîinile!” [VDC]

¹⁵⁰ „Așa vorbește Domnul oștirilor: „În zilele acelea, zece oameni din toate limbile neamurilor vor apuca pe un iudeu de poala hainei și-i vor zice: Vrem să mergem cu voi; căci am auzit că Dumnezeu este cu voi!” [VDC]

¹⁵¹ „Rămășița lui Iacov va fi în mijlocul multor popoare ca o rouă care vine de la Domnul, ca ploaia mărunță pe iarbă, care nu se bizuie pe nimeni și nu afirmă de copiii oamenilor.” [VDC]

aibă așteptări mari și o implicare pe măsură, fiindcă în ciuda obstacolelor răsplata era una mare.¹⁵²

În timpul turneului prin Levant și Europa, M'Cheyne a scris șase scrisori oficiale adresate lui Robert Candlish, cu scopul de a informa Comitetul de Misiune pentru evrei despre progresul călătoriei lor și despre detaliile culese pe drum, în diferite locuri, cu privire la comunitățile evreiești. Faptul că M'Cheyne a fost responsabil de acest lucru ne indică oarecum că, deși era cel mai tânăr membru al grupului, era într-o anumită măsură considerat liderul acestuia. Scrisorile în cauză erau în fapt rapoarte oficiale. Întrucât interesul stîrnit în Scoția de trimiterea acestei *Mission of Inquiry* era foarte mare, ele au fost date publicității, apărînd în organul Bisericii Scoției, «The Home and Foreign Missionary Record for the Church of Scotland». Cum stilul lui M'Cheyne era unul atractiv și motivațional, iar informațiile prezentate erau cu adevărat exotice la acea vreme, interesul oamenilor față de Misiunea pentru evrei a explodat. Editorul publicației întreba retoric: „dacă scrisorile lor sînt atît de interesante, cum va fi cînd vom auzi prin viu grai de la ei?”¹⁵³ Pînă la întoarcerea celorlalți doi membri ai echipei, Keith și Black, în primăvara anului 1840, vreme de aproximativ șase luni, Bonar și M'Cheyne au fost sufocați de invitații diverse, în special din partea bisericilor, pentru a vorbi despre călătoria efectuată și despre oportunitățile de misiune existente. Despre asemenea situații amintește pe scurt Bonar în jurnalul său.¹⁵⁴ În aceeași perioadă, Robert Wodrow le-a scris în numele subcomitetului din Glasgow lui M'Cheyne și Bonar, sfătuiindu-i cum ar putea folosi următoarea lor vizită la Glasgow pentru a stimula interesul pentru lucrarea care se intenționa a fi lansată pentru convertirea evreilor.¹⁵⁵ Evident, creșterea acestui interes genera donații pentru proiectata Misiune. M'Cheyne îi scria, de exemplu, trezorerului:

¹⁵² Robert Murray M'Cheyne, „Our Duty to Israel, Sermon XXV, Nov. 17 1839”, in *Memoir and Remains of the Rev. Robert Murray M'Cheyne*, 447-454.

¹⁵³ *The Home and Foreign Missionary Record for the Church of Scotland*, No. 5 (November 1839): 86.

¹⁵⁴ Bonar, *Diary and Letters*, 83-85.

¹⁵⁵ M'Cheyne Archive in New College Library, Edinburgh 2.1.87 Wodrow to M'Cheyne, no date). Citat în Ross, „Time for Favour: Scottish Missions to the Jews, 1838-1852”, 71.

Ți-am trimis cu ceva vreme în urmă 10s. [șilingi – n.n.], strânși de o femeie bună din parohia mea pentru [lucrarea printre] evrei. Îți trimit acum alți 10s., strânși de două persoane foarte umile, care au economisit câte jumătate de penny zilnic. Restul banilor, £61:10s.:8d., au o istorie interesantă. Știi că Domnul a făcut mari lucruri în Blairgowrie,¹⁵⁶ mîntuind multe suflete și înviorînd pe mulți dintre copiii Săi. Pastorul a propus o expresie de gratitudine pentru Dumnezeu, nu doar în cuvinte, ci și material. Nu trebuiau să doneze decît cei care se simțeau cu adevărat mulțumitori față de Domnul. În aproximativ patru zile s-a strîns această sumă. Foarte puțini dintre cei bogați au dat ceva; așa că ai aici roada de laudă a celor săraci dintre oamenii lui Dumnezeu din Blairgowrie. O așa ofrandă face cît £1000 venite din afara bisericii. Baniile sînt dedicați pentru *trimiterea primului misionar pentru evrei*. [subl. în orig.] Mi-au fost înmînați în cadrul unei întruniri cu totul speciale, desfășurată în biserică.¹⁵⁷

Deși oamenii se entuziasmau ascultînd istorisirile celor doi, acest program a avut asupra lui Bonar un efect invers, vlăguindu-l din punct de vedere spiritual. Sîmbătă 24 mai 1840¹⁵⁸ a fost prezentat raportul acestei *Mission of Inquiry* în fața Adunării Generale a Bisericii Scoției. Ziua a fost istovitoare, Bonar notînd în jurnal că s-a întors tîrziu acasă, obosit și incapabil măcar să se roage, motiv pentru care a decis să pună timp deoparte în următoarea săptămînă pentru a-și reveni din această stare de secătuire. Totuși nota că a avut cîteva discuții interesante în acea zi. Șase zile mai tîrziu adăuga în jurnal că, pe cînd stătea în pădure, printre brazi, a început a privi retrospectiv, amintindu-și faptul că, exact cu un an mai devreme se aflase în deșert, într-un loc cu priveliștea spre Hebron.

Oh, prin ce locuri ciudate am fost trecuți, în siguranță totuși! Dar am simțit nu doar minunata manifestare a dragostei Providenței față de mine de atunci și pînă acum, ci m-am umplut cu regret și părere de rău cînd

¹⁵⁶ O mică localitate din zona mediană a Scoției, aflată destul de aproape de Perth și Dundee, cu locuitorii majoritar săraci, lucrînd în secolul al XIX-lea în industria textilă. Dezvoltarea acestei industrii, dispărută azi, a generat atunci o creștere a populației de la patru sute la patru mii de locuitori.

¹⁵⁷ *The Home and Foreign Missionary Record for the Church of Scotland*, No. 8 (November 1840): 126.

¹⁵⁸ Bonar menționează 24 mai. În *Acts of the General Assembly of the Church of Scotland, 1638-1842* se precizează că sesiunea respectivă a avut loc pe 22 mai. Vezi *Acts of the General Assembly of the Church of Scotland, 1638-1842*, 1101.

mi-am amintit că am trăit treizeci de ani și sînt atît de nesfînt. David și-a început domnia în această parte a vieții și cît de mult L-a simțit și cunoscut pe Cristos! Iosif era de vîrsta aceasta cînd a stat înaintea lui Faraon. Cît de mult am pierdut din ceea ce aș fi putut obține; poate că Domnul mă va folosi acum într-un mod diferit. La vîrsta aceasta Leviții își preluau slujba în Templu; tot atunci și-a început lucrarea [Ioan] Botezătorul și chiar Domnul nostru și-a început lucrarea publică. Nu pot spune cît de mult m-a lovit acest gînd, al rezultatelor mele neînsemnate în această parte a vieții mele, comparat cu ceea ce au realizat alții. Mă simt de-a dreptul păcătos, lipsit de merite, ceva mic și ne semnificativ.¹⁵⁹

Peripețiile lui Black și Keith

Așa după cum a remarcat și Ross, lungul raport prezentat Adunării Generale pe 24 mai 1840 de Bonar și M'Cheyne era practic o compilație între scrisorile, rapoartele trimise către Candlish și notițele din jurnalul lui M'Cheyne. Nu se povestea nimic despre traseul parcurs de Black și Keith prin Europa, după despărțirea de ceilalți doi la Beirut. Cel puțin nu a apărut nimic în scris, comparativ cu relatările despre turneul lui Bonar și M'Cheyne care au alimentat periodic presa. Conform lui Ross, această tăcere a fost una deliberată.¹⁶⁰ Într-adevăr, peripețiile celorlalți doi au fost făcute publice abia 28 de ani mai tîrziu, în 1867. Între timp, situația politică din Ungaria s-a îmbunătățit radical și „dezvăluirile” nu puteau compromite Misiunea înfloritoare de la Pesta. Abia atunci Alexander Keith a acceptat să ofere pentru publicația Bisericii Libere a Scoției un raport în detaliu al călătoriei lor.¹⁶¹ Black și Keith au parcurs traseul pe apă de la Beirut pînă la Giurgiu, singurele opriri fiind doar pentru schimbarea vapoarelor. Ajunși pe tărîm românesc, după o carantină istovitoare de paisprezece zile la Giurgiu, au vizitat mai

¹⁵⁹ Bonar, *Diary and Letters*, 87-88.

¹⁶⁰ Ross, „Time for Favour: Scottish Missions to the Jews...”, 71-72.

¹⁶¹ Alexander Keith, „Origin of the Mission to the Jews at Pesth”, *The Home and Foreign Missionary Record of the Free Church of Scotland for 1867* (Edinburgh: Thomas Nelson and Sons, 1867): 104-108. Articolul lui Keith a fost preluat și de alte publicații, printre care «Sunday at Home», de unde a fost repreluat aproape integral în „Appendix A”, din cartea: Carlyle, *Mighty in the Scriptures: A Memoir of Adolph Saphir D.D.*, 430-436.

întîi Bucureștiul. Oamenii erau prietenoși, capitala Valahiei avea consulat britanic și autoritățile nu aveau nimic de obiectat cu privire la scopul lor. N-au stat multă vreme aici, trăgînd o primă concluzie că Bucureștiul ar fi cel mai promițător loc pentru stabilirea unei Misiuni. Apoi au plecat pe Dunăre la Pesta, unde nu exista consulat britanic și nu aveau vreo scrisoare de recomandare, așa cum avuseseră pentru toate celelalte orașe de pe traseu. N-au prevăzut așa ceva, întrucît înainte de a pleca din Scoția s-a hotărât să nu se piardă vremea în Imperiul Habsburgic.

Exista consensul că, din cauza persecuției Bisericii Catolice și

a autorităților seculare, nicio Misiune protestantă nu putea funcționa acolo. Ca atare intenționau să rămînă la Pesta doar trei zile, pînă la plecarea următorului vapor spre Viena. După ce au ajuns în oraș și-au dat seama că locul merita cercetat mai mult. Așa că n-au mai plecat după trei zile, deși plătiseră anticipat călătoria. Necunoscînd pe nimeni, au pornit prin oraș punînd întrebări oamenilor. Au remarcat că nu trezeau suspiciuni, orașul fiind frecventat, datorită poziției pe Dunăre, de mulți călători străini. Nu le-a trebuit mult să-și dea seama că niciun oraș pe care-l vizitaseră pînă atunci nu era așa de potrivit pentru o Misiune dedicată evreilor cum era Pesta. Singura problemă majoră ținea de autorizarea Misiunii de către autorități, nevăzîndu-se încă vreo posibilitate în această direcție. Fără vreun ajutor, au cercetat asiduu, căutînd a se întîlni cu rabini, profesori și clerici protestanți, și încercînd pe cît posibil a nu ieși în evidență.¹⁶²

Cele două carantine lungi prin care fuseseră obligați să stea pe malul Dunării și sutele de kilometri parcurși încet, navigînd pe fluviu în

Maria Dorothea de Württemberg

¹⁶² Keith, „Origin of the Mission to the Jews at Pesth”, 104-105. Carlyle, *Mighty in the Scriptures: A Memoir of Adolph...*, 4-8; 430-431.

amonte „în cel mai pestilențial sezon al anului”, i-au afectat pe amîndoi cu o febră intermitentă, numită local „febra danubiană”. Deși suferinzi, cei doi mergeau din casă în casă și adunau informații. La un moment dat, Keith era cît pe ce să se prăbușească pe stradă. Ajuns cu greu la hotel a făcut o criză, prezentînd simptome similare cu holera. Situația lui s-a înrăutățit rapid pînă ce a rămas inconștient. Disperat, Black nu știa cum să-l mai ajute și, la scurt timp, acesta s-a îmbolnăvit și el, fiind ținut la pat în camera lui. Astfel, cei doi nu s-au mai văzut timp de șase săptămîni, deși se aflau în același hotel în camere alăturate. Black a fost cel care s-a înzdrăvenit mai întîi. Cînd l-a vizitat prima oară pe Keith, a remarcat că acesta era doar o umbră a celui pe care-l cunoștea atît de bine. „Am spus adesea că noi eram precum doi cîini morți”. Într-o zi, pe cînd cei doi zăceau inconștienți, fiecare în propria lui cameră, văzînd un străin trecînd prin fața hotelului, proprietarul a alergat după acesta întrebîndu-l dacă nu cumva era englez. Respectivul a răspuns afirmativ, motiv pentru care a fost adus în fața celor doi scoțieni bolnavi. Străinul, pe numele său Wakefield, s-a scuzat că nu-i poate ajuta, întrucît a doua zi la 5 dimineața urma să plece cu familia în Transilvania, dar a promis că le va informa de starea lor pe două englezoaice sosite recent în oraș. Era vorba de Julia Pardoe (1804-1862),¹⁶³ una dintre persoanele de la care luaseră scrisori de recomandare la plecarea din Londra, care se afla la Pesta cu mama ei, fiind invitată de Prințul Pál Antal Esterhazy (1786-1866) să viziteze Ungaria pentru a scrie o carte de popularizare, destinată publicului britanic.

Sosind la hotel, fiindcă Keith nu putea să vorbească, Julia i-a aflat numele căuțîndu-i actele în geamantan. Alertată de starea în care se aflau cei doi, a anunțat-o pe Maria Dorothea de Württemberg (1797-1855), soția Arhiducelui Joseph Anton Johann al Austriei, Palatin al Ungariei (1776-1847).¹⁶⁴ Ca membră a casei de Württemberg, Arhiducesa avea

¹⁶³ O foarte cunoscută și prolifică autoare de cărți de călătorie. În 1835 a călătorit cu tatăl său în Turcia. Cartea *The City of the Sultan* a fost comparată cu scrierile realizate de Lady Mary Wortley Montagu (1689-1762). În 1839-1840 a călătorit în Ungaria, cartea rezultată schimbînd radical impresia britanicilor despre această țară. Vezi: Mary F. McVicker, *Women Adventurers, 1750–1900: A Biographical Dictionary, with Excerpts from Selected Travel Writings* (Jefferson, NC: McFarland & Company, 2008), 133-135.

¹⁶⁴ Keith, „Origin of the Mission to the Jews at Pesth”, 105. Carlyle, *Mighty in the Scriptures: A Memoir of Adolph...*, 4-8; 431-432.

conexiuni vaste în cercurile pietiste europene și a adus cu ea în Ungaria pietismul lui Johann Albrecht Bengel. Ea se dovedise deja ca fiind principalul aliat al protestanților maghiari și singura lor voce la Curtea Imperială, eminentamente catolică. Deși i s-a permis să-și păstreze credința, copiii cuplului au fost educați, spre disperarea sa, de preoți catolici. Conform istoricului Bisericii Luterane Maghiare din acea vreme, Tibor Fabiny, sosirea Arhiducesei în Ungaria a marcat „începutul unei ere noi pentru protestantismul maghiar”. Maria Dorothea l-a invitat pe pastorul luteran Johann Georg Bauhofer (1806-1864) să înființeze o biserică luterană în Buda și să devină capelanul ei personal. Tot ea l-a susținut puternic pe Gottlieb August Wimmer (1791-1863), un pastor luteran din Oberschützen, ca să acționeze ca agent neoficial al Societății Biblice Britanice în Ungaria. Astfel, acesta a tipărit și distribuit o cantitate impresionantă de Biblii și Nou Testament, într-o perioadă de mai bine de zece ani, pe tot teritoriul Ungariei, inclusiv în Transilvania. Arhiducesa era implicată în ajutorarea săracilor, îngrijind personal de bolnavi și fiind fondatoarea mai multor organizații, atât de caritate, cât și religioase.¹⁶⁵

Arhiducesa a dat imediat ordin să se ia orice măsură posibilă pentru recuperarea lor. I-a vizitat apoi personal, îngrijindu-se să nu le lipsească nimic. Cu puțin timp înainte, aproape profetic, Arhiducele îi

¹⁶⁵ Maria Dorothea a fost cea care i-a sprijinit mai târziu pe misionarii germani baptiști stabiliți în Ungaria în 1846, adesea intervenind pentru ei, chiar scăpându-i de închisoare. În ianuarie 1847, în ziua funeraliilor soțului său, i s-a ordonat să se mute la Viena, contrar dorinței sale și contrar contractului de căsătorie, fiind apoi marginalizată. Activitatea ei evanghelică din capitala Ungariei fusese considerată o amenințare pentru hegemonia Habsburgilor catolici. Vezi: Anne-Marie Kool, *God Moves in a Mysterious Way: The Hungarian Protestant Foreign Mission Movement (1756–1951)* (Zoetermeer: Uitgeverij Boeken centrum, 1993), 82-100; 183. Georg Bauhoffer, *The History of the Protestant Church of Hungary From the Beginning of the Reformation to 1850* (London: James Nisbet & Co., 1854), 444. Carlyle, *Mighty in the Scriptures: A Memoir of Adolph Saphir D.D.*, 45. Pentru intervențiile Arhiducesei în favoarea misionarilor baptiști, vezi: Rudolf Donat, *Wie das Werk begann. Entstehung der deutschen Baptisten gemeinden* (Kassel: J. G. Oncken Verlag, 1958), 422. Attila Csopják, *Képek a magyarországi baptista misszió történetéből* (Budapest: Magyarországi Baptisták Könyvkereskedés, 1928), 9. Pentru mai multe detalii despre Maria Dorothea și relația ei cu misionarii scoțieni, vezi: Abraham Kovacs, *The History of the Free Church of Scotland's Mission to the Jews in Budapest and its Impact on the Reformed Church of Hungary, 1841-1914* (Frankfurt, Peter Lang, 2006).

făcuse cadou cartea lui Keith, *Evidences of Prophecy*. De ani de zile ea se ruga intens lui Dumnezeu să trimită misionari care să învieze spiritual orașul. Din primul moment când a aflat de cei doi, a considerat că acesta este răspunsul la rugăciunile sale, motiv pentru care, când Keith zăcea între viață și moarte, l-a îngrijit personal. Pînă la intervenția ei fusese considerat ca mort, două persoane fiind pregătite să-l depună la o biserică. Când Keith și-a revenit, doctorul i-a spus că „n-am văzut sau auzit vreodată, sau citit despre cineva care să fi atins porțile morții fără a trece prin ele”. În acea perioadă, pentru a nu fi deranjat de zgomotul traficului stradal, Maria Dorothea a pus gărzi la ambele capete ale străzii, ca să interzică accesul trăsurilor. Mai mult, ea a solicitat ca masa principală a zilei să fie prescrisă de doctorul său și livrată de la bucătăria palatului. Black și-a revenit mai repede, plecînd spre Viena în noiembrie.

Keith, care a zăcut mai mult mort decît viu, a fost nevoit să rămînă cîteva luni în plus, timp în care a interacționat mult cu Maria Dorothea, aceasta dorindu-și foarte mult deschiderea unei Misiuni în Ungaria. Arhiducesa a fost cea care i-a făcut cunoștință cu Israel Saphir, unul dintre cei mai de vază evrei din Pesta. În cele din urmă, George, fiul lui Keith, care era student la medicină, a venit la Pesta pentru a-i administra un tratament mai eficace. În acest interval, Keith a dezvoltat relația cu Israel Saphir, care ulterior se va converti, provocînd o adevărată furtună printre evreii din Ungaria. Înainte de plecarea lui Keith, în primăvara anului 1840, Maria Dorothea a insistat să facă tot posibilul ca Biserica Scoției să stabilească o Misiune la Pesta, pentru numeroasa populație de evrei maghiari. Ieșind în întîmpinarea temerilor sale, ea l-a asigurat că se va interpune personal în fața oricărui pericol care i-ar putea paște pe misionari. Keith, care oricum era convins că Pesta era cel mai potrivit oraș pentru o asemenea Misiune, i-a promis că va face tot ce-i va sta în putință ca acest lucru să se întîmple.¹⁶⁶

¹⁶⁶ Keith, „Origin of the Mission to the Jews at Pesth”, 105-108. Carlyle, *Mighty in the Scriptures: A Memoir of Adolph...*, 4-8; 433-436.

Raportul final al Misiunii

Încă de pe 20 noiembrie 1839, Comitetul de Misiune i-a scris lui M'Cheyne, invitându-l să pregătească cu ajutorul lui Keith un raport oficial rezultat în urma *Mission of Inquiry*. Acesta urma a fi prezentat înaintea Adunării Generale din primăvara anului 1840. Așa cum am amintit, raportul prezentat Adunării Generale pe 22 mai 1840 de Bonar și M'Cheyne a fost practic o compilație între scrisorile, rapoartele trimise către Candlish și notițele din jurnal, toate ieșite din penița lui M'Cheyne, fără a pomeni ceva despre traseul parcurs de Black și Keith, în speță despre șederea lor la Pesta. Cel puțin, după cum confirmă și Ross, nu a apărut nimic în scris despre acest lucru, considerînd că lipsa publicității a avut un caracter deliberat. Avîndu-se în vedere atitudinea autorităților habsburgice față de bisericile protestante și față de misiunii protestanți, s-a decis trecerea acestor aspecte sub tăcere. Aceasta era o practică comună în misiunea creștină. Mulți s-au așteptat ca raportul să conțină istorisirea călătoriei celor patru. Dar cînd a fost dat publicității în «Home and Foreign Missionary Record of the Church of Scotland»,¹⁶⁷ unde a apărut în trei numere consecutive începînd cu cel din iulie 1840, s-a observat că includea doar o prezentare a celor șase locuri considerate potrivite pentru deschiderea unei Misiuni. Ca scuză pentru neincluderea istoricului călătoriei, Comitetul a justificat că li s-a dat sarcina lui Bonar și M'Cheyne să scrie pe larg povestea peripețiilor lor, urmînd ca aceasta să fie tipărită în volum.¹⁶⁸ Dar cînd Comitetul i-a cerut lui Black să scrie istoricul celor întîmplate în drumul de întoarcere spre Scoția, acesta a refuzat, menționînd că a fost trimis pentru obținerea de informații, nu pentru a satisface curiozitatea unuia și al-

¹⁶⁷ *Home and Foreign Missionary Record of the Church of Scotland* (July 1840): 190-191. Acesta a fost preluat aproape integral de către o altă publicație scoțiană: „Report of the Committee for the Conversion of the Jews”, *Monthly Supplement to the Scottish Christian Herald* (July 1840): 75-78. Selecțiuni consistente din acest raport a fost publicat și de bapțiștii americani. Vezi „The Jews”, *The Baptist Missionary Magazine*, Volume XXI (Boston: Baptist General Convention, 1841): 44-46. Acest lucru indică marele interes trezit în lumea protestantă de *Mission of Inquiry*.

¹⁶⁸ Ross, „Time for Favour: Scottish Missions to the Jews...”, 71-72.

tuia. Această politică secretoasă cu privire la Pesta a rămas în vigoare pentru cel puțin zece ani.¹⁶⁹

Negustor din București
(Lancelot)

Localitatea cea mai potrivită pentru deschiderea unei Misiuni a fost considerată de către Bonar și M'Cheyne Safed, în Galileea. Acolo se aflau jumătate dintre evreii aflați în Palestina. Argumentele, șase la număr, erau: (1) faptul că Palestina era administrată de Mohhamad Ali Pașa, din Egipt, care era favorabil așezărilor evreiești; (2) comunitățile evreiești din Palestina erau prietenoase și deschise față de misionari, fiindcă se aflau în țara strămoșilor lor și nu printre străini; (3) faptul că evreii din Țara Sfântă erau ultra-ortodocși și credeau în inspirația și autoritatea Vechiului Testament, așteptându-l pe Mesia, oferea un cap de pod pentru discuțiile evanghelice;

(4) întrucât Țara Sfântă era centrul mondial al evreilor și orice se întâmpla aici se transmitea imediat pretutindeni, orice impact al Evangheliei în această zonă urma să aibă repercusiuni globale; (5) datorită faptului că guvernul britanic a fost primul și deocamdată singurul care a deschis un consulat la Ierusalim, a atras simpatia evreilor, care în răspuns îi consideră prieteni pe britanici; (6) față de orice alt loc, Țara Sfântă ar atrage mai ușor suport financiar și moral din partea publicului creștin scoțian. Poziția geografică, faptul că în șase ore se putea ajunge de acolo la Tiberias, unde se afla o altă comunitate semnificativă de evrei, climatul blând și faptul că, prin poziția sa, Safed putea fi în realitate „o cetate așezată pe un munte, care nu ar putea fi ascunsă” întăreau convingerea lor în favoarea acestui loc.¹⁷⁰

¹⁶⁹ *The Sunday at Home*, No. 675 (6th April 1867), 213.

¹⁷⁰ *Home and Foreign Missionary Record of the Church of Scotland* (July 1840): 190-191. „Report of the Committee for the Conversion of the Jews”, *Monthly...*, 76-77.

Locul al doilea a fost ocupat de Iași și București. Cu trei mii de evrei la București și douăzeci de mii la Iași, în acest din urmă oraș existînd mai mulți evrei decît în toată Palestina, această opțiune era extrem de atractivă. Comunități semnificative se aflau și în alte șase orașe pe care le vizitaseră în Principate. Existau semnale că guvernul nu s-ar opune stabilirii unei Misiuni, dar nu și pentru convertirea nativilor ortodocși, lucru care ar fi fost fatal. Fiecare capitală avea consulat britanic, Biblia circula liber în Valahia și ar fi circulat și în Moldova, unde domnitorul era de acord, însă nu și ierarhia ortodoxă. Oarecum surprinzător este impactul de amploare pe care îl anticipau pentru o eventuală Misiune:

Singurul lucru de care ne temem este în cazul în care lumina răspîndindu-se spre populația locală ar genera gelozia preoților, care ar putea chema brațul Rusiei pentru a închide Misiunea. Dar este partea noastră să mergem înainte pe calea datoriei, lăsînd evenimentele viitoare în mîna lui Dumnezeu.

Cei mai mulți evrei români erau originari din Polonia, majoritatea dintre ei fiind în mare parte ignoranți, foarte puțini cunoscînd limba ebraică. În școli observaseră că nici profesorii nu erau în stare să traducă rugăciunile din cartea de rugăciuni evreiască. Existau mulți evrei care nu credeau în Talmud și i se opuneau, aceștia părăind a fi deschiși față de învățătura Noului Testament.

Acest cîmp minunat nu a fost ocupat niciodată. Niciun misionar nu a fost trimis vreodată cu cuvintele vieții veșnice. Am găsit că ei nu puteau crede că noi eram creștini, fiindcă, spuneau aceștia, niciun creștin din țara asta nu-i iubește pe evrei.

Un alt argument era învecinarea cu „țara bigotismului și a umbrei morții”, care era Polonia austriacă [Bucovina și Galiția], unde călătorii nu puteau duce cu ei nici măcar o Biblie englezească. Dacă evreii moldoveni primeau lumina Evangheliei, pentru ei ar fi fost simplu, datorită relațiilor pe care le aveau, să o răspîndească și în locurile unde piciorul misionarului nu ar putea ajunge. De asemenea, conta mult ieftinătatea vieții, precum și posibilitățile comerciale, un convertit putînd a-și găsi ușor o slujbă ca să-și cîștige pîinea.¹⁷¹

¹⁷¹ *Home and Foreign Missionary Record of the Church of Scotland* (July 1840): 190-191. „Report of the Committee for the Conversion of the Jews”, *Monthly...*, 77.

Cel mai mic spațiu a fost acordat pentru cea de-a treia opțiune, Pesta. Cu toate acestea, Black și Keith au întocmit un raport pozitiv, semnalând în mod obiectiv condițiile favorabile începerii unei Misiuni în Ungaria. La acea vreme numărul evreilor maghiari era estimat la cel puțin două sute cincizeci de mii, dintre care în Pesta unele surse dădeau cifra de unsprezece mii cinci sute, altele o cifră mult mai mare, de treizeci de mii. Comunități semnificative se aflau în multe alte orașe. O treime dintre evreii care locuiau în Pesta erau evrei reformați, care respingeau total Talmudul și ceremoniile de la sinagogă, păstrând ca singură autoritate Vechiul Testament. Cu rabinul acestora au discutat ușor despre mesianitatea lui Isus. Un obstacol major pentru convertire era imoralitatea și idolatria creștinilor. Nu exista niciun misionar pentru evrei în toată Ungaria, „dar se crede că niciun loc n-ar fi mai viabil pentru o Misiune pentru evrei, ca acesta”.¹⁷²

Evreu din Constantinopol (Mason)

¹⁷² *Home and Foreign Missionary Record of the Church of Scotland* (July 1840): 190-191. „Report of the Committee for the Conversion of the Jews”, *Monthly...*, 77.

A patra opțiune a fost Posen. În Marele Ducat Posen erau peste șaptezeci și șapte de mii de evrei aflați sub cîrmuirea regelui Prusiei. Doar în orașul Posen se aflau opt mii, și fiecare sat și oraș conțineau o comunitate israelită. Regele Prusiei era favorabil convertirii evreilor, sprijinind financiar cu familia sa școlile creștine cu caracter misionar pentru copiii acestora. Mulți evrei respingeau Talmudul și erau favorabili învățaturii creștine. În Posen, LSPCJ activa intens, avînd șapte școli pentru copii evrei, unde aceștia primeau o educație creștină. Dacă ar fi existat fonduri, numărul școlilor ar fi putut fi dublat, atît de mare era cererea. Deschiderea unei Misiuni în Posen putea aduce lumină nu doar evreilor, ci și în bisericile luterane considerate „moarte”, care erau puternic afectate de teologia liberală. Existau multe familii care nu renunțaseră la credință și care aveau nevoie de păstorire. Un alt argument era faptul că, dacă pentru a lucra în Palestina un misionar trebuia să aibă calificări lingvistice de excepție, fiind necesare o excelentă cunoaștere a ebraiciei, arabei, germanei și spaniolei, chiar și a limbii italiene, în Posen era suficientă cunoașterea a doar două limbi străine, și anume, ebraica și germana.¹⁷³

Pe locul cinci în preferințele misionarilor se afla Smirna. O recomandă poziția accesibilă, fiind un important nod comercial cu legături dese cu Europa. Prezența unui consul britanic și a mai multor familii englezești, o comunitate multimilenară evreiască cu nouă mii de persoane, mulți dintre ei curioși să cunoască mai multe despre creștinism, precum și faptul că exista un permanent influx de evrei din toată Asia Mică fie veniți cu afaceri, fie în pelerinaj spre Palestina, toate acestea constituiau factori pozitivi pentru acceptarea Smirnei. Din Smirna se putea ajunge ușor în Rodos și Salonic, în ambele locuri existînd comunități semnificative de evrei. Misionarilor nu li se cereau calificări dificile, iar viața era mult mai ieftină în comparație cu cea din Constantinopol. Problematică era (auto)susținerea financiară a eventualilor convertiți, precum și sprijinul primit de evrei din partea autorităților pentru a-i persecuta pe oricare dintre ai lor care s-ar converti. Ultima opțiune majoră a fost Constantinopol. Acesta era recomandat de uriașa comunitate evreiască, considerată a număra optzeci de mii de

¹⁷³ *Home and Foreign Missionary Record of the Church of Scotland* (July 1840): 190-191. „Report of the Committee for the Conversion of the Jews”, *Monthly...*, 77-78.

persoane. Deși se aflau acolo doi misionari, unul englez și celălalt american, oportunitățile de lucrare erau imense. Numărul evreilor sefarzi era copleșitor, existând însă și vreo mie de evrei așkenazi, de origine germană, precum și o sută de familii de evrei caraiți. Există posibilitatea deschiderii de școli cu caracter misionar. La fel ca la Smirna, o piedică era sprijinul primit de evrei din partea autorităților contra celor care voiau să se convertească. Raportul a continuat cu detalii tehnice, cum ar fi calificările necesare pentru misionari, măsurile posibile de luat pentru a asista noii convertiți în perioada în care erau respinși de foștii lor coreligionari, ca aceștia să poată a se autosuține financiar, oportunitatea de a se deschide școli cu caracter misionar, precum și aceea a misiunilor medicale etc.¹⁷⁴

Acesta a fost raportul scris, în fața Adunării Generale, prezentarea decurgând oarecum diferit, pe 22 mai 1840. Erau de față Keith, M'Cheyne și Bonar, absentînd motivat doar Black. Primul a luat cuvîntul Keith, care a specificat că, deși raportul scris de M'Cheyne avea aprobarea sa și a lui Black, el sperase ca înaintea Adunării Generale toți patru să se întrunească spre a putea elabora respectivul raport, lucru care n-a fost posibil din cauza sănătății sale. Apoi a prezentat cele patru tipuri caracteristice de evrei întîlnite în călătoria lor. Primul era acela al evreilor necredincioși, aflați într-o stare spirituală mai rea decît neologii. Menționa despre aceștia că nu manifestau mai mult respect față de Vechiul Testament decît aveau neologii germani față de Noul Testament. Tipul acesta fusese întîlnit cu preponderență în Franța și Italia. O a doua categorie era cea a talmudiștilor. Era o grupare semnificativă, dar aflată pretutindeni în declin. A treia categorie era cea care respecta cu strictețe religia și ritualurile strămoșilor lor, încercînd să-și stabilească propria neprihănire. Numărul acestora era în scădere masivă. Ultima categorie era formată din cei care respectau Scripturile, considerîndu-le autoritate supremă, fiind afectați profund de „idolatria” cultelor creștine istorice. Despre aceștia Keith menționa că au fost foarte surprinși să afle că protestanții respectă cea de-a doua și cea de-a patra poruncă din Decalog. A mai amintit că oriunde întîlniseră misionari pentru evrei, au observat că aceștia aveau rezultate. Referitor

¹⁷⁴ *Home and Foreign Missionary Record of the Church of Scotland* (July 1840): 191. „Report of the Committee for the Conversion of the Jews”, *Monthly...*, 78.

la opinia sa cu privire la locurile cele mai potrivite pentru deschiderea unei Misiuni, Keith a fost foarte tranșant. În primul rînd, nu a pomenit de Palestina, lucru foarte sugestiv. În treacăt a amintit de Smirna și Constantinopol, unde, deși erau mulți evrei, existau dificultăți majore în calea unei Misiuni. Apoi Keith a trecut direct la locul preferat de el, Pesta. „Menționez la urmă locul unde de nevoie am zăbovit atît de mult, și, cu cît zăboveam mai mult, cu atît eram mai refractar la ideea de a pleca de acolo.” El a amintit că în Pesta se aflau evreii cu cea mai mare deschidere față de credința creștină. „Dacă aș fi rămas cîteva săptămîni în plus la Pesta, în fiecare oră a zilei ar fi venit cîteva evrei la mine, punînd întrebări despre Cristos.” Nu putem dezavua datorita noastră față de evrei, spunea el, de așa natură încît „cînd există o deschidere atît de promițătoare, aceasta să nu fie ocupată de un misionar al Bisericii noastre.”¹⁷⁵

După Keith a luat cuvîntul M'Cheyne, adresîndu-se cu emoție pentru înfia dată Adunării Generale. El a oferit o trecere în revistă a locurilor pe care le prezentase în raport, pe care le considera ca fiind cele mai oportune pentru deschiderea unei Misiuni. În contrast cu Keith, din capul locului a indicat pe primul loc orașul Safed, în Galileea, precizînd că, „din multe motive, Țara Sfîntă prezintă cel mai important și cel mai interesant cîmp misionar pentru evrei”. În opinia sa, dacă în Italia, Franța sau Germania evreii erau bogați și trăiau confortabil, în Palestina erau afectați de molime și sărăcie, fiind oprimați și ținta insultelor păgînilor, motiv pentru care erau foarte deschiși față de cei care le arătau puțină prietenie. După o prezentare amplă a motivelor pentru care considera Safed drept prima opțiune, M'Cheyne a trecut foarte sumar peste București și Iași, Principatele Române fiind considerate drept o a doua opțiune valabilă, după care a menționat rapid Pesta ca fiind a treia opțiune. La fel, pe scurt a menționat Posen, Smirna și Constantinopol, ca următoarele posibile alternative. Finalul intervenției sale a fost ocupat în întregime de calificările necesare misionarilor.¹⁷⁶ A rezultat foarte evident faptul că cei doi pastori aveau opinii radical diferite cu privire la locul cel mai potrivit pentru deschiderea

¹⁷⁵ *Proceedings of the General Assembly 1840, reported by Mr. Simon MacGregor* (Edinburgh: The Edinburgh Printing and Publishing Company, 1840): 29-31.

¹⁷⁶ *Proceedings of the General Assembly 1840, 31-36.*

unei Misiuni. M'Cheyne, din rațiuni mai mult sentimentale, a insistat asupra Palestinei, în timp ce Keith, mai pragmatic, bazat pe experiența mai mult decît interesantă avută la Pesta, a insistat asupra capitalei Ungariei.

În urma raportului, Adunarea Generală a cerut Comitetului de Misiune să ia măsurile necesare pentru pregătirea și trimiterea misiunilor către cele mai potrivite locuri, adoptînd lucrarea printre evrei ca a V-a lucrare oficială a Bisericii Scoției. În favoarea acesteia a fost decisă o colectă anuală în cea de-a doua duminică din martie.¹⁷⁷

Imediat după terminarea lucrărilor Adunării Generale, M'Cheyne, Candlish și Keith au călătorit la Belfast, ca delegați la prima Adunare Generală a Bisericii Presbiteriene din Irlanda. Acolo M'Cheyne a predicat în cîteva rînduri în fața a cinci sute de pastori. Printre predicile sale a fost și cea pe care o mai predicase anterior, în duminica din 17 noiembrie 1840, prima duminică după ce se întorsese din *Mission of Inquiry*, cu titlul *Our duty to Israel*. Predica oferea cinci motive importante pentru implicarea în evanghelizarea evreilor, pornind de la înțîietatea lor, așa cum o definea Pavel. După ascultarea predicii, pe măsură ce ieșeau din sală marcați profund, mulți pastori au fost auziți spunînd: „Cum se face că niciodată pînă acum nu ne-am gîndit la datoria noastră față de Israel?”¹⁷⁸

¹⁷⁷ *Acts of the General Assembly of the Church of Scotland, 1638-1842*, 101.

¹⁷⁸ *Memoir and Remains of the Rev. Robert Murray M'Cheyne*, 134-135.

IV. MISIUNEA SCOȚIANĂ DIN IAȘI

Formarea și trimiterea echipelor

Conform profesorului Hugh Watt (1879–1968), „niciun vapor nu a fost lansat vreodată cu aclamații și speranțe mai mari decât Misiunea pentru evrei a Bisericii Scoției”.¹ Fondurile donate Comitetului Misiunii pentru evrei au demonstrat acest lucru. În anul financiar finalizat pe 21 mai 1839 fusese primită suma de £2.888, 7s.² Era mult, avînd în vedere că un misionar britanic din Europa sau Orientul Mijlociu avea un salariu anual de maximum £250. Indemnizația anuală a viceconsulului britanic din Galați, de exemplu, era, după cum am văzut, de £200. În următorul an financiar, la 20 mai 1840 totalul încasărilor se ridicase la £4.541, 7s. 10d., reprezentînd un progres remarcabil. Veniturile au crescut iar, totalizînd la 21 mai 1841 suma de £5.568, 12s. 5d.³

La o întrunire a Comitetului din anul 1840 a fost citită o scrisoare de la Alexander Black care insista ca prima Misiune să fie deschisă la Pesta. Keith a fost de acord, dar Moody Stuart a fost de părere că Palestina era de preferat, aceasta fiind prima opțiune a lui Bonar și M'Cheyne. Aflat în impas, Comitetul a hotărît amînarea luării unei decizii pînă pe 3 august, cînd era întrunirea comună a celor două subcomitete cu cei patru membri ai *Mission of Inquiry*. Cu toate acestea, la întrunirea de la Edinburgh, Bonar și Black au absentat, trimițîndu-și opțiunea în scris. După lungi deliberări s-a decis să se renunțe momentan la ideea deschiderii unei Misiuni în Palestina, din cauza instabilității din zonă, optîndu-se pentru Europa. Aici, cu precădere în Ungaria, Valahia și Moldova, evreii ofereau perspective promițătoare, fiind suficient de trimis un misionar și un asistent, în timp ce în Palestina era

¹ Hugh Watt, *Thomas Chalmers and the Disruption* (Edinburgh: Thomas Nelson & Sons, 1943), 152.

² *Home and Foreign Missionary Record of the Church of Scotland* (1840): 348.

³ *Proceedings of the General Assembly of the Church of Scotland, 1842* (Edinburgh: John Johnstone, 1842): 18.

nevoie de măcar doi misionari. Un alt argument era costul vieții, unde Europa se afla din nou în avantaj. Comitetul nu a decis care dintre aceste alternative europene era preferată pentru deschiderea primei Misiuni. A hotărât în mod surprinzător și oarecum ciudat să lase alegerea la latitudinea misionarilor care vor dori să se implice, urmînd ca respectivii să decidă singuri unde vor merge! Pe 12 august 1840, comitetul a decis angajarea primului misionar, John Duncan, care se oferise voluntar pentru această poziție.⁴

Duncan a fost unul dintre liderii marcanți ai Free Church of Scotland, în secolul al XIX-lea. Născut la Old Aberdeen, unde a urmat Grammar School, a manifestat un mare interes pentru limbile străine și metafizică. În 1810 a fost admis la Marischal College, absolvind (M.A.) patru ani mai tîrziu. Deși în timpul studiilor a fost expus la învățăturile atee ale lui Baruch Spinoza (1632-1677), a ales să urmeze teologia, devenind membru al Bisericii Scoției în 1816. În 1825 a fost ordonat să predice, „în absența sfințeniei, în necredință doctrinară și erezie”, cum avea să declare singur mai tîrziu, întrucît încă nu se convertise cu adevărat la creștinism. Abia ulterior a trecut prin experiența convertirii,⁵ sub influența elvețianului César Malan (1787-1864). Lingvist remarcabil, Duncan a ocupat multă vreme șefia catedrei de Limbi Orientale de la New College, Edinburgh. Cunoștea la perfecție o sumedenie de limbi europene, precum și ebraica, sanscrita, araba, hindusa, bengaleza, latina, greaca veche etc.⁶

⁴ *Minute book of the Committee for the Conversion of the Jews*, 31-50. Citat în Ross, „Time for Favour: Scottish Missions...”, 108-110.

⁵ Pentru convertirea lui Duncan vezi: Kenneth J. Stewart, *Restoring the Reformation: British Evangelicalism and the Francophone 'Réveil' 1816-1849* (Milton Keys: Paternoster, 2006), 207-212.

⁶ Între 1841-1843 a condus Misiunea Scoțiană din Pesta, ocupînd ulterior funcții de conducere în cadrul Free Church of Scotland. Abilitățile lingvistice și cunoașterea literaturii rabinice, precum și interesul său pentru tot ce era evreiesc i-au determinat pe evrei să-l numească Rabbi Duncan. Cît timp s-a aflat la Pesta i-a influențat pozitiv pe mulți pastori reformați, adesea la prelegerile sale venind să asiste și preoți catolici. Printre evreii convertiți de el s-au numărat Adolph Saphir și Alfred Edersheim. Recăsătorit după decesul primei soții, a avut două fiice vitrege care s-au căsătorit cu William Allan și William Wingate, misionari alături de el la Pesta. *Dictionary of National Biography*, Vol. XVI, ed. Leslie Stephens (New York: Macmillan and Co., 1889), 167-168. Ross, „Time for Favour: Scottish Missions to the Jews, 1838-1852”, 133-134.

Lucrurile au rămas pentru o vreme în *statu quo*, pînă cînd a apărut un al doilea voluntar pentru misiune, Daniel Edward (1815-1896). Susținut de Robert Candlish și de alții, acesta a propus să fie trimis la Iași. Comitetul nu s-a opus, observînd că li se crea oportunitatea de a-l trimite pe Duncan la Pesta, lucru decis la scurt timp cu acceptul acestuia. Totodată, subcomitetul din Glasgow raporta încă o persoană care se oferise pentru misiune, William Wingate.⁷ În ce-l privește pe Daniel Edward, după termina-

rea liceului a studiat la University of Edinburgh, orașul său natal, unde a absolvit (M.A.) în aprilie 1836. În continuare s-a orientat spre teologie, printre profesorii săi numărîndu-se Thomas Chalmers, dovedind abilități pentru limba ebraică. Devenind interesat de evanghelizarea evreilor, încă de la începutul anului 1840 s-a oferit să plece, după absolvire, ca misionar. Ca atare, pe 21 mai a susținut un test de predicare la Tolbooth Church, în fața unei comisii formate din șase persoane, printre care Candlish și Moody Stuart. Acest test era obligatoriu pentru misionari, iar comisia a fost mulțumită de modul în care s-a prezentat. Comitetul i-a cerut să urmeze un scurt program de pregătire cu Duncan și cu cei patru membri ai *Mission of Inquiry*. Ulterior, întrucît a ales să facă misiune la Iași, s-a considerat folositoare efectuarea unui stagiu de pregătire în limba germană. Ca atare, i s-a recomandat să-și aprofundeze studiile misionare la Berlin. Aici a fost coleg cu William Wingate (1808-1899), care în 1842 a plecat ca misionar la Pesta. La Berlin cei doi au fost instruiți de Karl (Solomon) Schwartz (1817-1870), un prozelit evreu din Polonia, ordinar în cadrul Bisericii Reformate Maghiare.⁸

⁷ *Minute book of the Committee for the Conversion of the Jews*, 31-50. Citat în Ross, „Time for Favour: Scottish Missions...”, 110.

⁸ Lionel Alexander Ritchie, „Daniel Edward (1815-1896) and the Free Church of Scotland Mission to the Jews in Central Europe”, in *Records of the Scottish Church History Society*, Vol. XXXI (2002), 173-174. *Minute book of the Committee*

Născut la Meseritz în Posen, fiu al unui comerciant evreu, Schwartz a primit o educație strict rabinică, părinții sperând că într-o zi va ajunge și el rabin, motiv pentru care a fost trimis la studii la Berlin. Profesorii săi comparau uneori iudaismul cu creștinismul, lucru care l-a determinat pe Schwartz să-și dorească să examineze personal credința creștină. Astfel a schimbat instituția rabinică cu Gymnasium. În timpul studiilor s-a convertit, fiind botezat pe 18 octombrie 1837. A studiat apoi teologia, mai întâi la Halle, cu August Tholuck (1799-1877), apoi cu August Neander, Ernst Wilhelm Theodor Herrmann Hengstenberg (1802-1869) și August Detlev Christian Twesten (1789-1876) la Berlin. În cei patru ani petrecuți la Berlin, a predat lecții de limbi străine tinerilor care se pregăteau să plece ca misionari. Așa a ajuns să le ofere lecții de germană lui Wingate și Edward. Pe vremea aceea, gazda lui Schwartz care-l aprecia pentru ce făcea pentru misionari, l-a întrebat dacă nu era mai bine să se implice el însuși în misiune, impuls care i-a dăruit acestuia o nouă viziune. La scurt timp, Schwartz i-a mărturisit lui Wingate dorința lui, iar acesta l-a pus în legătură cu LSPCJ, care l-a luat în serviciul său.⁹ Ordinarea lui Edward a avut loc la St. George's Church din Edinburgh, fiind oficiată de Candlish. Desfășurată pe 11 martie 1841, aceasta a avut loc la o zi după absolvirea studiilor teologice la Edinburgh, cu gradul de B.D. [Bachelor of Divinity].

La scurt timp după ordinare, Daniel Edward și asistentul său Hermann Philipp, un prozelit evreu, au plecat spre Iași. Au sosit în capitala Moldovei pe 16 iunie 1841. Trimiterea fînărului și neexperimentatului misionar Edward la Iași a fost decisă considerându-se că aici

for the Conversion of the Jews, 23-24. Citat în Ross, „Time for Favour: Scottish...”, 110-111. Scott, *Fasti ecclesiae scoticanae: the succession of ministers in the Church of Scotland from the reformation*, Vol. VII, 715.

⁹ Schwartz a fost ordonat de Episcopul Londrei pe 20 martie 1842 și trimis la Constantinopol. În drum s-a oprit o vreme la Pesta, unde s-a logodit cu Maria Dorothea, fiica lui Israel Saphir. N-a rămas mult la Constantinopol, fiind influențat de ce a văzut la misionarii scoțieni din Pesta. Ca urmare, s-a alăturat Bisericii Libere a Scoției, fiind trimis în 1844 ca misionar la Berlin, de unde s-a mutat la Amsterdam în 1849. După cincisprezece ani de slujire fructuoasă în Olanda, a acceptat să devină pastor la Trinity Chapel, Londra, unde i-a succedat lui Ridley Haim Herschell (1807-1864). Aici a editat publicația „The Scattered Nation”, iar în 1866 a fondat *The Hebrew Christian Alliance*. A murit pe genunchi în timp ce se ruga, la doar 53 de ani. Vezi: Bernstein, 467-470. Carlyle, *Life and Work of Rev. William Wingate: Missionary to the Jews*, 9.

va fi mai ușor de lucrat, întâmpinînd mai puține obstacole din partea autorităților. Pe de altă parte, evreii din Iași erau mai simpli și considerați mai accesibili decît cei din Pesta. S-a dovedit ulterior că Pesta a fost terenul cel mai fertil. Oricum, misionarii au venit la Iași plini de entuziasm ca reprezentanți ai Bisericii Scoției, prima Biserică care din vremurile apostolice și pînă atunci, în ansamblul ei, își propunea să ducă Evanghelia către evrei. Chiar dacă LSPCJ exista deja de două decenii și se afla sub patronaj anglican, Church of England în ansamblul ei nu adoptase această viziune, așa cum o făcuse Church of Scotland.¹⁰

Hermann Philipp (1813-1882) s-a născut în familia unui rabin german din Braunschweig care lucra și ca agent al comisariatului militar. Mama lui provenea dintr-o familie de evrei londonezi. Familia Philipp avea nu mai puțin de douăzeci de membri, iar Hermann era cel mai mic dintre copii. Unul dintre frații săi, militar în armata ducelui de Braunschweig, căzuse la datorie în bătălia de la Waterloo. Înrolat de la 18 ani, Hermann a fost curier în armata prințului August. Ținut în arest cîteva zile în urma unei infracțiuni minore, el a realizat că-și compromisese cariera militară la care visa. Cu ajutorul fratelui său a plecat în Olanda, dorind a se înrola în trupele din Batavia, dar fiindcă nu a reușit a ajuns în Anglia. Întrucît pierduse tot ceea ce avea, l-a căutat pe unchiul său din Londra, care l-a ajutat să se angajeze ca profesor de ebraică la Plymouth. Deși înstrăinat de religia iudaică, el păstrase totuși respect față de Biblie și față de religie. Întrebîndu-l pe un rabin polonez despre semnificația capitolelor din Isaia 53 și Daniel 9, acesta a răspîndit știrea că Philipp era un creștin ascuns, motiv pentru care și-a pierdut imediat slujba. Unchiul său i-a aranjat atunci o altă slujbă, la o tipografie. Aici s-a împrietenit cu un pastor presbiterian care i-a explicat multe dintre pasajele Vechiului Testament. Tot acesta i-a dat o scrisoare de recomandare către familia lui Robert Wodrow din Glasgow. Prin intermediul acestei familii și a lui John Duncan, Philipp s-a convertit. A fost botezat de Alexander Moody Stuart în 1839, iar ulterior a fost recrutat pentru a fi trimis ca misionar la Iași.¹¹

¹⁰ Ritchie, „Daniel Edward (1815-1896) and the Free Church...”, 173-174. *Minute book of the Committee for the Conversion of the Jews*, 23-24. Scott, *Fasti ecclesiae scoticae: the succession of ministers in the Church of Scotland from the reformation*, Vol. VII, 715.

¹¹ J. F. A. de le Roi, *Die evangelische Christenheit und die Juden unter dem Gesichtspunkte der Mission geschichtlich betrachtet*, Dritter Band (Berlin: H.

Pe 21 mai 1841, în cadrul Adunării Generale a Bisericii Scoției a fost citit de către Candlish raportul Comitetului de Misiune pentru evrei. S-a amintit că în anul care trecuse a murit profesorul Stevenson MacGill, coordonatorul Comitetului. În locul acestuia a fost ales Alexander Keith care acționase ca interimar. Raportul menționa întrunirile de rugăciune organizate de bisericile din Glasgow, Edinburgh și din alte localități în sprijinul Misiunii pentru evrei. Se amintea de plecarea celor doi misionari la Iași, dar și de pregătirile care se făceau pentru deschiderea Misiunii din Pesta. Deși Țara Sfântă rămânea o destinație dezirabilă, subcomitetul de vest l-a însărcinat pe Lordul Ashley¹² să afle de la Lordul Palmerston, ministrul de Externe britanic la acea oră, dacă Palestina putea fi considerată ca fiind deschisă inițiativelor misionare. Deși acesta s-a arătat în principiu favorabil, a recomandat să nu se deschidă imediat o Misiune, întrucât țara tocmai trecuse prin vremuri confuze, datorate violenței și războiului. Acest lucru a confirmat că următoarele poziții de pe lista opțiunilor, și anume, Iași și Pesta erau cele mai potrivite la ora respectivă.¹³ La câteva luni după trimiterea celor doi misionari la Iași, în august 1841 John Duncan și soția sa, împreună cu Robert Smith¹⁴ (1817-1894) și William Owen Allan

Reuther & O. Reichard, 1892), 283-284. A. E. Thompson, *A Century of Jewish Missions* (London: Fleming H. Revell Company, 1902), 172.

¹² Este vorba despre Anthony Ashley Cooper, al 7-lea Lord de Shaftesbury (1801-1885), numit Lord Ashley între 1811-1851 și apoi, după moartea tatălui său, Lord Shaftesbury. A fost un politician, filantrop, reformator social și un important lider creștin britanic. Ashley a fost, printre altele, președinte al LSPCJ. Pentru că susținea un tratament mai bun pentru muncitori a primit porecla de „Lordul oamenilor săraci”. Deși i s-a oferit din timpul vieții onoarea de a fi înmormântat la Westminster Abbey, a refuzat. Spurgeon l-a elogiat la trei zile după deces afirmând că a fost cel mai mare om al epocii sale. Vezi: Georgina Battiscombe, *Shaftesbury: A Biography of the Seventh Earl, 1801-1885* (London: Constable, 1974). Charles H. Spurgeon, „Departed Saints Yet Living”, *The Metropolitan Tabernacle Pulpit Sermons*, Vol. 31 (London: Passmore & Alabaster, 1885), 541-542.

¹³ *Report of the Proceedings in the General Assembly of the Church of Scotland for 1841* (Edinburgh: John Johnstone, 1841), 11-13.

¹⁴ Fiu al unui fermier, a făcut școala la St. Cyrus, unde a fost puternic influențat de Alexander Keith, care era titularul parohiei locale. A absolvit Marischal College (M.A.) în 1835, apoi St. Andrews University, fiind licențiat să predice la Fodoun în 1841. În același an s-a oferit ca misionar pentru Pesta, unde a plecat la scurt timp. A fost ordonat ca pastor în 1843. În 1848 s-a aflat la Amsterdam, iar între 1857-1859 la Frankfurt. Între 1867 și 1894 a fost pastor

(1812-1885)¹⁵ au fost trimiși pentru a deschide cea de-a doua Misiune, la Pesta. Ulterior, acestora li s-a alăturat și William Wingate.

Primii ani în capitala Moldovei

Ajunși la Iași pe 16 iunie 1841, cei doi misionari au fost profund impresionati de priveliștea avută în fața ochilor. Jumătate de secol mai târziu, cu cinci ani înainte de moartea sa, Daniel Edward își amintea încă în culori vii impactul întâlnirii cu capitala Moldovei:

După o călătorie grea (dar noi eram tineri și viguroși, fără a ține seama de oboseală), cu inimile pline de emoție, de pe vârful unui deal pînă spre sudul orașului Socola, [!] Iașiul se desfășura înaintea ochilor noștri, scînteietor, cu turle fără număr și cupole acoperite cu tablă lustruită, care reflectau razele unui soare aproape tropical... reședința Prințului... cu cei douăzeci și cinci de mii de evrei, o treime din populație, dar mult mai mult ca jumătate în importanță.¹⁶

Scotienii au stabilit relații amicale cu pastorul luteran și și-au început activitatea, însă dificultățile au apărut repede. Evreii opuneau rezistență mesajului lor, adesea refuzînd dialogul. Clima aspră cu ierni extrem de reci și veri caniculare, drumurile impracticabile cu noroaie de nede-scris, izolarea față de Vest, cu comunicații poștale exasperant de lungi – o scrisoare ajungînd în Scoția abia după trei săptămîni –, precum și dificultatea de a se aproviziona cu tractate, toate acestea constituiau piedici pe care nu le luaseră în considerare. La cele două întruniri săptămîniale de rugăciune participau foarte puțini oameni, și aceia fiind de regulă germani, nu evrei. Acei puțini evrei care erau tentați de con-

în Scoția la Corsock. A publicat mai multe cărți și a lăsat în urmă, neterminat, un comentariu asupra cărții lui Isaia. Vezi: Scott, *Fasti ecclesiae scoticae: the succession of ministers in the Church of Scotland from the reformation*, Vol. VII, 716.

¹⁵ Născut la Torthorwald, Allan a absolvit Glasgow University, fiind ordonat la Pesta în 1842. De aici s-a transferat la Constantinopol și Damasc. O vreme a fost pastorul unei biserici protestante daneze din Indiile de Vest, la St. Thomas, unde a avut o influență benefică asupra comunității locale. Întors în Europa a slujit ca pastor la Praga, după care s-a retras la pensie în Edinburgh. Vezi: Scott, *Fasti ecclesiae scoticae: the succession of ministers in the Church of Scotland from the reformation*, Vol. VII, 714.

¹⁶ *The Free Church of Scotland Monthly* (1891): 75. Citat în Ritchie, 173.

vertirea la creștinism, căutînd avantaje materiale, nu erau interesați de „secta” obscură scoțiană. Aceasta nu le oferea nimic în comparație cu ortodoxia care îi proteja față de ostilitatea foștilor coreligionari.

Perioada în care au activat la Iași s-a suprapus cu rabinatul cunoscutului Rebbe Aaron Moses Ben Jacob Taubes (1787-1852), Șef-Rabinul orașului și județului Iași. Originar dintr-o familie de rabini din Sniatyn și unul dintre liderii fervenți ai mișcării hasidice Chabad, Taubes a fost fondatorul unei întregi familii rabinice, dintre care cel mai remarcabil a fost Aizic Taubes (1834-1920). Taubes a fost numit rabin la Iași în 1837, deținînd această funcție pînă la moartea sa în 1852. Erudit, a scris mai multe lucrări pe teme biblice, talmudice și cabalistice.¹⁷ El a orchestrat o opoziție furibundă, arătîndu-se a fi un inamic formidabil al misionarilor. Beneficia de o mare autoritate în cadrul comunității evreiești, în care chiar și cei mai faimoși rabini îi cereau sfatul pentru problemele lor. În repetate rînduri, Rebbe Taubes a amenințat cu înfricoșătoarea sancțiune *herem*, care nu era altceva decît excomunicarea din rîndul comunității a oricărui evreu care avea vreo relație cu misionarii scoțieni, sau își dădea copiii la școala pe care încercau aceștia să o organizeze.¹⁸ Sancțiunea era una îngrozitoare. Termenul ebraic se traduce prin „exterminat”, „nimicit cu desăvîrșire” sau „anihilat”. La cucerirea Canaanului, asupra Ierihonului a fost promulgat un *herem*. În epoca modernă, cel asupra căruia era pronunțat de către rabin un *herem* devenea exclus din cadrul comunității. Legăturile se rupeau total atît din punct de vedere social și economic, cît și religios, practic persoana respectivă pierzîndu-și statutul de evreu. *Herem*-ul a fost o formă coercitivă extrem de puternică pe vremea cînd evreii au fost nevoiți să trăiască în comunități separate de restul societății. Se practicau cîteva tipuri de anateme. Una mai puțin severă, numită *niddui*, reprezenta o modalitate de ostracizare pe o durată de treizeci de zile. Cel care nu arăta regret și căință în aceste treizeci de zile primea o anatema mai severă, numită *shamta*, care era un blestem. *Herem*-ul propriu-zis însă era o anatema puternică dată pe termen nelimitat.¹⁹

¹⁷ *Evrei din România: breviar bibliografic*, ed. Harry Kuller (București: Hasefer, 2008), 389.

¹⁸ Ross, „Daniel Edward: Pioneer Missionary”, 59.

¹⁹ Pentru semnificația originală a termenului ebraic și aplicabilitatea lui biblică, vezi: Walter Brueggemann, *Reverberations of Faith: A Theological Handbook of*

Așa cum avea să împărtășească câțiva ani mai târziu Catherine Edward din jurnalul soțului său, atît pentru evreii din Iași, cît și pentru moldovenii ortodocși, ideea unei misiuni care să producă convertiri doar pe baza adevărului, fără o motivare materială suplimentară era ceva nou și ciudat. Cei mai informați nu credeau că acesta era scopul real, considerînd că misionarismul era doar o mască a unor emisari veniți aici cu scop politic. Această presupunere le-a provocat cîteva controale și verificări. Într-o dimineață, prefectul poliției,²⁰ însoțit de cîteva cazaci, a intrat fără a fi invitat în casa misionarilor, luînd la puricat cărțile lor. Cu altă ocazie, doi preoți ortodocși au venit și ei în recunoaștere. Pînă și fostul pastor al bisericii luterane germane i-a vizitat cu scopul de a le cerceta caracterul.²¹ În altă ordine de idei, Daniel Edward avea mari probleme de comunicare cu evreii în primii săi ani petrecuți la Iași. C. S. Neumann, un tînăr convertit în 1843, avea să-i mărturisească ulterior Catherinei că, atunci cînd l-a cunoscut pe Daniel, acesta nu putea vorbi fluent nici în ebraică, nici în idiș. Cu toate acestea el cutreiera prăvăliile, împărțind broșuri și tractate, se implica mereu în discuții cu evreii, deși era incapabil să înțeleagă argumentele și sofismele aduse de talmudiștii cu care vorbea. Dar nu se descuraja și se încăpățîna să le vorbească despre Mesia și despre Evanghelie, stîrnindu-i și, adesea, iritîndu-i.²²

Sosirea misionarilor la Iași a produs vîlvă. Cu siguranță, prezența exoticilor scoțieni veniți cu scopul declarat de a face misiune în rîndul

Old Testament Themes (Louisville: Westminster John Knox Press, 2002), 91-93. *Eerdmans Commentary on the Bible*, eds. James D. G. Dunn and John William Rogerson (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2003), 177-179. Pentru semnificația și utilizarea în vremurile moderne, vezi: Yosef Kaplan, *An alternative path to modernity: The Sephardi Diaspora in Western Europe* (Brill: Leiden, 2000), 108-154; 168-195. Dean Phillip Bell, *Jews in the Early Modern World* (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2008), 103. Sol Steinmetz, *Dictionary of Jewish usage: a guide to the use of Jewish terms* (Lanham: The Rowman & Littlefield Publishing Group, 2005), 65.

²⁰ Catherine Edward folosește literal titlul de „agă”, însă prin Regulamentul Organic această titlatură de origine turcească fusese desființată, fiind încă folosită de oameni în virtutea obișnuinței. Probabil este vorba de Ștefănică Catargiu, posibil părintele lui Lascăr Catargiu. Vezi: Rosetti, *Amintiri: ce am auzit de la alții, din copilărie, din prima tinerețe*, 181-182.

²¹ Catherine Edward, *Missionary Life Among the Jews in Moldavia, Galicia and Silesia* (Edinburgh: Hamilton, Adams and Co., 1867), 53.

²² Edward, 61.

celor mai disprețuiți locuitori ai orașului nu avea cum să nu iasă în evidență. Printre cei care au vrut să-i pună la încercare pe viu a fost și un tânăr prozelit evreu. Michael Bethlemesco, cum e numit de Catherine, nu era nimeni altul decât Mihail Vitlimescu (1818-1872), un personaj oarecum controversat al Iașiului secolului al XIX-lea. Botezat ortodox cu mult înainte de sosirea scoțienilor, avându-l ca naș de botez pe însuși domnitorul Mihail Sturdza, Vitlimescu era unul dintre oamenii fideli ai acestuia, fiind de altfel bibliotecarul său personal. Sturdza era cel care i-a răsplătit serviciile, trecându-l în rîndul boiernașilor.²³ Vitlimescu a descoperit Misiunea Scoțiană destul de repede. La prima vizită, după discuții îndelungi pe marginea catehismului misionarilor, Vitlimescu i-a sărutat entuziasmat spunându-le că el „reprezintă tot ceea ce ei și-ar dori”. Devenit în scurt timp un vizitator frecvent al Misiunii era apreciat pentru rîvna sa. Totuși pentru ei nu era altceva decât o persoană prietenoasă, o conexiune care le putea fi de folos pentru a răzbi prin hățiturile birocratice cu care s-au confruntat în diverse momente. În ciuda interesului și rîvnei sale, misionarii nu se regăseau spiritual pe aceeași lungime de undă cu el. Conform Catherinei Edward, abia după ce a supraviețuit miraculos unei epidemii de holeră, Vitlimescu a fost cu adevărat atins de mesajul Evangheliei. Schimbarea a fost radicală. Cu riscul de a fi considerat un apostat de către ortodocși, el s-a asociat grupului de credincioși de la Misiune luînd parte alături de ei la serviciile religioase din capela improvizată la sediu, unde era acceptat inclusiv la Euharistie. Începuse să dea dovadă de mult zel pentru cauza creștină. Despre el Catherine a scris numai la modul superlativ, afirmînd că era dezinteresat material, neurmărind vreun cîștig financiar sau vreun alt avantaj. Spre deosebire de alte persoane care frecventau Misiunea, Vitlimescu era portretizat drept un om inteligent și curajos, un discipol înflăcărat, o persoană cu darul încurajării.²⁴ Nu toți contemporanii l-au văzut însă în această tușă pozitivă, de exemplu, Paharnicul Constantin Sion botezîndu-l „Viclimescu” și spunînd despre el destul de sec că este „Jidov botezat, dascăl de limba jidovească, slugă în casă la Domnul Mihai Sturdza, care l-au și boerit.”²⁵

²³ Paharnicul Constantin Sion, *Arhondologia Moldovei* (Iași: Tipografia Buciumului român, 1892), 60.

²⁴ Edward, 53-54; 159-160; 168-170; 295.

²⁵ Sion, 60.

Unul dintre obiectivele majore ale Misiunii Scoțiene din Iași a fost acela de a deschide o școală pentru copiii evreilor. Semnînd drept „misionar al Bisericii de Scoția”, pe 6 aprilie 1843, Hermann Philipp a depus următoarea cerere la Epitropia Învățăturilor Publice:

Însărcinată cu lățirea credinței hristianismului, Soțietatea Misionară a Bisericii de Scoția, avînd scop a deschide în Iași o shoală pentru creșterea tinerimei evreilor, iscălitul mădular acei misioane întru tot plecat supune planul unei asemenea shoale ce se razimă pe următoare temeieri, cărora să roagă a se da cuvenita aprobație:

Această shoală va fi o shoală gratuită pentru fii și pentru fete, însă casele acestor două shoale vor fi osebite. Toți tinerii evrei vor avea voie a trimete pe fii[i] lor la ace shoală, cu condiție însă ca se o frecventeze și să se înfățoșeze în straie curate. Paradosul va urma în limba ghermană. Pre lîngă învățatura limbei ghermane, se va paradosi limbele românească și ce evreiască, precum și obiectele însămnate în programa alăturată. Sporind această shoală, așa ca să se poată împărți în mai multe clase, atunce se va paradosi și limba franceză. Afară de obiectele însămnate, îndată ce va fi cu puțință se va paradosi și Istoria Universală. Învățatura relighiei va urma după dogmele credinței creștinești.²⁶

Anexat la cerere, Philipp a inclus „programa învățăturilor pentru shoala gratuită a tinerimei evreilor din Moldova”. Cursurile începeau de la ora nouă, de luni pînă vineri, prima oră fiind dedicată pentru „cetirea și învățatura Bibliei”. De la zece la unsprezece alternau zilnic citirea și gramatica românească cu cele ebraice. Următoarea oră, alternativ, era dedicată citirii, respectiv gramaticii germane. De la ora paisprezece se studia scrierea, iar de la ora cincisprezece, ultima oră, alternau geografia și aritmetica. Sîmbăta era dedicată pentru a se recapitula „zicerile biblice învățate în cursul săptămînii și pardosul altor obiecte folositoare”.²⁷ Epitropia Învățăturilor Publice a fost favorabilă cererii misionarului, dînd un referat pozitiv în care sublinia gratuitatea demersului și „paradosirea” limbii moldovenești, considerînd școala ca benefică nației evreiești și interesului general al societății. Cu adresa 194 / 16 aprilie 1843, cererea a fost expediată Sfatului administrativ. De aici, pe 12 mai a fost trimisă spre aprobare Domnitorului Mihail Sturdza.²⁸

²⁶ ANI, Secretariatul de Stat, 1118/1843-1859, f. 3 (copie tradusă), citat în Ungureanu, 304-305.

²⁷ ANI, Secretariatul de Stat, 1118/1843-1859, f. 4. Citat în Ungureanu, 325.

²⁸ ANI, Secretariatul de Stat, 1118/1843-1859, f. 1. Citat în Ungureanu, 308.

Între timp, pe 18 mai 1843, la Edinburgh s-a consfințit formarea a Free Church of Scotland,²⁹ prin separarea cunoscută sub numele *Disruption*. Aceasta a avut loc sub conducerea lui Thomas Chalmers, implicând patru sute cincizeci dintre cei o mie două sute de pastori ai Church of Scotland, reprezentând ramura evanghelică. Separarea de ramura moderată s-a făcut din mai multe considerente, unul dintre acestea fiind obținerea independenței spirituale și administrative a bisericii³⁰ față de stat. Nobilii mari proprietari de pământ interferau uneori agresiv în deciziile bisericilor de pe domeniul lor, avînd chiar dreptul de a numi sau concedia discreționar pastorul din parohie. Atît misionarii din Iași, cît și cei din Pesta erau informați de secesiune, alegînd cu toții să se asocieze cu noua formațiune bisericească. Pe 24 mai 1843, Adunarea Generală a Free Church of Scotland a ascultat raportul Misiunii printre evreii din Pesta și Iași, la aproape doi ani de la trimiterea pe teren a echipelor misionare. Cei din Pesta, cu o echipă mai numeroasă, raportau botezarea cîtorva evrei, precum și convertirea spectaculoasă a întregii familii a lui Israel Saphir, formată din opt persoane. Acesta era unul dintre cei mai respectabili, bogați, educați și influenți evrei din Ungaria. La Iași, lucrurile s-au mișcat ceva mai încet. Totuși, patru sau cinci persoane își manifestaseră dorința de a primi botezul, pe lîngă ei numărîndu-se cîțiva care-și afirmau deschis credința în Isus, fără a părea prea sinceri în ochii misionarilor. Cu toate acestea, într-o scrisoare Edward își descria „bucuria de nedescris observînd dovezile de netăgăduit ale lucrării Duhului Sfînt în viața unui tînăr evreu, fiul Șef-Rabinului, precum și mărturisirea sa de credință”. Totodată își manifesta speranța că acel tînăr va putea fi pregătit pentru a deveni un „misionar al crucii”. Același raport menționa dificultățile lucrării și obstacolele întîlnite în organizarea unei școli, cu speranța că Philipp reușise totuși să pornească această școală cu ajutorul unui profesor român, chiar în condițiile

²⁹ Pentru istoricul formării Free Church of Scotland, vezi: George Buchanan Ryley and John MacGregor McCandlish, *Scotland's Free Church: A Historical Retrospect and Memorial of the Disruption* (Westminster: Archibald Constable and Company, 1893), 231-314. Peter Bayne, *The Free Church of Scotland: Her Origin, Founders and Testimony* (Edinburgh: T. & T. Clark, 1894). *Disruption Worthies: A Memorial of 1843*, ed. James A. Wylie (Edinburgh: Thomas C. Jack, 1881).

³⁰ În 1900, cea mai mare parte a Free Church of Scotland a făcut joncțiunea cu United Presbyterian Church of Scotland, formînd United Free Church of Scotland. La rîndul său, aceasta s-a reunit cu Church of Scotland în 1929.

absenței lui Edward. Acesta fusese însărcinat de Comitetul de Misiune să facă o călătorie la Constantinopol pentru a investiga oportunitatea deschiderii unei Misiuni în capitala Imperiului Otoman.³¹

Aprobările pentru școală n-au fost obținute ușor. Fără a da explicații, Sturdza nu a aprobat rezoluția Epitropiei și, în mod formal, pe 24 mai 1843 Sfatul administrativ al Moldovei a respins cererea scoțienilor, motiv pentru care aceștia au solicitat ajutorul consulului general al Prusiei în Principate, Johann Daniel Ferdinand Neigebauer (1783-1866), care primise instrucțiuni să-i ajute.³² Pe 8 iunie 1843, Neigebauer a depus și el spre aprobare o cerere prin care solicita Epitropiei Învățăturilor Publice aprobarea pentru deschiderea școlii scoțienilor, menționând că aceasta urma să împlinească și nevoia copiilor comunității evanghelice din Iași, a căror școală nu funcționa cum trebuie, din lipsa fondurilor.³³ Episodul este relatat extrem de pitoresc de V. A. Urechia, într-o manieră care demonstrează, dacă mai este cazul, cât de prizoniere erau mentalitățile autorităților moldovenești din acea vreme:

Se cuvine să nu trecem în uitare încercarea făcută în 1843, de un misionar englez, de a deschide școală de propagandă religioasă. Deși protegiat de mult influințele consul prusesc Neigebauer, și măcar că misionarul Herman Filip declară că în școală nu va primi decât israeliți, Epitropia făcu ca sfatul administrativ al țării să refuze autorizațiunea deschiderii unei asemenea școli de propagandă.

Herman Filip, misionar al bisericii scoțiene, ceru voie să deschidă în Iași o școală pentru creșterea tinerimei evreesci cu 2 secțiuni, una de băieți și alta de fete.

Epitropia ceru deslegare la sfatul administrativ, de și crede, că o asemenea școală, în care se va preda și limba românească, pote fi folositoare pentru cultura națiunii evreesci și pentru interesul societății, dar în privirea

³¹ *Proceedings of the General Assembly of the Free Church of Scotland with a Sketch of the Proceedings of the Residuary Assembly, 1843* (Edinburgh: W. P. Kennedy, 1843): 81-83.

³² Vasile Docea, *Relații Româno-Germane timpurii. Împliniri și eșecuri în prima jumătate a secolului XIX* (Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2000), 96.

³³ Neigebaur către Epitropia învățăturilor publice, Iași, 8 iunie 1843 (stil nou); ASB, Fond Ministerul instrucțiunii. Moldova dos. 213/1842, f. 14. Cererea lui Neigebaur a fost publicată, în traducere românească după originalul francez, de V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800-1864*, Tomul II (București: Imprimeria Statului, 1892), 246-247.

altor motivuri și ca un lucru nou, Epitropia voia deslegare la referatul ei din 10 Aprilie 1843, sub No. 194. Sfatul administrativ nu încuviințează deschiderea unor asemenea școli. (Vedi anexa secretariatului de Stat, No. 1.393 din 24 Maiu 1843.)

Consulul prusesc Neigebauer intervine, repețim, în 8 Iunie, stil nou 1843, în favoarea cererii misionarului Filip, către Epitropie în modul următor:

„Copiii prusienilor și ai statelor din confederațiunea germană, de confesiune evanghelică nu mai au școală germană din cauza lipsei de fonduri. Fiindcă D. Filip, scoțian, vrea să admită școlari germani la învățătură în școala ce voiesce să stabilească conform cu petițiunea lui de la 19 Aprilie, și fiindcă nici politica nici religiunea nu au nimica de comun cu învățarea cetirei și scrierei; considerînd că guvernul va preferi să aibă în țară oameni învățați de orice naționalitate ar fi, rog pe onorabila Epitropie să binevoiască a grăbi deschiderea școalei D-lui Filip.”

Consilierul intim și consul general al M. S. Prusiene, Neigebauer.³⁴

Ca urmare a demersurilor persistente ale lui Neigebauer, Edward și Philipp au reușit să deschidă școala, dar abia la doi ani de la inițierea Misiunii.³⁵ Scopul principal al acesteia, pe lângă educarea creștină a copiilor evrei era acela de a putea dezvolta relații cu părinții acestora. Școala educa totodată și pe copii familiilor protestante din localitate. Limba de predare era atât româna, cât și germana, calitatea învățămîntului fiind excelentă, după cum aprecia consulul prusac. Scoțienii păreau eficienți și în misiune, întrucît Neigebauer se plîngea într-o scrisoare din 9 iunie 1844 adresată marelui vornic Alecu Balș, că rabinul comunității evreiești [Taubes] interzicea evreilor, punîndu-i sub blestem și amenințîndu-i cu excomunicarea [*herem*], pe aceia care ar fi îndrăznit să-și dea copiii la respectiva școală, ca represalii pentru faptul că un evreu fusese botezat de către misionari.³⁶ Această anatemă lansată în ultima zi a Praznicului Pascal a fost atât de convingătoare, încît scoțienii și-au pierdut toți elevii într-o singură zi, fiind nevoiți să închidă școala.³⁷ Conform unei cronici israelite, misionarii ar fi intervenit la consulul englez care, după multe eforturi, a determinat autoritățile să-i

³⁴ Urechia, *Istoria școalelor de la 1800–1864*, Tomul II, 246-247.

³⁵ Edward, 55.

³⁶ Neigebaur către marele vornic Alexandru Balș, Iași, 9 iunie 1844; ASB, Fond Ministerul instrucțiunii. Moldova, dos. 361/1844, f. 1. Citat în Docea, 96-97.

³⁷ Edward, 87.

ceară Șef-Rabinului să-și retragă anatema, pe motiv că „cetirea și scrierea ce se preda în școli nu au nimica comun cu afacerile religioase”. Deși acesta a retras *herem-ul*, totuși copiii nu s-au mai întors la școală.³⁸ După o pauză mai lungă, misionarii au reușit să redeschidă școala, aceasta dovedindu-se suficient de atractivă ca să învingă și reticențele unora dintre evrei. Totodată, adepții *Haskalah* din Iași i-au propus lui Daniel Edward să pornească o școală sub auspiciile lor, aceștia dorind să submineze talmudismul, însă puneau condiția ca Noul Testament să nu fie studiat în școală, lucru inacceptabil pentru misionari.³⁹

Botezul de care pomenea Neigebauer avusese loc pe 15 aprilie 1844. Deși misionarii duceau o activitate intensă, presiunea imensă pusă de către Șef-Rabin și de către liderii comunității evreiești asupra celor convertiți îi făcea să dea înapoi când se punea problema botezului, astfel că abia la aproape trei ani de la stabilirea Misiunii a avut loc acest prim botez, al lui Benjamin Weiss. Tînărul era un negustor educat și înstărit, originar din Galiția, despre care Edward spunea că obișnuia să viziteze Tîrgul de la Lipsca [Leipzig]. Tulburarea provocată de botezul său a fost mare, costînd, cum deja am văzut, închiderea școlii.⁴⁰ Lucrurile însă nu s-au oprit aici. La mijlocul lunii iulie 1844, Edward a botezat alte cinci persoane, impactul în oraș fiind spectaculos, după cum i-a scris pe 24 iulie lui Candlish:

O trompetă a răsunat în oraș, zguduind multe întărituri. Mințile multora au fost provocate să gîndească, multe inimi medîtînd, unele profund după știința noastră și, așa cum sperăm, cu un efect de durată și spre mîntuire, de incidentele petrecute recent.

În mod special botezul lui Isaac, un tînăr deosebit care fusese angajat de doi ani ca să facă colportaj a produs o mare emoție. Inițial, acesta a șovăit să facă pasul, destabilizat fiind de presiunile soției sale. El afirmase cu doi ani în urmă că era imposibil să se organizeze un botez al unui evreu în Iași, acum însă și-a asumat responsabilitatea deciziei sale. Pentru a-l scăpa de presiunile enorme ale mediului, Edward l-a

³⁸ Elias Schwarzfeld, „Cronica israelită în România, de la începutul veacului actual pînă la dărîmarea templului din București (1801-1866)”, *Anuar pentru Israelii pe anul 5648 (1887-1888)*, Anul al X-lea (1887): 101.

³⁹ Edward, 54.

⁴⁰ *Proceedings of the General Assembly of the Free Church of Scotland held in Edinburgh, May 1844* (Edinburgh: John Johnstone, 1844): 49.

găzduit la Misiune în ultimele trei zile înainte de botez. În acel timp mulți evrei s-au dus la el acasă cu blesteme și vorbe grele. Soția lui a intrat într-o asemenea stare de agitație, încât un vecin i-a comunicat tânărului că nu știe dacă își va reveni. Cum era de așteptat, mulți evrei au venit să asiste la botezul său, oficiat în biserica luterană. Când Isaac s-a ridicat din bancă pentru actul botezului, un evreu în vârstă a fost observat smulgându-și părul și exclamând: „Au, au!” Altul a rostit chiar atunci unul dintre cele mai cumplite blesteme ale evreilor. Cu emoție și fără a-i lua în seamă, Isaac a dat citirii un mesaj în care-și explica motivele convertirii, o mărturie care l-a impresionat inclusiv pe pastorul luteran. Un prozelit evreu botezat anterior la ortodocși, probabil Vitlimescu, i-a cerut documentul pentru a-l tipări și pune în circulație. Și ceilalți candidați la botez și-au adus mărturia personală, după care Edward a avut un scurt mesaj, cu o prezentare succintă a Evangheliei. Pentru el ziua aceea a fost o mare încurajare, întrucât la sosirea în Iași toți evreii cu care vorbise i-au spus că nici dacă va sta zece ani în orașul acesta nu va vedea vreun evreu de aici convertindu-se. După botez, soția lui Isaac a fost convinsă să locuiască împreună cu el, înscriindu-se și la cateheză. Daniel Edward mai povestea de un alt evreu respectabil care dorea să se boteze, dar încă încerca să-și convingă soția. În caz contrar, după botez și-ar fi pierdut copiii, lucru pe care voia să-l evite cu orice preț.⁴¹

Bugetul anual al Misiunii din Iași includea pe 1843/1844 suma de £100 pentru școală și £277 pentru salariile misionarilor. Pe lângă aceasta mai erau prevăzute sume mici pentru acte de caritate, precum și sumele necesare pentru călătoriile misionarilor, acolo unde era cazul.⁴² Bugetul avea să crească considerabil, evident și pe baza măririi staff-ului și a diversificării lucrării. Astfel, pe 1846/1847, salariul misionarilor a fost finanțat cu £884, bugetul școlii era de £246, iar pentru medicamente fuseseră prevăzute £24. Pe lângă acestea mai erau alocate granturi pentru elevi, cărți, caritate etc., dar prezentate pe ansamblul Misiunii pentru Evrei, incluzând Pesta, Berlin, Constantinopol,

⁴¹ „Jews at Jassy. Extract of a Letter from the Rev. Daniel Edward to Rev. Dr. Candlish, dated Jassy, July 24, 1844”, *The Jewish Chronicle*, New-York (November 1844): 119-120.

⁴² *Abstract of the Public Accounts of the Free Church of Scotland, for the period from May 18, 1843, to March 30, 1844* (Edinburgh: 27th May 1844): 8.

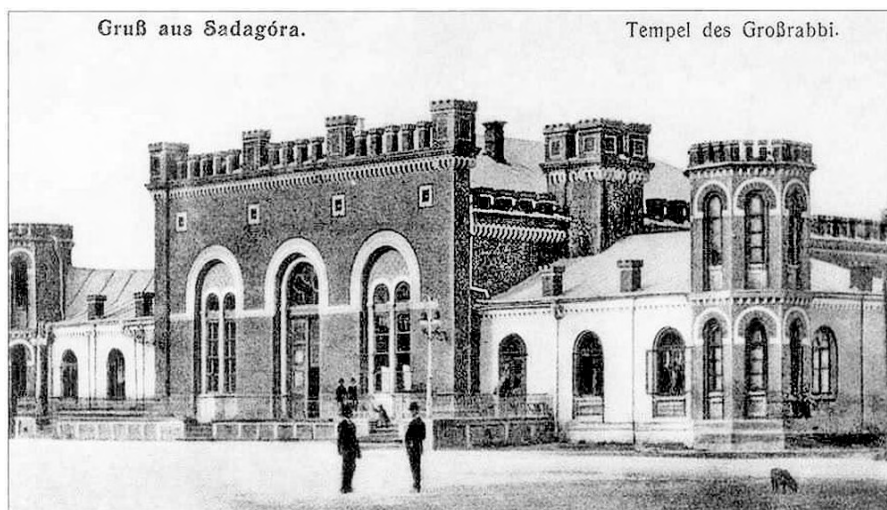
Damasc etc. Aceste granturi se acordau la cerere, atunci cînd situația o impunea.⁴³

La acea oră, în ciuda dificultăților Misiunii și a obstacolelor întîlnite, atît Edward, cît și Philipp acționau cu mare îndrăzneală. Au ajuns astfel să prezinte mesajul Evangheliei unor persoane importante, implicîndu-se în acțiuni evanghelistice de-a dreptul riscante. De exemplu, cînd au ajuns să predice Evanghelia evreilor din Botoșani, adevărată citadelă a iudaismului la acea oră, s-a pornit o mișcare de împotrivire atît de amplă, încît în ciuda statutului lor de supuși britanici erau cît pe ce să fie aruncați în închisoare. Mai mult, cel puțin din 1844, misionarii scoțieni nu s-au mulțumit cu cîmpul de lucru oferit de numeroșii evrei din Moldova, ci treceau frontiera în Austria, misionînd ilegal printre evreii din Bucovina și Galiția.

În vara anului 1844, Hermann Philipp a reușit să-i facă o vizită cunoscutului rabin Israel Friedman de Ruzhin (1796-1850), la doar doi ani de la stabilirea acestuia la Sadagura, lîngă Cernăuți.⁴⁴ Rebbe Israel era unul dintre cei mai mari rabini hasidici din Ucraina, pretinzînd a fi descendent al Casei lui David. Avea un renume, o avere și o influență rar întîlnite. Hasidicii pretindeau că îi recunoscuseră calitățile ieșite din comun încă de la naștere. Unchiul său Mordecai de la Cernobîl a declarat la nașterea sa că bebelușul avea sufletul lui Ba'al Şem Tov. La vîrsta de treisprezece ani s-a căsătorit și s-a mutat la Botoșani, pentru ca trei ani mai tîrziu să devină liderul unei grupări hasidice. Avînd abilități organizatorice a stabilit un centru hasidic important la Ruzhin [Rujîn, Ucraina], unde avea o reședință extrem de luxoasă, similară cu a marilor aristocrați ruși. Călătorea cu o caleașcă cu mînere de argint, trasă de patru cai de rasă, fiind înconjurat de o suită amplă. În 1838 a fost acuzat că a ordonat uciderea a doi informatori evrei. Timp de 22 de luni a fost închis la Kiev, cît a durat investigația, la final fiind exonerat de acuzații. A fost însă ținut sub observație atentă, autoritățile bănuindu-l că voia să devină liderul evreilor. Din acest motiv, s-a mutat la Chișinău, unde guvernatorul era mai puțin strict cu evreii. Cum discipolii săi au aflat că urma a fi deportat, i-au făcut rost imediat de un permis de călătorie ca să plece în Moldova. S-a așezat tem-

⁴³ *Fourth Report on the Public Accounts of the Free Church of Scotland, for the Year Ended 31st March, 1847* (Edinburgh: John Johnstone, 1847).

⁴⁴ „Le Rabbin Russe”, *L'ami d'Israël*, Tome III, No. VI (Aout 1843): 224.

Templul rabinilor făcători de minuni, Friedmann, din Sadagura

porar la Iași, dar rușii au început să facă presiuni pentru extrădarea lui, motiv pentru care a trecut în Bucovina. Pe 8 iunie 1842 a ajuns la Sadagura, lângă Cernăuți, unde s-a stabilit definitiv la invitația baronului Mustață, proprietar al locului. Acesta intuia că așezarea rabinului aici va fi un adevărat izvor de prosperitate, lucru care s-a adevărit. Astfel, pînă la sfîrșitul secolului, Sadagura a devenit un fel de Maglavit amplificat al evreilor hasidici. Mii de pelerini veneau anual ca să-l vadă pe Friedman, apoi pe fiul său și pe urmașii acestuia. Și-a construit un palat splendid, trăind în aceeași opulență ca anterior la Ruzhin. A avut o foarte mare influență asupra Țadicilor din Moldova, finanțînd cumpărarea unui teren din Ierusalim și construirea unei impresionante sinagogi, care i-a purtat numele. Aceasta a fost distrusă de iordanieni după 1948. Deși autoritățile rusești au cerut extrădarea sa, împăratul Ferdinand I a semnat personal, pe 20 decembrie 1845, autorizarea stabilirii lui în Sadagura. Cei șase fii ai săi au stabilit la rîndul lor fiecare cîte o dinastie hasidică. În 1957, strănepotul său a înființat o *Yeșiva*⁴⁵ importantă în Ierusalim, alături de care a fost construită o mare sinagogă. Amîndouă au primit numele *Tiferet Yisroel* [*Splendoarea lui Israel*], în cinstea rabinului Friedman. Mort în urma unui atac de cord,

⁴⁵ *Yeșiva* / pl. *Yeșivot*—Școală dedicată studiului intensiv al textelor rabinice, în mod special a Talmudului, care este urmată de tineri bărbați necăsătoriți.

a fost înmormântat la Sadagura, mormântul său devenind un adevărat loc de pelerinaj.⁴⁶

Philipp a reușit să fie primit în audiență de către acest rabin celebru, care trăia asemenea unui rege, discutînd deschis cu el vreme de șaptezeci și cinci de minute despre profețiile vetero-testamentare împlinite în Isus. După ce a citit portretul cristic descris de profetul Isaia, în capitolul 53 al cărții sale, cu îndrăzneală Philipp i-a zis:

Ei bine, acesta este El, Mesia, profetul despre care Moise a vorbit, dar pe care evreii L-au respins și despre care Dumnezeu a zis: «Și dacă cineva nu va asculta de cuvintele Mele, pe care le va spune el în Numele Meu, Eu îi voi cere socoteală.» [Deuteronom 18:19] Acum Dumnezeu însuși cere socoteală evreilor, fiindcă ei l-au respins și l-au crucificat...

Rebbe Israel n-a răspuns nimic, temîndu-se să vorbească împotriva credinței creștine, lucru pedepsit grav de legile austriece, cerîndu-i lui Philipp să-i arate Biblia sa. Acesta i-a deschis-o la capitolul 3 al Evangheliei după Ioan, vorbindu-i în cîteva cuvinte despre importanța „nașterii din nou”. În acest timp, Rebbe Israel a deschis la Epistola către Romani și, văzînd numele lui Pavel, a spus: „Pavel a fost un mare om al creștinilor.” Philipp i-a răspuns: „Da, dar nu a fost un oarecare om mare, a fost un mare om al lui Dumnezeu.” După scurt timp, discuția lor s-a terminat în termeni amicali, Philipp rămînînd cu satisfacția de a fi avut șansa să depună mărturia credinței în fața acestui rabin renumit, fondator al unei dinastii rabinice celebre pînă azi.⁴⁷

Avraam Iacov Friedmann,
fondatorul dinastiei de Sadagura,
fiul lui Israel Friedman

⁴⁶ David Assaf, „The historical background of Rabbi Israel of Ruzhin’s settlement in Sadagura”, in *Studia Judaica*, Vol. III, Cluj-Napoca (1994): 67-77. Itzhak Alfassi, „Ruzhin, Israel”, in *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 17, ed. Fred Skolnik and Michael Berenbaum (Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007), 598-601.

⁴⁷ „Le Rabbin Russe”, 224-232.

Aflînd de la un comerciant evreu care se afla cu afaceri în Iași că liderul evreilor din Brașov era interesat de activitatea Misiunii, Daniel Edward s-a dus personal în Transilvania. A trecut și prin Sfîntu Gheorghe, pentru a se întîlni cu evreii de acolo. Detaliile despre această expediție le-a inclus într-o scrisoare adresată pe 20 noiembrie 1844 lui Alexander Moody Stuart. Călătoria a fost dificilă, avînd loc pe drumuri desfundate. A plecat din Iași luat de un evreu în căruța sa. După două zile, acesta s-a oprit pentru a celebra Sărbătoarea Corturilor. Edward însă a plecat mai departe, tocmină căruța unui țăran, împreună cu doi cai mici. La un mizerabil han moldovenesc unde a tras pe drum s-a întreținut mult timp cu doi evrei cărora le-a dat cîteva tractate. Unul dintre aceștia era un tînăr din Brașov aflat în satul respectiv cu afaceri. La despărțire, acesta i-a înmînat două scrisori de recomandare către evreii din Brașov și către cei din Sfîntu Gheorghe. La trecerea frontierei, ofițerul austriac i-a oprit lui Edward toată literatura, inclusiv Biblia în limba ebraică pe care o avea cu el. În această vizită a aflat că numărul evreilor din orașele transilvănene nu era mare, cu excepția celor din Alba Iulia care formau o comunitate mai importantă, motiv pentru care aceștia nu manifestau un asemenea antagonism față de credința creștină precum cei din Moldova.

În cele două orașe vizitate erau doar cîte șapte-opt familii de evrei, pe lîngă mulți evrei străini, care nu-și aveau acolo reședința, dar puteau locui multă vreme pe baza pașaportului. În ambele locuri aceștia l-au primit cu prietenie. Rabbi Aaron, Șef-Rabinul lor pe care l-a cunoscut la Sfîntu Gheorghe, l-a invitat, la revenirea în Brașov, acasă la el. Spre surprinderea misionarului, rabinul i-a spus că-i invitase pe ceilalți evrei a doua zi la el acasă, de Sabat, pentru ca Edward să le predice. „Aceasta e fost o deschidere neașteptat de mare, mai mult decît aș fi visat vreodată.” A predicat fără a avea o Biblie la dispoziție, contextul fiind neobișnuit și atmosfera informală. Cînd cita un pasaj anume, cîte un evreu intervenea și făcea degajat o remarcă despre respectivul pasaj. La final, mesajul său a fost viu comentat de audiență, fiind invitat să li se adreseze și la următorul Sabat. „A fost o oportunitate glorioasă de a-L proclama pe Cristos Cel răstignit oilor pierdute ale casei lui Israel”, povestea încîntat misionarul. Unul dintre cei mai vîrstnici ascultători l-a vizitat de două ori la han, solicitîndu-i insistent să mai rămîină în Brașov. Neputînd face acest lucru, fiindcă toamna

era înaintată, Edward le-a promis că le va trimite pe un evreu creștin care era priceput în a mînuî Cuvîntul. Același evreu i-a mărturisit că, dacă ar putea crede că religia sa este adevărată, „nu numai că i-ar purta jugul, dar ar fi dispus să moară pentru ea”. Întors la Iași, Edward l-a trimis pe Benjamin Weiss să stea peste iarnă la Brașov și să facă misiune în mica comunitate evreiască de acolo.⁴⁸

Vizita lui Edward în Scoția și sosirea la Iași a lui Alfred Edersheim

Din cauza presiunilor mari, a eforturilor depuse într-un context neprietenos, cît și a climatului dificil, sănătatea lui Daniel Edward a început să cedeze, dînd motive de îngrijorare încă din toamna anului 1844,⁴⁹ motiv pentru care în primăvara anului 1845 a plecat în Scoția. Una dintre afecțiunile sale era de natură oftalmologică, existînd temerea unui posibil pericol de a-și pierde vederea. Vizita în Scoția i-a permis să participe la Adunarea Generală a Free Church of Scotland. După citirea raportului anual al Misiunii pentru evrei, pe 28 mai 1845 i s-a permis să se adreseze plenului. A profitat de ocazie raportînd botezul celor cinci evrei la Iași, precum și despre un alt convertit al Misiunii, care fusese catehizat de ei, dar botezat la Paris. Totodată a menționat faptul că fuseseră distribuite sute de Biblii evreilor din Iași. Aceștia citeau Scriptura cu aviditate, arătîndu-se doritori să discute pe marginea textului. Despre Benjamin Weiss menționa că în timpul petrecut la Brașov și-a evanghelizat propriul frate. Acesta fusese deja botezat într-o mare biserică protestantă din oraș, în cadrul unui serviciu special.⁵⁰ În august 1845 a avut loc la Inverness o a doua Adunare Generală a denominațiunii scoțiene, în care s-a reamintit despre reîntoarcerea lui Edward în Scoția din cauze medicale. În plus, a fost menționată retragerea temporară de la Iași a lui Hermann Philipp, întrucît soția

⁴⁸ „Jassy. Letter from Rev. Daniel Edward”, *The Jewish Chronicle*, New-York (April 1845): 276-278.

⁴⁹ „Jassy. Letter from Rev. Daniel Edward”, 276.

⁵⁰ *Proceedings of the General Assembly of the Free Church of Scotland* (Edinburgh: W. P. Kennedy, 1845): 114-119.

acestui se confrunta cu probleme grave de sănătate. Din acest motiv, i s-a cerut lui Benjamin Weiss să se întoarcă de la Brașov pentru a suplini absența celor doi misionari.⁵¹

Șederea în Scoția i-a priit lui Daniel Edward. În interacțiunea cu comitetul de Misiune a solicitat lărgirea echipei, precum și sprijin în vederea folosirii unor metode și mijloace moderne ajutătoare, printre care deschiderea unui dispensar medical. Cele cerute de Edward erau realmente de avangardă la ora respectivă, dar tînărul misionar a căpătat trecere în fața comitetului. Acesta i-a aprobat toate solicitările, lărgindu-i considerabil și bugetul.⁵² Încă din acel an a fost timis la Iași un tîmplar specializat în producerea de mobilă, James Brown,⁵³ iar în anul următor era dată ca sigură sosirea unui lăcătuș. Cei doi urmau să-i învețe meserie pe prozeliții evrei. Odată cu convertirea, aceștia erau renegați de comunitatea israelită și supuși unui boicot total, rămînînd fără slujbă, fără conexiuni și fără vreo modalitate de a-și cîștiga existența.⁵⁴ În timp ce se afla în stațiunea balneoclimaterică Ayr, Edward s-a întîlnit cu un fost coleg de facultate care era pastor acolo. Așa a cunoscut-o pe sora acestuia, Catherine Grant (1813-1861), cu care s-a logodit înainte de a se întoarce în Moldova în octombrie 1845. Catherine era fiică de pastor, dar nu-și cunoscuse tatăl întrucît rămăsese orfană de mică. A beneficiat de o educație umanistă diversificată, mama ei fiind o mare amatoare de literatură. Aceasta deschisese un salon literar la Edinburgh, frecventat de străinii aflați la studii în oraș. De la vîrsta de șaptesprezece ani, Catherine a lucrat ca guvernantă vreme de opt ani. Atît prin natura slujbei, cît și datorită fratelui său, Catherine a fost mereu în cercuri unde întîlnea pastori și misionari, dezvoltînd ca atare un interes special pentru biserică și misiune. Avînd un spirit deschis și sociabil, înzestrată cu un devotament real și profund față de Dumnezeu și față de misiunea creștină, fiind cu adevărat matură la momentul căsătoriei, Catherine se va vădi pe viitor un ajutor inestimabil pentru soțul său.⁵⁵

⁵¹ *Proceedings of the General Assembly of the Free Church of Scotland, held at Inverness, August 1845* (Edinburgh: W. P. Kennedy, 1846): 18. „Mission to the Jews”, *Inverness Assembly. Digest of the Proceedings of the General Assembly, August 21-27, 1845* (Edinburgh: W. P. Kennedy, 1845): 2.

⁵² Ross, „Daniel Edward: Pioneer Missionary”, 59-60.

⁵³ Edward, 72.

⁵⁴ Edward, 35.

⁵⁵ Edward, 5-13; 33-34.

În toamna anului 1845, misionarii scoțieni din Iași au pierdut un aliat important, pe consulul prusac Neigebauer care fusese rechemat de la post.⁵⁶ Printre lucrurile reproșate lui Neigebauer de către superiorii săi era modul de acțiune în cazul răpirii copilului familiei Mandelbaum, evrei din Iași care erau supuși prusaci. Unul dintre copiii acestora fusese răpit și botezat ortodox. Deși găsit de autorități, copilul n-a mai fost înapoiat părinților săi pe motiv că aceștia erau evrei, iar copilul era acum creștin. Neigebauer a susținut cu vehemență partea familiei Mandelbaum, lucru care l-a făcut să intre în coliziune cu autoritățile moldovenești, aflate la cheremul ierarhiei ortodoxe. Atitudinea lui vehementă, precum și faptul că a acționat pe cont propriu, fără a cere instrucțiuni, făcând cazul public în presa germană, au cântărit greu în decizia superiorilor săi.⁵⁷ O altă lovitură suferită în aceeași vreme a fost legată de boala și decesul soției lui Hermann Philipp.⁵⁸

Revenit la Iași, Edward a găsit Misiunea goală, întrucât Philipp plecase de șapte săptămâni. Profitând de absența misionarilor din localitate, imediat după plecarea lui Philipp, evreii din oraș au lansat o adevărată campanie asupra prozeliților. Cum ieșeau pe stradă, aceștia erau insultați, atribuindu-li-se porecle infame. Apoi au început să arunce cu pietre în ei, făcându-i să se teamă să mai iasă din casă. Seară de seară veneau la fereastra casei unde locuiau doi prozeliți, făcând gălăgie, cîntînd și insultîndu-i. Într-o zi de sărbătoare, cu cîteva săptămîni înainte de întoarcerea la Iași a lui Edward, o duzină de evrei „și-au exprimat mulțumirea”, bătîndu-l pe unul dintre cei botezați. Ulterior, aflați sub influența alcoolului, respectivii au năvălit într-o casă peste alți doi prozeliți, au început să-i bată, pe unul dintre ei foarte tare, pînă ce strigătele lor au alertat vecinii, determinîndu-i să le sară în ajutor. La final, cînd cel bătut mai rău era încurajat de celălalt prozelit, acesta i-a răspuns că totul era în regulă. Aflînd de la agresorii săi că era bătut fiindcă se botezase, a suportat situația cu stoicism. Văzînd că situația se agravase, prozeliții au apelat la protecția consulatului Rusiei. Evreii însă l-au mi-

⁵⁶ Docea, 97.

⁵⁷ Ministerul afacerilor externe către Neigebaur, Berlin, 29 octombrie 1844. Arhivele Statului București, Microf. RDG, r. 23, c. 774-776; DZA, A.A. II, Rep. 6, Nr. 3384, f. 220-221 v. Citat în Docea, 97-98.

⁵⁸ „Statement by the Committee”, *The Jewish Chronicle*, New-York, (February 1846): 254.

tuit pe consul și acesta le-a spus că singurul lucru pe care-l puteau face era să plece din oraș. Astfel că, dintre cei unsprezece convertiți lăsați la plecare, Edward a mai găsit în Iași doar șase. Doi căzuseră de la credință și se întorseseră la iudaism, iar alți trei părăsiseră țara, încercînd a-și găsi un rost în lume. Cei șase rămași erau cu toții tineri și nu aveau nici măcar o singură familie creștină în jurul căreia să se grupeze și cu care să aibă părtășie. Cei cu eticheta de „creștini” din naștere le erau mai degrabă pricini de poticnire. Chiar și mulți dintre luterani, aceia care duceau o viață destrăbălată, îi acuzau că nu sînt nici creștini, nici evrei. În plus, odată convertiți aveau mari probleme în a-și cîștiga pîinea. Dacă fuseseră învățători religioși, aceasta nu era o meserie care să-i ajute să se descurce. Dacă aveau o meserie, nu erau angajați nici de evrei, nici de creștinii ortodocși, fiindcă aceștia remarcău ostilitatea cu care erau tratați de către ceilalți evrei, iar lucrul acesta nu le pria afacerilor.

Edward raporta despre faptul că în Iași circula o carte scrisă de rabinii din Ierusalim, intitulată *Hibbath Jerusalem*.⁵⁹ Aceasta conținea un apel către evreii din întreaga lume să vină în Țara Sfîntă, oferindu-le sfaturi cum să ocolească restricțiile din cale. În lucrare se menționa că misionarii protestanți construiau o biserică în Ierusalim [Christ Church – biserica anglicană – n.n.] și îi seduceau pe evrei să-și părăsească credința. Evreii erau încurajați să vină acolo pentru a li se opune.⁶⁰ După cum am precizat deja, în toamna anului 1845, confruntat cu gravele probleme de sănătate ale soției sale, Hermann Philipp a obținut aprobarea superiorilor săi de a reveni în Scoția, unde a rămas pentru o perioadă de peste șase luni. El dorea să-și finalizeze studiile teologice, în timp ce soția sa se îngrijea de sănătatea ei. Nu este foarte clar dacă soția sa a mai apucat să se întoarcă în Scoția, anunțul morții sale⁶¹ indicînd mai degrabă că a murit la Iași.

⁵⁹ Este vorba despre un document produs de mișcarea precursoră a sionismului, lansată prin 1840, intitulată *Hibbat Zion* [Dragoste față de Sion]. Mișcarea a avut aproape un caracter de masă în Rusia și în Principatele Române, respectiv în România, fiind activă pînă spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, cînd a luat ființă mișcarea sionistă. Pentru detalii vezi Getzel Kressel, „Hibbat Zion”, in *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 9, ed. Fred Skolnik and Michael Berenbaum (Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007), 94.

⁶⁰ „Jassy. Extract letter from Rev. D. Edward”, *The Jewish Chronicle*, New-York (April 1846): 319. „Jassy. Extract letter Rev. D. Edward, Jassy, Jan. 26, 1846”, *The Jewish Chronicle*, New-York (May 1846): 351-352.

⁶¹ „Statement by the Committee”, 254.

Philipp a revenit în Moldova în vara anului 1846, avînd acum și el licență de predicator, dar fără a fi încă ordinar.⁶² În drumul său spre Edinburgh, Philipp a călătorit prin Germania. La Hamburg s-a întîlnit cu J. G. Oncken, agent al Edinburgh Bible Society din teritoriile germane, cu care se întîlniseră și Bonar, respectiv M'Cheyne, în expediția lor din 1839. Oncken fondase în 1834 la Hamburg prima biserică baptistă din Europa continentală, lansînd un program viguros de plantare a altor biserici baptiste în Germania, Danemarca și Suedia. Totodată, era în așteptarea unor oportunități de a trimite misionari în Imperiul Austriac, în Rusia, precum și în Principatele Dunărene.

Dorind a multiplica prezența protestantă în Iași pentru a reduce din expunerea unilaterală a Misiunii Scoțiene, urmărind în același timp trezirea la viață spirituală a comunității germane locale, care pe ansamblu avea standarde morale și spirituale extrem de joase, Philipp l-a invitat pe Oncken să trimită misionari, atît la Iași, cît și la Pesta, care să lucreze în parteneriat cu Misiunile pentru evrei. Ideea nu era una nouă. La Constantinopol exista un parteneriat al Misiunilor protestante americane și britanice care activau în Imperiul Otoman. Astfel, presbiterieni scoțieni, anglicani englezi, congregaționaliști și metodiști americani, implicați în diverse organizații misionare și societăți biblice, colaborau atît pentru a se sprijini reciproc, a împărtăși informații și resurse, cît și pentru a nu se suprapune în aceeași arie, cîmpul de lucru fiind enorm. Împreună formau o forță semnificativă, beneficiind de un sprijin diplomatic consistent din partea ambasadelor britanice și americane de la Înalta Poartă. În ce-l privește pe Oncken, el tocmai avea implicați într-un proces de instruire șase tîmplari germani, originari din Austria și Ungaria. Aceștia veniseră la Hamburg, fiindcă se găsea ușor de lucru în urma uriașului incendiu din 1842 care distrusese mai bine de un sfert din oraș. Deși catolici la origine, toți șase deveniseră bapțiști. Planul lui Oncken era de a-i trimite înapoi ca misionari după terminarea procesului de instruire. Primind solicitarea din partea lui Philipp, Oncken a realizat că era o oportunitate foarte bună. Le-a scris, în februarie 1846, principalilor sponsori ai săi de la American Baptist Missionary Union [ABMU], informîndu-i:

Am primit de la un predicator presbiterian ceva sprijin material pentru susținerea colportorilor noștri și sper să mai primim ajutor și din alte păr-

⁶² Edward, 35.

ți, fiindcă Domnul ne deschide o ușă în Transilvania și regiunile învecinate. Misionarii pentru evrei ai Bisericii Libere a Scoției de la Iași și Pesta vor să le trimitem câțiva dintre convertiții noștri din Ungaria. Când voi termina cu ei instruirea pe care o primesc acum, probabil că îi vom trimite.⁶³

Pe 12 martie 1846, Oncken a trimis o altă scrisoare Bordului ABMU, în care împărtășea detalii mai ample despre planul său:

Sperăm ca în curînd să fim în stare să răspîndim Vestea Bună a mîntuirii în Ungaria și Moldova, prin intermediul a șase frați dragi originari din Ungaria și Austria, foști romano-catolici. Pe acești frați dragi care se bucură de încrederea bisericii sperăm să-i trimitem curînd în regiunile amintite, acompaniați de un alt frate care și-a oferit serviciile. Îi recomandăm pentru rugăciunile fraților noștri americani. Ei sînt oameni simpli, dar își iubesc Bibliile și, mai presus, pe Cel prezentat ca Mielul lui Dumnezeu, singurul Mijlocitor între Dumnezeu și om. [...] Chiar pe cînd mintea mea era ocupată cu acest plan am avut plăcerea să fac cunoștință cu Mr. Phillips, misionar pentru evrei la Iași din partea Bisericii Libere a Scoției, care mi-a dat informații de folos și multă încurajare. El a insistat mult să trimit doi dintre acești frați la Iași fiindcă există un număr considerabil de protestanți în Moldova, aflați într-o condiție [spirituală – n.n.] deplorabilă.⁶⁴

Din motive care nu au fost date publicității, în ultimul moment, planul a fost schimbat, Iașul fiind exclus din proiect. Cei șase misionari au plecat în primăvara anului 1846 spre Viena, doi rămînînd acolo, iar ceilalți patru și-au continuat drumul spre Ungaria, doi stabilindu-se la Pesta, ceilalți doi la Pécs [Fünfkirchen]. Unul dintre cei doi stabiliți la Budapesta a fost Carl Scharschmidt. După exact zece ani, în 1856, el s-a mutat cu familia la București, fiind pionierul lucrării baptiste din România. După alți zece ani, în 1866, a ajuns acolo unde și-ar fi dorit Oncken în 1846, la Iași, fiind numit de Societatea Biblică Britanică ca administrator al depozitului de Biblii din Iași, deschis chiar în acel an.⁶⁵ Ironia a făcut ca Scharschmidt să petreacă la Iași cea mai consistentă parte a vieții sale, aproximativ trei decenii, mai mult decît a petrecut în locurile natale, la Ofen, sau la Hamburg, Pesta, respectiv București,

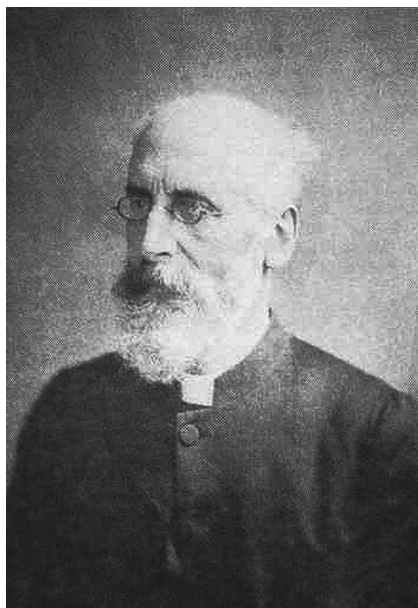
⁶³ J. G. Oncken, „Baptism – Cheering prospects”, *The Baptist Missionary Magazine*, Vol. XXVI (1846): 117.

⁶⁴ J. G. Oncken, „Missionary Efforts”, *The Baptist Missionary Magazine*, Vol. XXVI (1846): 139.

⁶⁵ *The Sixty-Third Report of the British and Foreign Bible Society* (London: Society's House, 1867), 171-173.

celelalte locuri unde a mai locuit. Evident, nu a mai apucat să colaboreze cu misionarii scoțieni, în schimb a colaborat cu misionarii englezi ai LSCPJ, organizație foarte activă în Iași și în Moldova deceniului șapte al secolului al XIX-lea.

În octombrie 1845, Comitetul de Misiune l-a trimis pe Rev. Alfred Edersheim (1825-1889) ca să întâlnească Misiunea din Iași, slăbită după întoarcerea în Anglia a lui Hermann Philipp. Edersheim s-a născut la Viena într-o familie de evrei ortodocși înstăriți, fiind cel mai mic dintre cei patru copii. Tatăl său, bancherul Marcus Edersheim,⁶⁶ era originar din Olanda și, conform tradiției familiale, ar fi fost descendent al marilor preoți. Mama lui Alfred, Stephanie Beifuss, se trăgea dintr-o familie de evrei foarte bogați din Frankfurt. Edersheim a beneficiat de o creștere și o educație aleasă, dar și

Alfred Edersheim

de un lux opulent, ieșind în evidență ca unul dintre cei care stabileau trendurile modei. S-a remarcat prin calitățile sale intelectuale, fiind de exemplu primul copil evreu premiat din gimnaziul în care a studiat. În timp ce urma cursurile acestuia, Alfred a studiat și la o școală talmudică, aflată în legătură cu sinagoga frecventată de familia sa. Când Adolphe Crémieux (1796-1880), șeful baroului francez și viitor ministru al Justiției din Franța, a vizitat Austria, Edersheim a fost cel selectat să țină discursul de bun-venit din partea tineretului vienez. Crémieux a fost atât de impresionat de talentul oratoric al tânărului Alfred, încât a vrut să-l ia la Paris pentru a-l pregăti ca avocat, totul pe cheltuiala

⁶⁶ Acesta este numele dat de toți biografi săi. Foarte interesant, în toate documentele britanice în care Alfred a solicitat să precizeze numele tatălui, cum ar fi cele de la încheierea celor două căsătorii, a indicat Maurice Edersheim, nu Marcus. „Alfred Edersheim and Sophia Hancock, 01 Aug 1867”, citing Marriage, Ryde, Hampshire, England, United Kingdom, Hampshire Record Office, England.

sa, însă părinții tânărului s-au opus. Astfel și-a continuat educația la Universitatea din Viena, unde a urmat filozofia și medicina. Dorința sa ascunsă era să se dedice literaturii, dar a studiat medicina doar pentru a obține dreptul de a rămîne în oraș. Pe atunci, legea prevedea că doar unul dintre copiii unei familii evreiești putea rămîne în Viena, ceilalți trebuiau să plece în altă parte, fiindcă autoritățile nu doreau ca numărul evreilor din oraș să crească prin spor natural. Cum Alfred era mezinul familiei, era direct vizat. Legea făcea însă abstracție în unele cazuri, cum ar fi pentru doctori.

La acea vreme, Edersheim era recunoscut pentru excentricitățile sale. Odată a fost arestat fiindcă îi maimuțarea pe jandarmi; cînd au realizat pe fiul cui îl arestaseră, jandarmii l-au eliberat imediat. Încă din primul semestru de studii a fost printre fondatorii primului club republican de literatură, implicîndu-se activ în discuții și dezbateri publice pe teme literare. Înainte de terminarea studiilor, banca tatălui său a dat faliment, acesta pierzînd totul. Decis să se descurce singur ca să nu fie o povară pe capul părinților săi, deși avea doar 17 ani, Alfred s-a dus la Pesta pentru a-și continua acolo studiile, întreținîndu-se prin meditații de limbi străine. Aici a debutat literar, publicînd în foileton în ziarul „Pannonia” o povestire romantică, intitulată *Heinrich*. Au urmat alte scrieri, caracterul lor nonconformist atrăgînd atenția cenzurii, care l-a luat în vizor pentru „tendințe periculoase”.

În acest context a avut loc evenimentul care i-a schimbat radical viața și planurile. Surprinzător, tutorele său, Dr. Porgos, un evreu de religie iudaică, a trebuit să plece pentru studii medicale la Padova, astfel că l-a încredințat pe Edersheim în grija lui Wingate. Întrebat dacă nu se teme că-l va converti la creștinism, Porgos a răspuns: „Nu contează, știi că nimeni altul nu-i va purta de grijă cu conștiinciozitate”. Wingate a fost acela care i-a oferit lui Edersheim primul său Nou Testament, carte care i-a făcut o impresie profundă, mai ales cînd a citit Predica de pe Munte. Și-a dat seama imediat că ceea ce cunoștea el despre creștinism nu reprezenta creștinismul. Nu numai Noul Testament l-a impresionat, ci și calitatea misionarilor scoțieni, fapt care l-a determinat să dozească a cerceta mai mult credința acestora. Duncan, Wingate și Smith l-au angajat să le dea lecții de germană și să le slujească drept traducător, fiindcă Edersheim vorbea fluent latina, greaca, germana, franceza, engleza, ebraica, maghiara și italiana. Wingate și Smith erau parte a

Misiunii Scoțiene, însă activau sub acoperire. Oficial erau capelani ai muncitorilor scoțieni care construiau primul pod peste Dunăre din capitala Ungariei, cunoscut sub numele de podul Széchenyi, sau podul cu lanțuri. La una dintre primele predici ale lui Wingate, Edersheim a trecut printr-o autentică experiență a convertirii, fiind botezat în aprilie 1843 în biserica reformată din Pesta.

Înainte de botez a format o clasă în care îi învăța pe studenți limba engleză, singura condiție fiind ca Biblia să le servească drept manual. În același an a plecat cu Duncan, cu Adolph Saphir și cu Alexander Tomory în Scoția. Întrucât autoritățile nu permiteau ieșirea din țară a tinerilor pînă nu satisfăceau serviciul militar, s-a recurs la un subterfugiu. Chiar atunci vizita Pesta un renumit misionar din India, Dr. John Wilson (1804-1875),⁶⁷ originar din Scoția. Acesta era considerat o mare personalitate și nu i se putea refuza ieșirea din țară a oamenilor aflați în serviciul său: Edersheim figurînd ca secretar, iar Saphir și Tomory în alte poziții. Ajuns în Scoția, Edersheim a studiat teologia la proaspăt înființatul New College din Edinburgh, instituție unde Duncan tocmai fusese numit șeful Catedrei de Limbi Orientale. După doar un an, în vara anului 1844, a plecat la Berlin unde a aprofundat studii biblice și filozofie cu profesorul August Neander, evreu și acesta, care se convertise tot la vîrsta de șaptesprezece ani. De asemenea, a

⁶⁷ Născut în Scoția, Wilson a studiat la Edinburgh University, dorindu-și din anii studenției să devină misionar în India. După ce a fost ordinar pe 21 iunie 1828, s-a căsătorit și, în același an a plecat cu soția în India, ca misionari ai Scottish Missionary Society. La Bombay s-a dedicat studiului limbii marathi, fiind capabil să țină prima predică după șase luni. Într-un an și jumătate a format o biserică pe principii presbiteriene, compusă exclusiv din localnici. În paralel, din 1829, soția sa a deschis școli pentru fete, primele de acest fel din India. Au urmat școli pentru băieți și, în 1832, soții Wilson au pus bazele unui colegiu pentru ambele sexe. Sistemul lor educațional a fost perfecționat și dezvoltat continuu. În timpul călătoriilor misionare prin interiorul Indiei, Wilson a adunat multe manuscrise orientale, iar prin interacțiunea constantă cu localnicii și-a îmbogățit foarte mult cunoștințele, devenind un orientalist foarte reputat în Europa. Din cauza unei boli, în 1843 Wilson și-a luat un an sabatic, călătorind în Egipt, Siria, Palestina, Constantinopol, Pesta și în Scoția natală. Înainte de a sosi la Pesta, Wilson l-a botezat la Constantinopol pe C. S. Neumann, unul dintre cei mai importanți ucenici evrei ai lui Daniel Edward, pe care acesta l-a dus în capitala Turciei cu ocazia vizitei sale din 1843. Vezi: *Dictionary of National Biography*, Vol. LXII, ed. Leslie Stephens (New York: Macmillan and Co., 1901), 113-115.

studiat cu August Twisten, cu Ernst Hengstenberg și cu David Strauss (1808-1874). Ulterior acestor studii, în 1845 Edersheim a fost ordonat ca pastor al Free Church of Scotland. Avînd în vedere nivelul cunoștințelor sale, Adunarea Generală a Bisericii Libere a Scoției a devansat cu un an ordinarea sa față de foaia de parcurs normală. A primit în grijă patru parohii foarte mici de lîngă Kelso, în fiecare duminică mergînd la toate și predicînd. În 1846 a fost trimis ca misionar la Iași, unde a lucrat pentru mai bine de un an cu evreii, dar și cu germanii din localitate.⁶⁸

Cu forțele împrăștiate, Edward și Edersheim, apoi și Philipp, s-au implicat puternic în lucrare, însă opoziția rabinului Taubes era furibundă. Acesta îi amenința periodic pe evrei că oricine se apropia de Misiune sau își dădea copiii la școala scoțienilor urma să fie excomunicat.⁶⁹ În ciuda plecărilor repetate ale lui Edward, în Scoția, Germania și Pesta, se înregistra progres. Raportul anual din mai 1846 prezenta Iașiul cu zece convertiți din oraș. În plus, se preciza că activau *underground* în Galiția, unde Weiss făcuse deja trei convertiți. Unul dintre aceștia a fost trimis în Scoția, fiind botezat la Edinburgh și implicat într-un program de pregătire teologică, altul a fost botezat la Pesta, iar cel de-al treilea, la Strasbourg. Trimiterea lor din Galiția era necesară pentru a fi protejați de furia și răzbunarea evreilor habotnici, precum și din cauză că acolo nu exista nicio Misiune care să se ocupe de ei. În altă ordine de idei, a fost distribuită o mare cantitate de literatură, doar Hermann Philipp vînzînd cincizeci de Biblii cu cinci șilingi bucată. Se mai menționa că, pe lîngă numeroasa populație evreiască a orașului, prin Iași treceau anual mii de evrei aflați în tranzit, proveniți din

⁶⁸ Alfred Edersheim, *Tohu-Va-Vohu [Whitout Form and Void]: A Collection of Fragmentary Thoughts and Criticisms*, ed. Ella Edersheim (London: Longmans, Green and Co., 1890), vii-xvi. Eugene J. Mayhew, „Alfred Edersheim: A Brief Biography”, *Michigan Theological Journal* (Fall 1991): 170-179. Lyn Rosen Bond, „The Life and Times of Alfred Edersheim” (Paper presented at 8th North American Coordinating Committee Meeting of the LCJE, February 28 1991). Michael R. Darby, *The Emmergence of the Hebrew Christian Movement in Nineteenth-Century Britain* (Leiden: Brill NV, 2010), 182-183. Carlyle, *Mighty in the Scriptures: A Memoir of Adolph Saphir D.D.*, 47-50. Bernstein, 196-197. Samuel Rolles Driver, „Edersheim, Alfred”, in *Dictionary of National Biography, Supplement, Vol. II*, ed. Sidney Lee (London: Smith, Elder & Co., 1901), 175-176.

⁶⁹ Edward, 48.

Rusia, Austria și Polonia. Acest lucru era considerat un plus, întrucât aceștia puteau fi evanghelizați aici, în cele trei țări nefiind permisă misiunea protestantă.⁷⁰

Înființarea dispensarului medical

În timpul în care Edersheim a lucrat la Iași a fost instituită o Misiune Medicală, incluzând un dispensar pentru evreii bolnavi. Evident, scopul acestuia era de a facilita relația cu comunitatea evreiască, în scop evanghelistic. Inițiativa a avut un mare succes, mai ales printre evreii săraci. Pentru deschiderea acestei Misiuni Medicale, în primăvara anului 1846 a fost trimis un doctor, John Mason, din Dumfries. Acesta a fost recrutat în decembrie 1845 pentru un contract de trei ani, fiind angajat cu un salariu aproape dublu decât al unui misionar, 250 de lire sterline anual.⁷¹ După un serviciu religios în biserica lui Alexander Moody Stuart de la Edinburgh, Mason a plecat spre Londra pentru unele formalități, iar pe 3 aprilie 1846 s-a îmbarcat pe vasul Royal Tar din Southampton, către Constantinopol, unde a ajuns pe 28 aprilie. După câteva zile petrecute cu misionarii britanici și americani din capitala Turciei, pe 28 aprilie s-a îmbarcat, cu direcția Galați, pe vaporul austriac *Fernando Primo*. Aici a stat trei zile în carantină, timp în care viceconsulul Cunningham l-a ajutat cu multă amabilitate, inclusiv în privința medicamentelor pe care le-a adus cu el, care fuseseră reținute „în carantină”. A patra zi, Cunningham a trimis trăsura pentru a-i lua bagajele, după care l-a familiarizat cu orașul. La acea oră, în portul Galați se aflau „doar” zece vapoare britanice, printre beneficiarii comerțului fiind renumita fabrică de conserve din carne de vită,⁷² unde lucrau zece englezi și șaptezeci

⁷⁰ „Jassy”, *The Missionary Chronicle*, Vol. XIV (New York: 1846): 243.

⁷¹ Ross, „Daniel Edward: Pioneer Missionary”, 60. John Mason, *Three Years in Turkey: The Journal of a Medical Mission to the Jews* (London: John Snow, 1860), 1.

⁷² Este vorba de fabrica lui Stephen Goldner, un prozelit evreu, născut în Ungaria și stabilit la Londra, în 1837. Acesta a negociat condiții extrem de favorabile pentru înființarea în 1844 a unei fabrici de conserve, obținând uzul gratuit al fostei carantine din Galați. Oferind un preț aproape la jumătate față de fabricanții din UK, Goldner a devenit furnizorul Marinei Regale britanice. La plîngerile repetate ale marinarilor britanici, care acuzau că în conserve gă-

de moldoveni. Din Galați a plecat cu *brașoveanca* unui evreu. Fiindcă nu era suficient loc pentru bagaje, câte o ladă mare a fost legată lateral, pe exteriorul ambelor părți ale trăsurii. A înnoptat la Bîrlad în *brașoveancă*, fiindcă hanul era din cale afară de murdar și extrem de igrosos. Cu toate că drumul a fost greu, Mason a fost plăcut impresionat de frumusețea locurilor văzute și de fertilitatea solului.

În timpul călătoriei de la Galați la Iași am văzut porumb și grâu indian din abundență, din loc în loc vii foarte frumoase și destul de frecvent turme mari de oi, vite, găște și tot felul de orătănii. Erau și herghelii mari de cai, dintr-o rasă relativ mică, dar puternici și activi. Așa cum se vede, pare a fi «o țară în care curge lapte și miere».

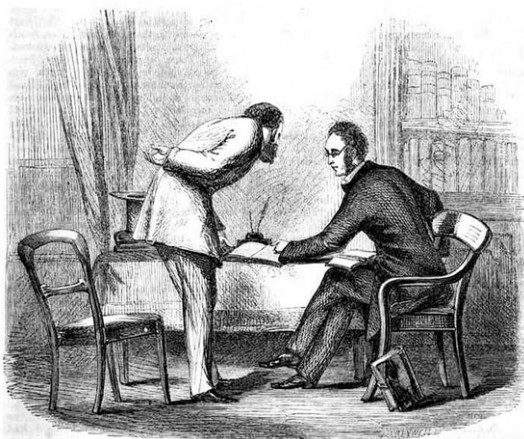
Ajuns la Iași în ziua de vineri, 8 mai, Mason a apreciat așezarea pitorească, străzile largi, mai largi decât cele din Constantinopol, cu dezavantajul că doar cele principale erau pavate cu lemn, restul fiind impracticabile pentru pedestrași atunci când ploua sau iarna. Problema mare a orașului era modul în care era administrat de către locuitorii săi, mai ales lipsa scurgerilor și a canalizării. Chiar dacă la început a fost găzduit la Misiune, după scurt timp Mason și-a închiriat propria locuință, situată aproape de Consulatul Britanic. Pentru aceasta a plătit patruzeci și trei de lire sterline pe an, un preț pe care îl considera ridicat.⁷³

Medicul scoțian a adus din Anglia trei lăzi cu medicamente, valorînd șaiszeci de ducați, care au rămas la Galați „în carantină”. Afît problema medicamentelor, cît și cea a acordării licenței de practică medicală pentru Mason au fost subiecte extrem de spinoase, tratate

seau părți din intestine și mizerie, a fost declanșată o anchetă privind calitatea conservelor produse de Goldner. Pînă a se face o investigație serioasă, în iunie 1851 contractul cu Amiralitatea a fost întrerupt definitiv. Din 1853, fabrica a fost preluată de doi foști asociați ai lui Goldner, rămînînd în producție încă două decenii, apoi echipamentele au fost vîndute la licitație. În presa britanică a fost vehiculată mult ipoteza că eșecul expediției arctice a lui Sir John Franklin (1786-1847) din 1845, soldată cu moartea exploratorilor și a echipajelor celor două nave moderne, HMS Erebus și HMS Terror, a fost favorizat de calitatea îndoielnică a conservelor furnizate de Goldner. Sintagma „conserva lui Goldner” avea în epocă sensul de înșelătorie sau țepă. Vezi: Constantin Ardeleanu, „Stephen Goldner și fabrica de conserve de carne din Galați (1844-1852)”, în *Studii și materiale de istorie modernă*, Vol. XXVI (2013): 31–58.

⁷³ Mason, *Three Years in Turkey...*, 10-11; 39-47.

cu maximă ostilitate de autoritățile moldovenești. Bazându-se pe modul de reflectare a situației în documentele de arhivă din Iași, M. R. Ungureanu trage o concluzie proprie, care nu se validează „audiind” și mărturia celeilalte părți. Privind pe ansamblu, cum toate lucrurile se obțineau cu bani⁷⁴ și cunoscând etica protestantă a misionarilor

Mason cu un pacient (Mason)

scoțieni, care în niciun caz nu ar fi admis să dea mită, credem că Mason a fost victima unui tratament deliberat ostil. Conform lui Ungureanu, Consutul Britanic din Galați a intervenit pe 26 mai / 7 iunie 1846 pe lângă Departamentul Pricinilor Străine pentru a scoate lăzile de medicamente din carantină și a permite trecerea graniței. Se accentua aspectul caritabil al situației, întrucât acestea urmau a fi distribuite evreilor săraci. Hatmanul Alecu Mavrocordat a fost de acord, condiționând ca leacurile să aibă efect binefăcător. Informat de jalba lui Mason și primind lista medicamentelor, precum și o ofertă pentru Comisia Medicală de a verifica proprietățile curative ale acestora, Comitetul Sănătății a opus rezistență. Se argumenta că în țările unde existau spițerii, medicii nu aveau dreptul să dețină și să distribuie medicamente. Ei puteau oferi doar rețete care urmau a fi duse la spițer. Din acest motiv, pe 14/26 iunie, Consutul a revenit cu o cerere adresată direct lui Mihail Sturdza, subliniind asupra naturii demersului: misionarism creștin și caritabil. Pe 19 iunie, Alecu Mavrocordat a luat decizia ca Mason să fie cercetat de către Comitetul medical. În paralel, Agia a fost de acord să-i permită rezidența, pînă la clarificarea situației profesionale. Astfel, prin intermediul Consulatului, Mason a solicitat o echivalare a diplomei de medic și a licenței de practică. La examinare a arătat o

⁷⁴ Radu Rosetti pomenește că însăși funcția de mitropolit a fost cumpărată de Meletie Brandraburul (1777-1848), succesorul lui Veniamin Costachi, în schimbul a patruzeci de mii de galbeni plătiți lui Mihail Sturdza. Vezi: Rosetti, *Amintiri: ce am auzit de la alții, din copilărie, din prima tinerețe*, 184.

diplomă de chirurg și una de farmacist, amîndouă de la Universitatea din Edinburgh. Comisia a fost nemulțumită că acesta nu era doctor în medicină umană, ci doar chirurg. El a cerut o nouă examinare prin care să fie atestat ca doctor. După probele scrise și orale, comisia a calificat cunoștințele sale ca fiind superficiale! Ca urmare, comitetul l-a respins. Ne imaginăm ce ample cunoștințe medicale aveau semnatarii raportului: Iordache Ghica, D. Sturdza, protomedicul Dimitrie Samurcaș și secretarul I. Albineț! La ora cînd s-a desfășurat examinarea, Mason își dovedise pe teren abilitățile medicale și succesul său probabil a atras invidia doctorilor locali, care s-au folosit de piedicile birocratice pentru a anihila concurența. Ungureanu consideră că acest eșec a fost determinant în luarea deciziei de a părăsi în mai 1847 Moldova, dar celelalte surse indică cu totul alte cauze.⁷⁵

În jurnalul său, pe data de 9 iunie 1846, Mason nota marele impact avut de sosirea sa asupra evreilor ieșeni. Oamenii veneau să fie consultați de el, chiar și cînd se afla în casa familiei Edward, riscînd să atragă asupra lor mînia Șef-Rabinului. Și mai mulți au apelat la serviciile sale după ce la începutul lunii iunie a reușit să amenajeze un dispensar medical în casa pe care o închiriasse pentru sine. Faptul că erau consultați și primeau medicamente gratuite din partea unui medic britanic era un lucru care atrăgea mari mulțimi, mai ales că o consultație la un doctor local îl costa, chiar și pe cel mai sărac evreu, cel puțin un *zwanziger*, în afară de medicamentele care erau foarte scumpe în farmacii. Lăzile sale cu medicamente erau blocate în carantina de la Galați, dar reușise să aducă ceva medicamente în bagajul personal și le recuperase pe cele aduse de Daniel Edward din Scoția pentru uzul propriu, pe care nu avusese ocazia să le folosească. Cînd micul stoc de medicamente a fost epuizat, Mason s-a trezit ținta unui boicot din partea farmaciștilor locali. Aceștia primiseră ordin de la autorități să nu-l aprovizioneze, nici să nu elibereze medicamente pe baza rețetelor sale. Însă un evreu angrosist a fost convins de Weiss să-i furnizeze în secret medicamente pentru dispensar, motivat de faptul că acestea urmau a fi distribuite gratuit evreilor săraci. Acesta și-a asumat un risc mare, întrucît dacă ar fi fost descoperit i s-ar fi închis prăvălia pentru nesocotirea dispozi-

⁷⁵ Vezi: ASI, Secretariatul de Stat, 1576/1846-1847, f. 1-1v.; f. 5-5v.; f. 9-10; f. 15-15v.; f. 19-19v. Citat în Ungureanu, 311-312. Mason, *Three Years in Turkey...*, 44-45.

ției autorităților.⁷⁶ Succesul reputat de Mason trebuie înțeles și luând în considerare starea deplorabilă a sistemului medical din Moldova. Comisia Medicală a Moldovei a publicat în 1833 statistica cu numărul cadrelor medicale din Principat, enumerând treizeci și doi de doctori și doisprezece chirurgi.⁷⁷ Practic exista un medic la aproximativ douăzeci și cinci de mii de locuitori. Analizând în lucrarea lui Victor Gomoiu (1882-1960)⁷⁸ biografiile medicilor care au activat în acea epocă, se poate observa că doar câțiva erau români. Cel puțin 65% erau evrei din Galiția, ceilalți fiind germani, greci, maghiari, francezi și numai câțiva români ardeleni, însă medicii evrei nu aveau drept de practică asupra pacienților români.⁷⁹

Pe 22 iunie, pe când Mason vizita câțiva pacienți evrei, doi ofițeri de poliție, trimiși de Agă, s-au prezentat la reședința sa, anunțând că au venit cu misiunea de a sigila medicamentele din dispensar și de a-l avertiza că nu avea drept de practică. Asistentul său i-a oprit, avertizându-i că se aflau pe proprietatea unui supus englez și nu aveau permisiunea de a intra. Venind acasă, Mason le-a repetat același lucru, solicitându-le să comunice superiorilor că orice problemă ar avea cu el, aceasta trebuia rezolvată prin intermediul Consulatului Britanic. A doua zi, Gardner s-a dus în audiență la Mihail Sturdza, căruia i-a explicat situația și i-a prezentat diploma de studii a doctorului. Domnitorul i-a acordat dreptul temporar de practică, însă, conform legilor Moldovei, trebuia să fie examinat de o Comisie Medicală. Exista, într-adevăr, un regulament⁸⁰ alcătuit în 1841 de Comitetul Sănătății, care însărcina Comisia Medicală cu examinarea medicilor care se așezau în țară. Abia după

⁷⁶ John Mason, „Turkey. Medical Missions”, *Evangelical Christendom*, Vol. III (London: Evangelical Alliance, 1849): 339-340. Mason, *Three Years in Turkey...*, 48-49.

⁷⁷ *Manualul administrativ al Principatului Moldovei, cuprinzătoriu legilor și dispozițiilor introduse în țară de la anul 1832 până la 1855*, Vol. II (Iași: Bucimul Român, 1855), 446.

⁷⁸ Gomoiu a fost un cunoscut medic chirurg, membru al Academiei Române și reputat istoriograf al medicinei românești.

⁷⁹ Victor Gomoiu, *Repertor de medici, farmaciști, veterinari (personalul sanitar) din ținuturile românești, până la 1870*, Vol. I (Brăila: Tip. „Presa”, 1938).

⁸⁰ Vezi: Iacob Felix, *Istoria igienei în România în secolul al XIX-lea și starea ei la începutul secolului al XX-lea*, Partea II (București: Institutul de arte grafice „Carol Göbl”, 1902), 60.

ce erau verificați de comisie, medicii primeau licența de practică, dar nu și dreptul de a distribui medicamente. După discuția cu Sturdza, Gardner l-a prezentat pe Mason Secretarului de Stat, care i-a primit foarte bine, confirmând permisiunea provizorie de practică.⁸¹

Pe 24 iunie, Mason nota în jurnal cât de multă suferință provocau bolile pacienților evrei din Iași. Deși aceștia știau că dispensarul se deschidea la ora nouă dimineața, ei se așezau la rînd încă de la ora șase. Totodată, relatează cazul unei femei extrem de sărace, căreia i-a făcut o puncție pentru extragerea lichidului din abdomen, și senzația de bine experimentată de respectiva femeie în urma operației. Această femeie fusese considerată pe moarte. La insistențele fiicei sale care a venit la dispensar, el a trebuit să se deplaseze cu mare greutate, din cauza noroiului de pe străzi, la locuința acestora aflată în cartierul Tătărași. În casa mică, igrasioasă și mizeră, bătrîna era așezată pe niște paie, răsîndite pe pardoseala de lut, fiind acoperită doar cu o pînză de sac. Atitudinea sa era una de resemnare. Simțindu-se mult mai bine după intervenția doctorului, femeia, care înainte abia mai putea respira, a spus cu vioiciune:

Cei dintre neamuri [literal „păgîni” – n.n.] ne spun că Domnul Dumnezeuul părintelui nostru Avraam a uitat de poporul Său Israel în exil. Nu! Nu! El n-a uitat pe-ai Lui și azi ne-a dat o dovadă. El mi-a trimis astăzi un doctor de departe, dintr-o țară îndepărtată, pentru a mă ajuta în necazul meu și a mă smulge din ghearele morții! Binecuvîntat să fie Domnul!⁸²

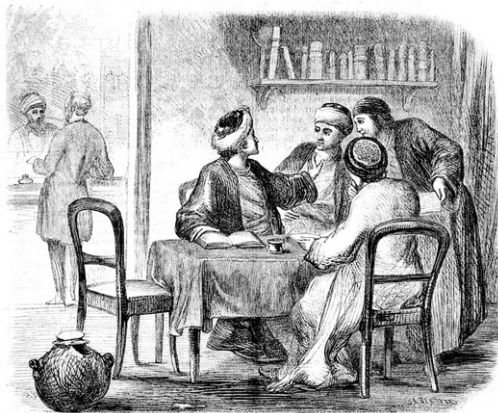
A doua zi, dispensarul era plin de evrei, ca de obicei, dar printre pacienți se aflau atît un boier moldovean, funcționar al guvernului, cît și un polițist. Deși amîndoi erau bolnavi, Mason considera că aceștia veniseră pentru a-l spiona. Fără alte formalități, doctorul scoțian și-a văzut de consultații, făcînd și două operații.

Despre evreii din Iași, Mason avea numai cuvinte bune. Bărbații erau în general puternici, activi, rezistenți, capabili de a suporta multă oboseală, foarte tenaci în viață și în stare să opună rezistență bolilor. În general aveau un chip drăguț, bine proporționat, fiind de statură medie. Cele mai multe evreice erau frumoase, dar cu o constituție fizică deli-

⁸¹ Mason, *Three Years in Turkey...*, 51-52.

⁸² Mason, „Turkey. Medical Missions”, 340. Mason, *Three Years in Turkey...*, 53-54.

cată, fiind adesea slăbite, lucru pe care Mason îl atribuia faptului că erau măritate prea timpuriu, în general între 13 și 16 ani. Active și pline de viață, evreicele arătau inteligență nativă și multă sensibilitate, chiar și acelea din clasele cele mai umile. Erau capabile de afecțiune caldă și de lepădare de sine. Când soții sau copiii le erau bolnavi, femeile erau în stare de orice sacrificiu

Tineri discutând în dispensarul din Iași
(Mason)

pentru a-i îngriji cât mai bine pe suferinzi. Deși în general erau excesiv de timide cu străinii, când soțul sau copiii le erau în pericol, se manifestau cu o determinare deosebită, chiar și în cele mai grele condiții. Din punct de vedere religios, evreii erau ignorați în ce privește Scripturile, dar foarte zeloși referitor la respectarea ceremonialurilor și preceptelor, „fiind cufundați în cel mai mare întuneric spiritual”. Manifestau multe păcate „ca în zilele lui Ieremia”, fiind plini de viclenie, minciună și gata să înșele. Cei din Iași nu erau atât de mult afectați de imoralitate spirituală, în schimb erau dependenți de băuturile spirtoase. Obişnuiau să le dea copiilor lor, de la cea mai fragedă vîrstă, acces liber la vin și brandy, astfel că, atunci când ajungeau la maturitate, consumul de alcool era deja o obișnuință. Evreii cu care a intrat în contact, atât cei bogați, cât și cei săraci, erau foarte subtili, deși educația lor era una precară. Erau foarte abili și iscușiți, întreprinzători, cu reale înzestrări pentru limbi străine și cu capacitatea de a se plia corect în funcție de circumstanțe. Se descurcau bine în situații de urgență, erau fini observatori și excelenți în studiu, atunci când se dedicau acestuia. Timizi, aparent umili și blajini, evreii aveau capacitatea de a suporta cu stoicism vremurile de suferință și privațiuni. Deși nu respectau prea mult igiena, nici pe cea personală, nici pe cea a locuințelor, ziua de Sabat sau zilele de sărbătoare îi găseau în ținute decente și cu casele curate. Mason se minuna totuși că bolnavii, chiar și în casele bogate, erau ținuți în paturi cu așternuturi murdare, ba chiar și cu îmbrăcămintea de pe ei murdară.⁸³

⁸³ Mason, *Three Years in Turkey...*, 54-59.

Pe 3 iulie 1846, Gardner l-a informat pe Mason că a primit un document de la Consiliul Sănătății, prin care era acuzat că ar fi de fapt un șarlatan evreu, farmaciștii fiind cu toții împotriva sa.⁸⁴ Acuzația era foarte gravă, întrucât Moldova era confruntată cu o invazie de șarlantani, care se pretindeau vindecători și făceau concurență neloială doctorilor. De la vraci și făcători de minuni, la „doctori ambulanți” care vindeau leacuri miraculoase sau la „doctori independenți” care tratau cu magnetism, existau o sumedenie de indivizi care profitau de credulitatea populației și de înclinația oamenilor spre superstiții. Unul dintre cei mai importanți medici ai vremii, Constantin Vîrnăv (1806-1877), devenit protomedic al Moldovei între 1849-1855, publicase încă din 1844 în revista lansată de el, „Povățuitorul sănătății și al economiei”, un articol intitulat „Medicina poporană”. În acesta deplîngea aplecarea poporului spre „halucinațiile superstițiilor”, precum și preferința oamenilor de a apela la serviciile unor șarlantani „care nu-și puteau arăta diplomele”, nici beneficiile tratamentelor oferite.⁸⁵ Existau așa-zisi medici care circulau din oraș în oraș, se instalau la un han sau hotel, improvizau un cabinet și își anunțau cu emfază în ziar sosirea lor, precum și bolile pe care pretindeau că le tratau cu mare succes. Evident, oamenii suferinzi din toate păturile societății își căutau alinarea la ușa lor. Împotriva unora ca aceștia, cîteva decenii mai tîrziu, doctorul Gheorghe Polizu se plîngea, reclamîndu-i în „Monitorul Medical”.⁸⁶ Încadrarea lui Mason în această categorie a șarlatanilor era o problemă gravă și rezultatul unei atitudini vădit dușmănoase.

În ciuda acuzației, Mason a continuat să-și vadă de treabă. Zilnic, pînă la o sută de pacienți erau văzuți și tratați de el, iar autoritățile nu înțelegeau de unde proveneau medicamentele. Au fost trimiși oameni la dispensar, ca spioni, să dea de urma acestor medicamente, dar fără succes. Mason aranjase cu farmacistul evreu care îl aprovizionase în secret să-i aducă în fiecare noapte doar atît cît îi trebuia pentru ziua următoare. Medicamentele erau ținute în mica trusă medicală familială, spionilor netrecîndu-le prin cap că o trusă așa de mică putea fi sursa tratamentelor administrate zilnic! Pe de altă parte, întrucît epidemii-

⁸⁴ Mason, *Three Years in Turkey...*, 61.

⁸⁵ „Medicina poporană”, *Povățuitorul sănătății și al economiei*, Anul I, Nr. 1, Iași, 15 februarie 1844, 5-6.

⁸⁶ *Monitorul Medical*, Anul VI, Nr. 9, 15 mai 1867, 75-76.

le bîntuiau în Iași, doctorul scoțian a identificat factorii care încurajau răspîndirea acestora. Orașul era împînzit cu lacuri și bălți, iar cartierul evreiesc era traversat de o mlaștină în care erau aruncate animale moarte, precum cîini și pisici, dar nu numai. Adăugînd căldura și umiditatea mare a verii, precum și totala lipsă de igienă, era simplu de înțeles cum epidemiile cîștigau teren așa de ușor. Comitetul Sanitar, organismul care ar fi trebuit să ia măsuri, nu făcea nimic pentru stîrpierea acestor cauze. În ce-i privește pe moldoveni, Mason spunea că sînt mai curați decît evreii, atît ei personal, cît și casele lor.⁸⁷

Pe 7 iulie, Mason s-a întîlnit cu Comitetul medical pentru a fi supus examinării. Procesul a fost obstrucționat din motive pe care nu le-a precizat, examinarea fiind amînată. O însemnare din jurnal, dataată în 9 iulie 1846, consemna faptul că zidul care era între misionari și comunitatea locală de evrei se prăbușise, creștinismul fiind pus într-o nouă lumină, cea a facerii de bine. Înainte de deschiderea dispensarului, misionarii erau prezentați drept agenți ai Satanei, care voiau să-l îndepărteze pe Israel de Dumnezeu și să-i facă pe evrei să se închine unor zei străini. Lui Mason i se aduseseră înainte cazuri de oameni foarte bolnavi cărora a reușit să le îmbunătățească sănătatea semnificativ, deși el însuși avea îndoieli la început. Reacțiile acestora de grațitudine au influențat felul în care misionarii erau percepuți în oraș. Întrucît Weiss activa atît ca asistent al său, cît și ca traducător, a devenit extrem de popular în rîndul celor care mai înainte îl împrôșcaseră adesea cu pietre. Mulți îl numeau acum cu respect Dr. Weiss. Acest sistem de a-i asista pe săraci și a le da medicamente gratuit nu fusese întîlnit pînă atunci.

Evreii erau obișnuiți să fie urîți, oprimați, tratați cu cruzime și izgoniți, încît o asemenea manifestare de bunătate le-a topit vehemența. O evreică a remarcat într-o zi că beneficiarii tratamentelor considerau dispensarul drept un semn al faptului că Dumnezeu nu i-a uitat în starea lor mizerabilă. Faima acestui dispensar era așa de mare, încît deși acesta își deschidea ușa la nouă dimineața, oamenii se așezau la ușă de la șase, pînă la ora deschiderii adunîndu-se 40-50 de persoane la rînd. Profitînd de asta, Mason a început să le citească oamenilor un fragment de Scriptură, după care unul dintre misionari se ruga în idiș înainte de a fi poftit înăuntru primul pacient. Numărul pacienților

⁸⁷ Mason, *Three Years in Turkey...*, 61-63.

văzuți într-o zi era în medie de o sută, ceea ce îl făcea să termine ziua epuizat, dar mulțumit. Fiindcă i-a trimis lui Sturdza o nouă solicitare pentru eliberarea din vama Galați a medicamentelor sale, a fost invitat de secretarul Comisiei medicale, Samuel Botezatu, pentru a fi examinat înaintea acestei comisii. Examinarea a început cu chirurgia, întrebări legate de anatomie, precum și despre chirurgia genunchiului și a piciorului. Apoi s-a trecut la medicină, președintele comisiei întrebându-l ce tratament ar recomanda pentru friguri. Mason a răspuns că întrebarea este prea vagă, fiindcă medicația diferă de la un stadiu al bolii la altul. Realizînd că incapacitatea sa de a conduce examinarea a fost dată pe față, respectivul⁸⁸ a refuzat să mai pună alte întrebări. Cu aceasta examenul s-a terminat! Mason fusese însoțit de Weiss, în eventualitatea că va avea nevoie de traducere. N-a fost cazul, totul derulîndu-se în limba franceză. Înainte de a părăsi sala, unul dintre membrii comisiei i-a șoptit altuia, dar suficient de tare cît să fie auzit, că „englezii au trimis un doctor la Iași ca să crape cinci sau șase mii de evrei, în loc să trimită unul care să-i asiste pe ei și să le furnizeze gratuit medicamente, cum ar fi fost mai înțelept și mai bine.” [!] În final, Comisia medicală a decis ca în următoarea zi de luni să i se dea lui Mason trei întrebări în scris, în domeniul medical și chirurgical, cărora trebuia să le dea răspuns tot în scris, fără a părăsi încăperea pînă la finalizarea răspunsurilor, lucru pe care l-a și făcut pe 19 iulie.⁸⁹

Pe 26 august, Consiliul Sănătății a trimis Consulatului Britanic adresa nr. 1061 prin care se comunica primirea adresei nr. 87 de la Comitetul medical cu concluziile acestuia. În urma examinării se afirmă că nivelul cunoștințelor medicale și de chirurgie ale lui Mason era

⁸⁸ Mason nu spune cine a fost președintele comisiei, dar presupunem că a fost Dimitrie Samurçaș, protomedicul Moldovei, care a făcut parte din aceasta. Toată activitatea științifică a grecului Samurçaș s-a limitat la traducerea unei lucrări de G. Christian Albert Ruckert despre «semănatul, lucrarea și păstrarea cartoafelor, precum și despre pregătirea pîinii, a făinei și a grișului de cartofi». Traducerea a fost din germană în greacă, pentru ca din greacă să o traducă Alexandru Beldiman, apărînd la Iași în 1818 sub titlul: *Învățătură sau povățuire pentru facerea pîinii*. Vezi: ASI, Secretariatul de Stat, 1576/1846-1847, f. 19-19v. Citat în Ungureanu, 312. Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, Volumul III, Partea II (București: Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1946), 550.

⁸⁹ Mason, „Turkey. Medical Missions”, 340-341. Mason, *Three Years in Turkey...*, 67-77.

superficial, necorespunzător cu diploma prezentată, motiv pentru care Consiliul Sănătății nu putea acorda licență de practică medicului scoțian, solicitînd șefului poliției să sigileze toate medicamentele din casa doctorului și interzicîndu-i cu desăvîrșire să practice medicina, pe motiv că ar putea dăuna sănătății pacienților. Adresa era semnată de D. Sturdza și de dr. Lammache.⁹⁰ Știm că Școala Națională de Medicină și Farmacie din București, considerată a fi prima formă de învățămînt medical superior din Principate, a fost fondată abia pe 16 august 1857, iar la Iași, în 1852, a fost înființat de către Anastasie Fătu Institutul Gregorian – care includea o școală de moașe, maternitate și azil pentru copiii găsiți. Acest institut a fost fondat și dotat cu banii domnitorului Grigorie A. Ghica. Primul curs de chirurgie din Iași a fost susținut abia în 1859 de doctorul N. Negură la Academia Mihăileană. În acest context ne putem imagina cît de calificați erau în 1846 membrii Comitetului medical ca să-l evalueze pe Mason, absolvent de medicină al Universității din Edinburgh, instituție de învățămînt cu o tradiție de peste o sută de ani pe-atunci!⁹¹

La sugestia consulului Gardner, Mason a făcut imediat apel, copii după acesta fiind trimise atît lui Sturdza, cît și ambasadorului britanic de la Constantinopol, Sir Stratford Canning (1786-1880). Arătînd că diploma i-a fost acordată după examinări serioase la Royal College of Surgeons din Edinburgh⁹² și că aceasta îl califica pentru serviciul medical în armata și marina regală, precum și pentru serviciul Companiei Indiilor Orientale, dar și pentru practică generală pe tot cuprinsul Marii Britanii și în coloniile acesteia, Mason afirma că „fără ofensă, un asemenea Colegiu e suficient de capabil ca să judece calificările candidaților la licențiere”. Din 1831, vreme de zece ani practicase medicina

⁹⁰ Mason, *Three Years in Turkey...*, 83.

⁹¹ Iacob Felix, *Istoria igienei în România în secolul al XIX-lea și starea ei la începutul secolului al XX-lea*, Partea I (București: Institutul de arte grafice «Carol Göbl», 1901), 16-21. Dumitru Șerban, „135 de ani în patru zile”, *Viața Medicală*, Nr. 6, 6 februarie 2015, http://www.viața-medicala.ro/135-de-ani-in-patru-zile.html*articleID_9753-dArt.html.

⁹² Un catalog al tuturor absolvenților de medicină de la Edinburgh din perioada 1726-1845, realizat în limba latină, îl enumeră pe Mason ca absolvent în 1833, precizînd și titlul dizertației sale: „De Sanguine Mittendo”. Vezi: *Nomina Eorum qui Gradum Medicinae Doctoris in Acedemia Jacobi Sexti Scotorum Regis Quae Edinburgi est, Adepti Sunt* (Edinburgh: Neill et Soch, 1845), 226.

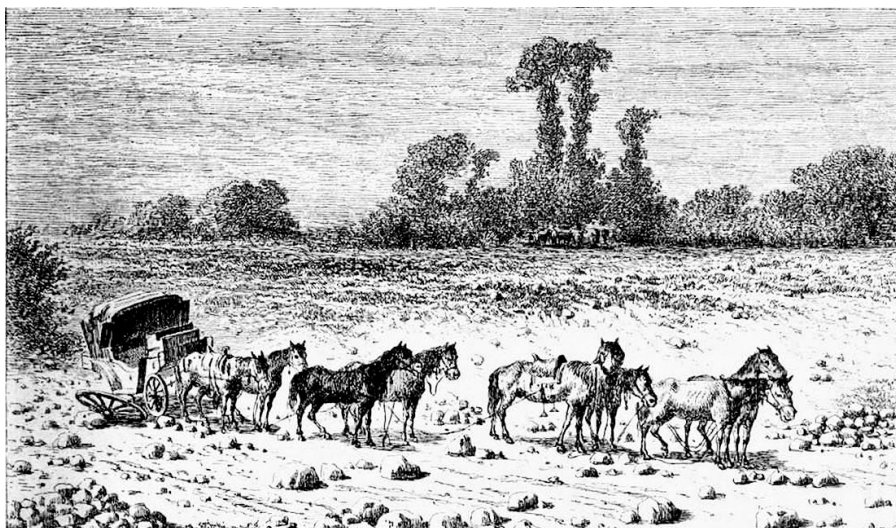
în Indiile de Vest, dintre care șapte ani fusese doctor guvernamental și chirurg al garnizoanei suedeze din insula St. Bartholomew,⁹³ fiind numit în această funcție chiar de Regele Suediei. Mason nu s-a ferit să-i citeze pe cei doi membri ai comisiei care comentau că „englezii au trimis un doctor ca să crape cinci sau șase mii de evrei”, nici să menționeze că examinarea la care a fost supus de Comitetul medical a fost una pur teoretică și superficială, adecvată începătorilor în medicină. După trimiterea apelului, doctorul și-a continuat activitatea de parcă nimic nu s-ar fi întâmplat. Pe 12 septembrie, doi polițiști s-au prezentat pentru a sigila medicamentele. Mason nefiind acasă, li s-a spus că nu au voie să intre în casa unui supus britanic, problemele trebuind rezolvate la Consulat. Aceștia l-au vizitat pe Gardner care i-a avertizat să nu-i facă probleme lui Mason; ca urmare, poliția l-a lăsat în pace.⁹⁴

Pe 28 iulie, Mason și Edersheim s-au dus să viziteze localitatea Sculeni, aflată pe malul Prutului, care era locuită predominant de evrei. Acolo au organizat la Hanul Moldovenesc o clinică medicală. Foarte mulți evrei din jur au venit pentru consultații. Șeful poliției a venit în vizită și a căutat să-i oprească; aflând că Mason primise licență de practică de la Sturdza și că orice problemă trebuia tratată prin Consulatul Britanic, i-a lăsat în pace. La sfârșit, de la balconul camerei sale de la han, Edersheim a putut predica în fața unei audiențe formate din aproximativ o sută de persoane, mesajul său bazat pe Isaia 53 fiind ascultat cu atenție și interes. După terminarea predicii, misionarii au distribuit ascultătorilor Nou Testamente și tractate în limba ebraică, acestea fiind primite cu grațitudine.⁹⁵ Două săptămâni mai târziu, pe 12 august, cei doi misionari au repetat isprava, călătorind de data aceasta la Podul Iloaiei, unde locuiau trei-patru sute de evrei. Mulți s-au adunat la hanul unde au fost consultați, au primit medicamente, iar Edersheim le-a împărțit literatură creștină. De data aceasta nu a rămas timp pentru predică, iar întoarcerea la Iași a fost cu mari peripeții. Pe la jumătatea

⁹³ Insula Saint-Barthelemy / Sfântul Bartolomeu din Insulele Antile a fost descoperită de Cristofor Columb în anul 1493. Colonizată de francezi în 1648, a devenit apoi posesiune suedeză, între 1784 și 1876, după acest an revenind Franței.

⁹⁴ Mason, *Three Years in Turkey...*, 84-86.

⁹⁵ „Jassy” *The Jewish Herald, and Record of Christian Effort*, Vol. I (London: Aylott & Jones, 1846): 282. Mason, *Three Years in Turkey...*, 77.

Trăsură în pană (Lancelot)

distanței, din neglijența vizitiului, o roată a scăpat în șanț pe când *brașoveanca* mergea cu viteză. Trăsura s-a desfăcut practic în două, partea din spate unde ședea Mason cu fiul său și cu Edersheim răsturnându-se de trei ori. Ca prin minune, în afara sperieturii nimeni nu a pățit nimic grav, fiind preluați ulterior din drum de o trăsură cu doi moldoveni.⁹⁶

Misiunea Scoțiană din Iași a fost vizitată în ultimele două săptămîni din august 1846 de către unul dintre misionarii LSPCJ de la București. Pe 31 august, Edersheim a plecat împreună cu acesta pentru a-l conduce la Galați. Nu știm care dintre misionarii din București a făcut respectiva vizită.⁹⁷ Determinată să stabilească o misiune stabilă în Principate, LSPCJ trimisese la București doi misionari, pe Joseph Mayers și C. S. Sander, amîndoi fiind evrei convertiți.⁹⁸ Mayers și Sander veniseră pe cîmpul de misiune chiar de pe băncile școlii, fiind proaspăt absolvenți ai Hebrew College⁹⁹ din Londra, instituția de pregătire a misionarilor, care func-

⁹⁶ Mason, *Three Years in Turkey...*, 79-81.

⁹⁷ Mason, *Three Years in Turkey...*, 81.

⁹⁸ „Stations, Missionaries, and Agents of the Society”, *The Thirty-Eight Report of the LSPCJ* (London: Society’s House, 1846), 36-37.

⁹⁹ Instituția, care a fost înființată sub auspiciile LSPCJ de către Alexander McCaul, cel care a și prezidat-o multă vreme, a avut două obiective majore. Primul, acela de a instrui prozeliți evrei care erau buni cunoscători ai scrierilor rabinice, pentru a-i pregăti ca misionari. Al doilea obiectiv era pregătirea de

ționa sub umbrela Jews' Society.¹⁰⁰ Cei doi au ajuns la București pe 29 mai 1846, fiind primiți cordial de comunitatea evreiască. Curînd însă au avut de-a face cu o opoziție furibundă venită atît din partea liderilor religioși, cît și din partea oamenilor cu influență ai acestei comunități.¹⁰¹ Mayers și Sander au efectuat în acel prim an trei călătorii misionare în Moldova și Valahia. Printre alte orașe au vizitat Iașiul și Galațiul.¹⁰² Vizita lor indică dorința de a învăța din experiența scoțienilor, care erau deja de cinci ani pe teren.

Cam la o lună de la deschiderea dispensarului, Mason relatează că a fost redeschisă școala pentru copiii și adolescenții evrei. Printre primii care s-au prezentat la admitere a fost Haim Haimovici, un adolescent de 16 ani. La vîrsta aceasta, tînărul se vădea inteligent și cultivat, fiind el însuși profesor de limba română. Cum profesorul de la școală era german și predă doar limba germană, Haim l-a vizitat pe Mason la dispensar, solicitîndu-i să citească cu el în limba engleză. Ulterior, acesta și-a manifestat dorința de a fi instruit în credința creștină. Lecțiile erau zilnice, cei doi citind fragmente atît din Vechiul Testament, cît și din Noul Testament, pe care Mason i le explica. Mai mult, Haim a luat cu el acasă Noul Testament, iar după o lună i-a mărturisit doctorului că era deja convins că Isus este Mesia. La scurt timp însă a încetat să mai vină la studiu sau măcar pentru a discuta cu Mason. Revenit brusc după patru zile, Haim și-a cerut iertare, spunînd că a fost efectiv legat și imobilizat de către tatăl său ca să nu poată pleca. Acesta se scandalizase pentru că tînărul și-a exprimat deschis dubiile cu privire la validitatea iudaismului, apreciind în schimb învățătura creștină. În următoarea sîmbătă, Haim a venit gîfîind și agitat fiindcă fusese bătut rău cu un baston de către tatăl său vitreg. Plin de vînatăi, sîngera în locul unor lovituri. Fusese bătut fiindcă tatăl său l-a surprins citind Noul

misionari pentru evrei din rîndul creștinilor, acestora oferindu-le o instruire orientată spre tradiția, cultura și religia iudaică.

¹⁰⁰ „Hebrew College.” *The Missionary Register for MDCCCXLVI* (London: Church Missionary Society, 1846): 388.

¹⁰¹ Gidney, 229. Rev. Thomas D. Halsted, *Our missions: being a history of the principal missionary transactions of the London Society for promoting Christianity amongst the Jews, from its foundation in 1809, to the present year* (London, William Macintosh, 1866), 296-297.

¹⁰² „Bucharest”, *The Thirty-Ninth Report of the LSPCJ* (London: Society's House, 1847), 44-45.

Haim, legat de tatăl său (Mason)

Testament. Abia reușind să scape din mâinile acestuia, Haim a fugit la Mason, rugându-l să-l adăpostească în casa sa. El i-a mai povestit că din cauza noilor sale convingeri, toți copiii evrei cărora le preda limba română fuseseră retrași de la studiu, la influența surorii sale, măritată cu un negustor de vază, Moses Schwartz.

Soții Schwartz i-au vizitat în acea seară, spunându-i lui Mason că au venit pentru a-l duce pe tânăr acasă. Haim a vorbit cu ei și le-a spus că n-are curajul să meargă acasă. Aceștia au vrut să-l ia cu forța, lucru care nu le-a fost permis. Cei doi au devenit violenți, agresivi, lansând amenințări cu glas tare în stradă, inclusiv că se vor plînge lui Mihail Sturdza. A urmat mama lui Haim, care l-a implorat să meargă acasă, dar tânărul a refuzat. A revenit de câteva ori a doua zi, cerîndu-i iar și iar să vină acasă și să nu renunțe la credința părinților săi, făcîndu-i de rușine. Revenind după două zile, Haim n-a mai vrut să stea de vorbă cu ea, încuindu-se în cameră. La solicitarea lui Mason de a vorbi totuși cu mama sa, el s-a supus. Fiindcă Mason o avea pe aceasta ca pacientă de la deschiderea dispensarului, fiind în relații bune cu ea, i-a explicat

ceea ce își dorea Haim, și anume, să poată citi Noul Testament și să nu mai fie bătut pentru convingerile sale religioase. Când ea a văzut că nu-l poate convinge, a plecat mînioasă, blestemîndu-și fiul și pe creștini, amenințînd cu reclamații la poliție. Văzînd că gluma se îngroașă, Mason l-a dus pe Haim la Misiune. După consultări cu ceilalți, în final s-a ajuns la concluzia că Haim trebuia separat de prietenii săi pentru o vreme și plasat în casa unui tîmplar german, care locuia într-o suburbie îndepărtată, în partea de vest a orașului. În aceeași seară, mama lui Haim, împreună cu sora și cumnatul său au venit iar la Mason. Acesta le-a explicat din nou că Haim este liber să aleagă, precizînd că el îl va susține, orice ar decide. Le-a mai explicat că, oricum, la momentul respectiv nu se afla acolo. Liniștindu-se, aceștia au plecat. Cele două femei au revenit după cîteva zile, manifestîndu-se gradual, de la o atitudine prietenoasă, la una agresivă. O zi mai tîrziu scena s-a repetat, de această dată fiind prezent și tatăl vitreg al lui Haim. Întrucît acesta a ajuns să amenințe că-l va omorî pe tînăr dacă se convertește, Mason s-a dus la consulul Gardner, solicitîndu-i să facă o petiție adresată autorităților pentru protecția lui Haim. Între timp acesta a avut o discuție lungă cu sora sa, aceasta promițîndu-i că dacă se mută cu ea, va fi perfect liber să vină și să plece cînd vrea, inclusiv să vină la Mason pentru a studia cu el. În aceste condiții Haim a fost de acord să se mute. Avea să realizeze că totul fusese o înșelăciune. Cumnatul său a încercat să-l cumpere cu un rînd de haine noi și cu o sumă de bani, pentru a-l însoți la Lemberg, vrînd a-l separa pe un termen mai lung de Misiune. Refuzînd, nu i s-a mai permis să plece. După cîteva zile, Haim a fugit, declarînd că este determinat să rupă total legăturile cu ai săi. Atunci Mason s-a decis să-i viziteze părinții și sora, care locuiau în Tătărași.

A fost primit surprinzător de bine. Tatăl vitreg al băiatului i-a explicat în mare preceptele religiei iudaice, așa cum erau respectate de ei în Iași. La rîndul său, Mason le-a explicat despre creștinism că nu e o religie nouă, ci este o religie care e bazată pe Vechiul Testament și pe profețiile mesianice împlinite în Isus din Nazaret. În scurt timp el s-a trezit predicînd în fața lor, fiind ascultat cu mare atenție, evitîndu-se orice controversă. Ei însă au insistat ca Haim să se întoarcă acasă, promițînd că, de această dată, va fi liber. Tînărul însă nu s-a lăsat convins, știind că odată mutat vor începe presiunile

asupra sa.¹⁰³ Astfel Haim a apelat la autorități pentru protecție, fiind primit personal de către Ministrul de Interne. Acesta l-a asigurat de protecție, informându-l că tatăl său a depus o plîngere că ar fi furat șaptezeci de ducați de acasă. Ulterior, Haim s-a mutat cu Benjamin Weiss, casa acestuia fiind luată cu asalt de tatăl său vitreg și de Moses Schwartz. Aceștia au apucat să-l bată serios pe Weiss, care a fost salvat din mâinile lor de un profesor grec, căruia îi dădea lecții. Din acest motiv Haim s-a mutat permanent cu Mason, ajutîndu-l la dispensar. Acolo discuta cu evreii din anticameră despre profețiile împlinite în Isus. Astfel a avut ocazia să împărtășească Evanghelia cu un văr de-al său, Iosif, de meserie zaraf. În timp, acesta a devenit foarte înflăcărat. Făcînd o vizită unei rude de-a lui, nimeni altul decît bogatul bancher evreu Michel Daniel, Iosif a început să-i vorbească despre Isus. Indignat, acesta i-a interzis să mai deschidă vreodată acest subiect în prezența sa. În ce-l privește pe Haim, acesta a continuat să crească în credință, locuind cu Mason pînă la plecarea doctorului din Iași.¹⁰⁴

Căsătoria lui Daniel Edward

În vara anului 1846, Daniel Edward s-a întîlnit la Bonn, în Germania, cu logodnica sa Catherine. Pe 25 august 1846, într-o biserică reformată din Neuwied, singura unde au găsit înțelegere pentru o abatere de la cerința legală care prevedea o rezidență prealabilă de minimum șase luni pentru a putea fi încheiată o cununie, a avut loc ceremonia căsătoriei lor. Imediat după aceasta, cei doi s-au deplasat la Regensburg de unde au luat vaporul spre Viena, Pesta, respectiv Galați.¹⁰⁵ Catherine Edward era mai mare cu doi ani decît soțul său, avînd deja 33 de ani cînd s-au căsătorit. Maturitatea ei avea să fie un bonus pentru munca lui Daniel, fiindu-i, atît cît putem discerne, un sprijin potrivit, și nu o povară. Scrisorile sale, pline de detalii interesante, trădează o perspectivă matură și inteligentă, ajutîndu-ne să vedem prin ochii unei

¹⁰³ „Notes of a Medical Missionary. III – Haiam Haiamowitch”, *The Sunday at Home*, No. 373 (June 20, 1861): 385-388.

¹⁰⁴ „Notes of a Medical Missionary. IV – Haiam Haiamowitch–continued”, *The Sunday at Home*, No. 374 (June 27, 1861): 400-404.

¹⁰⁵ Ross, „Daniel Edward: Pioneer Missionary”, 59. Edward, 34-35.

occidentale educate, cu un spirit de observație fin și cu o pătrundere mult peste medie, oamenii, locurile și evenimentele de atunci. Un plus valoros este adus de perspectiva sa feminină. Dacă avem și alte descrieri ale oamenilor și locurilor, provenind de la diverși alți călători străini, toate sînt ale unor bărbați. Pe lîngă ineditul perspectivei feminine care adaugă un parfum aparte, scoțînd în evidență detalii pe care bărbații nici nu le observă, informațiile oferite de Catherine au avantajul că provin de la o persoană care a locuit peste doi ani în Moldova, nefiind impresiile superficiale ale vreunui călător grăbit. În această perioadă ea a avut contacte nemijlocite cu evrei, germani, dar și cu români. Catherine avea să intre în legătură cu noua ei lume încă din Austria. Pe 14 septembrie 1846 îi scria din Pesta prietenei sale Catherine Douglas despre primul contact cu Dunărea, la Linz:

Cu ce simțiri am văzut pentru prima oară Dunărea, fluviul noii mele case de acum înainte, al destinului meu – curgînd spre răsărit, un fluviu puternic – oferind o perspectivă măreață, totuși dezolantă, aproape sumbră!

Drumul l-au făcut, din întîmplare, alături de Alexander Keith, fapt care i-a produs lui Daniel Edward o plăcere vecină cu extazul. Tînărul misionar aproape că-l idolatriza pe pastorul veteran al *Mission of Inquiry*. La Viena au vizitat mai întîi sinagoga reformată, „unde cîntatul era așa de rafinat că ne-a determinat pe mine și pe Auguste [cumnata sa – n.a.] să ne gîndim că nu am mai audiat muzică niciodată pînă atunci”. În schimb, Viena era „un oraș înfricoșător, dedat plăcerilor – foarte rafinat aș spune, dacă privești la el cu ochii lumești, dar dezgustător pentru un creștin – copleșitor.” A urmat vizita la o veche sinagogă a evreilor așkenazi, originari din Polonia, unde:

...inimile noastre erau încurcate la vederea încîntării acestor evrei bătrîni și bărboși. Salutul evreiesc a mai adus un pic de relaxare. Cu toții au răs-puns «Pacea să fie cu tine», dar în timp ce unii chiar au întins mîna, alți au refuzat să o facă. Nici fratelui meu nu-i plăcea să fie singur în mijlocul lor, în timp ce Mr. Edward se purta foarte cald cu ei, ca și cu niște vechi prieteni buni. Aceștia sînt cei care vor fi prietenii mei la Iași! Aș fi vrut să-ți pot trimite o fotografie de-a unuia dintre ei – barba lungă, fața mare, caracteristică, nasul mare, ochiul feroce de bigot, buclele lungi pe tîmple, cu caftan lung și cu căciula de blană înaltă, toate la un loc formînd una dintre cele mai remarcabile priveliști pe care cineva o poate avea.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Edward, 39-40.

S-au îmbarcat la șase dimineața pe vaporul de Pesta. Datorită ruperii cîrmei, în loc să ajungă la șapte-opt seara, acesta a ajuns abia a doua zi, duminică dimineața la ora șapte. Evident, nimeni nu-i mai aștepta la debarcader din cauza întârzierii. Au stat în oraș găzduiți de familia Wingate, dar alternativ au petrecut timp și cu familia Smith. Luni, 14 septembrie, fratele Catherinei, William, împreună cu soția sa, Auguste, și-au luat rămas-bun de la familia Edward, întorcîndu-se în Scoția. Cînd puntea de legătură dintre țarm și vasul care pleca a fost retrasă, Catherine a avut sentimentul că se scufundă, dorind parcă a sări pe vapor pentru a-i împiedica să plece.

La Pesta au făcut cunoștință cu familia Saphir, vizitînd apoi școala înființată de Philip Saphir. Timp de o săptămînă s-au bucurat și de prezența lui Keith, care le-a făcut cunoștință cu pastorii luterani și reformați din oraș. Din Pesta au făcut aprovizionarea pentru noua lor viață din capitala Moldovei. Printre altele, au cumpărat o brișcă pe care a folosit-o aproape exclusiv Catherine; la fel și un pian, dar procesul nu a fost ușor, nereușind să găsească o cabină disponibilă pe vreun vapor. Doar prin intervenția unui prieten, căpitanul Masjon, care le-a scris tuturor căpitanilor și agenților pe care îi cunoștea, au obținut posibilitatea de a folosi pentru

Catherine Colward

ei cabina unui căpitan de vas pe tot drumul de la Pesta la Galați. După cum îi scria de la Iași fratelui său William pe 12 octombrie, s-au îmbarcat la Pesta la zece seara, iar la patru dimineața vaporul a pornit la drum. În prima dimineață au plecat în recunoaștere să vadă cu cine mai călătoreau. Doctorul principal din Iași, apoi un boier bogat cu soția, aceștia devenind ulterior companioni plăcuți, al treilea fiu al regelui Bavariei, cu suita sa, precum și soția ambasadorului austriac la Constantinopol erau personalitățile notabile. În fiecare dimineață după micul dejun, cabina lor devenea loc de întrunire pentru un timp de închinare. Peisajul danubian nu le-a mai oferit nimic interesant în prima fază a drumului. Peterwardein [Novi Sad] li s-a părut a fi o cetate urîtă,

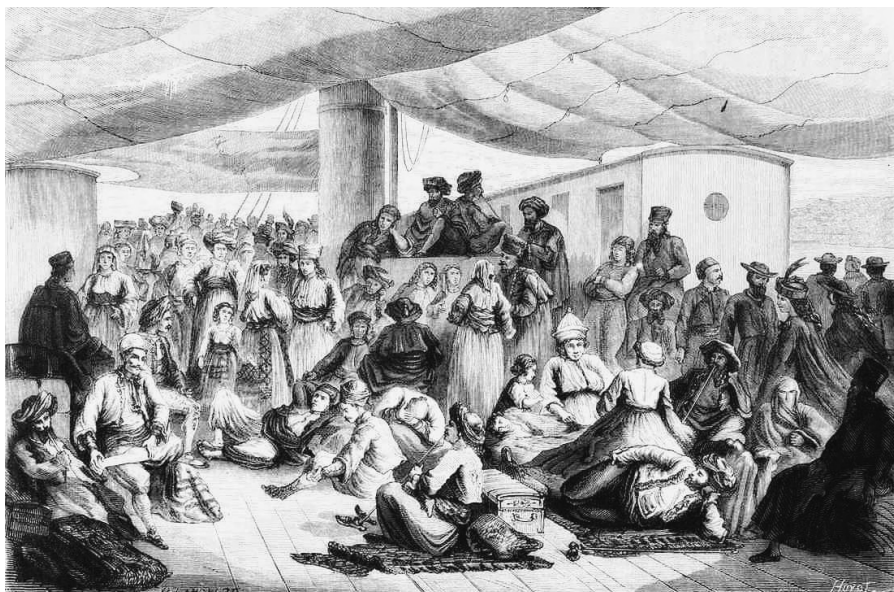
deși puternică, fără frumusețe, dar de interes istoric. Belgradul a părut mai interesant cu minarete și semiluni, cu mizeria și degradarea sa, precum și prin locuitorii săi. Nu li s-a permis să coboare pe țărni, doar prințul german mergînd să viziteze orașul. Pretutindeni erau turci cu o costumație variată, sîrbi și alte neamuri, toți fiind murdari și cu un aspect indolent.

Crezusem că voi contempla minaretele albe și semilunile din vîrf cu oarece bucurie, dar în momentul cînd mi-au captat privirea eram plină de oroare și dezgust. Pe tine te-au mișcat dragă William superstițiile papistașe și papalitatea distrugătoare de suflete, în ciuda faptului că, oricum, noi știm că unii au fost mîntuiți. Imaginează-ți această unealtă a Satanei prin care este imposibil ca măcar o rază de lumină să străbată.

La Drencova deja peisajul era minunat, datorită formelor de relief. A fost nevoie să înnopteze acolo, întrucît navigația era foarte periculoasă pe acel sector. Noaptea au visat la legendarele Porți de Fier [Iserne Thor – în orig.] prin care trebuiau să treacă a doua zi. De la ora patru s-au sculat pentru a admira măreția peisajului. Stînci puternice, de culoarea gri, răsăreau din adînc. Pe malurile abrupte rareori se mai zărea cîte o casă sau o vacă. Canalul era îngust, cu apă adîncă și netedă. La Orșova s-au urcat într-o ambarcațiune cu vîsle, pornind cu ea în aval vreo două ore. Vîslașii i-au dus în siguranță prin vîltoarea teribilă a apelor. Daniel afirma că niciodată nu experimentase o asemenea dezlănțuire de forțe. După aceea navigația pe fluviu a devenit neinteresantă. Catherine s-a împrietenit cu un băiețel care nu auzise niciodată numele lui Isus, deși părinții săi erau englezi care locuiau la Odesa. Spre bucuria acestuia i-a dăruit un Nou Testament. El a rugat-o să-i noteze toate pasajele din care îi povestise. Daniel, de asemenea, a avut lungi discuții cu un misionar iezuit, timpul trecînd astfel mai ușor.

La o săptămînă de la plecarea din Pesta, într-o sîmbătă dimineața au ajuns la Galați.¹⁰⁷ Catherine a fost prevenită de șocul cultural pe care avea să-l aibă pe meleagurile românești încă de la plecarea din Ungaria. Pe cînd se pregăteau să părăsească Pesta, în mijlocul negocierilor de la vamă, unul dintre funcționari a întreat-o prietenos unde se îndrepta. Cînd a răspuns că în Moldova, acesta și-a ridicat brațele într-o manifestare de maximă uimire, repetînd cuvintele ei: „In die Moldau!” Cuprins

¹⁰⁷ Edward, 40-44.

Puntea unui vapor pe Dunăre (Lancelot)

de o uimire fără de margini, funcționarul s-a întors apoi către colegii săi spunându-le afectat: „Gîndiți-vă numai! Această doamnă merge în Moldova!” Nu atît fraza respectivă, cît filmul acelei scene i-a bîntuit vreme de săptămîni gîndurile Catherinei, de parcă ar fi avut un înțeles necunoscut și înfricoșător.¹⁰⁸ Evident, șocul cultural care i-a fost prezis de la Pesta s-a produs chiar de la contactul cu orașul Galați:

...cuvintele nu pot descrie acest tîrg cu-adevărat semibarbar! Ulițele sînt largi și prăfuite (oh! asemenea praf cum n-ai mai văzut, nu e alb, nici gri, ci cafeniu!), ulițele fiind traversate continuu de nenumărate așa-numite care, trase de boi. Prăvăliile n-au ferestre, se deschid în față ca niște gherețe, avînd acoperișuri înalte, din lemn, pline de găuri; mărfurile, butoaietele etc. sînt stivuite de-a valma pe uliță, pe ambele părți, ocupînd jumătate din ea, lăsînd un spațiu îngust la mijloc prin care se înghesuie trăsurile și carele trase de boi. Cînd mîlele-ul [îngrămădeala – în fr. în orig. – n.n.] devenea imposibil, doi-trei bărbați veneau hăuind, lovind, împingînd și trîgînd boii, dînd carele la o parte, făcîndu-ți loc să avansezi cîtiva pași – așa scenă nimeni nu poate descrie! Oamenii, dezbrăcați pe jumătate și copii în întregime goi, evreei – cei mai respectabili oameni ai locului [!] cu caftanele lor lungi și căciulile înalte din blană, corturile țiganilor și

¹⁰⁸ Edward, 56.

mirosul pestilențial din atmosferă formează împreună o scenă care trebuie văzută pentru a putea fi înțeleasă. Pretutindeni, pe pământul arid nu rodește nimic, doar o plantă care face un fruct mic și rotund. [...] Viciile în această țară nu își ascund capul de rușine. Pot să-mi imaginez această țară ca fiind într-o asemenea situație precum Anglia în zilele bunului rege King Jamie [Iacob I Stuart (1566-1625) – n.n.].¹⁰⁹

La Galați au stat vreme de cinci zile, timp în care au fost primiți bine de consulul britanic Cunningham. Au plecat cu trăsura lor trasă de opt cai „mizerabili”, imposibil de precizat pe ce drum.

...întreaga țară este un drum [!], fiecare mergînd pe unde îi place. Surugiii dădeau în convulsii cu strigătele lor ascuțite, pentru a-și încuraja săracele animale să meargă înainte; odată ne consideram pierduți deja. Își struniseră caii pe un mal abrupt și, pe cînd au ajuns pe creastă, strigătul lor puternic ne-a avertizat că le-au dat frîu liber cailor. I-au strunit cît i-au strunit, apoi au renunțat. Trăsura s-a rotit cu spatele la drum, trăgînd după sine atît pe cei opt cai, cît și pe cei doi surugii. A pornit repede la vale; îți poți imagina ce simțeam! N-am mișcat, nici n-am spus ceva, fiindcă Daniel mă ținea strîns, ca și cum îmbrățișarea lui ar preveni moartea mea. Ca prin minune, la un hop, roțile au ieșit din șleau și Daniel m-a scos în brațe din trăsură. De atunci n-am mai urcat vreun deal fără ca inima să nu-mi bată tare. A doua zi drumurile și peisajul s-au îmbunătățit.

Au ajuns la unsprezece noaptea la Bîrlad unde au înnopțat în coliba unui căpitan de poștă. Aici Catherine, istovită și flămîndă, întrucît doctorul Mason îi spusese să nu ia cu sine decît o sticlă de apă de orez, a dormit pe o blană de urs, așezată pe un divan. Ajunși la Iași în a doua seară, ea a apreciat că există și case cu adevărat frumoase, dar în rest totul era barbar: străzi murdare și prăfuite, cu un contrast izbitor între livrelele colorate strident ale servitorilor bănuți a fi țigani, toaletele luxoase ale unor cucoane îmbrăcate ca în revistele de modă și mizeria care domnea pretutindeni.¹¹⁰

Străzile sînt pline de evrei, toate afacerile din oraș fiind în mîna lor. Sînt cei mai prețioși copii ai Domnului pe care ochii tăi i-au văzut vreodată, dar foarte bigoți cu toții. Ieri am fost la sinagoga lor; femeile au rămas perplexe cînd au aflat că am venit cale de două mii de mile doar din dragoste pentru poporul lor. Au fost foarte bune cu mine, mi-au dat «shamach» [ebr.

¹⁰⁹ Edward, 44-45.

¹¹⁰ Edward, 45-47.

În goana cailor, prin Principate (Raffet)

orig.], care este pîinea bucuriei – fiind ultima zi a Sărbătorii Corturilor. Azi portăreasa sinagogii m-a vizitat însoțită de bărbatul ei pentru a-mi solicita un mic favor. S-au purtat civilizată pînă i-am întrebat dacă copiii lor învăță ceva. Imediat el a izbucnit furios. Ochii săi aproape ardeau cînd mi-a spus că nu veniseră pentru astfel de discuții. N-am mai înfilnit o imagine mai dureroasă și, totodată, mai ridicolă, decît cea a evreilor bătrîni, dansînd ieri și cîntînd de bucurie, pentru primirea Legii. Înfașurați în tallit, cu sulurile mari ale Legii în mînă, aceștia cîntau și gesticulau într-un mod neobișnuit. Rabinul a amenințat că va da publicității sîmbăta următoare o nouă interdicție [herem – n.n.] cu privire la școală și la Misiune. Oricum, știm că Domnul va mîntui o rămășiță a poporului Său.¹¹¹

Odată cu soții Edward au călătorit soția și copiii lui Mason care veniseră din Scoția, de care, surprinzător, Catherine Edward nu pomenește. Fiindcă cele două familii nu puteau folosi același mijloc de transport, neexistînd unul suficient de mare, Cunningham l-a înștiințat pe Mason să vină la Galați ca să-și ducă familia la Iași. La jumătatea drumului dintre Bîrlad și Galați, Mason, fiul său cel mare care locuia cu el la Iași și Weiss au fost înconjurați de țîlhari, dar au reușit să scape. Întors cu familia la Iași, Mason a fost informat de Gardner că apelul său a

¹¹¹ Edward, 47-48.

dat rod și că Sturdza a fost de acord să facă uz de prerogativele sale și să-i ofere licența de practică, cu condiția de a se limita la a-i trata pe evrei și a nu distribui medicamente, întrucât nimeni nu avea acest drept. Bucuria revederii cu familia sa a fost umbrită când, la câteva zile de la sosire, cel mai mic dintre copiii săi, în vîrstă de doar 16 luni, a fost cuprins de convulsii și a murit.¹¹²

Locuința familiei Edward era la Misiune, unde cei doi ocupau una dintre cele patru camere, celelalte fiind luate de Edersheim și de Hermann Philipp cu copilul său. Daniel Edward îi adusese ceva piese de mobilier Catherinei, iar James Bonar, tîmplarul, și-a adus și el contribuția, confecționînd un paravan pentru pat și alte câteva lucruri. Totuși, de la început Catherine s-a arătat nemulțumită de felul cum era organizată casa. „Evident, situația aceasta nu va ține mult”, afirma ea către fratele său, lucru care denotă că nu venise pentru a fi o simplă piesă de decor.¹¹³ După mai puțin de două luni, Catherine și-a impus punctul de vedere și au reușit să închirieze o altă casă lungă, fără etaj, situată într-o curte mare. Ușa era la mijloc, casa fiind de tip bou-vagon, trecîndu-se dintr-o cameră în alta. Una dintre camerele mai mari, cu intrare separată și situată în spatele curții, ferită de privirile indiscrete, a fost aleasă pentru a servi drept capelă și sală de clasă. Salonul, generos și el, avea o masă mare, permițînd ca misionarii și membrii familiilor lor să ia masa și ceaiul împreună, lucru de folos pentru armonizarea echipei. De o parte a salonului erau camerele lui Philipp și Edersheim, de cealaltă se aflau camerele familiei Edward: o cameră de studiu decorată în verde, un dormitor și o dependință. O nouă scrisoare adresată de Catherine fratelui și cumnatei pe 3 decembrie 1846 comunica noutățile.

Ne strîngem la opt dimineața la ceai, în camera noastră cea verde, de studiu. Ne rugăm împreună, apoi servim micul dejun. Prînzul este la două și jumătate. Dimineața este dedicată studiului, acesta este constant întrerupt de către musafiri evrei sau din cauza altor lucruri. Mai mult timp pierdem din cauza greutății de procurare a unor lucruri necesare. Închipuie-ți dragă Auguste că, în unele zile, nu mai știm de unde să luăm apă pentru ceai sau pentru prepararea mesei. Sîntem obligați a folosi apă sărată, un lichid dezagreabil, cu gust de salpetru. Apa este greu de găsit și foarte scumpă.

¹¹² Mason, *Three Years in Turkey...*, 87-88.

¹¹³ Edward, 47.

Cînd era vremea bună, înainte de prînz Catherine se ducea cu brișca spre Copou unde se întâlnea cu Daniel și se plimbau. Acesta se întorcea pe jos la Misiune pentru a distribui tractate și a sta de vorbă cu evreii. Activitatea Misiunii dădea semne bune. Erau douăsprezece persoane care ceruseră botezul, unii vădit din calcul, și nu din credință. Totuși erau și cîteva cazuri interesante, precum un legător de cărți care era dezgustat de imoralitatea celor din jur. Altul era un evreu rus, ahtiat după învățătură, pe care îl numeau „Isaac înțeleptul”, un personaj amintind de Dominic Sampson.¹¹⁴

Dominie Sampson.

„Era o ființă leneșă și indolentă, care totuși a fost de acord să lucreze ziua în atelierul lui James [Bonar], pentru a-și câștiga pîinea, iar seara să studieze, așa șoarece de bibliotecă adevărat cum se vădea a fi.” Despre acesta Catherine preciza că măcar cu mintea îl percepea pe Isus ca fiind Mesia, Cel despre care vorbesc Legea și Profetii. Depunea mărturie înaintea evreilor și ceruse să fie botezat, „dar, vai! încă nu există motive să credem că este îndemnat de iubirea lui Cristos: e încă supus poftelor trupești. [...] Despre mulți alții aș putea să-ți mai povestesc: unii care par a-L căuta pe Cristos, dar apoi dau înapoi și, de asemenea, despre un apostat, ultimul dintre cei botezați în vara anului anterior [1845]. De asemenea aș vrea să am spațiul de a-ți povesti despre harul purificator și susținător al lui Dumnezeu în viața celor care n-au căzut. W. a decăzut dar profesorul S. și ebenistul A. reprezintă pilde minunate”.¹¹⁵

¹¹⁴ Dominic Sampson este un cunoscut caracter din literatura scoțiană, originar din nuvela *Guy Mannering or the Astrologer* publicată anonim de Walter Scott în 1815. *Dominie* este sinonim cu „pedagog” sau „învățător” în Lowlands [jumătatea de sud a Scoției]. Personajul nuvelei este prezentat ca o persoană învățată, modestă, săracă și umilă, care a reușit să studieze clasicii, dar n-a reușit să aibă succes în voiajul vieții, fiind definit ca „inept social”. Totuși este apreciat pentru afecțiunea acordată învățăcelilor săi. Dominic Sampson este reprezentat printr-o statuie între cele 64 de caractere din nuvelele lui Walter Scott, aflate pe monumentul dedicat acestuia, pe Princess Street din Edinburgh. Vezi: Walter Scott, *Guy Mannering or the Astrologer*, Vol. I-III (Edinburgh: James Ballantyne and Co., 1815).

¹¹⁵ Edward, 56-58; 80-81.

O lună și jumătate mai târziu, Catherine comunica faptul că pînă la urmă Isaac fusese botezat, întrucît era foarte convingător în interpretarea Scripturilor. Evenimentul a avut loc în ultima sîmbătă din decembrie 1846, într-un serviciu special la Misiune, desfășurat în prezența a mai bine de o sută zece persoane, dintre care jumătate erau evrei. Daniel Edward a fost cel care a oficiat botezul. Se gîndeau deja să-i dea o slujbă de profesor. În următoarea vineri, James Bonar le-a dezvăluit că Isaac trăia în păcat chiar din săptămîna dinaintea botezului său, ca urmare fiind imediat evacuat din casa Misiunii. În următoarea sîmbătă, în prezența lui, a fost anunțată excluderea sa din Biserică. Decizia a produs o impresie puternică, evreii observînd că misionarii nu doar primeau, ci și dădeau afară pe cei care nu erau sinceri. După doar o săptămînă a mai fost îndepărtat un german care adesea era beat și care a recunoscut că de o vreme nici nu se mai putea ruga. Decizia a produs un șoc în comunitate, chiar pastorul luteran înfuriindu-se. Dar la întruniri participau acum mai mulți evrei ca înainte. Isaac nu a fost abandonat de tot, un bărbat binevoitor oferindu-se să-l ia ca ucenic.¹¹⁶

Mutarea în noua casă a fost de bun augur. În prima sîmbătă evreii au venit în număr foarte mare. Succesul a determinat spionarea casei de către iscoadele rabinului, evidențiindu-se că două sute patruzeci de persoane diferite i-au vizitat pe misionari în timpul a două săptămîni. La modul general, erau șase sute de persoane cunoscute că-i frecventau pe misionari sau întrunirile de la Misiune. Acest lucru a atras un nou *herem* de la Taubes, „iar bigoții de evrei ne privesc cînd ne vād pe stradă ca pe niște persoane excomunicate. Chiar și prietenii noștri au tendința de a face un pas în spate și se simt încurcați cînd ne întîlnesc pe stradă”, îi scria pe 19 aprilie 1847 Daniel Edward cumnatului său, William. „Săptămîna trecută a fost interesantă, deși ziua nu ne-au vizitat mulți. După lăsarea întunericii se auzea cîte o bătaie la ușă și unul sau altul dintre prietenii vechi (în majoritatea lor mai în vîrstă) apăreau înăuntru ca să petreacă cîteva ceasuri împreună cu noi”.¹¹⁷

Nu este foarte clar cine a editat volumul de memorii și scrisori al Catherinei Edward, dar probabil editorul a fost Alexander Moody Stuart, cel care semnează prefața cărții. După ce acesta redă scrisoarea adresată fratelui ei William, unde reproduce cu lux de amănun-

¹¹⁶ Edward, 65-68.

¹¹⁷ Edward, 84.

te impactul avut asupra ei de sosirea la Galați, drumul către capitala Moldovei, precum și primele impresii despre Iași, editorul simte nevoia de a include o secțiune informativă despre Moldova, despre originea Misiunii din Iași și despre situația țării la momentul sosirii Catherinei acolo. Informațiile au fost adunate din raportul lui Bonar și M'Cheyne, din rapoartele de lucrare ale lui Daniel Edward, din jurnalul acestuia și, probabil, din discuțiile purtate de el cu Moody Stuart, care mulți ani a fost coordonatorul Comitetului de Misiune pentru Evrei.

Biserica Ortodoxă a proclamat aceste țări ca fiind ale sale, exercitând o autoritate absolută, pe măsura ignoranței supușilor. Diferența dintre această Biserică și surata ei geamănă de la Roma nu se află în numărul mai mic al erorilor, ci în faptul că acestea n-au fost sistematizate. Ceremoniile ei nu sînt așa de impresionante. Însă corupția, simonia și intrigile fac ravagii în sînul clerului înalt. Preoții se pot însura înainte de hirotonisire, nu și după aceea, fiind în mare parte țărani neștiutori de carte. Nu sînt superiori celorlalți oameni decît prin familiaritatea lor cu cîntările bisericești. Daniel Edward nu s-a întîlnit pînă atunci decît cu un singur preot care avea ceva cunoștințe de teologie, dar acesta era ținut sub pază într-o mănăstire, la ordinul Mitropolitului.¹¹⁸

Iașiul arăta impresionant de la distanță, mai ales datorită turlor acoperite cu tablă strălucitoare ale celor șaptezeci de biserici. Impresia dispărea rapid odată cu intrarea în oraș, printre rîndurile de cocioabe mizerabile. Orașul propriu-zis era compus din trei-patru străzi lungi și neregulate, străjuite de un șir de vile noi, aflate pe coasta Copoului. De Sabatul evreiesc, fiindcă aceștia aveau tot comerțul în mîna lor, orașul încremenea, devenind „la fel de tăcut precum orice oraș scoțian în Ziua Domnului” [!]. În acea după-amiază, evreii se plimbau îmbrăcați cu caftanul pe cît posibil de mătase, cu căciula înaltă, de blană, a cărei calitate era un semn al statutului social al purtătorului. Umbletul lor era plin de sine, trădînd mîndria „pentru originea și moștenirea mai nobile decît ale oricărui rege din rîndul Neamurilor”. În restul zilelor, cu toții stăteau pe stradă în fața prăvăliilor proprii, acostînd trecătorii. Marfa era trimisă în pachete grele, cu băieți nevoiți să traverseze orașul de la răsărit la apus în toate direcțiile. Aceștia intrau în curțile oamenilor, în ciuda cîinilor feroși sau a slugilor din rîndul țiganilor. Adesea misionarii i-au acostat pe acești băieți, sînd de vorbă cu ei și dîndu-le tractate.¹¹⁹

¹¹⁸ Edward, 50.

¹¹⁹ Edward, 50-52.

Apogeul Misiunii din Iași

Un aspect interesant pentru Daniel Edward a fost interacțiunea cu pastorul luteran Christian Holzschuher (1804-1883). Originar din orașelul Wunsiedel, Franconia Superioară, Holzschuher a avut o misiune îngrată în pastorația comunității evanghelice din Iași. Aceasta nu avea școală, nu avea biserică¹²⁰ și nu era patronată oficial de nimeni, fiind asemenea unei comunități a nimănu. A încercat să înființeze o mică școală în 1839, dar, la scurt timp, proiectul a eșuat din lipsa fondurilor. Totuși pastorul nu s-a dat bătut. În toamna anului 1840, Holzschuher a călătorit prin statele germane, încercând să colecteze fonduri pentru construirea unei biserici. Cu acea ocazie i-a adresat un memoriu lui Friedrich Wilhelm al IV-lea (1796-1861). În acesta îi solicita să patroneze comunitatea evanghelică din Iași, încuviințarea pentru o strângere de fonduri cu scopul construirii unei biserici și a unei școli, precum și comasarea postului de consul la Iași cu acela de pastor al comunității evanghelice, întrucât titularul Karl August Kuch își anunțase demisia pe 31 august. Desigur, el se gândea la sine pentru ocuparea noii poziții. Solicitarea sa a fost respinsă, ideea comasării celor două funcții fiind considerată total inoportună.¹²¹ Holzschuher și-a continuat activitatea fiind însă puternic demoralizat. Impresia pe care i-a dat-o Catherinei Edward e departe de cea a unui păstor de suflete:

Știi, el a trăit cu indolență și lumește; dar de ceva vreme adevărul pare a lucra iar în mintea lui. A venit cu ceva timp în urmă, cerșind să-l ascu-

¹²⁰ Comunitatea avea o biserică, Johanniskirche, situată la extremitatea suburbiei Păcurari, zonă inaccesibilă pe vremea rea. Clădirea fusese construită în 1813 ca ultimă dorință a generalului prusac al armatei ruse, Johann Georg von Städter (1751-1812), pe patul său de moarte, la Rîmnicu Sărat. Acesta i-a cerut fiului său să-l înmormânteze la Iași și să construiască deasupra o biserică, donând în acest scop trei mii de ruble. Luteranii doreau construirea unei biserici accesibile, dar nu și-au văzut vreodată realizat visul. În contextul nefavorabil din 1945, BOR a preluat clădirea bisericii luterane, transformând-o în Biserica «Sfântul Mina». Vezi: Robert Neumeister, „The Danubian Principalities. Position and circumstances of the Lutheran Church”, *Evangelical Christendom*, Vol. XI (London: Evangelical Alliance, 1857): 313. Constantin Ciofu, „Sărbătoare la Biserica Sfântul Mina din Iași”, *Ziarul Lumina*, 12 noiembrie 2009, <http://ziarullumina.ro/sarbatoare-la-biserica-sfantul-mina-din-iasi-37281.html>.

¹²¹ Docea, 67; 78-79.

tăm. Ne-a prezentat dificultățile poziției sale, cum era sclavul celor din Consistoriu [Berlin] și că simțea că nu mai îndrăznește a merge înainte tot așa. Conștiința sa era afectată puternic din cauza admiterii tuturor, chiar și a celor care păcătuiau pe față, la masa euharistică. Cu durere în inimă le-a cerut misionarilor să poarte de grijă comunității sale, fiindcă el dorea să plece undeva în altă parte și să o ia de la capăt.

Daniel s-a rugat cu el, a discutat, s-au reîntîlnit a doua zi și a căutat să-l încurajeze. L-a îndemnat să nu-și abandoneze oamenii, să mărturisască faptul că și-a neglijat datoria și să activeze în viitor pe alte baze, vizitîndu-și oamenii și îndemnîndu-i să vină la serviciile bisericii. Catherine era surprinsă să-l vadă pe acest bărbat impunător la statură, smerindu-se ca un copil și primind cu inima deschisă sfaturile care i se ofereau. Mai mult, Daniel a mers cu el în vizite pastorale, înotînd prin noroaie spre marea mirare a oamenilor. Aceștia i-au primit bine, dar nu se așteptau să vadă așa ceva. În următoarea sîmbătă deja s-au văzut rezultatele. Deși era iarnă și localul Misiunii era departe de zona locuită de nemți, aproape toți cei vizitați au bătut cale de două mile să asiste la serviciul religios. Spre surprinderea Catherinei, cînd a intrat în *Saal*, cum numea ea salonul Misiunii, aproape toate scaunele erau ocupate de către cei aproximativ șaiszeci de participanți, dintre care vreo douăzeci și cinci de evrei bărboși. În fiecare joi, pastorul german venea la Misiune, asculta predica de la serviciul de dimineață și lua masa cu ei. Seara, toți cei patru bărbați se rugau împreună, citeau și studiau Scriptura, stînd apoi la un ceai, înainte ca neamțul să plece spre casa lui.¹²²

Toată această activitate îi răpea fiecare clipă lui Daniel. Catherine menționa că uneori abia izbutea să petreacă o oră săptămînal doar ea cu soțul său. Și-ar fi dorit să fi locuit doar ei singuri, ca măcar la masă să fi fost împreună. „Nu îndrăznesc să-l răpesc nici măcar o oră de la muncă, fiindcă este făcut pentru așa ceva.” În timp, cu toate deficiențele, lipsa apei potabile care se procura greu, dîndu-le bătăi de cap englezilor obișnuiți cu ceaiul, precum și cu toate celelalte dezavantaje, Catherine a început să vadă părțile pozitive, apreciind peisajul, sobele frumoase și curate ale caselor boierești, străzile cu cel mai activ comerț din Levant, aerul revigorant din Copou, siguranța relativ mare și, mai

¹²² Edward, 58-60.

ales, faptul că avea multe ocazii de a fi utilă. Se îngrășase, „fața mi s-a rotunjit cu totul vulgar”, dar sănătatea îi excela. Cu mulțumire afirma că starea ei se îmbunătățise mult de la sosirea la Iași. Pastorul luteran îi dăruise flori, un oleandru, un cedru, mușcate etc., pe care le pusese între ferestrele duble ale casei. În plus a plantat șofran *Lady Bank* [numele reședinței fratelui său de la Wallacetown – n.n.] și ghiocei.

Cu cât cunosc mai bine Iașul, cu atât mai mult îmi place. E adevărat, mă tem că aici nu pot avea o viață socială, dar exceptînd acest lucru este de preferat Constantinopolului. Clima e mai bună, aprovizionarea este superioară și gradul de siguranță e mai bun. Jafurile acolo sînt comune, iar aici domeniile în care poți fi de folos sînt mult mai mari. Există mai mulți evrei ca la Pesta sau Constantinopol la un loc, cu excepția evreilor sefarzi printre care niciun misionar nu s-a dovedit eficient. Nimic nu este mai interesant ca această lume sociabilă.

Deși multe străzi erau desfundate, Catherine vedea potențialul Iașului, afirmînd că atunci cînd mlaștina va fi secată orașul va fi cu adevărat plăcut. „Pe dealul Socolei, grădinile Prințului sînt fermecătoare și deschise accesului public. A fost amuzant să văd pavilionul hamalilor săi: o colibă țigănească, pe jumătate îngropată în pămînt”. Turlele bisericilor înfrumusețau orașul, deși văzute de aproape multe erau necizelate și stîngaci executate. „Dar ce degradat este poporul! Soția pastorului mi-a povestit că nu știe nicio casă din Iași în care să nu fi izbucnit vreun scandal, dar, desigur, aici cuvîntul scandal e foarte puțin cunoscut”. Săptămînal, Daniel Edward și Edersheim făceau cîte un tur misionar, găsind moduri de a se adresa mulțimilor. Aveau mult de lucru și consumul intelectual era mare.

Este așa de interesant cînd mergem într-o dugheană să cumpărăm ceva – dăm un tractat proprietarului – unul începe să zică «Mesia trebuie să vină» și argumentele încep să curgă; uneori ei trimit după vreun învățat din vecinătate ca să stea în prima linie a bătăliei verbale și argumentele lor sînt printre cele mai ingenioase.

Poate cel mai mult Catherine era contrariată de modurile în care era numită de către cei din jur:

Toți sînt „Rabbi” aici, iar „my Rabbi” [Daniel Edward – n.n.] nu e deloc gelos pe evrei. Eu sînt onorată cu o jumătate de duzină de titluri: evreii îmi zic „Rabbițin”, moldovenii, „Cucoana” sau, cu și mai mare respect „Cuconița”, dar nu mi se spune absolut de loc „Frau Pastorin”. [!] Avem

un servitor moldovean și te-ar amuza să ne auzi vorbindu-i. Cum de pricepe, nu știu. Un om înalt, cu niște cizme uriașe, stă și ascultă răbdător și, când în cele din urmă spune „Shtio, shtio!”, mă minunez și mai tare cum ar fi putut să priceapă. Apoi el începe să turuie o grămadă, fără ca noi să pricepem ceva.¹²³

Bordei semiîngropat în pământ, la 1860 (Lancelot)

Viața în Iași le oferea și adrenalina. „Totul aici se face prin înșelăciune”. Fostul lor proprietar s-a îmbătat într-o zi și, după ce și-a bătut crunt nevasta și copiii, aceștia țipând înfiorător, a intrat în casa nouă a Misiunii unde l-a bătut pe un prozelit. Apelat, consulul Gardner l-a trimis pe Agă să-l pună la respect, însă respectivul l-a mituit bine pe acesta, care era un mare boier, și nimic nu s-a întâmplat. Cîteva zile mai târziu, acel bețiv a trimis un cazac și alți oameni care „au arestat” *brașoveanca* lui Edward. Apelînd iar la consul, acesta și-a trimis bodyguard-ul albanez. Cum s-au văzut pulpanele fluturînd ale durului albanez și turbantul său înalt, cazacul s-a ascuns sub scară, neîndrăznind să se arate la față. Albanezul a eliberat trăsura și a mutat-o la locul său, fără opoziție, după care au plecat toți.¹²⁴

La un moment dat, W. [posibil Weiss – n.n.] care „văzuse moartea cu ochii,” fapt care l-a smerit mult, a venit cu doi evrei. Era vorba de un bărbat îmbrăcat sărăcăcios, dar cu ținută demnă, și un tînăr de șaptesprezece ani, Ghedalia. Foarte isteț, acesta din urmă era intimidat de talmudiști, despre care spunea că dau mai mare greutate cuvintelor lor decît Cuvîntului lui Dumnezeu. Primul, Rabbi Efraim, fusese un comerciant bogat din familia lui Rabbi Avram Aaron, familie rabinică de frunte din care au ieșit mulți rabini. În Rusia exista practica de a se

¹²³ Edward, 60-64.

¹²⁴ Edward, 64.

aronda o casă și un district unui evreu. Efraim fusese hangiul aceluia district. Tradițional, aceștia aveau o sobă confortabilă, plasată în mijlocul unei încăperi în care țărani semi-civilizați veneau, beau vin și-și cheltuiau tot timpul și banii acolo. După spiritul arbitrar care domnea în Rusia, Țarul ordonase sub amenințarea deportării în Siberia ca evreii să nu mai dețină astfel de sobe. Efraim și alții asemenea lui s-au ruiinat în scurt timp. Socrul său era foarte bogat, dar foarte zgîrcit. Rudele sale au reușit, prin metode cinstite și mai puțin cinstite, să obțină o parte din banii acestuia. Cîțiva îl vizitaseră pentru a-l îndupleca, arătându-i cât erau de săraci, dar n-au avut succes. Atunci i-au spart seiful, furînd o parte din averea sa. Banii au fost ascunși la Efraim, deși acesta nu fusese părtaș la jaf. Uitînd de prudența evreiască, înfuriat, socrul zgîrcit i-a spus ce a pățit preotului din sat. Ulterior, a avut remușcări și ar fi vrut să cumpere tăcerea preotului, dar era prea tîrziu. Oamenii au fost prinși și deportați cu familiile lor în Siberia, banii fiind împărțiți de preot și de cazaci.

Efraim a reușit să plece din țară, luîndu-și cu sine băieții, în caz contrar aceștia urmînd a fi luați la armată mai tîrziu, fiind de treisprezece și, respectiv, de opt ani. Cum nu putea trece legal Prutul cu ei, a trecut granița în Austria, mituind grănicerii. Acolo a vizitat pe cîțiva rabini din Galiția cu care era înrudit, întrebîndu-i de ce nicăieri copiii lui Israel nu-și găsesc odihna. Principiile sale *epicuriene* i-au speriat pe aceștia, neputînd a face nimic pentru el. Acolo l-a întîlnit pe un prieten al lui W., care i-a povestit cum a procedat el, trimițându-și copiii la Iași unde i-a încredințat misionarilor și s-a decis să facă la fel. Cît despre sine, nu punea mare preț pe soarta lui, dorind a-și căuta pîinea acolo unde o va găsi. Nu mai avea speranță nici pentru prezent, nici pentru veșnicie. Era, cu toată figura sa nobilă, o expresie a deznădejdiei și a pesimismului. Soția sa și ceilalți doi copii rămăseseră în Rusia. Era un lucru comun pentru evrei să-și părăsească nevestele, plecînd să își caute norocul în lume. Adesea acestea nu mai auzeau nimic de bărbații lor, sau nu mai doreau să-i vadă, iar ei nici nu se deranjau să trimită divorțul. La Misiune, cei doi au primit o cameră și o sobă. Inima lui Efraim s-a topit văzînd bunătatea cu care a fost primit. Imediat s-a dus să-și aducă băieții, pe care îi lăsase undeva mai departe, trimițînd totodată de veste soției sale să vină și ea la Iași. N-a vrut să abuzeze de bunăvoința lui Daniel, refuzînd blana de oaie pe care acesta i-a oferit-o

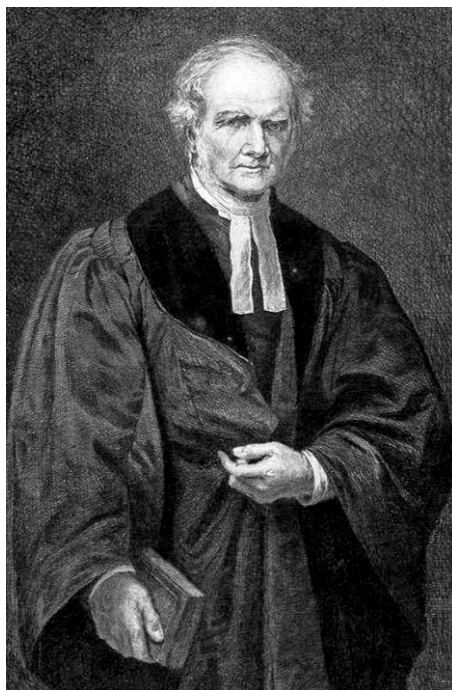
pentru a se înveli. Planul era ca cei doi să fie găzduiți la Misiune pînă ce își găseau de lucru. Ghedalia fusese invitat de un măcelar ritual să se căsătorească cu fata lui și să-i moștenească afacerea, însă acesta nici nu voia să audă, considerîndu-se un „infidel”, nepotrivit unei asemenea meserii. Foarte dotat intelectual, îl lăuda Catherine, „aproape toată ziua cîntă Psalmii evreiești sau Profeții, citind cartea *Old Paths*, care-i produce o mare plăcere, sau studiind germana, zi și noapte.”¹²⁵

Doar cîteva zile mai tîrziu, la Misiune a sosit un alt evreu din Rusia, un om inteligent, bine îmbrăcat, cu prestanță. Acesta i-a adus cu sine pe cei trei băieți pe care-i mai avea, în vîrstă de șapte, nouă, respectiv unsprezece ani, pentru a-i lăsa în grija Misiunii. Pe cel mare și cel mai deștept dintre toți i l-au luat cu forța, într-o unitate de instrucție militară. Acolo erau obligați să intre cu toții într-un rîu, unde primeau botezul ortodox, fiind crescuți în așa fel încît abia-și mai recunoșteau părinții. Misionarii erau nepregătiți pentru acest val de copii lăsați în grija lor, dar considerau faptul ca o binecuvîntare divină. Vremurile erau bune, cererea de Biblii era în creștere, tot mai mulți evrei cercetau adevărul, unii pe ascuns, dar alții pe față.¹²⁶

Alături de asemenea informații, Catherine include și vești domestice, amestecate cu alte evaluări sau observații personale, precum cele din ianuarie 1847, cînd temperatura coborîse la 10 grade Fahrenheit, pendulînd între 10 și 20 de grade [-12° C și -7° C]. A nins atunci din abundență, vreme de mai multe săptămîni, singurul mijloc de transport fiind sania. „M-am suit și eu într-una de cîteva ori; legănarea este deosebit de plăcută”. Vizitiii purtau șube mari, cu lînă de oaie pe dinăuntru, dar cu stofă pe dinafară. Din cauza gerului, caii erau plini de promoroacă. Răsufierea le îngheța pe cap și pufneau periodic din nări. Apa se găsea foarte greu, chiar și atunci cînd o găseau fiind impură. Butoaiele cu apă de la stradă aveau un aspect ciudat, apa din ele înghețînd instantaneu, la suprafață rezultînd un strat gros de gheață de pînă la cinci centimetri. Oamenii locului s-au bucurat de Crăciun mergînd pe stradă și arzînd efigia lui Irod, în timp ce cîntau veseli „Trăiască Pruncul și jos cu Irod”. De ziua celor *drei Könige* [trei Magi – în germ. orig.], Mihail Sturdza a botezat în public, aceasta fiind o sărbătoare în care anual se celebra botezarea lui Isus de către Ioan. „Preoții ortodocși

¹²⁵ Edward, 68-71.

¹²⁶ Edward, 73.

Alexander Moody-Stuart

sînt inferiori chiar și celor catolici, fiind cufundați în ignoranță”. „Aici nu avem pe nimeni cu care să relaționăm. Soția pastorului este o *Hausfrau* [casnică – în ger. orig.] de rînd. Inima ei e reprezentată de cămărilor sale...” Catherine aprecia confortul casei, întrucît sobele dădeau mai multă căldură decît șemineurile din Scoția. Nu făceau nici fum în încăpere, nici nu răspîndeau cenușa. Se bucurau amîndoi de sănătate, Daniel afirmînd că acum dădea un randament dublu față de atunci cînd fusese necăsătorit. „Iar eu nu am mai avut de mult tăria și puterea fizică de acum”. Pe străzi era normal să întîlnească seara cîini, une-

ori cîte doi-trei. O servitoare mică a lui Philipp se jura că locuința era bîntuită de spiritul lui Moritz, o slugă pe care o concediaseră, iar cînd cineva se apropia de el se transforma în *ein kleiner Schwarzer Hund* [un cîine mic și negru – în germ. orig.].¹²⁷

Încet-încet misionarii au reușit să lege relații sociale și cu moldovenii, nu doar cu evreii. În ianuarie 1847, Catherine scria că directorii Institutului de Arte l-au invitat pe James Bonar să fie maistru al atelierului de confecționat mobilă fină. Tot aceștia le-au solicitat soților Edwards să le aducă din Scoția un lăcătuș. Astfel, ei s-au gîndit să-l cheme pe Connacher, un bătrîn meseriaș din Glasgow, gîndindu-se că prezența unor asemenea meseriași evanghelici în zonă era benefică. N-a trecut mult timp și Connacher a primit comenzi, atît de la Mihail Sturdza, cît și de la niște boieri de seamă. Semne bune erau și în alte direcții. Catherine remarca faptul că tot mai mulți oameni erau dispuși să plătească prețul achiziționării unei Biblii. *Misiunea Scoțiană* se implica-se în distribuirea de Biblii de la BFBS, asumîndu-și inclusiv riscul dis-

¹²⁷ Edward, 72; 74-75.

tribuirii de Nou Testament românești, deși acestea nu aveau drept de circulație în Moldova. De asemenea, mulți oameni setoși după adevăr îi căutau în secret pentru a sta de vorbă cu ei, iar alții căpătaseră curajul de a mărturisi pe față. „Fie ca Domnul să sufle viață peste aceste oase uscate...”, le scria Catherine fratelui și cumnatei.¹²⁸

Într-o altă scrisoare, trimisă pe 6 martie 1847 cumnatei sale Auguste, Catherine descrie, printre altele, relația ei cu o femeie din cea mai înaltă aristocrație moldovenească, *Madame Leșesco Palladi* [Ana Lățescu-Palladi]. Aceasta, o femeie la 40 de ani,¹²⁹ l-a trimis pe profesorul de franceză al copiilor săi să întrebe dacă cineva de la Misiune ar fi dispus să-i dea lecții de limba engleză. Fructificând oportunitatea de a-și îmbogăți experiențele sociale, Catherine s-a oferit să meargă de patru ori pe săptămână pentru a-i da gratuit lecții. Au preferat această soluție decât să fie observat mereu la ușa lor luxosul ei echipaj. Spre surpriza Catherinei, boieroica citea foarte bine în engleză și scria după dictare aproape fără greșală, dovedind a avea o educație peste medie. În plus, avea o Biblie în limba engleză, din care citea „în fiecare duminică”, determinând-o pe Catherine să-și dorească a o evangheliza. Madame Palladi a fișa un lux și o bogăție „dureroasă pentru simțurile noastre și distrugătoare pentru suflet”, Catherine fiind așteptată de câțiva servitori, unul dintre ei conducând-o pe scări, „de parcă aș fi fost o bătrână fără suflare”, exclama ea. *La chambre d'étude* [camera de studiu – în fr. orig.] era decorată cu gravuri și desene, mobilierul fiind îmbrăcat în cel mai scump damasc purpuriu. Gazda avea o rochie de catifea albastră, cu camee și brățări de aur bătute în diamante. Uși glisante dădeau în dormitorul ei, unde „totul era de o bogăție regală”. O slujnică ardea mirodenii, în timp ce o a doua, în straie orientale, a adus tradiționala *Dolchazy*, prilej pentru Catherine să descrie, extrem de plastic, ritualul servirii dulceței, „din fructe conservate în sirop gros, servită în borcane din sticlă bogat decorate, pe o tavă, împreună cu pahare cu apă, lingurițe și farfurioare. Se ia o linguriță plină din chesea și o înghițitură de apă; arată foarte elegant și vara trebuie să fie cu adevărat răcoritoare”.¹³⁰

¹²⁸ Edward, 72-73; 126-127.

¹²⁹ În realitate, boieroica avea doar 32 de ani, fiind chiar mai tânără decât Catherine, dar cei cinci copii, petrecerile fără număr și cele două căsătorii probabil o făceau să pară mai în vârstă.

¹³⁰ Edward, 76-77; 123.

Anica Lătescu-Palladi (1815-1875) era fiica hatmanului Theodor „Toderaș” Balș (1790–1867), figură emblematică a protipendadei vremii, dar și unul dintre cei mai bogați boieri. Toderaș l-a avut ca nepot de văr pe caimacamul Teodor Balș (1790-1857), supranumit „Toderiță”, tocmai pentru a fi diferențiat. Toderiță a fost un anti-unionist notoriu, care în timpul cămăcămiei sale a desființat Facultatea de Drept, Banca Națională din Iași și alte instituții ale statului. Toderaș fost căsătorit cu Maria Bogdan și a avut două fiice: Anica și Smaranda. Anica a fost ce-a de-a doua soție a hatmanului Iordache Costachi Boldur-Lătescu (1798-1857), stră-strănepotul marelui vornic Lupu Costachi (d. 1716) și al Ruxandrei Balș, precum și văr de-al treilea cu Veniamin Costachi. Fiul armașului Ioniță Costachi și al Zoiței Crupenschi, Iordache a absolvit Școala de Cadeți din Sankt Petersburg și Theresianum-ul din Viena, devenind mare hatman, mare vornic, inspector general al Miliției Moldovei și fondator, în 1856, al Școlii Militare din Iași. Numele Lătescu provine de la una dintre moșiile familiei, și anume, Lățești, din Basarabia. Proprietar al unei averi imense – doar moșia sa de la Hudeștii Mari însumând treizeci de mii de hectare – hatmanul fusese căsătorit anterior cu Eufrosina Rosetti, care i-a dăruit o fiică, Esmeralda. Anica, în schimb, măritată în 1835 cu el la vârsta de douăzeci de ani, într-o perioadă scurtă i-a dăruit trei fii și două fiice, unul dintre băieți fiind străbunicul profesorului universitar, reputat autor, istoriograf, memorialist și fost deținut politic, Gheorghe Boldur-Lătescu (n. 1929).¹³¹ Divorțată după mai puțin de zece ani de căsnicie cu Boldur-Lătescu, Anica s-a căsătorit repede cu Iacob Palladi, stră-strănepot al marelui logofăt Toader Paladi (n. 1680) și al Anei Cantemir, fiica domnitorului Dimitrie Cantemir. Este foarte posibil ca ea să fi obținut la divorț moșia Lățești, cert este că și-a păstrat din Boldur-Lătescu numele Lătescu, devenind Anica Lătescu-Palladi. Iacob Palladi era și el la al treilea mariaj, fiind anterior căsătorit cu Casuca Buhuș și cu Maria Millo, având trei copii, doar din prima căsătorie. Paharnicul Constantin Sion alocă câteva pasaje nemuritoare

¹³¹ Octav George Lecca, *Genealogia a 100 de case din țara Românească și Moldova* (București: 1911), 17; 54. Filip Lucian Iorga, „Familia Boldur-Costache (Kostaki). Schiță de profil genealogic și istoric”, *Erasmus*, Nr. 13, București (2002): 128-145.

familiei Palladi, pe care o taxează¹³² de o manieră extremă. Memorabil este portretul pe care i-l face soțului Anicăi:

Mai sînt din familia Pălădească vornicul Iacovachi Palade, ficiorul vornicului Constantin, ce-l poreclea lumea Pălăducă, și frate cu vornicul Ioniță Palade; acesta a fost de trei ori însurat, întâi în Basarabia, cu Casuca, fata căminariului Enacachi Pruncu, și după ce a făcut cîțiva copii, fiind amîndoi berbanți [ușuratici – n.n.] s-au despărțit; și-a vîndut moșiile ce-a avut acolo, și-a venit aice, după moartea tătîni-său, a apucat apoi pe frate-său, vornicul Ioniță, s-au judecat și, fiind bun cruciocariu, învățat în Basarabia, a jăcuit bine pe frate-său, i-a luat ca clironimie [moștenire – n.n.] părintească casele din Iași și vreo două moșii și, înfrățindu-se cu logofătul Toderășcu Sturdza, a mijlocit de l-a pus cilen [membru – n.n.] în divanul de apel, l-a făcut căminar, mai apoi spătar, și s-a însurat cu Marghioala, văduva postelnicului Iancu Jora, fata postelnicului Enacachi Milu, a mai făcut și cu aceea copii și au murit. S-a însurat și de a triilea cu Anica, fata logofătului Toderășcu Balș, ce era despărțită de hatmanul Lătescu, și, după vreun an l-a lepădat. Acest netrebnic om vreo 10-12 ani a fost în divanul de apel și în cel domnesc, mulțime de bani a luat, că-i cel mai desăvîrșit jacaș [jefuitor – n.n.] și hoț, a pierdut aciea tot, a vîndut moșiile ce a avut, încă și casele, numai cu cărțile [de joc – n.n.] și blestămățiile, a rămas numai cu vornicia și cu năravul.¹³³

Afinitatea Anicăi Palladi către limba engleză are o explicație. Conform lui Radu Rosetti, în perioada Regulamentului Organic în fiecare casă boierească unde erau copii nu lipseau profesorii străini: „fraile” ori „frailain” nemțoaice, „misse” englezoaice, sau „madame” ori „madmoazele” franțuzoaice. Acestea ajungeau în scurt timp să organizeze casele angajatorilor, după regulile din țările de proveniență, de multe ori rămînînd aici pînă la moarte. Este interesant că, deși cei mai mulți boieri moderniști se declarau francofoni, exista și un segment de „an-

¹³² Iacob a avut un frate care fusese adoptat de tatăl său, și anume, hatmanul Constantin Paladi. Căsătorit cu Ralu Callimachi, acesta a avut o singur fată, Lucica. „Că de la hatmanul Constantinică rămîind numai o fată Luțica, și foarte rea de muscă fiind, n-au găsit în toată Moldova, din toți feciorii de boeri, unul să o poată sătura. Au purces, au trierat toată Europa, au cercat toți berbanții și și-au găsit pe plac, tocmai în Ispania, un tîrlan, jidov spaniol, și l-au luat bărbat, cu carele pe la 1844 venind aice, și numindu-l Marchiz de Bedmar, și-au vîndut toate moșiile și țigani, și s-au dus înapoi la praznicu dracului.” [!] Sion, 256.

¹³³ Sion, 256-258.

glomani". Andrei Oișteanu identifică din proza lui Kogălniceanu prezența unui asemenea segment „angloman” în Iașii acelei perioade, cu tineri „dandis și gentlemen”, care umblau călare pe dealul Copoului (*riders*), jucau „vist” și se îmbrăcau după „fașionul englizesc”. Mîncau „bifteacă” cu „pudinci” și beau „punș fierbinte”, după care acești tineri „dandies” din high-life sorbeau din „cește cu ceai”, ronțăind „biscoțe”.¹³⁴ De altfel, chiar despre *Anica Lățasca* a lăsat Radu Rosetti o mărturie foarte pitorească:

Nu mă pot opri să amintesc aici istoria despre cucoana Anica Lățasca, fiica hatmanului Toderăș Balș, și echipajul ei englezesc. Cucoana Anica, o femeie frumoasă și bogată, una din «leoaicele» Ieșului, devenise anglomană prin influența guvernantei engleze a unei surori mai mici. Se hotărîse să-și ție casa și mai ales grajdul după moda engleză. Adusese din Anglia trăsuri și hamuri engleze și îmbrăcase pe surugiii ei țigani în livrele de postilioni englezi. Apoi, nemulțămîtă cu afîta, a pus pe missa care o englezise să-i învețe și cîteva expresiuni engleze, uzitate atunci în Regatul Unit, între doi surugii în cursul mersului, precum și acele mai de trebuință între stăpîn și surugii, ca: oprește, pornește, la dreapta, la stînga, mai încet, ie sama etc. Țigani, probabil cu ajutorul cîtorva lovituri de bici, le vor fi învățat și nu puțîn mîndră era cucoana Anica cînd ieșea la Copou s-audă pe surugii strigîndu-și englezește să oprească, să pornească, să ieie sama etc., și să li deie și ea poronci, tot în englezește. Dar țigani uneori uitau să vorbească englezește și o dădeau iar pe moldovenește. Atunci cucoana Anica se înfură și, sculîndu-se în picioare în trăsura, striga surugiilor: Vorbește englezește, cioară!”¹³⁵

După o perioadă călduroasă, ultima parte a lunii februarie 1847, precum și prima săptămînă din martie au fost marcate de revenirea iernii și de zăpezi mari. Catherine a primit intrigată o scrisoare de la coordonatorul Comitetului de Misiune pentru evrei din Edinburgh, Alexander Moody Stuart. Acesta îi comunica faptul că anumite pasaje din scrisoarea sa, adresată către Mrs. Wodrow, fuseseră publicate în «Ladies Report». „Sînt curioasă să văd asta, fiindcă i-am scris Mrs. Wodrow așa cum ți-aș scrie ție sau lui Daniel”. Catherine îi solicita cumnatei sale Auguste să-i facă rost de schițele unor dulapuri, chiar demodate,

¹³⁴ Vezi: Rosetti, *Amintiri: ce am auzit de la alții, din copilărie, din prima tinerețe*, 150-154. Andrei Oișteanu, *Narcotice în cultura română: istorie, religie și literatură*, Ed. a 3-a, rev. (Iași: Polirom, 2014), 250-251.

¹³⁵ Rosetti, *Amintiri: ce am auzit de la alții, din copilărie, din prima tinerețe*, 154-155.

pentru micul lor ebenist, Avram, care abia aștepta să-și îmbunătățească deprinderile. „Am luat asupra noastră greutățile unei mari familii. William ar rămîne fără grai văzîndu-l pe *chazan* [cantor – ebr. orig.] declarîndu-se copilul meu adoptiv.” Aveau șapte ucenici la Misiune, care sperau să primească asistență pentru a se califica profesional: cîțiva ca legători de cărți, unul ca cizmar, unul ca dogar și unul ca tîmplar.

Unul vine aproape desculț, i se fac cizme. Altul nu are decît o cămașă. Am fost extrem de ocupată croind cămăși etc., pentru ei. Avram aproape a terminat al treilea an de ucenicie, după care va deveni calfă. Chazan-ul s-a apucat de învățat cizmăria, fiind încredințat că poate deprinde meseria într-un an! Deja se gîndește la însurătoare. La cei 28 de ani se plînge că e necăsătorit, totuși prima lui soție a murit.¹³⁶

Coroșpondența Catherinei este o adevărată fereastră către un microunivers exotic și necunoscut. Pe 13 martie 1847 îi scria lui William că foametea din Marea Britanie se resimțea pînă în Moldova, unde s-a exportat porumbul peste măsură, fapt care a scumpit masiv pîinea și *mamilika* [mămăliga]. De teama acutizării lipsurilor, exportul fusese oprit. Erau mulți bani englezești pe piața locală, așa că nu și-i puteau schimba pe ai lor decît cu mare pierdere. Daniel fusese ocupat să conceapă două tractate care au fost traduse în idiș și în ebraică de către Weiss, după care au fost expediate Comitetului. Keith era cel care insistă ca toți misionarii să alcătuiască tractate. „Te-ai minuna dacă ai vedea cît de puține dintre ele se potrivesc minții evreiești”. Cartea *Old Path* era singura eficientă, ducînd la dezrădăcinarea iudaismului. În ce-l privea pe *chazan*, al cărui nume era Obadia, acesta împreună cu fratele său Iefta fuseseră plasați ca ucenici la comercianți, primul la cizmărie, celălalt la croitorie. Obadia, deși avea o oarecare inteligență, era deficitar în alte privințe. Cei doi și Isaac, de la care se spera că se va comporta bine, făceau un fel de pionierat. Discuțînd zi de zi cu evreii pentru a se disculpa de pasul făcut în trecut, ei aduceau zilnic pe unii dintre aceștia la întruniri. Cei trei însă nu erau botezați, nemanifestînd semnele unei vieți spirituale reale.¹³⁷

Pe 19 aprilie 1847, Daniel Edward îi scria cumnatului său William cum într-o seară recentă de Sabat predicase în fața a vreo patruzeci de evrei necunoscuți, pe lîngă prozeliți și germani. „Imaginează-ți o

¹³⁶ Edward, 78-79.

¹³⁷ Edward, 79-82.

adunare cu aceleași figuri și cu aceleași roluri ca în Sinagoga Mare din Viena.” „Punctul remarcabil al Misiunii noastre”, continua el, „este succesiunea continuă de oameni care caută Adevărul. Și nu doar aceștia, ci și un număr de indivizi, care au o oarecare aplecare spre Adevăr și care ne solicită să-i trimitem departe, la alte Misiuni, unde ar putea să-L mărturisească pe Cristos [să-și mărturisească credința pe față] în siguranță.” Oamenii aflaseră că misionarii doreau a fonda o religie nouă și veneau să se convingă. Misiunea furniza și surprize plăcute. Chiar în acea zi când scria scrisoarea, unul dintre evreii convertiți i-a spus lui Edward că fusese în vizită într-o casă, unde întâlnise doi bărbați și o femeie care aveau două Nou Testamente, cu care erau foarte familiari. Aceștia se îmbărbătau, studiind versetul din Evanghelia după Ioan 10:28 „și nimeni nu le va răpi din mâna Mea” [EDCR].¹³⁸

Pe 27 aprilie a venit rîndul Catherinei să-i scrie fratelui său. „Îți povestesc despre speranțele și dezamăgirile noastre, dar cred că lumea suportă greu asemenea relatări”. William strîngea fonduri în parohia sa din Ayr pentru Misiunea din Iași, bani cu care Catherine închiriasse o cameră pentru organizarea unei școli, care o costa șase lire sterline pe an. Plănuia să ofere un salariu mic pentru profesor și pentru tutorele de ebraică, în cazul în care urmau a veni și copiii evrei; cîțiva promisese deja că vor veni. Planurile s-au desfășurat ca la carte, pînă ce, în ultima zi a sărbătorii pascale, Taubes a pronunțat un *herem*. Ca urmare școala și întrunirile au fost abandonate, doar noaptea mai intrîndu-le cîte un evreu în casă.¹³⁹

Prin luna martie 1847 a sosit la Misiune un tînăr evreu austriac, Naftali Horowitz. A rămas în casa Misiunii cîteva săptămîni, fiind un tînăr liniștit, modest, ascultător și cu adevărat bine-crescut. Naftali era foarte deschis față de Scriptură și implicarea sa la timpul de rugăciune de seară îi emoționa pe misionari. Aflînd că era găzduit la Misiune, amicii săi au făcut tot ce era posibil ca să-l scoată de acolo. În cele din urmă, soția unuia dintre prietenii săi l-a convins să meargă cu ea pentru a-i întâlni. Ajuns în mijlocul lor l-au luat din scurt, promițîndu-i o dugheană și bani numai să nu se întoarcă la Misiune. A reușit să se întoarcă după cîteva zile, dar imediat s-a aflat acest lucru. N-a rămas, ex-

¹³⁸ Edward, 85.

¹³⁹ Edward, 86-87.

plicîndu-le că planul său era să fugă la Galați pentru a învăța acolo mai multe despre Cristos. A revenit la sfîrșitul zilei de Sabat și a cerut să fie ascuns la Misiune. S-a aflat însă, iar amicii săi l-au mituit pe un caporal austriac să-l interogheze pe Naftali, în calitate sa de supus austriac. Daniel însă l-a scos afară pe caporal, fiindcă niciun reprezentant al altei puteri nu avea dreptul de a intra pe proprietatea lor. Fiindcă situația era critică, l-au cercetat pe Naftali și au găsit că era pregătit pentru botez; ca urmare l-au și botezat în acea seară, în prezența prozelitilor și a celor aflați în proces de catehizare, precum și a cîtorva germani care au servit ca martori. Imediat evreii l-au reclamat consulului austriac că ar fi furat un sfeșnic de argint. Deși a fost judecat pentru acuzația de furt, precum și pentru cea că ar fi încercat să se sustragă serviciului militar, datorită implicării lui Daniel Edward și a lui Gardner, în cele din urmă a fost achitat, spre rușinea acuzatorilor săi.¹⁴⁰

Conflictele și slăbirea Misiunii

Subcomitetul de Misiune din Edinburgh, întrunit pe 8 decembrie 1846, l-a împuternicit pe Edward să-i ceară doctorului Mason să părăsească Iașiul. Decizia a fost luată pe baza unui raport făcut de Edward, Edersheim și Philipp, în care Mason era acuzat de anumite „nereguli”, că „nutrea puncte de vedere și adopta practici care nu erau în armonie cu caracterul și obiectul Misiunii”. Ross afirmă că unele reproșuri aveau și ceva implicații sexuale.¹⁴¹ Care a fost problema reală pentru care cei trei misionari l-au reclamat pe doctor la Edinburgh nu cunoaștem. Catherine Edward se pare că îl acuza de nechibzuință, pentru faptul că l-a primit să stea la el acasă pe fînărul Haim care se certase cu părinții, ceea ce a provocat un scandal enorm în comunitatea israelită.¹⁴² Ritchie e de părere că inabilitatea lui Mason de a-și dovedi statutul de doctor a fost problema. Totuși, Mason primise de la Sturdza dreptul de a practica medicina, chiar dacă limitat doar la evrei. Există și unele

¹⁴⁰ Edward, 88-92; 95-96.

¹⁴¹ National Library of Scotland, Dep 298, Committee for the Conversion of the Jews, minutes 8 Dec. 1846. Citat în Ritchie, 177. Ross, „Daniel Edward: Pioneer Missionary”, 60.

¹⁴² Edward, 62.

semne mari de întrebare. Cum Mason venise cu soția și copiii la Iași, ne-am fi așteptat ca familia sa și familia lui Edward să fie mai apropiate, mai ales în contextul în care nu aveau prea multe opțiuni. Ni se pare extrem de suspectă tăcerea Catherinei Edward cu privire la soția lui Mason, nepomenind despre aceasta în scrisorile sale. Putem presupune un conflict mai mic sau mai mare, avînd în vedere că, deși erau singurele britanice din zonă, cele două nu erau prietene. Nici Mason nu pomenește ceva despre motivul plecării sale din Iași. Deși este plin de detalii cu privire la pacienții pe care i-a tratat, la evreii din Iași, la diverși oameni cu care a interacționat, el nu lasă nicio descriere, niciun amănunt, nici măcar cu privire la cei trei misionari, singurul pe care-l amintește în contextul deplasărilor de la Sculeni și Podul Iloaiei fiind Edersheim. Era ca și cum și unii, și ceilalți s-ar fi șters reciproc din jurnalele lor, lucru care trădează o stare conflictuală acută, de durată. În acest context, la jumătatea lunii mai 1847, Mason a plecat cu familia sa la Constantinopol.

Raportul lui Edward din primăvara anului 1847 arăta cît de intensă și expusă pericolelor era activitatea lor, dar și cît de încîntați erau de felul în care răspundeau unii oameni. Benjamin Weiss, primul evreu botezat, lucra cot la cot cu ei, ducîndu-se în vizite de evanghelizare. Uneori aceste vizite se sfîrșeau prost pentru el, fiind luat la bătaie și împrôscat cu pietre. Nu numai evreii, dar nici preoții și nici mitropolitul nu aveau la inimă lucrarea Misiunii. Și unii, și ceilalți puneau la cale intrigi pe lîngă autorități și șeful poliției pentru a le împiedica activitatea. Erau însă și lucruri care le umpleau inimile de bucurie. La serviciile din ziua de Sabat participau de regulă patruzeci de persoane. Printre altele, Edward relata despre un evreu instruit, care într-o vreme ținuse locul rabinului într-o localitate mai mică. Acesta avea opt copii și spera să-i aducă pe toți la ascultarea de Cristos. Discuțînd cu Edward odată, l-a rugat să-l trimită pe Weiss în vizită la el. Cînd acesta a sosit în casa bătrînului, erau adunați să-l asculte nu doar familia sa, ci și toți vecinii.¹⁴³ Chiar dacă cu greu se convertea vreun evreu, exista un mare interes în jurul Misiunii, în ciuda amenințărilor lansate de Șef-Rabinul orașului. „Punctul remarcabil al Misiunii noastre este con-

¹⁴³ *Proceedings of the General Assembly of the Free Church of Scotland held at Edinburgh, May 1847* (Edinburgh: W. P. Kennedy, 1847): 16-18.

tinua perindare a oamenilor în căutare...” Cum Iașiul era vizitat continuu de evrei din alte localități, prietenii lor din localitate îi aduceau pe aceștia în vizită la Misiune, ca la o atracție locală, permițându-le să stea de vorbă cu misionarii și, eventual, să asculte o predică.¹⁴⁴ Dacă la început misionarii au fost încântați de acest lucru, în timp, această implicare continuă fără stabilirea unor relații temeinice s-a dovedit obositoare și infertilă.

Tot în primăvara anului 1847, Hermann Philipp și Christian Samuel Neumann au plecat la Galați ca să deschidă acolo o filială a Misiunii. Philipp urma să activeze ca predicator și ca asistent la școală, urmînd ca slujba lui Neumann să fie de profesor al școlii și de catehet. Serviciile religioase urmau să se desfășoare în engleză și germană. Neumann era un tînăr evreu rămas orfan de tată la 14 ani, care fusese evanghelizat de Edward în anii de început ai Misiunii. El l-a însoțit pe Edward la Constantinopol în 1843, rămînînd acolo vreme de doi ani. În Constantinopol s-a întîlnit cu renumitul misionar scoțian Dr. John Wilson, care tocmai se întorsese din India, fiind botezat de acesta. În 1845 s-a întors la Iași, fiind ucenicizat de Edward, care l-a instruit în teologie, în timp ce Catherine i-a dat lecții de engleză. Neumann a fost trimis la Galați ca să conducă întruniri de rugăciune în germană și engleză. Catherine menționa că, deși el învățase enorm, inclusiv limba engleză, nu văzuse cu ochii săi nicio școală, motiv pentru care, în opinia ei, nici nu putea conduce una. Lucrurile aveau să se schimbe în timp.¹⁴⁵

Dacă raportul din primăvară fusese optimist, în urma incidentului cu Mason misionarii s-au descurajat, fiind fără energie și cu activitatea slăbită și discreditată. Din acest motiv, probabil în iulie 1847, John Duncan a fost însărcinat de Comitetul de la Edinburgh ca să-i viziteze pe cei din Moldova în drum spre Pesta. Duncan a venit cu soția sa pe Dunăre pînă la Galați, unde au fost așteptați de familia Edward. Întrucît vaporul cu care au sosit a intrat în carantină, soții Edward s-au putut întîlni cu Duncan numai la intervenția consulului Cunningham. Întîlnirea a avut loc într-o încăpere a carantinei în prezența a doi gardieni, fără a avea vreun contact fizic, fiind separați de o masă, și asta

¹⁴⁴ Edward, 85.

¹⁴⁵ Edward, 74; 125-126; 149. Ritchie, 176-177. J. F. A. de le Roi, 316.

doar pentru cîteva ore. Chiar și așa, scurta întrevedere a însemnat mult pentru soții Edward care călătoriseră 26 de ore cu *brașoveanca* de la Iași la Galați în acest scop. Dacă n-ar fi fost impusă carantina, ei ar fi vrut să convingă familia Duncan să vină cîteva zile la Iași. Prozeleții din Iași au fost foarte dezamăgiți, neputînd concepe că un pastor scoțian a ajuns pînă la Galați și nu a venit și la ei.¹⁴⁶

Misiunea a fost slăbită și mai tare în august 1847 prin plecarea lui Edersheim în Scoția. Acesta s-a retras fiindcă voia să se căsătorească cu Mary Elizabeth Broomfield, o tînără scoțiancă pe care, conform fiicei sale Ella, o cunoscuse la Iași.¹⁴⁷ În ce context se afla aceasta acolo e o mare necunoscută. La mijloc a fost și o neînțelegere cu Edward, legată de finanțele personale. Raportul anual consemna ca motiv „incoerența comportamentului”. Probabil că idila lor nu a fost considerată potrivită unui misionar, deși cei doi aveau intenții foarte serioase. Viața lui Edersheim a fost ireproșabilă din punct de vedere moral pînă la capăt și nu-l putem suspecta de un comportament nepotrivit. Mai degrabă suspectăm rigiditatea familiei Edward, precum și o posibilă gelozie intelectuală din partea lui Daniel. Edersheim îi era net superior din punct de vedere academic și chiar pe cîmpul de misiune avea avantaje certe. El stăpînea perfect atît limba germană, cît și cea ebraică, pe lîngă alte limbi, puțînd dialoga subtilități cu evreii locali. În schimb, Daniel nu-și perfecționase încă abilitățile lingvistice, comunicarea lui suferind din acest motiv. Deși în final Edersheim a fost absolvit de orice suspiciune, Comitetul de Misiune a refuzat să-l retrimită la Iași, considerînd că ar fi „inoportun în circumstanțele existente”.

Așa cum se întîmplă de obicei, adevăratele motive ale conflictului nu au ieșit la iveală atunci. Din mărturia depusă de el fiicei sale Ella Georgina, căsătorită Overton (1866-1947), putem întrevede și o altă fațetă, cuprinzînd nemulțumirile sale personale. Se pare că Alfred, ca evreu, era foarte sensibil la modul în care soții Edward se raportau la evreii din Iași. „Întrunirile misionare îmi devin odioase. Văzînd această milă condescendentă pentru săracii evrei, din partea unora care nu-i cunosc, nici nu pot simpatiza cu ei, face ca sufletul meu să le deteste.” Concluzia sa era că: „În orice lucrare pentru Cristos, dar mai ales în

¹⁴⁶ Edward, 102; 106-107.

¹⁴⁷ Edersheim, *Tohu-Va-Vohu*, xvi.

lucrarea cu evreii, lucrul de care avem nevoie este mila din dragoste, nu dragostea din milă".¹⁴⁸ Astfel Misiunea printre evrei l-a pierdut pe unul dintre cei mai străluciți intelectuali ai generației sale. Este foarte posibil ca Edward să fi fost un tip mai suspicios și mai dificil în colaborare, dar este cert că nu avea experiență în administrarea conflictelor, fiindcă nici Hermann Philipp n-a mai rezistat mult, plecând și el în primăvara anului următor și refuzând să mai rămână la Iași. Comitetul l-a găsit în cele din urmă vinovat pe Edward, pentru inabilitatea sa de a administra situația și de a comunica mai bine. În plus, consulul britanic din Iași s-a plîns de atitudinea sa arogantă față de personalul consulatului. Totuși Weiss a depus mărturie înaintea Comitetului că, deși inițial Gardner fusese foarte amabil, comportamentul său capricios și schimbător era notoriu în Iași. În cele din urmă, explicațiile lui Edward au fost considerate satisfăcătoare.¹⁴⁹

Încercarea lui Philipp și Neumann de a stabili un cap de pod la Galați n-a fost de lungă durată. De fapt ei primiseră acceptul lui Edward să lucreze acolo, dar nu și pe acela al Comitetului de Misiune. Pentru Philipp situația din Iași era greu de suportat, motiv pentru care a dorit să se îndepărteze de familia Edward, plecând la Galați. Informat, cu rigiditate Comitetul le-a cerut să se întoarcă la Iași, neacceptând extinderea Misiunii. Philipp a refuzat însă a se mai întoarce, plecând cu familia la Constantinopol. Spera să fie angajat de vreuna dintre Misiunile care activau printre evrei acolo, însă n-a avut succes. Din acest motiv a scris Comitetului de Misiune că este dispus să meargă oriunde, numai la Iași nu, fapt care sugerează situația tensionată de acolo. În cele din urmă, fără să mai aștepte răspunsul celor de la Edinburgh, Philipp a decis să se întoarcă în Scoția.¹⁵⁰ Avea să dezvolte ulterior o carieră misionară prodigioasă.

¹⁴⁸ Bond, „The Life and Times of Alfred Edersheim”, 7.

¹⁴⁹ Minute Book of the Committee for the Conversion of the Jews of the Free Church of Scotland (NLS Dep. 298/250), 77: 162; 165. Citat în: Ross, „Time for Favour: Scottish Missions to the Jews, 1838–1852”, 116. *Proceedings of the General Assembly of the Free Church of Scotland, held at Edinburgh, May 1848* (Edinburgh: W. P. Kennedy, 1848), Appendix II, 10.

¹⁵⁰ Minute Book of the Committee for the Conversion of the Jews of the Free Church of Scotland (NLS Dep. 298/250), 97; 160. Citat în Ross, „Time for Favour: Scottish Missions to the Jews...”, 116.

Pendulînd între extaz și agonie

În ciuda acestui context stresant în care-și desfășurau activitatea, periodic se întîmplau și lucruri pozitive, generatoare de entuziasm. Un eveniment remarcabil s-a produs pe 5 iunie 1847. În aceea zi s-a botezat Rabbi Nahum Meir Biermann împreună cu trei dintre fiicele sale. Dacă pînă atunci majoritatea celor botezați erau tineri, Biermann era un om matur, comerciant de vază, cu reputație deosebită, fără pată, care studiasse pentru a fi rabin.¹⁵¹ Era prieten apropiat cu Șef-Rabinul local, fiind un cunoscător eminent al Legii. Vestea despre convertirea și botezul său a căzut ca un trăsnet în rîndul mării comunității israelite a Iașiului, autoritățile trebuind a interveni pentru potolirea spiritelor. Biermann era un comerciant de unelte și fierărie care-și pierduse tot avutul în urma incendiului din 1844. Întrucît acesta era un om educat și foarte respectat, Șef-Rabinul îi dăduse anterior un certificat care-i dădea dreptul să arbitreze și să medieze orice problemă care ținea de legea evreiască, devenind astfel împluternicitul său. Edward a văzut cu ochii săi respectivul certificat. În acesta calitățile lui Biermann n-ar fi putut fi puse într-o lumină mai bună, fiind considerat „eminent în ale Legii” și „sfînt de la naștere”.

Încă din 1845, Biermann a avut o discuție de o jumătate de zi cu Weiss, dar pași concreți a făcut abia după ce s-a îmbolnăvit, ocazie cu care Mason și Weiss l-au vizitat și l-au îngrijit. Abia după aceea a venit pentru prima dată la o întîlnire de seară la Misiune, după care l-a căutat pe Daniel Edward să vorbească cu el. În urma acestei discuții a început să participe aproape săptămînal la una dintre întîlnirile regulate. Vizitele sale la Misiune durau rareori mai puțin de patru ore. Edward remarca faptul că bătrînul era un om extrem de perspicace și subtil.¹⁵² Relatarea Catherinei Edward este și mai plastică. Încă de pe 13 martie 1847, aceasta i-l prezenta pe Rabbi Nahum fratelui ei, William:

¹⁵¹ Deși în raport nu este precizat acest lucru, în corespondența ei, Catherine vorbește de Rabbi Nahum Biermann, menționînd că acesta era un rabin respectat. Un alt amănunt diferit, Catherine vorbea de Nahum că are nouă copii, în timp ce Daniel menționează doar opt. Vezi Edward, 82-83.

¹⁵² „Rabbi Nahum”, *The Jewish Herald*, Vol. II (London: Aylott & Jones, 1847): 253-254. „Extract Letter from Rev. Daniel Edward to the Rev. A. Moody Stuart. Jassy, June 9th, 1847”, *The Jewish Chronicle*, Vol. III-IV, New York (1848): 123-124.

...un o în vîrstă, foarte respectat de către evrei și de către rabini, un comerciant respectabil, un bun cărturar evreu, pe deplin familiar cu sofistica și amăgirile Talmudului. El posedă o adîncă pătrundere filozofică și a fost un oponent feroce al creștinismului. Imaginează-ți un asemenea om adus la picioarele lui Isus și îl vei vedea în cazul nemaipomenitului nostru Rabbi Nahum. Acesta a fost în grija lui Weiss timp de un an; adesea ne-a vorbit despre el. A venit la o întrunire, apoi s-a întors a doua zi, rămînînd vreo patru ore cu Daniel. După alte cîteva zile a revenit iar și cînd a rămas singur cu noi a mărturisit înaintea Dumnezeului cel veșnic că el crede în Isus din Nazaret; că s-a rugat în Numele Lui în clipe de încercare, dar că ar trebui să fie de nouă ori mai puternic ca Avraam ca să renunțe la soția și cei nouă copii ai săi. El i-a cerut lui Daniel să-i facă o vizită într-o seară, pe întuneric. Cînd [Daniel] s-a dus, Rabbi Nahum era la ușa atelierului său, tăind fiare – el lucrează în fier. S-a uitat la el, abordîndu-l cu întrebarea obișnuită pe care o primești la ușa unei prăvălii evreiești: „Was wollen Sie? Was kaufen Sie?” „Ce doriți? Ce vreți să cumpărați?” Apoi a privit în jur, după care a lăsat jos fierul și l-a introdus în camera din spate unde și-a chemat soția și toți copiii: Moise, Aaron, Gedalia, Estera, Hai[m] – toți care erau acasă. S-au așezat toți și și-au luat cărțile, Rabbi Nahum și Daniel conversînd deschis. În următoarea vineri a apărut iar după micul dejun și de două ori pe zi ne-am rugat pentru el. Încă mai tratează cu familia lui și crede că-l vor urma. Soția sa, spune el fără a se îndoii de ea, înțelege cum gîndește el și se îngrijorează. Cea mai mare dificultate o așteaptă din partea rudelor soției fiului său. Aceștia sînt oameni bogați și sigur va fi mare vîlvă. Dacă Domnul îi va da putere să mărturisească pe față Numele Său, credem că acest lucru va stîrni adevărate convulsii printre evreii din Iași. Credem că unele suflete care tremură de frica oamenilor vor prinde curaj să vină și ele. Numai Dumnezeu știe.”¹⁵³

O lună și jumătate mai tîrziu, în scrisoarea adresată pe 27 aprilie fratelui său după ce Taubes a emis un *herem*, Catherine comenta că pînă și Rabbi Nahum se speriasse, deși continua să vină, fie și pe întuneric. „Pare să fie tot mai hotărît: acum vorbește despre botez, chiar dacă pe ocolite. El recunoaște că prin credință trebuie să se lase întru totul în mîna Domnului, fiindcă El este capabil să facă orice pentru noi. Oare cine nu ar admira pe tatăl a nouă copii care se pregătește să facă un pas care-i va conduce probabil pe toți spre ruină?”¹⁵⁴ Relatarea lui Mason aduce partea sa de lumină. Conform acestuia, nu la multă vreme după ce a des-

¹⁵³ Edward, 82-83.

¹⁵⁴ Edward, 87.

Bierman în vizită la dispensar (Mason)

chis dispensarul, Biermann l-a chemat la el acasă pentru a o consulta pe soția sa care nu se mai putea deplasa de o vreme. Deși era bănuită că are tuberculoză pulmonară, Mason a diagnosticat-o cu bronșită cronică. Cu toate că Biermann a privit neîncrezător tratamentul primit, l-a administrat totuși soției sale și, în câteva săptămâni, aceasta a intrat în convales-

cență. În tot acest timp, Nahum l-a vizitat frecvent pe Mason. Observînd pe masa acestuia o Biblie în limba germană, a luat-o în mîină și a început să citească din ea. Doctorul a fost surprins atît de faptul că acesta știa germana, cît și de deschiderea sa, fiind avertizat că anterior Biermann fusese învrăjbit rău contra Misiunii și a misionarilor. Acum acesta și-a manifestat dorința de a citi Noul Testament, anunțîndu-l pe doctor că va cumpăra unul de la Misiune. Cîteva luni mai tîrziu Nahum s-a îmbolnăvit, Mason vizitîndu-l adesea pentru a-l trata. Cu aceste ocazii a avut șansa mereu să stea de vorbă cu el despre Evanghelie. După lungi discuții, cei doi au început să studieze împreună Scriptura. Într-o zi, Nahum i-a spus că în acea seară ar vrea să-l acompanieze la serviciul religios de la Capela Misiunii. Nu participase niciodată pînă atunci fiindcă nu voia să fie văzut acolo. De la acea vizită și pînă la asumarea publică a credinței creștine nu a mai trecut mult.¹⁵⁵

Ulterior convertirii, Biermann avea să mărturisească că el a fost mai atras de Misiune decît Misiunea de el. Simțea că nu va mai putea trăi fără de Cristos și totuși incertitudinea a ce se va întîmpla cu el și cu familia sa după anunțarea publică a convertirii îl paraliza. Astfel, deși manifesta un interes viu, nu dădea semne că ar lua vreo decizie. La un moment dat, după convertirea tînărului Naftali Horowitz, misionarii au aflat că se complota contra acestuia, chiar și viața fiindu-i în pericol.

¹⁵⁵ „Notes of a Medical Missionary: Chap. II – Rabbi Nahum”, *The Sunday at Home*, No. 372 (June 13, 1861): 369-372.

Ca urmare l-au solicitat pe Biermann să-i ajute să obțină un pașaport pentru Naftali, pentru a-l putea scoate din țară. Acesta le-a explicat cum va face, însă procedura implica să facă uz de minciună. Edward i-a spus ferm: „Nu, nu facem așa. Îl iubim pe băiat și am face orice să-l ajutăm, dar nu vom minți, chiar dacă așa i-am salva viața.” Biermann a revenit iar și iar cu variate propuneri de obținere a pașaportului, dar fiecare implica un compromis etic, lucru de neacceptat pentru misionari. În cele din urmă, Nahum Biermann a răspuns: „Acum am senzația că sînt printre îngeri, cînd văd oameni care într-o situație de viață și moarte nu vor cu niciun chip să se abată de la adevăr!” Ca urmare s-a dus la comisar, spunîndu-i adevărul că Naftali era în pericol din cauza mașinațiunilor evreilor furioși pe el că s-a convertit. Avizat astfel de situație, comisarul a eliberat pașaportul necesar. Din acest moment, Biermann a fost un om schimbat.¹⁵⁶

În ciuda opoziției soției sale, Nahum s-a botezat împreună cu trei dintre fiicele lui. S-ar fi botezat și fiul cel mare, dar acesta n-a putut din cauza soției sale. După ce a fost oficiat botezul, în acea seară au sosit la Misiune soția și rudele lui Nahum. Fiindcă acesta nu-și tunsese încă barba, ei n-au crezut că deja se botezase. „Höreauf meine Frau,” a spus el, „heute binich und meine drei Kinder get aufgeworden.” „Ichhöre nicht, ichhöre nicht,” gemu biata femeie, „Ichstarb, ichstarb, ich will strabendiese, nach willich starben” [„ascultă soția mea: azi, eu și cei trei copii ai mei am fost botezați”, „Nu te aud, nu te aud”, „Mor, mor, îi voi ucide, apoi voi muri” – în germ., în original (incorect)]. Apoi s-a repezit spre balcon să-și ia viața. Misionarii însă se temeau mai mult de Nahum. Situația era tragică, avînd în vedere că cei doi soți trăiseră împreună mai mult de douăzeci și cinci de ani. Zbuciumul său devenise de neîndurat. Scoțienii sperau totuși că femeia poate fi convinsă. Doar rușinea și teama față de rabin o împiedicau. Acesta o vizitase, smulgîndu-și părul și plîngînd ca ea să-l părăsească. Nahum îi stătea alături și spera să o cucerească cu blîndețe.

A doua zi după botez, Biermann s-a dus senin către prăvălia sa, lucru care era să-l coste viața. Aproape o mie de evrei furioși s-au adunat, împrôscîndu-l cu pietre. Cînd Șef-Rabinul a primit confirma-

¹⁵⁶ „Rabbi Nahum”, 253-254. „Extract Letter from Rev. Daniel Edward to the Rev. A. Moody Stuart. Jassy, June 9th, 1847”, 123-124.

rea că Biermann s-a botezat, a început să-și smulgă părul și barba, plîngînd ca după mort. A fost nevoie de intervenția poliției pentru calmarea spiritelor, scoțienii solicitînd protecție specială de la autorități. În acest timp, cîțiva germani îl apărau pe bătrîn, însoțindu-l în permanență. Fiindcă s-a refugiat cu fetele sale în casa familiei Edward, la lăsarea întunericului aceasta a fost încercuită de o mulțime de evrei care aruncau în ea cu pietre, nici poliția nemaifăcînd față. Au sărit în ajutor o mulțime de germani, deranjați de tulburarea produsă de evrei. Înarmați cu bîte, aceștia au pus gloata pe fugă. Dar cînd evreii au forțat intrarea în casă în miez de noapte, îngrozită, Catherine a fost cît pe ce să cedeze. A doua zi de dimineață trei polițiști păzeau prăvălia lui Biermann. În plus, autoritățile au dat instrucțiuni ca evreii, dacă se vor mai revolta, să fie bătuți. Apariția a două plutoane de cazaci a făcut ca tensiunea să ajungă la paroxism. Loviturile au curs din belșug, iar mulțimea a fost împrăștiată. Însă tulburările au continuat vreme de două săptămîni.

Prețul plătit de Biermann a fost unul imens, soția sa părăsindu-l după o căsnicie de peste două decenii. Dar după cîteva săptămîni Edward a convins-o pe femeie să se întoarcă acasă pentru a reuni copiii, asigurînd-o că nimeni n-o va forța să se convertească, fiind liberă să practice iudaismul toată viața. Un moment cu totul special pentru soții Edward a fost cînd, la celebrarea Euharistiei, Biermann i-a adus cu el pe opt dintre prietenii săi evrei care fuseseră impresionati de devotamentul său față de creștinism. Unul dintre aceștia avea să declare că atunci cînd a aflat că Nahum s-a botezat a crezut că a venit sfîrșitul lumii! Pe de altă parte, Aga care răspundea de ordinea în oraș avea ranchiună pe misionari. Iritat de lipsa de reacție a organelor de ordine la un scandal provocat de evrei, Edward l-a vizitat pe șeful Poliției care i-a spus în față că tulburările sînt consecința activității lor, pe care le-a numit „provocatoare”. Mai mult, acesta a depus un memoriu adresat domnitorului, în care se disculpa, afirmînd că nu răspunde de liniștea orașului, atîta timp cît se află aici misionarii englezi! În cele din urmă însă și-a făcut datoria și, aparent, evreii s-au calmat, dar pe ascuns complotau contra Misiunii și a prozeliților. După ce mai mult timp soția lui Nahum a încercat să obțină divorțul, ea s-a decis să vină la Misiune cu fiul cel mare, solicitînd amîndoi botezul. Evident, misionarii nu i-au botezat, aș-

teptînd întîi să vadă în ei lucrarea credinței, fiind însă încurajați de întorsătura situației.¹⁵⁷

O situație interesantă s-a petrecut în septembrie 1847, cînd soții Edward, stresați din cauza evenimentelor neplăcute care se tot întîmplaseră, au decis să facă o plimbare prin țară vreme de o săptămînă. Au plecat călare din Iași noaptea, ajungînd la ora cinci la prima stație de poștă, *Podolai* [Podul Iloaiei], unde s-au odihnit o oră înainte de a porni spre *Turco Fermoos* [Țirgu Frumos]. La *Khan*-ul evreiesc au obținut ouă și lapte, și-au făcut cafea și s-au culcat. Dimineața au închiriat trei cai „evreiești” mici, pe care i-au pus la trăsura. Cum drumul a devenit abrupt, la un moment dat caii au refuzat să mai înainteze, biciuirea lor nemaifiind de folos. Salvarea a venit de la cîțiva țărani care au împins trăsura la deal. Spre seară au zărit munții și, pe măsură ce coborau o pantă abruptă spre *Ratna* [probabil Roman],¹⁵⁸ peisajul a devenit încîntător, mai fermecător decît văzuse Catherine pe malurile Ronului. „Bistrița este una dintre cele mai frumoase ape de munte pe care ți le poți imagina, albastră precum cerul cel mai senin, iute, sărind uneori peste stînci mari, vuind la vale de pe dealuri, adîncă și agale din cînd în cînd, dar atît de clară că poți număra pietrele de la fund și vedea peștii.” Orașul trecuse printr-un incendiu mare în acea vară, astfel că greu au găsit două camere la o călugăriță. Fiind început de Sabat, n-au găsit să cumpere nimic de mîncare, mulțumindu-se cu ceai negru și puțină pîine. Au făcut haz de necaz, dar erau flămînzi și a doua zi era Sabat, apoi „era Sabatul nostru”. „Venisem pentru climă și acum trebuia să mîncăm *mamilika* – acest *pooridge* [terci de ovăz, mîncare tradițională englezească] de porumb”. De la farmacistul care le făcuse rost de came-

¹⁵⁷ Edward, 97-106; 120. „Rabbi Nahum”, 252-257. „Extract Letter from Rev. Daniel Edward to the Rev. A. Moody Stuart, Jassy, June 9th, 1847”, 125-127.

¹⁵⁸ Ungureanu consideră că este vorba de Roznov, care e așezat pe Bistrița. Roznov a devenit oraș abia în 2003. Urmărind harta, traseul din Iași spre Piatra Neamț trece prin Podul Iloaiei, Țirgu Frumos și Roman, care e plasat la confluența dintre apa Moldovei și Siret. Or, Catherine face ori o confuzie între acestea și Bistrița, ori descrie Bistrița din zona orașului Piatra Neamț. Un alt argument ține de faptul că, din moment ce le luase o noapte și o zi să ajungă de la Iași la Țirgu Frumos, era imposibil cu trei cai mici, pe un teren care deja era deluros, să ajungă într-o singură zi de la Țirgu Frumos la Roznov. În fine, cum doctorul Schinddlein era medic districtual, Roman a fost reședința ținutului, apoi a județului Roman, în secolul al XIX-lea.

re, Daniel a avut surpriza să afle că *Kreis Physicus* [medicul districtual] era dr. Schinddlein, un evreu care venise cu trei ani în urmă la Misiune pentru a se instrui. Ar fi vrut atunci să se boteze, dar Daniel nu era convins că era pregătit spiritual. Acum avea o casă frumoasă, o mulțime de servitori și o soție drăguță. Medicul i-a invitat la el și s-a întreținut îndelung cu Daniel. „Doctorul pare a nutri o dragoste profundă și adevărată pentru Cuvîntul lui Dumnezeu, dar este slab și, în condițiile grele din Moldova, nu avea niciun suflet creștin prin preajmă”.

A doua zi, doi servitori le-au servit o cină gustoasă, în vase englezești. Luni de dimineață, Daniel și Catherine au ieșit la o plimbare. O trăsură care a trecut pe lângă ei a oprit, din ea coborînd rectorul Academiei, nimeni altul decât Gheorghe Asachi, cu soția și un fiu. Aceștia i-au rugat să-i însoțească la fabrica lor de hîrtie [moara de hîrtie] de la Piatra. Înființase fabrica în 1841 pe moșia sa de la Cetățuia, pe care a botezat-o Petrodava. La destinație se afla și fiica lor,¹⁵⁹ abia revenită de la Paris. Copilul acesteia era bolnav, motiv pentru care Catherine l-a vizitat. Fiica lui Asachi a întrebat-o pe Catherine dacă o cunoaște pe o englezoaică, Mrs. R., și pe nepoata acesteia, Miss L., cu care se împrietenise la Paris. Gheața s-a spart ușor, iar cele două s-au împrietenit repede.

O zi mai târziu, soții Edward au plecat la *Niamto* [Țirgu Neamț] unde aflaseră că erau cîteva mănăstiri în care aveau acces și străinii. Au rămas peste noapte la Mănăstirea Neamțului, negăsind cazare în oraș. Fiind străini, au devenit atracția specială a călugărilor. Unul după altul, cu părul și bărbile lor lungi, aceștia s-au perindat să-i vadă. Pe coridorul chiliilor, Daniel a fost supus unui adevărat tir de întrebări căruia i-a făcut față cu brio. Cum în mănăstire se afla și *Erzbischof* [Arhiepiscopul], acesta le-a trimis un mesaj că îi observase cînd au sosit și dorea să le cunoască numele. Edward i-a dat trimisului o carte de vizită, iar acesta

¹⁵⁹ Este vorba despre Hermione Asachi-Quinet (1821-1900), fiica adoptivă a lui Asachi, din prima căsătoriei a Elenei Asachi cu Kiriako Melirato. Hermione a fost căsătorită pentru scurtă vreme cu Alecu Moruzi (1815-1878), de care s-a despărțit repede. Din mariajul lor a rezultat un copil, George (1839-1856), născut la 1 ianuarie 1839. Din 1841, ea a plecat la Paris pentru a-și continua studiile, apoi a decis să se stabilească acolo, căsătorindu-se cu Edgar Quinet în 1852. Vezi: Ion Mitican, „Cum a devenit scriitorul Edgar Quinet un mare prieten al României”, *Ziarul Lumina*, 13 septembrie 2008, <http://ziarullumina.ro/cum-a-devenit-scriitorul-edgar-quinet-un-mare-prieten-al-romaniei-53538.html>.

Biserica Mănăstirii Neamț—cca 1925

a întrebat ce înseamnă titlul „Rev.” în fața numelui. *Geistlicher!* [cleric] După ce a plecat, ușa s-a deschis iar, pătrunzînd un călugăr vorbitor de franceză. A încercat să ghicească: „Pastor luteran?”, „Nu” a răspuns Edward. „Poate misionar pentru evrei?” La răspunsul pozitiv, călugărul i-a zis imediat că i-a fost dată șansa pe care o aștepta de șase ani, invocînd fama rezultatelor misionare, precizînd că știa despre ei de la sosirea lor în Moldova. La început, călugărul a fost destul de necioplit, afirmînd: „voi sînteți Apostoli!”, după care a continuat: „dar Apostolii zilei de azi sînt adesea Apostolii Anticristului!” Ulterior i-a rugat să nu mai spună nimănui din mănăstire cine sînt, deși mitropolitul¹⁶⁰ urma să fie foarte mulțumit să afle că ei se află acolo. S-a plîns totuși de acesta că l-a persecutat din cauză că ar fi avut relații cu ereticii, motiv pentru care nu îndrăznea să-i mai viziteze. Respectivul călugăr era profesor la mănăstire și părea foarte inteligent. La 11 noaptea, soții Edward au fost

¹⁶⁰ Ungureanu identifică eronat prin *Erzbischof* pe Veniamin Costachi, dar acesta se retrăsese din scaunul metropolitan în 1842 la Mănăstirea Slatina, unde a și murit în 1846, cu un an înainte de vizita soților Edwards la Neamț. Scaunul metropolitan al Moldovei era ocupat atunci de Meletie Lefter „Brandaburul”, mitropolit între 1844-1848. Vezi: Ungureanu: 299.

treziți de o voce groasă care făcea chemarea la rugăciune. Totodată, cineva a bătut la ușa lor, speriindu-l pe micuțul William, fiul lui Nahum Biermann, care îi însoțea în călătorie. *Herr Edward, ich habe gehört eine grosse Stimme!* [Domnule Edward, am auzit o gălăgie mare! – germ. orig.]. În mod repetat, călugării au bătut *Toka* de jur-împrejurul bisericii, cîntînd și intonînd cîntece bisericești pînă la ora unu noaptea. În camera învecinată se auzeau voci care discutau despre ei.

M-am bucurat cînd am scăpat de la mănăstire. Închipuie-ți două mii de oameni care nu fac nimic. Dintre aceștia doar șaisprezece au ales învățătura. În fiecare zi și în fiecare noapte cîntă și intonează cîntece în biserică, asta este toată ocupația lor! Este o situație a-nțîia. Fiecare călugăr are un servitor și, zic eu, trăiesc bine. Am fost serviți cu mazăre, morcovi, cartofi în ulei – deloc rău. Ne-au mai dat carne macră, cafea, vin și pui, brînză, smîntînă etc. Daniel i-a dăruit unuia o Biblie în limba germană, iar cîțiva au spus că și-ar dori să se întâlnească cu noi la Iași. Oare ce pregătește Domnul pentru această țară? Unul dintre călugări părea îngrozit cînd Daniel a protestat contra venerării Fecioarei Maria. Nu cred că voi mai vizita vreo «Kloster» [mănăstire – germ. orig.], am fost prea îngrijorată.

Întoarcerea la Iași a fost plină de peripeții. Vremea se stricase și au avut mari probleme cu caii. În prima noapte cu greu au ajuns la un han evreiesc. Acesta avea o singură cameră, care era ocupată de doi moldoveni. Fiindcă soții Edward nu vorbeau moldovenește, aceștia nu i-au lăsat înăuntru. Ca să rezolve problema, hangiul evreu le-a dat propria lui cameră. Aici au observat că evreii nu amestecau băutura oaspeților cu propriile lor lingurițe, nici nu le permiteau să-și folosească lingurile în farfuriile sau vasele lor. A doua zi a plouat torențial. Pentru o jumătate de poștă au fost nevoiți să plătească triplu, așa că la *Turco Fermoos* nu mai aveau bani. Cu greu, un evreu s-a pus chezaș pentru ei pentru bani, iar altul le-a dat caii necesari și un moldovean ca surugiu, întrucît era Sabat. Abia au reușit să înainteze pînă la jumătate de oră de Iași, unde au dat de un han moldovenesc. Acolo și-au făcut un ceai și s-au întins epuizați.¹⁶¹

Un cutremur cu două replici a zgîlțîit Iașiul în noaptea dintre 1847/1848. „A trecut de la vest la est și sunetul era ca al unor trenuri care ar fi trecut printr-un tunel sub casa noastră”. Iarna a fost extrem

¹⁶¹ Edward, 113-116.

de aspră, cu temperaturi variind între -20 și -27 de grade Réaumur [-25 și -34 grade Celsius]. Mulți călători au murit pe drum, dar și țărani în casele lor. Familia Wingate, aflată în vizită, care era obișnuită la Pesta cu 12 grade Réaumur în casă [15° C], făcea față cu greu aici, avînd între 6 și 9 grade Réaumur [7,5 și 11,25° C]. În sufragerie, cu soba dogorind, temperatura era la punctul de înghețare a apei, casa Misiunii nefiind potrivită pentru a fi locuită iarna. Înghețul începuse din noiembrie, iar zăpada a venit de la 1 decembrie și a fost prezentă continuu pînă la sfîrșitul lui februarie. Lemnul de foc era de trei ori mai scump decît în anii anteriori.

La mijlocul lui decembrie 1847 s-a dat alarma de holeră. Autoritățile au propus ca orașul să intre în carantină și, dacă s-ar fi adoptat măsura, jumătate din populație ar fi murit de foame, întrucît în oraș nu existau provizii nici pentru două săptămîni. Un ordin interzicea ca o locuință să fie locuită de mai mult de două familii de evrei, amenințînd cu alungarea în pădure a celor prinși că încalcă dispoziția. Catherine era consternată, întrucît adesea cîte patru-cinci familii locuiau împreună. Un alt ucaz a impus abandonarea portului tradițional¹⁶² evreiesc. Se zvonea că evreii dăduseră bani grei pentru revocarea acestuia.¹⁶³ La începutul anului 1848, excluzîndu-i pe soții Wingate aflați în vizită, Misiunea din Iași era compusă doar din trei persoane: Edward ca misionar, Weiss ca asistent al său, iar C. S. Neumann ca profesor în cadrul școlii.¹⁶⁴ Raportul înaintat sinodului Bisericii Scoțiene Libere din acel an preciza că Iașiul era un loc:

...care pune la grea încercare pe misionarii creștini. Lucrînd printre oameni oprimați, degradați, semibarbari, fără a beneficia de avantajele civilizației și totuși fără acea atractivitate a misiunii creștine printre triburile complet sălbatice și neștiutoare; cu totul anost din toate punctele de vedere, ca poziție, climat, intelect... și categoric morți în păcat și fărădelege... capitala Moldovei pune greu la încercare caracterul lucrătorului creștin, energia, perseverența, credința și dragostea sa.

¹⁶² Este vorba de demersul tinerilor adepți ai Haskala din noiembrie 1847 pe lîngă Mihail Sturdza, finalizat cu revolta evreilor tradiționaliști care i-au bătut pe junii care trecuseră la ținută europeană.

¹⁶³ Edward, 121-125.

¹⁶⁴ *Report to the General Assembly of the Free Church of Scotland by the Committee on the Conversion of the Jews*, 17th May 1848 (Edinburgh, 1848): 2.

O schimbare radicală față de impresiile prezentate de Bonar și M'Cheyne în urma investigației lor! Raportul menționa că în august 1847 Edersheim fusese trimis acasă, în urma unui comportament inconsistent, orice ar însemna acest lucru. De asemenea, profitînd de o relaxare temporară a situației din Galiția, Edward l-a trimis acolo pe Weiss cu o cantitate de tractate și cărți, pentru a le distribui evreilor. Totodată Edward menționa posibilitatea ca Misiunea din Iași să fie suspendată, deși „insurecția boierilor” fusese anticipată de domnitor. Acesta i-a arestat pe capii mișcării, dîndu-i pe mîinile turcilor.¹⁶⁵

Tonul acestui ultim raport confirmă ceea ce se poate desprinde și din scrisorile Catherinei Edward. Pe măsură ce presiunea creștea, Daniel și Catherine au trecut de la încîntare și fascinație, la negativism, anxietate și criticism. Au rezistat fiindcă cei din Comitetul de Misiune i-au încurajat prin scrisori venite atît din Scoția, cît și de la misionarii aflați la Pesta, cum ar fi Moody Stuart. Totodată, în iarna 1847/1848 le-au fost trimiși de la Pesta prietenii lor, familia de misionari Wingate, pentru a sta cu ei, a-i consilia și a-i încuraja.¹⁶⁶ Șederea vreme de aproximativ jumătate de an a familiei Wingate a însemnat extrem de mult atît pentru soții Edward, cît și pentru întreaga Misiune din Iași.

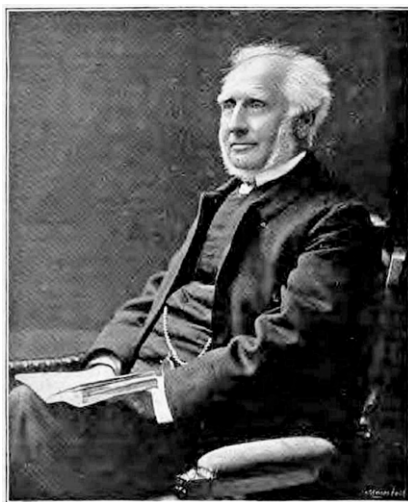
Născut în 1808 la Glasgow, Wingate era primul născut dintre cei șapte copii ai familiei lui Andrew Wingate (1778-1860), un comerciant cu o poziție socială înaltă în comunitatea locală.¹⁶⁷ Educat la Glasgow

¹⁶⁵ *Report to the General Assembly of the Free Church of Scotland by the Committee on the Conversion of the Jews*, 17th May 1848 (Edinburgh, 1848): 9-11. Edward, 99-104; 120. *Home and Foreign Missionary Record of the Free Church of Scotland* (1848): 482.

¹⁶⁶ Ross, „Daniel Edward: Pioneer Missionary”, 61. Edward, 108-109.

¹⁶⁷ William Wingate a fost pasionat de genealogia familiei sale, făcînd cercetări amănunțite în acest domeniu. Strămoșii săi au sosit din Normandia odată cu Wilhelm Cuceritorul (1028-1087), în secolul al XI-lea, numele lor fiind Winguet. Din ramura engleză a familiei a făcut parte Euston Wingate, magistratul care l-a întemnițat pe John Bunyan. Încă din secolul al XII-lea, cîțiva Wingate au fost invitați să se stabilească în Scoția de către regele David I (1123-1154). Din ramura scoțiană a apărut mai tîrziu și o ramură americană a familiei. Tatăl lui William a pus bazele unei afaceri înfloritoare la Glasgow, importînd bumbac din America pentru fabricile din Glasgow, care dădeau de lucru la douăzeci de mii de muncitori. În 1829 William a devenit partener în afacerile familiei. A ieșit din afaceri în 1838 cînd a decis să se dedice carierei misionare. Locul său în afacerile familiei a fost preluat de fratele său Andrew. Afacerile cu

Grammar School și la Glasgow University, unde a studiat Dreptul, el s-a implicat în afaceri alături de tatăl său încă de la vârsta de 21 de ani. În scurt timp a devenit partenerul acestuia, nearătînd interes față de lucrurile spirituale. Era un tînăr care iubea plăcerile și distracțiile, ducînd o viață lipsită de griji. Balurile, dîneurile, vînătoarea, caii și diverse sporturi erau modalitățile sale preferate pentru petrecerea timpului. Moartea soției sale la nașterea unui copil, în 1838, l-a răvășit. Fusesse căsătorit cu ea doar trei ani, iar această pierdere

William Wingate

subită i-a provocat ocazia de a se opri și de a-și reevalua existența și prioritățile. În urma acestui proces a experimentat o convertire autentică. Wingate a devenit membru, apoi a fost ordonat ca presbiter al bisericii Tron Church, al cărei pastor era vărul său Robert Buchanan D.D. (1802-1875), unul dintre liderii de seamă ai Bisericii Scoției. Datorită prieteniei sale cu Robert Wodrow a fost atras spre Misiunea pentru evrei. Din acest motiv s-a pregătit la Berlin pentru a deveni misionar, fiind coleg de studii cu Daniel Edward. La un an după ce a început să lucreze ca misionar la Pesta, în 1842, s-a recăsătorit cu fiica vitregă a lui John Duncan, Margaret Wallace Torrance.¹⁶⁸

Venit la Iași ca să-l revigoreze pe Daniel Edward, Wingate s-a pliat perfect pe lucrarea Misiunii, asistîndu-l pe prietenul său și lucrînd cu noii convertiți. În fiecare miercuri la opt seara se întâlnea cu Daniel, cu Biermann, Weiss și Neumann pentru a se ruga împreună. Mai mult,

bumbac ale familiei au înflorit continuu, fiind însă falimentate odată cu declanșarea Războiului Civil din America (1861), care a oprit exportul de bumbac. Din cauza stresului, fratele lui William, Andrew, care conducea afacerile cu textile din Glasgow, a suferit un atac grav de cord în 1862, care i-a cauzat moartea. Vezi: Roy J. M. Pugh, *Wingate Pasha: The Life of General Sir Francis Reginald Wingate 1861-1953* (Barnsley: Pen & Sword Military, 2011), x; 9-11.

¹⁶⁸ Vezi: Scott, *Fasti ecclesiae scoticae: the succession of ministers in the Church of Scotland from the reformation*, Vol. VII, 717. Ross, „Time for Favour: Scottish Missions to the Jews...”, 133-134.

s-a împrietenit și el cu Madame Palladi, care acum vizita Misiunea săptămînal pentru a lectura cu Catherine din *Paradisul Pierdut* al lui Milton. Adevărat gentleman, William îi dădea lecții zilnic boieroaiței moldovene, sperînd în convertirea acesteia. „Pînă acum Cuvîntul n-a pătruns în mintea ei; ea este cufundată în veselie; poate că Domnul îi va vorbi totuși sufletului său”, nota Catherine.¹⁶⁹ Deși venit din mult mai civilizata capitală a Ungariei, Wingate nu s-a dat la o parte de la a străbate noroaiele Iașului, însoțindu-l pe Daniel. Catherine comenta amuzată cum cei doi au căzut împreună în noroi, spre hazul uriaș al trecătorilor. O altă atracție era costumația ciudată a lui Wingate, care mărșăluia prin noroi cu pantalonii suflecați pînă deasupra cizmelor Wellington, care erau vîrîte la rîndul lor în saboți, fiind îmbrăcat cu o uriașă pelerină ungurească, cu *Boonda* [bundă] și un fular în jurul gîtului. Cu toate aceste măsuri, cînd se întorcea la Misiune avea pînă și favoriții și genele înghețate.¹⁷⁰

Dintr-o scrisoare expedită de el din Iași pe 2 martie 1848, ne-a rămas istoria altui tînăr prozelit, pe nume Isaac. Acesta era nepotul unuia dintre cei mai bogați evrei din Iași, un om plin de superstiții și oponent al Misiunii. Pe cînd avea vreo 18 ani, în 1847, Isaac a primit timp de patru luni instruire în școala Misiunii. Cu această ocazie a auzit pentru întîia oară despre Cristos, căpătînd și cîteva tractate. Întrucît a mîncat bătaie de la rudele sale cînd a început să le mărturisească despre noile sale convingeri, a fugit din oraș plecînd pe jos pînă la Galați, unde a fost luat în grijă de Philipp. Acesta l-a catehizat cu atenție vreme de patru luni. Cînd Wingate a trecut prin Galați și a recomandat ca botezul acestuia să fie amînat pînă ce va fi mai puternic fundamentat în credință, Isaac a plîns. În această perioadă, rudele sale au plătit niște cazaci ca să-l aducă cu forța înapoi la Iași. Aceste încercări i-au întărit credința în loc de a-l descuraja. Vizitînd pe ascuns Misiunea le-a spus scoțienilor că e decis să-L mărturisească pe Cristos cu orice preț. El a aflat că în timpul cît fusese la Galați, mama sa a citit pe ascuns din Noul Testament. Cînd a întrebat-o ce știe despre nașterea lui Isus, ea a negat că ar ști ceva și, de frică, a ars acel Nou Testament, singurul din casă. La mijlocul lunii ianuarie 1848, rudele sale l-au amenințat că

¹⁶⁹ Edward, 121; 123.

¹⁷⁰ Edward, 129.

îl vor trimite forțat de cealaltă parte a Dunării, în Turcia. Calm, el le-a spus că și de cealaltă parte a Dunării poate să creadă în Isus Cristos. Toate aceste amenințări nu l-au împiedicat să vină la orele de cateheză și la serviciile religioase de la Misiune. Ca urmare, misionarii au decis să-l boteze. Din prevedere, înaintea botezului l-au găzduit la Misiune, avînd permanent pe cineva cu el ca să-l apere. Astfel rudele sale nu au aflat despre botez decît în ziua cînd a avut loc evenimentul. Aceștia i-au cerut să plece imediat din Iași întrucît le discredita foarte multe legături. Mama sa, de asemenea, i-a scris rugîndu-l mult să renunțe, dar el a rămas neclintit pe poziție. La serviciul religios din 1 martie, rudele sale au apărut cu doi cazaci ca să-l ia cu forța. Au așteptat însă afară, neavînd curajul de a întrerupe slujba. Misionarii au profitat de acest lucru și l-au scos afară pe Isaac pe ușa din spatele clădirii, de unde l-au transportat cu brișca la adăpost, lucru care a provocat furia evreilor. Plini de mînie i-au amenințat violent pe Biermann și pe Weiss care le țineau piept la intrarea principală, unde se strînsese o mare mulțime de evrei.¹⁷¹

Impactul lui Wingate la Iași a fost unul puternic. La plecarea sa înapoi la Budapesta în primăvara anului 1848, unul dintre tinerii convertiți a exclamat despre el că „nu este om, ci înger”. În același mod Catherine afirma că ei toți ar putea spune despre Wingate că „a fost cu Isus”, mărturisind că n-a mai văzut vreun exemplu similar de devoțiune creștină în mijlocul păcătoșilor.¹⁷²

În toată această perioadă dificilă, Comitetul i-a propus lui Daniel Edward de cîteva ori să mute Misiunea în alt oraș, pentru a lucra într-un context mai detensionat, dar Catherine a fost cea care a insistat să rămîină pe loc. De altfel, de multe ori după ce au plecat, ea spunea că s-ar întoarce oricînd ca să lucreze la Iași.¹⁷³

¹⁷¹ „Jassy. Extract letter from Rev. W. Wingate. Jassy, March 2, 1848”, *The Jewish Chronicle*, New York (July 1848): 31-32.

¹⁷² Edward, 132.

¹⁷³ Edward, 55-56.

Fatidicul an 1848 și închiderea Misiunii

Rămas succesiv într-o perioadă scurtă fără aportul lui Edersheim, Mason și Philipp, Daniel Edward a fost copleșit de cerințele lucrării, toate întâlnirile și toate responsabilitățile căzînd pe umerii săi. În fiecare seară de la ora opt avea întâlnire de închinare și instruire cu discipolii evrei. Joia seara avea un serviciu religios în limba germană, marțea o întâlnire de rugăciune în limba engleză, miercurea o altă întâlnire de părtășie în limba germană, iar sîmbăta se ruga împreună cu Mr. Connacher, bătrînul meseriaș scoțian care venise ca voluntar să-i ajute cu aspecte practice ale Misiunii. În fiecare zi, între orele 16-20, exceptînd ora ceaiului care era sfîntă pentru britanici, precum și întâlnirile mai sus amintite, folosea orice fereastră pentru a se întîlni cu evreii care aveau întrebări privind credința creștină sau cu cei care doreau să se boteze. În restul timpului se pregătea pentru serviciile și întâlnirile religioase, făcea vizite și rezolva problemele administrative și oficiale ale Misiunii.¹⁷⁴ Fără doar și poate Daniel Edward a comis greșeli în timpul misiunii sale la Iași, avînd se pare dificultăți în ce privește munca în echipă și administrarea conflictelor. Lipsa experienței lucrului în echipă și-a spus cuvîntul. Totuși trebuie să vedem și părțile lui bune, una dintre ele fiind concentrarea pe ucenicizarea și pregătirea de lideri din rîndul convertiților locali. Într-o scrisoare din ianuarie 1848 adresată fratelui său, Catherine povestea cum Daniel împreună cu Wingate se întîlneau săptămînal, miercurea de la 8 seara, cu Nahum Biermann, Benjamin Weiss și Samuel Neumann, un lucru care a dat roadă,¹⁷⁵ aceasta în contextul în care unii mimau convertirea, iar alții erau foarte deschiși pentru Evanghelie, dar se temeau de consecințele botezului, renunțînd în ultima clipă. Unii dintre aceștia prindeau curaj după un timp, așa cum a fost cazul celui tînăr care, după mai bine de un an de zile și-a învins angoasele, înscriindu-se pentru botez în februarie 1848. El a declarat cu determinare că „și dacă mă vor expulza peste Dunăre, chiar și acolo voi crede în Cristos!”¹⁷⁶

Primăvara anului 1848 a adus o epidemie de holeră, dar și convulsiile revoluționare. Era primăvară doar cu numele, Catherine raportînd

¹⁷⁴ Edward, 136.

¹⁷⁵ Edward, 120-121.

¹⁷⁶ Edward, 125-126.

că de la zăpadă trecuseră direct la vară. Astfel în prima jumătate a lunii aprilie, chiar în perioada înfloririi copacilor, termometrul a variat între 28 și 32 de grade Celsius. Tot în aprilie familia Wingate a plecat înapoi la Pesta, chiar cînd zvonurile despre iminența izbucnirii Revoluției făceau ca Iașiul să freamăte. Toată lumea considera că revolta va fi pornită prin incendierea unor părți ale orașului, pentru a se produce haos. Afiț consulul prusac, cît și agentul austriac și-au îndemnat supușii să se înarmeze. Panica lovise întreaga urbe. Zeci de căruțe încărcate cu bunuri ale unor oameni disperați și-au căutat un oarece azil în curtea Misiunii. Privind de la balcon, Catherine descrie plastic: „Mulțimile se agitau, fugind și zbătîndu-se care încotro, fără să știe de ce. Toți proprietarii de prăvălii cu marfă mai acătării își duceau mărfurile prețioase în beci. Acoperiți cu șaluri, evreii își cărau copiii, fugind, țipînd și plîngînd pe stradă: *die Revoluzy ist gekommen!* [A sosit Revoluția!]”.

După cum avea să afle Catherine, care, curajoasă, a ieșit de la adăpostul oferit de Misiune ca să afle ce se întîmplă, Sturdza și cu boierii credincioși lui s-au refugiat în cazarmă. Acolo, cu ajutorul unei cantități generoase de *Schnapps* a fost asigurată loialitatea trupelor. [!] Dacă la ora cinci Sturdza acceptase cererile reformatorilor, totuși n-a fost chip să le dea curs de teama Turciei și a Rusiei. Așa că, după alte două ore, a ordonat arestarea revoluționarilor. Peste douăzeci de boieri din tabăra care organizase revolta au fost arestați. Apoi, „îmbrăcați ca niște răufăcători, sînt trimiși sub escortă, în căruțe evreiești, la închisoarea din Galați”. Acțiunea lui Sturdza „nu poate fi explicată decît prin faptul că patru sau cinci regimente de ruși se află la mai puțin de douăsprezece mile de Iași, fiind posibil să intre în oraș dintr-o oră în alta”. Perspectiva era una sumbră, scria Catherine: „Dacă rușii vor intra în oraș – îndrăznesc să spun – ei vor păstra pacea, o pace rusească, [care este] tăcerea morții!” Ulterior arestărilor, ceilalți boieri s-au retras la conacele lor de la țară ca să nu fie suspectați. Orașul a rămas paralizat, fiind părăsit de mulți alți locuitori, iar comerțul era total blocat. Căutîndu-l pe consulul britanic Gardner, au aflat că era plecat la Galați. Acolo vice-consulul Cunningham a aranjat ca revoluționarii să fie eliberați, trimițîndu-i la Brăila¹⁷⁷ spre furia lui Mihail Sturdza.

¹⁷⁷ Cîțiva dintre aceștia, printre care Alexandru Ioan Cuza, și-au găsit refugiul la vice-consulatul britanic din Brăila, unde le-au fost procurate pașapoarte austriece, cu care au putut pleca din țară.

Acesta a solicitat ca viceconsulul Cunningham să fie trimis imediat la ambasadorul britanic de la Constantinopol pentru a fi tras la răspundere, iar prizonierii să fie predați guvernului turc. Se zvonea chiar că un ordin de arestare fusese emis pe numele lui Cunningham. Mai ales Catherine își făcea multe griji din acest motiv, probabil gândindu-se că vor exista repercusiuni asupra rezidenților britanici din Moldova.¹⁷⁸

Este interesant cum a fost văzută „revoluția” de la Iași de către misionarii scoțieni și cum a fost receptat evenimentul de către publicul larg. Spre deosebire de mișcările revoluționare din marile capitale europene, precum și în contrast cu ce s-a întâmplat la București, la Iași nu a fost practic o revoluție burgheză, ci mai degrabă o rebeliune împotriva lui Mihail Sturdza. Atît A. D. Xenopol¹⁷⁹ și Nicolae Iorga,¹⁸⁰ cît și Neagu Djuvara, ca să apelăm la un istoric mai recent, au accentuat nemulțumirea generală a boierimii moldovene față de persoana lui Sturdza. Dar nu a existat o coeziune socială în rîndul populației Iașiului cu dezideratele „revoluționarilor”. Djuvara definește ceea ce s-a întâmplat la Iași drept „un complot” care a eșuat, motiv pentru care „revoluția din Moldova este avortată de la început”.¹⁸¹ Faptul că rușii erau deja comasați la Prut pe cînd încă la Iași nu se întîmplase nimic a generat bănuieli. Oamenii se întrebau dacă nu cumva „revoluția” n-a fost decît o intrigă rusească menită a le furniza un pretext să intre cu armata în Moldova, așa cum s-a și întîmplat. Inclusiv Xenopol este tentat să ia ipoteza în calcul, deși i se pare prea machiavelică chiar și pentru ruși. Fumul de care vorbește Xenopol trebuie să fi fost produs de un foc: „În acest sens trebuie înțelese numeroasele rostiri ale oamenilor timpului că Rusia ar fi favorizat răscoala în țările române”.¹⁸² Sigur, Xenopol nu a apucat să vadă cît de machiavelici puteau fi rușii.

În această perioadă, misionarii au intrat în legătură cu o evreică de educație aleasă, provenind dintr-o familie bogată. Într-o dimineață din februarie a venit la Misiune un băiat de vreo doisprezece ani, bine

¹⁷⁸ Edward, 132-138.

¹⁷⁹ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediția a III-a revăzută de autor, Vol. XII – Revoluția din 1848 (București: Editura «Cartea Românească», 1930), 59-60.

¹⁸⁰ N. Iorga, *Istoria Românilor*, Vol. IX – Unificatorii (București: Tip. «Datina românească», 1938), 117-121.

¹⁸¹ Neagu Djuvara, *O scurtă istorie a românilor* (București: Humanitas, 1999), 154.

¹⁸² Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, Vol. XII, 53-54.

îmbrăcat, care vorbea o germană impecabilă: „Mama mea o roagă pe *Hochwürden* [Înălțimea voastră] să vină să o vadă”. Interogat cine este mama sa el a răspuns *Eine Durchreisende* [o călătoare], menționând că era bolnavă, altfel ar fi venit singură. Fiind într-o vreme tulbure, chiar în ziua când fusese sechestrat Haim, Wingate l-a însoțit pe Daniel la acea femeie, găsim o persoană de vîrstă medie, cultivată, din Galiția, despre care Wingate a afirmat că era cea mai interesantă evreică întîlnită de el vreodată. Vorbea o germană impecabilă, clasică, dar mînuia confortabil și franceza, respectiv italiana. Avea o gestică nobilă, rafinată, disciplinată prin suferință. Fiindcă trăise printre catolici, cunoștințele sale despre creștinism erau reduse, însă dorea să afle mai multe. Doamna Grünberg era de patru luni la Iași și nu-și explica cum de simțise recent imboldul de a trimite după Daniel Edward. Soțul ei fusese un negustor bogat, dar odată cu revoluția se ruinase. Din acest motiv era dornică a-și susține familia și se pregătea să plece într-un oraș dintre Galați și Iași, unde i se oferise administrarea unei școli pentru odraslele boierilor.

Făcînd o impresie puternică asupra misionarilor, aceștia își doreau foarte mult să o convertească, mai ales că Wingate vedea în ea o profesoară perfectă pentru școala Misiunii. Împreună cu fiica sa care era căsătorită, femeia a trecut de mai multe ori pe la Misiune. Ea mai avea și un băiat de opt ani. În cele din urmă a rămas la Iași, Catherine angajînd-o pentru un salariu mic, cu speranța că-i va putea găsi ulterior o slujbă la o școală de fete din Iași. Pentru susținerea ei Catherine a scris la Edinburgh ca să strîngă fonduri, iar Wingate a luat legătura cu Mrs. Wodrow pentru același lucru. Au reușit să îi închirieze o locuință și în prima săptămînă din mai plănuiau deschiderea unei școli, prin care sperau să aibă acces la elevi din pătura superioară a evreilor locali.

Într-o zi, fiica femeii s-a dus în vizită în casa celui mai bogat negustor de mărfuri vieneze din Iași, al cărui magazin avea marfă în valoare de £75 000, o sumă imensă pentru acele vremuri. Proprietarul era un catolic înfocat, iar casa lui era fieful cel mai de seamă al șefului emisarilor papali, un om cu care Weiss se contra des în public. Fără a realiza ce face, tînăra femeie le-a povestit că la izbucnirea tulburărilor mama sa se afla *bei demgeistlichen Herrn* [cu îndrumătorul spiritual – lb. ger. orig.]. Preotul a întrebat dacă acesta era pastorul luteran. Cînd a aflat că era vorba de misionarii scoțieni, a sărit ca ars și, după o sumedenie de

invective, s-a adresat tinerei: „De ce să meargă acolo? Sînt doar copii și vagabonzi zdrențuroși în acel loc.” Ulterior, mama ei le-a explicat misi-onarilor cît de afectată a fost fiica sa, nepricepîndu-se să-i răspundă cu pasajul biblic de la 1 Corinteni 1: 26 „printre voi nu sînt mulți înțelepți în felul lumii, nici mulți puternici, nici mulți de neam ales!” [EDCR]. Iată o dovadă că nu doar ortodocșii din Iași nu vedeau bine activita-tea misionarilor. Nici catolicii, care erau și ei minoritari, nu manifestau mai mult har. Această femeie tînă, care avea un copilăș de șapte luni, a pierit în crunta epidemie de holeră declanșată în iunie 1848, aducîndu-și mama aproape de pragul deznădejdiei. Moartea sa a survenit la scurt timp după ce devenise creștină. După cîteva săptămîni a murit și bebelușul. Soțul tinerei și celălalt băiat al ei erau plecați la Lemberg și nici măcar nu știau ce se întîmplase.¹⁸³

Activitatea Misiunii nu era deloc ușoară în acest context. Poate și deprimată, sau poate părăsită de entuziasmul începuturilor, Catherine Edward a făcut în mai 1848 un portret al evreilor ieșeni care te duce cu gîndul mai degrabă la un autor antisemit, decît la o persoană implicată în evanghelizarea acestora. A început prin a menționa că manifestări pline de ură contra evreilor fuseseră declanșate în Galiția, anticipînd că asemenea manifestări urmau să apară și la Iași, fiindcă „ura este prof-un-dă”. „Faptul că evreii sînt urîți nu este ceva plăcut” îi scria fratelui său, temîndu-se că mișcările revoluționare vor genera și un pogrom local. Descrierea pe care le-o face evreilor este năucitoare:

Ei sînt ca lipitorile în țară, necontribuind cu nimic la bogăția ei, sugînd localnicilor din izvoarele primare ale bogăției. Cultivatorii și cumpărăto-rii dublează prețul produselor, lucru care, în loc să-i recompenseze pe cei harnici este consumat de o populație indolentă și leneșă care este detestată pentru viclenia, fraudele și murdăria ei. Așa sînt evreii din Moldova și din rîndul lor trebuie adunați cei aleși. Poți să-ți imaginezi care sînt încercările unui misionar, chiar și cu cei care au venit la adevăr. Obiceiurile învățate ani de zile precum și acelea ale anilor tinereții nu sînt ușor de înlăturat.¹⁸⁴

Se observă, așa cum notează și Ross, că de-a lungul anilor, soții Edward au trecut de la o atitudine de fascinație romantică față de evrei și față de obiceiurile și tradițiile acestora, la una de criticism și negativism sever.¹⁸⁵

¹⁸³ Edward, 127-129; 131; 140-141; 146; 151.

¹⁸⁴ Edward, 142.

¹⁸⁵ Ross, „Time for Favour: Scottish Missions to the Jews...”, 117.

Alegorie pentru mortalitatea cauzată de holeră (Burdet)

În aceeași lună, întrucît Catherine era însărcinată, cuplul Edward a luat decizia de a se muta din clădirea Misiunii într-o casă mai potrivită pentru o familie. Ca atare, au închiriat pentru un an o casă cochetă, față în față cu casa consulului britanic și în apropiere de consulatul francez și de cel prusac,¹⁸⁶ despărțită printr-o vale mică de ceea ce pe atunci era suburbia Tătărași. Cele cinci camere, cu un salon de dimensiuni generoase care se deschidea spre grădina din spate, bogată în pomi fructiferi și viță-de-vie, precum și biroul lui Daniel Edward, ofereau un alt nivel de confort decît cel de pînă atunci. Totodată, Catherine a angajat cu un salariu mic două slujnice nemțoaice tinere, pentru a fi totul pregătit și în rînduială la venirea copilului.¹⁸⁷

În iunie 1848 un alt puseu de holeră a lovit și mai tare orașul. Puținele prăvălii care rămăseseră deschise s-au închis și ele. Oamenii s-au refugiat de frica contaminării prin păduri, mai bine de jumătate

¹⁸⁶ Referindu-se la steagurile consulatelor, Catherine strecoară o înțepătură la adresa francezilor: „Casa noastră este peste drum de Consulatul Englez, astfel îl avem pe «Jack» englezoiul aproape fluturînd peste curtea noastră; iar în lateral de grădină avem noul steag prusac, *Schwartz, Roth und Gold* [Negru, roșu și auriu – orig. germ.], e un steag imens; apoi în vecinătatea apropiată avem tricolorul francez, simplu, ușor, aerian, cam cum e și națiunea pe care o reprezintă!”

¹⁸⁷ Edward, 144-145.

dintre locuitori părăsind orașul. Catherine a descris în mod uluitor reacția oamenilor față de molimă, neputința și lipsa lor de speranță:

N-ai nicio idee ce înseamnă o molimă într-o țară păgînă – fiindcă așa trebuie să o numesc pe aceasta – fără consolarea Evangheliei pentru a-i susține pe cei cuprinși de panică, fără vreo consolare dincolo de mormînt, fără supunere față de voia unui a toate înțelept și îndurător Părinte. Toți sînt la capătul răbdării, clătînîndu-se încoace și încolo precum oamenii beți, iar pe străzi se aud urlete de disperare.¹⁸⁸

În tot acest cadru nesigur și periculos mai soseau și vești bune. Profitînd de libertatea temporară adusă Austriei de revoluția pașoptistă, Benjamin Weiss a fost în Galiția, ducînd cu el o cantitate mare de Biblii și broșuri *Old Paths*, pe care le-a distribuit cu succes. Catherine amintea că zece ani mai devreme Bonar și M'Cheyne au fost nevoiți a se despărți de Bibliile lor de buzunar la intrarea în Galiția, fiindu-le restituite abia la ieșire. Mai mult, terminînd toată literatura, Weiss a tipărit două tractate în apropiere de Lemberg, oraș care fusese „bastionul iezuiților” pînă în urmă cu cîteva săptămîni. Tractatele au fost distribuite pe drumul său de întoarcere, aducînd și în Moldova, „out of Galicia!” exclamînd Catherine, o cutie, pentru a fi distribuite la Iași. La Lemberg, Weiss a putut vorbi deschis cu oricine despre Evanghelie, fără a fi oprit sau obstrucționat. Această deschidere neașteptată din Galiția a ridicat în mintea soților Edward întrebarea dacă n-ar fi mai potrivit să se mute acolo, mai ales în contextul în care, în ciuda multor eforturi, promisiuni și negocieri, orice demers pentru începerea unei școli la Iași falimenta la scurt timp după deschidere, din cauza opoziției. În plus circulau zvonuri că rușii vor anexa Moldova, iar consulul britanic Gardner i-a înștiințat că turcii aveau și ei o armată de treizeci de mii de soldați concentrată la Silistra.¹⁸⁹

La invitația domnitorului Mihail Sturdza, pe 28 iunie / 10 iulie 1848 trupele rusești au ocupat Iașul, instaurînd „ordinea” și așezîndu-și tabăra în Copou. Prezența a treizeci de mii de soldați ruși a făcut viața din oraș foarte complicată, prețul alimentelor crescînd exploziv. În timp ce tabăra rușilor arăta a fi frumos ordonată, soldații reprezentau „cea mai grosolană și murdară rasă de oameni pe care am întîlnit-o

¹⁸⁸ Edward, 146-147.

¹⁸⁹ Edward, 147-148.

vreodată”, spunea Catherine. Pe 31 iulie ea a dat naștere primului copil, o fetiță cu numele Elizabeth care a fost botezată pe 20 august. În acest moment, pentru Daniel Edward a devenit prioritară siguranța familiei sale. Ca urmare a scris Comitetului de Misiune, solicitînd permisiunea de a închide Misiunea din Iași și de a începe alta în Lemberg, înainte de sosirea iernii. La mijlocul lui septembrie era deja în așteptarea răspunsului. Motivul invocat era convingerea sa că la Lemberg se afla o oportunitate foarte mare care merita a fi explorată, iar Iașiul, după șapte ani și jumătate de eforturi, chiar și numai pentru o vreme, trebuia părăsit. Scriindu-i fratelui său pe 17 septembrie 1848, Catherine își explica punctul de vedere: „De luni de zile căutăm lumina. Am început prin a înțelege deplin oportunitatea părăsirii acestei Misiuni. Dar nu simt forța puternică a chemării din mintea lui Daniel, probabil fiindcă nu cunosc țara la fel de bine cum o cunoaște el. Chemarea este foarte clar conturată în mintea sa, așa încît simt și eu cărarea cu claritate, sper că și Comitetul își va da seama de acest lucru.” În acea toamnă, în contextul turbulențelor și instabilității acelor vremuri, cu susținere din partea lui Wingate, a fost aprobată închiderea Misiunii din Iași și mutarea ei la Lemberg.¹⁹⁰ Familia Edward a plecat pe 12 octombrie cu o căruță cu coviltir, acesta fiind confecționat de Connacher. Despărțirea de convertiții lor a fost una extrem de dureroasă conform relatării Catherinei.

Isaac a venit și mi-a cuprins mîinile, spunînd: Frau, liebe Frau [Doamnă, dragă doamnă], o să aduc apă, o să tai lemne, o să fiu ca un Zigeuner [*țigan – orig. ger.*] pentru dumneavoastră, numai luați-mă cu voi! Mr. Edward mi-a turnat apa botezului pe față, m-am obișnuit să-i aud zilnic rugăciunile și acum să-l părăsesc?

În cei șapte ani și jumătate, fuseseră botezați douăzeci și nouă de evrei. Cîțiva dintre aceștia au avut parte de un destin remarcabil, justificînd pe deplin investiția făcută în ei. Alții au căzut de la credință iar unora li s-a pierdut urma. Pe ansamblu, mărturia Misiunii a fost una excelentă. Venit în vizită prin Iași după vreo zece ani, un misionar scoțian care activa la Galați, Theodore Meyer, a întîlnit mai multe persoane care încă vorbeau cu pasiune și interes despre familia Edward și lucrarea lor.¹⁹¹

¹⁹⁰ *Home and Foreign Missionary Record of the Free Church of Scotland*, Vol. III, No. 23 (Edinburgh, 1848): 561. Edward, 120; 152-156.

¹⁹¹ Edward, 158; 169.

V. REZULTATELE MISIUNII

O evaluare la rece

Nu știm cum și-a autoevaluat Daniel Edward activitatea de la Iași. Pînă la urmă probabil a realizat că alegerea sa nu a fost cea mai inspirată. Cu siguranță, faptul că a preferat Iașiul față de București s-a datorat numărului extrem de mare de evrei, dar nu rareori se dovedește că *less is better*. Un punct slab a fost modul relativ superficial în care cei patru membri ai *Mission of Inquiry* au tratat cele două capitale românești. Black și Keith au vizitat primii Bucureștiul. N-au stat prea mult, raportul lor despre București fiind foarte subțire. Logica le spunea că e un loc bun, dar nu au simțit ceva special pentru oraș, nici nu s-au preocupat să facă o investigație amănunțită. Bonar și M'Cheyne au tratat la fel de superficial Bucureștiul, crezînd că ceilalți și-au făcut conștiincios treaba. Au luat informații generale de la Colquhoun, au participat la slujbele a două sinagogi așkenazi și una sefardă, la slujba ortodoxă cu moaștele Sf. Dimitrie, au vorbit cu rabinul din Cipru, dar au interacționat extrem de puțin pe cont propriu cu orașul și cu locuitorii acestuia și n-au pătruns în spiritul locurilor. Informațiile pe care le-au adus în Scoția puteau fi obținute printr-o simplă scrisoare către consulatul britanic din București.

Cînd Black și Keith au ajuns la Pesta plănuiau a rămîne doar trei zile, avînd deja plătit vaporul spre Viena. Au preferat să piardă biletele ca să rămînă mai mult în oraș, fiindcă acele trei zile s-au dovedit a fi o perioadă nesemnificativă. Nu puteau lua o decizie atît de importantă după o ședere atît de scurtă. În timp s-a dovedit că decizia lor și recomandarea care a urmat a fost, de departe, cea mai înțeleaptă, aceasta chiar dacă aparențele dădeau ca total nepotrivită, dacă nu imposibilă, o Misiune protestantă în Imperiul Habsburgic. Bonar și M'Cheyne s-au bazat mult prea mult pe aparențe. Iașiul, care avea douăzeci de mii de evrei, a fost „investigat” de către cei doi în doar trei zile, oricît de experimentați ar fi fost, nu era suficient timp ca să poată observa chestiuni de detaliu, dar importante. Și pe cele pe care le-au observat nu le-au apreciat la adevărata valoare. Faptul că mitropolitul valah era de acord

cu distribuirea de Biblii în timp ce echivalentul său moldovean nu era de acord ar fi trebuit să fie un indiciu care să cîntărească greu.

Vorbind despre perioada Regulamentului Organic, istoricul Misha Glenny observă fina, dar foarte importanta diferență dintre aspirațiile politice și vederile intelectuale ale păturilor progresiste din cele două Capitale. La București intelectualii au fost puternic influențați de tiparul naționalist francez. Indiferent de originea etnică, oricine care respecta cultura valahă și care sprijinea scopurile luptei naționale era binevenit. aproape toți puteau deveni valahi prin adopție, mai puțin evreii sefarzi care nu erau acceptați. La Iași în schimb, curentul de gîndire proeminent era sensibil la idealurile naționalismului german romantic, bazat în special pe ideile lui Johann Gottfried von Herder (1744-1893). Acesta sugera că esența identității naționale se transmite prin limba și cultura populară, fapt care a condus la dezvoltarea unei perspective conservatoare, cu implicații rasiale, a culturii naționale. Astfel naționaliștii conservatori din Moldova considerau că identitatea națională nu poate fi învățată sau asumată, ci este moștenită, transmisă prin sînge.¹

Vîrf de lance al acestei ideologii naționale avea să devină, spre finele secolului al XIX-lea, poetul nostru național. Eminescu afirma fără echivoc:

Chestiunea de căpetenie pentru istoria și continuitatea de dezvoltare a acestei țări este ca [...] limba română, bunul-simț românesc [...], geniul românesc să rămîie și pe viitor norma de dezvoltare a țării și să pătrundă pururea această dezvoltare. Voim statul național, nu statul cosmopolit, nu America dunăreană...²

Eminescu nu a ocolit subiectul nici în poeziile sale, unde de departe cea mai cunoscută, dar și cenzurată a fost *Doina*, publicată înția oară pe 1 iulie 1883 în „Convorbiri literare”. În afară de forma standard, Perpessicius (1891-1971) a identificat în manuscrisele eminesciene în total opt versiuni, fiecare mai acidă decît alta contra străinilor, în rîndul cărora „jidanii” ocupă un loc de frunte. În opinia sa, elementul

¹ Glenny, 63. Vezi și: M. E. Barlen, *The Foundations of Modern Europe 1789–1871* (London: George Bell & Sons, 1968), 208.

² Mihai Eminescu, „Problema evreiască”, *Timpul*, Anul VI, 17 decembrie 1881, în M. Eminescu, *Scrieri politice*, ediția a III-a, comentate de D. Murărașu (Craiova: Editura Scrisul Românesc, 1937), 384.

alogen este principala problemă a neamului românesc: „De la Turnu 'n Dorohoiu / Curg dușmanii în puhoiu / Și s'așează pe la noi; / Și cum vin cu drum de fier, / Toate cîntecele pier, / Sboară paserile toate / De neagra străinătate.” Nu numai invazia străinilor este condamnată, vedem aici și o respingere a tot ce-i nou și progresist, în speță „drumul de fier”, considerat a fi o parte a problemei.³

După cum remarca și Gheorghe Vornicu (1892-1974), „Eminescu observă cum pe măsură ce se întinde la noi civilizația, pe aceeași măsură se stinge viața tradițională românească”.⁴ Poetul era tributar ideii romantice a unei societăți imaginate de el însuși din perspectiva unui trecut idealizat, cînd Principatele erau cîrmuite cu înțelepciune și dreptate de voievozi autohtoni. Această lume ideală fusese distrusă de fanarioții greci, apoi de liberalii francofoni, de „paraziții” evrei și de toți străinii care „năvăleau” peste român, nescăpînd nici bulgarii de penița sa. „Toți se scurseră aicea și formează patrioții,” ori „Toată greco-bulgărimea e nepoata lui Traian” după cum îi atinge în *Scrisoarea a III-a*.⁵ Revenind la versiunile *Doinei*, observăm soluția pentru străini: „Nu mai pune grîu de vară / Să-ți hrănești dușmanii iară / Ci mai bine cînepioară / Și cîți dușmani sînt în țară / Să-i mănînce ciorile / Și spînzurătorile.” Blestemul îl paște pe cel care îndrăgește străinii: „Cine ține cu străinii / Mînca-i-ar inima cîinii / Mînca-i-ar casa pustia / Și neamul nemernicia.”⁶ Deși cu un puternic iz hagiografic, lucrarea lui Dumitru Murărașu (1896-1984), *Naționalismul lui Eminescu*, apărută inițial în 1937, evidențiază esența gândirii poetului:

Nu oricine poate fi în adevăr român, poate simți în adevăr românește, poate trăi instinctiv durerile și aspirațiile neamului românesc. Sentimentul național îl moștenești odată cu clocotul sîngelui. [...] El crede că trebuie să te naști român spre a fi în adevăr înțelegător și iubitor al neamului. El

³ M. Eminescu, „Doina”, *Convorbiri literare*, Anul XVII, Nr. 4, 1 iulie 1883, 159-160

⁴ Gheorghe Vornicu, *Gîndirea biopolitică a lui Eminescu* (Sibiu: Editura Astrei, 1943), 35.

⁵ Klaus Bochmann, „The Concept of Patriotism în Romanian Culture”, in *Key Concepts of Romanian History: Alternative Approaches to Socio-Political Languages*, eds. Victor Neumann and Armin Heinen (Budapest: CEU Press, 2013), 93-94.

⁶ Pentru diversele versiuni ale *Doinei*, vezi: M. Eminescu, *Opere*, Vol. III, Ediție critică îngrijită de Perpessicius (București: Fundația Regele Mihai I, 1944), 1-20.

crede că veneticii și înstrăinații, orice rang ar ocupa în stat, oricît ar face-o pe naționaliștii, nu pot fi români, chiar dacă o voiesc.⁷

Ideologia în cauză a cultivat sentimente neprietenești față de străini, care au fost exacerbate în cazul evreilor locali, realitate care și-a arătat din plin roada nefastă în prima jumătate a secolului XX.⁸ Această perspectivă, dospită de-a lungul întregului secol al XIX-lea în Moldova, explică neprietenia moldovenilor din Iași arătată sistematic misionarilor. Orice străin care nu venea invitat, ci din proprie inițiativă era dubios, cu scopuri ascunse, un pericol social, mai ales aceia veniți pentru a face bine evreilor, care erau considerați o plagă a societății. Cu excepția lui Mme Lătescu-Palladi, care era anglomană, toți ceilalți i-au tratat cu suspiciune sau chiar cu dușmănie. Au intrat în casa lor prin surprindere ca să-i verifice. Mason, absolvent de medicină la Edinburgh, școală pe-atunci cu o tradiție mai lungă de un secol, nu a fost considerat suficient de bun ca să primească drept de practică într-o țară primitivă, în care nu exista învățămînt medical nici măcar de nivel elementar și care era cutreierată de șarlatani pe post de vindecători, cu magneți și amulete magice. Aga își permitea să intre în curtea unui supus britanic, deși nu avea voie prin lege, ba încă dorea să-i scormonească prin lucruri în lipsa respectivului. Toate autorizațiile, pentru școală, pentru dispensar etc., au fost obținute greu, numai după intervenții susținute ale consulilor Neigebauer și Gardner, pentru unele fiind necesar sprijinul ambasadorului britanic de la Constantinopol. În ziua de azi aceasta ar echivala cu o intervenție la Bruxelles. Cînd familia Edward a poposit peste noapte la mănăstirea Neamț și s-a aflat cine erau, li s-a solicitat să nu-și divulge identitatea față de ceilalți, de parcă ar fi fost rău famați. Comparînd cu modul în care Benjamin Barker, agentul BFBS pentru Balcani trata cu cei din București în aceeași epocă, se poate observa o diferență uriașă.⁹ Teama de tot ce era străin și de tot ce era nou era

⁷ Pentru o perspectivă mai amplă, vezi întregul capitol III, intitulat „Privire sintetică a naționalismului eminescian” din Dumitru Murărașu, *Nat@ionalismul Lui Eminescu* (București: Editura «Pacifica», 1994), 219-225.

⁸ Glenny, 448-450.

⁹ Barker s-a arătat dispus să ofere consultanță privind sistemul școlar de tip lancasterian cînd l-a cunoscut în 1834 la Constantinopol pe Alexandru Dimitrie Ghica, care își aștepta firmanul de investire. În același timp el avea interesul de a obține un exemplar al Noului Testament românesc, pe care să-l tipărească și să-l distribuie cu aprobarea autorităților laice și eclesiastice. Aft Ghica, cît și

emblematică în Moldova epocii regulamentare. Misionarii erau scoțieni, protestanți, diferiți la port, dar și la comportament, nevorbitori ai limbii române și cu un scop de-a dreptul dubios. Cine mai auzise să plece omul dintr-o țară civilizată într-un oraș cu standard de viață net inferior, cu scopul de a face bine evreilor, pătura socială cea mai disprețuită? Într-o cultură în care orice funcție, inclusiv cele bisericești, orice privilegiu sau orice drept se cumpăra cu bani și făcînd uz de relații, era de necrezut ca cineva să vină fără a urmări un scop pecuniar sau de altă natură, care se considera că nu putea fi decît politic. Lucruri mult mai mici nu erau acceptate în Moldova acelor vremuri. Ion Ghica îi amintea lui Alecsandri despre coliziunea lor cu cenzura moldoveană:

Cuvîntul progres era proscris. Vestitul cenzor Florescu s-a spăriat și s-a scandalizat cînd i-am dus no. 1 al revistei ce începusem cu tine, cu Kogălniceanu și cu C. Negruzzi, intitulată Propășirea, foaie științifică și literară; a șters cu condeii său cel aspru cuvîntul din frunte, îndurîndu-se a lăsa numai foaie științifică și literară. Mult răsunset a avut acea publicațiune, deși fără titlu, pînă cînd foarfecele cenzorului au venit și i-au tăiat firul vieții.¹⁰

Petrache Poenaru (1799-1875), Barbu Știrbey (1789-1869) și alți oficiali l-au tratat cu prietenie la vizitele sale din 1834 și 1838, dar și în perioada dintre 1851-1853 cînd s-a mutat la București. Deși distribuirea Noului Testament publicat de Societatea Biblică Britanică fusese prohibită de Patriarhul Ecumenic, interdicție aplicată fără crîcnet în Moldova de Veniamin Costachi, în Țara Românească autoritățile civile au impus oarecum celor religioase acceptarea acestui proiect, cu binecuvîntarea lor apărînd în 1838 NT de la Smirna. Aceasta deși unul dintre episcopii locotenenței metropolitane i-a spus hîtru lui Barker că apostolii au fost pescari, și englezii, în opinia sa, sînt la fel pescari, și vor prinde în năvodul lor poporul român! Barker a oferit 150 de NT ca premii pentru elevii de la Sf. Sava și de la alte școli în 1838, iar Eforia Școalelor i-a fost un client fidel multă vreme, aceste NT devenind manuale indispensabile pentru școlile publice românești. Deși Barker era frustrat de nivelul scăzut al moravurilor societății, nu a avut a se plînge de absolut niciun oficial valah în interacțiunea sa frecventă cu aceștia. Tot ceea ce a realizat în Țara Românească Barker a încercat și în Moldova, unde aparent Mihail Sturdza îi era favorabil. Ușile însă i-au fost închise brutal de către Veniamin Costachi. Pentru activitatea lui Barker în Principate, vezi: E. D. Tappe, „Rumania and the Bible Society until the Crimean War”, 91-104. E. D. Tappe, „A Bible Society Agent in the Rumanian Principalities”, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 42, No. 99 (Jun., 1964): 388-402.

¹⁰ Ion Ghica, „O călătorie de la București la Iași, înainte de 1848”, în Ion Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri* (București: Leon Alcalay, 1905), 236.

Dacă numele *Propășirea* propus de Ghica pentru noua gazetă a fost considerat revoluționar într-o societate rezistentă la schimbare, trebuind să apară doar cu subtitlul generic de *Foaie științifică și literară*, nu ne mirăm de respingerea experimentată de scoțieni care voiau școală și dispensar pentru evrei, precum și încreștinarea acestora.

Aparentul avantaj al prezenței unei comunități de douăzeci, pînă la treizeci de mii de evrei în Iași s-a vădit a fi, de fapt, un mare dezavantaj. Evreii localnici formau un amalgam imprezvizibil, alcătuit din ultraortodocși, hasidici, reformiști, necredincioși, ba chiar și unii dispuși să cerceteze mesianitatea lui Isus. Prin oraș exista o mare fluctuație zilnică de evrei din alte părți. Unii erau duși de localnici la Misiune ca la o atracție a târgului care merita a fi văzută. Misionarii îi tratau pe toți cu atenție, dar nu puteau menține legătura cu fiecare dintre ei, întrucît aceștia se aflau doar în tranzit. Era o muncă în care nu se cuantifica niciun rezultat, chiar dacă ulterior unii dintre aceștia ajungeau să se convertească. Populația de evrei fiind atît de densă, toți ochii erau ațintiți asupra Misiunii și a misionarilor. Orice vizită efectuau, fiecare oaspete pe care îl primeau, numele fiecărui participant la întruniri, totul îi era raportat lui Taubes. La București, evreii constituiau pe atunci un procent mic din populația orașului. E greu de crezut că s-ar fi putut întîmpla ca aceștia să asalteze Misiunea, așa cum s-a întîmplat în Iași, cînd a fost nevoie de ajutorul poliției și al germanilor din biserica luterană, după botezul lui Biermann. Considerăm că dacă Edward alegea Bucureștiul în locul Iașiului, rezultatele Misiunii ar fi fost semnificativ mai mari și nu ar fi fost confrunțați cu această opoziție vehementă care le-a erodat energia.

Printre aspectele pozitive, observăm totuși că Misiunea din Iași a beneficiat de aportul unor misionari de excepție. Atît Daniel Edward, cît și Hermann Philipp și Alfred Edersheim au avut un parcurs excepțional în viața lor. Cu toții au învățat din greșeli, au perseverat în lucrare și au avut rezultate notabile. În ciuda unor tensiuni și a unui management deficitar al conflictelor, cei trei au acționat cu dăruire și cîtiva dintre ucenicii lor le-au călcat pe urme cu cinste, în niciun caz neputîndu-li-se imputa eșecul Misiunii.

Poate responsabilitatea cea mai mare a revenit Comitetului de Misiune din Scoția, o eroare majoră fiind aceea de a trimite pe teren, la Iași, misionari tineri, proaspăt absolvenți, al căror test fusese, ca în ca-

zul lui Edward, capacitatea de a susține o predică. Tinerii aceștia au fost cu toții înzestrați, dar lipsiți de experiență. Privind în oglindă, la Pesta au fost trimiși în același an John Duncan împreună cu tinerii Robert Smith și William Owen Allan. Un an mai târziu acestora li s-a alăturat și William Wingate. La sosirea în Pesta, Allan avea 29 de ani și Smith doar 24, dar șeful Misiunii era Duncan, lucrător matur și cu experiență, care avea 45 de ani. Când li s-a alăturat Wingate, acesta avea 34 de ani, cu experiență bogată de afaceri, dar și de activitate creștină. În primii doi ani, Duncan a pus bazele Misiunii și a creat relațiile necesare ca aceasta să funcționeze fără probleme. Startul fulminant al Misiunii din Pesta a amplasat-o pe o orbită favorabilă. Când au intrat în Iași, Edward și Philipp erau doi tineri de 26, respectiv 28 de ani, fără a avea vreo experiență anterioară interculturală. Au izbutit să se organizeze doar datorită sprijinului consistent al celor doi consuli, Neigebauer și Gardner, dar n-au reușit să construiască relații valoroase în societatea moldavă. Spre deosebire de ei, Duncan penetrase atât de bine societatea maghiară, încât adesea veneau să-i asculte predicile și preoți catolici. Chiar și numai pentru o perioadă limitată, Comitetul ar fi trebuit să trimită la început un misionar experimentat, alături de cei doi, care să coordoneze fondarea Misiunii și să ajute la construirea unui cadru relațional pozitiv.

Deși investiția umană nu a fost echivalentă, Comitetul nu a avut înțelepciunea de a nu-și afișa frustrările că rezultatele de la Iași nu erau pe măsura celor de la Pesta. Acestea erau vizibile chiar în raportul anual prezentat Adunării Generale. Modul de prezentare al evaluării nu era deloc motivant pentru tinerii misionari, și așa confrunțați cu mari probleme. Raportul adus de Keith Adunării Generale din 1843 alocă Iașiului mai puțin de 20% din spațiul dedicat Pestei.¹¹ Începând cu 17 octombrie 1843, la Glasgow a avut loc o a doua Adunare Generală a Bisericii Libere a Scoției. În absența lui Keith care nu a putut alcătui un raport, situația *Misiunii printre evrei* a fost prezentată de Candlish pe 23 octombrie. Numeroase referințe au fost făcute cu privire la Pesta, niciuna cu privire la Iași.¹² La Adunarea Generală din 20 mai 1844, Moody Stuart a prezentat mai întâi rezultatele fructuoase ale Misiunii

¹¹ *Proceedings of the General Assembly of the Free Church of Scotland with a Sketch of the Proceedings of the Residuary Assembly, 1843, 81-83.*

¹² *Proceedings of the General Assembly of the Free Church of Scotland held at Glasgow, October 17, 1843, 105-108.*

din Pesta, plasându-le chiar în prima frază a segmentului din raport dedicat acestui oraș. Continuarea e în întregime formulată pe un ton triumfalist: „Comitetul crede că niciodată Dumnezeu lui Avraam nu a acordat atât de vizibil binecuvântările sale asupra unei Misiuni pentru evrei.” Secțiunea a doua, dedicată Iașului, nu începe cu prezentarea succesului botezării lui Benjamin Weiss, ci cu o frază mascînd mai degrabă dezamăgirea: „Legat de Iași, Adunarea este informată asupra puținei roade aparente rezultate ca urmare a lucrării lui Mr. Edward și a asistentului său, Mr. Philipp”. Această abordare neinspirată a pus în mod sigur o presiune negativă asupra celor din Iași.¹³

O altă eroare a Comitetului a fost aceea de a se grăbi în a propune familiei Edward să se mute în altă parte. Inițial, Catherine nu a fost de acord, dar în mintea lui Edward ideea a acționat pînă ce l-a cucerit. Sigur, erau descurajați de încercările prin care trecuseră, dar au plecat tocmai cînd realizaseră o bază solidă pentru lucrare, aveau cîțiva ucenici destoinici, evreii veneau cu încredere la ei, chiar și din alte părți, și numai ce se mutaseră într-o casă nouă, confortabilă, aflată în cea mai sigură zonă a orașului, lîngă consulatele străine.

Oricît de critic i-am analiza, categoric munca lor nu a fost fără rod. După șapte ani și jumătate de activitate fuseseră botezați douăzeci și nouă evrei. La Ierusalim, John Nicolayson a trebuit să aștepte treisprezece ani ca să boteze în 1839 un prim convertit. Comparativ cu Pesta, bilanțul pare sărac, dar nici investiția scoțienilor la Pesta nu se poate compara cu cea de la Iași. Față de alte Misiuni, cu cei douăzeci și nouă de prozeliți Iașiul stătea foarte bine. Cîțiva dintre aceștia au avut parte de un destin remarcabil, justificînd pe deplin investiția făcută în ei. Alții au căzut de la credință, dar, pe ansamblu, mărturia Misiunii a fost una excelentă. Am amintit deja că, venit în vizită prin Iași zece ani mai tîrziu, misionarul scoțian din Galați, Theodore Meyer, a înfîlnit mai multe persoane care vorbeau cu pasiune și interes despre familia Edward și Misiunea Scoțiană.¹⁴ Nici comunitatea evreiască n-a uitat ușor de scoțieni. La jumătate de veac după desființarea Misiunii, Moses Schwarzfild amintea cum „la 1844 botezîndu-se o elevă din școala misionarilor scoțieni din Iași, rabinii fanatici aruncară anatema

¹³ *Proceedings of the General Assembly of the Free Church of Scotland held in Edinburgh, May 1844, 47-49.*

¹⁴ Edward, 158.

asupra școalei și ea se deșertă, ca prin farmec, de elevele israelite, care formau toată populația ei, cu excepția a patru sau cinci.”¹⁵

În ianuarie 1851 a sosit la Iași misionarul LSPCJ, Alexander Isaac Behrens (1820-1882). Acesta era un evreu convertit, absolvent al Hebrew College din Londra, care debutase ca misionar în Țara Sfântă la Safed, în 1843. Din cauza ostilității evreilor care îi amenințau serios integritatea fizică, asupra lui înregistrându-se cinci tentative de asasinat, a fost nevoit să plece de acolo doi ani mai târziu.¹⁶ În 1847 a fost repartizat în Polonia, pentru ca în 1850 să fie rechemat în Anglia, unde pe 22 septembrie 1850 a fost ordonat ca pastor în Biserica Anglicană de către Episcopul de Ripon. Ulterior ordinării i s-a dat sarcina să plece la Iași unde LSPCJ voia să deschidă o a doua Misiune din Principate, după cea deschisă la București în 1846. Sarcina sa era să organizeze un serviciu religios regulat, fie în engleză, fie în germană, fie în ambele limbi, deși obiectul principal de activitate era să facă misiune printre evrei.¹⁷ El a reactivat legăturile cu cel puțin o parte dintre prozelitiții Misiunii Scoțiene, inclusiv cu Vitlimescu și Biermann.

Behrens a realizat că Iașul era un centru puternic al hasidismului, pe adepții căruia îi caracteriza drept fanatici, nereușind a stabili cu ei o punte de legătură. Situația era diferită cu celelalte categorii de evrei pe care le găsea accesibile. Semnala mai ales o pătură de evrei atrasă de modernism, care era interesată să dialogheze cu misionarii. Behrens putea să intre în prăvăliile evreilor fără excepție. Adesea aceștia aduceau vorba despre chestiuni religioase, dându-i astfel ocazia să le vestească Evanghelia. Gazdele se implicau activ în discuții pe marginea mesajului său. Jurnalul primului său an de activitate conține relatarea unor dese situații când, vreme de opt-nouă ore, purta discuții evangelistice pe stradă sau în prăvălii cu oameni simpli, dar și cu oameni învățați, cu tineri, dar și cu bătrâni, cu fanatici talmudiști, dar și cu evrei reformați. Adesea discuțiile erau foarte animate, dar el avea grijă să se încadreze în limite care să nu ofenseze, acest lucru aducându-i stima și bunăvoința majorității evreilor.¹⁸ În raportul aferent anului 1852,

¹⁵ Schwarzfeld, „Excursiuni critice asupra istoriei evreilor...”, 55.

¹⁶ Perry, *British Mission to the Jews in Nineteenth-Century Palestine*, 83. Gidney, 216; 248-249.

¹⁷ *The Forty-Third Report of the LSPCJ* (London: Society's House, 1851), 47.

¹⁸ „Jassy”, *The Forty-Fourth Report of the LSPCJ* (London: Society's House, 1852), 47.

Behrens solicita trimiterea a încă cel puțin un misionar pentru fructificarea oportunităților existente, dorind și angajarea unui colportor de literatură. Totodată, sublinia nevoia deschiderii unei școli, întrucât exista o singură școală elementară dedicată evreilor, evident excluzând *hederele* tradiționale. El sugera și elaborarea unui plan de asistență prin care noii convertiți să fie abilitați a-și câștiga singuri existența. Behrens relatează că în comparație cu alte locuri, majoritatea evreilor ieșeni nu manifestau reverență față de Talmud, preceptele acestuia nefiind în general respectate, fapt care constituia un avantaj pentru Misiune. În același timp, tinerii evrei doreau să studieze germana și franceza, lucru considerat de către evreii stricți drept un mare păcat. Din cauza acestei dorințe mulți tineri solicitau ediții ale Noului Testament în limbi străine, chiar și evreii de vîrstă medie arătîndu-și acest interes. Unora mai săraci le împrumutase cîte un exemplar al Noului Testament în limba franceză după lecturarea căruia aceștia și-au exprimat decizia de a cumpăra cît de curînd un exemplar propriu. Behrens mai semnală cererea mare de Nou Testament în limba idiș atît în dialectul iudeo-german, cît și în cel iudeo-polonez, întrucît cei mai mulți evrei nu erau familiari cu limba ebraică. Deși a avut la catehizare zece prozeliți, în 1852 a fost înregistrat un singur botez, al Dr. K., un medic cu nume păstrat confidențial. Patru alți prozeliți demonstau o convertire autentică, în timp ce restul păreau a fi creștini doar nominali. Amintea și de șase evrei convertiți la ortodoxie botezați tot în Iași, oraș în care exista un număr suficient de mare de evrei botezați de Biserica Ortodoxă. Aceștia însă nu manifestau niciun fel de interes față de principiile creștine și nici față de câștigarea celorlalți evrei.¹⁹

Cît de diferit sună rapoartele lui Behrens față de cele ale lui Daniel Edward, la doar trei-patru ani distanță! Cu siguranță nu poate fi vorba că, în acest timp scurt, evreii s-ar fi schimbat atît de mult. Vedem însă o altă perspectivă, una mai realistă, bazată și pe experiența lui Behrens. După mai bine de doi ani la Safed în Palestina, în mijlocul unor evrei fanatici care au atentat la viața sa considerîndu-l periculos, și după alți trei ani în Polonia, unde fundamentalismul era la el acasă, Iașiul îi oferea sferă de lucru lui Behrens, pe care le-a valorificat, deși activa singur.

¹⁹ „Jassy”, *The Forty-Fifth Report of the LSPCJ* (London: Society’s House, 1853), 52-53. J. F. A. de le Roi, 169.

Cunoscând limba idiș, pentru el era mult mai simplu să converseze cu evreii cîte opt sau nouă ore în prăvălii, fără a le părea acestora atît de străin și de dubios. Încurajați de rapoartele primite, cei din Londra au dat curs cererilor sale. Pe 20 septembrie 1853 au sosit la Iași ca misionari alți doi evreii convertiți, proaspăt absolvenți ai Hebrew College din Londra, William Mayer și Emmanuel Moritz Schlochow (1826-1876). Mayer a devenit ulterior ginerele lui Behrens.²⁰

Mutat la Breslau în aprilie 1854,²¹ Behrens a depus o activitate prodigioasă vreme de peste două decenii. În 1876 a preluat conducerea misiunii LJS din Viena.²² În acest oraș a și încetat din viață în 1882, după 39 de ani de activitate.²³ În locul său, Mayer a devenit coordonatorul lucrării din capitala Moldovei, dovedindu-se un adevărat pilon al Misiunii timp de treisprezece ani. Din cauza prăbușirii stării sale de sănătate, Schlochow s-a retras de la Iași, cîndva în perioada 1855/1856, plecînd inițial la Breslau, apoi în Alsacia.²⁴ Ca urmare, Mayer a rămas singur în Moldova.²⁵ Pe 7 august 1855 el s-a căsătorit cu Anna Friedericke Behrens, fiica misionarului plecat cu un an mai devreme la Breslau, cununia avînd loc la biserica luterană din Iași.²⁶ Soții Mayer au avut cel puțin șase copii. Unul dintre aceștia, Karl Johann, născut în 7 septembrie 1868, a fost botezat în biserica luterană, avînd-i drept nași pe pastorul Alexander I. Behrens, bunicul matern, pe legătorul de cărți Johann Deiner, precum și pe Frau Bettados, născută Biermann, mai mult ca sigur fiica bătrînului Biermann, convertit de Misiunea Scoțiană cu mai bine de două decenii în urmă.²⁷

Mayer s-a dovedit a fi foarte capabil, descurcîndu-se cînd singur, cînd cu unul sau mai mulți asistenți trimiși de la Londra. În decembrie 1856 a deschis o școală care, după două luni, avea douăzeci de elevi, iar

²⁰ *The Forty-Sixth Report of the LSPCJ* (London: Society's House, 1854), 26-27. Bernstein, 360.

²¹ „Appointments, Removals, and Deaths of Missionaries”, *The Forty-Seventh Report of the LSPCJ* (London: Society's House, 1855), 22. Gidney, 288.

²² „Vienna”, *The Jewish Records of the London Society for Promoting Christianity Amongst the Jews* (February, 1877): 5.

²³ Gidney, 445.

²⁴ *The Forty-Eighth Report of the LSPCJ* (London: Society's House, 1856), 20.

²⁵ *The Forty-Eighth Report of the LSPCJ* (London: Society's House, 1856), 8.

²⁶ ANI, *Stare Civilă. Căsătorii*. Citat în Ungureanu, 248.

²⁷ ANI, *Stare Civilă. Nașteri*. Citat în Ungureanu, 248-249.

după mai puțin de un an, șaiszeci, în ciuda opoziției acerbe a unor evrei cu influență.²⁸ Avînd în vedere că școala elementară a lui Benjamin Schwarzfeld și-a închis porțile în 1857 din cauza opoziției evreilor, cea a lui Mayer a continuat, sporind anual cifra de școlarizare. Numărul elevilor a crescut spectaculos pînă la trei sute, cifră atinsă în 1863. În 1865, echipa Misiunii LSPCJ din Iași a cunoscut cea mai amplă dezvoltare, numărînd zece persoane. Alături de Mayer, din 1863 a lucrat ca misionar asistent Marcus Wolkenberg (1834-1900). Acesta fusese instruit la Londra și era unul dintre evreii convertiți chiar de Meyer. Echipa mai conținea un colportor de Biblii, doi profesori și o profesoară, germani de naționalitate, precum și patru profesori asistenți, evrei de origine.²⁹

Mayer nu s-a mulțumit doar cu lucrarea din Iași, misionînd împreună cu echipa sa în toată Moldova. A distribuit o cantitate imensă de Biblii, colaborînd în acest scop cu Societatea Biblică Britanică. Cîțiva dintre convertiții săi au ajuns la rîndul lor misionari cunoscuți. William Mayer a demisionat pe 15 octombrie 1867, întrerupînd legătura cu LSPCJ din pricina unei controverse stîrnite în Biserica Anglicană de către episcopul J. W. Colenso (1814-1883), care refuza interpretarea literală a Pentateuhului și a cărții lui Iosua. În plus, în ultima vreme Mayer nu mai introducea convertiții în Biserica Luterană, considerînd că aceștia trebuie să aibă biserica lor evreiască. Acest fapt a nemulțumit profund conducerea LSPCJ, care-l considera drept un impediment major.³⁰ Fără Mayer, punctul de misiune din Iași a fost închis oficial în 1871,³¹ deși practic din noiembrie 1869 acolo se încheiase orice activitate. Wolkenberg se mutase la Bacău, de unde, în 1870, fiindcă soția sa era bolnavă, s-a întors în Anglia. A lucrat pentru treizeci de ani ca misionar la Londra, Manchester și Birmingham.

²⁸ „Jassy”, *The Fiftieth Report of the LSPCJ* (London: Society’s House, 1858), 75-76.

²⁹ „The Principalities”, *The Fifty-Eighth Report of the LSPCJ* (London: Society’s House, 1866), 69.

³⁰ „Appointments, Removals, and Deaths of Missionaries”. *The Sixtieth Report of the LSPCJ* (London: Society’s House, 1868), 27. Bernstein, 360.

³¹ Rămînînd evanghelicii fără școală, în 1878 s-a deschis Școala Germană-Evanghelică, activă pînă în 1910. Sugestiv, aceasta a înrolat permanent și elevi evrei. Ionuț Nistor, „Străini / minoritari în Iași la cumpăna secolelor XIX-XX”, în *Iași – oraș al diversității: categorii etnice și minorități în secolele XV-XX: aspecte sociale, economice și culturale*, coord. Laurențiu Rădvan (Iași: Ars Longa, 2015), 186-187.

Misiunea LSPCJ din Iași a durat de trei ori mai mult decât Misiunea Scoțiană și a avut un impact mare prin școlile organizate, prin misiunea intensă în oraș și în toată Moldova, precum și prin cantitatea imensă de literatură distribuită în cele două decenii. Ea s-a închis nu din cauza dificultăților mari de pe teren, ci din probleme relaționale și datorită rigidității conducerii LSPCJ. Deși au avut parte de obstacole, epidemii de holeră, *heremuri* din partea Șef-Rabinului etc., rapoartele lui Mayer și ale colegilor săi nu au transmis niciodată nemulțumire, descurajare, incertitudine. După întreruperea relației cu LSPCJ, Mayer nu a plecat din Iași, rămânând aici pentru tot restul vieții sale. Alexander Thomson, agentul pentru Balcani al BFBS, l-a angajat pe Mayer în slujba grea și importantă de corectare și editare a noii traduceri a Bibliei, apărută într-un volum în 1874 și cunoscută sub numele de *Biblia de la Iași*. Aportul său la apariția acestei Biblii, prima și singura traducere a Bibliei în limba română din secolul al XIX-lea, a fost unul de importanță critică. Faptul că a putut fi implicat într-un asemenea proiect de Thomson arată o foarte bună însușire a limbii române, necesară pentru alinierea literară a diferitelor cărți, avînd diverși traducători, fiecare cu propriul său stil, editarea textului și corectarea lui, inclusiv a șpalturilor tipografice.

Mihail Vitlimescu: protestantul latent printre ortodocși

Printre cei lăsați în urmă de Misiunea Scoțiană, Catherine amintea „ca de un frate în Domnul” de un tînăr remarcabil, „Michael Bethlemesco”. Ea menționa că la plecarea lor din Iași, datorită seriozității demonstrate de acesta, soții Edwards i-au încredințat spre vînzare două sute de Nou Testamente în limba română, deși acesta era un demers ilegal și foarte periculos în acea vreme.³² Se prea poate ca această sarcină a distribuirii celor două sute de Nou Testamente românești să fi fost începutul relației lui Vitlimescu cu Societatea Biblică Britanică, acesta colaborînd ulterior cu Alexander Thomson, după cum vom vedea mai tîrziu. Cert este că Vitlimescu a continuat să țină legătura cel puțin cu unii dintre converțiții Misiunii Scoțiene, cum ar fi Biermann, dar și cu familia Edward

³² Edward, 168-169.

pe care o a vizitat-o ulterior la Lemberg.³³ Menționarea lui Vitlimescu, precum și caracterizarea făcută de Catherine Edward aruncă o lumină proaspătă și diferită asupra acestui convertit evreu interesant și oarecum controversat. Îi datorăm lui M. R. Ungureanu faptul că a recuperat multe detalii inedite despre acest personaj pitoresc al epocii. Vom vedea că Vitlimescu a fost o persoană polivalentă a cărui activitate merită cunoscută mai îndeaproape, mai ales prin prisma legăturii sale cu Misiunea Scoțiană, unde a lăsat o impresie atât de pozitivă.

Cunoscut și sub pseudonimul Mihalache Neuman,³⁴ sau Naiman, cu care semna unele rapoarte de cenzură,³⁵ Vitlimescu s-a născut probabil în 1818 într-o familie de evrei al căror nume nu ne este cunoscut. Întrucât în august 1839 a precizat în prefața traducerii unei piese de Friedrich Schiller [*Cornetul*] că româna este „limba adoptatei mele patrii”, am putea deduce că s-a născut în Bucovina sau Galiția, ori chiar mai departe, fiind venit ulterior împreună cu familia în Moldova.³⁶ A rămas orfan de părinți, probabil în adolescență, fiindcă a avut timp să primească o educație serioasă, cunoscând bine atât ebraica, cât și idiș. Nu se știe în ce împrejurări, dar foarte probabil prin intervenția lui Mihail Sturdza, Vitlimescu a ajuns în grija autorităților moldovene. În marile familii boierești exista în acele vremuri o tradiție cu privire la ocrotirea, educarea și ridicarea în ranguri a odraslelor unor boiernași sau a unor orfani. Dincolo de considerentele morale, practica era o investiție în crearea unor cercuri de sprijin și influență.

Un destin similar l-a avut Procopie Florescu (1806-1877), contemporan cu Vitlimescu, un alt apropiat al lui Mihail Sturdza. Deși Constantin Sion în *Arhondologia* sa menționează că a fost crescut de Sturdza, conform testamentului său,³⁷ Florescu a fost crescut de boierul Iordache Balș

³³ Edward, 295.

³⁴ *O istorie a evreilor din România în date*, Vol. 1, ed. Harry Kuller (București: Hasefer, 2000), 157. Claudia Ciță, „Cronologia culturii idiș din spațiul românesc”, *Yiddische Welt in Rumänien*, 10 ianuarie 2015, <http://www.yiddish.jewishfed.ro/index.php/domenii/presa/1-cronologia-culturii-idis-din-spatiul-romanesc>.

³⁵ ANI, *Secretariatul de Stat*, 313/1833-1857, f. 27; f. 56. Citat în Ungureanu, 127.

³⁶ Ungureanu, 129.

³⁷ Vezi: Marius Chelcu, „O instituție de ocrotire a copilului de la sfârșitul secolului XIX: Orfelinatul „Procopie Florescu”, în *Educația publică și condiționările sale (secolele XIX–XX)*, eds. Cătălina Mihalache și Leonidas Rados (Iași: Editura UAIC, 2015), 265.

(1776-1849). Abia la 18 ani, în 1824, a intrat în slujba lui Sturdza, impresionându-l prin erudiția sa rar întâlnită în rândul tinerilor din epocă. S-a remarcat când a făcut parte din echipa administrativă care a definitivat redactarea Regulamentului Organic, în care a fost introdus de viitorul domn ca răsplată pentru fidelitatea lui. Ulterior Florescu a avut diferite atribuții în cadrul Secretariatului de Stat, printre care cea de cenzor al presei, într-o perioadă în care opoziția față de Sturdza era în creștere. Atașamentul față de domn i-a fost răsplătit cu rangul de căminar, apoi cu cel de postelnic.³⁸ Rolul binefăcătorului era doar acela de a deschide ușile potrivite, fiindcă toate costurile educaționale reveneau statului.

Parcursul lui Vitlimescu a avut multe puncte comune cu cel al lui Florescu. Botezat sub numele de Mihalachi Bitlemen,³⁹ avînd ca naș pe marele logofăt Mihalache [Mihail] Sturdza, Vitlimescu figura în 1834 în *Catalogul tinerilor primiți cu cheltueala Epitropiei la institutul sfinților Trei-Erarhi*, ultimul pe listă, la numărul 34, unde se preciza laconic faptul că era în vîrstă de 16 ani, iar la „Starea părinților” era trecut ca „Orfan, botezat”. Majoritatea colegilor săi erau fii de boieri: postelnici, paharnici, căminari, medelniceri, privilegheți,⁴⁰ serdari, bani, mazili, dar se aflau și trei fii de preoți, doi de negustori și unul de profesor. Evident, ultimii doi din catalog erau orfani, cel din urmă, cum altfel, fiind evreul botezat.⁴¹ Educarea sa printre copiii boiernașilor a fost un prim pas spre promovarea lui în această categorie. Tot așa, numele său a figurat în lista școlarilor interni crescuți pe cheltuiala statului la Gimnaziul Vasilian de la Trei Ierarhi⁴² și apoi la proaspăt

³⁸ Marius Chelcu, „Procopie Florescu: portretul unui funcționar din secolul al XIX-lea”, în *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, tom LII (2015): 209-220. Ungureanu, 134-135.

³⁹ Dacă prenumele îl copiază clar pe cel al nașului său de spiță princiară, numele provine de la locul nașterii lui Isus, Betleem, cu variantele arhaice Vitleem și Viflaim. De-a lungul vieții sale, probabil în funcție și de cine îi înregistra numele, acesta capătă variate forme. Cea mai răspîndită a fost Vitlimescu, dar întâlnim și Bitlemen, Bethlemesco, Vitolimescu, Viclimescu etc.

⁴⁰ Isprăvnicel sau vâtaf de plai (înv.).

⁴¹ Th. Codrescu, *Uricariul cuprindetoriu de diverse acte care potu servi la Istoria Românilor*, Vol. VII (Iassi: Tipografia Buciumului Român, 1886), 202.

⁴² Alex. Lapedatu, „Cronica lucrărilor pregătitoare pentru întîia reformă școlară în Moldova: 1844-1845. Anexa 1: Lista de numele școlarilor interni ce s-au crescut pe cheltuiala Statului la Instituturile Vasilian și Mihăilean de la 1828

înființata Academie Mihăileană,⁴³ pe care a absolvit-o în 1838 la vârsta de aproximativ douăzeci de ani. În 1836 era prins cu o leafă de 120 lei în „Sama Schoalelor publice pe întregul an 1836”, unde 2 362 lei avea Eftimie Murgu, 1 500, Gheorghe Asachi și 600, Samuel Botezatu. Dacă în cazul celorlalți era trecută funcția, în dreptul său era trecut „Mihail Vitlimescu, botezat din evrei”, sau, mai scurt, „Mihail, botezatul din evrei”, fiind poziționat după „Franț, ciasornicarul,” care totuși avea doar 60 de lei, și după „Tănase bărbierul,” cu 90 de lei.⁴⁴ Ulterior absolvirii Academiei, Sturdza, care-l aprecia mult pe tânărul său protejat, l-a trimis la studii în străinătate, „întîi la Viena, apoi în Berlin și Paris”. Într-o excursie în sudul Franței a descoperit cultura viermilor de mătase, căpătînd pasiune pentru tot ce ținea de producerea mătasei naturale. A folosit ocazia de a se edifica temeinic asupra acestei industrii, inexistentă în Moldova. Întors în țară, Vitlimescu a fost numit ca bibliotecar personal al viitorului domnitor. În particular se îndeletnicea și cu creșterea experimentală a viermilor de mătase. Deși Sturdza nu a dat importanță acestui capriciu, Vitlimescu a insistat pe lângă domnitor să se înființeze plantații de duzi.⁴⁵ Mulțumit de prestația protejatului său, cînd Gheorghe Asachi (1788-1869) a solicitat pe 21 septembrie 1842 numirea unui cenzor oficial pentru cărțile în ebraică și idiș tipărite de tipografia aferentă Institutului „Albina”,⁴⁶ domnitorul l-a desemnat pe Vitlimescu pentru această poziție:

Pentru țenzurile acestui uvraj acum deodată să va rîndui pe dumnealui Mihail Vitlimescu care, avînd cunoștință de această limbă, este și dator a sluji pe ocîrmuire a-i cărei roduri dumnealui din fragedă copilărie le-au gustat și le gustă și astăzi...⁴⁷

pînă la 1844”, în *Un mănunchi de cercetări istorice* (București, 1915), 112. Citat în Ungureanu, 126.

⁴³ *De la Academia Mihăileană la Liceul Național: 100 de ani, 1835-1935* (Iași: Institutul de arte grafice «Brawo», 1936), 449.

⁴⁴ *Obicinuita Obștească Adunare a Moldovei, Legislatura I – Sesiunea V 1836-1837*, 779; 782.

⁴⁵ A. D. Xenopol și A. Mironeanu, „Industria Mătasei II”, *Voința Națională*, 19/31 ianuarie 1896, 2. Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară*, Vol. II (Iași: Viața Românească, 1928), 220.

⁴⁶ Harry Kuller, „Trei «momente» ale cenzurării scrisului evreilor din România”, în *Buletinul Centrului, Muzeului și arhivei istorice a evreilor din România*, Nr. 11 (București: C.S.I.E.R., 2005): 100. Ungureanu, 138.

⁴⁷ ANI, Secretariatul de Stat, 313/1833-1857, f. 19. Reprodus în: *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, III/2, 270; respectiv în Kuller, „Trei «mo-

Problema tipăriturilor evreiești era una spinoasă în acea epocă. Încă de pe 16 august 1833, „Herșcu Șmil jidov” înregistrase o jalbă către Sfatul Administrativ al Moldovei, solicitând aprobarea și exclusivitatea pentru deschiderea unei „tipografii de cărți evreiești de rugăciuni”, ca acestea să nu mai fie importate.⁴⁸ Solicitarea l-a determinat pe Asachi să ia atitudine. Acesta ceruse din 1829 administrației rusești un privilegiu / monopol privind „tipărirea de cărți în feliori de limbi”, consemnat în *Jurnalul Obșteștii Adunări* din 23 decembrie 1830.⁴⁹ Aflînd de intervenția lui Asachi, după 25 octombrie 1833 evreii au depus către Departamentul Administrării Lucrărilor din Lăuntru o jalbă colectivă a reprezentanților breslei evreiești din Iași. Aici reiterau foloasele, inclusiv cele economice pentru bugetul statului: „am socotit în de noi că aciasta nu numai că nu este cuiva vreo stricăciune, ce încă va să aducă folos și spor, atîta nouă cît și țării”.⁵⁰ A fost solicitat un referat de la Comisia privighetoare asupra cărților de cetit în Principatul Moldovei, care a fost eliberat la Eși, cu No. 105 din 31 decembrie 1833. Sub semnătura lui N. Șuțu, referatul recunoștea necesitatea unei tipografii și nu-i oprea pe evrei a avea una dacă celelalte tipografii (a Mitropoliei, a Mănăstirii Neamțului sau a Școlii Publice) nu aveau acest domeniu de activitate. Se impunea necesitatea stabilirii unui cenzor pentru tipări-turile evreiești, care urma a fi plătit de evrei: „Cheltuiala întru aceasta trebuie să atîrne de nația evreiască, care va fi datoare a jărtfi pe tot

mente» ale cenzurării scrisului evreilor din România”, 101; unde cota arhivistică este ANI, Tr. 1764, op. 2013, dos. 3193, f. 27. Vezi și Ungureanu 138-139.

⁴⁸ ANI, Secretariatul de Stat, 313/1833-1857, f. 1. Reprodus în: *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, III/2, 63. Vezi și Ungureanu 136; respectiv Kuller, „Trei «momente» ale cenzurării scrisului evreilor din România”, 96-97; unde indicele arhivistic este ANI, Tr. 1764, op. 2013, dos. 4193, f. 1. Toate trei sursele citează la subsol articolul M. A. Halevy, „Din istoria tiparului evreiesc în România”, *Buletinul Bibliotecii Muzeului și al Arhivei istorice a Templului Coral*, București, Anul II, nr. 1 (mai-iunie 1936): 16-21. Halevy precizează că în 1833 trei evrei au adus la Iași „literă ebraică”, tipărind cîteva lucrări mărunte fără a avea acordul cenzurii, deși îl ceruseră. În consecință, Procopie Florescu a dispus confiscarea teascurilor și a caracterelor.

⁴⁹ ANI, Secretariatul de Stat, 313/1833-1857, f. 7-8. Citat în Ungureanu, 136-137.

⁵⁰ ANI, Secretariatul de Stat, 313/1833-1857, f. 12-13. Reprodus în: *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, III/2, 64. Vezi și Ungureanu 137; respectiv Kuller, „Trei «momente» ale cenzurării scrisului evreilor din România”, 97-98; unde indicele arhivistic este ANI, Tr. 1764, op. 2013, dos. 4193, f. 15.

anul cătimea acea trebuincioasă”. În plus, rezoluția specifică că „Se va face întrebare dumisale aga Asachi de primește în a sa responsabilitate unei asemenea tipografii...”⁵¹ Situația a intrat în *stand-by* pînă pe 9 iunie 1842, cînd Asachi, proprietarul unicei tipografii din Iași, cu excepția celei a Mitropoliei, solicită Sfatului Administrativ a nu li se permite evreilor să deschidă o altă tipografie, întrucît tipăriturile evreiești puteau fi executate la tipografia Institutului „Albina” care avea monopol pînă în 1847.⁵² În cele din urmă, Asachi însuși s-a asociat în vara anului 1842 cu mai mulți evrei, printre care N. Vaserman și A. Segal, pentru a tipări carte evreiască,⁵³ motiv pentru care a solicitat pe 21 septembrie 1842 numirea unui cenzor. În acel moment a fost nominalizat Vitlimescu.

Implicîndu-se în această activitate care, evident, nu era pe placul evreilor, Vitlimescu și-a luat pseudonimul Mihalache Neuman.⁵⁴ Aceasta a fost o condiție pe care a negociat-o cu Asachi spre a se proteja, nedorind să aibă conflicte suplimentare cu foștii coreligionari, lucru care n-a putut fi evitat, încercarea de camuflare dovedindu-se a fi zadarnică.⁵⁵ Pe lîngă faptul că era om de încredere al domnitorului, pentru a fi nominalizat la funcția de cenzor a contat mult faptul că era evreu convertit. Sigur, importante au fost și abilitățile sale lingvistice, stăpînind mai multe limbi: franceza, germana, ebraica și româna, cum singur avea să declare în 1844.⁵⁶ Exercițarea cenzurii presupunea cercetarea amănunțită a tipăriturilor pentru a le verifica dacă nu conțineau afronturi la credința ortodoxă, la autoritățile civile sau cu privire la

⁵¹ ANI, Secretariatul de Stat, 313/1833-1857, f. 14-14v. Reprodus în: *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, III/2, 265-266. Vezi și Kuller, „Trei «momente» ale cenzurării scrisului evreilor din România”, 98-99; unde indicele arhivistic este ANI, Tr. 1764, op. 2013, dos. 4193, f. 16. Vezi și: Ungureanu 137-138.

⁵² ANI, Secretariatul de Stat, 313/1833-1857, f. 17. Reprodus în: *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, III/2, 66. Vezi și Kuller, „Trei «momente» ale cenzurării scrisului evreilor din România”, 99-100; unde indicele arhivistic este ANI, Tr. 1764, op. 2013, dos. 4193, f. 23. Vezi și: Ungureanu 138.

⁵³ I. Kara, „Din activitatea editorială a lui Gh. Asachi. Tipărituri în limbi străine”, *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Anul XLIV, Nr. 3-4 (martie-aprilie 1968): 230. Citat în Ungureanu, 138.

⁵⁴ *O istorie a evreilor din România în date*, Vol. 1, 157. Cîță, „Cronologia culturii idiș din spațiul românesc”.

⁵⁵ Ungureanu, 149.

⁵⁶ ANI, Secretariatul de Stat, 313/1833-1857, f. 133. Citat în Ungureanu, 127.

conduita morală. Fiecare analiză se finaliza cu un raport pe care trebuia să-l prezinte în scris Secretariatului de Stat. Primul raport semnat „Naiman” a fost întocmit chiar în toamna anului 1842 cu privire la două titluri propuse spre publicare de către Asachi: *Șarei Țion*⁵⁷ și *Haguda*⁵⁸ *Im Bărhot Hamuzan*.⁵⁹

Este de notat că Vitlimescu a funcționat ca cenzor sub autoritatea lui Filaret Scriban (1811-1873),⁶⁰ proaspăt numit rector al Seminarului Veniamin și, din 15 februarie 1843, arhimandrit și egumen al Mănăstirii Socola. Numirile erau din primul an după ce Mitropolitul Veniamin Costachi fusese forțat să se retragă la mănăstire, eveniment care avusese loc pe 18 ianuarie 1842. În ciuda multelor osanale care i se aduc hagiografic în prezent lui Veniamin, la acea oră el era o frână pentru modernizarea țării și nu îngăduia niciun amestec domnitorului în treburile materiale ale Bisericii, care căpușa grosier venitul național. Chiar dacă Sturdza a avut părțile lui întunecate, printre care o avariție ieșită din comun și atitudinea antiunionistă, el manifesta o oarecare aplecare spre modernizarea Moldovei. De exemplu, când agentul Societății Biblice Britanice la Smirna, Benjamin Barker, a vizitat Moldova în vara anului 1838, dorind să obțină aprobare pentru distribuirea recent publicatului Nou Testament românesc, Sturdza l-a primit amabil, punându-l în temă că Veniamin Costachi avea unele prejudecăți împotriva tipăriturilor Societății Biblice, ca urmare „a ce transpirase de la Constantinopol”. Totuși, domnitorul aprecia că, odată ce era vorba de retipărirea unei ediții autorizate, care primise deja aprobarea episcopilor care asigurau scaunul metropolitan vacant al Țării Românești, bătrînul va fi totuși mai maleabil. Înarmat cu o scrisoare de la Sturdza,

⁵⁷ Culegere de rugăciuni, obiceiuri religioase și reflecții mistice, alcătuită de rabinul cabalist Natan ben Moses Hanover care a activat la Iași între 1650-1670, a cărei primă ediție fusese publicată de autor la Praga în 1662. Ediția ieșeană din 1842 a apărut cu o dedicație către „Mihail Grigorie Sturdza voievod, domn al Țării Moldovei, în al 9-lea an al domniei sale”.

⁵⁸ Lucrare neidentificată, al cărei titlu Kuller îl dă drept *Berhes Hammi de Agude*. Vezi: Kuller, „Trei «momente» ale cenzurării scrisului evreilor din România”, 101.

⁵⁹ ANI, *Secretariatul de Stat*, 313/1833-1857, f. 21-21v. Citat în Ungureanu, 140-141.

⁶⁰ Radu Rosetti, „Despre censura în Moldova (III): Censura cărților evreești în Moldova sub domniile regulamentare”, *Analele Academiei Române*, Seria II, Tom. XXIX, Memoriile Secțiunii Istorice (București: 1907), 474.

Barker a plecat în căutarea mitropolitului pe care l-a găsit la mănăstirea Neamț. Acolo, Veniamin Costachi oficia o slujbă fastuoasă, lungă de vreo patru ore, de pomenire a tatălui unui boier bogat care decedase cu zece ani în urmă. Pînă să se termine slujba, Barker s-a întîlnit cu Nicolae Canta, influentul nepot al mitropolitului, aflat și el în preajmă, cei doi cunoscîndu-se încă din 1834.

Nici sprijinul lui Canta, nici scrisoarea domnitorului nu l-au înmuiat pe mitropolit, acesta nevrînd nici măcar să discute subiectul cu Barker. El refuza punerea în circulație a Noului Testament sub pretextul, comunicat prin Canta, că „moldovenii nu erau suficient de învățați pentru a-l citi”. Luîndu-și rămas-bun de la Sturdza, Barker a aflat de la acesta că mitropolitul primise indicații de la Patriarhul din Constantinopol, Grigorie al VI-lea, Patriarh între 1835-1840 și între 1867-1871, să nu permită circulația literaturii Societății Biblice în Moldova. De fapt, în august 1837, Patriarhia Ecumenică a anatemizat citirea Bibliilor și a oricărei alte publicații a Societății Biblice. O comisie a inspectat toate bisericile din Constantinopol, adunînd toate cărțile prohibite, care au fost aduse la palatul patriarhal și incendiate. Barker și-a arătat fățiș nemulțumirea în raportul său, afirmînd că Veniamin Costachi controla complet problemele religioase, domnitorul neavînd absolut nicio putere în acest domeniu, în ciuda faptului că mitropolitul era considerat un bigot de către clasele mai înalte, doar cei umili pupîndu-i mîinile, picioarele și hainele și aplecîndu-se înaintea lui pînă la pămînt.⁶¹ Cîțiva ani mai tîrziu, tensiunea dintre mitropolit și domnitor a ajuns la punctul culminant, motiv pentru care Costachi și-a negociat retragerea. Imediat, Sturdza a început să-și plaseze oamenii în pozițiile-cheie. El urmărea reformarea sistemului și a statului, precum și posibilitatea de a controla averile bisericești.⁶²

Avînd calitatea de cenzor pentru tipăriturile realizate în Moldova în limbile ebraică și idiș, dar și pentru literatura din aceste limbi adusă din import, conexiunea lui Vitlimescu cu Misiunea Scoțiană capătă alte

⁶¹ Tappe, „A Bible Society Agent in the Rumanian Principalities”, 396-399. Tappe, „Rumania and the Bible Society until the Crimean War”, 101-102, William Canton, *A History of the British and Foreign Bible Society*, Vol. II (London: John Murray, 1904), 20-22.

⁶² Pr. Mihai Vizitiu, Pr. Dragoș Bahrim, A. Timofti (coordonatori), *Două secole de învățămînt teologic seminarial (1803 – 2003)* (Iași: Trinitas, 2003), 86-90.

posibile semnificații. Este foarte posibil ca, inițial, el să fi venit la Misiune în interesul funcției, fie trimis de Filaret Scriban sau de Dicasterie, fie din proprie inițiativă, pentru a verifica ce fel de literatură vehiculau misionarii, întrucât și aceștia utilizau tractate și broșuri în limba ebraică. Contactul cu ei i-a permis să vadă și o altă față a creștinismului, pe care se pare că în cele din urmă a îmbrățișat-o, deși public a păstrat aparent o oarecare neutralitate. Fiindcă nu știm data când a intrat în legătură cu misionarii, nu cunoaștem nici dacă deja fusese numit cenzor sau nu. Cert este că, în scrisorile sale, Catherine nu menționează decât calitatea sa de bibliotecar al domnitorului, lucru care ne poate determina să credem că Vitlimescu nu se prea lăuda cu cealaltă calitate oficială pe care o avea.

La o primă vedere, existența unui cenzor doar pentru tipăriturile evreiești ar părea mai mult ca un post fictiv, o modalitate de a răsplăti un fidel cu o funcție căldicică, lipsită de griji și bine plătită, însă comerțul cu carte evreiască, mai ales de import, era foarte dezvoltat în Moldova acelor ani, dându-i serios bătaie de cap cenzorului. De exemplu, în Iașiul anului 1847 activau șase comercianți de carte evrei: Isac Bisiliher, Strul sin Lipa, Ițic Iacobovici, Avram Șain, Avram Haim Țiper și Iacob Herș Berhovit. Multe cărți se importau din Austria, Rusia, Germania și de la Ierusalim. Acestea erau aduse în cantități semnificative, fiind colportate de așa-numiții *moher-sforimi*, care mergeau cu boccelele în spate din casă în casă. Un document din 1834 arată că în acel an fuseseră importate doar din Rusia un număr de 487 de titluri, însumând 2 931 de exemplare. Acestea au fost aduse de Aron Goldemberg de la tiparnița din Jitomir. Cu un an înainte fuseseră importate din Turcia, prin Craiova, nu mai puțin de „49 de stucuri de cărți evreiești, doar pentru comerciantul Herși Idelman din Iași”. Din Austria cărțile se aduceau prin Fălticeni care era un important oraș de frontieră pe atunci, iar acestea se distribuiau în iarmaroacele organizate acolo.⁶³ În plus, deși destul de timid, începuseră să se tipărească cărți evreiești și la Iași. Chiar din 1842 a apărut o tipografie evreiască concurentă cu cea a lui Asachi,⁶⁴ lansată, conform lui Ungureanu, chiar de către foștii săi parteneri.⁶⁵

⁶³ Manașcu Cotter și Manes Leib, *6 secole de conviețuire din istoria comunităților evreiești din România* (București: Editura Litera, 1997), 201-203.

⁶⁴ Kuller, „Trei «momente» ale cenzurării scrisului evreilor din România”, 101.

⁶⁵ Ungureanu, 141.

Cum Vitlimescu se pare că acorda referatele sprijinind fățiș interesele lui Asachi, care era unul dintre susținătorii săi, acest lucru i-a atras din start animozități puternice. Proprietarii tipografiei evreiești «Herș Goldner», concurentă cu «Albina», îl acuzau pe cenzor, „unu Mihalachi Vitlimescu,” că, în loc să fie nepărtinitor, a cerut douăzeci de galbeni ca să dea aviz favorabil. Printr-o jalbă adresată lui Sturdza pe 13 noiembrie 1842, ei solicitau „rînduirea unui cenzor nepărtaș și drept, ca să nu fim siliți prin șicanurile numitului Viclemescu [!] spre afanizarea totală a noastră și spre a nu mai puțină nefolosire a Prințipatului, să părăsim această speculația”.⁶⁶ În urma acestei sesizări, Secretariatul de Stat a elaborat pe 19 decembrie 1842 un set de instrucțiuni care să normeze conduita cenzorului.⁶⁷

La doar zece zile, pe 29 decembrie 1842, reclamanții au înaintat o altă jalbă, de această dată adresată „cătră cinstitul mare Săcrătariat de Stat [...] tînguindu-ne asupra domisale Mihail Naimon, ce-i zic și Viclemescul”, reiterînd acuzația că ar fi cerut mită douăzeci de galbeni și aducînd cîteva explicații cu privire la interpretarea unor pasaje considerate „hulitoare de legea creștinească”.⁶⁸ Situația a devenit explozivă și Secretariatul de Stat a bătut în retragere, emițînd o decizie pentru demiterea lui Vitlimescu. La rîndul său, acesta a cerut sprijin Dicasteriei, iar episcopul Filaret Apamias (1781-1844), alias Filip Beldiman, loțiitorul mitropolitului, a intervenit și el la domnitor, de data aceasta în favoarea lui Vitlimescu. Sturdza, cel puțin formal, n-a vrut să fie părtinitor, solicitîndu-i lui Filaret Scriban să verifice corectitudinea rapoartelor lui Vitlimescu. Între timp a apărut un pretendent la postul de cenzor, în persoana lui Jules Rothenberg, un evreu sudit care era sprijinit puternic de comunitatea israelită. Sturdza i-a cerut lui Filaret Scriban să testeze

⁶⁶ ANI, Secretariatul de Stat, 313/1833-1857, f. 27. Reprodus în *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, III/2, 274-275; respectiv în Kuller, „Trei «momente» ale cenzurării scrisului evreilor din România”, 102-103; unde cota arhivistică este ANI, Tr. 1764, op. 2013, dos. 3193, f. 41. Vezi și: Ungureanu, 142.

⁶⁷ ANI, Secretariatul de Stat, 313/1833-1857, f. 40-41v. Reprodus în *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, III/2, 278-279; respectiv în Kuller, „Trei «momente» ale cenzurării scrisului evreilor din România”, 103-104; unde cota arhivistică este ANI, Tr. 1764, op. 2013, dos. 3193, f. 61. Vezi și: Ungureanu, 139-140.

⁶⁸ ANI, Tr. 1764, op. 2013, vol. 4193, f. 83. Citat în Kuller, „Trei «momente» ale cenzurării scrisului evreilor din România”, 104-105.

și cunoștințele de ebraică ale lui Rothenberg. Acesta a confirmat că e calificat și secretarul de stat Toderaș Balș s-a grăbit să-l numească pe post, spre disperarea lui Vitlimescu, dar și spre scandalizarea lui Filaret Apamias, care nu înțelegea cum un evreu care nu cunoștea credința creștină putea fi preferat unui convertit care se dovedise fidel. La rîndul său, Vitlimescu a scris memoriu după memoriu domnitorului și, după o afacere alambicată, în a doua jumătate a lui ianuarie Rothenberg a fost concediat, postul revenindu-i prozelitului evreu. Argumentul decisiv pentru justificarea deciziei a fost necesitatea ca funcția de cenzor pentru tipăriturile evreiești să fie deținută de o persoană cu religie ortodoxă. Chiar dacă și-a salvat poziția, asupra lui Vitlimescu a planat în continuare o suspiciune de coruptibilitate, precum și un renume pe care nu și l-ar fi dorit, de „prigonitor al nației evreiești”.⁶⁹

Vitlimescu și-a îndeplinit cu râvnă datoria de cenzor, dînd dovadă chiar de exces de zel. Probleme nu îi ridica doar literatura tipărită în Moldova, ci și cea importată din Rusia, Germania, Austria etc. Existau cazuri în care se aflau în circulație simultan două ediții ale aceleiași lucrări, tipărite în țări în care exista cenzură, unele în care erau eliminate frazele „ofensatoare”, avînd viza cenzurii, celelalte cu textul integral, distribuite pe sub mîină, fără viza cenzurii, ori cu o viză obținută în mod fraudulos, de obicei prin mituirea cenzorului. Cu tot zelul de pus de Vitlimescu, se pare că pentru un transport interceptat, alte zece erau introduse pe ascuns, cărțile respective fiind distribuite prin sate și tîrguri.⁷⁰

Principala poartă de intrare a cărților venite din Occident era portul Galați. Cărțile introduse prin contrabandă erau strecurate în baloturile de marfă aduse cu vaporul de la Viena. Pe lista trimisă către cenzura din Iași erau numai lucrări nevinovate, dar în oraș multe lucrări de contrabandă se dădeau pe sub mîină în prăvăliile comercianților. Pentru o mai sigură supraveghere la această graniță, la un moment dat cenzorul Procopie Florescu, care din 1845 devenise director al Secretariatului de Stat,⁷¹ l-a trimis la Galați pe „renegatul Mihai Vitlimescu” ca să controleze la *caravasara* [vamă, din tc. *kervansaray*; fr. *caravansarail*] cărțile

⁶⁹ Ungureanu, 141-152.

⁷⁰ Rosetti, „Despre censura în Moldova (III): Censura cărților evreiești sub domniile regulamentare”, 483.

⁷¹ Chelcu, 213.

străine, mai ales franțuzești și evreiești, ascunse în baloturile de marfă. Adesea apăreau scandaluri între negustori și slujbașii de la *carvasara*, pricinuite de sudiiți cărora li se descopereau cărți străine, pentru care cereau scutiri de vamă ori de amenzi la obiectele confiscate.⁷² Când li se refuza intrarea vreunui volum, comercianții de cărți se adresau consulatelor Rusiei sau Austriei pentru a-i forța mâna lui Vitlimescu, intervenindu-se la *Secretariatul de Stat*. Alteori, câte un rabin îl acuza că e lipsit de educația necesară, acesta fiind motivul pentru care respingea lucrări nevinovate, afirmînd despre el că este „fără nici o învițitură sau știință”, face „numai zadarnică supărare atît norodului cît și ocîrmuirii” și „caută zadarnic bucluc”. În consecință se tot solicita înlocuirea sa cu o persoană mai competentă.⁷³

Cu toate acestea Vitlimescu a rezistat pe poziție, fiind răsplătit de Mihail Sturdza cu rangul de pitar pe 28 decembrie 1844. Pe 16 ianuarie 1845, Vitlimescu a fost înștiințat în scris că i s-a aprobat o leafă lunară de două sute de lei, încredințîndu-i-se și calitatea de cenzor al tipăriturilor de limbă germană.⁷⁴ În 1845 a întocmit o listă cu cărțile evreiești tipărite la Ierusalim, în Polonia și în alte țări, găsite neconforme cu prevederile cenzurii. Cărțile respective sosiseră în portul Galați în acel an, raportul său oprindu-se în mod special asupra *Zoharului*. În opinia sa acesta denigra creștinismul.⁷⁵ În 1847, Israel Bak a adus un număr mare de exemplare ale *Zoharului* cu scopul declarat de a le tranzita în Rusia. Cum însă a lăsat o parte dintre ele la Iași, a avut imediat de furcă cu Vitlimescu. Pentru a se rezolva problema a intervenit însuși rabinul Moise Taubes care a fost nevoit să facă o declarație privind conținutul moral al *Zoharului*.⁷⁶

În 1849 Vitlimescu a fost reconfirmat în funcție de către domnitorul Grigore Alexandru Ghica (1804-1857), decizie care ar părea surprinzătoare dacă am pierde din vedere că secretar de stat era Procopie Florescu. Pe 16 august 1853 Ghica l-a avansat pe Vitlimescu la rangul de

⁷² Violeta Ionescu, „Ziariști evrei în presa gălățeană”, *Buletinul Fundației Urechia*, Anul 11, Nr. 14 (2013): 206-207.

⁷³ Rosetti, „Despre censura în Moldova (III): Censura cărților evreiești sub domniile regulamentare”, 480.

⁷⁴ ANI, *Secretariatul de Stat*, 313/1833-1857, f. 118. Citat în Ungureanu, 156.

⁷⁵ Kuller, „Trei «momente» ale cenzurării scrisului evreilor din România”, 106-107.

⁷⁶ Cotter și Leib, 203.

stolnic, iar pe 30 decembrie 1854 la cel de căminar.⁷⁷ În 1853, pe timpul ocupației rusești, Vitlimescu a refuzat să dea aviz favorabil pentru cărțile evreiești sosite într-o ladă, considerându-le „potrivnice regulelor cenzurii”. La stăruința evreilor, Consulatul Rusiei a informat Postelnicia că poziția lui Vitlimescu nu era întemeiată, întrucât respectivele cărți erau permise de cenzura rusească, motiv pentru care postelnicul s-a arătat de acord cu punerea lor în circulație. Vitlimescu nu a renunțat și a înaintat un raport în care arăta că cele mai multe dintre cărțile respective nu aveau drept de circulație în Rusia, decât după scoaterea din ele a unor file întregi, precizînd:

Iar cît pentru feliul unora din acele cărți, eu după știința ce o am de limba evreiască și după curățenia cugetului ... fără nici o sfială le declar vătămătoare și desfăimătoare atît religiei ortodoxe, cît și Imperiei rusești. Și de nu va fi deajuns încredințarea mea întru aceasta, se poate ridica toată îndoirea prin cercetare de cătră o comisie nepărtinitoare, precum de pildă Preasfinția Sa Episcopul Scriban, Reverenția Sa Alexandru I, Benes [Behrens], misionarul englez etc. (și D. Birman, un prozelit protestant și negustor bătrîn), și dovedindu-se arătările mele neadevărate, sînt gata a mă supune osîndei.⁷⁸

Este surprinzătoare componența comisiei de cenzură propuse de Vitlimescu: Episcopul Scriban și doi protestanți evrei, dintre care unul era misionarul LSPCJ din Iași, Behrens. Lucrul acesta arată, dacă mai era nevoie, conexiunea și colaborarea dintre cei trei evrei protestanți ai Iașiului, Behrens, Biermann și Vitlimescu, acesta din urmă fiind unul în ascuns. În continuarea raportului său, Vitlimescu arăta că unele pasaje loveau adînc în demnitatea nației, religiei și chiar a guvernului otoman. Dacă secretarul de stat, la cererea consulului, nu dorea să ia în considerare raportul său, procedînd la o verificare amănunțită a respectivelor lucrări, Vitlimescu solicita „cu lacrimi în ochi” ca acesta să dea singur avizul pentru punerea în circulație, fără a i se cere lui să dea un raport favorabil, „o conlucrare ce, ca creștin mă asuprește în cuget și îmi aduce o adîncă mîhnire în sufletul meu”. Nu știm cît de mult era luată în considerare „mustrarea cugetului creștin” de către secretarul

⁷⁷ Ungureanu, 128.

⁷⁸ Rosetti, „Despre cenzura în Moldova (III): Cenzura cărților evreiești sub domniile regulamentare”, 479.

de stat, dar asupra raportului n-a fost pusă nicio rezoluție, însemnând că s-a făcut tot cum a vrut atotputernicul consul.⁷⁹

Oponenții săi au înaintat iar o jalbă Sfatului Administrativ în septembrie 1853, cerînd consecvenți demiterea lui, portretizîndu-l în culori extrem de sumbre și acuzîndu-l de nepricepere, rea-voință, lipsă de omenie, intrigi etc. Conform jalbei, „nația evreiască ... se vede bîntuită, maltrată și calomniată de o singură faptuire a unuia rău cugetător, anume Stolnicul Vitlimescu”. Jalba era semnată de evrei cu influență printre care se aflau bancheri bogați, cărora le erau datori mulți boieri și membri ai Sfatului, dar și negustori bogați și cu influență. Printre semnatari îi observăm pe Leiba Kahane, Moise Wechsler, S. Schragher și S. Feigels. În consecință, N. Șuțu, I. Ghica și P. Mavrocordat au avizat înlocuirea sa din funcție, „fără mai multă prelungire și a alege pe altul, în locu-i; ca să răspundă în misia sa în mărginire numai a datoriei sale”. În ultimul moment, poziția i-a fost salvată de către Arhiepiscopul Filaret Scriban, președintele tribunalului dicasterial. Acesta s-a adresat Sfatului Cîrmuitor apreciind că Vitlimescu a lucrat sub direcția lui și „și-a îndeplinit datoriile cu sfințenie, dar și cu neadormită priveghere a apărut de înrîuririle molipsitoare ce de cîtva timp au început a se ivi din partea nației evreiești”. Scriban solicita păsuirea „sentinței” pînă la aducerea lămuririlor convenite. Astfel planul evreilor a fost dejucat încă o dată.

Cert este că Vitlimescu avea un talent deosebit de a stîrni felurite conflicte legate de îndeplinirea atribuțiilor sale. În martie 1855 i-a denunțat pe Theodor Codrescu și pe asociații acestuia, proprietarii Tipografiei «Buciumul român», că au tipărit cărți evreiești fără viza cenzurii, cărți care conțineau „huli” împotriva credinței creștine. „E o rușine ca însuși creștinii să tipărească asemenea cărți” argumenta Vitlimescu. Dar Codrescu s-a dus la secretarul de stat, prezentîndu-i manuscrisul cu autorizația de publicare dată de Postelnicie, semnată de marele Postelnic Alecu Sturdza pe data de 7 mai 1854, conform căreia puteau să tipărească două cărți de proveniență rusească,⁸⁰ care aveau viza cenzurii din Rusia. Din acest motiv, secretarul de stat, „beizadeaua” Costache Ghica, l-a certat aspru pe Vitlimescu, acuzîndu-l de abuz

⁷⁹ Rosetti, „Despre censura în Moldova. III. Censura cărților evreiești în Moldova sub domniile regulamentare”, 484.

⁸⁰ Era vorba de *Siderbet Tefila* [Carte de închinăciuni casnice], respectiv *Mahzor* [Carte de rugăciuni pentru sărbători]. Vezi: Cotter și Leib, 204.

și de raportare falsă. Mai mult, acesta a luat decizia ca pe viitor avizele semnate de Vitlimescu să nu li se dea curs fără prezentarea unor dovezi indiscutabile.⁸¹ Relația cu Codrescu ia o turnură surprinzătoare, cei doi colaborând la realizarea unui „abețedariu evreiesc”⁸² apărut în 1856. Din motive pe care nu le cunoaștem, Vitlimescu a refuzat să plătească cheltuielile de imprimare a cărții. Reclamat de Codrescu la Secretariatul de Stat, această jalbă va fi precum picătura care a umplut paharul secretarului de stat, Costache Ghica după scurt timp acesta luând decizia destituirii lui Vitlimescu.⁸³

Afectat probabil de destituirea sa, Vitlimescu s-a poziționat oarecum surprinzător din punct de vedere politic, diametral opus față de domnitorul Grigore Al. Ghica și față de arhimandriții Neofit și Filaret Scriban. Ghica îl reconfirmase în funcție în 1849 și l-a avansat, mai întâi stolnic, apoi căminar. La rîndul său, Filaret Scriban era cel care îi salvase funcția cînd evreeii convinseseră aproape pe toată lumea să-l demită. După anumite ezitări, domnitorul a aderat la partida unionistă, asemenea celor doi arhimandriți și, după niște temeri, li s-a alăturat și mitropolitul Sofronie Miclescu. În contrapartidă, sub conducerea lui Theodor Balș, un grup consistent de boieri ultraconservatori cărora li s-a alăturat și căminarul Vitlimescu, temîndu-se de pierderea privilegiilor, au format un nucleu separatist. Aceștia făceau, inițial din umbră, dar mai apoi pe față, o propagandă antiunionistă. În jurul acestora s-au coalizat ulterior toți cei care se opuneau unirii. Ei își motivau poziția afirmînd că orașul Iași urma să-și piardă importanța politică și economică, capitala fiind literalmente „amenințată a ajunge un al doilea Hîrlău”, că rolul moldovenilor în conducerea țării va fi diminuat, că țara va fi expusă invaziilor străine și că moldovenii își vor pierde religia ortodoxă.⁸⁴

Chiar în perioada demiterii lui Vitlimescu, respectivul grup a trimis un memoriu la Poartă, învinovățindu-l pe domnitorul Ghica pentru

⁸¹ Rosetti, „Despre censura în Moldova. III. Censura cărților evreiești în Moldova sub domniile regulamentare”, 485-486; 527-531.

⁸² Este vorba despre un abecedar destinat copiilor evrei care doreau să învețe limba română, abecedar care a fost considerat o lucrare folositoare de către comunitatea evreiască. Vezi: Kara, 39.

⁸³ Ungureanu, 170.

⁸⁴ A. D. Xenopol, „Unioniști și separatiști”, *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, Seria II, Tomul XXXI* (București, Institutul de arte grafice «Carol Göbl», 1909), 738-745.

poziția sa unionistă. A urmat un al doilea memoriu trimis sultanului în mai 1857, care a fost semnat de optzeci de persoane. Acestuia îi transmiteau că majoritatea moldovenilor nu doreau unirea, mulțumindu-i „că ați sprijinit să nu rezulte transformarea Principatelor într-un singur stat” și solicitând „să ni se păstreze Moldova și autonomia ei”. Printre semnatarii memoriilor aflate acum la Biblioteca Academiei Române⁸⁵ se află nume sonore, precum Teodor și Alecu Balș, Ion Cantacuzino, Alecu Mavrocordat, Alex. Ghica, Gheorghe Crupenschi, Iacob Palladi, Iacob Rosetti, C. Carp, Theodor și Constantin Sion, Theodor Burada, C. Gane, Alexandru Asachi și, evident, căminarul Mihai Vitlimescu.⁸⁶

Moartea caimacamului Teodor Balș pe 1 martie 1857 a zădărnicit planurile separatiștilor, chiar dacă Poarta l-a numit succesor pe Neculai Conachi Vogoride, „om de puțină inteligență și cu totul străin de țară, dușman căpăținos și cinic”.⁸⁷ Vitlimescu va reîncerca o angajare în administrație în vremea lui Alexandru Ioan Cuza, căruia i-a trimis pe lângă cererea sa și câte un exemplar din cărțile publicate.⁸⁸ Demersul său nu s-a bucurat însă de succes, foarte posibil din cauza etichetei de antiunionist. Vitlimescu s-a însurat destul de târziu, probabil la scurt timp după plecarea din Iași a soților Edward, pe când avea deja treizeci de ani. Deducem acest lucru fiindcă, în descrierea sa, Catherine Edward nu menționează nimic care să sugereze că ar fi fost căsătorit pe vremea șederii lor acolo. Pe soția sa a chemat-o Zamfira și împreună au avut cel puțin o fiică, Sofia, născută târziu, pe 12 ianuarie 1866.⁸⁹ În paralel cu funcția de cenzor, Vitlimescu a continuat să fie bibliotecarul lui Mihail Sturdza, rămânând în slujba familiei acestuia și după plecarea ex-domnitorului din țară. Ani mai târziu, în 1865, conform lui A. D. Xenopol (1847-1920), aflat pe atunci în anul IV la Academie, Vitlimescu era încă pe poziție, de data aceasta ca bibliote-

⁸⁵ B.A.R., Documente, MCCXLI / 124, respectiv B.A.R., Documente, MCCXLI / 171.

⁸⁶ Dumitru Vitcu, Mihai Vitcu, „Însemnări pe marginea unor documente din anii luptei pentru Unire (1856-1857)” în *Studii și Comunicări III* (Focșani: Complexul muzeal al județului Vrancea, 1980): 185-197.

⁸⁷ Vladimir I. Ghica, *Spicuri istorice*, Vol. I (Iași: Editura «Presa bună», 1936), 103-104.

⁸⁸ Ungureanu, 170.

⁸⁹ ANI, *Stare civilă. Născuți, 896/1866, despărțirea I*, Iași. Citat în Ungureanu, 126.

car al principelui Grigore Sturdza, fiul ex-domnitorului, care acum își ducea veacul în Occident.⁹⁰

Faptul că în anii finali ai Misiunii Scoțiene el lua parte la Euharistie în cadrul serviciilor religioase oficiate de scoțieni dovedește că își asuma, cu toate riscurile, identitatea protestantă. Este notabil și faptul că la o lună de la plecarea misionarilor scoțieni din Iași, Vitlimescu a solicitat Secretariatului de Stat permisiunea de a tipări un catehism alcătuit sub influență protestantă, precum și o culegere de învățături morale. La solicitarea sa înaintată pe 3 decembrie 1848, Secretariatul a decis să trimită cele două lucrări propuse spre a obține avizul cenzurii, aceasta fiind efectuată de Mitropolie.⁹¹ Întrucât Mitropolitul Meletie Lefter Brandaburul (1777-1848) murise pe 2/19 iunie, sarcina i-a revenit locțiitorului de mitropolit, Meletie Stavropoleos Burdujanul (d. 1850). Acesta a emis un aviz negativ exact după cinci luni, pe 3 mai 1849, pe motivul că lucrarea intitulată *Aceea ce ne învață Sf. Scriptură, adecă Vechiul și Noul Testament și dovezile cum că trebuie să cetim aceasta* n-ar fi de folos, fiindcă:

...s-au aflat că ea în sine nici poartă vreo putere mai presus de aceea a cărților Sfinților Părinți, ce covârșesc oricare minte omenească și cari sînt destul de lămuritoare, prea puternice și îndestulătoare Pravoslaviei, fără ca Biserica Răsăritului să mai aibă astăzi nevoie de altele, și nici oamenii.⁹²

Răspunsul lui Meletie Stavropoleos, năucitor pentru un credincios protestant, denotă filozofia practică de ortodoxia vremii conform căreia învățătura bazată pe Biblie e inutilă întrucât aceasta nu mai „poartă nicio putere” față de scrierile patristice, atît Biserica, cît și oamenii neavînd nevoie de altceva, mentalitate care ignora faptul că oamenii nu aveau acces nici fizic, nici intelectual la scrierile Sf. Părinți. Consecința era o ținere deliberată a oamenilor în întuneric spiritual, lucru care explică, dacă mai era nevoie, emanciparea întîrziată a poporului român, ținerea lui la distanță de Biblie fiind un obstacol pentru înviorarea sa culturală, morală și spirituală.

⁹⁰ A. D. Xenopol, „Istoria ideilor mele”, în *Studii și documente literare*, Vol. IV: Junimea, ed. I. E. Torouțiu (București: Inst. Arte grafice Bucovina, 1933), 375-376.

⁹¹ Ungureanu, 162.

⁹² Rosetti, „Despre censura în Moldova (II): Censura sub Mihaiu Sturza, 1834-1849”, 383.

Vitlimescu însă nu s-a dat bătut. Meletie Stavropoleos n-a fost locuitor metropolitan nici măcar un an, fiind înlocuit cu Mardarie Apamias (d. 1854), iar pe 14 octombrie 1849 pe tronul Moldovei s-a urcat Grigore Alexandru Ghica (1803-1857). La scurt timp, pe 4 noiembrie 1849 Vitlimescu a propus din nou manuscrisul spre tipar și extrem de repede de data aceasta, pe 2 decembrie 1849, a primit avizul cenzurii, semnat de arhimandritul Ghermano Vida (d. 1853) la dispoziția lui Mardarie Apamias.⁹³ Lucrarea avînd 36 de pagini a apărut în 1850 fiind publicată de Tipografia Buciumului Român al cărei proprietar era Theodor Codrescu. O a doua lucrare de factură religioasă, publicată de Vitlimescu la Tipografia Româno-Franceză a lui Gheorghe Asachi în 1855, a fost *Dovezi din Sfînta Scriptură (Biblia) că Mesia (Cristos) de mult au venit, și că Isus Nazarineanul este Mesia*. Tot cu 36 de pagini, lucrarea a folosit un alfabet de tranziție.⁹⁴ Textul reprezintă o înșiruire de citate biblice, incluzînd referințe la *Midrash'im*⁹⁵ și *Targum'im*.⁹⁶ Folosind un raționament de tip catehetic, Vitlimescu oferă argumente teologice pentru convertirea evreilor la creștinism. În deschidere se află un mesaj de mulțumire la adresa lui Neculai Pavli, un negustor bogat și influent care a sprijinit financiar tipărirea cărții. Veniturile din vânzare erau oferite pentru întreținerea infirmilor din instituția recent înființată la Galata.⁹⁷

În primăvara anului 1862, Rev. Alexander Thomson⁹⁸ (1820-1899),

⁹³ Radu Rosetti, „Despre censura în Moldova (IV): Censura sub Grigorie Ghycă și desființarea ei”, *Analele Academiei Române, Seria II, Tom. XXX, Memoriile Secțiunii Istorice* (București: 1908), 39-40.

⁹⁴ *Bibliografia românească modernă (1831-1918)*, Vol. IV (R-Z), coord. Gabriel Ștrempel (București: Editura Academiei Române, 1996), 766.

⁹⁵ Culegere de vechi comentarii omiletice ale VT, datînd din perioada 200-1 200 d.Cr., bazate pe exegeza textului, parabole și istorisiri.

⁹⁶ Scriere conținînd explicații și parafrazări ale Scripturilor evreiești, oferite în limbajul comun, de regulă în aramaică.

⁹⁷ Ungureanu, 170.

⁹⁸ Născut la Arbroath în Scoția, pe 2 decembrie 1820, Thomson a absolvit Teologia la St. Andrews University, după care a predat vreme de un an. În 1845 a fost ordonat de Free Church of Scotland și trimis ca misionar pentru evrei la Pesta. Doi ani mai tîrziu s-a mutat cu soția sa Eliza la Bebek, pe malul Bosforului, în apropiere de Constantinopol, oraș în care a activat tot ca misionar pentru evrei. După decesul din 1859 al lui Benjamin Barker, agentul BFBS de la Constantinopol, postul i-a fost oferit lui Thomson, care l-a preluat de

agentul BFBS pentru Balcani, a vizitat⁹⁹ Principatele Unite. Ajuns la Iași i s-au recomandat trei persoane care ar fi fost capabile să traducă Vechiul Testament în română, asta după ce, vreme de șapte ani, BFBS cochetase cu diverse nume, de la Iuliu Barasch, la Constantin Aristia (1800-1880) și pînă la Nifon Bălășescu (1806-1880). Ultimii doi au fost implicați o vreme cu costuri prohibitive, fără a reuși însă a finaliza

la începutul anului 1860. În această calitate Thomson a fost cel care a reușit să producă *Biblia de la Iași*, apărută inițial în mai multe volume, ca la final, în 1873 și 1874, să fie tipărită într-un volum, la Pesta, respectiv Iași. Tot Thomson a fost cel care a dezvoltat foarte mult activitatea de distribuire a Scripturii în Principatele Unite, precum și în Bulgaria, folosindu-se de bapțiști germani din Cataloi și din București pe care i-a implicat în colportaj. Ieșit la pensie la finele anului 1895, a rămas la Bebek pentru restul vieții, murind acolo pe 15 ianuarie 1899. Una dintre cele mai mari realizări ale sale a fost implicarea tînărului albanez Gjerasim Quiriazzi (1858-1894), înfîlnit și sub formele Qiriazzi sau Kyrias, care, pe lîngă distribuirea de NT în limba albaneză pentru BFBS și coordonarea unui depozit de Biblii, a fost fondatorul mișcării protestante albaneze, a înființat prima școală albaneză și a pus bazele unui curent de renaștere națională care a condus în final la adoptarea unui set de caractere standard pentru toate dialectele limbii albaneze. Bun cunoscător de mic al dialectului macedo-român, Quiriazzi a pregătît pentru BFBS textul Evangheliei după Matei, care a fost tipărit la București în 1889 în acest dialect, cu un tiraj de cinci mii de exemplare (Această informație provine de la Quanrud. Catalogul Darlow – Moule al BFBS îl identifică pe Lazar Demetrius, profesor la Monastir drept autor al traducerii). Tot așa, în aprilie 1865, Thomson l-a adus la Constantinopol pe profesorul Constantin Nelko, cunoscut drept Constantin Cristoforidis (1826-1895), un albanez educat la colegiul protestant din Malta. Vreme de două decenii acesta a cristalizat limba albaneză, traducînd Biblia în cele două dialecte principale, deschizînd astfel calea pentru unificarea limbii. Cristoforidis este considerat părintele limbii albaneze, statuia lui fiind plasată în centrul orașului său natal, Elbasan. Vezi: *The Missionary Review of the World*, Vol. XXII (1899): 320. William Canton, *A History of the British and Foreign Bible Society*, Vol. III, (London: John Murray, 1910), 224-225. William Canton, *A History of the British and Foreign Bible Society*, Vol. IV (London: John Murray, 1910), 388-389. John Michael Quanrud, *Gerasim Kyrias and the Albanian National Awakening 1858-1894* (Tirana: Institute for Albanian & Protestant Studies, 2016). T. H. Darlow and H. F. Moule, *Historical catalogue of the printed editions of Holy Scripture in the library of the British and Foreign Bible Society*, Vol. II (London: Bible House, 1911), 1297. Xhevat Lloshi, „The Bible Society and Albanian Translations”, Institute for Albanian and Protestant Studies, 25 September 2014, <http://institutu.org/bible-society-albanian-translations/>.

⁹⁹ Tappe spune că vizita a fost în vara lui 1862, dar raportul anual al BFBS indică primăvara lui 1862.

Pentateuhul. Unul era profesorul Clement Nicolau¹⁰⁰ de la Seminarul Teologic din Iași, care studiasse la Atena, ceilalți doi fiind evrei convertiți la ortodoxie, Mihail Vitlimescu, care lucra ca traducător pentru autorități, respectiv Ieronim Voruslan, profesor de ebraică în Iași.

Ungureanu¹⁰¹ consideră că Simon Mayers, căruia îi greșește numele în Samuel, a fost cel căruia i-a fost recomandat Vitlimescu, însă este puțin probabil, întrucât din 1858 acesta și-a redus semnificativ implicarea alături de BFBS, iar începând cu 14 mai 1859¹⁰² a devenit viceconsul britanic la Giurgiu și Rușciuc. Întrucât Thomson colabora îndeaproape cu Frederick George Kleinhenn (1823-1907)¹⁰³ care preluase în 1856 con-

¹⁰⁰ Clement sau Climent Nicolau este cunoscut pentru faptul că a atentat la viața Mitropolitului Moldovei Calinic Miclescu, numit de Cuza în 1865 și contestat puternic de o mare parte a clerului ortodox întrucât Miclescu a sprijinit reformele începute de domnitor, în special secularizarea averilor mănăstirești. În ianuarie 1871, Nicolau a încercat să-l împuște pe Miclescu. Pe vremea aceea, el era directorul Seminarului Socola. Pentru mai multe detalii, vezi: Arhimandrit Mihail Daniliuc, „Ion Creangă, un diacon înfrînt?” *Doxologia*, ultima modificare 12.12.2012, <http://www.doxologia.ro/viata-bisericii/documentar/ion-creanga-un-diacon-infrant>.

¹⁰¹ Ungureanu, 170-171.

¹⁰² Informația este disponibilă în diferite rapoarte ale ministerului de externe britanic.

¹⁰³ Născut la Londra pe 18 mai 1823, fiind al treilea sau al patrulea dintre cei treisprezece copii ai Annei Mann și al lui Johann Adam Kleinhenn (1791-1867) care era originar din Germania. Pe cînd Kleinhenn nu împlinise douăzeci de ani, părinții săi, împreună cu aproape toți ceilalți copii, au plecat în America. Cele mai mici două surori ale sale s-au născut acolo, foarte probabil el neînțînindu-le vreodată. Cînd a venit la București, Kleinhenn era deja căsătorit cu Mary Ann Jeune cu care a avut doi fii și patru fiice. Rămas văduv în 1876, el s-a recăsătorit cu Rebecca Rachel Marchisimo cu care n-a mai avut copii. Absolvent al Hebrew College din Londra, la doar douăzeci și unu de ani a fost trimis ca misionar, mai întîi la Ierusalim, apoi la Bagdad. În 1847 a fost transferat în Polonia împreună cu A. I. Behrens și cu alți cîțiva, lucrînd la Varșovia și la Lublin. În aprilie 1854, s-a retras din motive medicale, reîntorcîndu-se în Anglia. După refacerea sănătății, în octombrie 1854 a preluat misiunea din Bristol. De aici a vizitat în mai multe rînduri la Plymouth prizonierii de război evrei ruși deținuți în Mill Bay Prison, capturați în decursul Războiului Crimeii, dîndu-le exemplare ale NT și VT și discutînd cu ei. Deși nu a rămas la Bristol decît 18 luni, activitatea lui de acolo a fost foarte apreciată de superiorii săi, motiv pentru care a fost ales să preia conducerea Misiunii din București. La acea oră, București și Iași reprezentau singurele puncte misionare ale LSPCJ în partea europeană a Imperiului Otoman, fiind considerate puncte strategice.

ducerea Misiunii LSPCJ din București și, prin acesta, cu William Mayer, cel care a rămas ca misionar al LSPCJ în Iași după plecarea lui A. I. Behrens, este foarte posibil ca aceasta să fi fost filiera prin care numele lui Vitlimescu a ajuns la el. Sîntem de părere însă că cel mai probabil Thomson era familiar de mult cu numele lui Vitlimescu, din perioada în care fusese misionar pentru evrei la Pesta, între 1845-1847, avînd în vedere relațiile extrem de apropiate dintre misionarii de la Iași și cei de la Pesta, în acea vreme. Mai mult, la Constantinopol, Thomson a colaborat cu discipolul lui Daniel Edward din Iași, C. S. Neumann, care i-a fost vreme de cinci ani asistent la școala Misiunii Scoțiene. În altă ordine de idei, la plecarea din Iași, familia Edward i-a încredințat lui Vitlimescu distribuirea a două sute de Nou Testamente românești care erau de la BFBS. Cu siguranță că Vitlimescu a fost pus de pe atunci în contact cu Benjamin Barker, cel care l-a precedat pe Thomson la Agenția Balcanică a BFBS. În acea vreme Simon Mayers nu venise încă misionar la București.¹⁰⁴ Oricum, Thomson a ajuns la concluzia că niciunul dintre cei trei nu era suficient de pregătit pentru ce căuta el, o persoană cu înaltă calificare atît în limba ebraică, cît și în limba română. Un an mai tîrziu însă, Thomson a luat în considerare criticile lui Vitlimescu și William Mayer referitoare la calitatea precară a traducerii lui Bălășescu, fapt care l-a determinat să caute o altă soluție mai potrivită.¹⁰⁵

Încă din perioada în care activa în cadrul administrației, Vitlimescu a cochetat cu inițierea unei afaceri în domeniul creșterii viermilor de

Kleinhenn a meritat încrederea comitetului londonez, activînd vreme de trei decenii în calitate de superintendent al activității LSPCJ din România, fiind omul care, conform lui Johannes de le Roi, a dat adevăratul caracter Misiunii din București. Vezi: Gidney, 216; 283; 293-294. *Great Britain Deaths and Burials, 1778-1988*, s.v. „Mary Ann Kleinhenn”, 17 Sep 1876; citing Bucharest, reference p 6 rn 28; FHL microfilm 1,494,353. *Ancestry*, accesat 18.04.2016, <http://homepages.rootsweb.ancestry.com/~szmatlok/grp/fam00203.htm>. Albert Augustus Isaacs, *Biography of the Rev. Henry Aaron Stern* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 25. „Jews Society”, *The Missionary Register* (London: Seeley, Burnside & Seeley, 1845): 89-90. „Appointments, Removals, and Deaths of Missionaries”, *The Forty-Sixth Report of the LSPCJ* (London: Society's House, 1854), 25. „Appointments, Removals, and Deaths of Missionaries”, *The Forty-Seventh Report of the LSPCJ* (London: Society's House, 1855), 22. J. F. A. de le Roi, 167.

¹⁰⁴ J. F. A. de le Roi, 316. Bernstein, 406.

¹⁰⁵ Tappe, *Rumania and the Bible Society, 1853-1920...*, 280-282.

mătase, vechea lui pasiune dobândită în timpul studiilor în străinătate. De altfel a și scris o broșură, adevărată pledoarie pentru dezvoltarea acestei ramuri economice, invocând argumente atât sociale, cât și de ordin economic. Cu 43 de pagini, *Proectu de Fabrica pentru cultura mătasei* a văzut lumina tiparului în 1860 la tipografia lui H. Goldner. Surprinzător lucru, Vitlimescu nu avea probleme să facă acum afaceri cu tipografia ai cărei proprietari îl reclamasera în 1842 că a cerut mită! La rîndul ei, lucrarea *Proectu de descoperirea unei mine de bogăție în România*, cu 22 de pagini a fost tipărită cu alfabet de tranziție la imprimeria A. Bermann, în 1869.¹⁰⁶ Primele demersuri de a trece de la o fază experimentală la una industrială le-a făcut în 1851, cînd i-a trimis un memoriu lui Grigore Al. Ghica, pledînd pentru încurajarea sericiculturii. El a propus înființarea unui complex format din plantație de duzi, fabrică de depănat mătase și „fabrică de crescut gîndacii de mătase”. Ghica s-a declarat favorabil, însă războiul Crimeii a împiedicat demararea oricărei inițiative. Pe 5 iulie 1855, Vitlimescu a revenit propunînd inițierea unei plantații de duzi pe lîngă Mănăstirea Galata, unde exista posibilitatea utilizării de forță de muncă ieftină de la „ospitiul” de bătrîni și infirmi, înființat recent acolo, lucru care a fost aprobat. A reușit astfel să înființeze o plantație mai întinsă de duzi la Galata. Apoi nimic nu s-a mișcat vreme de aproape un deceniu, deși Vitlimescu a făcut nenumărate demersuri, inclusiv la domnitorul Cuza, după unire. Este foarte posibil ca neimplicarea autorităților să se fi datorat partizanatului său antiunionist.

În 1864, cu sprijinul ministrului de Industrii și Comerț, Neculai Ionescu, din guvernul Kogălniceanu, a obținut aprobarea de a înființa un „stabiliment sericicol” în încăperile Mănăstirii Galata. Astfel un an mai tîrziu a fost înființată o *Școală de Sericicultură* și au apărut o sumedenie de plantații de duzi în cultură intensivă. Pentru acestea, Vitlimescu a beneficiat de subvenții guvernamentale în valoare de șaptezeci de mii de lei și a implicat în cultura viermilor de mătase vreo douăzeci de bărbați și femei din mahalalele urbei. Numit director pe 16 ianuarie 1865 al nou-înființatului „Stabiliment sericicol și al pepinierei forestiere de la Iași”, pe ultimii metri ai guvernului condus de Mihail Kogălniceanu, Vitlimescu a fost sabotat foarte repede de către Ion Ionescu de la Brad (1818-1891), care era sedus de posibilitatea implicării sale în instituția

¹⁰⁶ *Bibliografia românească modernă (1831-1918)*, Vol. IV (R-Z), 766.

concurrentă de la Pantelimon, lângă București. Răsturnarea lui Cuza a făcut ca Vitlimescu să piardă sprijinul guvernamental. Astfel, Consiliul de Miniștri al guvernării de numai două luni a lui Lascăr Catargiu a decis pe 5 iunie 1866 închiderea școlii de la Galata.¹⁰⁷ S-a luat această decizie deși noua activitate fusese recompensată deja în 1865 cu două medalii. Mai întâi, o medalie de argint, împreună cu douăzeci de galbeni oferiți lui Vitlimescu, „șeful manienariei statului de lângă Jassy”, pentru „gogoșile de rasă japoneză și milaneză”, cât și pentru mătasea albă și galbenă.¹⁰⁸ Cealaltă medalie a fost acordată școlii la o expoziție din Paris, tot în 1865.¹⁰⁹

Pe 15 septembrie 1867 a fost înființată, tot la Galata, „Școala de Agricultură”. Aceasta era a doua școală agricolă medie de stat, după cea din Pantelimon, avînd o fermă de trei sute de pogoane pe moșia Miroslovei. Școala a fost inițiată și organizată de Ion Ionescu de la Brad, directorul ei fiind Gheorghe Drăghici.¹¹⁰ Vitlimescu nu s-a descurajat din cauza tăierii subvenției și a închiderii școlii sale. A continuat cu dezvoltarea plantațiilor de duzi, acestea fiind grupate în Iași la Socola, Galata și Copou, în județ la Cucuteni și Cristești, altele înființîndu-se în județele Vaslui și Fălciu. „Școala de Sericicultură” a fost redeschisă ca instituție privată, cu fonduri personale ale familiei Vitlimescu, fiind susținută din veniturile obținute din prelucrarea și vînzarea mătăsii. Conform lui Suțu, cînd domnitorul Carol vizita Iașiul, era și oaspetele „Școlii de Sericicultură,” bucurîndu-se că poate discuta cu Vitlimescu în „dialectul prusian”.¹¹¹ Succesul școlii a fost evident, aceasta a participat la Expoziția Universală de la Paris, din iulie 1867, primind medalie de bronz pentru produsele sale.¹¹²

¹⁰⁷ Xenopol și Mironeanu, 2. Suțu, 220-221. Gheorghe Zane, *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea: despre stadiile premergătoare industriei mecanizate* (București: Editura Academiei R.S.R., 1970), 165. Ungureanu, 172-177.

¹⁰⁸ Ion Ionescu, *Expozițiunea națională din 1865 în Jassi: Catalogu Officialu* (Jasii: Tip. Buciumului Român, 1865), 94.

¹⁰⁹ Emilia Pavel, *Scoarțe și țesături populare* (București: Editura Tehnică, 1989), 22.

¹¹⁰ „Liceul Agricol «Mihail Kogălniceanu» Miroslava – 182 ani de tradiție în educație”, *Mesagerul*, Anul V (Noiembrie 2013): 6.

¹¹¹ Suțu, 221-222.

¹¹² „Liceul Agricol «Mihail Kogălniceanu» Miroslava – 182 ani de tradiție în educație”, 6.

La doar 54 de ani, în 1872,¹¹³ Vitlimescu a murit în urma unui tragic accident. Când venea de la Paris în vizită la Iași, Hermione Asachi-Quinet (1821-1900), fiica lui Gheorghe Asachi și soția scriitorului francez Edgar Quinet (1803-1875), trăgea întotdeauna în gazdă la generalul Mavrodin, pe strada Muzelor. De fiecare dată se interesa de Vitlimescu, care fusese protejatul tatălui său, precum și de școala acestuia, proiect la care ținea mult. Cum Mavrodin dădea în asemenea situații petreceri în cinstea musafirei sale din Paris, Vitlimescu era și el invitat. Cu ocazia unei astfel de serate a fost mușcat de un câine turbat și, neexistând tratament adecvat s-a stins din viață după o agonie teribilă, de trei luni. A fost plîns de o sumedenie de personalități care l-au cunoscut și i-au apreciat munca și priceperea, printre care Dimitrie Gusti, Petre P. Carp, Petru Poni, Nicu Gane, A. D. Xenopol, Leon Negruzzi, Gheorghe Mîrzescu, baronul Eudoxiu de Hurmuzachi și alții. Orfană de tată la vârsta de doar șase ani, Sofia Vitlimescu a fost luată sub protecția sa de fostul domnitor Mihail Sturdza, care s-a oferit să-i finanțeze studiile la pensionul Sfînta Maria din Iași. A încredințat-o supravegherii mitropolitului Calinic Miculescu, acordînd totodată un stipendiu de studii în valoare de cincizeci de galbeni anual, care să acopere îmbrăcămintea și școlarizarea. Totodată a inclus-o și în propriul testament cu o sumă consistentă ca zestre. După primul an de școală, fără vreo explicație, administratorii averii lui Sturdza i-au cerut Zamferei să-și retragă fata din școală, încetînd a-i mai acorda stipendiul. Nici zestrea, conform lui Suțu, n-a mai ajuns vreodată la ea.¹¹⁴ În 1886, Zamfira și Sofia Vitlimescu au fost victimele unei bande de răufăcători care s-au năpustit la două noaptea în casa lor. Îngrozite teribil de cei șase bandiți mascați, Zamfira a leșinat. Revenindu-și și tremurînd de frică, aceasta le-a indicat unde ținea banii casei. După ce au luat cei patru sute de lei și un mare număr de obiecte, hoții s-au topit în noapte.¹¹⁵

Activitatea demarată de Vitlimescu a fost continuată de văduva sa și, mai tîrziu, de către fiica sa. Aceasta din urmă a și cîștigat în 1889, la Expoziția din Paris, o medalie de argint pentru mătasea și produsele

¹¹³ Ungureanu dă ca an probabil 1869, însă Suțu precizează că Sofia avea șase ani la decesul tatălui său, iar Xenopol și Mironeanu dau ca an al morții 1872. Vezi: Suțu, 222. Xenopol și Mironeanu, 2.

¹¹⁴ Suțu, 221-222.

¹¹⁵ „Mai nou”, *România liberă*, Anul X, Nr. 2690 (25 iulie 1886): 3.

din mătase cu care a participat.¹¹⁶ După ce Sofia s-a căsătorit cu Anibal Mironeanu și după ce „Școala de Agricultură” s-a desființat,¹¹⁷ în 1895 „Școala de Sericultură” a fost redenumită „Vitlimescu-Mironeanu”.¹¹⁸ Vitlimescu n-a apucat să vadă decît puțin din succesele școlii înființate de el, afirmîndu-se că ar fi declarat dezamăgit la un moment dat: „Noi începem multe și niciuna nu finim!”¹¹⁹ Însă demersul său pentru înființarea școlii și demararea sericulturii în Moldova s-a vădit unul de succes, aceasta devenind importantă din punct de vedere economic, iar școala a fost recompensată cum puține alte școli românești au mai fost în acele vremuri. Produsele Școlii de Sericultură fondată de Vitlimescu au obținut mai multe medalii la Paris de-a lungul timpului, prima dintre ele chiar din primul an de funcționare, 1865, următoarele fiind în 1867, 1889¹²⁰ și 1900. Aceasta din urmă a fost una dintre cele mai prestigioase, anume medalia de aur obținută la Expoziția Universală din 1900. Pe lîngă acestea a mai obținut o Diplomă de merit la Viena în 1873, precum și Diploma de onoare de la București în anii 1884, 1886, 1904 și 1906.¹²¹

Cu ocazia expoziției agrare din 1904 de la București, văzînd standul Școlii «Vitlimescu-Mironeanu», Regele Carol I și-a adus aminte imediat de Vitlimescu, exprimîndu-și dorința de a se întîlni cu Sofia, directoarea școlii, pe care a felicitat-o pentru faptul că ducea mai departe munca părinților. De cîte ori vizita Iașiul după aceea, Regina Elisabeta făcea comenzi, fiind foarte mulțumită de calitatea mătásurilor.¹²² În 1908, Zamfira M. Vitlimescu și Sofia A. Mironeanu au obținut un brevet de invenție cu numele „Mihail Vitlimescu – mașina de tras mătase”.¹²³ Probabil la inițiativa Sofiei, în 1909, lui Vitlimescu i s-a

¹¹⁶ „Informațiuni”, *Lupta*, Anul VI, Seria III, Nr. 939, București, 24 septembrie 1889, 3.

¹¹⁷ „Liceul Agricol «Mihail Kogălniceanu» Mirosłava–182 ani de tradiție în educație”, 6.

¹¹⁸ Ungureanu, 178.

¹¹⁹ Dr. Ch. D. Druțu, *Industria vermilor de mătásă. Studiu asupra răsפîndirei ei la noi* (București: Institutul de arte grafice «Carol Göbl», 1905), 56-60.

¹²⁰ Georges Bibesco, *1889 Exposition Universelle: La Roumanie* (Paris: J. Klugelmann, 1890), 172; 180.

¹²¹ Pavel, 22-23.

¹²² Suțu, 223.

¹²³ *Monitorul Oficial*, Nr. 44 (29 mai / 11 iunie 1908): 2238.

publicat postum o mică lucrare de treizeci de pagini intitulată *Despre albine*, la Tipografia „Neamul Românesc” din Vălenii de Munte.¹²⁴ În 1912, guvernul a alocat un fond de douăzeci de mii de lei, dintre care opt mii pentru Școala „Vitlimescu-Mironeanu”, trei mii pentru Școala de cusături românești „Domnița Ruxandra”, asociată acesteia, restul banilor fiind pentru înființarea de ateliere „pentru cultura gândacilor de mătase și pentru diverse țesături”.¹²⁵ Subvenții reduse, de câte două mii de lei, i-au fost acordate și în exercițiul financiar 1916/1917, respectiv 1919/1920.¹²⁶ Nu știm cât a funcționat școala, cert este că a supraviețuit Primului Război Mondial cu cel puțin zece ani, evidențiindu-se la Expoziția Agricolă și de Industrie casnică din Iași, organizată în 1923, când reporterul nota că:

Vechea școală de sericicultură a dnei Mironeanu Vitlimescu rămîne fără pereche. Cele 2 dulapuri de sticlă strălucesc prin bogăția și finețea mătăsurilor, a borangicului și a maramelor fără preț. Iar costumul bănățean este neîntrecut. De altfel, această școală a făcut întotdeauna cinstea Iașului.¹²⁷

În 1928, la publicarea cărții sale *Iașii de altădată*, Rudolf Suțu a acordat patru pagini Școlii „Vitlimescu-Mironeanu” și istoriei lui Mihail Vitlimescu. El nota că erau atunci peste șase decenii de când școala fusese înființată, aceasta fiind încă în activitate.¹²⁸ Steagul Școlii de Sericicultură „Vitlimescu-Mironeanu” a fost confecționat din borangic, avînd cusută pe el stema țării, încadrată de ramuri de dud cu viermi de mătase, go-goși și fluturi, numele fondatorilor, al dascălilor, medaliilor și diplomelor obținute între 1865-1913. Steagul, medaliile și diplomele în original au fost donate Muzeului Etnografic al Moldovei din Iași de către Maria Mironeanu, ea însăși profesoară a școlii, nepoata lui Vitlimescu și fiica lui Anibal Mironeanu și a Sofiei Vitlimescu-Mironeanu.¹²⁹

¹²⁴ *Bibliografia românească modernă (1831-1918)*, Vol. IV (R-Z), 766.

¹²⁵ *Monitorul Oficial*, Nr. 59 (23 martie 1912): 1408.

¹²⁶ *Monitorul Oficial*, Nr. 29 (23 mai 1919): 1468.

¹²⁷ Maria Dr. Gavrilescu, „Expoziția Agricolă și de Industrie casnică din Iași”, *Cultura poporului*, Anul III, Nr. 33, Cluj (11 Nov. 1923): 5.

¹²⁸ Suțu, 223.

¹²⁹ Pavel, 22-23; 82.

Destinul altor convertiți

Deși nu toți cei 29 de convertiți au rămas statornici în credință după dizolvarea Misiunii, privind la evoluția unora dintre ei putem concluziona că aceasta a înregistrat câteva rezultate notabile. Când Theodore Meyer a vizitat Iașiul zece ani mai târziu, în 1857 sau 1858, a găsit oameni vorbind extrem de frumos despre Misiune și despre rezultatele ei. Printre aceștia, în afară de Vitlimescu se afla și Biermann. Totodată, misionarul LSPCJ William Mayer l-a botezat pe unul dintre foștii elevi ai școlii din Iași care fusese operată de Misiunea Scoțiană.

Acea prozelită evreică cu educație aleasă, avînd numele de familie **Grünberg**, care fusese implicată de familia Edward ca profesoară în ultimul lor an petrecut la Iași, a devenit profesoară la școala Misiunii Scoțiene din Constantinopol. **Naftali Horowitz** a plecat din Iași în februarie 1848, înaintea familiei Edward, datorită puternicilor persecuții la care era supus de către foștii săi coreligionari. După o vreme în care a locuit la Constantinopol pentru a învăța o meserie, el a plecat să-și găsească un rost în lume, în mirajul goanei după aur ajungînd în California. Într-o seară, împărțind cortul cu un alt evreu, cu oarecare strîngere de inimă a îngenunchiat ca să se roage. Nu mică i-a fost uimirea cînd celălalt evreu i s-a așezat alături, rugîndu-se și el lui Isus. Avea să afle că respectivul era tot din Iași și că frecventase Misiunea, devenind chiar credincios, dar fără a se boteza. Deși plecat de mult din Iași, el nu-și pierduse credința, un mic indiciu că rezultatele Misiunii nu au fost doar cele din rapoarte și statistici. După aventura californiană Naftali s-a stabilit în India, unde a ajuns un comerciant plin de succes și un membru respectat al bisericii din care făcea parte. A lucrat ca agent comercial al Nawabului¹³⁰ de Bengal și Murshidabad. Din India a corespondat cu familia Edward, Catherine considerînd scrisorile sale ca fiind foarte interesante. Întorcîndu-se în Europa cîndva imediat după 1860 pentru a-și îngriji sănătatea, s-a dus mai întîi la Breslau pentru a

¹³⁰ Nawabii de Bengal, cunoscuți și sub numele generic de Nababi, erau parte a unui sistem dual de guvernămînt instaurat de British East India Company în 1765, jucînd rolul de guvernatori administrativi ai provinciei. Erau de fapt marionete ale englezilor care trăiau într-un lux exorbitant. Pentru mai multe detalii, vezi: Nitish Sengupta, *Land of Two Rivers: A History of Bengal from the Mahabharata to Mujib* (London: Penguin Books, 2011).

se întîlni cu familia Edward. Cum aceștia erau plecați în Anglia, s-a dus după ei la Londra, apoi la Edinburgh, și nu a renunțat pînă ce nu i-a ajuns din urmă la Ayr.¹³¹

Christian Samuel Neumann a plecat în 1848 la Glasgow, trimis de soții Edward pentru a studia la Normal College. Despre el, Dr. John Bonar a afirmat că „acest tînăr a depășit toate prejudecățile mele împotriva prozelitilor!” Ulterior a lucrat la Constantinopol pentru Misiunea Scoțiană, asistîndu-l mai mulți ani pe Dr. Alexander Thomson la școala Misiunii. În 1855, din motive de sănătate și-a dat demisia și a plecat în Anglia. Aici a aderat la Biserica Anglicană, absolvind în 1857 Hebrew College, institutul de pregătire al misionarilor patronat de LSPCJ. În acest timp și-a anglicizat numele, motiv pentru care din acest moment numele său apare în diverse rapoarte și lucrări drept C. S. Newman. După absolvire, prin decizia Comitetului General din 4 martie 1856 a fost trimis de LSPCJ să lucreze tot la Constantinopol.¹³² În aprilie 1860, Catherine îi scria fratelui său că, venit dintr-o călătorie de nouă săptămîni la Constantinopol, Edward Millard (1822-1906), care pe atunci era agent al BFBS la Breslau și foarte bun prieten cu familia Edward, le-a adus salutări de la mai mulți evrei convertiți la Iași care acum se aflau la Constantinopol. Cum Millard era foarte interesat să plece și el ca misionar pentru evrei pe malul Bosforului, plan care nu a funcționat datorită sănătății soției sale, în cele nouă săptămîni cît a fost plecat s-a întîlnit cu siguranță cu misionarii care lucrau acolo, deci și cu Newman.¹³³

În 1863 Newman a fost ordonat ca pastor anglican și i s-a încredințat conducerea Misiunii LSPCJ din Constantinopol, care era una extrem de importantă. Acesta era omul despre care Catherine spunea în 1847 că nu văzuse în viața lui o școală și nici nu avea cum să conducă una! În anul următor a inaugurat o clădire nouă pentru școala Misiunii, situată pe malul răsăritean al Cornului de Aur, lîngă sediul Misiunii, într-o zonă locuită de evrei sefarzi. Pînă în 1881, anul morții lui Newman, au fost școlarizați 3 219 copii evrei. În aceeași perioadă

¹³¹ Edward, 158-160; 302.

¹³² J. F. A. de le Roi, 316. Bernstein, 406. Gidney, 295. „Recent Intelligence”, *Jewish intelligence, and monthly account of the proceedings of the London Society for Promoting Christianity amongst the Jews*, Vol. XXIII (London: Society's House, 1857), 123.

¹³³ Edward, 304.

Misiunea a raportat treizeci și două de botezuri. Rezultatele au fost obținute în ciuda opoziției feroce cu care misionarii au fost confrunțați, care i-a determinat pe mulți convertiți să dea înapoi de teamă, renunțând la botez. În lucrarea sa din Constantinopol, Newman a fost asistat între 1864-1867 de J. Zabanski, un evreu convertit originar din Minsk, absolvent al Hebrew College. Newman oficia în fiecare sîmbătă două slujbe publice pentru evrei, dimineața predicînd în dialectul *ladino* folosit de sefarzi, iar după-amiaza în *idiș*. În timpul săptămîinii avea o sumedenie de alte întruniri și ore de studiu. Uneori vizita și alte orașe de pe coasta Turciei, precum și Salonicul. În paralel, soția sa cu care se căsătorise în 1863 a dus o apreciată activitate misionară și filantropică, organizînd o instituție pentru adăpostirea tinerelor evreice, care a fost inaugurată în 1872. Înainte de căsătorie ea fusese profesoară la o instituție dedicată instruirii fetelor evreice din Ierusalim, care opera sub auspiciile LSPCJ. În timp, beneficiind de implicarea văduvei misionarului care i-a succedat lui Newman la conducerea Misiunii, J. B. Crighton-Ginsburg, instituția a ajuns să găzduiască cincizeci de fete.

Decedat pe 25 noiembrie 1881 în urma unei pneumonii,¹³⁴ Newman a rămas în istoria LSPCJ drept unul dintre cei mai capabili și dedicați misionari. Misiunea din Constantinopol pe care a condus-o optsprezece ani a fost a treia ca importanță, mărime și buget din cadrul LSPCJ, după cele din Londra și Ierusalim. Soția sa a rămas să-i continue lucrarea încă patru ani, sfîrșindu-și și ea alergarea în 1885. Unul dintre oamenii instruiți de Newman a fost Moshe Behar Paulo (d. 1897), un evreu sefard născut la Constantinopol și botezat la Smirna. Timp de peste treizeci și cinci de ani, mai ales la Constantinopol, dar suficient de mult și la București, respectiv Smirna, Paulo a făcut cu succes colportaj printre evreii sefarzi cărora le predica cu multă îndrăzneală. Cînd John Mühlenbruch (d. 1917) a fost mutat de LSPCJ de la Smirna la București în 1889, Paulo l-a suplinut, fiind un foarte bun vorbitor, predicînd atît la slujbele de sîmbăta, cît și la cele de duminica. De altfel Mühlenbruch l-a implicat pe Paulo și la București în anumite perioade de timp. Paulo a încetat din viață în 1897 după ce a activat pentru LSPCJ aproape patru decenii.¹³⁵

¹³⁴ „Appointments, Removals, and Deaths of Missionaries”, *The Seventy-Fourth Report of the LSPCJ* (London: Society's House, 1882), 24.

¹³⁵ Gidney, 364-365; 448-449; 464. Thompson, 192.

Principalul discipol și fostul asistent al lui Edward la Iași, **Benjamin Weiss**, împreună cu soția sa și vărul acesteia, convertit și el, au fost trimiși de soții Edward în Anglia înainte de plecarea lor la Lemberg, în speranța că Weiss va fi angajat de LSPCJ sau de o altă agenție, considerînd că era imposibil pentru ei să rămînă în Iași după desființarea Misiunii.¹³⁶ Ajuns în final la Edinburgh, în urma unui incendiu major la Calcedonian Railway Depot, Weiss a rămas fără toate cărțile și manuscrisele sale, fapt care l-a demoralizat profund. După opt luni a plecat la Dundee, în iulie 1849. Acolo i s-a solicitat să susțină o serie de prelegeri pe tema *Istoriei, condiției din prezent și a perspectivelor viitoare ale evreilor*. Ulterior i-a fost sugerată o altă serie de prelegeri, pe tema tiparelor vetero-testamentare, cu predilecție din cartea Levitic. În urma prelegerilor a rezultat o carte intitulată *Un evreu creștin despre Scripturile Vechiului Testament, sau O investigație critică a evenimentelor istorice, instituțiilor și ritualurilor introduse în Pentateuh*. Aceasta a fost publicată în 1850.¹³⁷

În cele din urmă a fost ordinar în 1852 la Edinburgh, fiind trimis ca asistent al lui Hermann Philipp în cadrul misiunii din Alger a organizației Scottish Society for the Conversion of Israel. Philipp a plecat în anul următor în Egipt, la Alexandria, lăsînd misiunea din Alger pe mîinile lui Weiss. Chiar în acel an Weiss l-a botezat pe Rabbi Mordecai Maimuny, născut în 1817 în Bona, Algeria, ca fiu al unui aurar bogat. Acesta se manifestase anterior cu vehemență cînd misionarul LSPCJ Ferdinand Christian Ewald (1801-1874)¹³⁸ s-a stabilit în Tunis. Mutat ulterior în Palestina, Maimuny se comportase agresiv cu episcopul anglican al Ierusalimului, Michael Solomon Alexander. Acesta i-a răs-

¹³⁶ Edward, 169.

¹³⁷ Benjamin Weiss, *A Christian Jew on the Old Testament Scriptures or a Critical Investigation of the Historical Events, Institutions and Ordinances recorded in the Pentateuch* (Dundee: William Middleton, 1850), v-vi.

¹³⁸ Evreu german originar dintr-o familie foarte săracă din Bavaria. Avînd un talent deosebit pentru limbi străine a fost ajutat de alții să urmeze diferite școli. Convertindu-se la 23 de ani, a devenit misionar al LSPCJ, fiind pionierul lucrării acesteia în nordul Africii. Între 1841 și 1851, mai puțin perioada 1844-1846 cînd s-a întors în Anglia cu copiii din cauza decesului soției sale, a fost misionar la Ierusalim. Din cauza sănătății, în 1851 s-a reîntors în Anglia unde a slujit încă 19 ani LSPCJ ca senior al misionarilor organizației. A fost un om remarcat prin modestia sa, cît și prin realizările sale pe cîmpul de misiune. Bernstein, 203-204. J. F. A. de le Roi, 279-280.

puns însă cu blîndețe, fapt care l-a impresionat profund. Obținînd un Nou Testament în limba ebraică pe care l-a studiat atent, Maimuny și-a schimbat părerea despre creștinism. Observînd că se întîlnea cu Nicolayson și cu alți misionari, soția sa a reacționat vehement. Pentru a o liniști a decis să părăsească Ierusalimul. După șase ani de peregrinări prin Asia, Europa și Africa, el l-a întîlnit pe Weiss la Alger, fiind convins de acesta să se boteze.

În 1854, Weiss a mai înregistrat un succes similar, botezîndu-l pe Rabbi Schelomo.¹³⁹ Weiss s-a dovedit a fi foarte energetic și creativ în activitatea sa. A deschis un depozit de Biblii la Alger care era deservit de un sistem de colportaj eficient. A înființat o școală pentru băieți și fete, precum și una serală, pentru adulți. Bun vorbitor de franceză, el a făcut evanghelizare printre catolicii nominali din zonă, stabilind mai multe congregații evanghelice. Cînd Misiunea către Evrei a SSCI a fost transferată către United Presbyterian Church, Bordul de Misiune al acesteia, nefiind interesat de o lucrare care nu-i cuprindea în vizor doar pe evrei, s-a debarasat de Weiss sub pretextul dezordinii financiare, considerînd un eșec înrolarea sa. Avînd în vedere rezultatele lui Weiss și devotamentul său, măsura a fost o dovadă a lipsei de viziune, adesea întîlnită în forurile decidente ale unor organizații. În 1863, congregațiile formate de Weiss au fost transferate către Uniunea Bisericilor Evanghelice Libere din Franța.¹⁴⁰

Weiss s-a remarcat ca un prolific autor, traducător și comentator al unor cărți ale Vechiului Testament. După publicarea cărții *A Christian Jew on the Old Testament Scriptures*, a urmat o serie de traduceri și comentarii ale Psalmilor, Eclesiastului și Cîntării Cîntărilor. Scrierile sale au fost apreciate, unele dintre ele cunoscînd numeroase reeditări, inclusiv în ultimii ani, acestea fiind disponibile în ediții noi pe rețelele cunoscute, precum Amazon sau Walmart. Valoarea scrierilor sale poate fi dedusă și din faptul că acestea sînt incluse în seria *Classic Commentaries and Studies on Ecclesiastes*, respectiv *Classic Commentaries and Studies on the Song of Songs* din cadrul masivului pachet de studii biblice de la

¹³⁹ Bernstein, 351. J. F. A. de le Roi, 346-347.

¹⁴⁰ Rev. John M'Kerrow, *History of the Foreign Missions of the Secession and United Presbyterian Church* (Edinburgh: Andrew Elliot: 1867), 499-500. Michael Marten, *Attempting to Bring the Gospel Home. Scottish Missions to Palestine, 1839-1917*. (London: Tauris Academic Studies, 2006), 60.

Logos.¹⁴¹ Odată cu încheierea lucrării sale la Alger, Weiss a renunțat la activitatea de misionar, plecând în America. Conform introducerii făcute de *Logos* la Comentariul său pe *Eclesiastul*, Weiss a slujit ca pastor o biserică presbiteriană din Butler, Pennsylvania,¹⁴² un parcurs cu totul remarcabil pentru primul convertit al Misiunii Scoțiene din Iași.

Nahum Biermann a fost excomunicat de Daniel Edward cu puțin timp înainte de plecarea sa din Iași, întrucât acesta își însușise anumite învățături complet eronate. Pe când Edward misiona la Lemberg, a primit vești de la Nahum prin intermediul lui Mihail Vitlimescu, că îi părea sincer rău de erorile sale și că dorea reconcilierea cu biserica. Mai târziu, când Edward era mutat la Breslau, a primit alte vești despre Biermann prin intermediul unui prozelit evreu care se îndrepta spre Londra pentru a fi botezat. Acesta i-a mărturisit că Nahum Biermann jucase un rol decisiv în convertirea sa și că fostul rabin participa regulat la întrunirile bisericii protestante din Iași. Mesagerul fusese rugat insistent de către Biermann să treacă prin Breslau în drum spre Londra, pentru a-l saluta pe Edward.¹⁴³ Am văzut deja că Biermann a ținut o legătură strânsă cu Vitlimescu, precum și cu misionarul LSPCJ, A. I. Behrens.

Deși școala deschisă de misionarii scoțieni a școlarizat un număr relativ mic de copii evrei, în comparație cu mărimea comunității locale, ea a avut impact, fiind prima școală elementară dedicată copiilor evrei din Iași. În acea vreme aceștia aveau doar școli cultice, așa-numitele *hedere*. Când Benjamin Schwarzfeld (1822-1897)¹⁴⁴ a revenit la Iași

¹⁴¹ Benjamin Weiss, *New Translation, Exposition & Chronological Arrangement of the Book of Psalms, with Critical Notes on the Hebrew Text* (Edinburgh: William Oliphant and Sons, 1852). Benjamin Weiss, *New Translation and Exposition of the Book of Ecclesiastes: with Critical Notes on the Hebrew Text* (Edinburgh: William Oliphant and Co., 1858). Benjamin Weiss, *The Song of Song Unveiled: A New Translation and Exposition of the Song of Solomon* (Edinburgh: William Oliphant and Co., 1859).

¹⁴² „Classic Commentaries and Studies on Ecclesiastes”, *Logos*, accesat 7 martie 2016, <https://www.logos.com/es/producto/17964/classic-commentaries-and-studies-on-ecclesiastes>.

¹⁴³ Edward, 156; 295-296.

¹⁴⁴ Născut în Galiția și mutat cu familia la Iași pe când era copil, Schwarzfeld a fost bancher și fondator al unei companii de asigurări. În 1860 a fost numit inspector al școlilor evreiești din Moldova, fiind membru activ în conducerea Templului modern, fondat în 1861, în Consiliul Comunității și cel al Spitalului

în 1850, aducînd cu sine ideile mișcării *Haskalah*, observînd nevoia de școli private pentru copiii evrei a înființat una în toamna anului 1852, care a pornit la drum cu doar douăzeci de elevi. Spre deosebire de celelalte școli evreiești cu caracter religios, în această școală elementară se predă, pe lîngă limba ebraică, atît germana, cît și româna, profesorul de română fiind creștin. Lucrul acesta a stîrnit o asemenea opoziție în cercurile rabinice și hasidice, încît s-a predicat intens contra ei în sinagogi. S-a ajuns pînă acolo că un rabin, Ieșayahu Shor, l-a declarat pe Benjamin Schwarzfeld drept un „botezător”, interzicînd circumciderea fiilor acestuia. Ca urmare a presiunilor mari, în 1857 respectiva școală a fost închisă.¹⁴⁵

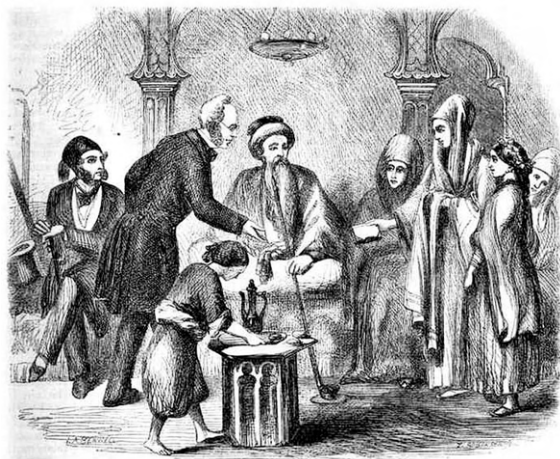
John Mason, Hermann Philipp și Alfred Edersheim

Plecat din Iași la jumătatea lunii mai 1847, **John Mason** a ajuns la Constantinopol pe 1 iunie. Timp de o lună a căutat o casă de închiriat, găsiind în cele din urmă una în Galata, aproape de Pera, proprietatea unei turcoalice. Acolo a deschis și un dispensar pentru evrei, unde a continuat să facă misiune medicală, după același tipar ca la Iași.¹⁴⁶ La un moment dat a primit vizita unui rabin suferind din Polonia, Solomon Herbstman, care abia sosise în oraș. Din vorbă-n vorbă rabinul i-a spus că știe despre Misiunea din Iași. Vizitîndu-l zilnic la dispensar, Herbstman a început să citească cîte un capitol din Noul Testament. Cînd starea sa medicală s-a îmbunătățit, a început să-i dea lui Mason mai multe detalii despre trecutul său. Cu nouă ani în urmă, vizitînd un tîrg din Leipzig, obținuse un exemplar al Noului Testament în limba ebraică, dar cînd prietenii săi l-au descoperit i l-au aruncat în foc. Chiar dacă primise o educație talmudică, el n-a fost de acord cu gestul acestora, regretînd pierderea cărții. Cu doi ani înainte de a veni la Constantinopol se ocupa cu contrabanda, o ocupație la modă în Polonia

Evreiesc din Iași. Totodată a fost tatăl celor trei cunoscuți frați: Elias, Wilhelm și Moses Schwarzfeld, istoriografi de frunte ai evreilor din România. Vezi: Kuller, *Evrei din România: breviar bibliografic*, 349.

¹⁴⁵ Lavi, „Iasi” in *Encyclopedia of Jewish...*, 158-162.

¹⁴⁶ „Notes of a Medical Missionary. V”, *The Sunday at Home*, No. 375 (July 4, 1861): 419. Mason, 164; 208.

Mason în vizită la Șef-Rabinul Sefard
(Mason)

de atunci. Fiind descoperit, a trebuit să fugă peste graniță, întrucât îi era frică să se mai întoarcă acasă. Și-a adus aminte pe moment că un evreu din orașul său se botezase la Iași; i-a scris acestuia, întrebându-l ce anume îl determinase să facă acest pas. Avea încredere în onestitatea acestuia fiindcă îl cunoștea bine. Răspunsul prozelitului a fost scurt, recomandându-i să vină la Iași și să judece cu ochii săi, ceea ce a și făcut. Ajuns la Iași, a interacționat mult atît cu amicul său, cît și cu misionarii. A început să se convingă de adevărurile creștinismului, dar, din cauza persecuției venite din partea celorlalți evrei, a plecat la Galați și de acolo la Constantinopol.

În urma interacțiunii de durată cu Mason, Solomon s-a edificat în credință, hotărîndu-se a-L urma pe Isus. Cîteva luni mai tîrziu a plecat în Scoția și, la trei luni de la sosirea sa, a fost botezat la Edinburgh. Ulterior a devenit el însuși misionar printre evrei.¹⁴⁷ Pe 16 noiembrie 1847 a murit soția lui Mason, Winifred, aceasta fiind înmormîntată în cimitirul protestant din Pera. Ulterior Mason a fost reclamat cu privire la „comportamentul său cu Rebecca”, nefiind oferite mai multe detalii, aparent fiind vorba de dezvoltarea unei relații neprincipiale pentru un misionar.¹⁴⁸ Pe 12 mai 1849 el a plecat spre Scoția, unde a ajuns la începutul lunii august.¹⁴⁹ Mai tîrziu a publicat într-o carte secvențe semnificative din jurnalul său ca misionar la Iași și Constantinopol, în care nu se referă aproape deloc la ceilalți misionari și la Misiune, focalizîndu-se strict asupra activității sale.

¹⁴⁷ „Notes of a Medical Missionary. VII”, *The Sunday at Home*, No. 377 (July 18, 1861): 451-452. Mason, 308-312.

¹⁴⁸ Mason, 206-210.

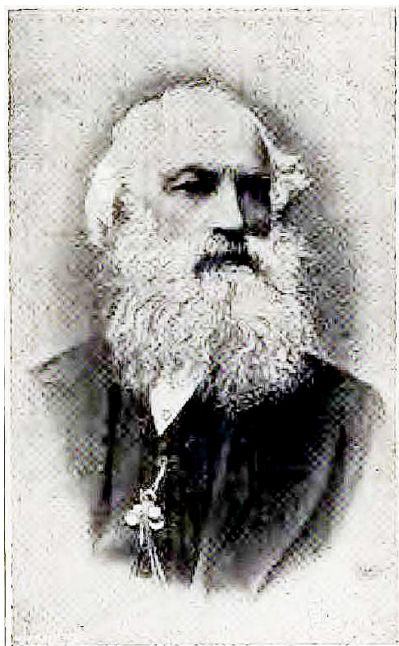
¹⁴⁹ „Notes of a Medical Missionary. VI”, *The Sunday at Home*, No. 376 (July 11, 1861): 436. Mason, 335-337.

Întors la Edinburgh, **Hermann Philipp** a studiat medicina, după care a fost ordinar în 1850 în cadrul United Presbyterian Church of Scotland. Apoi a fost trimis ca misionar al organizației acesteia, Scottish Society for the Conversion of Israel, la Alger. Aici a lucrat intens, călătorind în interiorul țării și ajungând pînă la Tunis. În 1851 l-a convertit și botezat pe un tipograf, Krostoschin. Întrunirile organizate de el beneficiau de o largă audiență evreiască, dar Philipp le predica cu succes și creștinilor și mahomedanilor. A tradus chiar cîteva tractate în limba arabă. Din 1852 l-a avut ca asistent pe Benjamin Weiss. Un an mai tîrziu s-a transferat în Egipt, la Alexandria, unde avea să rămînă pînă în 1858. Alger în schimb a rămas în grija lui Weiss.¹⁵⁰ Din motive de sănătate, în 1858 Philipp a cerut să fie transferat în Europa, lucru care i s-a aprobat. De altfel, din cauza numărului relativ mic de evrei din Alexandria, comparativ cu alte zone, Misiunea de acolo a fost închisă.

Mutarea lui Philipp la Lipsca [Leipzig], unde datorită tîrgurilor comerciale era o mare afluență de evrei din toată Europa, s-a dovedit a fi un experiment eșuat. Într-un raport el explica neajunsurile: „Unul dintre aceste tîrguri tocmai s-a încheiat. Cîteva mii de evrei au participat; dar în toți anii mei de activitate misionară, niciodată nu am întîlnit o situație în care să fie atît de dificil de a atrage atenția unei minți evreiești către adevărul conținut din Cuvîntul lui Dumnezeu și să-L prezinți înaintea ochilor lor pe Cristos, și pe acesta crucificat. De fapt am realizat că este aproape imposibil de a face ceva printre ei. În scurtul timp cît se află aici, sînt atît de concentrați pe afaceri, încît nu au timp să se gîndească ori să vorbească despre altceva. Este ca și cum cineva s-ar duce la Bursa din Glasgow, Londra sau Liverpool între orele 12-15, încercînd a le vorbi bancherilor sau comercianților despre binele sufletului lor.”

Acest lucru explica faptul că nicio societate nu stabilise vreo Misiune pentru evrei în acest oraș. Nici situația protestanților din Leipzig nu era bună, Philipp menționînd că, dintre cei șaiszeci și șapte de mii de locuitori protestanți, doar două mii participau duminica dimineața la serviciile religioase ale bisericilor, iar numărul participanților la cele de duminica seara scăzînd la cîteva sute. Întrucît liderii Misiunii nu au reușit să cadă la înțelegere cu Philipp pentru o altă

¹⁵⁰ J. F. A. de le Roi, 346. Marten, 60. *Proceedings and Debates of the General Assembly of the Free Church of Scotland* (Edinburgh: James Nichol, 1857): 25.

Hermann Philipp

destinație europeană, aceștia i-au plătit salariul în avans pentru un an, renunțând la serviciile sale.¹⁵¹ Din acest motiv, în 1860 a trecut în serviciul *British Society for Propagating the Gospel Among the Jews*.¹⁵² În această perioadă, Philipp a obținut mai întâi titlul de master, apoi cel de doctor în teologie. A fost trimis apoi la Jaffa, în Palestina, unde se dorea învățarea coloniștilor evrei să practice agricultura. După șase ani a realizat că proiectul era lipsit de valoare. Oricum, în această perioadă a misionat printre evreii din Palestina, șederea sa nefiind inutilă. Aici, la Jaffa, s-a stins în 1862 și cea de-a doua soție a lui.

În 1868 Jaffa a fost lovită de o epidemie de holeră. Autoritățile au părăsit orașul, iar medicul din carantină se temea să viziteze bolnavii. Învingându-și temerile, Philipp a jucat simultan rolul de guvernator, polițist și doctor al unei comunități de douăzeci și cinci de mii de locuitori și, datorită măsurilor sale, epidemia a dat înapoi. Din cauza faptului că sănătatea lui s-a subrezit mult a fost mutat în Italia, la Livorno, de unde a plecat în 1870 la Roma. Practic a intrat în oraș împreună cu trupele italiene care au ocupat Statul Papal, profitând de conjunctura favorabilă a conflictului franco-german. A fost astfel primul misionar protestant care și-a declarat public credința în centrul mondial al catolicismului. De altfel, câțiva ani de zile a fost singurul misionar protestant din Italia. Când apele Tibrului au inundat Roma, Philipp a dat

¹⁵¹ M'Kerrow, 498-499.

¹⁵² Organizație fondată la Londra în 1842 ca replică presbiteriană a LSPCJ care era patronată de Biserica Anglicană. Printre fondatorii organizației, cunoscută în literatura de specialitate prin sintagma *British Society*, s-a aflat Ridley Haim Herschell (1807-1864). În 1976, *British Society*, numită între timp *International Society for the Evangelization of the Jews* (IJS) a fuzionat cu *Barbican Mission to the Jews*, fondată în 1879, rezultând *Cristian Witness to Israel* (CWI), organizație activă și la momentul scrierii acestei lucrări.

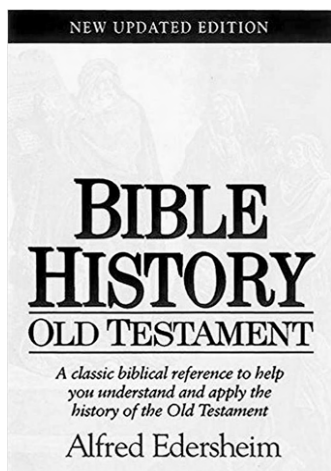
ajutor multor evrei, lucru pentru care a fost foarte stimat de comunitatea locală. În ghetoul evreiesc, o zonă extrem de pauperă, el organiza un atelier de lucru în care îi învăța pe aceștia cum să-și câștige pâinea. Fiind recăsătorit a treia oară, soția sa organiza cursuri de cusut la care participau sute de evreice. Pe când exersau, cineva citea cu glas tare din Biblie și dădea explicații asupra pasajelor respective.

Philipp ținea și întâlniri religioase duminicale, precum și miercuri, la care participau în medie cincizeci-șaizeci de persoane. Două dintre fiicele sale l-au asistat permanent în activitate. A slujit la Roma pînă la decesul său, survenit în 1883.¹⁵³ Cu doi ani înainte de moarte, pe 10 iunie 1881, i-a trimis o scrisoare fiicei sale, Mrs. R. C. Henderson, în care și-a expus părerea sa cu privire la rezultatele slabe ale misiunii printre evrei, fiind de părere că nu va fi văzut vreun progres semnificativ privind convertirea evreilor dacă acest segment al misiunii creștine nu va fi pus pe același plan cu celelalte segmente. El dădea ca exemplu faptul că, la ora respectivă, în Roma existau cincizeci de misionari, învățători și colportori protestanți, activînd printre catolici, iar în întreaga Italie se aflau trei sute șizeci. În comparație, atît în Roma, cît și în Italia el era singurul misionar care activa printre evrei. O altă observație pe care Philipp o făcea pe baza experienței sale era aceea că nu se putea forma o biserică doar din evrei convertiți, fiind nevoie mai degrabă de o biserică creștină care să-i integreze.¹⁵⁴

În ce-l privește pe **Alfred Edersheim**, după întoarcerea sa în Scoția acesta s-a căsătorit la Edinburgh, pe 28 februarie 1848, cu Mary Elizabeth Broomfield, o tînără de o seamă cu el, originară din Inverness, pe care o cunoscuse la Iași. Cei doi au avut opt copii, dintre care un singur băiat, Alfred Jr. Prima sa slujbă în Scoția a fost cea de asistent al pastorului Robert Forbes de la Woodside Church, Aberdeen. În scurt timp a devenit vestit pentru predicile sale, reușind în doar patru luni să umple pînă la refuz biserica, care înainte era mai mult goală la serviciile religioase. În 1849 a acceptat pastorația altei biserici cunoscute, Free College Church din Old Aberdeen, cunoscută atunci drept Old Machar Free Church. Pastorul acesteia, Anderson, demisionase pentru a înființa o biserică baptistă, întrucît își schimbase viziunea privind botezul copiilor mici. Edersheim a slujit vreme de doisprezece ani această biserică,

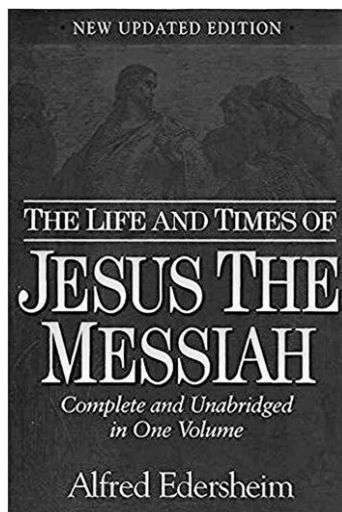
¹⁵³ J. F. A. de le Roi, 285. Thomson, 153. Duncan, 408-420.

¹⁵⁴ Național Library of Scotland, Acc. 10139(i). Citat în Marten, 216, nota 241.

timp în care a dus o intensă activitate publicistică. Atît scrierile, cît și predicile sale l-au făcut să capete în acei ani o reputație națională. În paralel a audiat cursuri de filozofie la universitate și a tradus mai multe lucrări teologice din limba germană. În 1856 a publicat prima sa lucrare semnificativă. Aceasta a fost considerată atît de foloșitoare, încît a fost republicată de nenumărate ori pînă în ziua de azi, într-o versiune ușor revizuită, cu titlul: *History of the Jewish Nation after the Destruction of Jerusalem under Titus*.

Din cauza sănătății sale șubrede, în 1861 a fost sfătuit de doctor să se mute în sud-vestul Angliei, la Torquay. Instalat la un hotel, a observat curînd că nu-și permitea financiar să mai locuiască acolo. Decis să plece, i-a cerut nota de plată proprietarului. Fiindcă faima sa îl ajunsesse din urmă, proprietarul l-a invitat să rămînă fără a plăti. La scurt timp a fost invitat să predice într-o cameră de hotel pentru rezidenții scoțieni din localitate. Edersheim a fost atît de apreciat de auditoriu, încît după doar trei săptămîni aceștia au decis să construiască o biserică și să înființeze o

parohie special pentru el. Astfel, pe 5 aprilie 1863 Wingate a fost invitat să ia parte la inaugurarea noii biserici, St. Andrews Presbyterian Church, Torquay.¹⁵⁵ În 1866, soția sa Mary Elizabeth a murit la doar 41 de ani, lăsîndu-l singur cu șapte fiice și un fiu, majoritatea încă mici. S-a

¹⁵⁵ O altă biserică cu destin tipic englezesc. Datorită declinului numeric, biserica s-a închis în 1951, fiind vîndută pentru £8.500 către Biserica Scientologică. Ulterior a fost transformată în singurul club de dans deschis toată noaptea din sud-vestul Angliei, avînd ironic numele „The Monastery”. Numit și „The Mony,” acesta a fost declarat al treilea club din lume într-un clasament al revistelor de specialitate. Închis în urma unui raid al poliției din anul 2000, localul a fost transformat în clădire de apartamente. Vezi: Reynard, „Torquay’s

recăsătorit pe 1 august 1867 cu Sophia Hancock (1822-1899), fiica mezină a amiralului John Hancock, cu care nu a avut copii. În 1868, Alfred a avut marea bucurie de a-și evangheliza propriul frate mai mare, Julius, pe care el însuși l-a botezat.

Cît timp a stat la Torquay, Edersheim a întreținut o activitate publicistică foarte diversă. Printre altele a publicat o plachetă de imnuri traduse în special din limba latină, o carte incluzînd o serie de prelegeri despre profetul Ilie, o lucrare devoțională pe marginea cărții Psalmilor, cîteva povești pentru copii și nenumărate articole. Cu sănătatea șubredă, și-a dat demisia de la biserică în 1872, mutîndu-se la Bournemouth, unde s-a dedicat scrisului. Aici și-a construit o casă cu gîndul de a se retrage în acest loc, dîndu-i numele *Heniach* [Domnul va da odihnă]. Aceasta a fost martora scrierii monumentalei sale opere în șapte volume, *Bible History*. În mod surprinzător, după ce s-a împrietenit cu pastorul și autorul George Williams (1814–1878), în 1875 s-a asociat Bisericii Anglicane. Prietenia acestuia și-a cîștigat-o după publicarea unei cărți dedicate templului din Ierusalim. Chestionat asupra schimbării confesiunii, Alfred a declarat: „În general schimbarea este neplăcută, dar nu schimbarea care m-a plasat acolo unde toate simpatiile mele își găsesc pe deplin rostul. Sînt pe deplin convins de Biserica istorică, cred într-o Biserică națională, prefer o Biserică liturgică și pe baza acestor argumente m-am alăturat Bisericii Angliei.”

A fost ordonat diacon, apoi pastor, slujind voluntar timp de un an la Christ Church, Hants, lîngă Bournemouth, iar în 1876 a devenit vicar la Loders, Dorsetshire. Edersheim a fost renumit în acea vreme pentru talentul său de predicator și orator, fiind primul evreu creștin care a predicat la Westminster Abbey la invitația pastorului Arthur Penrhyn Stanley (1815-1881), cunoscut drept Dean Stanley, precum și la Temple Church, în vremea pastorației lui Dean (Charles John) Vaughan (1816-1897). A fost numit în 1880 de către Arhiepiscopul din Canterbury ca lector Warburton la Lincoln's Inn, conferențiind vreme de patru ani pe tema profețiilor vetero-testamentare. Toate prelegerile sale din această perioadă au fost publicate în 1901 sub titlul *Prophecy and History in Relation to the Messiah*. Implicarea sa la Oxford l-a determinat să se mute aici în 1882. În perioada 1884-1886 a fost predicator

Monastery: Alfred & the Church that rocked", *Noddleit*, 7th August 2014, <http://noddleit.com/nod/i10328>.

special [Select Preacher] al Universității din Oxford, iar din 1886 a devenit cel de-al optulea lector Grinfield pe Septuaginta, poziție pe care a deținut-o pînă la moarte. A tradus mai multe cărți de teologie și filozofie din germană în engleză și a scris multe cărți care au fost extrem de apreciate în acea vreme, mai ales *The Life and Times of Jesus the Messiah*, apărută în două volume în anul 1883.¹⁵⁶

Mai multe dintre cărțile sale, și anume, *The Life and Times of Jesus the Messiah; History of the Jewish Nation after the Destruction of Jerusalem under Titus; The Temple: Its Ministry and Services* (1874), precum și *Bible History: Old Testament* (șapte volume publicate între 1876-1887) sînt încă considerate actuale și de valoare. Au fost reeditate de nenumărate ori și pot fi achiziționate pe rețeaua Amazon. Edersheim a crezut realmente în autoritatea divină a Vechiului Testament și nu s-a temut să se opună unor curente liberale la modă în teologia din zilele sale. Conform lui Lyn Rosen Bond,¹⁵⁷ fiica fondatorului cunoscutei mișcări a evreilor mesianici, *Jews for Jesus*, Martin Meyer (Moșe) Rosen (1932-2010), Edersheim nu și-a compartimentat viața, fiind cumva, peste tot unde a locuit, simultan misionar, pastor, student și scriitor. Lyn Rosen își descrie astfel concluziile după studierea cărților lui Edersheim:

Am impresia că Dr. Edersheim ar dori ca lucrarea vieții sale să ne îndrume spre a-L cunoaște pe Stăpînul său mai mult decît să-l cunoaștem pe el mai bine. Mă simt provocată să-mi trăiesc viața în modul în care el pare a-și fi trăit-o pe a lui, slujind, nu fiind slujit, promovînd pe Stăpînul meu, nu permițînd altora să mă promoveze pe mine. Făcînd ca orice oportunitate să conteze, prin a apuca strîns viața cu ambele mîini și a-mi sufleca mînele.

Edersheim a beneficiat de o largă recunoaștere academică, care a depășit cu mult granițele Angliei și Scoției. A fost recompensat cu M.A. Honoris Causa la Oxford, Ph.D. la Kiel și D.D. la New College din Edinburgh, la Viena, Berlin și Giessen. A murit pe 16 martie 1889 la Menton, în Franța, unde se afla în convalescență; avea 64 de ani. A fost înmormîntat la Cimetiere de Vieux Chateau Menton, într-o secțiune a cimitirului

¹⁵⁶ Edersheim, *Tohu-Va-Vohu*, xvi-xxvii. Mayhew, 181-199. Darby, 182-183. Carlyle, *Mighty in the Scriptures: A Memoir of Adolph Saphir D.D.*, 50-51. Bernstein, 197-198. Driver, „Edersheim, Alfred”, 175-176. Bond, „The Life and Times of Alfred Edersheim”, 7-17.

¹⁵⁷ Bond, „The Life and Times of Alfred Edersheim”, 11.

dedicată cetățenilor britanici.¹⁵⁸ Fiul său Alfred Edersheim Jr. (n. 1858) a studiat la Cambridge, devenind pastor anglican. După ce a slujit mai multe biserici din Gloucestershire, Suffolk și Leicestershire, în 1896 a emigrat în Noua Zeelandă. Ella, fiica mezină, la un an după moartea tatălui său a compilat o parte din scrierile sale nepublicate în volumul *Tohu-Va-Vohu* [pustiul și gol – cf. Geneza 1:2]. În acea lucrare, Ella a inclus și o schiță biografică a tatălui, care este sursa principală de informație pentru biografia lui Edersheim.

Redăm câteva dintre vorbele de duh ale reputatului teolog și scriitor născut la Viena, convertit și botezat la Pesta, instruit la Edinburgh și Berlin, misionar în Moldova, pastor presbiterian, traducător și jurnalist creștin în Scoția, pastor anglican, autor de cărți și lector la Oxford în Anglia, care și-a sfârșit alergarea în Franța:

Primul păcat al evreilor a fost de a cere, iar ultimul de a respinge, un rege. Iertarea omului este cantitativă („de câte ori să iert pe fratele meu?” – Matei 18:21). Iertarea lui Dumnezeu este calitativă. Omul iartă păcatele; Dumnezeu iartă păcatul. Iertarea lui Dumnezeu curăță și purifică; a omului nu poate face niciuna.

Nu există ignoranță mai mare decât ignoranța experimentată.

Cred într-un Dumnezeu personal. De asemenea cred într-un Satan personal. Agnosticismul cu privire la al doilea ne expune la cele mai serioase pericole.

Principala utilizare a apologeticii este să răspunzi unui nebun după nebunia sa; asta ca să-l reduci la tăcere.

În Scoția se învață Noul Testament prin prisma Vechiului; în Anglia, Vechiul Testament prin prisma Noului.

Multe afirmații religioase și deducții ale predicatorilor nu au altă referință scripturală decât Efeseni 12:95. [Epistola către Efeseni are doar șase capitole! – n.n.].

Am descoperit că cel mai dificil este să-mi supun viața lui Dumnezeu și nu să încerc a-mi dirija propriul destin. Totuși aceasta este marea lecție a vieții lui Iacov.¹⁵⁹

Văduva lui Edersheim a donat colegiului Exeter din Oxford întreaga bibliotecă a soțului său, conținând multe cărți rare atât în limba ebraică,

¹⁵⁸ Pe un forum al pasionaților de genealogie de pe defunctul *Google groups* am întâlnit o postare a lui Mike Gallafent, datînd din 31 octombrie 1998, care oferea o listă cu mormintele englezești identificate de el, printre nume aflîndu-se și cel al lui Edersheim.

¹⁵⁹ Alfred Edersheim, *Tohu-Va-Vohu*.

cît și în alte limbi. Din păcate nu a fost donată și vasta sa corespondență care ar fi fost extrem de valoroasă cercetătorilor.¹⁶⁰ Edersheim este citit și studiat și astăzi, fiind o prezență vie în memoria multor teologi, jurnaliști și oamenilor de litere creștini care îl apreciază și continuă să-i aducă omagii pentru viața și opera sa.¹⁶¹

Daniel Edward – o viață dedicată Misiunii

În ce-l privește pe **Daniel Edward**, odată repartizat la Lemberg, în Galiția, a început să lucreze cu un impact deosebit, fiind foarte activ, organizînd întruniri în grup mic și distribuind Biblii. Atît superintendentul luteran, cît și menoniții din zonă l-au invitat să predice în bisericile lor, aceștia din urmă neavînd predicator. Legăturile sociale înfiripate aici s-au dovedit net superioare celor din Iași. În zorii epocii absolutismului habsburgic, în urma înăspririi drastice a situației misionarilor din Imperiul Austriac, precum și în urma plîngerilor emise de clerul catolic local, întrucît mulți catolici participau la întîlnirile organizate la Misiune, pe 18 decembrie 1851 familia Edward a primit un ordin de expulzare, în termen de douăsprezece zile trebuind să părăsească orașul și țara. Edward s-a dus imediat la Viena unde a fost în audiență după audiență. Nici Arhiducesa Maria Dorothea, care nu mai avea vreo influență, nici altcineva nu au putut să-l ajute. Nu s-a întors decît ca să-și lichideze rapid bunurile și să plece la un drum de patru zile cu trăsura, în condiții de iarnă, pînă la Cracovia. La insistențele sale, întrucît Catherine era însărcinată și nu mai suporta drumul, acolo li s-a permis cu greu să se odihnească două zile într-un han. Apoi au pornit spre Breslau, ieșind astfel din Imperiul Austriac. Pe 16 martie, Catherine a născut un fiu care n-a supraviețuit, spre marea ei dezolare. Misionarii scoțieni din Pesta au fost expulzați și ei în aceeași perioadă, una dintre cele mai negre din istoria Austro-Ungariei. După cîteva luni de pauză în Scoția, în primăvara anului 1852, cu acordul Comitetului de Misiune, Daniel Edward s-a mutat la Breslau unde a rămas pentru

¹⁶⁰ *Bucks Herald*, Saturday, 1 June 1889, p. 7.

¹⁶¹ Fred Sanders, „Happy Birthday, Alfred Edersheim (1825-1889)”, *Patheos*, March 7, 2012, <http://www.patheos.com/blogs/scriptorium/2012/03/happy-birthday-alfred-edersheim-1825-1889/>.

tot restul vieții. Aici a primit permisiunea de a folosi facilitățile bisericii reformate din oraș, în care a organizat întruniri săptămânale.¹⁶² În fața unei congregații de 700 de persoane, pe 1 ianuarie 1854 Edward l-a botezat pe Israel Pick, un rabin evreu originar din Boemia, care fusese primul director al Școlii Israelito-Române înființată în 1851 la București.¹⁶³ În urma studierii Noului Testament, acest rabin, membru de vază al comunității din București, inspector școlar care ocupase o vreme funcția de Șef-Rabin, s-a convertit la creștinism în timpul unei călătorii.¹⁶⁴

Pick era un tânăr care trăise o viață extrem de aventuroasă. În copilărie se simțea atras de Dumnezeu, dar, pentru a nu intra în coliziune cu cei din jur, total neinteresat de dimensiunea spirituală, și-a reprimat interesul. Ulterior a fost dat pe mâna unui rabin habotnic pentru a studia Talmudul, lucru care i-a provocat multe conflicte interioare, soldate cu alunecarea sa spre panteism. A călătorit mult, mergând pe jos prin Ungaria, Boemia și Moravia. A lucrat ca jurnalist la Viena în vremurile tulburi ale Revoluției de la 1848, după care a ajuns la București ca rabin al comunității evreiești. Curînd și-a dat seama de goliciunea sa spirituală și de religia fără de viață a comunității pe care o slujea, lucru care se vede dintr-o corespondență trimisă pe 18 decembrie 1852 către publicația *Allgemeine Zeitung des Judenthums din Leipzig*,¹⁶⁵ cu o radiografie critică extrem de sugestivă, de un realism crud, nefardat am putea spune, privitor la evreii din București. „Judaismul de aici suferă de boli destul de numeroase. Înainte de toate, înfîlnești subdiviziuni nesfîrșite. El se împarte în două rituri, cel polonez și cel spaniol, în patrii și țări – comunitatea rusească, austriacă, prusacă, turcească, valahă – ba chiar în străzi și ulițe, avînd în vedere că fiecare își clădește

¹⁶² Edward, 238-261. Ritchie, 179-181. J. F. A. de le Roi, 317-319. Thompson, 172.

¹⁶³ Liviu Rotman, Școala israelito-română, 1851-1914 (București: Hasefer, 1999), 111.

¹⁶⁴ Despre Israel Pick, vezi: „Israel Pick, *The United Presbyterian Magazine*, New Series, Vol. II (Edinburgh: William Oliphant and Co., 1858): 11-16; 54-61. *The Baptist Missionary Magazine*, Vol. XXXIV (Boston, American Baptist Missionary Union, 1854): 459. „London Jews' Society”, *The Foreign Missionary*, Vol. XIII (New York: Mission House, 1854-5): 109. „Jews' Society”, *The Missionary Register for MDCCCLV* (London: Church Missionary Society, 1855): 80-81.

¹⁶⁵ *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, XVII (10 Januar 1853): 31-33.

propria bisericuță spre a fi sigur de *șeliși*¹⁶⁶ sau de *șișe*,¹⁶⁷ de a-și asigura un loc la peretele de *mizrach* [răsărit] și pentru alte lucruri de acest gen, care-și aveau sursa într-o ambiție personală prostească." În continuare, el deplîngea decadența instituției căsătoriei, frecvența mare a divorțurilor, precum și *heder-ul*, pe care îl numea o „boală” sau „o adevărată cangrenă”, fiindcă, deși copiii erau acceptați fără plată în școlile valahe de stat, evreii își țineau copiii la *heder* unde nu învățau nici româna, nici germana, nici măcar ebraica.

Școala româno-israelită, nou-înființată, se confrunta cu probleme. Mulți copii nu aveau haine să vină la școală, pe alții părinții îi țineau acasă cu treburi casnice și nici nu le cumpărau cărți. Totuși un lucru pozitiv era că evreii bucureșteni aveau majoritatea o meserie, chiar dacă le lipsea instrucția tehnică și nici nu făceau eforturi în a se perfecționa. O altă corespondență anonimă din aceeași publicație germană,¹⁶⁸ plecată pe 5 februarie 1853 din București, a fost identificată de Elias Schwarzfeld¹⁶⁹ că ar aparține tot lui Israel Pick. Aceasta îi ataca pe misionarii LSPCJ, în speță pe frații Joseph și Simon Mayers, care activau pe atunci la București.

Misionarul e un om fericit. Are o leafă fixă de £300, nu lucrează nimic și este sigur de Împărăția Cerurilor. [!] Ce poate oare să-și dorească mai mult? [...] Fiind și noi născuți pentru Împărăția Cerurilor, Londra ne-a pricopsit cu doi misionari care au reușit a captura două suflete israelite, aducînd în țarcul păstorului două oi rătăcite – doi melamdim polonezi

¹⁶⁶ Cu sensul de „reprezentant” sau „mesager” al comunității, persoană desemnată să fie cantor sau lector în cadrul închinării publice de la sinagogă. Acesta conduce congregația în închinarea comună, repetînd cu glas tare binecuvîntările din anumite părți ale rugăciunii introductive, anumite doxologii, recită anumite rugăciuni *kadiș* și conduce congregația în cîntarea imnurilor. Calificările solicitate unei asemenea persoane erau: să fie smerit, acceptat de congregație, să cunoască regulile rugăciunii și să aibă o pronunție corectă în ebraică, să aibă o voce agreabilă, haine potrivite și barbă. Vezi: Abraham David, „Sheli'ah Zibbur”, în *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 18, ed. Fred Skolnik and Michael Berenbaum (Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007), 446.

¹⁶⁷ Parte a lecției biblice care se citește de Sabat la sinagogă.

¹⁶⁸ *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, XVII, No. 12 (14 März 1853): 151-152.

¹⁶⁹ Dr. E. Schwarzfeld, „Din istoria evreilor în România: II. Evreii din București în 1852 și 1853”, *Anuar pentru Israeliți cu un supliment calendaristic pe anii 5658 și 5659 (1897-1899)*, ed. M. Schwarzfeld (București, Tipo-litografia «Universala», 1898), 55.

care vor deveni probabil și ei mijlocitori între păstor și oi. N-ai ce zice, englezul e omul afacerilor. El știe să găsească omul chiar dintre mii și își alege misionari mai ales dintre evreii polonezi. Sufletele mari își prețuiesc valoarea la minut. Englezul și evreul polonez știu să facă o afacere și din mațele lui „*șorhabor*”.¹⁷⁰ Acest botez n-a emoționat deloc pe evreii noștri ortodocși și nu le-a deschis ochii cu privire la stupiditatea hederelor. Nimănui nu-i trece prin minte să contopească toate hederetele într-o singură Talmud-Tora,¹⁷¹ spre a introduce buna rînduială și a supraveghea pe melamdîm. S-au botezat doi – ei și? Rusia ne furnizează destui refugiați spre a-i înlocui. La ce ne trebuie buna rînduială? Buna rînduială o au creștinii, ea se potrivește cu legile lor.

Dezamăgit profund de situația în care se aflau evreii, Pick a fost atras de creștinism, considerîndu-l un sistem bun de adoptat de către evrei. Abordarea lui era însă una pur intelectuală, fiind intrigat de moartea lui Isus. La un moment dat el și-a imaginat o religie hibridă între religia mozaică și cea creștină. A contactat în scris mai mulți misionari care, în mod evident, nu l-au luat în serios. A renunțat la postul din București [istoriografii evrei din România susțin că a fost izgonit din cauza ideilor sale] și, după o scurtă trecere prin Amsterdam și Berlin, a fost pus în legătură cu Daniel și Catherine Edward, fiind botezat la Breslau pe 1 ianuarie 1854. În fața unei biserici pline, Pick a ținut un mesaj lung, în același timp predică și mărturie personală, dar și un apel către evrei. Purtînd numele *Viața dintre cei morți: Cuvînt către poporul meu*,¹⁷² acesta a fost publicat și tradus în mai multe limbi. Pick s-a căsătorit cu o tînără convertită de familia Edward, cea prin care de fapt i-a și cunoscut pe aceștia.¹⁷³

¹⁷⁰ Șor-habor vine din limba idiș și definește taurul sălbatic legendar, care este păstrat ca hrană a celor pioși în vremea lui Mesia, fiind parte a meniului de la banchetul mesianic. Vezi: Justin Jaron Lewis, *Imagining Holiness: Classic Hasidic Tales in Modern Times* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 2009), 246-247.

¹⁷¹ Școli religioase pentru băieți, unde primeau educație elementară în ebraică, învățau Scripturile, în mod special Pentateuhul, după care abordau Talmudul. *Talmud-Tora* era treapta anterioară studierii într-o *Yeșiva*, care echivala pentru evrei cu nivelul liceal. Școlile *Talmud-Tora* erau mult mai bine organizate și administrate decît *hederetele*, care erau private, la cheremul învățătorilor.

¹⁷² Israel Pick, *Life from the Dead: A Word to My People* (Edinburgh: Johnstone and Hunter, 1854).

¹⁷³ Edward, 268; 262-265. J. F. A. de le Roi, 318-319.

A scris mai multe broșuri adresate evreilor, printre care una intitulată *Israel trebuie să ducă mai departe o idee, ultima minciună a sinagogii muribunde*,¹⁷⁴ conținând un mesaj profetic. Vestea convertirii sale a provocat consternare la București. La scurt timp, reputatul lider al evreilor români Iuliu Barasch a publicat la Leipzig o broșură anonimă, intitulată *Offenes Sendschreiben an Herrn Israel Pick als Erwiderung auf seine Broschüre: «Israel hat eine Idee zutragen, die letzte Lüge einer sterbenden Synagoge», von einem Bukarester Juden*¹⁷⁵ [Scrisoare deschisă către domnul Israel Pick ca răspuns la broșura sa: «Israelul trebuie să ducă mai departe o idee, ultima minciună a sinagogii muribunde», de la un evreu din București]. Lucrarea lui Barasch, în ciuda faptului că el personal era un reformist, condamna gestul lui Pick, precum și lepădarea iudaismului de către evrei și convertirea la creștinism. Apostazia rabinului a fost o rană sîngerîndă a evreilor români, fiindcă n-au uitat-o nici mulți ani mai târziu. Cunoscutul istoric evreu, M. A. Halevy, în monografia dedicată Templului Coral din București, publicată în 1935, vorbește destul de amplu despre acest episod trecut,¹⁷⁶ amintind de refugiul lui Pick „în brațele sirenei misionare”, precum și despre „ultima ticăloșie de renegat,” și anume, publicarea unui „pamflet ignobil împotriva iudaismului”.

Ulterior convertirii sale, Israel Pick a devenit extrem de activ în evanghelizarea evreilor. A călătorit prin Germania și Austria, unde a fost închis patru luni pe care le-a petrecut în mare parte într-un spital, deoarece era considerat un „nebun religios”. O altă broșură scrisă de el, *Steaua lui Iacov*, descrie propria sa traiectorie spirituală, iar *Evreul muribund din spitalul Gitschiner* prezintă inabilitatea dezolantă a iudaismului de a oferi speranță muribunzilor. Preocupat de restaurarea națională a poporului Israel, Pick a plecat în Palestina în 1859, pentru a cumpăra pământ în vederea întemeierii unei mici colonii. În acea vreme s-a înconjurat de un mic cerc de prozeiți evrei cu vederi similare cu ale sale, formînd o grupare numită *Amenites* [Amen Society]. În Palestina, Pick a dispărut fără urmă, bănuindu-se că a fost jefuit și omorît de ban-

¹⁷⁴ *Israel hat eine Idee zutragen, die letzte Lüge der sterbenden Synagoge* (orig. ger.).

¹⁷⁵ *Offenes Sendschreiben an Herrn Israel Pick als Erwiderung auf seine Broschüre: „Israel hat eine Idee zutragen, die letzte Lüge einer sterbenden Synagoge”, von einem Bukarester Juden* (Leipzig, C. L. Fritzsche, 1854).

¹⁷⁶ Halevy, *Monografia istorică a Templului Coral din București*, 21.

diți arabi, ultima oară fiind văzut undeva pe malul Mării Moarte. Sub influența sa, trei dintre nepoții săi au fost botezați.¹⁷⁷

Deși viața sa de credință a fost una meteorică, intensă ca trăire și manifestare, dar scurtă ca durată, el a lăsat o impresie profundă prin mărturia și scrierile sale. La ani de zile după dispariția sa, în 1866, frațele său Abraham care fusese provocat de Israel să cerceteze învățătura creștină, l-a căutat pe Daniel Edward. Prin acesta l-a cunoscut pe Abraham Herschell care l-a botezat în 1869 la Stuttgart, împreună cu soția sa Josepha. Una dintre fiicele lor, Catherine, fusese deja botezată de Daniel Edward din 1857. Alte două fiice, Rosie și Philippine, au fost botezate de Van Andel la Kaiserswerth, iar a patra fiică, Regina, și fiul lor Joseph au fost botezați la Kornthal în 1878. Alte două fiice, Charlotte și Therese s-au botezat și ele în Elveția, iar ultima fiică, Elizabeth, a fost botezată la Köln. Toți membrii familiei Pick au fost implicați într-un fel sau altul în lucrarea creștină. Abraham Pick a devenit agent al Societății Biblice Britanice pentru Bucovina și Galiția, fiind responsabilul depozitului de Biblii de la Lemberg, unde pentru mulți ani a coordonat activitatea distribuirii de Biblii și Nou Testamente în Galiția și Bucovina. El a colaborat, printre alții, cu Ferdinand Massier, pionierul bapțiștilor germani din Bucovina și Galiția, care a fost vreo cinci-șase ani colportor atașat depozitului din Lemberg. Fiul său, Joseph Pick, a devenit misionar al LSPCJ, fiind activ la Strasbourg din 1877 și la Cracovia, din 1888. A murit pe neașteptate în 1897, pe când se întorcea dintr-o călătorie în Anglia.¹⁷⁸

Deși convertirea lui Israel Pick i-a adus multă faimă lui Edward, el nu a reușit să convingă Comitetul de Misiune să mai trimită un misionar la Breslau, nici să crească sprijinul financiar. Din acest motiv, în mai 1859 Edward și-a dat demisia. În 1860, cu convertiții evrei și germani din Breslau a format Free Evangelical German Church, o biserică care impresiona vizitatorii prin căldură și prin trăirea vibrantă a vieții de credință. A fost sprijinit în acest demers de filantropul britanic John Henderson, cu care era bun prieten. La doar 48 de ani, în februarie 1861, Catherine a murit, lăsând în urmă trei fiice, dintre care cea mai mică avea doar cinci ani. Conform lui Johannes de le Roi, Edward a ma-

¹⁷⁷ Edward, 285; 295. J. F. A. de le Roi, 319-320.

¹⁷⁸ Bernstein, 412-414.

nifestat și la Breslau aceeași inabilitate de a lucra în echipă, mai mulți misionari plecând de acolo pentru că găseau foarte dificilă colaborarea cu el. Același istoric nu pare foarte impresionat de activitatea misionarului scoțian, totuși majoritatea contemporanilor îl vorbesc de bine.¹⁷⁹

De exemplu, Alexander Moody Stuart, coordonator pe atunci al Comitetului de Misiune, a vizitat Breslau pentru trei zile în 1862, pe când Edward nu mai era misionarul lor. Raportul său descria lucrarea unui misionar extraordinar, găsindu-i o singură vină, și anume, că nu-i informa pe cei din Scoția despre lucrurile extraordinare care se petreceau la Breslau. Din acest motiv lucrarea sa era mult subevaluată acasă. Un alt aspect pe care l-a menționat era că Edward își păstrase caracterul unui creștin scoțian în totalitate, în teologie, doctrină, preferințe și gusturi. Simultan, era și un german desăvârșit, atât de obișnuit cu modul acestora de gândire și atât de versat în literatura lor, încât la Congresul Alianței Evanghelice, desfășurat în 1857 la Berlin, publicația *Times* a concluzionat că doar Edward și Dr. Cairns erau singurii străini care au intrat cu totul în mintea germanilor. Aceasta nu era totul, Edward devenise și evreul evreilor, având întreaga sa inimă pentru convertirea lui Israel.¹⁸⁰ După vizita lui Moody Stuart, Edward și-a continuat activitatea în Breslau reconciliat cu Comitetul de Misiune, traversând multe situații dificile, dar rămânând credincios slujirii sale. A lucrat singur, fără a beneficia de o Școală de Misiune, de vreo Misiune Medicală sau de alte proiecte obișnuite pe lângă alte Misiuni, dar Comitetul de Misiune l-a lăsat să-și administreze singur activitatea, fiind mulțumiți de rezultatele sale.¹⁸¹

Nathaniel Romann (1819-1871), un evreu din Posen botezat în 1847, fost misionar al LSPCJ, a fost angajat în 1861 de Misiunea Scoțiană ca să-l asiste pe Edward la Breslau.¹⁸² Romann a fost trimis de Edward într-un turneu amplu, cu scopul de a distribui zece mii de Nou Testamente în limba ebraică, într-un program sponsorizat de John Henderson, traseul turneului incluzând și Moldova. Într-un raport din 17 noiembrie 1863, Edward selecta din scrisorile primite de la Romann, în care acesta po-

¹⁷⁹ Edward, 262-319. Ritchie, 181. J. F. A. de le Roi, 319-321.

¹⁸⁰ *The Free Church of Scotland Monthly Record* (1862): 83.

¹⁸¹ Ritchie, 186-187.

¹⁸² „Jewish Mission”, *The Free Church of Scotland Monthly Record* (Edinburgh: Thomas Nelson and Sons, 1864): 557.

vestea cu încântare despre rezultatele obținute. El evidenția Galațiul, unde fiecare familie de evrei își manifestase deschiderea față de el, mulți dintre ei participând la întrunirile publice pe care le-a organizat.¹⁸³

Vizitînd orașul Breslau în 1891, James Wells descria ce anume a observat la biserica lui Edward: „Într-un oraș mîncat de viermii raționalismului, unde foarte puțini împing ușa vreunei biserici, am văzut o sală mare, plină cu închinători devotați”.¹⁸⁴

Daniel Edward s-a pensionat la vîrsta de 80 de ani, în 1895. În seara de 22 mai 1896, la 55 de ani de cînd începuse aventura misionară la Iași, Edward a participat la Adunarea Generală a Free Church of Scotland, unde a fost invitat să ia cuvîntul. Pînă să înceapă a vorbi, printr-un impuls spontan, întreaga adunare s-a ridicat în picioare în momentul cînd el a ajuns pe platformă. Edward a oferit un mesaj tulburător, fiind ovaționat îndelung, în picioare, de plenul Adunării. Apariția sa a fost descrisă ca fiind „pitorească și apostolică”. El și Wingate erau ultimii veterani în viață ai vremurilor de început ale Misiunii Scoțiene. Nu pentru multă vreme. Cîteva zile mai tîrziu a suferit un atac cerebral, murind pe 12 iunie.¹⁸⁵ Așa cum remarcă Ritchie, chiar dacă lucrarea sa din Breslau s-a stins practic după moartea lui, el „a lăsat moștenire exemplul unei țării de caracter creștine și al unui devotament altruist care nu poate fi ușor uitat și nici trecut cu vederea.”¹⁸⁶

J. H. Adeney menționa că au existat în total trei tentative scoțiene de stabilire a unei Misiuni în Moldova, acestea fiind caracterizate drept „scurte”.¹⁸⁷ Una dintre tentativele de re-deschidere a Misiunii din Iași a avut loc în 1880, cînd a fost trimis ca misionar Elieser Bassin (1840-1898), dar după un an Misiunea a fost abandonată. În 1900 a fost abandonat și orașul Breslau, la acea oră scoțienii mai avînd doar trei Misiuni operative pentru evrei: Budapesta, Constantinopol și Tiberias.¹⁸⁸

¹⁸³ „Breslau”, *The Free Church of Scotland Monthly Record* (Edinburgh: Thomas Nelson and Sons, 1864): 411.

¹⁸⁴ *The Free Church of Scotland Monthly Record* (1896): 186.

¹⁸⁵ *The Free Church of Scotland Monthly Record* (1896): 185-186.

¹⁸⁶ Ritchie, 187.

¹⁸⁷ Rev. J. H. Adeney, *The History of CMJ 1908-1958* (Lucrare în manuscris, Conrad Schick Library, Christ Church Jerusalem), 79.

¹⁸⁸ David McDougall, *In Search of Israel. A Chronicle of the Jewish Missions of the Church of Scotland* (London: T. Nelson and Sons, 1941), 112.

VI. EPILOG

Ce s-a întâmplat cu ceilalți actori principali ai Misiunii Scoțiene

Andrew A. Bonar s-a întors la biserica sa din Collace după *Mission of Inquiry*. În 1843, precum cei doi frați mai mari ai săi, pastori și ei, Horatius și John J., a părăsit Biserica Scoției la *Disruption* asociindu-se cu nou înființata Biserică Liberă a Scoției. În 1841, șapte pastori din Strathbogie au fost destituiți¹ de către Adunarea Generală a Bisericii Scoției pentru nesocotirea voinței patronajului local. Bonar și prietenul său M'Cheyne s-au implicat în a-i susține pe cei demiși, vizitându-le parohiile și predicând credincioșilor rămași fideli pastorilor care refuzaseră imixtiunea patronilor în conducerea bisericilor lor. În 1848 s-a căsătorit cu Isabella Dickson, sora a doi cunoscuți pastori scoțieni din acele vremuri. În 1856, Bonar a devenit pastor la Finnieston Free Church Glasgow, care era de fapt o biserică misiune, pornind cu doar zece membri. Prin activitatea sa susținută, biserica a crescut la două sute cincizeci de membri în doi ani, mai târziu avînd peste o mie de membri, dintre care nu puțini erau oameni de vază din oraș. Aceștia au reușit să-și construiască o frumoasă biserică din piatră în 1878. Deasupra ușii, Bonar a solicitat să se inscripționeze în piatră, în limba ebraică, cuvintele „cel înțelept cîștigă suflete” [Pildele 11:30 – VDC], în speranța că poate unii trecători evrei vor avea curiozitatea să intre. Soția sa Isabella a murit în 1864, lăsîndu-l cu patru fete și un băiat, fiica cea mică avînd doar trei săptămîni. Zece ani mai târziu Bonar a obținut titlul de Doctor of Divinity [D. D.] de la Universitatea din Edinburgh.

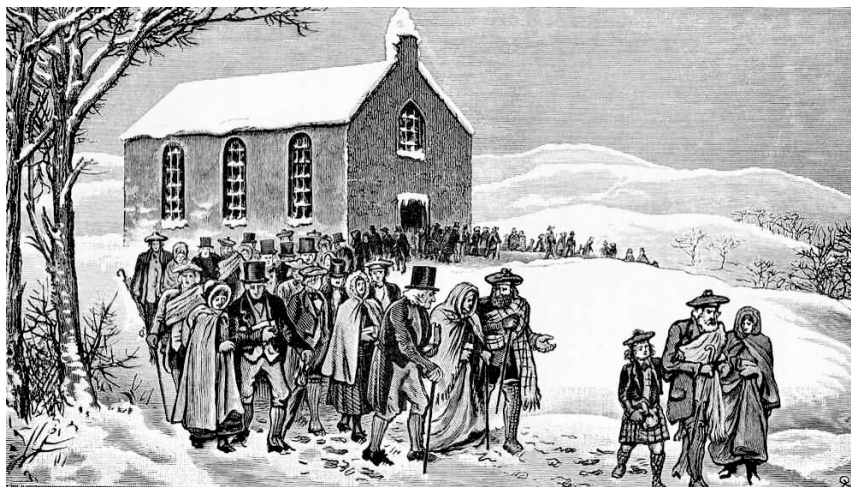
El a fost unul dintre cei care l-au primit cu entuziasm în perioada 1873-1874 pe cunoscutul evanghelist american Dwight L. Moody²

¹ *Report of the Proceedings at the Public Meeting Held at Edinburgh, on 2nd June, 1841 to Express Sympathy with the Strathbogie Ministers*, ed. Simon MacGregor (Edinburgh: Peter Brown, 1841).

² Turneul din 1873-1874 întreprins de Moody și Sankey în Scoția a trezit foarte multe patimi, divizînd opiniile pastorilor din Free Church of Scotland. Printre

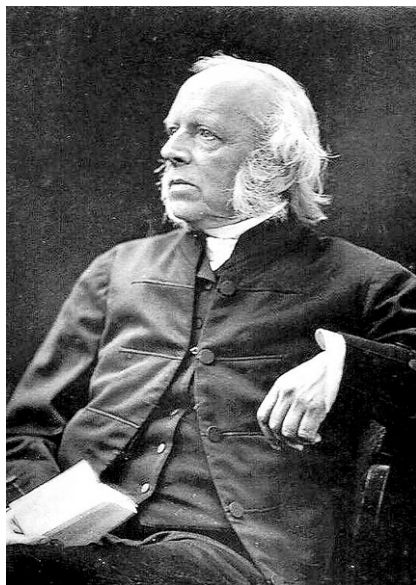
(1837-1899) în turneul său din Scoția. Acesta a sosit împreună cu interpretul și compozitorul de imnuri creștine Ira David Sankey (1840-1908). La rîndul său, Bonar a făcut un turneu prin multe biserici din SUA, lăsînd în urmă o impresie profundă. În semn de apreciere, la instituția de învățămînt Northfield Seminary înființată de Moody în 1879, acesta a dat numele *Bonar Hall* uneia dintre clădirile complexului de învățămînt. În 1878, Andrew Bonar a fost ales în unanimitate ca Moderator al Adunării Generale a Free Church of Scotland. De-a lungul vieții sale, pe lângă lucrările dedicate *Mission of Inquiry* și editării memoriilor lui M'Cheyne, lucrări care au avut tiraje incredibile, Bonar a publicat două

cei care au favorizat și sprijinit campania evanghelică s-au aflat frații Andrew și Horatius Bonar, precum și prietenul lor bun, James Hood Wilson. Stilul neobișnuit al lui Moody de a comunica eficient Evanghelia maselor urbane implica o serie de inovații, neuzite în Scoția. Era un stil mai puțin formal de predicare care nu se temea să folosească și cite o anecdotă, cu muzică de orgă în surdină și imnuri adecvate interpretate de Sankey, incluzînd apeluri directe către cei din audiență care erau invitați să-și predea viețile domniei lui Cristos. Toate acestea au surprins plăcut pe mulți pastori, unii dintre ei rememorînd cu acea ocazie impactul produs cîndva de predicile lui M'Cheyne. Tabăra cealaltă l-a avut ca purtător de cuvînt pe Rev. John Kennedy (1819-1884), pastor din Dingwall, care a publicat un pamflet acid intitulat *Hyper-Evangelism: 'Another Gospel' Through a Mighty Power*, în care condamna campania lui Moody ca o îndepărtare de la ortodoxia calvinistă. În apărarea lui Moody a dat răspuns Horatius Bonar cu articolul: *The Old Gospel Not 'Another Gospel' but the Power of God unto Salvation*. Fără a se lăsa convins, Kennedy a răspuns cu *A Reply to Dr. Bonar's Defence of Hyper-Evangelism*. Pentru Bonar, misiunea lui Moody era o lucrare de la Dumnezeu care aducea mîntuire miilor de oameni. În mod personal el era impresionat de viața creștină viguroasă a noilor convertiți. Pentru Kennedy, tiparul unui convertit al lui Moody era „o creatură flască, precum o moluscă, fără consistență sau simetrie, respirînd liber doar în aerul încins al întrunirilor, năzuind a fi răsfațată cu sentimente insipide și atît de umflată de lingușeli nebunești de parcă ar fi într-o stare de flatulență cronică, necesitînd ajutor prin reprize frecvente de intonare de imnuri, prin livrarea de mesaje golite de adevărul Scripturii, cît și de bun-simț, manifestîndu-se prin întrebări frivole, rîgîte în fața tuturor celor pe care-i întîlnește”. Evident, cu un asemenea arsenal retoric folosit, cele două părți nu au căzut la pace, campania lui Moody fiind practic elementul care a provocat separarea clară dintre *Highland Calvinism* și *Lowland Evangelicalism* în cadrul Free Church of Scotland, deși ambele părți își declarau aderența la *Westminster Confession of Faith*. Vezi: Kenneth R. Ross, „Calvinists in Controversy: John Kennedy, Horatius Bonar and the Moody Mission of 1873-1874”, *Scottish Bulletin of Evangelical Theology*, Vol. 9, No. 1 (Spring 1991): 51-63.

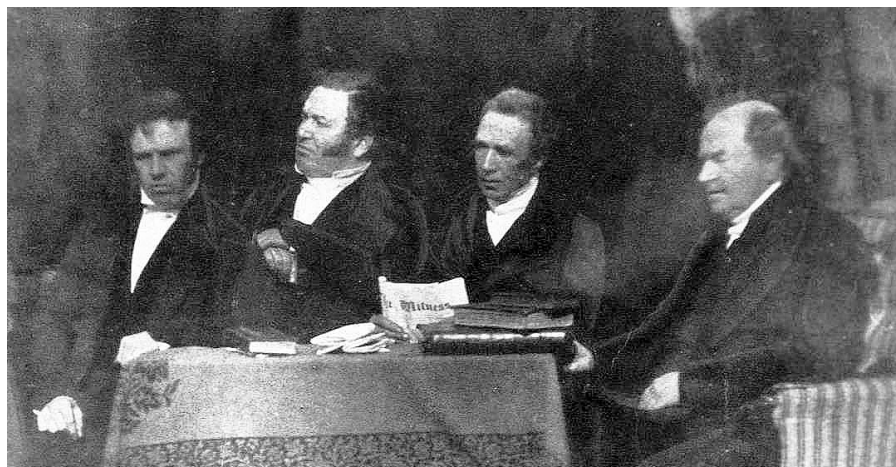
Credincioșii ieșind din clădirea bisericii din Marnoch,
în semn de protest pentru amestecul puterii civile

comentarii biblice, pe marginea Cărții Psalmilor și a Leviticului, precum și o sumedenie de lucrări mai mici. A fost etichetat de către cunoscutul pastor, jurnalist, editor și om de litere William Robertson Nicoll (1851-1923) drept un „Prinț al Bisericii”, considerînd că puterea lui spirituală avea ca sursă viața sa de rugăciune. Bonar a fost un bun exeget, după cum dovedesc scrierile sale, predicînd întotdeauna liber, fără schiță. În 1889, fiind singurul rămas în viață dintre cei care au participat la Mission of Inquiry, a fost invitat să ia cuvîntul la Adunarea Generală dedicată comemorării a cinci decenii de la desfășurarea acesteia, fiind asemănat de jurnalele epocii cu un adevărat patriarh. A fost plin de vigoare, pînă la sfîrșitul vieții, abia în cel de-al 81-lea an simțînd nevoia de a aduce un pastor asistent la biserica din Finnieston, pe tînărul Rev. David M. McIntyre (1859-1938), cel care în 1893 avea să se căsătorească cu fiica sa, Jane Christian Bonar (n. 1861).

Andrew Bonar

Aducerea lui McIntyre a fost extrem de inspirată, acesta rămânând ca succesori al lui Bonar și dezvoltând lucrarea sa, slujind biserica pînă în 1938. Din 1913, McIntyre a fost și decan la Bible Training Institute³ din Glasgow. În ce-l privește pe Bonar, în seara de miercuri 28 decembrie 1892 a slujit pentru ultima oară la serviciul divin al bisericii. A doua zi nu s-a mai simțit prea bine. În seara zilei de 30 decembrie, toată familia s-a strîns în jurul patului său, cîntînd cu el Psalmul 23. La urmă s-a rugat cu glas tare, încheind cu cererea sa favorită ca „toți să fie acceptați în Cristos”. În noaptea aceea a trecut la cele veșnice în timpul somnului. La serviciul de înmormîntare au predicat prietenul său de o viață, Rev. James Hood Wilson, precum și tînărul său coleg și urmaș, David McIntyre.⁴

O parte a Presbiteriului din Aberdeen–Black este al doilea din dreapta

Alexander Black a fost confruntat cu o mare pierdere la întoarcerea sa din *Mission of Inquiry*. După ce el însuși zăcuse între viață și moarte la Pesta, acasă și-a găsit soția grav bolnavă, pe patul de moarte, fapt

³ Aceasta a fost școala unde a studiat doi ani jurnalista Sanda Mateiu.

⁴ Vezi: Moody-Stuart, „Andrew A. Bonar”, in *Disruption Worthies*, 35-38. Fordyce, „Rev. Andrew A. Bonar, D.D.”, 57. Larsen, 420. „The Late Rev. Dr. Andrew A. Bonar, Glasgow”, *The Scotsman*, 31st December 1892, p. 7. „Biography”, *Andrew Bonar*, accesat 16 mai 2016, <http://www.andrewbonar.co.uk/biography2.html>. Hew Scott, *Fasti ecclesiae scoticae: the succession of ministers in the Church of Scotland from the reformation*, Vol. IV (Edinburgh: Tweeddale Court, 1923), 200-201.

care l-a afectat profund. Fiind printre cei care au semnat pentru secesiune, în 1844 s-a mutat la Edinburgh unde a devenit titularul catedrei de exegeză la New College. Aici nu a mai exercitat aceeași influență pozitivă ca la Aberdeen. Devenit mult mai sensibil și mai irascibil, i-a fost greu să depășească greutățile întâlnite în cale, precum și să stabilească noi relații de prietenie care să-l susțină. Din acest motiv, Black s-a pensionat în 1856. A murit din cauza unei afecțiuni la inimă pe 27 iunie 1864. Din mariajul său au rezultat patru copii, doi băieți și două fete. În ciuda vastei sale erudiții, în mod surprinzător a avut o activitate publicistică foarte modestă. A rămas însă în memoria contemporanilor săi ca un adevărat maestru al exegezei biblice, predicile sale fiind extrem de bine fundamentate și edificatoare, fără a avea prețiozitate academică.⁵

Robert Smith Candlish, unul dintre promotorii cei mai dedicați ai Misiunii pentru Evrei, a fost foarte apreciat pentru activitatea sa pastorală, precum și pentru calitățile sale academice. În 1841 a obținut titlul de Doctor of Divinity (D.D.) la Princenton, New Jersey, și în același an i s-a oferit o catedră la Universitatea din Edinburgh, împreună cu funcția de decan la Chapel Royal. Datorită poziției sale în *Non-Intrusion Controversy* [Controversa non-intruzivă], care a condus doi ani mai târziu la *Disruption*, oferta a fost retrasă. Alături de Thomas Chalmers, Candlish a fost liderul grupării evanghelice care a condus la formarea Free Church of Scotland. Dacă Chalmers a fost cel care a imaginat modul de autosuținere financiară a bisericii, Candlish este cotate ca fiind ideologul noii mișcări, cel care a trasat principi-

Robert Smith Candlish

⁵ Vezi: „The Late Dr. Alexander Black”, *The Record of the Free Church of Scotland*, 473-474. *Dictionary of National Biography*, Vol. V, 106. Scott, *Fasti ecclesiae scoticae: the succession of ministers in the Church of Scotland from the reformation*, Vol. VII, 363.

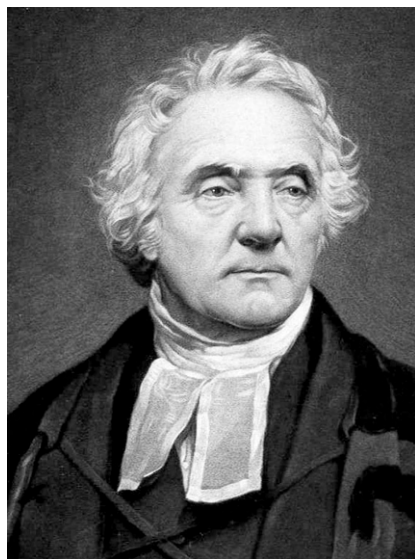
ile de funcționare ale noii denominațiuni. El a fost omul care a definit în mod clar principiul non-intruziunii, precum și principiul independenței spirituale, care au constituit valorile fundamentale ale celor patru sute cincizeci de pastori care au părăsit Biserica Scoției într-o singură zi. Tot el a fost cel care a imaginat sistemul de guvernare și de funcționare al noii biserici. Majoritatea membrilor bisericii sale l-au urmat, formînd imediat Free St. George's Church. Cinci ani mai tîrziu, biserica sa avea 918 membri. Candlish a fost totodată implicat în formarea Alianței Evanghelice, în anul 1845.

În 1847, după decesul lui Chalmers, a fost numit profesor de teologie la New College, dar după puțin timp a renunțat, preferînd a se dedica bisericii. Oricum, după moartea lui Chalmers a fost cel mai influent lider al bisericii scoțiene, deținînd o seamă de funcții de-a lungul anilor. În 1862 a fost ales ca Moderator al Adunării Generale, tot în același an devenind și decan la New College. Pe 24 aprilie 1865 a primit al doilea titlu de Doctor of Divinity, de data aceasta de la Universitatea din Edinburgh. A avut o bogată activitate publicistică, fiind autorul multor cărți creștine, comentarii biblice și lucrări teologice. Căsătorit încă din 1835 cu Jessie Brock, Candlish a avut zece copii, dintre care doar șase au ajuns la maturitate, trei băieți și trei fete. Dintre aceștia, doar întîiul născut, James Smith Candlish, D.D. (1835-1897) i-a călcat pe urme, fiind pastor la Logie-Almond și Aberdeen, precum și profesor la Free Church College din Glasgow. A murit pe 19 octombrie 1873.⁶

Thomas Chalmers a fost, alături de Candlish, principalul lider la *Disruption*. El a fost primul care a ieșit după Dr. Welsh din St. Andrew's Church, unde pe 18 mai 1843 s-a ținut Adunarea Generală a Bisericii Scoției, tot el fiind primul care a semnat *Actul de Separare și de Demisie*. În aclamațiile taberei evanghelice secesioniste, i s-a oferit cinstea de a fi primul Moderator al Free Church of Scotland. După separare a fost înființat New College, Edinburgh, Chalmers fiind primul decan și titularul catedrei de teologie. El a imaginat un sistem ingenios de

⁶ Vezi: Sir Henry Wellwood Moncreiff, „Rev. Robert Smith Candlish, D.D.”, in *Disruption Worthies: A Memorial of 1843*, ed. James A. Wylie (Edinburgh: Thomas C. Jack, 1881), 139-146. *Dictionary of National Biography*, Vol. VIII, 405-408. William Wilson, *Memorials of Robert Smith Candlish, D.D.* (Edinburgh: Adam and Charles Black, 1880). Scott, *Fasti ecclesiae scoticanae: the succession of ministers in the Church of Scotland from the...*, Vol. I, 106.

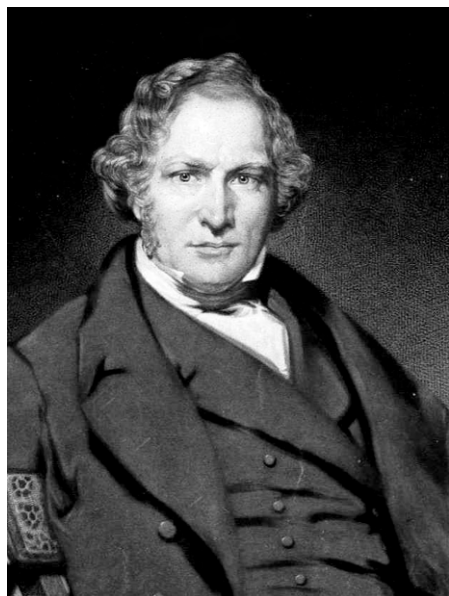
strângere de fonduri pentru finanțarea salariilor pastorilor, a misionarilor, precum și pentru construirea de biserici, acesta dovedindu-se a fi un mare succes. Deși ocupat cu biserica și cu catedra, Chalmers a fost un autor extrem de prolific. A elaborat lucrări din domenii variate, de doctrină creștină, apologetică, teologie naturală, filozofie morală, economie politică și socială, organizarea Bisericii, astronomie, comentarii biblice, predici etc. În martie 1847 s-a deplasat la Londra pentru a furniza unui comitet al Camerei Comunelor dovezi privind faptul că li se refuza

Thomas Chalmers

acordarea de terenuri pentru construirea de biserici, prestația sa fiind una deosebită. A fost ultima lui îndatorire publică. A mai rămas în Anglia un timp, vizitînd diverși prieteni, revenind la Edinburgh pe 25 mai. În seara zilei de duminică 27 mai s-a retras ca de obicei să se odihnească, în acea noapte trecînd la cele veșnice. A fost înhumat în Grange Cemetery în prezența unei uriașe mulțimi venite să-i aducă un ultim omagiu. Hugh Miller (1802-1856) a spus cu acea ocazie că a fost înmormîntat cu lacrimile unei națiuni întregi. Soția sa, Grace, i-a supraviețuit doar trei ani. Au avut șase fiice, cîteva dintre ele căsătorite cu pastori. Deși trecuseră doar patru ani de la fondarea Free Church of Scotland, aceasta avea deja 720 de pastori. Totodată se construiseră biserici în valoare de aproape jumătate de milion de lire sterline, pe lîngă nenumărate case parohiale, fuseseră înființate șase sute de școli, un colegiu cu nouă profesori, care înrolase 340 de studenți, două seminare pentru pregătirea profesorilor, iar nenumărați misionari ai noii denominațiuni slujeau deja pe toate meridianele planetei.⁷

⁷ *Dictionary of National Biography*, Vol. IX, 449-454. Larsen, 423-425. Scott, *Fasti ecclesiae scoticanae: the succession of ministers in the Church of Scotland from the reformation*, Vol. III, 446. Couper, „Thomas Chalmers, D.D., L.L.D.,” in *Disruption Worthies: A Memorial of 1843*, 158-160. *A Biographical Dictionary of Eminent Scotsmen in Four Volumes*, Division VIII, 135-144.

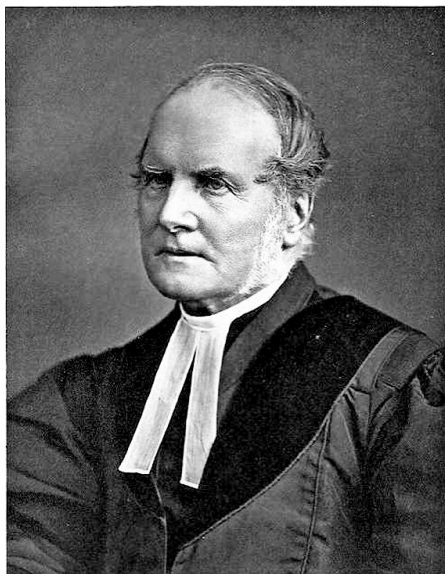
Alexander Keith

În ce-l privește pe **Alexander Keith**, la un an după întoarcerea sa de la Budapesta, întrucât avea sănătatea zdruncinată s-a retras din pastorația bisericii, aceasta fiind preluată de fiul său cel mai mare, Alexander Keith Jr. În schimb, el s-a dedicat studiului, îndeplinind pe de altă parte, timp de mulți ani, funcția de coordonator al Comitetului de Misiune pentru evrei. În 1843, alături de fiul, prietenii și colaboratorii săi, a fost printre cei care au refuzat să supună puterii civile independența spirituală a bisericii, alegând calea secesiunii.

A fost un fervent susținător al ideii de a se oferi Palestina evreilor, una dintre cărțile sale, apărută în 1844 cu titlul *The Land of Israel According to the Covenant with Abraham, with Isaac, and with Jacob*, oferind un slogan larg răspândit printre creștinii adepți ai restaurării poporului evreu în Palestina: *A land without a people for a people without a land* [O țară fără popor pentru un popor fără țară – engl. orig.]. A scris multe alte cărți, specializarea sa fiind profesiile biblice. În 1844 a plecat iar în Orientul Mijlociu, însoțit de această dată de cel de-al doilea fiu, Dr. George Skene Keith. Cu această ocazie, fiul său a făcut primele fotografii din Palestina, utilizând tehnica dagherotipiei. Imaginile realizate au îmbogățit lucrările publicate ulterior de Keith, mărindu-le atractivitatea. În ultimii ani ai vieții, Keith s-a retras la Buxton, unde a trecut la cele veșnice pe 8 februarie 1880, la 89 de ani. A fost activ, ducând o viață socială bogată, doar în ultimele luni ale vieții fiind ținut la pat. Trupul său a fost înhumat la Chinley, în Derbyshire. Soția lui murise după douăzeci și unu de ani de căsnicie, încă din februarie 1837. Au avut opt copii, primii șapte fiind băieți. Cel mai mare i-a pășit pe urme, urmându-l la pastorația bisericii, alți patru băieți îmbrățișând cariera medicală, unul dintre ei ajungând un chirurg eminent.⁸

⁸ Vezi: *Dictionary of National Biography*, Vol. XXX, 315-316. R. S. Candlish, „Conversion of the Jews”, 191. Brown, „Alexander Keith, D.D.” in *Disruption*

Confruntat cu probleme medicale serioase, **Alexander Moody Stuart** s-a retras din slujba de pastor în toamna anului 1841, mutându-se pentru două ierni în Madeira. S-a întors în iulie 1843, redevenind pastor la St. Luke, biserică unde toți cei doisprezece presbiteri semnaseră celebrul *Act of Separation*, congregația părăsind în unanimitate Biserica Scoției. Din acest motiv ei au refuzat să cedeze clădirea construită pe banii lor, din cei £4 445 cât a costat construcția doar £70 fusese contribuția din partea celor care au rămas în cadrul bisericii de stat. Însă în anul 1849 au fost somați să părăsească acea clădire, fiind nevoiți

Evangelium affertimatum
A. Moody Stuart

Alexander Moody-Stuart

a-și construi alta, situată pe Queen Street. Lucrarea a prosperat continuu. În 1874, Moody-Stuart a solicitat aducerea unui coleg ca pastor asociat, care să rămână succesorul său. A fost adus J. G. Cunningham care fusese peste șaisprezece ani pastor la Lochwinnoch, instalarea sa având loc pe 22 iunie 1876. În 1875, Moody-Stuart a primit titlul de Doctor of Divinity (D.D.) din partea Universității din Glasgow, fiind invitat să preia în acel an funcția de Moderator al Adunării Generale. Pentru mulți ani, aproape fără întrerupere între 1847-1889, el a fost coordonatorul Comitetului de Misiune pentru evrei. A fost preocupat în această calitate de stabilirea unor relații de colaborare între Free Church of Scotland și Biserica Reformată din Ungaria. A publicat numeroase lucrări și tratate, de la memorialistică la comentarii biblice și la lucrări privind criticismul biblic. A murit la venerabila vîrstă de 89 de ani la Crieff, pe 31 iulie 1898. Dintre cei zece copii ai săi i-au supraviețuit doar șase, cinci fii și o fiică. Ceilalți au murit la maturitate, dar

Worthies: A Memorial of 1843, 335-338. Scott, *Fasti ecclesiae scoticanae: the succession of...*, Vol. V, 483.

înaintea sa. Fiul său întâi născut, Kenneth, a fost pastor la Moffat, fiind editorul *Memoriilor* sale, publicate postum.⁹

Întors acasă din *Mission of Inquiry*, **Robert Murray M'Cheyne** și-a găsit parohia implicată într-o mișcare de trezire spirituală care afecta deja întreg orașul Dundee. Trezirea a fost inițiată de predicile tânărului pastor William Chalmers Burns (1815–1868)¹⁰ care îi ținuse locul cât timp fusese plecat. Acest lucru a solicitat implicarea sa imediată, neapucînd a se odihni după călătoria de șapte luni desfășurată în condiții vitrege. Alături de Andrew Bonar, el a lucrat la scrierea istoriei pe care au trăit-o în călătoria lor misionară prin Levant și Europa. Publicată în 1842, lucrarea a fost reeditată de multe ori, atât în UK, cât și în SUA, fiind totodată tradusă în alte țări. În paralel, M'Cheyne a activat alături de colegii săi care se opuneau amestecului statului în problemele Bisericii.

În toamna anului 1842, el s-a implicat într-o campanie evanghelică în nordul Angliei, călătorii similare efectuînd și la Londra, precum și în Aberdeenshire. În februarie 1843 a călătorit în nord-vestul Scoției unde a predicat douăzeci și șapte de predici diferite în douăzeci și patru de locuri, călătorind în condiții de iarnă grea, cu zăpadă multă.

⁹ Cunningham, „Rev. A. Moody Stuart, D.D.,” in *Disruption Worthies: A Memorial of 1843*, 466-472. Scott, *Fasti ecclesiae scoticae: the succession of ministers in the Church of Scotland from the reformation*, Vol. I, 110-111.

¹⁰ Fiul unui pastor respectabil din Kilsyth, Burns a dorit inițial să se facă avocat, fiind atras de perspectiva unui trai material bun, spre dezamăgirea tatălui său. Trecînd prin experiența unei convertiri personale pe 7 ianuarie 1832, el și-a reorganizat imediat prioritățile. A studiat la Marischal College și la Glasgow University. Chiar de la debutul lucrării sale a fost flacăra care a aprins trezirea în biserica tatălui său, precum și la St. Peter's Church din Dundee, unde i-a ținut locul lui M'Cheyne. În următorii ani a predicat în fața unor mulțimi mari în Scoția, Anglia, Irlanda și Canada. Devenit un cunoscut evanghelist și misionar, la doar 32 de ani a fost trimis ca primul misionar al English Presbyterian Mission în China, țară unde și-a petrecut ultimii douăzeci și unu de ani ai vieții. Acolo a colaborat o vreme cu Hudson Taylor (1832-1905), pe care l-a tradus în primii ani ai slujirii acestuia. Taylor l-a considerat pe Burns drept unul dintre mentorii săi. S-a îmbolnăvit grav în decembrie 1867, trimițînd o scrisoare de adio mamei sale pe 15 ianuarie 1868. Pentru trezirea din Kilsyth și Dundee, vezi: Mark Hutchinson and John Wolffe, *A Short History of Global Evangelicalism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 87-89. Pentru viața lui Burns, vezi: Michael McMullen, *God's Polished Arrow: William Chalmers Burns* (Tain: Christian Focus Publications, 2001).

Întors la Dundee a mărturisit că era foarte obosit. Ultima sa predică a fost pe 12 martie 1843 la St. Peter's, când a vorbit, pornind de la Romani 9:22-23, despre suveranitatea lui Dumnezeu.¹¹ În următoarea marți a oficiat o cununie, deși se simțea slăbit, iar la final le-a povestit unor copii care se adunaseră în jurul său despre Păstorul cel Bun. A fost ultima sa apariție publică. În acea seară a fost doborât de o gripă care bîntuia parohia. După o săptămînă de febră, pe 21 martie a început să vorbească fără a fi conștient, transmițînd gândurile din subconștientul său: „trebuie să vă treziți din timp, dacă nu, veți fi treziți de chinurile veșnice...” Apoi, în aceeași stare, s-a rugat: „această parohie, Doamne, acești oameni... acest loc întreg!”

Robert Murray M'Cheyne

Constituția sa plătîndă n-a putut opune rezistență bolii și, pe 25 martie 1843, la vîrsta de doar treizeci de ani a trecut la cele veșnice. Înștiințat în aceeași zi de moartea prietenului său, Bonar a notat în jurnalul său: „Niciodată, absolut niciodată, nu am simțit ceva asemănător. A fost o lovitură puternică pentru mine, pentru oamenii săi, pentru Biserica lui Cristos din Scoția [...] Nu am avut vreun alt prieten pe care să-l iubesc ca pe el.” A fost înmormîntat în spatele biserici sale, St. Peter's Church din Dundee, un monument funerar marcînd acel loc. În mod neobișnuit pentru acele vremuri și acele locuri, peste șase mii de oameni au participat la înmormîntarea sa.

M'Cheyne este cunoscut pentru alcătuirea primului plan de citire a Bibliei într-un an de zile, intitulat *Daily Bread* [*Pîinea zilnică*], dar și prin biografia și memoriile publicate postum de către prietenul său cel mai

¹¹ „Și ce dacă Dumnezeu, voind să-și arate mînia și să-și facă cunoscută puterea, a suportat cu atîta răbdare vasele mîniei destinate nimicirii, și și-a făcut cunoscută bogăția gloriei sale față de vasele milostivirii, pe care le-a pregătit dinainte pentru mărire?” [VBRC2012]

bun, colaboratorul și companionul său Andrew Bonar. Aceste scrieri, traduse în multe limbi și republicate în nenumărate ediții, au influențat generații întregi de creștini evanghelici. M'Cheyne se bucură și astăzi de apreciere, John Piper fiind unul dintre liderii creștini contemporani care vorbesc despre el la superlativ.¹² În ultima parte a secolului XX, lucrarea bisericii St. Peter's, asemenea lucrării multor biserici britanice afectate de secularizarea agresivă a societății, s-a stins. Clădirea era foarte aproape să intre într-un proces de transformare în ansamblu rezidențial când, în jurul anului 2000, a fost achiziționată de Biserica Liberă a Scoției, care a revitalizat lucrarea, astăzi existând acolo o biserică dinamică, cu media de vîrstă a membrilor de patruzeci de ani.

După ce a plecat din Iași, **William Wingate** a continuat să lucreze ca misionar la Budapesta, pînă în ianuarie 1852, cînd toți misionarii din Imperiul Austriac au fost expulzați și Misiunea a fost închisă. Din acel moment Wingate a lucrat ca misionar nesalariat la Londra. Casa lui a devenit un centru de misiune pentru evrei, el personal fiind în legătură cu multe organizații, instituții și persoane implicate în evanghelizarea evreilor din întreaga lume. Pentru mulți ani, Wingate a fost membru în conducerea *British Society for Propagating the Gospel Among the Jews*. Un punct central care i-a definit întreaga viață de credință a fost acela că cea mai scurtă cale pentru evanghelizarea tuturor națiunilor era prin intermediul evreilor. A murit la venerabila vîrstă de nouăzeci și unu de ani, în ziua de Crăciun a anului 1899, fiind înmormîntat în Kensal Green Cemetery din Londra. În 1835 s-a căsătorit cu verișoara sa, Janet „Jessie” Buchanan (1813-1838) care a murit în 1838, la nașterea unui copil. Din această căsătorie au rezultat un fiu și o fiică, amîndoi morți de mici. Pe 12 septembrie 1843 s-a recăsătorit la Budapesta cu Margaret Wallace Torrance (1824-1909), fiica adoptivă a lui John Duncan. Din acest mariaj au rezultat zece copii, dintre care doi au murit de mici, ceilalți opt, trei băieți și cinci fete, supraviețuindu-i. Gavin Carlyle a dedicat o carte memoriei sale, Wingate avînd o activitate publicistică destul de redusă. Mai important a fost un ciclu de articole, cu amintiri din timpul în care fusese misionar la Budapesta.¹³

¹² Bonar, *Memoir and Remains of the Rev. Robert Murray M'Cheyne*, 116-170. *Dictionary of National Biography*, Vol. XXXV, 420-422.

¹³ Vezi: Scott, *Fasti ecclesiae scoticae: the succession of ministers in the Church of Scotland from the reformation*, Vol. VII, 717. Ross, „Time for Favour: Scottish Missions to the Jews...”, 133-134.

Trei dintre fiii lui Wingate au îmbrățișat cariera militară. Dintre aceștia, George Wingate (1852-1936) a fost colonel în cadrul armatei britanice din India. Chiar înainte de a pleca spre India, el s-a îndrăgostit la prima vedere de o fetiță de doar doisprezece ani, Mary Ethel Orde-Browne, care era dintr-o familie de creștini după Evanghelia [Plymouth Brethren]. Tatăl acesteia era ofițer de carieră și provenea dintr-o familie cu o lungă tradiție militară, care se convertise pe când fusese ofițer de artilerie în războiul Crimeii. Douăzeci de ani au trecut până ce George, care aderase și el între timp la creștinii după Evanghelia, s-a putut căsători cu Ethel, în septembrie 1899. După aducerea pe lume a două fete, Ethel a dat naștere unui băiat, pe 26 februarie 1903, în Naini Tal, localitate din India aflată la poalele Munților Himalaya. Copilul a primit numele Orde Charles Wingate. Doi ani mai târziu, George a trecut în rezervă, întorcându-se cu familia în Anglia.

Conform unuia dintre biografiile săi, Trevor Royle, ascendența sa a marcat puternic personalitatea lui Orde, fiind precum „încrucșarea Bibliei cu sabia”. El a devenit una dintre personalitățile legendare, dar puternic controversate, ale armatei britanice din secolul XX, imaginea sa fiind asociată cu eroismul extrem și cu spiritul inovativ, deloc conformist. Nu e de mirare că personalitatea sa a fascinat istoricii și jurnaliștii, despre el scriindu-se mult mai mult decât despre alți militari de elită cu cariere mult mai îndelungate. La șapte ani Orde se juca închipuindu-și că era Oliver Cromwell (1599-1658) în războiul cu catolicii. Avea Biblia într-o mână și sabia în cealaltă. În copilărie nu s-a remarcat prin nimic, având rezultate școlare mai degrabă modeste. A fost ca un lup singuratic printre colegii de școală proveniți din familii de condiție materială superioară; a participat însă ca adolescent la misiuni sociale, vizitând mahalalele sărace din Glasgow, unde a făcut cunoștință cu evrei, învățând chiar câteva cuvinte în limba ebraică.

Orde Wingate s-a înscris în 1920 la Academia Militară Regală, absolvind al 59-lea din 70 de cadeți. Pe când era locotenent, în 1925 s-a înrolat la Universitatea din Londra pentru a studia limba arabă, sperând ca ulterior să fie trimis în Orientul Mijlociu. În 1928, vărul tatălui său, Sir Reginald „Rex” Wingate (1861-1953), general în rezervă și fost guvernator al Sudanului, l-a încurajat și i-a pus o vorbă bună, pentru a fi înrolat în contingentul de apărare din Sudan. Rex Wingate va fi un protector, mai mult sau mai puțin din umbră, al nepotului său în cariere-

ra militară. În Sudan, Orde a fost înaintat în 1930 la gradul de căpitan, primind comanda unei companii de trei sute de soldați. Cu sprijin de la Societatea Regală de Geografie a inițiat o expediție în deșertul libian, una dintre zonele cel mai puțin explorate de pînă atunci. Scopul acesteia era de a găsi urmele armatei pierdute a regelui persan Cambyses al II-lea (d. 522 î.Cr.), formată din cincizeci de mii de soldați, care fusese menționată în scrierile lui Herodot, precum și legendara oază Zorzura, prezentă în mitologia arabă încă din Evul Mediu. Deși n-au descoperit oaza, rezultatele expediției au fost publicate de „Royal Geographical Magazine” în aprilie 1934. Pentru Orde, expediția a fost un succes, întrucît a putut să-și testeze rezistența într-un mediu extrem de dur fizic, verificîndu-și de asemenea abilitățile organizatorice și de conducere. Există și opinii că expediția a avut de fapt rolul de a cartografia regiunea în scop militar, scopul științific fiind doar un pretext.

Următorii trei ani (1933-1936), Orde i-a petrecut în UK, timp în care s-a căsătorit cu Lorna Moncrieff Patterson. A cunoscut-o în 1933 pe cînd Lorna avea doar șaisprezece ani și se întorcea din Australia cu familia sa. Era la Port Said cînd a urcat pe vapor și Orde. A fost dragoste la prima vedere între cei doi, deși exista o diferență de cincisprezece ani între ei. Vorbind despre întîlnirea lor, Lorna a mărturisit: „M-am dus grăbită către el și i-am spus «tu ești omul cu care o să mă mărit; noi amîndoi simțim acest lucru la fel»”. Deși a existat o opoziție din partea familiei, intervenția salvatoare a lui Rex Wingate a pus lucrurile în mișcare, cei doi căsătorindu-se pe 24 ianuarie 1935, cu o zi înainte ca Lorna să împlinească șaptesprezece ani.

În septembrie 1936, Orde a fost trimis în Palestina ca ofițer de informații. La acel moment, gherilele palestiniene începuseră o campanie de atacuri asupra oficialilor britanici și a comunităților evreiești. Totul a început cu o grevă generală a lucrătorilor arabi, combinată cu atacuri asupra proprietăților evreiești. În acestea mai mulți evrei și-au pierdut viața. La sosirea sa în Palestina, Orde a scris: „Cu mult înainte de a ajunge în Palestina, știam ceea ce căutau evreii, înțelegeam nevoile lor, simpatizam cu năzuințele lor și știam că aveau dreptate”. Asta deși, în mod ironic, fusese trimis în misiune acolo datorită pregătirii sale de „arabist”. Din momentul sosirii sale în Orientul Mijlociu, Orde a considerat crearea unui stat evreu în Palestina ca o îndatorire religioasă. Chiar din prima zi s-a întîlnit cu Emmanuel Wilenski, șeful

serviciului de informații al Haganah, organizație evreiască paramilitară, activă încă din 1921. Acestuia i-a spus fără ocolișuri: „Nu va exista o Palestină liberă pentru evrei dacă nu vă luptați și învingeți. Și nu veți învinge, prietene, dacă nu vă învăț eu cum să vă luptați și dacă nu vă conduc în luptă”. S-a aliat repede cu liderii politici evrei, inclusiv cu David Ben Gurion (1896-1973) și cu Haim Weizmann (1874-1952), cei care aveau să devină primii doi președinți al statului Israel.

Weizmann este cunoscut prin faptul că se referea la Orde cu apelativul *Hayedid* – prietenul, folosit în dreptul său pînă în ziua de azi de evrei. La acea vreme, strategia britanică pentru rezolvarea conflictului din zonă fusese trasată de Comisia Peel, condusă de lordul William Peel (1867-1937). Aceasta prevedea împărțirea Palestinei în trei zone, una arabă, una israeliană și una britanică. Cum coloniștii evrei transformaseră zone vaste din deșert în chibuțuri productive din punct de vedere agricol, arabii se temeau că acest lucru va atrage și mai mulți coloniști. Deși trei sute de evrei fuseseră omorîți în 1936, guvernul britanic arăta o față împăciuitoare arabilor, interesul său major fiind protejarea Canalului Suez. Orde a observat strategia arabilor; aceștia evitau drurmurile patrolate de britanici și atacau noaptea așezările evreiești. Evreii ripostau și, a doua zi, tot ei erau arestați pentru posesia ilegală de arme. A început a-și sfătui prietenii evrei: „Evreii din Palestina sînt într-o stare foarte rea. Atîta timp cît stați în așezările voastre și așteptați să vă luptați și să muriți, veți muri înainte de a avea vreo șansă de a lupta”. În viziunea sa, așa cum sub conducerea lui Iosua evreii luaseră în posesie Canaanul, iar în vremea Judecătorilor au fost nevoiți să-l apere de invaziile inamice, tot așa evreii contemporani trebuiau să ia în stăpînire țara și să apere patrimoniul lor ancestral.

Devenit un sionist ardent, Orde a formulat ideea formării unor unități de asalt și comando înarmate cu grenade și arme ușoare de infanterie, alcătuite din evrei, dar conduse de britanici, menite a combate atacurile arabe. Orde i-a prezentat ideea sa lui Archibald Wavell (1883-1950), comandantul trupelor britanice din Palestina. Simpatizîndu-l, acesta i-a dat mîna liberă. Wingate i-a convins de planul său și pe cei de la *Zionist Jewish Agency*, respectiv pe cei de la *Haganah*. În același timp, într-o scrisoare lungă adresată protectorului său, Rex Wingate, Orde îi explica cu candoare motivațiile sale, știind că ruda sa manifesta vederi vădit pro-arabe. Printre altele, el critica calitatea slabă a ofițerilor

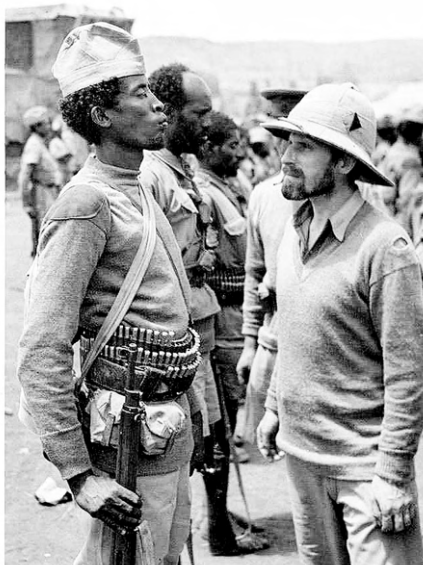
britanici trimiși să administreze Palestina, care se vedeau a fi antisemiți și pro-arabi. În același timp, Orde îi lăuda pe evrei, afirmând că sînt oameni de cuvînt, loiali Imperiului și extrem de harnici. „Nu ai idee ce a fost realizat aici deja. Te-ai minuna să vezi cum deșertul înflorește ca un trandafir; peste tot se practică horticultura intensiv – asemenea energie, credință, agilitate și inventivitate lumea încă nu a văzut”.

În iunie 1938, noul comandant al trupelor britanice din Palestina, generalul-locotenent Sir Robert Hadden Haining (1882-1959), i-a dat permisiunea lui Wingate să formeze brigăzi speciale [Jewish Special Night Squads – SNS] care să acționeze noaptea. Formate din voluntari *Haganah* și militari britanici, acestea acționau pentru a proteja așezările evreiești de incursiunile teroriștilor arabi. Salariile și cheltuielile de personal ale voluntarilor *Haganah* erau plătite de Zionist Jewish Agency. Orde Wingate a selectat și a antrenat personal aceste brigăzi, le-a comandat și le-a însoțit în misiuni de ambuscadă asupra sabotorilor arabi care atacau conductele de petrol ale Iraq Petroleum Company. Totodată, brigăzile făceau raiduri prin satele de frontieră care serveau ca baze ale teroriștilor arabi. Pe scurt, el și-a pregătit oamenii să se lupte preventiv cu arabii, în loc să rămîină într-o eternă defensivă. Strategia sa era să surprindă bandele teroriste arabe în ambuscade bine aranjate, în ceea ce azi ar fi denumite „lupte de contrainsurgență”. Atunci cînd făcea instrucție cu recruții evrei, Orde li se adresa de parcă aceștia ar fi fost luptătorii bravi din vremurile vetero-testamentare. Unul dintre biografii săi consideră că probabil Orde era atît de pătruns de misiunea sa, încît el însuși se considera un asemenea luptător. Acțiunile SNS au subminat rebeliunea arabă mai mult decît orice altă măsură luată de britanici pînă atunci. Wingate a fost adesea acuzat de tactici brutale, dar expedițiile sale au dat repede rezultatul dorit și el a fost decorat (Distinguished Service Order – DSO) în 1938.

În mod ironic, Orde Wingate era înrudit cu T. E. Lawrence (1888-1935), supranumit și „Lawrence al Arabiei”, cunoscut pentru sprijinul său necondiționat dat arabilor. Străbunica lui Orde pe linie maternă, Maria Chapman, a fost sora lui Thomas Chapman, un baronet anglo-irlandez. Acesta a avut o aventură cu o guvernantă pentru care și-a părăsit familia. S-a mutat cu ea în Wales, a renunțat la titlul nobiliar și și-a schimbat numele în Lawrence. Întrucît soția sa nu i-a acordat niciodată divorțul, nu a putut să se căsătorească cu fosta guvernantă,

care i-a dăruit cinci fii nelegitimi, primul dintre aceștia fiind celebrul T. E. Lawrence.

Deși au luptat pentru cauze opuse, Orde și Lawrence au fost similari din foarte multe puncte de vedere. Orde s-a manifestat foarte critic în referirile sale cu privire la Lawrence și, când jurnaliștii l-au numit „Lawrence al Iudeii,” s-a înfuriat peste măsură. În mod special îi reproșa lui Lawrence că a creat o aură magică arabilor, ruptă de realitate. Din experiența sa, arabilul era „leneș, ignorant, incapabil și, fără a fi neapărat laș, nu vedea ce rost avea să-și piardă viața”. În schimb, el fusese impresionat de hărnicia evreilor, de modul în care aceștia transformaseră zone aride ale deșertului în terenuri productive, ca să nu vorbim de substratul credinței sale, care îl încuraja să considere că, în Palestina, „evreul rătăcitor” a ajuns în final acasă.

Orde inspectând soldații în Etiopia,
1941

Orde Wingate și împăratul Haile Selassie

Orde Wingate, conducînd alaiul lui Haile Selassie
la intrarea triumfală din Addis Abeba

Atașamentul crescut al lui Orde Wingate pentru cauza sionistă și faptul că s-a pronunțat public în favoarea formării unui stat evreu i-au determinat pe superiorii săi să-l retragă în Anglia în mai 1939, existînd voci care considerau că el își promova propria sa agendă și nu pe cea a armatei sau a guvernului britanic, ceea ce nu era o exagerare. Chiar comandantul său a scris că Orde era un soldat bun, dar constituia un risc pentru securitatea Palestinei, întrucît „pune interesele evreilor mai presus de cele ale țării sale”.

La începutul războiului, Orde era comandantul unei baterii antiaeriene din Anglia. În mod repetat el a propus comandanților militari și guvernului înființarea unei armate evreiești în Palestina, care să facă ordine în regiune în numele guvernului britanic. Prietenul său, Wavell, comandant pe atunci al forțelor din Orientul Mijlociu cu baza în Cairo, l-a invitat să vină în Sudan pentru operațiuni contra trupelor italiene din Etiopia. Avînd acordul generalului William Platt (1885-1975), comandantul trupelor din Sudan, Orde a creat un corp special de elită, pe care l-a numit *Gideon Force* [Forța Ghedeon (!)], compus din soldați britanici, sudanezi și etiopieni. Promovat temporar locotenent-colonel, Orde a primit comanda, acesta promovînd cu succes o revoltă a tribu-

rilor abisiniene contra italienilor. Totodată el a fost consilierul militar al împăratului Haile Selassie (1892-1975). *Gideon Force* a hărțuit trupele italiene,¹⁴ iar geniul militar al lui Orde și-a spus cuvântul. Cu doar o mie șapte sute de soldați a luat pînă la finalul campaniei douăzeci de mii de prizonieri italieni. La finalul acesteia, trupele sale au făcut joncțiunea cu cele ale generalului-locotenent Alan Gordon Cunningham (1887-1983), acompaniindu-l pe împăratul Haile Selassie în întoarcerea sa triumfală în capitala Addis Abeba.

Deși unii istorici recunosc fățiș, după cum consemnează de fapt și etiopienii, că *Gideon Force* a jucat cel mai important rol în eliberarea Etiopiei din ocupația italiană, nici Wingate, nici trupele sale nu au primit creditul meritat, laurii fiind dați cu generozitate de istoriografia oficială lui Platt și Cunningham. Acesta din urmă a cules cireșa de pe tort, fiind ridicat la gradul de cavaler de către George al V-lea. Totodată Cunningham a fost numit, în ciuda neîncrederii lui Churchill, comandantul noii Armate a 8-a din nordul Africii, cu misiunea de a conduce o ofensivă prin deșertul libian pentru distrugerea armatei feldmareșalului Erwin Rommel (1891-1944) sau măcar pentru izgonirea ei din nordul Africii. Cu o sută optsprezece mii de soldați și cinci sute de tancuri, aceasta depășea în forță armata germano-italiană care avea o sută treisprezece mii de militari și aproape patru sute de tancuri. Armata a 8-a era cea mai bine organizată și echipată forță trimisă de britanici pe câmpul de luptă pînă la acea oră. Se dorea a se demonstra că mașina de război germană nu era invincibilă. Ofensiva numită *Operation Crusader* s-a dovedit un mare eșec, dîndu-i șansa lui Rommel să-și demonstreze calitățile de mare strateg. La doar o săptămînă de la declanșarea ei, Cunningham¹⁵ a pierdut comanda, fiind retras în Anglia pe o po-

¹⁴ „With the guerillas in Africa in 1941: Wingate of the Gideonites”, *The Palestine Post*, April 9, 1944, p. 4.

¹⁵ Pentru o trecere în revistă a rolului militar jucat de Cunningham în Africa, vezi: Motti Golani, *Palestine between politics and terror, 1945-1947* (Waltham, MA: Brandeis University Press, 2013), 1-16. Lucrarea prezintă în continuare, pe larg, activitatea sa din Palestina între 1945-1948. Pentru o trecere în revistă a activității din Palestina, vezi: Motti Golani, „Role, Place, and Time: The Case of Sir Alan Gordon Cunningham in Palestine, 1945-1948”, in *The Individual in History: Essays in Honor of Jehuda Reinharz*, eds. Chae Ran Y. Freeze, Sylvia Fuks Fried and Eugene R. Sheppard (Waltham, MA: Brandeis University Press, 2015), 182-192.

ziție necombatantă. După război, între 1945-1948 a fost ultimul Înalt Comisar britanic pentru Palestina, funcție care s-a dovedit iarăși o pălărie mult prea mare pentru el.

Surprinzător, meritele lui Wingate au fost subliniate mai ales de către adversarii săi de pe câmpul de luptă. Chiar și după ce Haile Selassie a intrat în Addis Abeba, o parte semnificativă a trupelor italiene aflate sub comanda colonelului Saverio Maraventano s-a fortificat la Addis Derra. În memoriile sale, Maraventano a mărturisit¹⁶ franc că „tacticile înfricoșătoare” ale lui Wingate au constituit factorul-cheie al capitulării din 23 martie 1941, când paisprezece mii de italieni s-au predat celor o sută cincizeci de britanici susținuți de cinci mii de patrioți etiopieni, aflați cu toții sub comanda lui Orde. A fost un moment de Savoie, nota la rîndul său Wingate. La terminarea campaniei din Etiopia, Wingate a fost citat prin ordin de zi și decorat a doua oară cu DSO. Cu toate acestea, el a fost îndepărtat de la comandă și readus la gradul de maior, motiv pentru care a plecat nemulțumit și foarte critic la adresa comandanților și oficialilor britanici, care au refuzat să ofere decorații oamenilor săi, după marile acte de curaj și rezultatele incredibile. O mare dezamăgire i-a produs faptul că i s-a refuzat solicitarea de premiere financiară a șapte ofițeri și unsprezece voluntari etiopieni care slujiseră sub comanda sa în condiții extrem de grele. Deși era vorba de o sumă mică, £227 8s 8d, birocrății britanici au refuzat plata pe motiv că asemenea recompense puteau fi oferite doar trupelor regulate. Deprimat, Orde ar fi vrut chiar să se sinucidă într-un hotel din Cairo. Bolnav de malarie, el s-a întors în Anglia, timp în care un raport de-al său periat cu grijă a ajuns prin grija susținătorilor săi pe biroul lui Churchill. Secretarul de Stat pentru India și Burma, Leo Amery (1873-1955), l-a contactat pe Wavell, care era comandantul-șef al trupelor din India, întrebându-l dacă era nevoie de Wingate pe teatrul de luptă din zonă.

Pe 27 februarie 1942, Wingate a părăsit Anglia pentru Rangoon. Aici a fost înaintat la gradul de colonel și a primit misiunea de a organiza unități de gherilă care să lupte în spatele liniilor japoneze. Colapsul

¹⁶ Pentru memoriile lui Maraventano, vezi: David Shireff, *Bare Feet and Bandoliers: Wingate, Sandford, the Patriots and the part they played in the Liberation of Ethiopia* (London: Radcliffe, 1995), 206. O descriere amănunțită a acestei operațiuni, cât și a dezamăgirilor suferite de Orde, în Trevor Royle, *Orde Wingate: A Man of Genius 1903-1944* (Barnsley: Pen & Sword Books, 2010), 203-220.

rapid al forțelor aliate l-a determinat să se retragă în India, unde a început să plănuiască crearea unor „unități de penetrare cu rază lungă de acțiune”. Intrigat, Wavell i-a dat pe mână Brigada 77 de Infanterie din India, pe care Wingate a transformat-o în unitatea de elită pe care și-a dorit-o. Aceasta a fost poreclită *Chindits*, după numele unui animal mitologic [chinthe], jumătate leu, jumătate dragon, ale cărui statui păzeau intrarea templelor birmaneze. Deși avea un comportament bizar – și-a lăsat barba să crească contrar regulamentului, permițând același lucru și soldaților, mânca tot timpul ceapă și usturoi considerînd că îi protejează sănătatea, umbla adesea dezbrăcat, era arogant cu alți ofițeri etc. –, curajul dovedit în fața inamicilor atrăgea laude, iar subalternii îl venerau. Informat de acțiunile sale, Churchill, care el însuși era adeptul unui război de gherilă, l-a chemat în Anglia, luîndu-l cu el în mod surprinzător la Conferința de la Quebec a comandanților militari britanici, americani și canadieni, din august 1943. Acolo Orde și-a putut explica filozofia sa privind trupele de penetrare de rază lungă, care aveau ca scop slăbirea, dezorientarea și demoralizarea trupelor inamice, permițînd succesul intervenției trupelor convenționale. Comandanții militari prezenți au fost impresionați¹⁷ de această strategie, Wingate cîștigînd și aprecierea președintelui Roosevelt.

Avansat ca locotenent-colonel și cu gradul temporar de general de brigadă, pe 18 septembrie 1943 Wingate a fost ridicat la gradul de general-maior. Efectul operațiunilor efectuate de trupele *Chindits* a fost disputat, de la laude excesive, la contestări pe scară largă. Totuși, Sir Robert Grainger Ker Thompson (1916-1992), ofițer de legătură al *Chindit*, cel care a devenit cel mai renumit expert în domeniul contracarării gherilelor maoiste, a scris în autobiografia sa că Wingate „a fost fără îndoială unul dintre cei mai mari oameni ai secolului XX”. Avînd suportul lui Churchill, dar și opoziția comandanților militari britanici din India, porecliți „Curry Colonels”, Orde a plănuit o amplă operațiune în spatele trupelor japoneze. Pe 13 martie 1944, cu mai bine de nouă mii de oameni aflați în spatele liniilor japoneze, ordinul său de zi¹⁸ către *Chindits* și către comandourile aeriene care i-au transportat acolo menționa: „I-am provocat o mare surpriză inamicului. Toate co-

¹⁷ *The London Gazette* (Supplement), 1st October 1943, p. 4397.

¹⁸ John Bierman and Colin Smith, *Fire in the Night: Wingate of Burma, Ethiopia, and Zion* (New York: Random House, 1999), 359-360.

loanele noastre sînt înfipite în spatele său. Haideți să-i mulțumim lui Dumnezeu pentru succesul uriaș pe care ni l-a pus deoparte. Trebuie să avansăm cu tărie, înfingînd săbiile noastre în coasta vrăjmașului.” Zece zile mai tîrziu, pe 24 martie 1944, Wingate a zburat cu un bombardier american B-25 pentru a inspecta linia frontului. După douăzeci de minute de la decolare, acesta s-a prăbușit din cauze necunoscute în jungla din Manipur, India. Cele zece corpuri care erau de nerecunoscut, dintre care șapte de americani și trei de britanici, au fost înmormîntate într-o groapă comună. În 1950, fără acceptul britanicilor, lucru care a provocat un mare scandal, au fost exhumați și reînhumati la Cimitirul Național Arlington din Virginia.

Odată cu decesul lui Orde, trupele *Chindits* nu au mai avut un viitor lung, fiind desființate la începutul anului 1945. Decizia a fost luată de către Comandantul Forțelor Aliate din Asia de Sud-Est, Amiralul Louis Mountbatten, născut ca Prințul Louis de Battenberg (1900-1979), unul dintre pușinii ofițeri de grad înalt care l-au susținut aproape necondiționat pe Orde. Cu acea ocazie i-a plătit un indirect tribut lui Wingate, referitor la inovațiile sale privind metodele de aprovizionare aeriană, de coordonare prin radio între trupele de la sol și cele aeropurtate, cît și de trimitere a trupelor în spatele liniilor inamice. El a declarat¹⁹ cu franchețe: „Nu mai există nevoie de *Chindits*. Noi toți sîntem acum *Chindits*.” În 1951, cu ocazia amplasării unei plăci memoriale dedicată lui Orde Wingate la Charterhouse, școala din Godalming, Surrey, absolvită de acesta, Churchill l-a numit²⁰ drept „una dintre cele mai strălucitoare și curajoase figuri ale celui de-al Doilea Război Mondial... un om de geniu care ar fi putut deveni și un om al destinului”. Nu toți i-au împărtășit părerea. De exemplu, Feldmaresalul Bernard Law Montgomery (1887-1976), eroul de la El Alamein care între octombrie 1938 și iulie 1939 a fost comandantul trupelor din nordul Palestinei (Divizia a 8-a de Infanterie) și a autorizat acțiunea brigăzilor lui Orde, fiind confruntat cu o revoltă arabă, i-a spus lui Moshe Dayan (1915-1981)²¹ în 1966 că l-a considerat pe Wingate ca fiind „dezechilibrat mintal și că cel mai bun lucru pe care l-a făcut vreodată a fost acela că a murit la prăbușirea avionului din 1944”.

¹⁹ Bierman and Smith, 376.

²⁰ „Wingate a Genius – Churchill”, *The Straits Times*, 13.03.1951, p. 3.

²¹ Martin Van Creveld, *Moshe Dayan* (London: Weidenfeld & Nicolson, 2004), 115.

Ce s-ar fi întâmplat cu cariera militară a lui Wingate, dacă nu s-ar fi terminat brusc în martie 1944, este greu de spus. Cert este că n-a beneficiat de simpatia celor mai mulți ofițeri de grad superior, pe care, de altfel, îi disprețuia pentru lipsa calităților necesare. Nu e de mirare că o minută a unui consiliu militar²² specifica „nu mai vrem niciun alt Wingate în armata britanică”. Această atitudine contrastează cu felul în care l-au respectat toți cei care au luptat sub comanda sa, dar și cu cea a ofițerilor inamici. Japonezii, de exemplu, au admis că trupele *Chindits* au fost cele care i-au determinat să abandoneze nordul Burmei. General-locotenentul Renya Mutugachi,²³ comandantul Armatei a 15-a japoneze, a spus: „Am realizat ce pierdere mare a fost pentru armata britanică moartea lui Wingate și am spus o rugăciune pentru sufletul acestui om în care mi-am înfîlnit egalul”.

A ieșit la iveală că a existat un adevărat complot pentru a mistifica istoria eliberării Burmei și a minimaliza aportul lui Wingate. Feldmareșalul William Slim (1891-1970), care în 1944 era general-locotenent, comandant al trupelor din Burma, a publicat²⁴ în 1956 cartea *Defeat into Victory*. Pentru scrierea cărții el a colaborat cu brigadierul Roberts, bun prieten de-al său din timpul războiului, care era total împotriva lui Wingate. Roberts era acum asistentul generalului-maior Stanley Woodburn Kirby (1895-1968), care fusese însărcinat să scrie istoria oficială a războiului cu Japonia. Kirby, la rîndul său, îi purta pică lui Orde Wingate. Cei doi l-au influențat foarte negativ pe Slim, care anterior îi fusese favorabil lui Wingate. Ca urmare, acesta a ajuns să ignore deliberat dovezi, precum mărturia lui Mutugachi, pe care o avea la dosar. A urmat în 1965 apariția volumului IV din *War Against Japan*,²⁵ tratînd Burma, lucrarea lui Kirby. Deși convenția privind scrierea istoriilor oficiale cerea evitarea oricărui criticism privind comandanții din prima linie, pagini întregi de critici la adresa lui Wingate au fost incluse. Cele două lucrări au fost o bază pentru mulți alți istorici, care, dezinformați, au preluat același ton. Abia cînd au fost cercetate documentele de arhivă care au stat la baza celor două lucrări, s-a

²² Bierman and Smith, 386.

²³ Bierman and Smith, 386-387.

²⁴ William Slim, *Defeat into Victory* (London: Cassel and Company Ltd, 1956).

²⁵ Stanley Woodburn Kirby and G. T. Wards, *War Against Japan: The Reconquest of Burma*, Vol. IV (Uckfield: The Naval & Military Press Ltd, 1965).

descoperit că informațiile au fost manipulate²⁶ grosier, istoria nefiind redată obiectiv.

Chiar și așa, memoria lui Wingate a fost și este cinstită. Un monument dedicat lui Orde și trupelor *Chindits* a fost ridicat în apropiere de Ministerul Apărării din Londra. Una dintre școlile prestigioase din Addis Abeba a fost numită Școala General Wingate. Etiopia comemorează constant contribuția sa și a trupelor Ghedeon pentru eliberarea țării, în 1941. Pentru a comemora ajutorul său dat evreilor, Centrul Național pentru Educație Fizică și Sport din Israel a fost denumit Institutul Wingate [Machon Wingate]. O piață din împrejurimile Ierusalimului a primit de asemenea numele Wingate [Kikar Wingate]. Cu greu poate fi găsit un oraș în Israel care să nu aibă o stradă sau o piață numită Wingate. De altfel, cel mai de seamă impact Orde Wingate l-a avut în rîndul evreilor. El a devenit eroul *Yishuv* – comunitatea evreilor palestinieni. David Ben Gurion (1886-1973) a afirmat că, dacă Orde Wingate ar fi supraviețuit războiului, ar fi fost alegerea naturală pentru conducerea IDF [Israel Defense Forces] în timpul Războiului de Independență din 1948. Printre oamenii antrenați de el și care i-au rămas recunoscători au fost Zvi Brenner și Moshe Dayan, care au afirmat că Orde i-a învățat tot ceea ce știau în materie de luptă. În 1954, Dayan i-a declarat²⁷ lui Leonard Mosley, unul dintre biografii lui Orde că „Au fost mulți bărbați care au învățat de la el în *Ein Harod*,²⁸ deveniți ulterior ofițeri ai armatei israeliene care s-a luptat și i-a învins pe arabi, dar aceștia nu au fost singurii care au beneficiat de pregătirea din partea sa. Într-un anumit sens, fiecare lider din armata israeliană, chiar și azi, este un discipol al lui Wingate. El ne-a dăruit tehnica noastră, el a inspirat tacticile noastre, el a fost dinamica noastră.” Un asemenea elogiu de la Dayan, care a fost comandantul frontului din Ierusalim în Războiul din 1948, Șeful Statului Major al Armatei israeliene între 1953-1958, în timpul crizei Canalului Suez din 1956, precum și Ministrul Apărării

²⁶ David Rooney, „A Grave Injustice: Wingate and the Establishment”, *History Today*, March 1, 1994, pp. 11-13.

²⁷ Shalom Goldman, *Zeal for Zion: Christians, Jews & the Idea of the Promised Land* (Chapel Hill, NC: UNC Press Books, 2009), 30.

²⁸ Chibuț din nordul Israelului, la poalele Muntelui Ghilboa, care a găzduit baza de antrenament a luptătorilor folosiți de Orde Wingate pentru brigăzile speciale. Printre altele el a susținut aici un curs de pregătire pentru sergenții evrei.

Memorialul din Londra dedicat trupelor Chindits și ale lui Orde Wingate

în timpul Războiului de Șapte Zile din 1967, iar ulterior Ministru de Externe, reprezintă o validare a viziunii strategice și a calităților militare ale nepotului misionarului William Wingate.

La câteva săptămâni după moartea lui Orde, soția sa a dat naștere la Aberdeen singurului lor copil, un băiat care a primit numele Orde Jonathan Wingate (1944-2000). Nașii săi au fost Haim Weizmann și Haile Selassie. În copilărie, acesta și-a văzut puțin mama, întrucât pînă în 1953 Lorna a călătorit în toată lumea, făcînd lobby pentru cauza sionistă, ca o modalitate de a cinsti memoria soțului său. Deși a crescut ca anglicană, în 1954 Lorna s-a convertit la catolicism, recăsătorindu-se cu John Russell Smith, un fermier care nu fusese pe front, fiind un mare proprietar de pămînt. Cei doi s-au stabilit în Guernsey, Lorna rupînd toate legăturile cu viața ei anterioară, inclusiv cu mama sa. În timp, cel mai bun prieten al ei a devenit alcoolul. A murit în 1992, la vîrsta de 74 de ani, într-un azil din Anglia. Orde Jonathan a îmbrățișat cariera militară, trecînd în rezervă în 1996 cu gradul de colonel. În acel an, din motive necunoscute, a vîndut la licitație medaliile și toate documentele tatălui său, în umbra reputației căruia a trăit toată viața. A murit în anul 2000, lăsînd în urmă două fiice.²⁹

²⁹ Pugh, 235-256. David W. Schmidt, *Partners Together in This Great Enterprise: The Role of Christian Zionism in the Foreign Policies of Britain and America in the*

Revenind la Orde Wingate, la peste trei sferturi de veac de la decesul său, acesta nu a fost uitat. Memoria sa este cinstită în Israel și Etiopia, periodic apărând articole în presă care reamintesc faptele sale de vitejie. Locul unde s-a prăbușit avionul său în martie 1944 a devenit loc de pelerinaj pentru localnici, iar istoricii dezbat cu intensitate rolul său. Unii s-au axat pe minimalizarea meritelor și pe maximalizarea defectelor sale. Alții cad în cealaltă extremă, amplificându-i exclusiv meritele. Găsim însă extrem de interesant faptul că nepotul misionarului William Wingate, care o viață întregă a activat spre convertirea evreilor, a fost cel care a jucat un rol crucial în împlinirea viziunii rabinului Bibas din Corfu, exprimată în turneul său prin Valahia și Europa, efectuat simultan cu *Mission of Inquiry*, și anume că evreii trebuiau să învețe să lupte ca să poată cuceri și apăra Țara Sfântă. Și la fel de ironic este faptul că, deși la Iași Wingate a gustat din plin opoziția liderilor comunității israelite care îl receptau ca pe o amenințare, nepotul său, în ciuda asumării clare a identității creștine, și-a câștigat dreptul de a fi numit *Hayedid* – prietenul. Fără doar și poate, Orde a fost un mare prieten al evreilor și a făcut foarte mult pentru ei. Ce nu a reușit el însă a fost să le prezinte un alt Prieten, așa cum și-a dorit toată viața bunicii sale. Există însă și aici o ironie neintenționată. Biblia personală a lui Orde Wingate, pe care a avut-o cu sine în toate campaniile militare, a fost dăruită³⁰ în 1948 de către Lorna femeilor evreice evacuate din chibuțul galileean Yemin Orde, botezat cu numele soțului său, care era pe atunci asediat de trupele arabe. Acea Biblie care i-a inspirat toate faptele de vitejie se află acum păstrată cu venerație într-o casetă specială din sticlă la muzeul din Ein Harod, numit după prietenul lui Orde, Haim Sturmman.

20th Century (Jerusalem: Xulon Press, 2011), 170-175. Simon Anglim, *Orde Wingate and the British Army, 1922-1944* (London: Pickering & Chatto, 2010). Christopher Sykes, *Orde Wingate: A Biography* (Cleveland: The World Publishing Company, 1959). Jon Diamond, *Orde Wingate* (Oxford: Bloomsbury, 2012). Joseph M. Hochstein and Ami Isseroff, „Orde Charles Wingate – 'Hayedid'”, *Zionism and Israel*, accesat 10 mai 2017, http://www.zionism-israel.com/bio/Charles_Orde_Wingate.htm.

³⁰ Bierman and Smith, 390.

Misiunea pentru evrei în ziua de azi

Dacă teologi protestanți marcanți ai secolului al XIX-lea, precum Thomas Chalmers, August Tholuck, Joachim Neander sau Franz Delitzsch (1813-1890) au pus lucrarea de convertire a evreilor în centrul misiunii Bisericii creștine, importanța acesteia va scădea gradual pînă la a doua Conflagrație Mondială, și accentuat după sfîrșitul ei. Astăzi, cu excepția unor cercuri, cu predilecție acelea ale fundamentalistilor evanghelici americani de factură dispensaționalistă, în mainstream-ul protestant se consideră că evanghelizarea evreilor, așa cum a fost în mod tradițional înțeleasă, este neconformă unei teologii sănătoase.³¹

Timp de aproape două milenii, Biserica creștină a folosit paradigma teologică conform căreia rolul poporului Israel de popor al lui Dumnezeu a fost preluat de către Biserică, aceasta devenind *verus Israel* [adevăratul Israel] al lui Dumnezeu. Unii dintre Părinții Bisericii precum Tertulian (160-220), Iustin Martirul (100-165) sau Origen (185-254), ca apologeți, au pus accentul pe neascultarea și căderea sistematică a poporului Israel, culminînd cu răstignirea lui Isus și respingerea Evangheliei Învierii. Conform acestei perspective, Dumnezeu a lepădat din cauza păcatelor pe necredinciosul popor evreu, dînd moștenirea care li se cuvenea lor altor oameni, și anume, Bisericii Neamurilor. Evreii, în schimb, au fost condamnați la o perpetuă existență mizerabilă, marginală. Kessler consideră că această perspectivă a generat stereotipul atît de larg răspîndit al evreului rătăcitor. Alți Părinți ai Bisericii, precum Augustin (354-430) sau Melito din Sardis (140-185) au accentuat ideea că Dumnezeu a intenționat dintotdeauna ca legămîntul cu Israel să fie temporar în caracter,³² ca o oglindire pămîntească a realității cerești care va fi făcută disponibilă Bisericii. Melito a fost cel care i-a găsit pe evrei vinovați nu doar de respingerea

³¹ Karl Barth, *Karl Barth Letters 1961-1968*, eds. Jürgen Fangmeier and Hinrich Stoevesandt (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans, 1981), 25. Karl Barth, *Church Dogmatics*, Vol. II, Part 2 (Edinburgh: T. and T. Clark, 1957), §34. Paul Van Burren, *A Christian Theology of the People Israel* (New York: The Seabury Press, 1983), 324-328. Geoffrey Widgoder, *Jewish-Christian Relations Since the Second World War* (Manchester: Manchester University Press, 1988), 127-129, 137-138.

³² Pentru detalii vezi: Steve Lehrer, *New Covenant Theology: Questions Answered* (USA: Steve Lehrer, 2006).

lui Isus, ci de deicid, acuzație care a fost scuza atrocităților creștine îndreptate contra evreilor de-a lungul secolelor. În cadrul acestei perspective, caracteristicile distinctive ale legământului cu Israel, și anume, Templul, jertfele, limitarea intrării în legământ strict la descendenți etc., și-au pierdut validitatea odată cu nașterea Bisericii, care oferă vechile beneficii într-o formă nouă, superioară. Deși cele două perspective se întîlnesc uneori una lîngă cealaltă în cazul unor autori, ele diferă substanțial. Prima prezintă poporul Israel ca neascultător, în timp ce a doua se referă la legământul cu Israel ca fiind perimat. Ambele perspective asumă că toate promisiunile făcute lui Israel vor fi împlinite în Biserică.³³ În practică există mai multe variații distinctive ale acestor perspective.³⁴

Timp de aproape două milenii, evreii au avut parte de multe persecuții din partea popoarelor creștine, multe dintre acestea avînd loc la îndemnul Bisericii, altele doar cu aprobarea sau cu acceptul tacit al acesteia. Punctul culminant a fost atins în cel de-al Doilea Război Mondial. Holocaustul, numit Șoah de către evrei, termen care înseamnă jertfă sau urgie, a marcat un punct de cotitură în ce privește relațiile dintre creștini și evrei, influențînd profund atît teologia multor biserici, cît și atitudinea acestora față de activitatea îndreptată spre convertirea evreilor. La scurt timp după terminarea războiului, în 1946 a fost fondat International Council of Christian and Jews [ICCJ]. Un an mai tîrziu, acesta a organizat o conferință în orașul elvețian Seelisberg. Participanții creștini au lansat o declarație comună intitulată Cele zece puncte de la Seelisberg: Un mesaj către biserici. Punctele respective atrăgeau atenția asupra evreității lui Isus, precum și a Bisericii primare, afirmînd că atît evreii, cît și creștinii sînt legați strîns prin faptul că împărtășesc aceeași poruncă, de a-L iubi pe Dumnezeu și de a-și iubi aproapele. De asemenea se indica creștinilor să elimine orice reprezentare greșită a evreilor, cum ar fi cea de inamici ai lui Isus, ca și cum toți evreii ar fi vinovați de moartea lui Cristos. Aceste zece puncte au

³³ R. Kendall Soulen, „Replacement Theology”, in *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*, eds. Edward Kessler and Neil Wenborn (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 375-376. Eduard Kessler, *An Introduction to Jewish-Christian Relations* (Cambridge: Cambridge University Press), 51-57.

³⁴ Vezi: Michael J. Vlach, *Has the Church Replaced Israel: A Theological Evaluation* (Nashville: B&H Publishing Group, 2010).

condus multe biserici la reevaluarea propriilor premise. Similar, la prima întrunire a Consiliului Mondial al Bisericilor [WCC], desfășurată la Amsterdam în 1948, a fost introdus Raportul privind abordarea creștină a evreilor, care a marcat o nouă etapă în atitudinea bisericilor protestante față de antisemitism. Raportul recunoștea în mod onest că „în trecut, bisericile au ajutat la formarea unei imagini a evreilor ca unici inamici ai lui Cristos, care a contribuit la dezvoltarea antisemitismului în lumea seculară”.³⁵

După Holocaust, mulți teologi și multe denominațiuni creștine din Europa și America s-au înrolat într-o examinare critică fără precedent

Sinagoga Mare din Iași

a învățăturilor tradiționale creștine privitoare la evrei. Un laic luteran german a scris: „această încercare de ștergere a iudaismului de pe fața pământului este cel mai istoric eveniment al existenței [aeon în orig.] noastre, care nu poate și nu trebuie să poată deveni doar o acțiune din trecut. Ceea ce a fost făcut chiar și celor mai micuți frați ai lui Isus, fraților săi evrei, i-a fost făcut Lui... Dacă Biserica creștină are vreun drept de a se numi Biserica lui Isus Cristos, trebuie să fie, de asemenea,

³⁵ Kessler, 140-141.

suferința ei personală”.³⁶ „Șoah a șocat bisericile creștine, determinându-le să-și pună întrebări cu privire la responsabilitatea avută pentru ce s-a întâmplat și referitor la relația istorică avută cu iudaismul”, menționează Richard Harries (n. 1936), fost episcop anglican de Oxford.³⁷ Tot Harries îl citează pe cărturarul evreu Hyam Maccoby (1924-2004), expert în iudaism și antisemitism, profesor la Centrul pentru Studii Iudaice din cadrul Leeds University, nepot al unui rabin cunoscut din Camenița, care emigrase în Anglia în 1890.³⁸ Acesta susține că antisemitismul n-a fost o simplă excrescență pe fața creștinismului, ci „s-a născut dintr-un element central al acestuia: impulsul de a lua locul evreilor ca adevăratul Israel și popor al lui Dumnezeu, ca și din prezentarea evreilor drept cei care l-au respins și l-au trădat pe Mântuitorul”.³⁹ Doi dintre pionierii unor relații pe baze noi dintre creștini și evrei, soții Alice și Roy Eckardt (1919-1998),⁴⁰ sînt și mai categorici:

Dacă Isus din Nazaret ar fi trăit la timpul și la locul „potrivit”, El ar fi fost trimis la o cameră de gazare. Mulți dintre cei care au dus la îndeplinire execuțiile evreilor ordonate de naziști au fost creștini practicanți. [...] Poate Holocaustul să fie explicat vreodată? Probabil că nu.⁴¹

³⁶ Wolfgang Zucker, *Lutheran Forum*, Sept. 1975, p.10. Citat în Alice L. Eckardt, „Dilemma of Forgiveness”, in *The Holocaust and the Christian World: Reflections on the past challenges for the future*, eds. Carol Rittner, Stephen David Smith and Irena Steinfeldt (London: Kuperard, 2000), 230.

³⁷ Richard Harries, *After the Evil: Christianity and Judaism in the Shadow of the Holocaust* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 8.

³⁸ Lawrence Joffe, „Hyam Maccoby, A Jewish scholar challenging Christian myths”, *The Guardian*, Saturday 31 July 2004, <https://www.theguardian.com/news/2004/jul/31/guardianobituaries.religion>.

³⁹ Harries, 128.

⁴⁰ Profesor emerit și șef al Departamentului de Studii Religioase la Lehigh University din Bethlehem, Pennsylvania, cleric metodist și autor a optsprezece cărți și nenumărate studii, Roy Eckardt a fost un adept al eliminării acelor învățături creștine pe care le-a considerat antisemite. În 1979 a fost numit de Jimmy Carter consilier special al Comisiei Prezidențiale pentru Holocaust. Unele dintre lucrările sale, considerate de referință, au fost scrise în cooperare cu soția sa, Alice. Vezi: Ralph Blumenthal, „Roy Eckardt, 79, a Pioneer In Christian-Jewish Relations”, *The New York Times*, May 9, 1998, <http://www.nytimes.com/1998/05/09/arts/roy-eckardt-79-a-pioneer-in-christian-jewish-relations.html>.

⁴¹ Alice L. Eckardt and A. Roy Eckardt, *Long night's journey in today: a revised retrospective on the Holocaust* (Detroit: Wayne State University Press, 1988), 21.

Auschwitz

Alice Eckardt afirmă că Holocaustul nu s-ar fi produs fără secolele de demonizare a evreilor de către creștini, ca atare trebuie să aibă o semnificație majoră pentru credința noastră și să devină un punct de cotitură în istoria creștină. Oferind câteva exemple ale complicității și indiferenței creștinilor în timpul Holocaustului, ea spune că „pînă ce teologii creștini sînt gata să creeze o teologie eliberată de înclinațiile antievreiești, Biserica va rămîne în situația imposibilă în care a fost întotdeauna: pe de-o parte denunțînd prejudecățile, ura și faptele care decurg din asemenea sentimente; iar pe de altă parte furnizînd fundamentul teologic și liturgic pentru acea antipatie extremă care se poate transforma în violențe antisemite.”⁴²

Realitatea este că, deși în Germania a existat acea Biserică Mărturisitoare care s-a opus lui Hitler, liderii acesteia au fost divizați, iar atitudinea lor față de evrei a fost una ambiguă. Cei mai reprezentativi au fost Martin Niemöller (1892-1984), care a fost arestat încă din 1937, fiind închis pînă la terminarea războiului, precum și Dietrich Bonhoeffer (1906-1945), care a fost arestat în 1943, fiind executat în 1945 cu exact o lună înainte de încheierea războiului. Deși Niemöller și Bonhoeffer îi

⁴² Alice L. Eckardt, „Post-Holocaust Theology: A Journey Out of the Kingdom of Night”, *Holocaust and Genocide Studies*, 1:2 (1986): 231.

învățau pe creștini să nu-i persecute pe evrei, ei păstrau o perspectivă teologică care afirma explicit că suferința evreilor contemporani era o pedeapsă divină pentru faptul că părinții lor l-au respins pe Mesia, făcându-se vinovați de uciderea a însuși Fiului lui Dumnezeu.⁴³ Această aplecare a teologilor protestanți asupra Holocaustului a condus la formarea unui curent larg de opinie [o mișcare similară existînd și la catolici – n.n.], care consideră ca inadecvată axa centrală a învățăturii creștine privitoare la evrei, transmisă vreme de aproape două milenii. Această axă nu este altceva decît teologia înlocuirii, sau supersesionismul, după cum mai este numită, care stipulează că Biserica este *verus Israel*, moștenind toate promisiunile făcute acestuia. Cu toate acestea, nu există o înțelegere clară și nici consens cu privire la ce anume trebuie să înlocuiască această învățătură.⁴⁴

Există voci care susțin acum că Biserica nu poate fi definită ca adunarea celor mîntuiți, fără includerea poporului Israel, cel căruia i-a fost adresat primul legămînt.⁴⁵ Paul Matthews van Buren (1924-1998), teolog episcopalian, fost profesor de religie la Temple University, Philadelphia și director al Centrului de Etică și Pluralism Religios din cadrul Shalom Hartman Institute din Ierusalim, cel care se considera drept exponent al creștinismului secular, fiind însă receptat, în ciuda protestelor sale, drept un exponent al mișcării *Death of God*, considera în masivul său studiu teologic, publicat în trei volume între 1980-1987 sub titlul *A Theology of the Jewish-Christian Reality*, că Israel trebuie recunoscut a fi reprezentat de două ramuri conectate, totuși distincte, una dintre ele fiind Biserica. Aceasta reprezintă credințioșii dintre neamuri adunați împreună de către Dumnezeu lui Israel pentru a face cunoscută dragostea Sa pretutindeni în lume. Prin Isus, neamurile au fost convocate de Dumnezeu pentru întîia oară ca participante depline în planul Său aflat în desfășurare, privind mîntuirea lumii. Cu toate acestea, neamurile au trecut dincolo de legămîntul veșnic încheiat de

⁴³ Dietrich Bonhoeffer, *No rusty swords: letters, lectures and notes 1928–1936*, ed. and trans. Edwin Robertson (London: Collins, 1965), pp. 225–226. Martin Niemoeller, *Here stand I!* trans. Jane Lyburn (Chicago and New York: Willett, Clark & Co., 1937), 195.

⁴⁴ Soulen, 376.

⁴⁵ Michael B. McGarry, *Christology After Auschwitz* (New York: Paulist Press, 1977), 7-8.

Dumnezeu cu poporul Israel, încercînd fără succes a-l anula. Teologul american consideră că amîndouă ramurile trebuie să crească împreună, nu izolate și, în timp, ele se vor apropia și mai mult, fără a-și pierde caracteristicile distinctive.⁴⁶

Teologul metodist american Franklin Hamlin Littell (1917-2009), fiind implicat zece ani în procesul de denazificare a Germaniei, a fost afectat profund de atrocitățile comise de naziști, motiv pentru care și-a dedicat restul vieții cercetînd Holocaustul, pentru a-i aduce lecțiile tragi-

ce în atenția publicului larg. Autor al unui număr de peste douăzeci de cărți, precum și al cîtorva mii de articole, Littell a fost printre primii intelectuali creștini care au încercat să găsească un răspuns la întrebarea cum a fost posibil ca în inima Europei creștine, cei botezați creștini să omoare sau să stea pasivi la omorîrea a șase milioane de evrei.⁴⁷ Littell a caracterizat formarea statului Israel drept „învierea” poporului evreu. În opinia sa, așa cum învierea lui Cristos este interpretată ca o dovadă de netăgăduit a lumii care va veni, viața evreilor a devenit ea însăși o dovadă clară a adevărului existenței lui Dumnezeu, a alegerii și a promisiunilor Sale.

La rîndul său, cunoscutul teolog reformat german Jürgen Moltmann (n. 1926) argumentează împotriva triumfalismului creștin, afirmînd că Vechiul Testament și iudaismul continuă să aibă o semnificație pozitivă pentru Biserică. El sugerează creștinilor să amîne încercarea de a da

Memorial dedicat pogromului din Iași

⁴⁶ Kessler, 175.

⁴⁷ Douglas Martin, „Franklin Littell, Scholar of Holocaust, Dies at 91”, *The New York Times*, May 30, 2009, http://www.nytimes.com/2009/05/30/us/30littell.html?_r=0.

răspuns anumitor întrebări escatologice, lăsându-le pentru vremea de apoi [!], și învățînd mai degrabă de la evrei ce înseamnă a trăi în prezent, în cadrul unei lumi nerăscumpărate.⁴⁸

Teologul evanghelic de factură reformată David Holwerda (n. 1932), profesor de Studiul Noului Testament la Calvin Theological Seminary din Grand Rapids, Michigan, afirmă că pentru creștini există actualmente pericolul minimalizării diferențelor dintre iudaism și creștinism, producîndu-se astfel o teologie care nu e conformă cu mesajul Noului Testament. În lucrarea sa *Jesus and Israel: One Covenant or Two?* [Isus și Israel: Un legămînt sau două?] apărută în 1995, el afirmă că promisiunile date evreilor în vremurile vetero-testamentare de către Dumnezeu nu pot fi deplin înțelese fără Isus Cristos. Analizînd pasaje-cheie ale Noului Testament, inclusiv prin aprofundarea capitolelor 9-11 din Romani, el sugerează că Biserica este Noul Israel, dar Vechiul Israel rămîne ales și, în credințioșie față de Dumnezeu, are încă un viitor. Cu toate acestea el vede existența cîtorva puncte de dispută între creștinism și iudaism, dar afirmă valabilitatea alegerii pentru evrei, chiar și în cazul acelor care acum nu cred în Isus.⁴⁹

Karl Barth (1886-1968), considerat drept cel mai valoros teolog protestant al secolului XX⁵⁰ și apreciat de către papa Pius al XII-lea (1876-1958) ca fiind „cel mai important teolog de la Toma d’Aquino (1225-1274)”,⁵¹ afirma că cei aleși în Cristos formează o comunitate indisolubilă alcătuită din două părți, Israel și Biserica. „Israel este poporul evreu care se opune alegerii sale; Biserica este adunarea evreilor și neamurilor, chemați pe baza alegerii sale.” Elementul de legătură este Cristos, deoarece „ca Domn al Bisericii El este Mesia lui Israel și ca Mesia lui Israel este Domn al Bisericii”. În amîndouă caracterele el este indisolubil unul singur. „La fel de sigur cum este Domnul înviat al Bisericii, El este de asemenea Mesia Cel revelat lui Israel...”⁵² Chiar dacă Israel se împotrivește alegerii sale, el nu este respins, ci continuă a

⁴⁸ Kessler, 143-144.

⁴⁹ David E. Holwerda, *Jesus and Israel: One Covenant or Two?* (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing, 1995).

⁵⁰ John Webster, *Karl Barth* (London: Continuum, 2004), 1. Alister E. McGrath, *Christian Theology: An Introduction* (Oxford: John Wiley & Sons, 2011), 76.

⁵¹ *The Westminster Handbook to Karl Barth*, ed. Richard E. Burnett (Louisville: Westminster John Knox Press, 2013), ix.

⁵² Barth, *Church Dogmatics*, Vol. II, Part 2, 198-199.

fi ales. În ciuda diferențierii istorice dintre Biserică și Sinagogă, între ele există o unitate esențială bazată pe alegerea lor în Cristos, motiv pentru care Barth declară că separarea lor din prezent reprezintă „o imposibilitate ontologică, o rană, o prăpastie adâncă în Trupul lui Cristos, situație care este intolerabilă.”⁵³ Scopul final al lui Dumnezeu este ca Israel să-și accepte alegerea în Cristos, dar chiar dacă acum este neascultător, spune Barth, el totuși este folosit și așa de către Dumnezeu, fiindcă în rezistența opusă el furnizează involuntar o mărturie necesară despre judecata divină pentru natura omenirii căzute în revolta ei inutilă împotriva lui Dumnezeu și chiar față de povara pe care Dumnezeu o înlătură în Isus Cristos. În altă ordine de idei, el este o mărturie vie a îndurării lui Dumnezeu care continuă a-l menține pe Israel în existența sa istorică. Continuitatea existenței sale, incluzând aici restabilirea statului Israel în 1948, reprezintă pentru Barth singura dovadă credibilă a existenței lui Dumnezeu.⁵⁴

Încă din perioada interbelică, mai precis în 1926, teologul protestant american Reinhold Niebuhr (1892-1971) a atras atenția asupra stării de lucru anacronice:

Dacă aș fi fost un evreu care se respectă, cu siguranță că nu aș fi renunțat la credința strămoșilor pentru a îmbrățișa o credință atît de implicată precum este creștinismul în rasialism, nordicism⁵⁵ și aroganță de neam.

⁵³ Karl Barth, *Church Dogmatics*, Vol. IV, Part 1 (Edinburgh: T. and T. Clark, 1961), 671.

⁵⁴ Karl Barth, *Church Dogmatics*, Vol. II, Part 1 (Edinburgh: T. and T. Clark, 1957), 208-210.

⁵⁵ Nordicismul este o teorie rasială conform căreia doar rasa nordică este capabilă de a conduce lumea. Aceasta este considerată superioară în civilizație din punct de vedere psihologic și din acela al caracteristicilor mentale. Este rasa care ar fi dovedit a fi cea mai puternică și bine echipată pentru a face față greutăților vieții. Conform nordicismului, rasa își pierde puterea de a genera o civilizație cînd se amestecă cu altele, moment în care civilizația este puternic amenințată. Rasa ariană reprezintă rasa nordică, numită astfel fiindcă a populat zona nordică a continentului. Cei mai buni artiști, filozofi și politicieni ai Greciei și Romei antice sînt considerați a fi fost de rasă nordică. Adepții teoriei pretind că toate marile figuri ale istoriei, plecînd de la Isus Cristos, Mahomed și Gingis-Han au avut sînge nordic în venele lor. Naziștii au făcut un pas înainte, declarînd rasa teutonică, dintre toate rasele nordice, a fi net superioară. Vezi: Ram Nath Sharma and Rajendra K. Sharma, *Anthropology* (New Delhi: Atlantic Publishers & Dist., 1997), 69-70.

Dacă vrem să-i abordăm pe evrei avem nevoie de o cu totul altă strategie, o strategie în care pocăința și dragostea sînt amestecate... și ceea ce ne trebuie este o alianță cordială între iudaismul profetic și creștinismul profetic, în care ambele religii să-și ofere una celeilalte ce au mai bun.⁵⁶

Holocaustul a fost cel care a determinat schimbarea paradigmei privind misiunea printre evrei. În lumina acestei tragedii imense a poporului evreu, întîmplată într-o Europă care se pretindea formal creștină, mulți teologi consideră că o asemenea misiune devine de necrezut și ofensatoare în ochii evreilor. Teologul catolic german Johann-Baptist Metz (n. 1928) a întrebat cum am mai putea noi, creștinii, să vorbim în mod credibil despre Dumnezeu evreilor, după Auschwitz:

Nu există niciun adevăr pe care l-aș putea apăra întors cu spatele la Auschwitz. Nu există niciun sens pentru mine, pe care l-aș putea salva întors cu spatele la Auschwitz. Și pentru mine nu există niciun Dumnezeu aici căruia m-aș putea ruga întors cu spatele la Auschwitz.⁵⁷

Alți teologi consideră, așa cum am văzut deja, că evreii au propria legătură cu Dumnezeu, în iudaism. Episcopul Harries este foarte categoric:

...iudaismul este o religie vie prin intermediul căreia evreii se relaționează la Dumnezeu cel viu și adevărat. Acesta este acel Dumnezeu în care Isus a venit crezînd și în care s-a încrezut, prin iudaismul care era propovăduit în zilele Sale. Acesta este Cel pe care El l-a numit Tatăl Său și Dumnezeu Său, Dumnezeuul lui Avraam, Isaac și Iacov. [...] Evreii îl cunosc pe Dumnezeu ca Tată, Dumnezeuul și Tatăl lui Isus Cristos. Iudaismul este chemat într-o relație de filiație cu acest Tată, astfel ca evreii individuali să aibă parte de filiația care aparține comunității, în întregimea ei. Toate acestea sînt posibile prin Duhul divin care susține și conduce poporul lui Israel. Pe scurt, evreii nu au nevoie de creștinism pentru a-L putea cunoaște pe unicul Dumnezeu adevărat. Ei îl pot cunoaște deja prin iudaismul lor.⁵⁸

Pentru cei mai mulți evrei, tentativele misionare îndreptate în direcția lor sînt comparabile acum cu acțiunile naziste, aceștia motivînd că vreme de secole Biserica a urmărit să facă din punct de vedere spiritual ceea ce Stalin și Hitler au urmărit să facă din punct de vedere fizic, și

⁵⁶ Harries, 129.

⁵⁷ Johann-Baptist Metz, „Facing the Jews: Christian Theology after Auschwitz”, *Concilium*, 5, No. 175 (1984): 28.

⁵⁸ Harries, 126.

anume, eradicarea evreilor și a iudaismului. Pe 17 ianuarie 1989, „The Times” a publicat un articol al rabinului Arye Forta care explica:

„Shmad” – apostazia – este unul dintre cele mai teribile cuvinte pe care un evreu le poate auzi. Exprimă trădare, ruperea familiei și extincția națiunii. Poate genera emoții incredibil de puternice. „Acești misionari încearcă să facă ceea ce Hitler și Stalin n-au reușit să obțină” nu este un răspuns evreiesc neobișnuit – și de înțeles, de asemenea. Pentru evrei, «Shmad» este o subversiune a întregii lor rațiuni de existență pe această planetă.⁵⁹

Teologul luteran Peter von der Osten-Sacken (n. 1940), fostul director al Institutului „Kirche und Judentum” din cadrul Universității Humboldt din Berlin, afirmă că Biserica trebuie să renunțe la atitudinea misionară față de evrei și să facă eforturi pentru a realiza o relație fraternă cu poporul Israel.⁶⁰ Paul van Buren considera că Biserica ar trebui să reorienteze misiunile îndreptate către evrei spre o activitate desfășurată întru protecția și ajutorarea lor.⁶¹ Teologul catolic Thomas Stransky (n. 1930), fost rector al Tantur Ecumenical Institute din Ierusalim, consideră și el că prozelitismul ar trebui să fie evitat de creștini în relația lor cu evreii. Conform acestuia, creștinii ar trebui să se ferească de toate atitudinile și practicile conversioniste care nu sînt conforme cu tiparul „un Dumnezeu liber atrage la Sine oameni liberi ca răspuns la chemarea Sa de a-L sluji în duh și în adevăr.” Se ridică noi întrebări: „În cazul evreilor, ce este de fapt prozelitismul creștin? Și ce este ‘evangelizarea’ – proclamarea de către Biserică a lui Isus Cristos, ‘Calea, Adevărul și Viața’? Este dialogul deschis o trădare a misiunii Bisericii? Sau misiunea este o trădare a dialogului?”⁶²

O poziție interesantă am văzut deja că a adoptat și Karl Barth. Pe 2 decembrie 1961, pastorul H. Poms din Basel, care lucra cu Misiunea Evanghelică pentru evrei din Elveția, i-a scris lui Barth întrebându-l dacă cineva putea realmente să-și permită a spune că „mesajul lui Isus Cristos n-ar mai trebui predicat către Israel, pentru o vreme.” În același

⁵⁹ Harries, 127. Kessler, 180.

⁶⁰ Peter von der Osten-Sacken, *Christian-Jewish Dialogue: Theological Foundations*, transl. Margaret Kohl (Philadelphia: Fortress Press, 1986), 173-175.

⁶¹ Paul Matthews Van Buren, *Discerning the way: a theology of the Jewish Christian reality* (New York: Seabury Press, 1980), 180-196.

⁶² Thomas Stransky, „Holy Diplomacy: Making the Impossible Possible”, in *Unanswered Questions: Theological Views of Jewish-Catholic Relations*, ed. Roger Brooks (Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 1988), 66-67.

sens, Poms continua: „Trebuie ca penitența noastră față de Holocaust să ia forma tăcerii? Nu devine tăcerea aceasta adevăratul păcat? Trebuie acum să sacrificăm micul grup de creștini angajați în Misiunea pentru evrei, ca parte integrantă a Marii Însărcinări?” Motivul pentru care Poms îi scria aceste lucruri era că pe 27 noiembrie asistase la o întrunire în care Barth a răspuns întrebărilor clericilor din Basel, ocazie cu care și-a expus opinia cu privire la activitățile misionare îndreptate spre evrei. Răspunzându-i pe 7 decembrie, Barth și-a cerut scuze că i-a provocat acele frământări prin ceea ce declarase despre subiectul respectiv. „Mai bine fără Misiuni pentru evrei în ziua de azi”, fraza care l-a deranjat pe Poms, își avea fundamentul în masiva sa lucrare *Church Dogmatics*, Barth recomandându-i lectura a două pasaje din Volumul II, Partea a 2-a, §4, paragraf intitulat *Israel și Biserica*, celălalt fiind din Volumul IV, Partea a 3-a, un pasaj din capitolul 4 dedicat Misiunii printre evrei. Aici Barth afirmă categoric:

...în relația cu Sinagoga nu se poate pune cu adevărat problema „misiunii” sau aducerii Evangheliei. Este așa de regretabil să vorbești despre «Misiune pentru evrei». Evreul care este conștient de iudaismul său și îl ia în serios se poate gândi doar că este neînțeles și insultat când aude acest termen. Iar comunitatea [creștină] trebuie să vadă că de fapt el are dreptate. Nu misiunea este mărturia pe care i-o datorează lui Israel.

Elaborînd, el explică faptul că, în relație cu Sinagoga, nu se pune problema proclamării adevăratei credințe în locul unde se exercită o falsă credință, care opune un idol adevăratului Dumnezeu. Fiindcă Dumnezeu este mai întîi Dumnezeuul lui Israel și chiar Cristos le-a fost dat acestora mai întîi ca Mesia. În opinia lui Barth, nu e de niciun folos să duci Evanghelia celor care apriori l-au respins pe Mesia, fiindcă singurul lucru pe care comunitatea creștină îl poate face acum pentru evrei este să le stîrnească gelozia spirituală. Acesta este punctul pe care Biserica nu l-a reușit în existența sa, să trăiască plenar, în mod comunitar, o viață spirituală din abundență în fața evreilor, ca ei înșiși să devină geloși pe ceea ce au creștinii și să-și dorească să vină la Isus. Pentru aceasta „Biserica trebuie să trăiască cu Sinagoga, nu așa cum nebunii zic în inima lor, la fel cu o altă religie sau confesiune, ci precum cu rădăcina din care a crescut.”⁶³

⁶³ Barth, *Karl Barth Letters 1961-1968*, 25-26. Barth, *Church Dogmatics*, Vol. II, Part 2, §34. Karl Barth, *Church Dogmatics*, Vol. IV, Part 3 (Edinburgh: T. and T. Clark, 1961), 876-878.

Evident, există teologi care afirmă că abandonarea misiunii clasice pentru evrei este o trădare a mandatului de propovăduire a Evangheliei, considerînd că, dacă ar ține acest mesaj departe de poporul care l-a dat pe Mesia lumii, aceasta ar fi cea mai rea formă posibilă de antisemitism. În 1996, de exemplu, Convenția Baptistă de Sud, cea mai mare confesiune protestantă din SUA, a reafirmat nevoia de a direcționa „energie și resurse către proclamarea Evangheliei către evrei”. Organizația americană Jews for Jesus,⁶⁴ înființată în 1973 la San Francisco de către Martin Meyer (Moïșe) Rosen (1932-2010),⁶⁵ afirmă în statutul său că „noi credem în condiția pierdută a fiecărei ființe umane, fie evreu, fie dintre neamuri, care nu acceptă mîntuirea prin credința în Isus Cristos. Ca urmare credem și în necesitatea proclamării Evangheliei evreilor”. Aceasta respinge teologia celor două legăminte, considerînd-o erezie, fiindcă pretinde a exista două căi spre mîntuire. Argumentația este una de bază, strict biblică, pornind de la afirmația

⁶⁴ Organizație care grupează aderenții mișcării evreilor mesianici, formată, după cum trădează și numele, din evrei care au devenit creștini, realizînd că Isus din Nazaret a fost Mesia cel vestit de prorocii vetero-testamentari, propunîndu-și a-l urma învățăturile, dar fără a renunța la evreitatea lor. Conform acestora, așa cum iudaizarea nu era o cerință teologică pentru primii credincioși dintre neamuri, tot așa nici dez-iudaizarea nu e o cerință pentru evrei. Acest lucru presupune păstrarea și cultivarea moștenirii culturale și spirituale a lui Israel. Congregațiile lor sînt de regulă independente, fiind focalizate pe convertirea altor evrei.

⁶⁵ Rosen a crescut la Denver, într-un mediu evreiesc nu prea religios, deși părinții săi erau evrei ortodocși. În 1953 a îmbrățișat credința baptistă, împreună cu soția sa, fapt care l-a alienat de familie. A studiat la New Jersey Bible College și a obținut titlul de Doctor of Divinity de la Western Conservative Baptist Seminary. A fondat în 1973 *Jews for Jesus*, după ce anterior lucrase două decenii pentru *Chosen People Ministries*. A condus personal organizația pînă în 1996, cunoscînd o expansiune impresionantă, avînd filiale în Israel, Canada, Australia, Rusia, Marea Britanie și Africa de Sud. Newsletterul acesteia are peste două sute de mii de abonați din întreaga lume. Rosen a crezut din toată inima că nu există nicio contradicție să fii evreu, să-L primești pe Mesia și să continui a practica tradițiile evreiești, precum respectarea mesei de *Seder* cu ocazia Paștelui evreiesc, ori a postului de *Yom Kippur*, pe care de altfel le-a respectat în timpul vieții. El a lăsat instrucțiuni să fie înmormîntat cu *tallit*-ul său personal. Vezi: Matthai Kuruvila, „Moishe Rosen – of Jews for Jesus”, *San Francisco Chronicle*, Wednesday, June 16, 2010, p. C8. „Moishe Rosen, Founder of Jews for Jesus, Dies Aged 78”, *Haaretz*, May 23, 2010, <https://www.haaretz.com/jewish/1.5123762>.

lui Isus că nimeni nu vine la Tatăl decît prin El [Ioan 14:6], precum și de la cea a lui Pavel, care afirma că Evanghelia este mai întîi pentru evrei [Romani 1:16], lucru redundant în cazul valabilității ambelor legăminte.⁶⁶ Conform lui Kessler, pentru evanghelicii în particular nu se pune practic problema dacă trebuie sau nu împărtășită credința cu evreii, ci, mai degrabă, cum ar trebui creștinii să-și mărturisească credința evreilor. „În centrul tensiunii dintre evanghelizare și dialog stau convertirea și conversația.” El îl citează pe Roger Hooker (1934-1999), un anglican de factură evanghelică, care afirma că evanghelizarea – altfel spus convertirea – și dialogul – altfel spus conversația, „trebuie să meargă împreună, dar întotdeauna ca parteneri incomozi”.⁶⁷

În 1988, cu ocazia Lambeth Conference, desfășurată la Canterbury cu participarea a sute de episcopi anglicani din toată lumea, întruniți pentru o lună de zile de reflecție, discuții și luare de decizii, în premieră pentru o conferință anglicană a fost ridicată problema relației dintre misiunea creștină și iudaism. În prealabil, episcopul Richard Harries a fost însărcinat să coordoneze un grup destinat redactării unui document care să propună direcția pentru relațiile dintre creștini și evrei. Evanghelicii s-au opus acestuia, întrucît elimina activitatea de convertire a evreilor. Documentul, care pînă la urmă i-a inclus și pe musulmani, prezenta misiunea nu în termeni de convertire a evreilor, ci mai degrabă ca o misiune comună. În dorința de a arăta sensibilitate față de iudaism a fost respins prozelitismul, considerat ca fiind o încercare agresivă și manipulativă de convertire și, de asemenea, o aluzie de antisemitism. Documentul final, intitulat „Jews, Christians and Muslims: The Way of Dialogue” nu a fost adoptat ca normă, ci doar ca recomandare, fiind dat spre studiere comunității Anglicane. În 1996 a fost produs un nou raport intitulat „Christian and Jews: A New Way of Thinking”, în care se evidențiază existența a trei poziții prezente în Biserica Anglicană. Prima considera că nu este potrivit pentru creștini să considere că au o misiune pentru evrei. A doua considera că este pe deplin potrivită dezvoltarea de relații de prietenie și încredere cu evreii, în contextul misiunii creștine, iar a treia poziție era cea clasică, a responsabilității de a încerca a-i

⁶⁶ Pentru mai multe detalii, vezi: Ruth A. Tucker, *Not Ashamed: The Story of Jews for Jesus*, forward by J. I. Packer (Colorado Springs: Multnomah Press, 1999).

⁶⁷ Kessler, 184-185.

convinge pe evrei că Isus este Mesia. Nu s-a făcut nicio încercare de a „rezolva” aceste abordări atât de diferite.⁶⁸

Înființată în 1809, LSPCJ a fost cea mai proeminentă organizație implicată în convertirea evreilor la creștinism. Apogeul dezvoltării sale a fost atins în anul 1914, când avea pe câmpul de misiune aproximativ 280 de persoane, dintre care o treime erau de origine evreiască.⁶⁹ Sugestiv pentru modul în care a evoluat perspectiva creștinilor englezi și a Bisericii Anglicane în ce privește evanghelizarea evreilor, deși CMJ, cum se numește astăzi LSPCJ, figurează încă în lista celor zece organizații misionare afiliate Bisericii Anglicane,⁷⁰ în 1992 arhiepiscopul de Canterbury, George Carey, s-a disociat public de ea, nefiind de acord ca el să mai patroneze această organizație misionară.⁷¹ Măsura a fost anunțată de oficiosul Bisericii Anglicane pe 13 martie 1992, motivînd că ocupantul Lambeth Palace consideră că evanghelizarea trebuie îndreptată strict asupra creștinilor nominali, pe cînd cea la adresa evreilor este un impediment serios în relațiile inter-religioase.⁷² Într-un interviu acordat publicației „Third Way” cinci ani mai tîrziu, Carey, considerat un evanghelic, întrebă dacă decizia sa de a se distanța de CMJ a avut scopul de a evita ofensarea comunității evreiești, a negat acest lucru, declarînd:

N-am de ce să regret acest lucru. Trebuie să îmi controlez propria slujire și nu să cedez controlul altor oameni. Am ajuns să prezidez sau patronnez peste 400 de organizații, astfel a trebuit să fac curățenie. Cred în responsabilitate: dacă patronnez, iau asta la modul serios. Ce am descoperit? Prezidam „The Council of Christians and Jews” și patronam CMJ. Nu aveam nicio legătură cu CMJ. Eram doar pe antetul lor. Am realizat că era dificil pentru mine să le împac pe cele două, iar CCJ era un lucru crucial.⁷³

Cu toate acestea, predicînd în aprilie 2001 la National Cathedral din Washington D.C., Carey și-a arătat cu sensibilitate dezacordul față de ceea ce devenise „ortodoxie” în rîndul Bisericii Episcopale Americane, și

⁶⁸ Harries, 4; 119-124. Kessler, 184.

⁶⁹ Harries, 119.

⁷⁰ „Mission Agencies”, *The Church of England*, accesat 29 noiembrie 2016, <https://www.churchofengland.org/our-faith/mission/world-mission/mission-agencies.aspx>.

⁷¹ Richard Harvey, *But I'm Jewish! A Jew for Jesus tells his story* (London: Jews for Jesus, 1996), 42.

⁷² J. Martin, „Dr. Carey Refuses to be Patron of Jewish Mission”, *The Church of England Newspaper* (Friday, March 13th, 1992): 1.

⁷³ Huw Spanner, „Be Generous!” *Third Way*, Vol. 20, No. 9 (November, 1997): 18.

anume, teologia celor două legăminte, unul pentru creștini și unul pentru evrei, în lumina căreia creștinii nu ar trebui să îi evanghelizeze pe evrei. El și-a afirmat convingerea că este de datoria continuă a creștinilor să-i invite pe evrei a-L urma pe Isus, acest lucru realizându-se pe baza egalității, creștinii dorind a învăța de la evrei, și în context de prietenie, unde în cele mai multe instanțe prietenii evrei vor lua inițiativa în a dori să cunoască despre creștinism. „Eu nu abandonez acea dorință de a-i introduce pe ei către credința mea și acesta este modul în care văd eu lucrurile.”⁷⁴

Cînd Biserica Scoției a inițiat în 1838 Misiunea pentru evrei, își reproșa faptul că atît de multă vreme neglijase poporul Israel, dar a luat atunci decizia hotărîtă de a se întoarce cu toată inima către el.⁷⁵ În 1981, Adunarea Generală a Bisericii Scoției și-a redefinit relația cu evreii, mutînd-o în termenii dialogului comunitar și nu acela al evanghelizării individuale.⁷⁶ Patru ani mai tîrziu, sub auspiciile nou-înființatului Bord de Misiune și Unitate Mondială, a fost produs un raport lung intitulat „Creștinii și evreii astăzi”. Vorbind cu respect despre activitatea din trecut a Comitetului de Misiune pentru evrei, noul Bord se vedea intrînd într-o cu totul altfel de relație cu poporul evreu. S-a constatat practic că, după 150 de ani, relația Bisericii Scoției cu evreii a devenit neimportantă și neinteresantă.⁷⁷

În anii care au urmat, Bordul a întrerupt tradiția de a include o secțiune separată cu informații legate de evrei în raportul prezentat anual Adunării Generale. Conform lui Ross, situația politică din Orientul Mijlociu, creșterea constantă a simpatiei față de palestinieni și influența tot mai mare a noii corectitudini politice au făcut ca, pînă la intrarea în secolul XXI, Biserica Scoției, prin Bordul de Misiune, să se debaraseze de perspectiva și relația tradițională cu evreii. La ora actuală, nici Biserica Scoției, nici vreuna dintre celelalte cinci biserici scoțiene de factură presbiteriană nu mai sînt implicate în activități misionare dedicate evreilor.⁷⁸

⁷⁴ Harries, 130.

⁷⁵ Robert Buchanan, *The Ten Years Conflict*, Vol. I (Glasgow: Blackie and Son, 1852), 326.

⁷⁶ David Torrance, *The Witness of the Jews to God* (Edinburgh: Handsel Press, 1982), Appendix A [2].

⁷⁷ *Church of Scotland General Assembly Reports, 1985*. Appendix VII, 36; 361-367. Appendix IX, 395.

⁷⁸ Ross, „Time for Favour: Scottish Missions to the Jews...”, 2.

O mică lecție a istoriei

Unul dintre cele mai comune instrumente folosite de Misiunile pentru evrei a fost învățămîntul. În foarte multe locuri de pe continent, dar și în Levant, au funcționat zeci, poate sute de școli destinate copiilor de evrei, care au educat mii și mii de copii de-a lungul anilor. O asemenea școală au încercat din răspuțeri să înființeze misionarii scoțieni la Iași, mai mare succes avînd ulterior cei de la LSPCJ prin William Mayer. În București, LSPCJ a avut asemenea școli vreme de aproape un secol, cu sute de copii școlarizați an de an la apogeul lor din perioada interbelică. Atît de mare era dorința evreilor de a furniza o educație de calitate copiilor lor, încît acceptau ca aceștia să primească și educație creștină, doar să fie primiți spre instruire în aceste școli. Evident, tipul acesta de școli a dispărut după cel de-al Doilea Război Mondial. Evreii au astăzi un sistem de învățămînt de frunte, inclusiv în diaspora. Există și o ironie a timpului și a istoriei.

Chiar cînd încheiam această carte am aflat despre cazul școlii evreiești King David din Birmingham, un oraș britanic care a avut cîndva o numeroasă comunitate evreiască. Astăzi nu mai locuiesc acolo decît aproximativ o mie șapte sute de evrei. Pe 19 aprilie 2018, ca în fiecare an, școala a aniversat Ziua Independenței statului Israel, cu flămuri alb-bleu și cu elevii cîntînd imnul național, *Hatikvah*, mai ales că acest an a fost un an jubiliar, fiind a 70-a aniversare a independenței Israelului. Ceea ce surprinde este că King David School nu este ca alte școli evreiești. Cei mai mulți, aproximativ 80% dintre elevii acesteia, sînt musulmani. Întrucît locul evreilor din oraș a fost luat de imigranți musulmani, în general familii cu venituri mici care își doresc o educație bună pentru copiii lor, mulți și-au depășit prejudecățile, înscriindu-și odraslele la această școală, deoarece King David School reprezintă o școală de înaltă ținută academică. Astfel, pe 19 aprilie, Esther Cohen, șefa departamentului de educație religioasă a școlii, a început ceremonia desfășurată în sala de sport cu rugăciunea de dimineață, *Modeh Ani*, în limba ebraică, urmată de rugăciunea *Șema Israel*. Elevii, cu foi pe care desenaseră steagul israelian, au recitat în cor cuvintele apoi au închis ochii cînd Cohen a rostit *tefillah*, rugăciunea evreiască. Majoritatea băieților purtau pe cap tradiționala *kippa*, alții turbanul musulman numit *taqiyah*. La fel, multe fete aveau capul acoperit cu hijab. După ce

Cohen le-a prezentat două filme, celebrînd inventivitatea israeliană, i-a invitat la o altă *tefillah* pentru a mulțumi lui Dumnezeu că le-a dat [statul] Israel, apoi le-a cerut să cînte în picioare *Hatikvah*, cîntec ale cărui versuri vorbesc despre oamenii liberi din Sion, Ierusalim, aproape toți elevii intonînd din inimă imnul în limba ebraică.

Fouad, provenind dintr-o familie originară din Pakistan, un bărbat care lucrează la Birmingham în domeniul medical și a cărui fiică este elevă la King David School, interpelat de un reporter a spus că „este o școală evreiască, dar dincolo de acest lucru este o școală foarte bună”. El a enumerat avantajele, mai ales disciplina: „Zero violență, aproape deloc bullying, care pur și simplu nu este tolerat aici”. De altfel și fiul său a absolvit aceeași școală. Fouad a recunoscut că, pentru familia sa, școala ideală ar fi fost una patronată de Biserica Anglicană, dar „e foarte greu să fii admis acolo”. [!] Ei aflaseră despre King David School de la un prieten și, după ce au vizitat mai multe școli pentru a se informa, mai ales după ce la una dintre acestea un elev le arătase degetul mijlociu, s-au hotărît pentru școala evreiască. „Prin contrast, King David e un loc sigur și prietenos. Nu mă îngrijorează studiile religioase, ebraica etc. Cred că e bine pentru copii să învețe despre diferite religii. Acest lucru inspiră toleranță.”

Programa școlară este elaborată de o fundație afiliată cu Singers Hill, o sinagogă locală veche de 162 de ani, dar este compatibilă cu învățămîntul de stat britanic, iar școlarizarea este gratuită. Elevii nu învață despre alte religii, ci doar despre iudaism. Fiecare celebrează sărbătorile evreiești și Sabatul. În fiecare vineri există o ceremonie religioasă (kiddush), înainte de intrarea în ziua de odihnă. Totodată, elevii evrei au parte de o instruire religioasă mai avansată decât ceilalți.⁷⁹ Nu se știe ce va rezerva viitorul școlii, sau dacă modelul acesta va fi preluat și de alte unități de învățămînt, dar, asemenea lui Bonar și M'Cheyne, care aveau un verset biblic potrivit oricărei situații, nu putem să nu ne amintim cuvintele înțeleptului Solomon: „Ceea ce a fost va mai fi și ceea ce s-a făcut se va mai face: nu este nimic nou sub soare.” [Eclesiastul 1:9 VBRC2013]

⁷⁹ Cnaan Liphshiz, „This British Jewish School Has Mostly Muslim Students”, *Haaretz*, May 03, 2018, <https://www.haaretz.com/world-news/europe/this-british-jewish-school-has-mostly-muslim-students-1.6053949>.

VII ANEXE

Bibliografie

SURSE PRIMARE

- *** *Acts of the General Assembly of the Church of Scotland, 1638-1842*. Edinburgh: Edinburgh Printing & Publishing Co., 1843.
- *** *A Course of Lectures on the Jews by Ministers of the Established Church in Glasgow*. Philadelphia: Presbyterian Board of Publication, 1840.
- *** *A Gazetteer of the Old and New Testaments: To which is Added the Natural History of the Bible*, Vol. II. Edinburgh: The Edinburgh Printing and Publishing Company, 1838.
- *** *Church of Scotland General Assembly Reports*, 1985. Appendix VII, 36; 361-367. Appendix IX, 395.
- *** *Proceedings of the General Assembly 1840, reported by Mr. Simon MacGregor*. Edinburgh: The Edinburgh Printing and Publishing Company, 1840.
- *** *Report of the Proceedings in the General Assembly of the Church of Scotland for 1841*. Edinburgh: John Johnstone, 1841.
- *** *Proceedings of the General Assembly of the Church of Scotland, 1842*. Edinburgh: John Johnstone, 1842.
- *** *Proceedings of the General Assembly of the Free Church of Scotland with a Sketch of the Proceedings of the Residuary Assembly, 1843*. Edinburgh: W. P. Kennedy, 1843.
- *** *Proceedings of the General Assembly of the Free Church of Scotland held at Glasgow, October 17, 1843*. Glasgow: William Collins, 1843.
- *** *Abstract of the Public Accounts of the Free Church of Scotland, for the period from May 18, 1843, to March 30, 1844*. Edinburgh: 27th May 1844.
- *** *Proceedings of the General Assembly of the Free Church of Scotland held in Edinburgh, May 1844*. Edinburgh: John Johnstone, 1844.
- *** *Proceedings of the General Assembly of the Free Church of Scotland*. Edinburgh: W. P. Kennedy, 1845.
- *** „Mission to the Jews.” *Inverness Assembly. Digest of the Proceedings of the General Assembly, August 21-27, 1845*. Edinburgh: W. P. Kennedy, 1845.
- *** *Proceedings of the General Assembly of the Free Church of Scotland, held at Inverness, August 1845*. Edinburgh: W. P. Kennedy, 1846.

- *** *Proceedings of the General Assembly of the Free Church of Scotland held at Edinburgh, May 1847*. Edinburgh: W. P. Kennedy, 1847.
- *** *Fourth Report on the Public Accounts of the Free Church of Scotland, for the Year Ended 31st March, 1847*. Edinburgh: John Johnstone, 1847.
- *** *Proceedings of the General Assembly of the Free Church of Scotland, held at Edinburgh, May 1848*. Edinburgh: W. P. Kennedy, 1848, Appendix II.
- *** „Report of the Committee for the Conversion of the Jews”, *Monthly Supplement to the Scottish Christian Herald*, July 1840, p. 75-78.
- *** *Report to the General Assembly of the Free Church of Scotland by the Committee on the Conversion of the Jews, 17th May 1848*. Edinburgh, 1848.
- *** *Report of the Proceedings at the Public Meeting Held at Edinburgh, on 2nd June, 1841 to Express Simpathy with the Strathbogie Ministers*, ed. Simon MacGregor. Edinburgh: Peter Brown, 1841.
- *** *Proceedings and Debates of the General Assembly of the Free Church of Scotland*. Edinburgh: James Nichol, 1857.
- *** „Speech of Dr. Moody Stuart”, *Proceedings of the General Assembly of the Free Church of Scotland*. Edinburgh: Ballantyne, Hanson & Co., 1876.
- *** *The Conversion of the Jews: A Series of Lectures Delivered in Edinburgh by Ministers of the Church of Scotland*. Edinburgh: John Johnstone, 1842.
- *** *The Thirty-Eight Report of the LSPCJ*. London: Society’s House, 1846.
- *** *The Thirty-Ninth Report of the LSPCJ*. London: Society’s House, 1847.
- *** *The Forty-Third Report of the LSPCJ*. London: Society’s House, 1851.
- *** *The Forty-Fourth Report of the LSPCJ*. London: Society’s House, 1852.
- *** *The Forty-Fifth Report of the LSPCJ*. London: Society’s House, 1853.
- *** *The Forty-Sixth Report of the LSPCJ*. London: Society’s House, 1854.
- *** *The Forty-Seventh Report of the LSPCJ*. London: Society’s House, 1855.
- *** *The Forty-Eighth Report of the LSPCJ*. London: Society’s House, 1856.
- *** *The Fiftieth Report of the LSPCJ*. London: Society’s House, 1858.
- *** *The Fifty-Eighth Report of the LSPCJ*. London: Society’s House, 1866.
- *** *The Sixtieth Report of the LSPCJ*. London: Society’s House, 1868.
- *** *The Seventy-Fourth Report of the LSPCJ*. London: Society’s House, 1882.
- *** *Jewish intelligence, and monthly account of the proceedings of the London Society for Promoting Christianity amongst the Jews*. Vol. XXIII. London: Society’s House, 1857.
- *** „Report of the Committee for the Conversion of the Jews. Jassy and Bucharest.” *Monthly Supplement to The Scottish Christian Herald*. Edinburgh: July, 1840, p. 77.
- Anglim, Simon. *Orde Wingate and the British Army, 1922-1944*. London: Pickering & Chatto, 2010.
- Bayne, Peter. *The Free Church of Scotland: Her Origin, Founders and Testimony*. Edinburgh: T. & T. Clark, 1894.

- Bebbington, D. W. *Evangelicalism in modern Britain: a history from the 1730s to the 1980s*. London: Routledge, 2005.
- Bernstein, Rev. A. *Some Jewish Witnesses for Christ*. London: Palestine House, 1909.
- Bierman, John and Smith, Colin. *Fire in the Night: Wingate of Burma, Ethiopia, and Zion*. New York: Random House, 1999.
- Bonar, Andrew A. *Memoir and Remains of the Rev. Robert Murray M'Cheyne*. Dundee: William Middleton, 1846.
- _____. *Diary and Letters*, ed. Marjorie Bonar. London: Hodder and Stoughton, 1894.
- _____. *Sheaves after Harvest: A Group of Addresses*, ed. Marjory Bonar. Glasgow: Pickering and Inglis, 1936.
- Bonar, Andrew A., and M'Cheyne, Robert Murray. *Narrative of a Mission of Inquiry to the Jews from the Church of Scotland in 1839*. Edinburgh: William Whyte & Co., 1842.
- Bond, Lyn Rosen. „The Life and Times of Alfred Edersheim.” Paper presented at 8th North American Coordinating Committee Meeting of the LCJE, February 28, 1991.
- Brown, David. „Alexander Keith, D.D.” in *Disruption Worthies: A Memorial of 1843*, ed. James A. Wylie. Edinburgh: Thomas C. Jack, 1881, pp. 331-338.
- Buchanan, Robert. *The Ten Years Conflict*, Vol. I. Glasgow: Blackie and Son, 1852.
- Burleigh, J. H. S. *A Church History of Scotland*. London: Hope Trust, 1983.
- Canton, William. *A History of the British and Foreign Bible Society*, Vol. I-IV. London: John Murray, 1904-1910.
- Carlebach, Elisheva. *Divided Souls: Converts from Judaism in Germany, 1500-1750*. New Haven, CT: Yale University Press, 2001.
- Carlyle, Gavin. *Mighty in the Scriptures: A Memoir of Adolph Saphir D.D.* London: John F. Shaw and Co., 1893.
- _____. *Life and Work of Rev. William Wingate: Missionary to the Jews*. London: R. L. Alan, 1900.
- Cernovodeanu, Paul, coord. *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie Nouă, Vol. III. București: Editura Academiei Române, 2006.
- Chalmers, Thomas. *Lectures on the Epistle of Paul the Apostle to the Romans*, Vol. IV, Lecture LXXXV. Glasgow: William Collins, 1854.
- Chelcu, Marius. „Procopie Florescu: portretul unui funcționar din secolul al XIX-lea”, în *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, tom LII, 2015, pp. 209-220.
- _____. „O instituție de ocrotire a copilului de la sfârșitul secolului XIX: Orfelinatul „Procopie Florescu”, în *Educația publică și condiționările sale (secolele XIX-XX)*, eds. Cătălina Mihalache și Leonidas Rados. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2015, pp. 263-269.

- Cotter, Manașcu și Leib, Manes. *6 secole de conviețuire din istoria comunităților evreiești din România*. București: Editura Litera, 1997.
- Couper, Rev. David. „Thomas Chalmers, D.D.. L.L.D.” in *Disruption Worthies: A Memorial of 1843*, ed. James A. Wylie. Edinburgh: Thomas C. Jack, 1881, pp. 153-160.
- Cunningham, J. G. „Rev. A. Moody Stuart, D.D.” in *Disruption Worthies: A Memorial of 1843*, ed. James A. Wylie. Edinburgh: Thomas C. Jack, 1881, pp. 463-472.
- Darby, Michael R. *The Emmergence of the Hebrew Christian Movement in Nineteenth-Century Britain*. Leiden: Brill NV, 2010.
- Diamond, Jon. *Orde Wingate*. Oxford: Bloomsbury Publishing, 2012.
- Docea, Vasile. *Relații Româno-Germane timpurii. Împliniri și eșecuri în prima jumătate a secolului XIX*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2000.
- Duncan, John. „The Work of the Holy Spirit in connection with the Conversion of the Jews”, in *A Course of Lectures on the Jews by Ministers of the Established Church in Glasgow*. Philadelphia: Presbyterian Board of Publication, 1840, pp. 334-363.
- _____. *Rich Gleanings from Rabbi Duncan*, ed. John Sinclair. London: Chas. J. Thynne & Jarvis, Ltd., 1925.
- Edersheim, Alfred. *Tohu-Va-Vohu [‘Whitout Form and Void’]: A Collection of Fragmentary Thoughts and Criticisms*, ed. Ella Edersheim. London: Longmans, Green, 1890.
- Edward, Catherine. *Missionary Life Among the Jews in Moldavia, Galicia and Silesia*. Edinburgh: Hamilton, Adams and Co., 1867.
- Eckardt, Alice L. and Eckardt, Arthur Roy. *Long night's journey in today: a revised retrospective on the Holocaust*. Detroit: Wayne State University Press, 1988.
- Endelman, Todd M. *The Jews of Georgian England, 1714-1830: tradition and change in a liberal society*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1999.
- _____. *The Jews of Britain, 1656 to 2000*. Berkeley: University of California Press, 2002.
- _____. *Leaving the Jewish Fold: Conversion and Radical Assimilation in Modern Jewish History*. Princeton: Princeton University Press, 2015.
- Ghica, Ion. „O călătorie de la București la Iași, înainte de 1848”, în *Scrisori către Vasile Alecsandri*. București: Leon Alcalay, 1905, pp. 225-238.
- Gidney, Rev. W. T. *The History of the London Society for Promoting Christianity amongst the Jews from 1809 to 1909*. London: Palestine House, 1909.
- Gilfinnan, James. *The Sabbath Viewed in the Light of Reason, Revelation and History*. Edinburgh: Andrew Elliot, 1863.
- Gilley, Sheridan. „Edward Irving: Prophet of the Millennium”, in *Revival and Religion since 1700: Essays for John Walsh*, eds. Jane Garnett and Colin Matthew. London: The Hambledon Press, 1993, pp. 95-110.

- Goldman, Shalom. *Zeal for Zion: Christians, Jews, & the Idea of the Promised Land*. Chapel Hill, NC: UNC Press Books, 2009.
- Glenny, Misha. *The Balkans: Nationalism, War, and the Great Powers, 1804-2012*. Toronto: Anansi Press Inc., 2012.
- Gribben, Crawford. *Evangelical Millennialism in the Trans-Atlantic World, 1500–2000*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.
- Halsted, Thomas D. *Our missions: being a history of the principal missionary transactions of the London Society for promoting Christianity amongst the Jews, from its foundation in 1809, to the present year*. London: William Macintosh, 1866.
- Hertz, Deborah Sadie. *How Jews became Germans: the history of conversion and assimilation in Berlin*. New Haven & London: Yale University Press, 2007.
- Hyamson, Albert Montefiore. *The British Consulate in Jerusalem in Relation to the Jews of Palestine, 1838-1914, Vol. I*. London: Pub. for the Society by E. Goldston, 1939.
- de Jong, James A. *As the Waters Cover the Sea: Millennial Expectations in the Rise of Anglo-American Missions, 1640–1810*. Kampen: Kok, 1970.
- Kara, Ițić. *Contribuții la istoria obștii evreilor din Iași*, Cuvînt înainte de Mihai Cernea. București: Hasefer, 1997.
- Kaufmann, Thomas. *Luther's Jews*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Keith, Alexander, „Origin of the Mission to the Jews at Pesth.” *The Home and Foreign Missionary Record of the Free Church of Scotland for 1867*. Edinburgh: Thomas Nelson and Sons, 1867, pp. 104-108.
- Lapedatu, Alex. „Cronica lucrărilor pregătitoare pentru întîia reformă școlară în Moldova: 1844-1845. Anexa 1: Lista de numele școlărilor interni ce s-au crescut pe cheltuiala Statului la Instituturile Vasilian și Mihăilean de la 1828 pînă la 1844”, în *Un mănunchi de cercetări istorice*. București, 1915, p. 112. Citat în Ungureanu, p. 126.
- _____ „Doi misionari scoțieni în Țările Române acum o sută de ani”, în *AARMSI*, Seria III, Tomul XV. București: Academia Română, 1934, p. 175-197.
- _____ „Evreii în țările noastre acum o sută de ani – după relația a doi misionari scoțieni”, în *AARMSI*, Seria III, Tomul XV. București: Academia Română, 1934, p. 197-218.
- Lorimer, J. G. „Immediate Duties of the Christian Church in Relation to Israel”, in *A Course of Lectures on the Jews by Ministers of the Established Church in Glasgow*. Philadelphia: Presbyterian Board of Publication, 1840, pp. 443-493.
- _____ „Preliminary Essay” in *The Past History and Future Destiny of Israel, as Unfolded in the Eighth and Succeeding Chapters of the Book of Daniel*. Glasgow: Blackie and Son, 1844.

- Marten, Michael. *Attempting to Bring the Gospel Home. Scottish Missions to Palestine, 1839-1917*. London: Tauris Academic Studies, 2006.
- Mason, John. *Three Years in Turkey: The Journal of a Medical Mission to the Jews*. London: John Snow, 1860.
- M'Cheyne, Robert Murray. *Familiar letters by the Rev. Robert Murray M'Cheyne*. Edited by his Father. New York: Robert Carter, 1848.
- McDougall, David. *In Search of Israel. A Chronicle of the Jewish Missions of the Church of Scotland*. London: T. Nelson and Sons, 1941.
- McGarry, Michael B. *Christology After Auschwitz*. New York: Paulist Press, 1977.
- Moody-Stuart, Alexander. „Andrew A. Bonar”, in *Disruption Worthies: A Memorial of 1843*, ed. James A. Wylie. Edinburgh: Thomas C. Jack, 1881, pp. 31-38.
- _____. „The Origin of the Mission”, in *The Sea of Galilee Mission of the Free Church of Scotland*. Edinburgh: T. Nelson and Sons, 1895.
- Moody Stuart, Kenneth. *Alexander Moody Stuart DD: A Memoir, partly autobiographical*. London: Hodder and Stoughton, 1899.
- Moncreiff, Sir Henry Wellwood. „Rev. Robert Smith Candlish, D.D.” in *Disruption Worthies: A Memorial of 1843*, ed. James A. Wylie. Edinburgh: Thomas C. Jack, 1881, pp. 139-146.
- Neigebauer, J. F. „Neigebaur către Epitropia învățăturilor publice, Iași, 8 iunie 1843 [stil nou].” ASB, Fond Ministerul instrucțiunii. Moldova dos. 213/1842, f. 14. Publicată în Urechia, V. A. *Istoria școlilor de la 1800-1864*, Tomul II. București: Imprimeria Statului, 1892, pp. 246-247.
- _____. „Neigebaur către marele vornic Alexandru Balș, Iași, 9 iunie 1844.” ASB, Fond Ministerul instrucțiunii. Moldova, dos. 361/1844, f. 1. Citat în Docea, Vasile. *Relații Româno-Germane timpurii. Împliniri și eșecuri în prima jumătate a secolului XIX*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2000, pp. 96-97.
- _____. *Die Donau-Fürstentümer, Gessamelte Skizzen, geschichtlich statistisch politischen Inhalts*. Breslau: Kern, 1854, pp. 93-94. În N. Iorga, „Istoria evreilor în Țările Române”, *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria a II-a, Vol. XXXVI, 1913-1914, p. 196.
- Perry, Yaron. *British Mission to the Jews in Nineteenth-Century Palestine*. London: Frank Cass, 2003.
- Pick, Israel. *Life from the Dead: A Word to My People*. Edinburgh: Johnstone and Hunter, 1854.
- Rambo, Lewis R. *Understanding Religious Conversion*. New Haven: Yale University Press, 1993.
- de le Roi, J. F. A. *Die evangelische Christenheit und die Juden unter dem Gesichtspunkte der Mission geschichtlich betrachtet*, Dritter Band. Berlin: H. Reuther & O. Reichard, 1892.

- Roper, Lyndal. *Martin Luther: Renegade and Prophet*. London: Penguin Random House, 2016.
- Ross, John S. „Time for Favour: Scottish Missions to the Jews, 1838–1852.” Ph.D. diss., University of Wales, Lampeter, 2004.
- Rosetti, Radu. „Despre censura în Moldova (II): Censura sub Mihaiu Sturza 1834-1849.” în *Analele Academiei Române*, Seria II, Tom. XXIX, Memoriile Secțiunii Istorice, Nr. 8. București: 1907, pp. 331-472.
- _____. „Despre censura în Moldova (III): Censura cărților evreești în Moldova sub domniile regulamentare.” în *Analele Academiei Române*, Seria II, Tom. XXIX, Memoriile Secțiunii Istorice, Nr. 8. București: 1907, pp. 473-531.
- _____. „Despre censura în Moldova (IV): Censura sub Grigorie Ghyca și desființarea ei”, în *Analele Academiei Române*, Seria II, Tom. XXX, Memoriile Secțiunii Istorice, Nr. 1. București: 1908, pp. 1-108.
- _____. *Amintiri: ce am auzit de la alții, din copilărie, din prima tinerețe*, pref. Neagu Djuvara. București: Editura Humanitas, 2013.
- Royle, Trevor. *Orde Wingate: A Man of Genius 1903-1944*. Barnsley: Pen & Sword Books, 2010.
- Ryley, George Buchanan and McCandlish, John MacGregor. *Scotland's Free Church: A Historical Retrospect and Memorial of the Disruption*. Westminster: Archibald Constable and Company, 1893.
- Saphir, Adolph. *Christ and Israel*. London: Morgan and Scott, 1911.
- Schmidt, David W. *Partners Together in This Great Enterprise: The Role of Christian Zionism in the Foreign Policies of Britain and America in the 20th Century*. Jerusalem: Xulon Press, 2011, pp. 170-175.
- Schwarzfeld, Elias. *Din istoria evreilor: Împopulara, reîmpopulara și întemeierea târgurilor și a târgușoarelor în Moldova*. București: Editura Uniunii Evreilor Pămînteni, 1914.
- Scott, Hew. *Fasti ecclesiae scoticanae: the succession of ministers in the Church of Scotland from the reformation*, Vol. I-VII. Edinburgh: Oliver and Boyd, 1915-1928.
- Stewart, Kenneth J. *Restoring the Reformation: British Evangelicalism and the Francophone 'Réveil' 1816-1849*. Milton Keys: Paternoster, 2006.
- Suțu, Rudolf. *Iași de odinioară*, Vol. II. Iași: Viața Românească, 1928.
- Sykes, Christopher. *Orde Wingate: A Biography*. Cleveland: The World Publishing Company, 1959.
- Thompson, A. E. *A Century of Jewish Missions*. London: Fleming H. Revell Company, 1902.
- Tuluș, Arthur Viorel. *Aspecte din viața comunităților evreești din jurul gurilor Dunării (pînă în 1938): Mituri istoriografice, percepții contemporane și realități istorice*. Brăila: Editura Istros, 2016.

- Ungureanu, Mihai-Răzvan. *Convertire și integrare religioasă în Moldova la începutul epocii moderne*. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2004.
- Vlach, Michael J. *Has the Church Replaced Israel: A Theological Evaluation*. Nashville: B&H Publishing Group, 2010.
- Ward, W. R. *The Protestant Evangelical Awakening*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Watt, Hugh. *Thomas Chalmers and the Disruption*. Edinburgh: Thomas Nelson & Sons, 1943.
- Widgoder, Geoffrey. *Jewish-Christian Relations Since the Second World War*. Manchester: Manchester University Press, 1988.
- Wilson, William. *Memorials of Robert Smith Candlish, D.D.* Edinburgh: Adam and Charles Black, 1880.
- Wylie, James A., ed. *Disruption Worthies: A Memorial of 1843*. Edinburgh: Thomas C. Jack, 1881.

SURSE SECUNDARE

- *** *A Handbook for Travellers in Russia, Poland and Finland*. London: John Murray, 1865.
- *** *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, Vol. 21*. Iași: Editura Academiei RSR, 1984.
- *** *De la Academia Mihăileană la Liceul Național: 100 de ani, 1835-1935*. Iași: Institutul de arte grafice „Brawo”, 1936, p. 449.
- *** *Obicinuita Obștească Adunare a Moldovei, Legislatura I – Sesiunea V 1836-1837*.
- *** *Manualul administrativ al Principatului Moldovei, cuprinzătoriu legilor și dispozițiilor introduse în țară de la anul 1832 pînă la 1855, Vol. II*. Iași: Bucimul Român, 1855.
- *** *Nomina Eorum qui Gradum Medicinae Doctoris in Acedemia Iocobi Sexti Scotorum Regis Quae Edinburgi est, Adepti Sunt*. Edinburgh: Excudebant Neill et Soch, 1845.
- *** *The Missionary Year-Book for 1889*. London: The Religious Tract Society, 1899.
- *** „Rev. H. D. Leeves’s Letters. Constantinople, January 10, 1826.” *The Twenty-Second Report of the British and Foreign Bible Society*. London: Society’s House, 1826, p. 101.
- *** „Twenty-Third Report. Constantinople”, *The Twenty-Third Report of the British and Foreign Bible Society*. London: Society’s House, 1827, p. xlv.
- *** „The Rev. H. D. Leeves’s Letters. Constantinople, April 25, 1826”, *The Twenty-Third Report of the British and Foreign Bible Society*. London: Society’s House, 1827, pp. 57-58.
- *** *The Sixty-Third Report of the British and Foreign Bible Society*. London: Society’s House, 1867, pp. 171-173.

- *** *Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce, &c., of Their Consular Districts*. London: Harrison and Sons, 1873, p. 370.
- Adeney, Rev. J. H. *The History of CMJ 1908-1958*. Lucrare în manuscris, Conrad Schick Library, Christ Church Jerusalem.
- Allier, Raoul. *La Psychologie de la conversion chez les peuples non-civilisés*. Paris: Payot, 1925.
- Ambrose, „Letters 40 and 41: The Synagogue at Callinicum”, in *Early Latin Theology*, ed. S. L. Greenslade. Louisville: The Westminster Press, 1956, pp. 226-250.
- Aricescu, C. D., ed. *Satire politice care au circulat în public, manuscrise și anonime, între anii 1840-1866*. București: Tiparul modern Grigore Luis, 1884.
- Austin, Kenneth. *From Judaism to Calvinism: The Life and Writings of Immanuel Tremellius (c. 1510-1580)*. Aldershot: Ashgate Publishing, 2007.
- Bainton, Roland Herbert. *Here I Stand: A Life of Martin Luther*. Nashville: Abingdon Press, 2013.
- Barlen, M. E. *The Foundations of Modern Europe 1789-1871*. London: George Bell & Sons, 1968.
- Barth, Karl. *Church Dogmatics*, Vol. II, Part 1 & Part 2. Edinburgh: T. and T. Clark, 1957.
- _____. *Church Dogmatics*, Vol. IV, Part 1. Edinburgh: T. and T. Clark, 1961.
- _____. *Karl Barth Letters 1961-1968*, eds. Jürgen Fangmeier and Hinrich Stoevesandt. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans, 1981.
- Battiscombe, Georgina. *Shaftesbury: A Biography of the Seventh Earl, 1801-1885*. London: Constable, 1974.
- Bauhoffer, Georg. *The History of the Protestant Church of Hungary From the Beginning of the Reformation to 1850*. London: James Nisbet & Co., 1854.
- Bell, Dean Phillip. *Jews in the Early Modern World*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2008.
- Benjamin, Lya; Spielman M. și Stanciu S., eds. *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, II/2. București: Hasefer, 1990.
- Bibesco, Georges. *1889 Exposition Universelle: La Roumanie*. Paris: J. Klugelmann, 1890.
- Bloomberg, Craig L., and Chung, Sung Wook, eds. *A Case for Historic Premillennialism*. Grand Rapids: Baker Academic, 2009.
- Bochmann, Klaus. „The Concept of Patriotism in Romanian Culture”, in *Key Concepts of Romanian History: Alternative Approaches to Socio-Political Languages*, eds. Victor Neumann and Armin Heinen. Budapest: CEU Press, 2013, pp. 77-106.
- Bodian, Miriam. „Jews in a Divided Christendom”, in *A Companion to the Reformation World*, ed. R. Po-chia Hsia. Malden: Blackwell Publishing Ltd, 2004.

- Bradbury, Scott. „The Jews of Spain, c. 235-638”, in *The Cambridge History of Judaism: The Late Roman-Rabbinic Period*, Vol. IV, ed. Steven T. Katz. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Brueggemann, Walter. *Reverberations of Faith: A Theological Handbook of Old Testament Themes*. Louisville: Westminster John Knox Press, 2002.
- Burnett, Richard E. *The Westminster Handbook to Karl Barth*. Louisville: Westminster John Knox Press, 2013.
- Burren, Paul Van. *Discerning the way: a theology of the Jewish Christian reality*. New York: Seabury Press, 1980.
- _____. *A Christian Theology of the People Israel*. New York: The Seabury Press, 1983.
- Cha, Paul S. „Unequal Partners, Contested Relations: Protestant Missionaries and Korean Christians, 1884-1907”, in *The Journal of Korean Studies*, Vol. 17, Number 1, Spring 2012, pp. 5-38.
- Codrescu, Th. *Uricariul cuprindetoriu de diverse acte care potu servi la Istoria Românilor*, Vol. VII. Iassi: Tipografia Buciumului Român, 1886.
- Coțac, Emanuel. *Cornilescu: din culisele publicării celei mai citite traduceri a Sfintei Scripturi*. Cluj-Napoca: Logos; Risoprint, 2014.
- Creveld, Martin Van. *Moshe Dayan*. London: Weidenfeld & Nicolson, 2004.
- Csopják, Attila. *Képek a magyarországi baptista misszió történetéből*. Budapest: Magyarországi Baptisták Könyvkereskedés, 1928.
- Dalman, Gustav und Schulze, Adolf. *Zinzendorf und Lieberkühn*. Leipzig: 1903.
- Darlow T. H., and Moule, H. F. *Historical catalogue of the printed editions of Holy Scripture in the library of the British and Foreign Bible Society*, Vol. II. London: Bible House, 1911.
- Davidson, Israel. „Kol Nidre”, *The American Jewish Year Book: 5684*, Vol. 25. Philadelphia: Jewish Publication Soc., 1923.
- Demidoff, M. Anatole de. *Travels in Southern Russia and the Crimea; through Hungary, Wallachia, & Moldavia, during the year 1837*, Vol. I. London: John Mitchell, 1853.
- Devine, T. M. *The Scottish Nation 1700 –2000*. London: Penguin Books, 1999.
- Diers, Didier and Valla, Xavier. „The Skoptzy”, in *Sexual Mutilations: A Human Tragedy*, eds. George C. Denniston and Marilyn Fayre Milos. New York: Springer Science, 1997, pp. 63-66.
- Donat, Rudolf. *Wie das Werk begann. Entstehung der deutschen Baptisten gemeinden*. Kassel: J. G. Oncken Verlag, 1958.
- Druțu, Ch. D. *Industria vermilor de mătasă. Studiu asupra răspîndirei ei la noi*. București: Institutul de arte grafice „Carol Göbl”, 1905.
- Dundes, Alan. *The Blood Libel Legend: A Casebook in Anti-Semitic Folklore*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1991.

- Dunn, James D. G. and Rogerson, John William, eds. *Eerdmans Commentary on the Bible*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2003.
- Eminescu, M. *Opere*, Vol. III, Ediție critică îngrijită de Perpessicius. București: Fundația Regele Mihai I, 1944.
- ____ „Problema evreiască”, *Timpul*, Anul VI (17 decembrie 1881), în M. Eminescu, *Scrieri politice*, ediția a III-a, comentate de D. Murărașu. Craiova: Editura Scrisul Românesc, 1937, p. 384.
- Felix, Iacob. *Istoria igienei în România în secolul al XIX-lea și starea ei la începutul secolului al XX-lea*, Partea I & Partea II. București: Institutul de arte grafice „Carol Göbl”, 1901-1902.
- Foster, K. Neill and Fessenden, David E. eds. *Essays on Premillennialism*. Chicago: Moody Publishers, 2002.
- Frankel, Jonathan. *The Damascus Affair: 'Ritual Murder', Politics, and the Jews in 1840*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Frey, Joseph Samuel C. F. *Narrative of the Rev. Joseph Samuel C. F. Frey*. New York: J. K. Moore, 1834.
- ____ *Essays on Christian Baptism*. Boston: Lincoln & Edmands, 1929.
- Ghica, Vladimir I. *Spicuri istorice*, Vol. I. Iași: Editura „Presa bună”, 1936.
- Giurescu, Constantin C. *Istoria Românilor*, Volumul III, Partea II. București: Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1946.
- ____ *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*. București: Editura pentru literatură, 1966.
- ____ *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*. București: Editura Academiei RSR, 1967.
- Golani, Motti. *Palestine between politics and terror, 1945-1947*. Waltham, MA: Brandeis University Press, 2013.
- Golani, Motti. „Role, Place, and Time: The Case of Sir Alan Gordon Cunningham in Palestine, 1945-1948”, in *The Individual in History: Essays in Honor of Jehuda Reinharz*, eds. Chae Ran Y. Freeze, Sylvia Fuks Fried and Eugene R. Sheppard. Waltham, MA: Brandeis University Press, 2015, pp. 182-192.
- Gomoiu, Victor. *Repertor de medici, farmaciști, veterinari (personalul sanitar) din ținuturile românești, pînă la 1870*, Vol. I. Brăila: Tip. „Presa”, 1938.
- Graham, J. A. *Missionary Expansion since the Reformation*, 3rd Edition. Chicago: Fleming H. Revell, 1899.
- Grigorescu, Ștefan. *Mănăstirea Sfinții Voievozi Slobozia. Scurt istoric și prezentare generală*. Slobozia: Editura Episcopiei Sloboziei și Călărașilor, 2009.
- Gyémánt, Ladislau și Benjamin, Lya, eds. *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, III/1 & III/2. București: Editura Hasefer, 1999.
- Halevy, M. A. *Comunitățile evreilor din Iași și București pînă la 1821*, Vol. I. București: Editura Institutului de Istorie Evreo-Română, 1931.

- _____. *Monografia istorică a Templului Coral din București*. București: Tipografia „Cartea de aur”, 1935.
- Hanover, Rabbi Nathan. *Abyss of Despair (Yeven Metzulah): The Famous 17th Century Chronicle Depicting Jewish Life in Russia and Poland during Chmielnicki Massacres of 1648-1649*. New York: Bloch Publishing Company, 1950.
- Harries, Richard. *After the Evil: Christianity and Judaism in the Shadow of the Holocaust*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Harvey, Richard. *But I'm Jewish! A Jew for Jesus tells his story*. London: Jews for Jesus, 1996.
- Haumann, Heiko. *A History of East European Jews*. Budapest: CEU Press, 2002.
- Herppich, Birgit. *Pitfalls of Trained Incapacity: The Unintended Effects of Integral Missionary Training in the Basel Mission on Its Early Work in Ghana (1828-1840)*. Eugene: Wipf and Stock Publishers, 2016.
- Heywood, Colin, ed. *Writting Ottoman History: Documents and Interpretations*. Aldershot: Ashgate, 2002.
- Holwerda, David E. *Jesus and Israel: One Covenant or Two?* Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing, 1995.
- Hutchinson, Mark and Wolffe, John. *A Short History of Global Evangelicalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Hutton, J. E. *The History of the Moravian Church*, 2nd ed. London: Moravian Publication Office, 1909.
- Idelsohn, Abraham Z. *Jewish Liturgy and its Development*. New York: Henry Holt, 1932.
- Iorga, N. *Istoria Bucureștilor*. București: 1939.
- Isaacs, Albert Augustus. *Biography of the Rev. Henry Aaron Stern*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Jackson, Samuel Macauley, ed. *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, Vol. VI. Grand Rapids, MI: Baker Book House, 1953.
- James, William. *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*. New York: Longmans, Green and Co., 1902.
- Kaplan, Yosef. *An alternative path to modernity: The Sephardi Diaspora in Western Europe*. Leiden: Brill, 2000.
- Kessler, Eduard. *An Introduction to Jewish-Christian Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kinzer, Mark S. *Postmissionary Messianic Judaism: Redefining Christian Engagement with the Jewish People*. Grand Rapids, MI: Brazos Press, 2005.
- Kirby, Stanley Woodburn and Wards, G. T. *War Against Japan: The Reconquest of Burma*, Volume IV. Uckfield: The Naval & Military Press Ltd, 1965.

- Kjær-Hansen, Kai. „Isaac Feinstein – a martyr for Christ in Romania”. Paper presented at LCJE International Conference, Keszthely, Hungary, August 2007.
- Kochav, Sarah. „Beginning at Jerusalem’: The Mission to the Jews and English Evangelical Eschatology”, in *Jerusalem in the Mind of the Western World, 1800-1948*, Vol. V, *With Eyes Toward Zion*, eds. Yehoshua Ben-Ariehand Moshe Davis. Westport, CT: Praeger, 1997, pp. 91-107.
- Kohler, Max J., and Wolf, Simon. *Jewish disabilities in the Balkan states; American contributions toward the irremoval, with particular reference to the Congress of Berlin*. New York: American Jewish Committee, 1916.
- Kool, Anne-Marie. *God Moves in a Mysterious Way: The Hungarian Protest Foreign Mission Movement (1756–1951)*. Zoetermeer: Uitgeverij Boeken centrum, 1993.
- Kovacs, Abraham. *The History of the Free Church of Scotland’s Mission to the Jews in Budapest and it’s Impact on the Reformed Church of Hungary*. Frankfurt: Peter Lang, 2006.
- Krinsky, Carol Herselle. *Synagogues of Europe: Architecture, History, Meaning*. Mineola, N.Y.: Dover Publications, Inc., 1985.
- Kuller, Harry, ed. *Opt studii despre istoria evreilor din România*. București: Hasefer, 1997.
- _____. *O istorie a evreilor din România în date*, Vol. 1. De la începuturi, pînă la 1919. București: Hasefer, 2000.
- _____. *Evrei din România: breviar bibliografic*. București: Hasefer, 2008.
- Lansdell, Henry. *Through Siberia*, Vol. 1, Second Edition. London: Sampson Low, Marston, Searle, and Rivington, 1882.
- Larsen, David L. *The Company of the Preachers: A History of Biblical Preaching from the Old Testament to the Modern Era*, Vol. 2. Grand Rapids: Kregel Publishing, 1998.
- Lecca, Octav George. *Genealogia a 100 de case din țara Românească și Moldova*. București: 1911.
- Ledderhose, Karl Friedrich. *Johann Jänicke, der evangelisch-lutherische Prediger an der böhmischen oder Bethlehems Kirche zu Berlin: nach seinem Leben und Wirken dargestellt*. Berlin: Selbstverlag des Hrsg., 1863.
- Lee, A. D. *From Rome to Byzantium AD 363 to 565: The Transformation of Ancient Rome*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013.
- Lehrer, Steve. *New Covenant Theology: Questions Answered*. USA: Steve Lehrer, 2006.
- Lenker, Rev. J. N. *Lutherans in All Lands: The Wonderful Works of God*, Vol. I-Z, Fifth Revised Edition. Milwaukee: Lutherans in all Lands Co., 1896.
- Lewis, Justin Jaron. *Imagining Holiness: Classic Hasidic Tales in Modern Times*. Montreal: McGill-Queen’s University Press, 2009.

- Lindberg, Carter. *The European Reformations*, 2nd Edition. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.
- Loewe, Dr. L., ed. *Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore: comprising their life and work as recorded in their diaries from 1812 to 1883*, Vol. II. Chicago: Belford-Clarke Co., 1890.
- Lorimer, J. G. ed. *The Book of Family Prayer: A Guide to Devotion Selected Chiefly from Standard Work of Eminent Christian Authors*. Glasgow: W. R. M'Phun, 1838.
- Low, Alfred D. *Jews in the Eyes of the Germans: From the Enlightenment to Imperial Germany*. Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues, 1979.
- MacGregor, Simon, ed. *Report of the Proceedings at the Public Meeting Held at Edinburgh, on 2nd June, 1841 to Express Simpathy with the Strathbogie Ministers*. Edinburgh: Peter Brown, 1841.
- Madigan, Kevin. *Medieval Christianity: a new history*. New Haven and London: Yale University Press, 2015.
- Marshall, Peter, ed. *The Oxford Illustrated History of the Reformation*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- McCarthy, J. *The Population of Palestine. Population History and Statistics of the Late Ottoman Period and the Mandate*. New York: The Institute for Palestinian Series, 1990.
- McMullen, Michael. *God's Polished Arrow: William Chalmers Burns*. Tain: Christian Focus Publications, 2001.
- McKim, Donald K., ed. *The Cambridge Companion to Martin Luther*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- McVicker, Mary F. *Women Adventurers, 1750–1900: A Biographical Dictionary, with Excerpts from Selected Travel Writings*. Jefferson, NC: McFarland & Company, 2008.
- M'Kerrow, John. *History of the Foreign Missions of the Secession and United Presbyterian Church*. Edinburgh: Andrew Elliot: 1867.
- Montefiore, Sir Moses. *Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore: a facsimile of the 1890 edition*, ed. Louis Loewe. London: Jewish Historical Society of England, 1983.
- Morison, James. *A Practical Commentary on the Gospel According St. Matthew*. London: Hodder and Stoughton, 1902.
- Mundill, Robin R. „Edward I and the Final Phase of Anglo-Jewry”, in *The Jews in Medieval Britain: Historical, Literary, and Archaeological Perspectives*, ed. Patricia Skinner. Woodbridge: Boydell Press, 2003, pp. 55-70.
- _____. *England's Jewish Solution: Experiment and Expulsion, 1262-1290*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Murărașu, Dumitru. *Naționalismul Lui Eminescu*. București: Editura Pacifica, 1994.

- Nistor, Ionuț. „Străini / minoritari în Iași la cumpăna secolelor XIX-XX”. *Iași – oraș al diversității: categorii etnice și minorități în secolele XV-XX: aspecte sociale, economice și culturale*, coord. Laurențiu Rădvan. Iași: Ars Longa, 2015, pp. 165-203.
- Oișteanu, Andrei. *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central european*. București: Humanitas, 2001.
- _____. *Narcotice în cultura română: istorie, religie și literatură*, ed. a 3-a, revizuită. Iași: Polirom, 2014.
- Opriș, Ioan. *Alexandru Lapedatu în cultura românească*. București: Editura Științifică, 1996.
- _____. *Alexandru Lapedatu și contemporanii săi*. Cluj-Napoca: Editura Albastră, 1997.
- Osten-Sacken, Peter von der. *Christian-Jewish Dialogue: Theological Foundations*, transl. Margaret Kohl. Philadelphia: Fortress Press, 1986.
- Paterson, Mark and Walker, Andrew. „'Our unspeakable comfort': Irving, Albury and the origins of the pre-tribulation rapture”, in *Christian Millenarianism: From the Early Church to Waco*, ed. Stephen Hunt. London: C. Hurst & Co. Publishers, 2001, pp. 98-115.
- Pavel, Emilia. *Scoarțe și țesături populare*. București: Editura Tehnică, 1989.
- Pettegree, Andrew. *Brand Luther: How an Unheralded Monk Turned His Small Town Into a Center of Publishing, Made Himself the Most Famous Man in Europe – and Started the Protestant Reformation*. New York: Penguin Books, 2016.
- Philips, Abel. *A History of the Origins of the First Jewish Community in Scotland, Edinburgh 1816*. Edinburgh: John Donald, 1979.
- Platon, Gheorghe. *Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea până la 1859*, reeditat în Platon, Gheorghe. *De la constituirea națiunii la marea unire. Studii de istorie modernă*, vol. IV, partea I. Iași, Editura UAIC, 2002.
- Potra, George. *Hanurile bucureștene*. București: Tiparul Românesc, 1943.
- _____. *Din Bucureștii de altădată*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1981,
- Pugh, Roy J. M. *Wingate Pasha: The Life of General Sir Francis Reginald Wingate 1861-1953*. Barnsley: Pen & Sword Military, 2011.
- Quanrud, John Michael. *Gerasim Kyrias and the Albanian National Awakening 1858-1894*. Tirana: Institute for Albanian & Protestant Studies, 2016.
- Raisin, Max. *A History of the Jews in Modern Times*. New York: Hebrew Publishing Company, 1919.
- Rotman, Liviu. *Școala israelito-română, 1851-1914*. București: Hasefer, 1999.
- Roth, Norman. *Conversos, Inquisition, and the expulsion of the Jews from Spain*. Madison: The University of Wisconsin Press, 2002.

- Satterlee, Craig Alan. *Ambrose of Milan's Method of Mystagogical Preaching*. Collegeville, MN: Liturgical Press, 2002.
- Scalise, Charles J. „Protestant Evangelicalism”. *The Wiley-Blackwell Companion to Practical Theology*, ed. Bonnie J. Miller-McLemore. Oxford: Wiley-Blackwell, 2012, pp. 577-586.
- Schilling, Heinz. *Martin Luther: Rebel in an Age of Upheaval*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Schonfield, Hugh. *The History of Jewish Christianity*. London: Duckworth, 1936.
- Scott, Walter. *Guy Mannering or the Astrologer*, Vol. I-III. Edinburgh: James Ballantyne and Co., 1815.
- Sengupta, Nitish. *Land of Two Rivers: A History of Bengal from the Mahabharata to Mujib*. London: Penguin Books, 2011.
- Sharma, Ram Nath and Sharma, Rajendra K. *Anthropology*. New Delhi: Atlantic Publishers & Dist., 1997.
- Shireff, David. *Bare Feet and Bandoliers: Wingate, Sandford, the Patriots and the part they played in the Liberation of Ethiopia*. London: Radcliffe, 1995.
- Sion, Paharnicul Constantin. *Arhondologia Moldovei*. Iași: Tipografia Buciumului român, 1892.
- Slim, William. *Defeat into Victory*. London: Cassel and Company Ltd, 1956.
- Smallwood, E. Mary. *The Jews Under Roman Rule: From Pompey to Diocletian*. Leyden: E. J. Brill, 1976.
- Soulen, R. Kendall. „Replacement Theology”, in *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*, ed. Edward Kessler and Neil Wenborn. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, pp. 375-376.
- Spiel, Hilde. *Fanny von Arnstein: Daughter of the Enlightenment, 1758–1818*. New York: Berg, 1991.
- Spielmann, Mihai, ed. *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, II/1. București: Editura Federației Comunităților Evreiești din România, 1988.
- Sprague, William B. *Analys of the American Pulpit: Baptist*, Vol. VI. New York: Robert Carter & Brothers, 1860.
- Spurgeon, Charles H. „Departed Saints Yet Living”, in *The Metropolitan Tabernacle Pulpit Sermons*, Vol. 31. London: Passmore & Alabaster, 1885, pp. 541-542.
- Steinmetz, Sol. *Dictionary of Jewish usage: a guide to the use of Jewish terms*. Lanham: The Rowman & Littlefield Publishing Group, 2005.
- Stransky, Thomas F. „Holy Diplomacy: Making the Impossible Possible”, in *Unanswered Questions: Theological Views of Jewish-Catholic Relations*, ed. Roger Brooks. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 1988, pp. 51-69.
- Ștrepel, Gabriel, coord. *Bibliografia românească modernă (1831-1918)*, Vol. IV (R-Z). București: Editura Academiei Române, 1996.

- Tîrzioru, Mircea. Simion Pădureanu, *Istoria construcțiilor și domeniilor militare*. București: Editura Militară, 1995.
- Torrance, David. *The Witness of the Jews to God*. Edinburgh: Handsel Press, 1982, Appendix A [2].
- Tucker, Ruth A. *Not Ashamed: The Story of Jews for Jesus*, forward by J. I. Packer. Colorado Springs: Multnomah Press, 1999.
- Vaillant, J. A. *La Roumanie, ou histoire, langue, littérature, ortographe, statistique des peuples de la langue d'or; Ardaliens, Vallaques et Moldaves résumés sous le nom de Romans*, Tome III (Paris: Arthus Bertrand, 1844).
- Verax [Radu Rosetti]. *La Roumanie et les Juifs*, Bucharest: I. V. Socec, 1903.
- Vintilă-Ghițulescu, Constanța. *Evgheeniți, ciocoi, mojiți: Despre obrazele primei modernități românești 1750-1860*. București: Humanitas, 2013.
- Vitcu, Dumitru; Ivănescu, Dumitru și Turliuc, Cătălin. *Modernizare și construcție națională în România. Rolul factorului alogen, 1832-1918*. Iași: Junimea, 2002.
- Vizitiu, Mihai; Bahrim, Dragoș și Timofti A. (coordonatori). *Două secole de învățămînt teologic seminarial (1803 –2003)*. Iași: Trinitas, 2003.
- Vornicu, Gheorghe. *Gîndirea biopolitică a lui Eminescu*. Sibiu: Editura Astrei, 1943.
- Walvord, John F. *The Millennial Kingdom*. Grand Rapids: Zondervan, 1959.
- Webster, John. *Karl Barth*. London: Continuum, 2004.
- Weiss, Benjamin. *A Christian Jew on the Old Testament Scriptures or a Critical Investigation of the Historical Events, Institutions and Ordinances recorded in the Pentateuch*. Dundee: William Middleton, 1850.
- _____. *New Translation, Exposition & Chronological Arrangement of the Book of Psalms, with Critical Notes on the Hebrew Text*. Edinburgh: William Oliphant and Sons, 1852.
- _____. *New Translation and Exposition of the Book of Ecclesiastes: with Critical Notes on the Hebrew Text*. Edinburgh: William Oliphant and Co., 1858.
- _____. *The Song of Song Unveilled: A New Translation and Exposition of the Song of Solomon*. Edinburgh: William Oliphant and Co., 1859.
- Westin, Gunnar. *The Free Church Through the Ages*. Nashville: Broadman Press, 1958.
- von Wurzbach, Constant. *Biographisches lexikon des kaiserthums Oesterreich*, Vol. 44. Wien: Druck und Verlag, 1882.
- Xenopol, A. D. „Unioniști și separatiști”, în *AARMSI, Seria II, Tomul XXXI*. București: Institutul de arte grafice „Carol Göbl”, 1909, pp. 725-765.
- _____. „Istoria ideilor mele”, în *Studii și documente literare*, Vol. IV: Junimea, ed. I. E. Torouțiu. București: Inst. Arte grafice „Bucovina”, 1933.
- Zane, Gheorghe. *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea: despre stadiile premergătoare industriei mecanizate*. București: Editura Academiei R.S.R., 1970.

Zucker, Wolfgang. *Lutheran Forum* (Sept. 1975): 10. In Eckardt, Alice L. „Dilemma of Forgiveness”. *The Holocaust and the Christian World: Reflections on the past challenges for the future*, eds. Carol Rittner, Stephen David Smith and Irena Steinfeldt. London: Kuperard, 2000, pp. 228-230.

PUBLICAȚII

- *** *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, XVII (10 Januar 1853): 31-33.
- *** *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, XVII, No. 12 (14 März 1853): 151-152.
- *** „Le Rabbin Russe.” *L’ami d’Israël*, Tome III, No. VI (Aout 1843): 224-232.
- *** *Analele Brăilei*, Anul VIII, Nr. 1 (Ianuarie-Martie 1935): 67-69.
- *** „The Jews.” *The Baptist Missionary Magazine*, Volume XXI. Boston: Baptist General Convention (1841): 44-46.
- *** *The Baptist Missionary Magazine*, Vol. XXXIV. Boston, American Baptist Missionary Union (1854): 459.
- *** „Traditions of the Rabbins”. *Blackwood’s Magazine*, Vol. XXXII. Edinburgh: William Blackwood (1832): 725-750.
- *** *Bucks Herald* (Saturday, 1 June 1889): 7.
- *** „Relinquished Missions – Moravian Mission to the Jews, from 1738 to 1764”. *The Christian Observer*, Vol. 33. Philadelphia, Key and Biddle (1833): 51.
- *** „London Jews’ Society.” *The Foreign Missionary*, Vol. XIII. New York: Mission House (1854-5): 109.
- *** *The Free Church of Scotland Monthly Record* (1862): 83.
- *** „Breslau.” *The Free Church of Scotland Monthly Record*. Edinburgh: Thomas Nelson and Sons (1864): 411.
- *** „Jewish Mission”, *The Free Church of Scotland Monthly Record*. Edinburgh: Thomas Nelson and Sons (1864): 557.
- *** *The Free Church of Scotland Monthly Record* (1891): 75.
- *** *The Free Church of Scotland Monthly Record* (1896): 185-186.
- *** *Home and Foreign Missionary Record of the Church of Scotland* (13 November 1838): 2-3.
- *** *The Home and Foreign Missionary Record for the Church of Scotland*, No. 5 (November 1839): 86.
- *** *Home and Foreign Missionary Record of the Church of Scotland* (July 1840): 190-191.
- *** *The Home and Foreign Missionary Record for the Church of Scotland*, No. 8 (November 1840): 126.
- *** *Home and Foreign Missionary Record of the Church of Scotland* (1st December 1840): 258.
- *** *Home and Foreign Missionary Record of the Free Church of Scotland*, Vol. III (1848): 482.

- *** *Home and Foreign Missionary Record of the Free Church of Scotland*, Vol. III, No. 23 (1848), p. 561.
- *** „Jews at Jassy. Extract of a Letter from the Rev. Daniel Edward to Rev. Dr. Candlish, dated Jassy, July 24th, 1844”. *The Jewish Chronicle*, New-York (November 1844): 119-120.
- *** „Jassy. Letter from Rev. Daniel Edward”. *The Jewish Chronicle*, New-York (April 1845): 276-278.
- *** „Statement by the Committee”. *The Jewish Chronicle*, New-York (February 1846): 254.
- *** „Jassy. Extract letter from Rev. D. Edward”. *The Jewish Chronicle*, New-York (April 1846): 319.
- *** „Jassy. Extract letter Rev. D. Edward, Jassy, Jan. 26th, 1846”, *The Jewish Chronicle*, New-York (May 1846): 351-352.
- *** „Extract Letter from Rev. Daniel Edward to the Rev. A. Moody Stuart. Jassy, June 9th, 1847.” *The Jewish Chronicle*, Vol. III-IV, New York (1848): 123-124.
- *** „Jassy. Extract letter from Rev. W. Wingate. Jassy, March 2nd, 1848”. *The Jewish Chronicle*, New York (July 1848): 31-32.
- *** *Jewish Expositor and the Friends of Israel*, VIII (1823): 101; 307.
- *** *Jewish Expositor and the Friends of Israel*, IX (1824): 20; 24; 41-53; 243; 380-382.
- *** *Jewish Expositor and the Friends of Israel*, X (1825): 13-17; 108-109; 341; 427.
- *** *Jewish Expositor*, XI (1826): 74-76; 135-138; 178; 183-186.
- *** „Jassy”. *The Jewish Herald, and Record of Christian Effort*, Vol. I. London: Aylott & Jones (1846): 282.
- *** *The Jewish Herald*, Vol. I, No. 1. London: Aylott & Jones (January 1847): 10.
- *** „RabbiNahum.” *The Jewish Herald*, Vol. II. London: Aylott & Jones (1847): 253-254.
- *** „Rustchuk.” *The Jewish Herald*. London: John Snow & Co. (1873): 226.
- *** „Vienna.” *The Jewish Records of the London Society for Promoting Christianity Amongst the Jews* (February, 1877): 5.
- *** *The London Gazette – Supplement* (1st October 1943): 43-97.
- *** „Informațiuni”. *Lupta*, Anul VI, Seria III, Nr. 939, București (24 septembrie 1889): 3.
- *** „Liceul Agricol „Mihail Kogălniceanu” Miroslava – 182 ani de tradiție în educație”. *Mesagerul*, Anul V (Noiembrie 2013): 6.
- *** „Jassy”. *The Missionary Chronicle*, Vol. XIV, New York (1846): 243.
- *** *Missionary Herald*, XXI (February 1825): 33.
- *** *Missionary Herald*, XXIII (February 1827): 35–36.
- *** *Missionary Herald*, XXXII (July 1836): 251-254.
- *** „Seminary and Missionaries.” *The Missionary Register for MDCCCXXIII*. London: Church Missionary Society (1823): 531.

- *** „Jews Society.” *The Missionary Register for MDCCCXXVI*. London: Church Missionary Society (1826): 66.
- *** „Jews Society, Bucharest – 1841 – G. W. Pieritz.” *Missionary Register for MDCCCXLII*. London: L. and G. Seeley (1842): 131.
- *** „Jews Society, Bucharest – 1841.” *Missionary Register for MDCCCXLIII*. London: L. and G. Seeley (1843): 133.
- *** „Jews’ Society”. *The Missionary Register for MDCCCXLIII*. London: L. and G. Seeley (1843): 135-136.
- *** „Jews Society”. *The Missionary Register*. London: Seeley, Burnside & Seeley (1845): 89-90.
- *** „Hebrew College.” *The Missionary Register for MDCCCXLVI*. London: Church Missionary Society (1846): 388.
- *** „Jews’ Society.” *The Missionary Register for MDCCCLV*. London: Church Missionary Society (1855): 80-81.
- *** „With the guerillas in Africa in 1941: Wingate of the Gideonites”. *The Palestine Post* (April 9, 1944): 4.
- *** *The Missionary Review of the World*, Vol. XXII (1899): 320.
- *** *Monitorul Medical*, Anul VI, Nr. 9 (15 mai 1867): 75-76.
- *** „Medicina poporană”. *PovăŃuitorul sănătăŃii Ńi al economiei*, Anul I, Nr. 1, IaŃi (15 februarie 1844): 5-6.
- *** „The Late Dr. Alexander Black”. *The Record of the Free Church of Scotland* (March 1st, 1864): 473-474.
- *** „Prof. Dr. Ion Mateiu”, *RenaŃterea*, Anul XXIV, Nr. 14 (7 aprilie 1946): 1.
- *** „Mai nou”, *România liberă*, Anul X, Nr. 2690 (25 iulie 1886): 3.
- *** „The Late Rev. Dr. Andrew A. Bonar, Glasgow”. *The Scotsman* (31st December 1892): 7.
- *** „Wingate a Genius – Churchill”. *The Straits Times* (13 March 1951): 3.
- *** „Notes of a Medical Missionary: Chap. II – Rabbi Nahum”. *The Sunday at Home*, No. 372 (June 13, 1861): 369-372.
- *** „Notes of a Medical Missionary. III – Haiam Haiamowitch”. *The Sunday at Home*, No. 373 (June 20, 1861): 385-388.
- *** „Notes of a Medical Missionary. IV – Haiam Haiamowitch – continued”. *The Sunday at Home*, No. 374 (June 27, 1861): 400-404.
- *** „Notes of a Medical Missionary. V”. *The Sunday at Home*, No. 375 (July 4, 1861): 419.
- *** „Notes of a Medical Missionary. VI”. *The Sunday at Home*, No. 376 (July 11, 1861): 436.
- *** „Notes of a Medical Missionary. VII”. *The Sunday at Home*, No. 376 (July 18, 1861): 451-452.
- *** *The Sunday at Home*, No. 675 (6th April 1867): 213.

- *** „Extract of Letters from Mr. Pieritz, a Christian Missionary Living at Jerusalem, to the Jews in Alexandria.” *Times*, London (July 6): 1840.
- *** „Israel Pick”. *The United Presbyterian Magazine*, New Series, Vol. II. Edinburgh: William Oliphant and Co. (1858): 11-16; 54-61.
- Anderson, Olive. „The Reactions of Church and Dissent towards the Crimean War”. *Journal of Ecclesiastical History*, Vol. 16, No. 1 (1965): 209-220.
- Ardeleanu, Constantin. „Stephen Goldner și fabrica de conserve de carne din Galați (1844-1852)”. *Studii și materiale de istorie modernă*, Vol. XXVI (2013): 31-58.
- Assaf, David. „The historical background of Rabbi Israel of Ruzhin’s settlement in Sadagura”. *Studia Judaica*, Vol. III, Cluj-Napoca (1994): 67-77.
- Barasch, Iuliu. „Evreii din Moldova și Valachia”, trad. Elias Schwarzfeld. *Anuar pentru Israeliți pe anul 5641 (1880-1881)*, Anul IV (1881): 1-29.
- Benjamin, Lya. „O pagină puțin cunoscută din istoria Țărilor Române”. *Buletinul Centrului Muzeului și Arhivei istorice a evreilor*, ed. Dumitru Hîncu, Harry Kuller și Eugen Preda. București: C.S.I.E.R. (1999): 26-36.
- Bulat, T. G. „O ctitorie a lui Matei Vodă Basarab în mijlocul Bărgănelului: Slobozia lui Ienache, Vai de Ei”. *Glasul Bisericii*, Anul XXVIII, Nr. 3-4 (martie-aprilie 1969): 393-408.
- Candlish, R. S. „Conversion of the Jews.” *The Home and Foreign Missionary Record of the Church of Scotland* (April 1839): 191.
- Dobrescu, Vasile. „Studenți la Budapesta – profesori și economiști la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din Cluj”. *Simpozion*, Gyula (2011): 71-90.
- Eckardt, Alice L. „Post-Holocaust Theology: A Journey Out of the Kingdom of Night”. *Holocaust and Genocide Studies*, 1:2 (1986): 229-240.
- Eminescu, Mihai. „Doina”. *Convorbiri literare*, Anul XVII, Nr. 4 (1 iulie 1883): 159-160.
- Fordyce, John. „Rev. Andrew A. Bonar, D.D.” *The Free Church of Scotland Monthly* (March, 1893): 57.
- Friedman, Isaiah. „Lord Palmerston and the Protection of Jews in Palestine, 1839-1851”. *Jewish Social Studies*, XXX, No. 1 (January 1968): 23-41.
- Gavrilescu, Maria. „Expoziția agricolă și de industrie casnică din Iași”. *Cultura poporului*, Anul III, Nr. 33, Cluj (Duminecă 11 Nov. 1923): 5.
- Hertz, Deborah. „Intermarriage in the Berlin Salons”. *Central European History*, 16 (1984): 303-346.
- Iacob, Dan Dumitru. „Sinagogile din Iași la mijlocul secolului al XIX-lea (Aspecte culturale, sociale, arhitectonice și urbanistice)”. *Historia Urbana*, Tomul XVII (2009): 119-169.
- Iftimi, Sorin. „Casa Callimachi din Iași (str. Cuza Vodă nr. 41)”. *Monumentul*, XII/2 (2011): 425-447.

- Ionescu, Violeta. „Ziariști evrei în presa gălățeană”. *Buletinul Fundației Urechia*, Anul 11, Nr. 14 (2013): 206-207.
- Iorga, Filip Lucian. „Familia Boldur-Costache (Kostaki). Schiță de profil genealogic și istoric”, *Erasmus*, Nr. 13, București (2002): 128-145.
- Iorga, Nicolae. „Dări de samă”. *Revista Istorică*, Anul XX, Nr. 10-12 (Octombrie – Decembrie 1934): 385-391.
- Kara, I. „Din activitatea editorială a lui Gh. Asachi. Tipărituri în limbi străine”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Anul XLIV, Nr. 3-4 (martie-aprilie 1968): 230. Citat în Ungureanu, 138.
- Kjær-Hansen, Kai. „John Nicolayson and the Beginning of the Jerusalem Mission in the 19th Century”. *LCJE Bulletin*, No. 72 (May 2003).
- Kuller, Harry. „Trei «momente» ale cenzurării scrisului evreilor din România”. *Buletinul Centrului, Muzeului și arhivei istorice a evreilor din România*, Nr. 11, București, C.S.I.E.R. (2005): 95-124.
- Kuruvila, Matthai. „Moishe Rosen – of Jews for Jesus”. *San Francisco Chronicle* (Wednesday, June 16, 2010): C8.
- Martin, J. „Dr. Carey Refuses to be Patron of Jewish Mission”. *The Church of England Newspaper* (Friday, March 13th, 1992): 1.
- Mason, John. „Turkey. Medical Missions”. *Evangelical Christendom*, Vol. III. London: Evangelical Alliance (1849): 339-341.
- Mayhew, Eugene J. „Alfred Edersheim: A Brief Biography”. *Michigan Theological Journal* (Fall 1991): 170-179.
- M’Cheyne, Rev. R. M. „Our Duty to Israel”. *The Jewish Chronicle*, New York (January 1849): 199-203.
- Metz, Johann-Baptist. „Facing the Jews: Christian Theology after Auschwitz”. *Concilium*, 5, No. 175 (1984): 26-33.
- Neumeister, Robert. „The Danubian Principalities. Position and circumstances of the Lutheran Church”. *Evangelical Christendom*, Vol. XI. London: Evangelical Alliance (1857): 313.
- Oncken, J. G. „Baptism – Cheering prospects”. *The Baptist Missionary Magazine*, Vol. XXVI (1846): 117.
- _____. „Missionary Efforts”. *The Baptist Missionary Magazine*, Vol. XXVI (1846): 139.
- Orchard, Stephen. „Evangelical Eschatology and the Missionary Awakening”. *The Journal of Religious History*, Vol. 22, No. 2 (June 1998): 132-151.
- Quiñónez, Jorge. „Alexander McCaul (1799–1863): The Doyen of 19th Century British Jewish Missions”. *Mishkan*, Nr. 43 (2005): 780.
- Ritchie, Lionel Alexander. „Daniel Edward (1815-1896) and the Free Church of Scotland Mission to the Jews in Central Europe”. *Records of the Scottish Church History Society*, Vol. XXXI (2002): 173-187.

- Rooney, David. „A Grave Injustice: Wingate and the Establishment”. *History Today* (March 1, 1994): 11-13.
- Ross, John S. „The Legacy of John Duncan”. *International Bulletin of Missionary Research*, Vol. 29, No. 3 (March, 2005): 150-153.
- Ross, Kenneth R. „Calvinists in Controversy: John Kennedy, Horatius Bonar and the Moody Mission of 1873-1874”. *Scottish Bulletin of Evangelical Theology*, Vol. 9, No. 1 (Spring 1991): 51-63.
- Schwarzfeld, Elias. „Cronica israelită în România, de la începutul veacului actual pînă la dărîmarea templului din București (1801-1866)”. *Anuar pentru Israelii pe anul 5648 (1887-1888)*, Anul al X-lea (1887): 81-128.
- _____. „Evreii din Moldova sub Reglementul Organic. Studiu istoric”. *Anuar pentru israelii pe anul 5652 (1891-1892)*, Anul al XIV-lea (1891): 191-223.
- _____. „O acuzare de sînge la 1710”. *Fraternitatea*, An VI, Nr. 44 (1884): 349.
- _____. „Așezămintele evreilor din Moldova în veacul al XVIII și jumătatea veacului al XIX”. *Anuar pentru Israelii pe anul 5646 (1885-1886)*, Anul VIII (1885): 1-22.
- _____. „Din istoria evreilor în România: II. Evreii din București în 1852 și 1853”. *Anuar pentru Israelii cu un supliment calendaristic pe anii 5658 și 5659 (1897-1899)*, ed. M. Schwarzfeld, București, Tipo-litografia „Universala” (1898): 55-62.
- Schwarzfeld, Moses. „Ochire asupra istoriei evreilor în România din cele mai vechi timpuri pînă la jumătatea veacului al XIX”. *Analele Societății Istorice Iuliu Barasch*, Anul I (1887): 15-69.
- _____. „Excursiuni critice asupra istoriei evreilor în România”. *Analele Societății Istorice Iuliu Barasch*, Anul II, No. 1 (1888): 17-118.
- Schwarzfeld, Wilhelm. „Instrucția la evreii din Iași de la începutul veacului actual pînă la anul 1866”. *Anuar pentru israelii pe anul 5650 (1889-1890)*, Anul al XII-lea (1889): 21-40.
- Skarsaune, Oscar. „We Have Found the Messiah”. *Mishkan*, Nr. 5 (2005): 5-128.
- Spanner, Huw. „Be Generous!” *Third Way*, Vol. 20, No. 9 (November, 1997): 18.
- Tappe, E. D. „Rumania and the Bible Society until the Crimean War”. *The Slavonic and East European Review*, Vol. 46, No. 106 (Jan., 1968): 91-104.
- _____. „A Bible Society Agent in the Rumanian Principalities”. *The Slavonic and East European Review*, Vol. 42, No. 99 (Jun., 1964): 388-402.
- Tatu, Tudose. „Părintele Comisiei Europene a Dunării, Charles Cunningham (I)”. *Boema*, Anul V, Nr. 8/54 (august 2013): 36.
- Tennenbaum, Mark. „The British Consulate in Jerusalem, 1838-1890”. *Cathedra*, 5 (September 1978): 83-108.
- Vereté, Meir. „The Restoration of the Jews in English Protestant Thought 1790-1840”. *Middle Eastern Studies*, Vol. VIII, No. 1 (1972): 1-6.

- Vitcu, Dumitru și Vitcu, Mihai. „Însemnări pe marginea unor documente din anii luptei pentru Unire (1856-1857)”. *Studii și Comunicări III*. Focșani: Complexul muzeal al județului Vrancea (1980): 185-197.
- Vitcu, Dumitru. „Personalități ale vieții economice din secolul al XIX-lea: bancherul moldovean Israil Chaim Daniel”. *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, IV (1999): 53-66.
- Xenopol, A. D. și Mironeanu, A. „Industria Mătasei II”. *Voința Națională* (19/31 ianuarie 1896): 2.
- Zeitlin, Solomon. „Mumar and Meshumad”, in *The Jewish Quarterly Review*, Vol. 54, No. 1 (July 1963): 84-86.

ENCICLOPEDII ȘI DICȚIONARE

I. Encyclopaedia Judaica

- Skolnik, Fred and Berenbaum, Michael, eds. *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 1-22. Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007.
- Alfassi, Itzhak. „Ruzhin, Israel”, in *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 17, ed. Fred Skolnik and Michael Berenbaum. Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007, pp. 598-601.
- Corcos, David and Kressel, Getzel. „Bibas”, in *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 3, ed. Fred Skolnik and Michael Berenbaum, Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007, pp. 571-572.
- David, Abraham. „Sheli'ah Zibbur”, in *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 18, ed. Fred Skolnik and Michael Berenbaum. Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007, p. 446.
- Dinur, Benzion. „Wissenschaft des Judentums”, in *Encyclopædia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 21, eds. Fred Skolnik and Michael Berenbaum. Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007, pp. 105-114.
- Frymer, Tikva S. „Ashtoreth”, in *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 2, ed. Fred Skolnik and Michael Berenbaum. Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007, pp. 581-582.
- Herr, Moshe David and Sperling, S. David. „Day of Atonement”, in *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 5, ed. Fred Skolnik and Michael Berenbaum. Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007, pp. 488-493.
- Hoffman, Matthew B. *From Rebel to Rabbi: Reclaiming Jesus and the Making of Modern Jewish Culture*. Stanford: Stanford University Press, 2007.
- Kaplan, Zvi. „Eruv”, in *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 6, ed. Fred Skolnik and Michael Berenbaum. Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007, pp. 484-485.

- Kressel, Getzel „Hibbat Zion”, in *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 9, ed. Fred Skolnik and Michael Berenbaum. Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007, p. 94.
- Lavi, Theodor; Herşcovici, Lucian-Zeev; Volovici, Leon. „Romania”, in *Encyclopædia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 17, eds. Fred Skolnik and Michael Berenbaum. Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007, p. 376.
- Mirelman, Victor A. „Rapoport (Rappaport), Solomon Judah Leib”, in *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 17, eds. Fred Skolnik and Michael Berenbaum. Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007, p. 97.
- Rubinstein, Avraham. „Hasidim”, in *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 8, ed. Fred Skolnik and Michael Berenbaum. Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007, pp. 390-408.
- Unterman, Alan and Horwitz, Rivka G. „Shekhinah”, in *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 18, ed. Fred Skolnik and Michael Berenbaum. Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007, pp. 440-441.
- Werses, Samuel. „Perl, Joseph”, in *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 15, eds. Fred Skolnik and Michael Berenbaum. Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007, pp. 773-774.
- Ydit, Meir. „Badhan”, in *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, Vol. 3, ed. Fred Skolnik and Michael Berenbaum. Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2007, p. 48.

II. Dictionary of National Biography

- 1) Lee, Sidney, ed. *Dictionary of National Biography*. London: Smith, Elder & Co., 1892-1901.
 - 2) Stephens, Leslie, ed. *Dictionary of National Biography*. New York: Macmillan and Co., 1886-1901.
- Lee, Sidney, ed. *Dictionary of National Biography*, Vol. XXX. London: Smith, Elder & Co., 1892, pp. 315-316.
- Lee, Sidney, ed. *Dictionary of National Biography*, Vol. XXXVIII. New York: Macmillan and Co., 1894, pp. 278-280.
- Lee, Sidney, ed. *Dictionary of National Biography*, Vol. L. London: Smith, Elder & Co., 1897, p. 299.
- Driver, Samuel Rolles. „Edersheim, Alfred”, in *Dictionary of National Biography*, Supplement, Vol. II, ed. Sidney Lee. London: Smith, Elder & Co., 1901, pp. 175-176.
- Stephens, Leslie, ed. *Dictionary of National Biography*, Vol. V. New York: Macmillan and Co., 1886, p. 106.
- Stephens, Leslie, ed. *Dictionary of National Biography*, Vol. VIII. London: Smith, Elder & Co., 1886, pp. 405-408.

- Stephens, Leslie, ed. *Dictionary of National Biography*, Vol. IX. New York: Macmillan and Co., 1887, pp. 449-454.
- Stephens, Leslie, ed. *Dictionary of National Biography*, Vol. XVI. New York: Macmillan and Co., 1889, p. 167-168.
- Stephens, Leslie, ed. *Dictionary of National Biography*, Vol. XXXV. New York: Macmillan and Co., 1893, p. 3.
- Stephens, Leslie, ed. *Dictionary of National Biography*, Vol. LXII. New York: Macmillan and Co., 1901, pp. 113-115.

III. The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge

- Jackson, Samuel Macauley, ed. *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, Vol. VI, s.v. „Jews, Missions to the.” Grand Rapids: Baker Book House, 1953, p. 178.

DOCUMENTE DE ARHIVĂ

- ANI, Secretariatul de Stat, 313/1833-1857, f. 1; f. 12-13; f. 14-14v; f. 17; f. 19; f. 27; f. 40-41v. Reprodus în: *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, III/2, 63-64; 66; 265-266; 270; 274-275; 278-279; respectiv în Kuller, „Trei «momente» ale cenzurării scrisului evreilor din România”, 96-104; unde indicele arhivistic este ANI, Tr. 1764, op. 2013, dos. 4193, f. 1; f. 15-16; f. 19; f. 23; f. 27; f. 41; f. 61.
- ANI, *Secretariatul de Stat*, 313/1833-1857, f. 7-8; f. 21-21v; f. 27; f. 56; f. 118; f. 133. Citat în Ungureanu, p. 127; 137; 140-141; 156.
- ANI, Tr. 1764, op. 2013, vol. 4193, 83. Citat în Kuller, „Trei ‘momente’ ale cenzurării scrisului evreilor din România”, pp. 104-105.
- ANI, Secretariatul de Stat, 1118/1843-1859, f. 1; 3; 4, citat în Ungureanu, p. 304-305; 308; 325.
- ANI, Secretariatul de Stat, 1576/1846-1847, f. 1-1v.; f. 5-5v.; f. 9-10; f. 15-15v.; f. 19-19v. Citat în Ungureanu, pp. 311-312.
- ANI, *Stare civilă. Născuți*, 896/1866, despărțirea I, Iași. Citat în Ungureanu, p. 126.
- ANI, *Stare Civilă. Căsătorii*. Citat în Ungureanu, p. 248.
- ANI, *Stare Civilă. Nașteri*. Citat în Ungureanu, pp. 248-249.
- B.A.R., Documente, MCCXLI / 124, respectiv B.A.R., Documente, MCCXLI / 171.
- Cambridge University Library, BSA/E3/3/499/1. „J. W. Wiles to J. H. Ritson, Bucharest, December 6th, 1922.”
- M'Cheyne Archive in New College Library, Edinburgh 2.1.87 Wodrow to M'Cheyne (no date). Citat în Ross, „Time for Favour: Scottish Missions to the Jews, 1838–1852”, p. 71.

Arhivele Statului București, *Ministerul afacerilor externe către Neigebaur, Berlin, 29 octombrie 1844*. Microf. RDG, r. 23, c. 774–776; DZA, A.A. II, Rep. 6, Nr. 3384, f. 220–221 v. Citat în Docea, pp. 97-98.

National Library of Scotland, Dep 298, *Committee for the Conversion of the Jews, minutes 8 Dec. 1846*. Citat în Ritchie, p. 177.

Minute book of the Committee for the Conversion of the Jews (NLS Dep. 298/249). Citat în Ross, „Time for Favour: Scottish Missions to the Jews, 1838–1852”, p. 95.

Minute Book of the Committee for the Conversion of the Jews of the Free Church of Scotland (NLS Dep. 298/250), 77; 97; 160; 162; 165. Citat în: Ross, „Time for Favour: Scottish Missions to the Jews, 1838–1852”, p. 116.

SURSE INTERNET

*** Andrew Bonar. „Biography”, accesat 16 mai 2016, <http://www.andrewbonar.co.uk/biography2.html>.

*** Ss Mary & John Churchyard. „PieritzFamily,” accesat 1 mai 2016, http://www.ssmjchurchyard.org.uk/pieritz_family.php.

*** Levantine Heritage. „William Bucknor Lewis tree”, accesat 4 iunie 2017, <http://www.levantineheritage.com/wftree.htm>.

*** Levantine Heritage. „Memoirs of Helen (Lewis) Lawrence”, accesat 23 decembrie 2017, <http://www.levantineheritage.com/testi32.htm>.

*** GTU. „Lewis R. Rambo”, accesat 8 februarie 2018, <https://www.gtu.edu/faculty/lewis-r-rambo>.

*** The Church of England. „MissionAgencies”, accesat 29 noiembrie 2016, <https://www.churchofengland.org/our-faith/mission/world-mission/mission-agencies.aspx>.

*** Tipărituri românești. „Înfruntarea jidovilor, Iași, 1803”, accesat 29 octombrie 2015, <https://tiparituriromanesti.wordpress.com/2015/10/24/infruntarea-jidovilor-iasi-1803/>.

*** Haaretz. „Moishe Rosen, Founder of Jews for Jesus, Dies Aged 78”, May 23, 2010, <https://www.haaretz.com/jewish/1.5123762>.

*** Ancestry. Accesat 18 noiembrie 2015, <http://homepages.rootsweb.ancestry.com/~szmatlok/grp/fam00203.htm>.

*** Family Search. Great Britain Deaths and Burials, 1778-1988, s.v. „Mary Ann Kleinhenn”, 17 Sep 1876; citing Bucharest, reference p 6 rn 28. Accesat 27 februarie 2016, <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:XT8H-5WR>.

*** Logos. „Classic Commentaries and Studies on Ecclesiastes”, accesat 27 septembrie 2016, <https://www.logos.com/es/producto/17964/classic-commentaries-and-studies-on-ecclesiastes>.

Blumenthal, Ralph. „Roy Eckardt, 79, a Pioneer In Christian-Jewish Relations”. *The New York Times*, May 9, 1998. <http://www.nytimes.com/1998/05/09/arts/roy-eckardt-79-a-pioneer-in-christian-jewish-relations.html>.

- Ciofu, Constantin. „Sărbătoare la Biserica Sfântul Mina din Iași”, *Ziarul Lumina*, 12 noiembrie 2009, <http://ziarullumina.ro/sarbatoare-la-biserica-ca-sfantul-mina-din-iasi-37281.html>.
- Cîță, Claudia. „Cronologia culturii idiș din spațiul românesc”, *Yiddische Welt in Rumene*, 10.01.2015. <http://www.yiddish.jewishfed.ro/index.php/domenii/presa/1-cronologia-culturii-idiș-din-spatiul-romanesec>.
- Daniliuc, Arhimandrit Mihail. „Ion Creangă, un diacon înfrînt?” *Doxologia*, ultima modificare 12.12.2012. <http://www.doxologia.ro/viata-bisericii/documentar/ion-creanga-un-diacon-infrant>.
- Herșcovici, Lucian-Zeev. „Iași.” *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, 16 august 2010. <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Iasi>.
- Herșcovici, Lucian-Zeev. „Brăila” *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, accesat 15 septembrie 2018, <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Braila>.
- Hochstein, Joseph M. And Isseroff, Ami. „Orde Charles Wingate–Hayedid”, *Zionism and Israel*, accesat 10 mai 2017, http://www.zionism-israel.com/bio/Charles_Orde_Wingate.htm.
- Horowitz, Elliot. „Straying from the Fold?”, *Jewish Review of Books*, Fall 2017. <https://jewishreviewofbooks.com/articles/2784/straying-from-the-fold/>.
- Joffe, Lawrence. „Hyam Maccoby, A Jewish scholar challenging Christian myths”, *The Guardian*, Saturday 31 July 2004. <https://www.theguardian.com/news/2004/jul/31/guardianobituaries.religion>.
- Liphshiz, Cnaan. „This British Jewish School Has Mostly Muslim Students”, *Haaretz*, May 03, 2018, <https://www.haaretz.com/world-news/europe/this-british-jewish-school-has-mostly-muslim-students-1.6053949>.
- Martin, Douglas. „Franklin Littell, Scholar of Holocaust, Dies at 91”, *The New York Times*, May 30, 2009. http://www.nytimes.com/2009/05/30/us/30littell.html?_r=0.
- Mitican, Ion. „Cum a devenit scriitorul Edgar Quinet un mare prieten al României”, *Ziarul Lumina*, 13 septembrie 2008. <http://ziarullumina.ro/cum-a-devenit-scriitorul-edgar-quinet-un-mare-prieten-al-romaniei-53538.html>.
- Reynard. „Torquay’s Monastery: Alfred & the church that rocked”, *Noddleit*, 7th August 2014, <http://noddleit.com/nod/i10328>.
- Sanders, Fred. „Happy Birthday, Alfred Edersheim (1825-1889)”, *Patheos*, March 7, 2012. <http://www.patheos.com/blogs/scriptorium/2012/03/happy-birthday-alfred-edersheim-1825-1889/>.
- Șerban, Dumitru. „135 de ani în patru zile”, *Viața Medicală*, Nr. 6, 6 februarie 2015. http://www.viata-medicala.ro/135-de-ani-in-patru-zile.html*articleID_9753-dArt.html.

Index alfabetic de persoane

A

- Aaron, Rabbi Avram - fondatorul unei familii rabinice 255
Adeney, J. H. - misionar LSPCJ la București 353
Albineț, I. 228
Albrecht al VII-lea von Mansfeld-Hinterort - suzeran (graf) de Mansfeld-Hintertort, unde se afla orașul natal al lui Luther 52
Alecsandri, Vasile 121, 297
Alexander, Michael Solomon - primul episcop anglican al Ierusalimului 69, 334
Allan, William Owen - misionar la Pesta 200, 299
Ambrozie - episcop de Milano 16
Amery, Leo 374
Anderson, John Walker - om de afaceri scoțian, care l-a inițiat în afaceri pe J. G. Oncken 178
Anthony Ashley Cooper, numit Lord Ashley până în 1851 și Lord Shaftesbury după aceea 200
Apamias, Filaret - episcop 314, 315
Aravi, Solomon ben - medic și rabin din Iași în sec. al XVII-lea 24, 28
Aristia, Constantin 323
Asachi
Asachi, Alexandru 320
Asachi, Gheorghe 30, 276, 308, 309, 310, 311, 314, 322, 328
Asachi, Hermione - soția lui Edgar Quinet 276, 328
Augustin de Hippo 62, 381
Avram - prozelit, ebenist 263

B

- Ba'al Şem Tov - rabin celebru, fondator al mișcării hasidice - supranumit și Beşţ 142, 211
Bak, Israel - comerciant de cărți 316
Baş
Baş, Alecu - demnitar moldovean 208, 320
Baş, Iordache - boier moldovean 306
Baş, Teodor - caimacam 260, 320
Baş, Toderaş - Secretar de Stat al Moldovei 260, 261, 262, 315, 319
Barasch, Iuliu 30, 32, 33, 130, 323, 350
Baring, Thomas - bancher englez 67
Barker, Benjamin - agent al BFBS pentru Balcani 296, 297, 311, 312, 322, 325
Baron, David - fondatorul organizației Hebrew Testimony to Israel 76
Barth, Karl - teolog protestant 388, 389, 391, 392
Bassin, Elieser - misionar scoțian 353
Bauhofer, Johann Georg - pastor luteran din Buda 185
Bălăşescu, Nifon 323, 325
Bărnăuțiu, Simion 38
Becker, F. W. - misionar LSPCJ la Berlin 177
Bedmar, Emanuel de - Soțul Luciei Palladi 261
Behrens
Behrens, Alexander Isaac - misionar LSPCJ la Iași 301, 302, 303, 317, 325, 336
Behrens, Anna Friedericke fiica

- misionarului Behrens,
căsătorită cu William Mayer
303
- Beifuss, Stephanie - mama lui Alfred
Edersheim 221
- Belfer, Noih - rabin convertit la
ortodoxie și călugărit sub
numele de Neofit 36
- Bellson, R. - misionar al LSPCJ din
Breslau 177
- Bengel, Johann Albrecht - teolog
pietist german 185
- Ben Gurion, David 378
- Berhovitz, Iacob Herș - comerciant
de carte din Iași 313
- Bibas, Yehuda - Șef-Rabin din Corfu
119, 120, 132, 133, 380
- Biermann, Nahum Meir 270, 271,
272, 273, 274, 278, 281, 283,
284, 298, 301, 303, 305, 317,
331, 336
- Bisiliher, Isac - comerciant de carte
din Iași 313
- Bitlemen, Mihalachi - numele de
botez al lui Vitlimescu 307
- Black, Alexander 45, 46, 83, 84, 88,
96, 97, 126, 178, 180, 182, 184,
186, 187, 190, 192, 195, 293,
358, 359
- Blackstone, William - fondator al
Chicago Hebrew Mission 76
- Blaikie, Jane - soția lui Alexander
Keith 46
- Blutte, E. L. - consul britanic la
București 125
- Bodian, Miriam - prof. University
of Texas, specialist în istoria
medievală și modernă a
evreilor europeni 52
- Boldur-Lățescu
Boldur-Lățescu, Gheorghe 260
Boldur-Lățescu, Iordache Costachi
- hatman 260, 261
- Bonar
Andrew Bonar 39, 40, 43, 44, 48,
74, 75, 81, 83, 84, 85, 93, 94, 97,
98, 104, 110, 126, 131, 132, 153,
164, 166, 175, 177, 178, 180,
181, 182, 187, 188, 192, 195,
219, 251, 280, 290, 293, 355,
356, 357, 358, 365, 366
- Bonar, Horatius - fratele lui
Andrew 39, 40, 75, 355, 356
- Bonar, James - tatăl lui Andrew,
John și Horatius 39
- Bonar, James - tâmplar 248, 249,
250, 258
- Bonar, Jane Christian - fiica lui
Andrew Bonar 357
- Bonar, John - fratele lui Andrew
39, 41, 332, 355
- Bond, Lyn Rosen - fiica fondatorului
Jews for Jesus 344
- Booth, Rachel - soția lui Alexander
Black 46
- Botezatu, Nicolae - călugărul Neofit
36
- Botezatu, Samuel - profesor din Iași
149, 234, 308
- Brătianu, I. C. 38
- Brenner, Zvi - unul dintre fondatorii
IDF 378
- Brock, Jessie - soția lui Robert Smith
Candlish 360
- Broomfield, Mary Elizabeth
- logodnica lui Alfred
Edersheim 268, 341
- Brown, Charles - pastor scoțian 81
- Brown, James - tâmplar venit la Iași
în sprijinul Misiunii 216
- Buchanan, Janet „Jessie 366
- Buchanan, Robert - pastor și lider
creștin scoțian 79, 81, 281
- Bullinger, Heinrich - teolog elvețian
51
- Bunyan, John 280
- Burada, Theodor - boier moldovean
320
- Buren, Paul Matthews van - teolog
386, 391
- Burns, Robert - cunoscut poet scoțian
47
- Burns, William Chalmers - pastor și

- misionar scoțian 364
 Buxtorf, Johannes - teolog și ebraist german 55
- C**
- Callenberg, Johannes Heinrich - orientalist de seamă, pionier al misiunii printre evrei 57_{...} 58_{...} 59
- Callimachi
 Callimachi, Ralu 43
 Callimachi, Scarlat - domnitor al Moldovei 36
- Calman, Erasmus Scott - misionar evreu 95_{...} 96_{...} 97_{...} 104_{...} 118_{...} 132_{...} 133_{...} 139_{...} 153_{...} 158_{...} 160_{...} 165_{...} 170_{...} 175
- Cambyses al II-lea 368
- Candlish, James Smith - fiul lui Robert Smith Candlish 360
- Candlish, James - tatăl lui Robert Candlish 47
- Candlish, Robert Smith - pastor și lider creștin scoțian 40_{...} 47_{...} 48_{...} 77_{...} 80_{...} 81_{...} 83_{...} 93_{...} 144_{...} 148_{...} 153_{...} 155_{...} 161_{...} 175_{...} 180_{...} 182_{...} 187_{...} 194_{...} 197_{...} 198_{...} 200_{...} 209_{...} 299_{...} 359_{...} 360
- Canning, George - politician britanic 73
- Canning, Sir Stratford - ambasadorul britanic la Constantinopol 235
- Cantacuzino, Ion 320
- Canta, Nicolae - influent boier moldovean 312
- Cantemir
 Cantemir, Ana - fiica lui Dimitrie Cantemir 260
 Cantemir, Dimitrie 34, 260
- Carey, George - fost Arhiepiscop de Canterbury 395
- Carlyle, Gavin - istoriograf scoțian 366
- Carol I de Hohenzollern 327
- Carp
 Carp, C. - boier moldovean 320
- Carp, Petre P. 328
- Cartwright, James - Secretar al LSPCJ 69
- Catargiu, Lascăr 327
- Chalmers, Grace - soția lui Thomas Chalmers 361
- Chalmers, Thomas - important teolog, profesor și lider creștin scoțian 39_{...} 41_{...} 48_{...} 71_{...} 72_{...} 73_{...} 74_{...} 75_{...} 77_{...} 197_{...} 206_{...} 359_{...} 360_{...} 361_{...} 381
- Chapman, Maria - străbunica lui Orde Wingate 370
- Chapman, Thomas - tatăl lui T. E. Lawrence 370
- Churchill, Winston 374_{...} 375_{...} 376_{...} 418
- Codrescu, Theodor - tipograf 318_{...} 319_{...} 322
- Cohen
 Cohen - doctorul lui Vasile Lupu 26
 Cohen, Naftali - rabin - sec. XVIII 28
- Cohen, Esther - profesor, King David School Birmingham 397_{...} 398
- Colenso, J. W. - episcop anglican 304
- Colquhoun, Robert Gilmour - consul britanic la București 125_{...} 128_{...} 130_{...} 134_{...} 293
- Connacher - lăcătuș 258_{...} 284_{...} 291
- Constantin cel Mare 15
- Conta, Vasile 38
- Cornilescu, Dimitrie 12_{...} 43_{...} 44
- Costachi, Lupu - mare vornic 260
- Costachi, Veniamin 35_{...} 36_{...} 129_{...} 227_{...} 260_{...} 277_{...} 297_{...} 311_{...} 312
- Cranmer, Thomas - Arhiepiscop de Canterbury 55
- Crémieux, Adolphe - avocat, politician și ministru francez, evreu de origine 92_{...} 221
- Crichton-Ginsburg, J. B. - misionar la Constantinopol 333
- Cristoforidis, Constantin - traducător al Bibliei în limba albaneză 323

- Cromwell, Oliver 367
- Crupenschi, Gheorghe - boier moldovean 320
- Cunningham, Alan Gordon - general britanic, comandantul trupelor din Kenia în 1940-1941 373
- Cunningham, Charles - vice-consul britanic Galați 105, 107, 109, 112, 113, 114, 120, 175, 225, 246, 247, 267, 285, 286
- Cunningham, J. G. co-pastor și succesor al lui Moody-Stuart la St. Luke's Church 363
- Cuza, Alexandru Ioan 320, 326, 327
- D**
- Dalton, George Edward - medic misionar irlandez 100, 101
- Dalton, John - chimist și fizician britanic 35
- Daniel
- Daniel, Israil Chaim - fiul bancherului Michel Daniel 151
- Daniel, Michel - bancher 151, 152, 241
- d'Auvergne, Henri La Tour - viconte de Turenne, cunoscut și după numele Turenne - reputat mareșal francez de religie protestantă 55
- David I - rege al Scoției 280
- Dayan, Moshe 376, 378, 408
- Deiner, Johann - legător de cărți din Iași 303
- Delitzsch, Franz - teolog german 381
- Demidov, Anatoli Nikolaievici 114
- Dickson, Isabella - soția lui Andrew Bonar 355
- Disraeli, Benjamin 70
- Dober, Leonard - pionier al misiunii printre evrei din Amsterdam 56
- Douglas, Catherine - prietenă a Catherinei Grant 242
- Dracopoli, doctor din Smirna 104
- Drăghici, Gheorghe - director al Școlii de Agricultură 327
- Duff, Alexander - misionar scoțian în India 79
- Duncan, John - pastor, misionar și profesor de limbi orientale, fondatorul Misiunii Scoțiene din Budapesta 81, 84, 196, 197, 199, 200, 222, 223, 267, 268, 281, 299
- E**
- Ebers, George - egiptolog, evreu prozelit 70
- Eckardt
- Eckardt, Alice 384, 385
- Eckardt, Roy 384
- Edersheim
- Edersheim, Alfred 5, 70, 76, 196, 215, 221, 222, 223, 224, 225, 236, 237, 248, 254, 265, 266, 268, 280, 284, 298, 337, 341, 342, 343, 344, 345, 346
- Edersheim, Ella Georgina - fiica lui Alfred 268, 345
- Edersheim Jr., Alfred - fiul lui Alfred Edersheim 345
- Edersheim, Marcus - bancher vienez, tatăl lui Alfred 221
- Edward
- Edward, Catherine 203, 204, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 257, 258, 259, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 270, 271, 276, 279, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 300, 306, 332, 346, 351
- Edward, Daniel 95, 100, 197, 198, 201, 203, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 214, 215, 216, 217, 218, 223, 224, 228, 241, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, ...

- 258, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 273, 274, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 287, 289, 291, 293, 296, 298, 299, 300, 302, 320, 325, 331, 332, 334, 336, 346, 347, 349, 351, 352, 353
- Edzard, Esdras - teolog protestant, pionier al misiunii printre evrei 55, 56
- Eminescu, Mihai 38, 294, 295
- Erskine, Henry - avocat și om politic scoțian 77
- Esterhazy, Pál Antal - aristocrat și om politic maghiar 184
- Ewald, Ferdinand Christian - misionar LSPCJ 96, 334
- F**
- Fabiny, Tibor - istoric bisericesc maghiar 185
- Fătu, Anastasie - doctor din Iași 235
- Feigels, S. - comerciant din Iași 318
- Feinstein, Isaac - evreu român convertit la creștinism - a lucrat ca misionar, fiind ucis în pogromul de la Iași. 20
- Finkelstein
- Finkelstein, B. - exponent al mișcării Haskalah din Iași 30
- Finkelstein, M. E. - exponent al mișcării Haskalah din Iași 30, 31
- Florescu, Procopie - cenzor 297, 306, 307, 315, 316
- Forbes
- Forbes, Rev. D. - pastor scoțian 80
- Forbes, Robert - pastor scoțian 341
- Forta, Arye - rabin 391
- Francke, August Hermann - cunoscut teolog german 57
- Franklin, John - explorator arctic 226
- Frau Bettados, fiica lui Nahum Biermann 303
- Frey, Joseph Samuel Christian
- Frederick - fondatorul LSPCJ 65, 66, 68
- Friedman, Israel - vestit rabin din Sadagura, fondatorul unei dinastii hasidice 139, 211, 212, 213
- Friedrich Wilhelm al IV-lea - regele Prusiei 252
- G**
- Galerius - împărat roman 15
- Gane
- Gane, C. - boier moldovean 320
- Gane, Nicu 328
- Gans, Eduard - filosof evreu, unul dintre fondatorii Wissenschaft des Judentums 61, 156
- Gardner, Samuel - consul britanic Iași 145, 149, 150, 151, 161, 229, 230, 232, 235, 236, 240, 247, 255, 265, 269, 285, 290, 296, 299
- Ghermano Vida - arhimandrit 322
- Ghica
- Ghica, Alex. 320
- Ghica, Alexandru Dimitrie 126, 128, 296
- Ghica, Costache 318, 319
- Ghica, Gheorghe - domnitor al Moldovei 25
- Ghica, Grigore Alexandru 235, 316, 319, 322, 326
- Ghica, Ion 38, 121, 297, 298, 318
- Ghica, Iordache 228
- Giurescu, Constantin C. 23, 45
- Glenny, Misha - istoric 294
- Goldemberg, Aron - comerciant de cărți 313
- Goldfaden, Avram - exponent al mișcării Haskalah din Iași 30
- Goldner, Stephen - fondatorul fabricii de conserve din Galați 225, 226
- Gomoiu, Victor - istoriograf medical 229

- Grant
 Grant, Auguste - cumnata
 Catherinei Edward 242, 243, ...
 248, 259, 262
 Grant, Catherine - numele de fată
 al soției lui Daniel Edward
 216, 241
 Grant, William - fratele Catherinei
 Edward, pastor scoțian 243, ...
 244, 250, 263, 264, 270
 Grațian - împărat roman 15
 Grigorescu, Nicolae 38
 Grigorie al VI-lea - Patriarh la
 Constantinopol 312
 Groves, Anthony Norris- misionar
 pentru evrei 95
 Grünberg -prozelită, profesoară 287, ...
 331
 Gurion, David Ben 369
 Gusti, Dimitrie 328
- H**
- Haimovici, Haim - prozelit evreu din
 Iași 238, 239, 240, 241, 265
 Haining, Sir Robert Hadden
 - general-locotenent,
 comandantul trupelor
 britanice din Palestina și
 Iordania între 1938-1939 370
 Halevy, Meyer Abraham - Istoriograf
 și rabin evreu 132, 350
 Hancock, Sophia - a doua soție a lui
 Edersheim 343
 Harries, Richard - episcop anglican
 de Oxford 384, 390, 394
 Hașdeu, B. P. 38
 Heine, Heinrich 61
 Henderson, John - filantrop britanic
 351, 352
 Henderson, R. C. - fiica lui Hermann
 Philipp 341
 Hengstenberg, Ernst Wilhelm
 Theodor Herrmann - teolog
 german 198, 224
 Herbstman, Solomon - rabin polonez
 337, 338
- Herder, Johann Gottfried von 294
 Herschell, Abraham - cunoscut
 misionar de origine evreiască
 351
 Herschell, Ridley Haim - cunoscut
 pastor și lider creștin britanic
 198, 340
 Hillel
 Hillel - cărturar evreu vestit 22
 Manoah Hillel - bancher 133
 Samuel Hillel - bancher 132
 Hiscock, Rev. Thomas E. - misionar
 al LSPCJ din Cracovia 177
 Hmelnițki, Bogdan 24
 Hochmeister, Martin von - tipograf
 din Sibiu 102
 Holwerda, David - teolog evanghelic
 388
 Holzschuher, Christian - pastor
 luteran Iași 252
 Hooker, Roger - teolog anglican 394
 Horowitz, Naftali 264, 265, 272, 273, ...
 331
 Hudson Taylor 364
 Hurmuzachi, Eudoxiu de 328
- I**
- Iacobovici, Ițic - comerciant de carte
 din Iași 313
 Ibn Farhun, Solomon - cărturar
 evreu din Evul Mediu 19
 Idelman, Herși - comerciant de carte
 din Iași 313
 Ion Ionescu de la Brad 326, 327
 Iorga, Nicolae 38, 45, 117
 Ipsilanti, Alexandru 112
 Irineu de Lyon 62
 Irving, Edward 74, 75, 95
 Isaac-Fliess, Moses - evreu foarte
 bogat din Berlin, ai cărui copii
 s-au convertit la creștinism 60
 Isaac, înțeleptul - prozelit evreu 249, ...
 250
 Iustin Martirul 62, 381

J

- Jänicke, Johannes - predicator
german, fondatorul
primei școli de pregătire a
misionarilor din Germania 65,
89
- Jochanan ben Zakkai - rabin vestit
din sec. I 22
- Josefus, Flavius 155
- Joseph Anton Johann al Austriei,
Palatin al Ungariei 184
- Joshua b. Perahyan - cărturar evreu
20
- Jost, Isaac Marcus - istoric evreu din
Germania 61, 155
- Judah ha-Levy - cărturar evreu 20
- Justinian I - împărat roman 17

K

- Kahane, Leiba - bancher 318
- Keith, Alexander 45, 46, 47, 83, 86,
93, 97, 126, 178, 180, 182, 184,
186, 187, 190, 192, 193, 194,
195, 200, 242, 243, 263, 293,
299, 362
- Keith, Dr. George Skene - medic, fiul
lui Alexander Keith 362
- Keith, George Skene - pastor, tatăl
lui Alexander Keith 46
- Keith Jr., Alexander - fiul lui
Alexander Keith 362
- Kennedy, Rev. John - pastor scoțian
hipercalvinist 356
- Kirby, Stanley Woodburn - general
britanic 377
- Kiriu Kir Iacov - Iacov Stamati,
mitropolit al Moldovei 35
- Kleinhenn, Frederick George -
misionar LSPCJ din București
324
- Klockner, Johann - pastor luteran din
București 101, 103
- Knox, John 71
- Kogălniceanu, Mihail 297, 326
- Kuch, Karl August - fost consul al
Prusiei la Iași 252

L

- Lactantius 62
- Lammache, dr. - doctor din Iași 235
- Lancelot, Auguste - pictor francez
125
- Lapedatu, Alexandru I. 42, 43, 44, 45
- Lawrence, T. E. - „Lawrence al
Arabiei 370, 371
- Lătescu-Palladi, Ana - boieroaică din
Iași, fiica hatmanului Toderaș
Balș 282, 296
- Leeves, Henry D. - agent al BFBS
pentru Balcani 101, 103
- Levi, Joseph - evreu, devenit Frey
după convertire - a fondat
LSPCJ 64, 65
- Lewis, William Bucknor - capelan
britanic la Smirna, fost
misionar al LSPCJ 99, 100,
101, 102, 103, 104
- Lida, Patachia - rabin de vază din
Iași 28
- Lieberkühn, Samuel - teolog
protestant, pionier al misiunii
printre evrei 56, 57
- Lipa, Strul sin - comerciant de carte
din Iași 313
- Littell, Franklin Hamlin - teolog
metodist 387
- Lloyd, St. Vincent - vice-consul
britanic Brăila 113
- Lorimer
Lorimer, John Gordon - pastor și
lider creștin scoțian 79, 80,
81, 82
- Lorimer, Robert - pastor și lider
creștin scoțian 79, 80
- Lukaris, Chiril - Patriarh de la
Constantinopol 124
- Lupu, Vasile 26
- Luther, Martin 50, 51, 52
- M**
- Macarie, Kir - ieromonah 35
- Macauley, Thomas Babington - poet,

- istoric și politician englez 67
- Maccoby, Hyam - expert în iudaism și antisemitism 384
- MacGill, Stevenson - profesor scoțian de teologie 79, 200
- Maimonide, Moise 19
- Maimuny, Mordecai - prozelit evreu, fost rabin 334, 335
- Malan, César - lider creștin protestant elvețian 196
- Mandelbaum - familie din Iași 217
- Manitius, Johann Andreas - misionar printre evrei 57
- Maraventano, Saverio - general italian 374
- Marchmont, Sir Hugh Hume Campbell of - aristocrat britanic 48
- Mardarie Apamias - Mitropolit al Moldovei 322
- Maria Dorothea de Württemberg - soția Arhiducelui Joseph Anton Johann al Austriei, Palatin al Ungariei 184, 185, 186, 346
- Mason, John - doctor 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 246, 247, 265, 266, 267, 270, 271, 272, 284, 296, 337, 338
- Massier, Ferdinand - misionar baptist 351
- Mateiu
 Ion Mateiu - profesor, jurnalist și politician din perioada interbelică 43
 Sanda I. Mateiu - jurnalistă din perioada interbelică 43, 44
- Mavrocordat
 Mavrocordat, Alecu - demnitar moldovean 227, 320
 Mavrocordat, P. - dregător moldovean 318
- Mavrodin - general 328
- Mayers
 Mayers, Joseph - misionar LSPCJ la București 237, 238, 348
 Mayers, Simon - misionar LSPCJ 324, 325, 348
 Mayer, William - misionar LSPCJ Iași, editorul Bibliei de la Iași, 1874 303, 304, 305, 325, 331
- Mârzescu, Gheorghe 328
- McCaul, Alexander - misionar al LSPCJ 67, 68, 237
- M'Cheyne, Adam - tatăl lui Robert Murray M'Cheyne 40
- M'Cheyne, Robert Murray 39, 40, 41, 44, 45, 48, 49, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 93, 94, 97, 98, 104, 109, 110, 114, 125, 126, 131, 132, 140, 144, 148, 153, 155, 161, 163, 166, 167, 175, 177, 178, 179, 180, 182, 187, 188, 192, 193, 194, 195, 219, 251, 280, 290, 293, 355, 356, 364, 365, 366
- McIntyre, Rev. David Martin - pastor asistent și urmaș al lui Andrew Bonar la biserica Finnieston 357, 358
- Melanchthon, Philipp 51
- Meletie Lefter Brandaburul - Mitropolit al Moldovei 227, 277, 321
- Meletie Stavropoleos Burdujanul - locțiitor de Mitropolit 321, 322
- Melito din Sardis 381
- Mendelssohn-Bartholdy, Felix 70
- Metz, Johann-Baptist - teolog catolic 390
- Meyer, Theodore - misionar scoțian la Galați 291, 300, 331
- Miclescu, Calinic - Mitropolit al Moldovei 324, 328
- Millard, Edward - agent BFBS la Breslau 332
- Miller, Hugh - geolog și scriitor creștin scoțian 361
- Mironeanu
 Mironeanu, Anibal - soțul Sofiei Vitlimescu 329, 330

- Mironeanu, Maria - fiica Sofiei
Vitlimescu-Mironeanu 330
- Mironeanu, Sofia - fiica lui
Vitlimescu 329, 330
- Moltmann, Jürgen - teolog reformat
387
- Montefiore, Sir Moses Haim 91, 93, 97, 98, 119, 173
- Montgomery, Bernard Law 376
- Moody, Dwight L. - renumit
evangelist american, pastor
al unei biserici din Chicago
355, 356
- Moody Stuart, Alexander - pastor și
lider creștin scoțian 37, 48, 77, 78, 81, 195, 197, 199, 214, 225, 250, 251, 262, 280, 299, 352, 363
- Moody-Stuart, Kenneth - fiul lui
Alexander Moody-Stuart 364
- Moritz, Johann Christian - misionar
evreu al LSPCJ, din Hamburg
178
- Moruzi, Alecu - demnitar moldovean
276
- Moruzi, Alexandru - domnitor al
Moldovei 35, 36
- Moser, Moses - bancher și filantrop
evreu, prieten apropiat al lui
Heinrich Heine 61
- Mountbatten, Louis 376
- Mühlenbruch, John - misionar LSPCJ
Smirna și București 333
- Murărașu, Dumitru - istoric literar
295
- Mutugachi, Renya - general japonez
377
- N**
- Naiman, Mihalache - pseudonim al
lui Vitlimescu 306, 311
- Neander, Johann August Wilhelm
- teolog german 94, 177, 198, 223, 381
- Negruzzi
Negruzzi, Costache 297
- Negruzzi, Leon 328
- Negură, N. - chirurg Iași 235
- Neigebauer, J. F. - consulul Prusiei
la Iași 32, 207, 208, 209, 217, 296, 299
- Nemierower, Iacob I. - Șef-Rabin
al României în perioada
interbelică 28
- Neuman, Mihalache - pseudonim al
lui Vitlimescu 306, 310
- Neumann, Christian Samuel
(Newmann) 203, 223, 267, 269, 279, 281, 284, 325, 332, 333
- Nicolae I - Țarul Rusiei 25
- Nicolau, Clement - profesor la
Seminar 324
- Nicolayson, John - misionar LSPCJ
la Ierusalim 89, 90, 94, 96, 101, 300, 335
- Nicoll, William Robertson - editor
scoțian 357
- Niebuhr, Reinhold - teolog
protestant 389
- O**
- Obrenovici, Miloș - principe sârb
126, 136
- Oișteanu, Andrei 33, 262
- Oncken, Johann Gerhard - pastor și
misionar baptist, considerat
patriarhul baptiștilor de pe
continent 178, 219, 220
- Orde-Browne, Mary Ethel - soția lui
George Wingate și mama lui
Orde Wingate 367
- Origen 381
- Osiander, Andreas - teolog german
51
- Osten-Sacken, Peter von der - teolog
luteran 391
- P**
- Palgrave, Sir Francis Cohen - istoric
evreu creștin 70
- Palladi

- Lătescu-Palladi, Ana - boieroaică din Iași, fiica hatmanului Toderăș Balș 259, 260, 261, 262
- Palade, Ioniță - fratele lui Iacob Palladi 261
- Paladi; Constantin Bogdan - fiu adoptiv al lui Constantin Palladi 261
- Paladi, Toader - mare logofăt 260
- Palladi, Constantin - tatăl lui Iacob Palladi 261
- Palladi, Iacob - soțul Anicăi Lătescu-Palladi 260, 261, 320
- Palladi, Lucica - fiica lui Constantin Bogdan Palladi 261
- Palmerston, Henry John Temple, Lord – Ministru de Externe britanic 85, 88, 200
- Pardoe, Julia - scriitoare britanică 184
- Patterson, Lorna Moncrieff - soția lui Orde Charles Wingate 368
- Paulo, Moshe Behar - misionar Smirna 333
- Pavli, Neculai - negustor bogat din Iași 322
- Peel, William - lord britanic 369
- Perl, Joseph - lider al Haskalah din Galiția 172
- Perpessicius - Dumitru S. Panaitescu 294
- Petru Șchiopul - domnitor al Moldovei 23, 25
- Philip de Hessa - landgraf de Hessa, unul dintre promotorii timpurii ai protestantismului 51
- Philipp, Hermann 198, 199, 205, 206, 207, 208, 211, 213, 215, 217, 218, 219, 221, 224, 248, 258, 265, 267, 269, 282, 284, 298, 299, 300, 334, 337, 339, 340, 341
- Philips, Abel - istoriograf evreu 71
- Pick
Abraham Pick - fratele lui Israel Pick, agent al BFBS la Lemberg 351
- Israel Pick - Șef-Rabin și director al Școlii Israelito-Române din București, convertit la creștinism 132, 347, 348, 349, 350, 351
- Joseph Pick - fiul lui Abraham, misionar al LSPCJ 351
- Pieritz, George Wildon - misionar LSPCJ 90, 94, 98
- Piper, John - cunoscut pastor și autor contemporan american 366
- Platt, William - general britanic, comandantul trupelor din Sudan 372, 373
- Poenaru, Petrache 297
- Pole, Reginald - cardinal 54
- Polizu, Gheorghe - doctor 232
- Poms, H. - pastor din Basel 391, 392
- Poni, Petru 328
- Porgos, Dr. - profesor de medicină 222
- Potra, George - istoric și publicist 45
- Pratt, Grace - soția lui Thomas Chalmers 72
- Psantir, Iacob - istoriograf evreu 23
- Purves, Rev. John - pastor scoțian din Jedburgh 40
- Q**
- Quinet, Edgar 276, 328
- Quiriazzi, Gjerasim - lider protestant albanez 323
- R**
- Racoviță, Mihai - domnitor al Moldovei 34, 35
- Rafail - negustor evreu de vază 35
- Rambo, Lewis Ray - profesor de psihologie și religie 21, 22
- Rapoport, Solomon Judah Loeb - faimos rabin evreu din Tarnopol 155, 156, 173
- Romann, Nathaniel - misionar LSPCJ

- 352
 Rommel, Erwin 373
 Roosevelt, Franklin Delano 375
 Rosen, Martin Meyer - fondatorul
 Jews for Jesus 344, 393
 Rosenthal, Simeon - evreu din
 București, botezat la Ierusalim
 de Nicolayson 89, 90
 Rosetti
 Rosetti, Iacob 320
 Rosetti, Radu 152, 261, 262
 Rosetti, Efrosina 260
 Rosheim, Josel de - lider al evreilor
 din sec. XVI 51
 Rosiski, Alexandru - profesor de
 muzică evreu, convertit la
 ortodoxie 133
 Ross, Rev. Dr. James - pastor din
 Aberdeen 45
 Rothenberg, Jules - evreu sudit 314, ...
 315
 Ruckert, G. Christian Albert 234
- S**
- Sampson, Dominie - caracter din
 opera lui Walter Scott 249
 Samurcaș, Dimitrie - protomedic
 228, 234
 Sander, C. S. - misionar LSPCJ la
 București 237, 238
 Sankey, Ira David - compozitor și
 interpret american de muzică
 creștină 355, 356
- Saphir
 Adolph Saphir 75, 76, 196, 223
 Israel Saphir 186, 198, 206
 Maria Dorothea Saphir - fiica lui
 Israel 198
 Philip Saphir 243
 Schaff, Philip - cunoscut istoric al
 bisericii creștine 55
 Scharschmidt, Carl - pionierul
 bapșismului în România 220
 Schiller, Friedrich 306
 Schinddlein, dr. - medic evreu 276
- Schleiermacher, Friedrich - teolog
 liberal german 60
 Schlochow, Emmanuel Moritz -
 misionar LSPCJ la Iași 303
 Schragar, S. - comerciant din Iași 318
 Schultz, Stephan - misionar printre
 evrei 57
 Schwartz
 Schwartz, Karl (Solomon) -
 Misionar LSPCJ 197, 198
 Schwartz, Moses - negustor de vază
 din Iași 239, 241
- Schwarzfeld
 Schwarzfeld, Benjamin - pionier
 al mișcării Haskalah din
 Iași, tatăl lui Moses, Elias și
 Wilhelm. Fiica sa, Adela a
 fost mama poetului Benjamin
 Fundoianu (Fondane). 30, ...
 304, 336, 337
 Schwarzfeld, Elias - jurnalist,
 scriitor, istoriograf și activist
 politic evreu 24, 348
 Schwarzfeld, Moses - jurnalist,
 istoriograf și folclorist evreu
 28, 300
- Schwarz, Moritz - exponent al
 mișcării Haskalah din Iași 30
 Scott, A. J. (Sandy) - pastor englez 95
 Scotto, Cesare - vice-consul britanic
 Botoșani 161
- Scriban
 Scriban, Filaret - arhimandrit,
 rector al Seminarului de la
 Socola 311, 313, 314, 317, 318, ...
 319
 Scriban, Neofit - arhiereu, profesor
 și rector al Seminarului de la
 Socola 319
- Segal, A. - tipograf evreu 310
 Selassie, Haile 373, 374, 379
 Shaftesbury, Lordul - influent om
 politic și filantrop creștin din
 Anglia 69, 88, 200
 Shor, Ieșayahu - rabin din Iași 337
 Sion

- Sion, Paharnicul Constantin 204_{...}
306_{...}, 320
- Sion, Theodor - boier moldovean
320
- Slim, William - general britanic 377
- Smith, Jane - mama lui Robert
Candlish 47
- Smith, Robert - misionar la Pesta
200_{...}, 222_{...}, 243_{...}, 299
- Somerville, Alexander N. - pastor și
lider creștin scoțian 40_{...}, 81
- Spener, Philipp Jacob - cunoscut
teolog german, considerat
tatăl pietismului 57
- Spinoza, Baruch 196
- Städter, Johann von - general, ctitor
al primei biserici luterane din
Iași 252
- Stamati, Iacov - mitropolit al
Moldovei 35
- Stanley, Arthur Penrhyn rector al
Westminster Abbey 343
- Steinschneider, Moritz - unul dintre
fondatorii Wissenschaft des
Judentums 156
- Stransky, Thomas - teolog catolic
391
- Stuart, Jessie - soția lui Alexander
Moody-Stuart 77
- Sturdza
- Sturdza, Alecu 318
- Sturdza, Dimitrie 228_{...}, 235
- Sturdza, Grigore - fiul lui
Mihalache 321
- Sturdza, Mihail 26_{...}, 30_{...}, 34_{...}, 37_{...}, 128_{...},
129_{...}, 150_{...}, 151_{...}, 152_{...}, 204_{...}, 205_{...},
207_{...}, 227_{...}, 229_{...}, 234_{...}, 235_{...}, 236_{...},
239_{...}, 248_{...}, 257_{...}, 258_{...}, 265_{...}, 279_{...},
285_{...}, 290_{...}, 306_{...}, 307_{...}, 308_{...}, 311_{...},
312_{...}, 314_{...}, 316_{...}, 320_{...}, 328
- Suțu, Rudolf 330
- Șain, Avram - comerciant de carte
din Iași 313
- Șmil, Herșcu - tipograf evreu 309
- Ștefan Tomșa al II-lea 24
- Știrbey, Barbu 297
- Suțu, N. 309
- Șuțu, N. - dregător moldovean 318
- ## T
- Taubes
- Taubes, Aaron Moses Ben Jacob -
Șef-Rabin Iași 157_{...}, 202_{...}, 208_{...},
224_{...}, 250_{...}, 264_{...}, 271_{...}, 298_{...}, 316
- Taubes, Aizic 202
- Tăut, Grigore 116
- Tertullian 62_{...}, 381
- Theodorescu, Barbu - istoric literar și
biograf 38
- Theodosius al II-lea - împărat roman
17
- Theodosius - împărat roman 15_{...}, 16
- Thierry, Wilhelm Heinrich - editor și
comerciant de cărți din Sibiu
101_{...}, 102_{...}, 103
- Tholuck, August - teolog german
198_{...}, 381
- Thompson, Alexander - jurnalist
scoțian 75
- Thompson, Sir Robert Grainger Ker
- ofițer de legătură al trupelor
Chindits 375
- Thomson
- Thomson, Alexander - agent BFBS
pentru Balcani 305_{...}, 322_{...}, 324_{...},
325_{...}, 332
- Thomson, Andrew Mitchell -
jurnalist scoțian 71
- Tomory, Alexander - unul dintre
primii evrei convertiți
la Budapesta - a devenit
misionar la Constantinopol
223
- Torrance, Margaret Wallace - fiica
vitregă a lui John Duncan,
căsătorită cu Wingate 281_{...}, 366
- Tremellius, Immanuel - cunoscut
teolog protestant, evreu de
origine 54_{...}, 55
- Twosten, August Detlev Christian -
teolog german 198_{...}, 224

- Țiper, Avram Haim - comerciant de
carte din Iași 313
- U**
- Ungureanu, Mihai-Răzvan 21, 42, ..
227, 228, 306
- Urechia, V. A. 207
- V**
- Van Andel - misionar scoțian 351
- Vaserman, N. - tipograf evreu 310
- Vaughan, Dean - pastor al Temple
Church, Londra 343
- Vârnav, Constantin - protomedic al
Moldovei 232
- Vitlimescu
- Vitlimescu, Mihail 149, 204, 210, ..
301, 305, 306, 307, 308, 310, ..
311, 312, 313, 314, 315, 316, ..
317, 318, 319, 320, 321, 322, ..
324, 325, 326, 327, 328, 329, ..
330, 331, 336
- Vitlimescu, Sofia - fiica lui
Vitlimescu 320, 328, 329
- Vitlimescu, Zamfira - soția lui
Vitlimescu 320, 328, 329
- Vornicu, Gheorghe - profesor și
publicist 295
- Voruslan, Ieronim - profesor de
ebraică 324
- W**
- Watt, Hugh - profesor de Istoria
Bisericii la New College 195
- Wavell, Archibald - feldmareșal
britanic, ulterior vicerege al
Indiei 369, 372, 374, ..
375
- Way, Lewis - influent avocat britanic,
sponsor major al LSPCJ 67, ..
68, 99
- Wechsler, Moise 318
- Weiss, Benjamin 209, 215, 216, 224, ..
228, 233, 234, 241, 247, 255, ..
263, 266, 269, 270, 271, 279, ..
- 280, 281, 283, 284, 287, 290, ..
300, 334, 335, 336, 339
- Weizmann, Haim 369, 379
- Wells, James 353
- Welsh, Dr. David - profesor
scoțian de Istoria Bisericii, a
condus alături de Chalmers
secesiunea din 1843 39, 41
- Wetzlar, Karl Abraham - bancher
evreu din Viena, convertit la
creștinism 60
- Widmann, Johann Georg - misionar
printre evrei 57
- Wilberforce, William 67, 72, 73
- Wildon, Charles Simeon - numele
după botez al lui Rosenthal,
Simeon 90
- Wilenski, Emmanuel - șeful
serviciului de informații al
Haganah 368
- Wiles, James W. - agent al BFBS la
Belgrad în perioada interbelică
44
- Wilhelm Cuceritorul 280
- Wilkinson, John - fondatorul
organizației Mildmay Mission
to the Jews 76
- Williams, George - pastor anglican
343
- Wilson, Dr. John - renumit misionar
scoțian din India 223, 267
- Wilson, Jame Hood - pastor, bun
prieten al fraților Bonar 356, ..
358
- Wimmer, Gottlieb August - pastor
luteran, agent neoficial al
BFBS în Ungaria 185
- Wingate
- Wingate, Andrew - fratele lui
William Wingate 280, 281
- Wingate, Andrew - tatăl lui
William Wingate 280
- Wingate, George - fiul lui William
Wingate și tatăl lui Orde
Wingate 367
- Wingate, Lorna - soția lui Orde

- Wingate 379
- Wingate, Orde Charles - fiul lui
George Wingate 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380
- Wingate, Orde Jonathan - fiul lui
Orde Wingate 379
- Wingate, Sir Reginald „Rex” 367, 368, 369
- Wingate, William 84, 196, 197, 198, 201, 222, 223, 243, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 287, 291, 299, 342, 353, 366, 367, 379, 380
- Wodrow, Mrs. - soția lui Robert
Wodrow 262, 287
- Wodrow, Robert - lider creștin
scoțian, creditat drept inițiator
al Misiunii pentru Evrei 47, 78, 83, 84, 180, 199, 281
- Wolkenberg, Marcus - misionar
LSPCJ din Iași 304
- X**
- Xenopol, A. D. - istoric 320, 328
- Y**
- Young, William Tanner - Consul
britanic la Ierusalim 88, 89
- Z**
- Zabanski, J. - misionar la
Constantinopol 333
- Zinzendorf, Nikolaus Ludwig von
57
- Zunz, Leopold - unul dintre
fondatorii Wissenschaft des
Judentums 156
- Zwingli, Huldrych - teolog și
reformator elvețian 51